

İGÜ
Sosyal Bilimler
Dergisi
IGU JOURNAL of
SOCIAL SCIENCES

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ISTANBUL GELİSİM UNIVERSITY
JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

NİSAN / APRIL 2024

CİLT / VOLUME: 11 SAYI / ISSUE: 1

ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (İGÜSBD)
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ
ISTANBUL GELİSİM UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (IGUJSS)
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

CİLT/VOL. 11 • SAYI/ISSUE 1 • NİSAN/APRİL 2024 • ISSN: 2148-4287 & E-ISSN: 2148-7189

İstanbul Gelişim Üniversitesi Adına Sahibi / Owner on Behalf of Istanbul Gelisim University
Prof. Dr. Bahri ŞAHİN

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN
Prof. Dr. Kenan AYDIN
Prof. Dr. Tevfik ERDEM
Prof. Dr. Ayten ERDOĞAN
Prof. Dr. Şükran Güzin ILICAK AYDINALP
Prof. Dr. Kamil KAYA
Doç. Dr. Turhan ADA
Doç. Dr. Serdar EGELİ

Editör / Editor

Doç. Dr. Serdar EGELİ

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Doç. Dr. Onur ÖZDEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe GÜR TÜRKDOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi Turgay KARALINÇ
Dr. Öğr. Üyesi Fikriye Gözde MOCAN
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil YAŞAR

Yazı İşleri Kurulu / Publication Board

Uzm. Ahmet Şenol ARMAĞAN - Arş. Gör. Niger HACI – Arş. Gör. Cem KESKİN
Arş. Gör. Ahmet Mecid VERGÜL – Küt. ve Dok. İşleri Memuru Şükran DÖNMEZ
Küt. ve Dok. İşleri Memuru Melike ŞAFAK

İSTANBUL
GELİŞİM
ÜNİVERSİTESİ

Tasarım / Design
Tansu KISACIK
Gönül AKBULUT

İSTANBUL
GELİSİM
UNIVERSITY

Yazışma ve Haberleşme Adresi /
Correspondence and Communication
İstanbul Gelişim Üniversitesi - Cihangir Mah. Şehit
Jandarma Komando Er Hakan Öner Sok.
No: 1 34310 Avcılar / İstanbul / TÜRKİYE
Tel. / Phone: +90 212 4227000
Dahili / Ext: 7280, 350
Belgeç / Fax: +90 212 4227401
E-posta / E-mail: igusbd@gelisim.edu.tr
Ağ Sayfası / Web Site: <http://dergi.gelisim.edu.tr>
Twitter: [@IGUSBD](https://twitter.com/IGUSBD)

Baskı ve Cilt / Printing and Binding:
Servet İşler
Sertifika No. 40352
+90 212 5939467
islercopy@hotmail.com

İstanbul Gelişim Üniversitesi yayımı olan Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; İstanbul Gelişim Üniversitesi sorumlu tutulamaz. /

The Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed journal and published biannually. The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of the Istanbul Gelisim University.

© İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
© Istanbul Gelisim University Press
Sertifika No / Certificate Number: 47416
Her hakkı saklıdır. All rights reserved.

**“İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi”
İndekslenme ve Harmanlanma Bilgileri:**

*“IGU Journal of Social Sciences”
is Indexed and Harvested in:*

OpenAIRE

Sosyal Bilimler Atf D

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr.

Gulay AKGUN YILMAZ - Marmara Uni. / TÜRKİYE
Ahmet AKSOY - Ankara Hacı Bayram Veli Uni. / TÜRKİYE
Nuray ALTUG - Marmara Uni. / TÜRKİYE
Umut AVCI - Mugla Uni. / TÜRKİYE
Muhammed Ali AZERCHAB - Tehran Uni. / IRAN
Nedim BAHCEKAPILI - Islamic Uni. of Europe / NETHERLANDS
Aydın BASBUG - Istanbul Sabahattin Zaim Uni. / TÜRKİYE
Mesut Hakkı CASIN - Istinye Uni. / TÜRKİYE
Hamza CESTEPE - Zonguldak Bülent Ecevit Uni. / TÜRKİYE
Ertan EGRIBEL - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Tevfik ERDEM - Ankara Hacı Bayram Veli Uni. / TÜRKİYE
Seyfettin ERDOĞAN - Istanbul Medeniyet Uni. / TÜRKİYE
Neşe Hatice ERİM - Istanbul Medeniyet Uni. / TÜRKİYE
Fawaz GERGES - London School of Economics / UK
Sabahattin GULLULU - İstanbul Maltepe Uni. / TÜRKİYE
Esra HATİPOĞLU - Nisantasi Uni. / TÜRKİYE
Ragıp Kutay KARACA - Istanbul Aydın Uni. / TÜRKİYE
Kurtuluş KARAMUSTAFA - Erciyes Uni. / TÜRKİYE
Neşe KARS TAYANC - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Ronald C. KEITH - Griffith Uni. / AUSTRALIA
Ulvi KESER - Girne American Uni. / T.R.N.C.
Ismail KIZILIRMAK - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Derman KUCUKALTAN - Istanbul Arel Uni. / TÜRKİYE
Wang LI - Jilin Uni. / CHINA
Nurcan METİN - Trakya Uni. / TÜRKİYE
Robert C. MYRTLE - Uni. of Southern California-USA
Masanori NAITO - Doshisha Uni. / JAPAN
Fevzi Rifat ORTAÇ - KTO Karatay Uni. / TÜRKİYE
Tiemcani Ben OUCEF - University of Algiers / ALGERIA
Yüksel OZTURK - Gazi Uni. / TÜRKİYE
Elbeyi PELİT - Afyon Kocatepe Uni. / TÜRKİYE
Torsten J. SELCK - Oldenburg Uni. / GERMANY
Udo STEINBACH - HUMBOLDT-VIADRINA G.P. / GERMANY
Hayri ULGEN - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Kurban UNLUONEN - Gazi Uni. / TÜRKİYE
Sadi UZUNOĞLU - Trakya Uni. / TÜRKİYE
Hasan VERGİL - Istanbul Uni. / TÜRKİYE
Brantly WOMACK - Virginia Uni. / USA
Binnur YESİLYAPRAK - Ankara Uni. / TÜRKİYE
Ahmet YILMAZ - Marmara Uni. / TÜRKİYE

**Doç. Dr. /
Assoc.**

Mahabat BAIMYRZAEVA - Middlebury Inst. of Int. St. / USA
Kyu-Nahm JUN - Wayne State Uni. / USA

Prof. Dr.

Dr. / PhD

Mehmet ALTINOZ - Hacettepe Uni. / TÜRKİYE
Thomas BRYER - University of Central Florida / USA
Giovanni ERCOLANI - Muncia Uni. / SPAIN
Syed HASANAT - Jilin University / CHINA
Ash Narain ROY - Social Science Institute of New Delhi. / INDIA

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers for This Issue

(Prof. Dr.)

Sedat AVCI - İstanbul Univ. / TR	Erdinç KARADENİZ - Mersin Univ. / TR
Ali BAYRAKDAROĞLU - Muğla Sıtkı Koçman Univ. / TR	Mehmet KARAHAN - Fırat Univ. / TR
Tarık ÇAKAR - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Muhammed KARATAŞ - Akdeniz Univ. / TR
S. Savaş DURDURAN - Necmettin Erbakan Univ. / TR	Fatih RUKANCI - Ankara Univ. / TR
H. Mahir FİSUNOĞLU - Çağ Univ. / TR	Cem SAATÇİOĞLU - İstanbul Univ. / TR
Ulaş Başar GEZGİN - İstanbul Galata Univ. / TR	Fatih SARIOĞLU - İstanbul Medeniyet Univ. / TR
Armağan GÖZKAMAN - İstanbul Beykent Univ. / TR	Ercan Nurcan YILMAZ - Gazi Univ. / TR
Birsen KARACA - Ankara Univ. / TR	

(Doç. Dr. / Assoc. Prof. Dr.)

Güray AKALİN - Kütahya Dumlupınar Univ. / TR	Atakan DURMAZ - Samsun Univ. / TR
Deniz AKBULUT - İstanbul Aydın Univ. / TR	Adnan DUYGUN - İstanbul Gelisim Univ. / TR
İrem ATASOY - İstanbul Univ. / TR	Kemal ERKİŞİ - Antalya Bilim Univ. / TR
İsmail Cem AY - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Seher KANAT - Ege Univ. / TR
Uğur BALOĞLU - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Lokman KANTAR - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Dursun BOZ - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Çağla KAYA İLHAN - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Dilaysu ÇINAR - İstanbul Beykent Univ. / TR	Özgür KIZILDEMİR - Sakarya Uyg. Bilimler Univ. / TR
Özlem DERİN SAĞLAM - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Ömer YANARTAŞ - Marmara Univ. / TR

(Dr. Öğr. Üyesi / Asst. Prof. Dr.)

Emrah Eray AKÇA - İstanbul Aydın Univ. / TR	Turgay KARALINÇ - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Nermin ALKAN - Mersin Univ. / TR	D. Tuğrul KOYUNCU - Eskişehir Osmangazi Univ. / TR
Reyhan BAHAR - Bandırma Onyedli Eylöl Univ. / TR	Ali Korhan ÖZEN - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Şeyma BOZKURT UZAN - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Sevda POLAT - İstanbul Gelisim Univ. / TR
İlkay ERARSLAN - İstanbul Beykent Univ. / TR	Canan TİFTİK - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Sulhi ESKİ - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Murat TOPCU - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Sinem EYİCE BAŞEV - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Onur YAMANER - Yeditepe Univ. / TR
Hiba GHANEM - Doha Institute for Graduate Stud. / QA	Metin YILDIRIM - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Serkan GÖNEN - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Oğuz YILDIZ - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Kahraman GÜLER - Doğuş Univ. / TR	Sercan YILDIZ - İstanbul Gelisim Univ. / TR
Ayşen GÜNDÜZ - Muğla Sıtkı Koçman Univ. / TR	Baturay YURTBAY - İstanbul Aydın Univ. / TR
Funda KARA - İstanbul Gelisim Univ. / TR	Ahmet Esad YURTSEVER - İstanbul Gelisim Univ. / TR

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / ORIGINAL RESEARCH ARTICLES

- 1-18** Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL, Pınar AVCI
The Relationship Between Economic Development, Banking Sector Performance and Financial Globalization: Evidence from OECD Countries / *Ekonomik Gelişme, Bankacılık Sektör Performansı ve Finansal Küreselleşme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örneği*
- 19-38** Atilla AYDIN
Türkiye'de Fonksiyonel Gelir Dağılımı Mevcut Haliyle Sürdürülebilir mi? / *Is Functional Income Distribution in Turkey Sustainable in its Current Form?*
- 39-55** Ülfet YILDIRIM, Nil KONYALILAR
Elektronik Ticarete Müşteri İlişkilerinin Rolü ve Koronavirüs Pandemisinde E-MİY Üzerine Alan Çalışması / *The Role of Customer Relations in Electronic Commerce and Field Study on E-CRM in the Coronavirus Pandemic*
- 56-72** İbrahim SEÇMEN, Halim TATLI
Türev Araçların Katılım Bankacılığı Performansı ile İlişkisi / *The Effect of Derivative Instruments in the Banking Participation Performance*
- 73-88** Gamze KARGIN AKKOÇ
Finansal ve Kurumsal Risklerin Kamu-Özel İş Birliği Altyapı Yatırımlarına Etkisi: Yükselen Ekonomiler için Ampirik Bir Uygulama / *Impact of Financial and Institutional Risks on Public-Private Partnership Infrastructure Investments: An Empirical Analysis of Emerging Economies*
- 89-105** Yalçın ARSLANTÜRK, Ahmet Burçin YERELİ
TÜRKŞEKER için Etkin Bir Üretim Modeli Önerisi / *Proposal of an Effective Production Model for TÜRKŞEKER*
- 106-122** İbrahim Halil EFENDİOĞLU
Elektrikli Araç Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörler / *Factors Affecting Electric Vehicle Purchasing Intention*

- 123-139 Mehmet ÖZGÜN, Nagihan ÖZKANCA ANDIÇ
Servet Vergilerinin Özel Tasarrufa Etkilerinin ARDL Yöntemi ile Analizi / *Analysis of the Effects of Wealth Taxes on Private Savings with the ARDL Method*
- 140-156 Necip BULUT, Naci İbrahim KELEŞ
The Effects of Labor-Saving Technological Progress on Capital Accumulation: Evidence from NASDAQ-100 Firms / *Emek Tasarruflu Teknolojik İlerlemenin Sermaye Birikimine Etkileri: NASDAQ-100 Firmaları Üzerine Bir Çalışma*
- 157-175 Murat SAĞIR, Sümeyya KAPLAN
Türkiye'de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi / *The Relationship Between Health Expenditures and Economic Growth in Turkey*
- 176-191 Fatma ÖZÇELİK HEPER, Adnan KAYUK
Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal Turizmde Mevcut Durum Analizi: İstanbul Örneği / *Medical Tourism within the Scope of Health Tourism is Current Situation Analysis: Istanbul Example*
- 192-215 Nuri GÖK, Süleyman EKİCİ
The US-China Rivalry in Latin America After 2000 / *2000 Sonrası Dönemde Latin Amerika'daki ABD-Çin Rekabeti*
- 216-227 Ehteshamul HAQUE, Tariquil ISLAM, Mostafa FAISAL
The Arab Spring and the Prolonged National Integration in Yemen; a Critical Discussion / *Arap Baharı ve Yemen'de Uzun Süreli Ulusal Bütünleşme: Eleştirel Bir Tartışma*
- 228-239 Yunus Emre TOPCU
The Global Competitiveness of Turkish Carpet Industry: Comparative Advantages of Tufted and Woven Carpet / *Türk Halı Sektörünün Küresel Rekabet Gücü: Tüfte ve Dokuma Halıda Karşılaştırmalı Üstünlükler*
- 240-263 Aylin Ecem GÜRŞEN
'New' Luxury or Off-Canon Luxury: A Compendium for the Changing Definition of Classical Luxury / *'Yeni' Lüks veya Kanon-Dışı Lüks: Klasik Lüksün Değişen Tanımı İçin Bir Özet*
- 264-284 Hacer YALÇIN, Osman METİN
Sosyo Mekânsal Bir Alan Olarak Meydanlar / *Square As A Socio-Spatial Field*

- 285-300 Filiz YAĞCI, Duygu ARICI DOĞAN, Halenur KÜTÜK, İsmail ACARKAN
Üniversite Öğrencilerinin Enneagram Kişilik Tipleri ile Düşünme Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi / *Investigation of the Relationship Between Enneagram Personality Types and Thinking Styles of University Students*
- 301-317 Emre EKİN, Gamze DOLANBAY
AHP Temelli TOPSIS Yöntemi ile Yer Seçim Problemine İlişkin Bir Uygulama / *An Application of the Location Selection Problem with the AHP-Based TOPSIS Method*
- 318-339 Müge EKERİM AKBULUT, Ebrar ATAKAN, Handenur ŞENYİĞİT, Sema Merve BALÇIK, Zehra KIZILYURT
Maske Çocuklarda Duygu Tanımayı Etkiler mi? Duygunun Çeşidinin, Yaşın ve Ebeveyn Kaygısının Rolü / *Do Masks Impact Emotion Recognition in Children? The Role of Type of Emotion, Age and Parental Anxiety*
- 340-351 Can Murat DEMİR
Solaris Film Afişinde Yer Alan Kültürel Kodların Göstergibilimsel Analizi / *Semiotic Analysis of Cultural Codes in the Solaris Movie Poster*
- 352-374 Sevinç KAHVECİ, Feriha DİKMEN DELİCEİRMAK
Pandeminin Gelecek Nesillere Yansımaları: 6-9 Yaş Aralığı Örneği / *The Reflection of Pandemic on Future Generation: Case of Age Group between 6 and 9*
- 375-394 Kenan DEMİR
Ahmet İhsan'ın (Tokgöz) İktisadi Anlayışı / *Ahmet İhsan's (Tokgöz) Economic Understanding*
- 395-406 Larisa ZAKHAROVA
Коммуникативные Механизмы Экспрессивности в Произведениях Б.Зайцева / *The Communicative Factors of Expressiveness in the Works of B. Zaytsev / B. Zaytsev'in Eserlerinde Etkileyici Anlatımın Bildirim Mekanizmaları*
- DERLEME MAKALELER / REVIEW ARTICLES**
- 407-421 Mira ASSADI
Yeni Bir Eşitsizlik Biçimi Olarak Dijital Yoksulluk / *Digital Poverty as a New Form of Inequality*

422-441

Ahmet EFE

Oyun Teorisi Perspektifinden Bilgisayar Oyunlarında Yapay Zekâ Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme / An Evaluation on the Use of Artificial Intelligence in Computer Games from Perspective of the Game Theory

KİTAP İNCELEMELERİ / BOOK REVIEWS

442-445

Keisuke WAKIZAKA, Gökçe Asel KOÇYİĞİT

ETNİSİTEYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK / RETHINKING ETHNICITY

446-449

Gözde AYKUT

RİTÜELLERİN YOK OLUŞUNA DAİR: GÜNÜMÜZÜN BİR TİPOLOJİSİ / The DISAPPEARANCE of RITUALS: A TOPOLOGY of the PRESENT

İGÜSBD

Cilt 11, Sayı 1, Nisan 2024 ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

Makale İstatistikleri

IGUJSS

Vol. 11, Issue 1, April 2024 ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

Article Statistics

Bu Sayının Makaleleri

Articles of This Issue 25

Düzeltilme Alan Makaleler

Corrected Articles 25

Reddedilen Makaleler

Rejected Articles 4

Kabul Edilen Makaleler

Accepted Articles 0

Süreci Devam Eden Makaleler

Articles in Process 64

Dergimize gönderilen makalelerin tümü intihal tespit aracıyla incelenmektedir.

All articles submitted to our journal are analyzed by plagiarism detection tools.

The Relationship Between Economic Development, Banking Sector Performance and Financial Globalization: Evidence from OECD Countries*

Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL**, Pınar AVCI***

Abstract

The aim of this study is to examine the relationship between the economic development of the 11 OECD countries selected in the period 1990-2018, banking sector performance and financial globalization by integrating investments and trade openness as explanatory variables. The cointegration between variables is investigated by Pedroni, Kao and Westerlund tests and the long-term coefficients are determined by Driscoll-Kraay standard errors forecasters. Finally, the causality relationship between variables is tested in the Dumitrescu-Hurlin panel bootstrap approach. Empirical findings indicate the existence of cointegration between variables. The banking sector performance, financial globalization and investments have a statistically significant positive effect on economic development, while the trade openness has a meaninglessly positive effect. They also indicate a two-way causality between the economic development and banking sector performance and investments, and a one-way causality running from trade openness to economic development. Therefore, the findings make political recommendations for both policymakers and future studies.

Keywords: Banking Sector Performance, Economic Development, Financial Globalization, Panel Data, Driscoll-Kraay

JEL Codes: G21, O47

Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 25.08.2022

Kabul/Accepted: 16.11.2022

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1166058>

* This study is an improved version of the paper presented at the 6th the International Conference on Economics and Finance organization at Istanbul Gelism University on 12-13 May 2022.

** Assoc. Prof., Kayseri University, Vocational School of Social Sciences, Department of Marketing and International Trade, Kayseri, Türkiye. E-mail: ssumerli@kayseri.edu.tr

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3820-6288>

*** Assoc. Prof., Tekirdag Namik Kemal University, Marmara Ereğlisi Vocational School, Department of Media and Communications, Tekirdağ, Türkiye. E-mail: pavci@nku.edu.tr

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9480-8016>

Ekonomik Gelişme, Bankacılık Sektör Performansı ve Finansal Küreselleşme Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Örneği

Öz

Bu çalışmanın amacı, 1990-2018 döneminde seçilen 11 OECD ülkenin ekonomik gelişmesi, bankacılık sektör performansı ve finansal küreselleşme arasındaki ilişkiyi açıklayıcı değişken olarak yatırımları ve ticari açıklığı da entegre ederek incelemektir. Çalışmada değişkenler arasında eşbütünlük varlığı Pedroni, Kao and Westerlund testleriyle incelenmekte ve uzun dönem katsayıları Driscoll-Kraay standard errors tahmincileriyle saptanmaktadır. Son olarak, değişkenler arasındaki nedensellik Dumitrescu-Hurlin panel bootstrap nedensellik testi sınanmaktadır. Ampirik bulgular, değişkenler arasında eşbütünlük varlığını göstermektedir. Bankacılık sektörünün performansı, finansal küreselleşme ve yatırımların ekonomik gelişmeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilerken ticari açıklığın da anlamsız bir şekilde pozitif yönde etkilemektedir. Bulgular, ekonomik gelişme ile hem bankacılık sektörünün performansı ve yatırımlar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ve ticari açıklıktan ekonomik gelişmeye doğru uzanan tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla çalışma bulguları hem politika yapımcılar hem de gelecekteki çalışmalar için politik önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektör Gelişimi, Ekonomik Gelişme, Finansal Küreselleşme, Panel Veri, Driscoll-Kraay

JEL Kodları: G21, O47

1. Introduction

The financial sector and economic development are interrelated. In the absence of a well-functioning and well-organized financial sector, no economy can thrive and improve the living standards of its population (Shahid et al., 2015). It is seen that the banking sector is among the decisive elements of economic and financial development. Financial markets are so important to the country's economies that the main difference between developed and undeveloped countries is financial markets. The majority of the financial sector of the countries is based on the banking sector, and rapid technological developments in the modern world make access to these markets almost limitless, causing the banking sector to be in constant development (Turgut & Ertay, 2016). At the same time, the banking sector, which is extremely important in ensuring economic development, performs the functions of commercial banks and financial intermediaries and affects the stability and efficiency of the growth of the economy and the improvement of people's lives (Kazarenkova & Kolmykova, 2017).

The banking sector collects the funds and savings necessary for economic development and transfers them to projects and enables them to be implemented. It also includes individuals and institutions outside the banking sector in the countries, increasing the amount of savings and thus supporting capital accumulation and creating economic development and employment through credit (Turgut & Ertay, 2016). In addition, countries with larger banks and more active stock markets are growing faster after controlling many other underlying factors of economic growth. In countries with well-developed banks and securities markets, sectors and firms based on foreign financing also grow disproportionately faster than countries with weak financial sectors

(Levine, 1997). Therefore, the interaction between the effectiveness and stability of the banking sector is influential in the long-term growth of the economy (Amable et al., 2002). According to studies in the literature, the relationship of the banking sector in developed and developing countries with economic development is generally positive (Abusharbeh, 2017; Mensi et al., 2020; Shahid et al., 2015; Zeqiraj et al., 2020).

On the other hand, by the end of the Second World War, the financial assets in the financial markets of many countries were closed to cross-border trade. Later, many countries have reduced such obstacles. Thus, the liberalization of trade in financial assets or the flow of financial assets across borders is also called "financial globalization". Financial globalization allows investors around the world to better share risks, allows capital to flow to the highest point of productivity, and offers countries the opportunity to take advantage of comparative advantages (Stulz, 2005; Yeyati & Williams, 2014). At the same time, the latest wave of financial globalization since the mid-1980s is notable for an increase in capital flows between industrialized countries and, more importantly, among industrialized and developing countries (Egbetunde & Akinlo, 2015).

In this context, financial globalization, which creates financial flows across borders, provides high economic development through direct and indirect methods. Direct methods; increasing domestic savings, lower capital costs thanks to better risk allocation, technology transfer and the development of the financial sector. Indirect methods are to encourage expertise, to promote better policies and to increase capital inflows by signaling better policies (Prasad et al., 2003). Therefore, by expanding cross-border financial transactions and brokerage, the effects of financial globalization on economic development and world prosperity are seen to be positive (Nissanke & Stein, 2003). Many researchers in the literature find that the economic development of developing and developed countries worldwide is encouraged by financial globalization (Carp, 2014; Usman et al. (2022)).

Banking sector development-economic development by focusing on the above assessments (Buy meat, 2018; Mensi et al., 2020; Pradhan et al., 2014a; Shahid et al., 2015) and globalization-economic development (gbetunde & Akinlo, 2015; Schularick & Steger, 2010; EUsman et al., 2022) is examined separately by researchers in the literature. Therefore, in this study, it is aimed to examine the impact of both banking sector performance and financial globalization on economic development. For this purpose, the 1990-2018 period of selected OECD countries is analyzed and trade openness and investments are integrated into the economic development model as explanatory variables. In addition, the model is obtained by focusing the study models created by Pradhan (2017) for G-20 countries and Sahoo & Sethi (2020) for 5 South Asian countries. In the study, the stationary characteristics of the variables are tested primarily by Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller (CADF) test, which is the second generation unit root test. In the second stage, the presence of cointegration between variables in the model is examined with the Pedroni, Kao and Westerlund approaches. And in the third stage, the estimate of long-term coefficients is made by Driscoll-Kraay standard errors, fully modified ordinary least square (FMOLS) and dynamic ordinary least squares (DOLS) methods. In the final stage, the causality relationship between the variables is investigated by applying the Dumitrescu-Hurlin panel bootstrap causality test. The empirical findings from the study offer recommendations for both policymakers in OECD countries and future studies.

This study has two contributions to the literature. The first is that the study examines the long-term and causal relationship between the banking sector performance of OECD countries, financial globalization and economic development, and provides some advice to policymakers to improve the performance of the banking sector of OECD countries. The second is that the banking sector is found to be an important element in

the development efforts of countries. The last is that this study applies the Driscoll Kraay forecasting method, which is a basic forecaster for assessing the relationship between the performance of the banking sector of different countries, financial globalization and economic development.

The rest of the work is designed as follows. Chapter 2 mentions the studies in the literature. Chapter 3 describes the model and data set, while chapter 4 describes the methodology of the study. Chapter 5 interprets the findings of the analysis and discusses the study findings in the literature. In the last chapter, it is explained the results of the study and political practices.

2. Literature Reviews

The banking sector is a fundamental part of the economy. Developments in the banking sector play an important role in determining the course of economic development and increase economic development. In many countries, strong economic developments are increasing demand for better quality services in the banking sector. Therefore, there are many studies in the literature that have found that the performance of the banking sector increases economic development (Buy meat, 2018; Mensi et al., 2020; Pradhan et al., 2014a; Shahid et al., 2015;). At the same time, according to many researchers, the economic development of developing and developed countries is found to be increasing by financial globalization (Bhanumurthy and Kumawat, 2020; Egbetunde & Akinlo, 2015; Sahoo and Sethi, 2020; Schularick and Steger, 2010).

Liang and Reichert (2006) focus on the period 1960-2000 and use the multi-regression model to determine the result that banking sector development and investment increased the economic development of developed and developing countries. Pradhan et al. (2014a) analyzes the relationship between economic growth, banking sector development, stock market development and other macroeconomic variables in ASEAN countries. According to Granger causality test findings, banking sector development, stock market development, foreign direct investments, trade openness, inflation rate and government consumption expenditures are the reasons of economic growth in the long-term, while economic growth, stock market development, foreign direct investments, trade openness, inflation rate and government consumption expenditures are also the reasons for banking sector development in the long-term. Similarly, Pradhan et al. (2014c), which examine 25 ARF countries, reveals that the long-term causality relationship between banking sector development and economic growth in 1960-2012 is two-way in some countries and one-way in others. Pradhan et al. (2014b) achieves similar results across 34 OECD countries. On the other hand, Pradhan et al. (2017), which focus on G-20 countries, examines the link between banking and insurance sector in 1980-2014 on economic growth. Findings using the Vector autoregression model, FMOLS, DOLS forecasters and granger causality test show that banking and insurance sectors are important factors in the economic growth of OECD countries in the long term, but more complex factors in the short term. It has also emerged that there is a causality relationship between the banking and insurance sector and economic growth. Similarly, Balçılar et al. (2018) obtain that the insurance and banking sectors of 10 African countries positively affects economic development by analyzing the 1995-2016 period data with the GMM forecasting method.

Shahid et al. (2015) analyzes the impact of financial and economic development indicators considering banking sector development in Pakistan economy. The least squares estimation results financial development according to banking sector development increases economic growth and trade openness positively affects growth but government spending negatively affects. Granger causality results also prove that

there is a causality relationship between the financial system and economic development. At the same time, Tongurai and Vithessonthi (2018), which investigated the impact of banking sector development on economic structure and growth by focusing on a panel example of countries in the period 1960-2016, found in their study that banking sector development does not affect the industrial sector, which it negatively affects the agricultural sector. In the study, it is also obtained that the banking sector development is hindered by the agricultural sector and the industrial sector increases.

In the mensi et al. (2020) study, they examine the nonlinear relationship between Islamic banking development, key macroeconomic variables and economic growth in 16 Islamic countries in 1994-2014 using the Panel smooth transition method. According to the results of the analysis, Islamic banking development increases economic growth. Foreign direct investment, oil production and inflation also positively affect economic growth in the normal financial development process, while government consumption, trade and financial development negatively affect economic growth. Zeqiraj et al. (2020) examines the dynamic impact of the performance of the banking sector on economic growth by using GMM method in the 2000-2015 period data of 13 Southeast European countries. The researchers find that banking sector performance is a key effective determinant of economic growth, and that investment, human capital and trade openness variables also have a positive effect on the dependent variable. These findings are supported by the study results of Haralayya & Aithal (2021) for India.

Contrary to these findings, Hakeem I. (2010) uses the fixed effects, random effects and maximum availability prediction techniques to obtain that banking development have a weak impact on the economic growth of Sub-Saharan African countries during the period 1970-2000. It is also determined that human capital also increases the economic growth of these countries. At the same time, Petkovskia and Kjosevski (2014) for 16 transition economy countries in Central and Southeast Europe over the period of 1991-2011 data and Cave et al. (2020) for 101 countries from 1990 to 2014 conclude that the performance of the banking sector negatively affects economic development.

In the literature, many researchers analyse the role of globalization as one of the powerful tools for increasing economic development among countries (Nasreen et al., 2020) and when we mention these studies; for example, Schularick and Steger (2010) are investigating whether international financial integration has increased the growth of the economy of 56 countries. The results of the GMM regression method show that financial globalization, human capital, investment and trade openness increase the country's economic growth and the growth of inflation rate and population also prevent. Using the same method, Neto and Veiga (2013) study concludes that financial globalization increases the economic growth of 139 countries through the spread of technology and innovation in the period 1970-2009. In addition, in the study of Egbetunde and Akinlo (2015) is examined the long-term relationship between financial globalization and economic growth in Sub-Saharan Africa. Using the panel data analysis methods, it is obtained evidence of both a long-term relationship and a causality relationship between variables. Similarly, Gaies et al. (2019) proves that financial globalization is an encouraging factor for the economic development of 72 developing countries in the period 1972-2011.

Using the panel VAR method, in the study of Bhanumurthy and Kumawat (2020), it is obtained a weak causality relationship from financial globalization of South Asian countries to growth and a strong causality relationship from growth to financial globalization in the period 1990-2015. Sahoo and Sethi (2020) use pairwise Granger causality test with FMOLS and DOLS methods to examine the relationship among financial globalization, trade openness and economic growth in South Asian countries between 1990 and 2017. The results of the analysis show that the impact of financial globalization,

foreign direct investments and trade openness on economic growth is positive and that there is a causal relationship from economic growth to financial globalization. Similarly, the Usman et al. (2022) study concludes that the economic growth of 8 Arctic countries is increasing with globalization, while also being encouraged by variables such as financial development, natural resources, renewable and non-renewable energy.

As a result, this study aims to examine the relationship between the economic development of 11 OECD countries, banking sector performance and financial globalization in the period 1990-2018 with the panel data model.

3. Model and Data

The panel data model is used to examine the relationship between the economic development of 11 OECD countries, banking sector performance and financial globalization in the period 1990-2018. Investment and trade openness are added as explanatory variables to the model. Using the models created by Pradhan et al. (2017) for G-20 countries and by Sahoo & Sethi (2020) for 5 South Asian countries, the following model is obtained for the purpose of the study.

$$\ln GDP_{it} = \gamma_0 + \gamma_1 \ln BSD + \gamma_2 \ln FGL_{it} + \gamma_3 \ln TO_{it} + \gamma_4 \ln GFCF_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

t is time, i is countries and ε the error term. γ_0 is the fixed coefficient and $\gamma_1, \gamma_2, \gamma_3$ and γ_4 show the coefficient of banking sector performance, financial globalization, commercial openness and investment, respectively. This study uses the period of 1990-2018 data. All variables are converted to logarithmic form. Economic development is measured by total GDP (2010 constant US\$) (Kanu & Ozurumba (2014). Domestic credit to private sector by banks (% of GDP) represents the indicator of banking sector performance (Obiora et al., 2022; Pradhan et al., 2014b). Financial globalization is indicated by the financial globalization index (Nasreen et al. 2020; Sahoo & sethi, 2020). Trade openness is demonstrated by Trade (% of GDP) (Ghosh, 2017; Obiora et al., 2022). Investment is measured by Gross fixed capital formation (% of GDP) (Stewart & Chowdhury, 2021; Zeqiraj et al., 2020).

Data on economic development, banking sector performance, trade openness and investment variables are collected from the World Development Indicators-WDI (2022) and the financial globalization variable is gathered from the KOF Swiss Economic Institute (2022). In addition, due to the lack of data of some countries, data of 11 OECD countries are used and data of these countries are used for the period 1990-2018. OECD countries based on this study; United States, United Kingdom, Sweden, Japan, Turkey, Mexico, Chile, Costa Rica, Denmark, New Zealand and Norway.

Variables	Symbol	Measure	Source	Expected sign
Economic growth	GDP	Total GDP (2010 constant US \$)	WDI	
Banking sector development	BSD	Domestic credit to private sector by banks (% of GDP)	WDI	+ (Balcilar et al., 2018; Liang and Reichert, 2006)
Financial globalization	FGL	Financial globalization index	KOF	+ (Sethi et al., 2020; Usman et al., 2022)
Trade Openness	TO	Trade (% of GDP)	WDI	+ (Cave et al., 2020; Stewart & Chowdhury, 2021)
Investment	GFCF	Gross fixed capital formation (% of GDP)	WDI	+ (Ghosh, 2017; Zeqiraj et al., 2020)

Table 1. Variable descriptions

4. Methodology

A panel data method is utilized to examine the link between economic development, banking sector performance and financial globalization among OECD countries. In the first stage of the study methodology, first of all, there is a possibility of cross sectional dependence problem between cross sectional units in long-term panel data (Sun et al., 2020). The test recommended by Pesaran (2004) is applied to test whether cross-sectional units are dependence, and the null hypothesis states that there is no cross sectional dependent and the alternative hypothesis is cross sectional dependence. The findings of this test are also more reliable and effective.

In addition, in the first stage of methodology, the test recommended by Pesaran and Yamagata (2008) is carried out to test the presence of slope homogeneity between cross sectional units, but this test does not provide reliable findings in the presence of serial correlation and heteroskedasticity problems. Therefore, in order to overcome these problems, the Δ test of (the heteroskedasticity and autocorrelation consistent-HAC) form consistent with the heteroskedasticity and autocorrelation proposed by Blomquist and Westerlund (2013) is carried out in this study. The null hypothesis indicates that the slope coefficient of cross sectional units is heterogeneous, and the alternative hypothesis indicates that the slope coefficient is homogeneous.

After testing the the dependence and homogeneity characteristics of slope coefficient of cross section units, Cross-sectionally Augmented Dickey Fuller (CADF) test, a second-generation unit root test, is used to examine whether the variables contain stationary properties or unit root. This test is developed by Pesaran (2007) and takes into account cross section dependence. The equation for the CADF unit root test is as follows;

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{it-1} + \gamma_i \hat{y}_{t-1} + \theta_i \Delta \hat{y}_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

The null hypothesis of the unit root test is that the variables are not stationary and the alternative hypothesis is that the variables are stationary.

In the third phase of methodology, tests recommended by Westerlund (2007), Kao (1999) and Pedroni (2004) are applied to detect the existence of cointegration between variables. Westerlund (2007) test consists of four test statistics. In this test, Ga and Gt demonstrate group average statistics and Pa and Pt show panel test statistics. The null hypothesis of group average statistics and panel test statistics indicates that there is no cointegration, and the alternative hypothesis specifies that there is a long-term relationship.

In the next stage of methodology, long-term coefficients are estimated. The method proposed by Driscoll and Kraay (1998) and DOLS and FMOLS methods developed by Pedroni (2000; 2001) are estimated in the study. The Driscoll and Kraay (1998) method is the prediction method proposed for panel regression models involving cross sectional dependence. This method contains fixed effects with standard errors and controls the average differences between observable and unobservable predictors (Obiora et al., 2022). In addition, this forecasting method is suitable for balanced and unbalanced panel data (Sarkodie & Adams, 2020) and produces solutions to heteroskedasticity and autocorrelation problems (Hoechle, 2007).

In the final stage, the Dumitrescu-Hurlin panel bootstrap causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012) is utilized to determine causality relationships between the relevant variables. The first of the advantages of this test is that it is used in panel data where there is cross sectional dependency. The second is the application of both $T > N$ and $T < N$ samples. Finally, it is suitable in unstable panels and solves homogeneity problems (Dogan & Seker, 2016).

5. Findings and Discussion

Firstly, in the study is evaluated the descriptive statistics of panel variables for the economy of 11 OECD countries in the period 1990-2018 and these results are summarized in Table 2. This table shows the number of observations, the average of variables, the standard deviation, the minimum and maximum values. According to the findings, the average value of total GDP in OECD countries is 27.097 and the standard deviation is 1.684. This means that there is a high disparity in total GDP across OECD countries. The minimum and maximum values of total GDP are 23.440 and 30.516. In addition, the average value of banking sector performance shown by domestic credit to private sector by banks (% of GDP) is 4.126. The banking sector performance is 0.755 standard deviations, indicating high inequality in the domestic credit to private sector by banks among OECD countries. The minimum and maximum values of banking sector performance are 2.372 and 5.304. Finally, the average value and standard deviation of the financial globalization index is 4.245 and 0.200, which means that there is high inequality in financial globalization among OECD countries. The minimum and maximum values of the OECD countries' financial globalization index are 3.703 and 4.519, respectively.

On the other hand, Table 3 reports the correlation matrix values of the panel variables in the study. According to the findings, it is determined that there is a positive correlation between economic development and banking sector performance, fixed capital formation and financial globalization, while there is a negative correlation between economic development and trade openness.

	lnGDP	lnBSD	lnFGL	lnTO	lnGFCF
Mean	27.097	4.126	4.245	3.973	3.077
Median	26.820	4.164	4.313	4.062	3.069
Std. dev.	1.684	0.755	0.200	0.437	0.138
Min.	23.440	2.372	3.703	2.773	2.735
Max.	30.516	5.304	4.519	4.670	3.530
Skewness	0.165	-0.483	-0.651	-0.957	0.362
Kurtosis	2.558	2.250	2.359	3.149	3.484
Obs.	319	319	319	319	319

Table 2. Summary statistics

Variables	lnGDP	lnBSD	lnFGL	lnTO	lnGFCF
lnGDP	1.000				
lnBSD	0.205	1.000			
lnFGL	0.092	0.619	1.000		
lnTO	-0.729	0.021	0.380	1.000	
lnGFCF	0.101	0.081	-0.374	-0.272	1.000

Table 3. Correlation matrix

First of all, the cross-sectional dependence of panel data is controlled because the cross-sectional dependency (CSD) overlooks the problems of slope heterogeneity, which can create biased estimates and ambiguous information and produce inconsistent predictions (Usman et al., 2020). Table 4 shows the results of CSD tests covering Breush-Pagan LM, Pesaran scaled LM, bias-corrected scaled LM and Pesaran CSD tests. Empirical results demonstrate that the null hypothesis of CSD is rejected at 1% significant level for all variables in the model and it is determined that all variables are the cross-sectional dependence. This means that shocks in one of the OECD countries will spread to other

countries. Therefore, in the study of Usman et al. (2020) is noted that if there exists the CSD in variables, second-generation techniques will produce reliable, robust, efficient and consistent results.

CD-test (Pesaran, 2004)								
Variables	Breush-Pagan LM Statistic	p-value	Pesaran scaled LM Statistic	p-value	Bias-corrected scaled LM	p-value	Pesaran CD	p-value
lnGDP	1534.322***	0.000	139.999***	0.000	139.802***	0.000	39.167***	0.000
lnBSD	859.515***	0.000	75.658***	0.000	75.462***	0.000	15.161***	0.000
lnFGL	865.984***	0.000	76.275***	0.000	76.079***	0.000	26.942***	0.000
lnTO	536.110***	0.000	44.823***	0.000	44.626***	0.000	14.230***	0.000
lnGFCF	166.730***	0.000	9.604***	0.000	9.407***	0.000	2.495***	0.000

Note: *** denotes significance at %1 level.

Table 4. CSD tests

Table 5 contains the findings of the slope homogeneity test recommended by Blomquist and Westerlund (2013). Empirical findings indicate that the null hypothesis of slope homogeneity is not rejected, which means that the model has a homogeneous slope confirmed by delta and adjusted delta value, and the slope between OECD countries has not changed.

Test statistics	t-statistics	P-value
$\bar{\Delta}$	1.640	0.101
$\bar{\Delta}_{adjusted}$	1.980	0.056

Table 5. Slope homogeneity test results

After testing the cross-sectional dependence and slope homogeneity of the panel data in the study, CADF unit root test, which is the second generation unit root test, is applied in this study to determine the stationary characteristics of the variables. The results of this test are reported in Table 6. The results of the CADF unit root test show that lnGDP, lnBSD, lnFGL, lnTO and lnGFCF are not stable at $I(0)$. However, after the first differences of all series are taken, it becomes stable at the level of 1% significant in $I(1)$. Therefore, the test results confirm that all series are $I(1)$ in the first difference level and it is appropriate to test the long-term balance between the series.

	CADF test statistic	Level		First difference		
		Variables	Constant	Constant & trend	Constant	Constant & trend
		lnGDP	-1.254	-1.072	-3.087***	-4.549***
Level		lnBSD	-0.450	2.217	-5.022***	-3.679***
		lnFGL	-0.503	-0.656	-5.716***	-4.869***
		lnTO	-0.705	-0.915	-4.343***	-2.359***
		lnGFCF	-0.960	-0.425	-6.716***	-5.152***

Note: ***, ** and * denote significance at %1, %5 and %10 level, respectively.

Table 6. Unit root test

After determining the integration of variables, Westerlund (2007), Pedroni (2004) and Kao (1999) cointegration approaches are applied to state the long-term relationship between them. The results of the cointegration tests are summarized in Table 7. When the

empirical results of the 4 tests of the Westerlund (2007) cointegration approach are evaluated, it indicates that the null hypothesis of Pt statistics can be rejected at the level of 5% significant, which this means that there exists the presence of cointegration between economic development and independent variables. The findings of the Pedroni and Kao cointegration tests are similar to those of the Westerlund (2007) test. In other words, there is a cointegration between the variables in the model in the study. Therefore, in the period 1990-2018, the existence of a long-term relationship between the banking sector performance, financial globalization, trade openness and investment and economic development are determined in the 11 OECD country economies.

Westerlund cointegration (2007)			
Statistics	Value	Z-value	p-value
Gt	-1.667	2.703	0.524
Ga	-0.032	5.595	0.322
Pt	-3.505**	3.342	0.012
Pa	-0.231	3.970	0.124
Pedroni cointegration		Statistic	p-value
Modified Phillips-Perron t		1.356*	0.087
Phillips-Perron t		-2.611***	0.004
Augmented Dickey-Fuller t		-1.603*	0.054
Kao cointegration			
Modified Dickey-Fuller t		1.603*	0.054
Dickey-Fuller t		1.869**	0.030
Augmented Dickey-Fuller t		1.636*	0.050
Unadjusted modified Dickey-Fuller t		1.795**	0.036
Unadjusted Dickey-Fuller t		2.119**	0.017

Note: ***, ** and * denote significance at %1, %5 and %10 level, respectively. The Pedroni, Kao and Westerlund cointegration tests mitigate the effect of cross-sectional dependent structure.

Table 7. Cointegration tests results.

In the study, the long-term coefficients of independent variables predicted by applying the Driscoll-Kraay standard errors method, which is the main predictive, are shown in Table 8. According to the findings, the coefficient of banking sector performance has a positive and statistically significant effect on economic development in OECD countries. A 1% increase in the performance of the banking sector increases economic development by 0.296%. This tells us that the performance of the banking sector has positively affected the economic development of OECD countries. Thus, the increase in the effectiveness and stability performance of the banking sector is effective in the long-term development of the economy (Amable et al., 2002). It is also stated in the Usman et al. (2022) study that the banking sector provides loans to entrepreneurs and investors to install modern technologies, accelerating economic development. This result of the study is similar to the study finding obtained by Arestis et al. (2001) in developed countries such as Germany, usa, Japan, UK and France. The results of the studies examined by Kang and Sawada (2000), Ofori-Abebrese et al. (2017), Tabash (2019), Zeqiraj et al. (2020), Hodelin (2022) and Nguyen (2022) confirm the findings of this study. Contrary to these findings, Petkovskia and Kjosevski (2014) and Cave et al. (2020) conclude that banking sector performance hinders economic development by using the GMM regression method.

The findings indicate that the coefficient of financial globalization is positive 1.129% and at the level of 1% significance. A 1% increase in financial globalization

encourages the economic development of countries by 1.129. This expresses that the higher the degree of financial globalization of OECD countries, the more it positively affects economic development. Therefore, by expanding cross-border financial transactions and intermediation, it is seen that financial globalization plays an encouraging role in economic development and world welfare (Nissanke & Stein, 2003). At the same time, the globalization of countries and the fact that the direct foreign investments of multinational companies are greater than the growth rate in world trade, making processes more efficient and accelerating technological development of countries increase economic development (Usman et al., 2022). This finding of the study matches the findings obtained Schularick and Steger (2010) for 56 countries, Neto and Veiga (2013) for 139 countries, Kurniawati (2020) for OECD countries, Xu et al. (2021) for 45 Asian countries and Oliveira and Moutinho (2022) for BRICS countries in the literature.

In addition, according to the empirical findings in Table 8, the coefficient of trade openness is 0.102 and statistically insignificant. A 1% increase in trade openness increases economic development by 0.102, which means that the trade openness of OECD countries positively affects their economic development. Our finding is confirmed by Adebayo (2022) for Japan. At same time, this finding of the study is in line with the results obtained by Ghosh (2017) for 138 countries over the period of 1995-2013 and Stewart & Chowdhury (2021) for 140 countries during the period 1995-2017, which mean that the economic development of countries achieved by trade openness has been significantly increased.

Long-term forecast results indicate that the coefficient of investment is positive 0.141% and at 1 % significance level. A 1% increase in investment encourages economic development by 0.141%. This means that investments have a positive impact on the economic development of OECD countries. This result of the study is supported by the study findings of Hwang et al. (2010) for 20 highly foreign-indebted countries selected from Asia and Europe during the period 1982-2004. At the same time, Hye et al. (2011)'s findings for India, Zeqiraj et al. (2020) for Southeast European countries and Stewart & Chowdhury (2021) for 140 countries confirm the results of the study.

Thus, in the period 1990-2018, the banking sector performance, financial globalization and investments affect in a positive away and at statistically significance level the economic development of OECD countries, while trade openness affects in insignificantly and positive way.

Dependent variable: lnFDI			
	Coefficient	Standard error	p-value
lnBSD	0.296***	0.050	0.000
lnFGL	1.129***	0.220	0.000
lnTO	0.102	0.095	0.294
lnGFCF	0.141***	0.043	0.003
Constant	20.237***	0.891	0.000
F-statistic	30.10		
P-value	0.000***		
R ²	0.691		
Observation	319		
Number of countries	11		

Note: *** denote significance at %1 level.

Table 8. The Driscoll-Kraay standard errors estimates

FMOLS and DOLS prediction methods are applied to check the robustness and reliability of the results reported in Table 7. FMOLS and DOLS forecast results are included in Table 8. These results are in line with the Driscoll-Kraay forecast results reported in Table 7. Thus, the banking sector performance, financial globalization and investments increase the economic development of OECD countries in the period 1990-2018.

Dependent variable: lnFDI	FMOLS		DOLS	
	Coefficient	p-value	Coefficient	p-value
lnBSD	0.298***	0.000	0.264***	0.000
lnFGL	1.019***	0.000	1.336***	0.000
lnTO	0.151***	0.000	-0.092	0.442
lnGFCF	0.189***	0.001	0.149*	0.000
R ²	0.993		0.992	
Adj. R ²	0.992		0.992	
Observation	319		319	
Number of countries	11		11	

Note: *** and ** denote significance at %1 and %5 level, respectively.

Table 9. Robustness check

Finally, the findings of panel bootstrap causality test developed by Dumitrescu and Hurlin (2012) are included in Table 9. According to the findings, there is a two-way causality relationship between the banking sector performance and economic development at the statistically significance level. This situation tells us that both the banking sector performance of OECD countries is important for economic development and economic development is important for the banking sector performance. This result of the study is similar to the findings obtained Altunç (2008) study for Turkey in 1970-2006 and Pradhan et al. (2014a) for ASEAN countries over the period of 1961-2012. However, it does not match the study findings of Akpansung and Babalola (2011), Awdeh (2012), Ofori-Abebrese et al. (2017), Mhadhbi et al. (2020) and Samour et al. (2022), which found a one-way causality relationship from economic development to bank credit.

According to Table 9, causality results indicate that there is no statistically significant causality relationship between financial globalization and economic development. These findings are not similar to the results of Egbetunde & Akinlo (2015), Bhanumurthy and Kumawat (2020) and Kihombo et al (2022), which found causality between financial globalization and economic growth.

Furthermore, empirical findings detect a one-way causality relationship from trade openness to economic development. The study result of Keho (2017), which examined the relationship between economic growth and trade openness for Ivory Coast in 1965-2014, is similar to the results of our study. Contrary to these findings, the Pradhan et al. (2019) find that there was a two-way causality relationship between the economic growth and trade openness of 25 ASEAN countries in the period 1961-2012 by utilizing the Granger causality test.

Finally, it is determined that there is a two-way causality relationship between the investments and economic development of OECD countries. These findings of the study are supported by the Uneze (2013) study findings, which analyzed the relationship between capital formation and economic development of 13 Sub-Saharan African countries during the period 1985-2007. However, Kanu & Ozurumba (2014) concludes

that economic growth is the cause of investments for Nigeria, and Keho (2017) study concludes that investments are the cause of economic growth for Ivory Coast.

Null Hypothesis	W-Stat.	Zbar-Stat.	Bootstrapped p-value	Results
lnBSD → lnGDP	4.273	7.678***	0.002	lnBSD causes lnGDP
lnGDP → lnBSD	5.832	11.333**	0.042	lnGDP causes lnBSD
lnFGL → lnGDP	1.830	1.946	0.212	lnFGL not cause lnGDP
lnGDP → lnFGL	1.503	1.181	0.750	lnGDP not cause lnFGL
lnTO → lnGDP	2.684	3.950*	0.058	lnTO causes lnGDP
lnGDP → lnTO	3.576	6.043	0.134	lnGDP not cause lnTO
lnGFCF → lnGDP	5.068	9.541***	0.000	lnGFCF cause lnGDP
lnGDP → lnGFCF	3.448	5.733*	0.056	lnGDP cause lnGFCF

Note: ***, ** and * show rejection of null hypothesis at 1%, 5% and 10% significance level, respectively.

Table 10. Dumitrescu-Hurlin panel causality test results.

6. Conclusion and Policy Implications

In the study, it is aimed to examine the impact of both banking sector performance and financial globalization on the economic development by integrating trade openness and investments as explanatory variables in OECD countries over the period 1990-2018. Thus, in the first stage, the stationary characteristics of the variables are investigated with CADF test, which is the second generation unit root test, while in the second stage, the presence of cointegration between variables is stated with Westerlund, Pedroni, and Kao approaches. In the fourth stage, long-term coefficients are estimated by Driscoll-Kraay standard errors, FMOLS and DOLS methods. In the final stage, the causality relationship between the variables is analyzed by the Dumitrescu-Hurlin panel bootstrap test.

Empirical findings suggest that the variables are integrated at $I(1)$ level and that there is a cointegration between economic development and the banking sector performance, financial globalization, trade openness and investments. According to the Driscoll-Kraay standard errors forecaster results, the banking sector performance, financial globalization and investments have statistically significantly positive impact on the economic development and trade openness has increased statistically insignificantly. Recent empirical findings show a two-way causality relationship both between economic development and banking sector performance and between economic development and investments, while they demonstrate that there is a one-way causality relationship from trade openness to economic development. Therefore, the findings of the study indicate that a strong and well-functioning banking sector will enable OECD countries to increase their savings rates, use their resources efficiently, manage the risks associated with natural disasters and global economic uncertainties. This will lead countries to experience a sustainable economic development.

The findings of this study provide some political advice. First, the banking sector of countries should expand credit opportunities to all economic sectors. Second, banks of countries should be encouraged to finance small and medium-sized enterprises. Third, banking awareness among customers should be increased in order to increase the volume of bank deposits. Fourth, as Petkovski and Kjosevski (2014) noted in their study, banks should implement policies that will provide institutional improvements, encourage competition and contribute to improving productivity, especially in risk management and product development. Finally, as stated in Petkovski and Kjosevski (2014) study, banks' efforts should be assisted through institutional reforms. Thus, with these recommendations, the banking sector will have the potential to contribute more to economic development.

Finally, there are some limitations of this study and these limitations advise for future studies. First, this study focuses only on OECD countries, but future studies can examine other groups of countries (such as G-20, BRICS, E-7) and make political proposals. Secondly, trade openness and investments are handled as explanatory variables in this study, but other macroeconomic variables (such as human capital, information technologies) can be analyzed in future studies. Finally, in this study, the long-term coefficients of variables are estimated by Driscoll-Kraay standard errors, FMOLS and DOLS methods, but both long-term coefficients and short-term coefficients can be predicted by using different forecasters in future studies.

REFERENCES

- ABUSHARBEH, M. T. (2017). The impact of banking sector development on economic growth: Empirical analysis from Palestinian economy. *Journal of Emerging Issues in Economics, Finance and Banking (JEIEFB)*, 6(2), 2306-2316.
- ADEBAYO, T.S. (2022). Do CO2 emissions, energy consumption and globalization promote economic growth? Empirical evidence from Japan. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 34714-34729. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-12495-8>
- AKPANSUNG, A. O., & BABALOLA, S. J. (2011). Banking sector credit and economic growth in Nigeria: An empirical investigation. *CBN Journal of Applied Statistics*, 2(2), 51-62.
- ALTUNÇ, Ö. F. (2008). Türkiye’de finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedenselliğin ampirik bir analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(2), 113-127.
- AMABLE, B., CHATELAIN, J. B. & DE BANDT, O. (2002). Optimal capacity in the banking sector and economic growth. *Journal of Banking & Finance*, 26(2-3), 491-517. doi:10.1016/S0378-4266(01)00231-X
- ARESTIS, P., DEMETRIADES, P. O. & LUINTEL, K. B. (2001). Financial development and economic growth: The role of stock markets. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(1), 16-41.
- AWDEH, A. (2012). Banking sector development and economic growth in Lebanon. *International Research Journal of Finance and Economics*, 100, 53-62.
- BALCILAR, M., GUPTA, R., LEE, C. C. & OLASEHINDE-WILLIAMS, G. (2018). The synergistic effect of insurance and banking sector activities on economic growth in Africa. *Economic Systems*, 42(4), 637-648. [doi:10.1016/j.ecosys.2018.08.002](https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2018.08.002)
- BHANUMURTHY, N. R. & KUMAWAT, L. (2020). Financial globalization and economic growth in South Asia. *South Asia Economic Journal*, 21(1), 31-57.
- CARP, L. (2014). Financial globalization and capital flows volatility effects on economic growth. *Procedia Economics and Finance*, 15, 350-356.
- DOGAN, E. & SEKER, F. (2016). Determinants of CO2 emissions in the European Union: the role of renewable and non-renewable energy. *Renew. Energy*, 94, 429-439. doi:10.1016/j.renene.2016.03.078.
- DRISCOLL, J. C. & KRAAY, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Rev. Econ. Stat.* 80(4), 549-559. <https://doi.org/10.1162/003465398557825>.
- DUMITRESCU, E.I. & HURLIN, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Econ. Model.* 29 (4), 1450-1460.
- EGBETUNDE, T. & AKINLO, A. E. (2015). Financial globalization and economic growth in Sub-Saharan Africa: Evidence from panel cointegration tests. *African Development Review*, 27(3), 187-198.

GAIES, B., GOUTTE, S. & GUESMI, K. (2019). What interactions between financial globalization and instability?-Growth in developing countries. *Journal of International Development*, 31, 39-79.

GHOSH, A. (2017). How does banking sector globalization affect economic growth?. *International Review of Economics and Finance*, 48, 83-97.

doi:10.1016/j.iref.2016.11.011

HAKEEM I., M. (2010). Banking development, human capital and economic growth in Sub-Saharan Africa (SSA). *Journal of Economic Studies*, 37(5), 557-577.

HARALAYYA, B. & AITHAL, P. S. (2021). Implications of banking sector on economic development in India. *George Washington International Law Review*, 7(1), 631-642.

HODELIN, R.S. (2022). Public banking and economic growth: The experiences of 10 countries since the 1950s until 2017. *Economic Systems*, 46.

<https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2021.100938>

HOECHLE, D. (2007). Robust Standard Errors for Panel Regressions with Cross-Sectional Dependence. *The Stata Journal*, 7, 281-312.

HYE, Q. M. A. (2011). Financial development index and economic growth: empirical evidence from India. *The Journal of Risk Finance*, 12(2), 98-111.

HWANG, J. T., CHUNG, C. P. & WANG, C. H. (2010). Debt overhang, financial sector development and economic growth. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 51(1), 13-30.

KANG, S. J. & SAWADA, Y. (2000). Financial repression and external openness in an endogenous growth model. *Journal of International Trade & Economic Development*, 9(4), 427-443. doi:[10.1080/096381900750056858](https://doi.org/10.1080/096381900750056858)

KANU, S. I & OZURUMBA, B. A. (2014). Capital formation and economic growth in Nigeria. *Global Journal of Human-Social Science: Economics*, 14(4). 42-58.

KAO, C. (1999). Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data. *Journal of Econometrics*, 90, 1-44. doi:10.1016/S0304-4076(98)00023-2

[KAZARENKOVA, N.P. & KOLMYKOVA, T.S. \(2017\). Modern growth points of the Russian banking sector and their impact on economic development of the country. *Journal of Applied Economic Sciences. Volume XII, 4\(50\), 985-994.*](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00023-2)

KEHO, Y. (2017). The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1-14.

doi:10.1080/23322039.2017.1332820

[KIHOMBO, S., VASEER, A., AHMED, Z., CHEN, S., KIRIKKALELI, D. & ADEBAYO, T.S. \(2022\). Is there a tradeoff between financial globalization, economic growth, and environmental sustainability? An advanced panel analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 3983-3993. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-15878-z>](https://doi.org/10.1080/23322039.2017.1332820)

[KURNIAWATI, M.A. \(2020\). The role of ICT infrastructure, innovation and globalization on economic growth in OECD countries, 1996-2017. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 11\(2\), 193-215. doi:10.1108/JSTPM-06-2019-0065](https://doi.org/10.1108/JSTPM-06-2019-0065)

[LEVINE, R. \(1997\). Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda. *Journal of Economic Literature*, 35\(2\), 688-726.](https://doi.org/10.1108/JSTPM-06-2019-0065)

[LIANG, H. Y. & REICHERT, A. \(2006\). The relationship between economic growth and banking sector development. *Banks and Bank Systems*, 1\(2\), 19-35.](https://doi.org/10.1108/JSTPM-06-2019-0065)

MENSI, W., HAMMOUDEH, S., TIWARI, A. K. & AL-YAHYAEE, K. H. (2020). Impact of Islamic banking development and major macroeconomic variables on economic growth for Islamic countries: Evidence from panel smooth transition models. *Economic Systems*, 44(1), 1-14. doi:[10.1016/j.ecosys.2019.100739](https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2019.100739)

MHADHBI, K., TERZI, C. & BOUCHRIKA, A. (2020). Banking sector development and economic growth in developing countries: a bootstrap panel Granger causality

analysis. *Empirical Economics*, 58, 2817-2836. <https://doi.org/10.1007/s00181-019-01670-z>

NASREEN, S., MAHALIK, M. K., SHAHBAZ, M. & ABBAS, Q. (2020). How do financial globalization, institutions and economic growth impact financial sector development in European countries?. *Research in International Business and Finance*, 54, 1-25. doi:[10.1016/j.ribaf.2020.101247](https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101247)

NETO, D. G. & VEIGA, F. J. (2013). Financial globalization, convergence and growth: The role of foreign direct investment. *Journal of International Money and Finance*, 37, 161-186. doi:[10.1016/j.jimonfin.2013.04.005](https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2013.04.005)

NGUYEN, P.T. (2022). The Impact of Banking Sector Development on Economic Growth: The Case of Vietnam's Transitional Economy. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(358), 1-18. <https://doi.org/10.3390/jrfm15080358>

NISSANKE, M. & STEIN, H. (2003). Financial globalization and economic development: Toward an Institutional Foundation. *Eastern Economic Journal*, 29(2), 287-308.

OBIORA, S. C., ZENG, Y., LI, Q., LIU, H. ADJEI, P. D. & CSORDAS, T. (2022). The effect of economic growth on banking system performance: An interregional and comparative study of Sub-Saharan Africa and developed economies. *Economic Systems*, 46(1). doi:10.1016/j.ecosys.2022.100939

OFORI-ABEBRESE, G., PICKSON, R.B. & DIABAH, B.T. (2017). Financial development and economic growth: Additional evidence from Ghana. *Modern Economy*, 8, 282-297. <https://doi.org/10.4236/me.2017.82020>

OLIVEIRA, H.V.E. & MOUTINHO, V. (2022). Do renewable, non-renewable energy, carbon emission and KOF globalization influencing economic growth? Evidence from BRICS' countries. *Energy Reports*, 8, 48-53. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2022.01.031>

PEDRONI, P. (2000). Fully-modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.

PEDRONI, P. (2001). Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels. *Review of Economics and Statistics*, 83, 727-731.

PEDRONI, (2004). Panel cointegration: Asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. *Econometric Theory*, 20, 597-625. <https://www.jstor.org/stable/3533533>

PESARAN, M.H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *IZA Discussion Paper*, 1240.

PESARAN, M.H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265-312. doi:10.1002/jae.951

PETKOVSKIA, M. & KJOSEVSKI, J. (2014). Does banking sector development promote economic growth? An empirical analysis for selected countries in Central and South Eastern Europe. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 27(1), 55-66. doi:10.1080/1331677X.2014.947107

PRADHAN, R. P., ARVIN, M. B., HALL, J. H. & BAHMANI, S. (2014a). Causal nexus between economic growth, banking sector development, stock market development, and other macroeconomic variables: The case of ASEAN countries. *Review of Financial Economics*, 23(4), 155-173. <https://doi.org/10.1016/j.rfe.2014.07.002>

PRADHAN, R. B., ARVIN, M. B., NORMAN, N. R. & NISHIGAKI, Y. (2014b). Does banking sector development affect economic growth and inflation? A panel cointegration and causality approach. *Applied Financial Economics*, 24(7), 465-480. doi:10.1080/09603107.2014.881968

PRADHAN, R. P., TRIPATHY, S., CHATTERJEE, D., ZAKI, D. B. & MUKHOPADHYAY, B. (2014c). Development of banking sector and economic growth: the ARF experience. *Decision*, 41(3), 245-259.

PRADHAN, R. P., ARVIN, M. B. & HALL, J. H. (2019). The nexus between economic growth, stock market depth, trade openness, and foreign direct investment: The case of ASEAN countries. *The Singapore Economic Review*, 64(3), 461-493.

PRADHAN, R. P., ARVIN, M. B., NAIR, M., HALL, J. H. & GUPTA, A. (2017). Is there a link between economic growth and insurance and banking sector activities in the G-20 countries?. *Review of Financial Economics*, 33, 12-28. doi:10.1016/j.rfe.2017.02.002

PRASAD, E. S., ROGOFF, K., WEI, S. J. & KOSE, M. A. (2003). Effects of financial globalization on developing countries: Some empirical evidence. *International Monetary Fund*.

SAHOO, M. & SETHI, N. (2020). An Empirical Insight into the financial globalization-growth nexus via trade openness: Evidence from select South Asian countries. *Global Business Review*, 1-18.

SAMOUR, A., MOYO, D. & TURSOY, T. (2022). Renewable energy, banking sector development, and carbon dioxide emissions nexus: A path toward sustainable development in South Africa. *Renewable Energy*, 193, 1032-1040. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.05.013>

SARKODIE, S.A. & ADAMS, S. (2020). Electricity access, human development index, governance and income inequality in Sub-Saharan Africa. *Energy Rep.*, 6, 455-466. doi:10.1016/j.egy.2020.02.009

SCHULARICK, M. & STEGER, T. M. (2010). Financial integration, investment, and economic growth: Evidence from two eras of financial globalization. *The Review of Economics and Statistics*, 92(4), 756-768.

SETHI, P., CHAKRABARTI, D. & BHATTACHARJEE, S. (2020). Globalization, financial development and economic growth: Perils on the environmental sustainability of an emerging economy. *Journal of Policy Modeling*, 42, 520-535. doi:[10.1016/j.ipolmod.2020.01.007](https://doi.org/10.1016/j.ipolmod.2020.01.007)

SHAHID, A., SAEED, H. & TIRMIZI, S. M. A. (2015). Economic development and banking sector growth in Pakistan. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 5(3), 121-135. doi:[10.1080/20430795.2015.1063976](https://doi.org/10.1080/20430795.2015.1063976)

STEWART, R. & CHOWDHURY, M. (2021). Banking sector distress and economic growth resilience: Asymmetric effects. *The Journal of Economic Asymmetries*, 24(e00218), 1-11. doi:10.1016/j.jeca.2021.e00218

STULZ, R. M. (2005). The Limits of Financial Globalization. *The Journal of Finance*, 60(4), 1595-1638.

SUN, Y., AK, A., SERENER, B. & XIONG, D. (2020). Natural resource abundance and financial development: A case study of emerging seven (E 7) economies. *Resources Policy*, 67, 1-8. doi:[10.1016/j.resourpol.2020.101660](https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101660).

TABASH, M.I. (2019). Banking sector performance and economic growth: An empirical evidence of UAE Islamic Banks. *Creative Business and Social Innovations for a Sustainable Future*, Springer.

TONGURAI, J. & VITHESSONTHI, C. (2018). The impact of the banking sector on economic structure and growth. *International Review of Financial Analysis*, 56, 193-207. doi:10.1016/j.irfa.2018.01.002

TURGUT, A. & ERTAY, H. İ. (2016). Bankacılık sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye üzerine nedensellik analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(4), 114-128.

UNEZE, E. (2013). The relation between capital formation and economic growth: evidence from sub-Saharan African countries. *Journal of Economic Policy Reform*, 16(3), 272-286. doi:10.1080/17487870.2013.799916

USMAN, M., JAHANGER, A., MAKHDUM, M. S. A. BALSALOBRE-LORENTE, D. & BASHIR, A. (2022). How do financial development, energy consumption, natural

resources, and globalization affect Arctic countries' economic growth and environmental quality? An advanced panel data simulation. *Energy*, 241.

[doi:10.1016/j.energy.2021.122515](https://doi.org/10.1016/j.energy.2021.122515)

WESTERLUND, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69, 709-748

YEYATI, E. L. & WILLIAMS, T. (2014). Financial globalization in emerging Economies: Much ado about nothing?. *Economía*, 14(2), 91-131.

ZEQIRAJ, V., HAMMOUDEH, S., ISKENDEROGU, O. & TIWARI, A.K. (2020). Banking sector performance and economic growth: evidence from Southeast European countries. *Post-Communist Economies*, 32(2), 267-284.

<https://doi.org/10.1080/14631377.2019.1640988>

XU, X., ABBAS, H.S.M., SUN, C., GILLANI, S., ULLAH, A. & RAZA, M.A.A. (2021). Impact of globalization and governance determinants on economic growth: An empirical analysis of Asian economies. *Growth and Change*, 52(2), 1137-1154.

<https://doi.org/10.1111/grow.12475>

Özet

Bankacılık sektörü, ekonominin temel bir parçasıdır. Bankacılık sektöründeki gelişmeler ve sınır ötesi finansal varlık akışları ekonomik gelişmenin gidişatını belirlemede önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, ekonomik gelişme, bankacılık sektörü performansı ve finansal küreselleşme arasındaki ilişkiyi açıklayıcı değişken olarak yatırımları ve ticari açıklığı da entegre ederek incelemektir ve çalışmada OECD ülkelerinden seçilen 11 ülkenin 1990-2018 dönemi temel alınmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda öncelikle, değişkenler arasındaki eşbütünleşme varlığı Pedroni, Kao and Westerlund testleri ile sınanmaktadır. Sonrasında bağımsız değişkenlerin uzun dönem katsayıları Driscoll-Kraay standard errors tahmincisi, FMOLS ve DOLS yöntemleri ile saptanmaktadır. Son aşamada ise Dumitrescu-Hurlin panel bootstrap nedensellik testi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmektedir.

Analizler sonucunda elde edilen ampirik bulgular, değişkenler arasında eşbütünleşme varlığını işaret etmektedir. Ayrıca OECD ülkelerin bankacılık sektörü performansı, finansal küreselleşmesi ve yatırımları ekonomik gelişmeyi istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönde etkilerken ticari açıklığı da anlamsız bir şekilde olumlu yönde etkilemektedir. Nedensellik testi bulgular, OECD ülkelerin hem ekonomik gelişmesi ile bankacılık sektörü performansı hem de ekonomik gelişmesi ile yatırımlar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ve ticari açıklıktan ekonomik gelişmeye doğru uzanan da tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla çalışma bulguları OECD ülkelerin bankacılık sektörü tüm ekonomik sektörlerle kredi imkanlarını genişletmesi ve küçük ve orta ölçekli işletmeleri finanse etmek için teşvik etmesi gerektiğini işaret etmektedir. Ayrıca bankacılık sektörü banka mevduatlarının hacmini artırmak için müşteriler arasında bankacılık bilinci artırılmalıdır.

Türkiye'de Fonksiyonel Gelir Dağılımı Mevcut Haliyle Sürdürülebilir mi?

Atilla AYDIN*

Öz

Ülkelerin elde ettiği gelir kadar gelirin bölüşümü de bir gelişmişlik ölçüsü olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada gelir dağılımı türlerinden fonksiyonel gelir dağılımı, Türkiye ekonomisi için ele alınmıştır. Bu çalışmanın literatürden ayrılan özelliği ise yapısal kırılmaların dikkate alınarak analizlerin yapılmış olmasıdır. Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde fonksiyonel gelir dağılımı yapısının sürdürülebilir olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda öncelikle gelir dağılımının yapısı incelenmiş ve faktör gelirleri arasındaki eşitsizliğin kaynakları araştırılmıştır. Sürdürülebilirlik analizi için bu çalışmaya özel bir değişken türetilmiş ve ampirik analiz bu değişken üzerinden yapılmıştır. Ekonometrik yöntem olarak hem geleneksel hem de yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre fonksiyonel gelir dağılımı sürdürülebilir bulunmamış ve politika önerileri getirilmiştir. Ayrıca müteşebbis gelirlerinin fonksiyonel gelir dağılımına yönelik bozucu etki yaptığı saptanmıştır. Çalışmanın kısıtı, faktör gelirlerinin ayrıntılı olarak ayrıştırıldığı verilerin bulunmamasıdır. Bu nedenle TÜİK tarafından yayımlanan gelir ve yaşam koşulları araştırmasından da faydalanarak fonksiyonel gelir dağılımındaki eşitsizliklerin izleri sürülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fonksiyonel Gelir Dağılımı, Eşitsizlik, Sürdürülebilirlik, Yapısal Değişim, Birim Kök Testleri

JEL Kodları: C32, E01, E25

Is Functional Income Distribution in Turkey Sustainable in its Current Form?

Abstract

The distribution of income as well as the income of the countries is considered as a measure of development. In this study, functional income distribution, which is one of the income distribution types, is discussed for the Turkish economy. The distinguishing feature of this study from the literature is that it analyzes structural breaks. The aim of the study is to reveal whether the functional income distribution structure in the Turkish economy is sustainable. In this context, first of all, the structure of income distribution was examined and the sources of inequality between factor incomes were investigated. For sustainability analysis, a special variable was derived for this study and empirical

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 11.11.2022

Kabul/Accepted: 08.08.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1202931>

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, MYO, Hava Lojistiği Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta: ataydin@gelisim.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-9265-5930>

analysis was performed on this variable. As an econometric method, unit root tests that take into account both traditional and structural breaks were used. According to the findings, the functional income distribution was not found sustainable and policy recommendations were made. In addition, it has been determined that the income of the entrepreneurs has a distorting effect on the functional income distribution. The limitation of the study is the absence of data in which factor incomes are decomposed in detail. For this reason, it has been tried to trace the inequalities in the functional income distribution by making use of the income and living conditions research published by TUIK.

Keywords: Functional Income Distribution, Inequality, Sustainability, Structural Change, Unit Root Tests

JEL Codes: C32, E01, E25

1. Giriş

Gelir dağılımındaki eşitsizlikler günümüzde tüm dünyada bir sorun olarak değerlendirilmektedir. Özellikle 1980 sonrasında yaşanan liberalizasyon ve küreselleşme sürecine eklenen gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliği derinleşmiş ve yoksulluk sorununu da beraberinde getirmiştir. Gelir dağılımındaki eşitsizlik meselesi sadece gelişmekte olan ülkelerin değil gelişmiş ülkelerin de gündemindedir. Bir başka ifadeyle sorun uluslararası hale gelmiştir. Gelir dağılımı eşitsizliği, sadece ülkelerin iç meselesi olmayıp tüm dünyadaki gelirin ülkeler arasındaki dağılımını da içeren geniş kapsamlı bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda günümüzde gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksullukla mücadele çerçevesinde yoğun çalışmalar yürütülmektedir.

Bir ülkenin gelir dağılımı yapısı, farklı yaklaşımlarla ortaya konabilmektedir. Bireysel gelir dağılımı, fonksiyonel gelir dağılımı, sektörel gelir dağılımı, bölgesel gelir dağılımı bu yaklaşımlardan bazılarıdır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için fonksiyonel gelir dağılımı ele alınmıştır. Bu bağlamda faktör gelirleri arasındaki bölüşüm ilişkileri analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı öncelikle fonksiyonel gelir dağılımı çerçevesinde eşitsizliğin boyutlarının ortaya konmasıdır. Ayrıca faktör gelirleri arasındaki adaletsiz dağılımın kaynakları incelenerek gelir dağılımını iyileştirecek politikalara ışık tutmak hedeflenmektedir. Çalışmanın ampirik kısmında ise Türkiye'de fonksiyonel gelir dağılımı yapısının sürdürülebilir olup olmadığına dair ekonometrik bir çalışma yapılmıştır. Bu çerçevede mevcut yapının ekonometrik olarak sorgulanması amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle gelir dağılımı türleri ve gelir dağılımına yönelik teorik yaklaşımlar açıklanmıştır. Ardından Türkiye'de fonksiyonel gelir dağılımının son yıllardaki analizi farklı veri kaynaklarıyla karşılaştırmalı olarak yapılmıştır. Sonraki bölümde literatürdeki fonksiyonel gelir dağılımına yönelik bazı ampirik çalışmalar tanıtılmıştır. Sonrasında çalışmada kullanılan veri seti ve yöntemler açıklanmış ve çalışmanın bulgularına yer verilmiştir. Son bölüm ise sonuç kısmına ayrılmıştır.

2. Gelir Dağılımı Türleri

Gelir dağılımı yapısının ifade edilmesinde fonksiyonel, kişisel, bölgesel, sektörel gelir dağılımı gibi çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Bu çalışmada ampirik bir analizi de yapılan fonksiyonel gelir dağılımı, toplam gelirin üretim faktörleri arasında ne şekilde ve ne oranda dağıldığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle, fonksiyonel gelir dağılımı çerçevesinde gelir; ücret, faiz, rant ve kar şeklinde paylaşılmaktadır (Neumark,

1948:354). Söz konusu paylaşımın oranları ise fonksiyonel gelir dağılımının yapısını oluşturmaktadır. Fonksiyonel gelir dağılımı, ayrıca faktör gelirlerinin kendi içindeki dağılımı ile de ilgilenmektedir. Sözgelimi ücret gelirleri, kendi içinde mavi yakalı ve beyaz yakalı olarak ayrılarak bu gruplar arasındaki gelir dağılımı yapısı da analiz edilebilmektedir (Bronfenbrenner, 1971:26). Ancak sosyal farklılıklar genellikle faktör paylarının ötesine geçerek daha karmaşık bir hale gelebilmektedir. Bir örnek olmak üzere tüm şirket sahiplerini aynı kategoride ele almak bazen yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Bir başka ifadeyle bir şirketler topluluğu ile küçük bir atölyenin aynı ölçek içinde ele alınması, gelir dağılımının yapısını ortaya koymak bakımından çok kullanışlı bir yöntem değildir. Öte yandan bazı çok üst düzey şirket yöneticilerinin ücret geliri mi yoksa sermaye geliri mi elde ettiği tam olarak ayrıştırılamamaktadır.

Kişisel gelir dağılımında ise gelirin elde edilme biçimi ve geliri elde edenin sınıfsal konumu dikkate alınmamaktadır. Kişisel gelir dağılımında bireylerin toplam gelirden ne kadar pay aldığı ve bireyler arasındaki gelir farklılıkları ele alınmaktadır. Söz gelimi bir ülkede yaşayan bireyler, elde ettikleri gelire göre beş farklı gruba ayrılmaktadır. Her gruptaki %20'lik kesimin birbirlerine göre gelir farkları veya oranları, kişisel gelir dağılımı yapısının bir ölçüsü olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu gruplara ayırma, beş gruptan daha az veya daha çok da uygulanabilir. İlgilenilen ülkenin durumu ve araştırmanın amacına göre grup sayısı belirlenebilmektedir. Ayrıca gruplar, bireylerden değil ailelerden veya hanehalklarından da oluşturulabilmektedir. Bu grupların içinde çeşitli sosyal kesimler, aynı grup içinde bulunabilmektedir. Bireyin ne iş yaptığı değil, ne kadar gelir elde ettiği ön plandadır. Kişisel gelir dağılımı çerçevesinde üst gelir gruplarıyla alt gelir grupları arasındaki farkların fazla olması, adaletsiz gelir dağılımının bir ölçüsü olarak değerlendirilmektedir (Karabulut, 2006:24).

Bölgesel gelir dağılımı ise bir ülkede elde edilen gelirin coğrafi bölgeler arasında ne şekilde ve ne oranda dağıtıldığı ile ilgilenmektedir. Bölgeler arası gelir dağılımı, bölgeler arasındaki gelir farklılıklarının ortaya konması açısından önem arz etmektedir. Bu çerçevede iklim farklılıkları, bölgelerin arazi özelliklerindeki farklılıklar, sosyolojik yapı gibi etmenler ön plana çıkmaktadır (Uysal, 2007:251). Söz konusu etmenlere yönelik uygulanacak politikaların bölgeler arasındaki gelir adaletsizliğini azaltmada araç olarak kullanılması, bölgesel gelir dağılımı analizlerinin temelini oluşturmaktadır.

Bir başka gelir dağılımı türü ise sektörel gelir dağılımı olarak ele alınmaktadır. Sektörel gelir dağılımı; başta tarım, sanayi ve hizmetler ile bunların alt sektörleri arasında gelirin ne şekilde ve ne oranda dağıtıldığı ile ilgilenmektedir. Sektörler arasındaki gelir dağılımında zaman içinde ortaya çıkan değişimler ise ekonomik yapının dönüşümü olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle ekonomik yapı değişikliğinin ölçülmesi, en kolay şekilde sektörler arasındaki ilişkilerin çözülmesiyle mümkün olmaktadır (Gökçen, 2020:8).

3. Gelir Dağılımı Yaklaşımları

İktisadi kuramlar açısından gelir dağılımı yaklaşımları farklılık arz etmektedir. Öncelikle liberal yaklaşım değerlendirildiğinde, liberal iktisat politikalarının temel yaklaşımının bireylerin çıkarlarını maksimize etmek olduğu söylenebilir. Liberal iktisat anlayışına göre bireyler kendi çıkarlarının peşinde koşarken toplumsal refahın da kendiliğinden gerçekleşeceği düşünülmektedir. Bu bağlamda devletin ekonomide bir yeri yoktur. Devlet sadece bireyler arasında ortaya çıkacak anlaşmaları çözecek tarafsız bir örgüt olarak tanımlanmaktadır (Tanilli,1981:2). Liberal iktisat içinde değerlendirilen ilk akım fizyokratlardır. Fizyokratlara göre üretken olan sınıf tarım kesimidir. Bir başka ifadeyle tarım kesimi hem kendi ihtiyaçlarını hem de diğer kesimlerin gereksinimlerini karşıladıkları için diğer sınıflara göre daha fazla üretken olarak değerlendirilmektedir.

Verimli olan tarım sınıfının diğer kesimlere verdiği ürünler, hiçbir katma değer eklenmeden tüketilip gitmektedir. Verimli sınıfın birbirine verdiği ürünler ise ekonomiye geri dönmektedir. Bu analiz çerçevesinde gelirin kaynakları ortaya konmakla birlikte bölüşüm ilişkileriyle çok ilgilenilmemiştir. Devletin gelir dağılımına herhangi bir müdahalesi söz konusu değildir. Fizyokratlar gelirin oluşumu bağlamında kendinden sonraki akımlara öncülük etmiştir. Liberal iktisat içinde değerlendirilen bir başka iktisat okulu klasik iktisat akımıdır. Klasik bölüşüm teorisi, gelir dağılımını fonksiyonel olarak ele almış ve gelirin emek, sermaye ve girişimci arasında bölüşüldüğünü ileri sürmüştür (Thornton, 2017:36). Neoklasikler, bölüşüm meselesini iki farklı biçimde ele almışlardır. Bunlar bireyler arası ve faktörler arası bölüşüm olarak değerlendirilmektedir. Kişisel gelir dağılımı fiyatlarla belirlenmektedir. Bireyler sahip oldukları üretim faktörüne ait hizmeti piyasada oluşacak fiyattan satarak gelir elde etmektedir. Söz konusu faktör gelirleri de fonksiyonel gelir dağılımının temelini oluşturmaktadır. Neoklasik teoride uzun dönemde karlılık sıfır olmakla birlikte kısa dönemde ortaya çıkacak olan karların kaynağı tekeli güç ve risk olarak görülmektedir (Moore, 1989:23). Neoklasikler, klasiklerin aksine gelir dağılımını bir sorun olarak görmemektedir (Pasinetti, 2012:48). Bireyler arasındaki gelir dağılımı veri olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda devlet tarafından müdahale edilmesi gereken bir süreç olarak değerlendirilmemektedir. Ayrıca marjinal verimlilik ilkesi çerçevesinde herkes üretimden katkısı oranında pay alacağı için kimsenin elinde artık kalmamakta ve adil bir bölüşüm sağlanmış olmaktadır. Liberal iktisat politikaları içinde yer alan diğer bir akım monetarist akımdır. Monetaristler, devletin ekonomik yaşam içinde yer almasının iktisadi yaşama zarar vereceğini savunmuşlardır (McConnell ve Brue, 1996:320). Monetaristlere göre bazı bireyler riskten hoşlanırken bazı bireyler riskten kaçınmaktadır. Bu bağlamda risk olgusu, gelir dağılımının önemli bir belirleyicisi olmaktadır (Sahota, 1978:10).

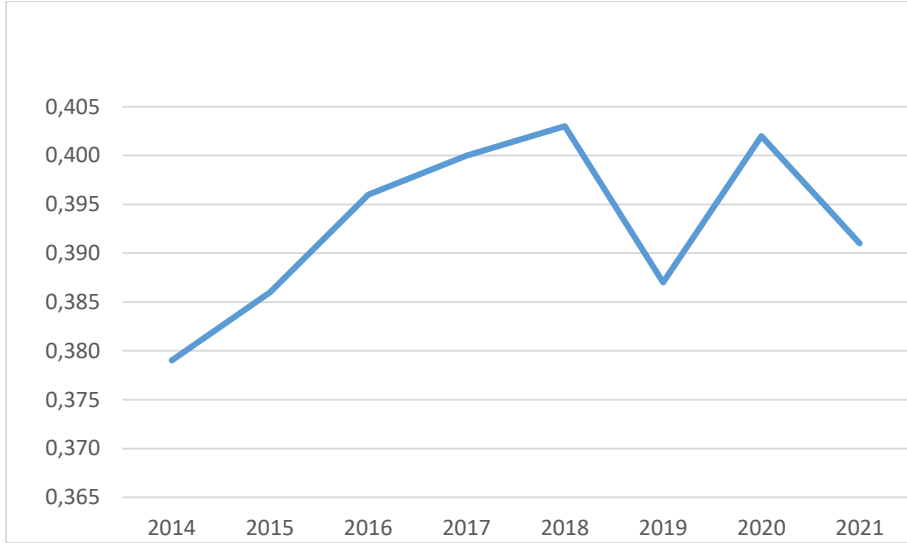
Liberal yaklaşımın aksine gelir dağılımına müdahale edilmesi gerektiğini öne süren müdahaleci teoriler de literatürde yer almaktadır. Müdahaleci yaklaşım, 1929 ekonomik kriziyle birlikte özellikle Keynes tarafından geliştirilmiş ve liberal iktisat anlayışındaki kendiliğinden denge teorilerine önemli eleştirilerde bulunmuştur. Esasen Keynes kapitalizme karşı çıkmamış, kapitalizmin aksaklıklarının devlet eliyle giderilmesi için devlet müdahalesinin gerekli olduğu yeni bir kapitalist model önermiştir (Kazgan, 1999:203). Keynesyen iktisat akımına göre liberal akımın ısrarla savunduğu ekonominin kendiliğinden dengeye ve tam istihdam düzeyine ulaşacağı düşüncesi gerçeği yansıtmamaktadır. Ekonominin tam istihdam düzeyinin altında da dengeye ulaşabileceği değerlendirilmektedir. Keynes, daha çok ekonominin dengesi üzerinde durmuş, gelir dağılımı meselesini kapsamlı bir şekilde ele almamıştır. Ancak Keynes'in çalışmaları, kendisinden sonra gelenler açısından bölüşüm ilişkilerine müdahaleye yönelik teorilere öncülük etmiştir.

Bu çalışmanın konusu olan fonksiyonel gelir dağılımına yönelik teoriler, faktörler arasındaki ve faktörlerin kendi içindeki gelir eşitsizliklerini ele almaktadır. Marksist iktisat akımına göre azalan verimler kanunu geçersizdir. Kapitalist model içinde gelir bölüşümünün zamanla daha adaletsiz olacağı değerlendirilmektedir. Marksist anlayışa göre ekonomi içinde üretilen gelir giderek artan oranda sermayedarın elinde birikmekte ve gelir eşitsizliği derinleşmektedir. Söz konusu gelir dağılımı adaletsizliğinin sürdürülebilir olmadığı düşüncesi Marksist bölüşüm teorisinin temelini oluşturmaktadır. (Çetin, 2013:209). Marksist iktisat içinde önemli bir yeri olan artık değer kavramı, üretilen malların değerinin işçilere ödenen ücretten geriye kalan kısmını ifade etmektedir (İşgüden, 1982:242-243). Söz konusu artık değer her durumda sermaye sahibinde kaldığı için işçilerden sermayedarlara sürekli bir kaynak aktarımı olmakta ve gelir dağılımı adaletsizliği sürdürülemez bir biçimde artış göstermektedir. Sistemsel kaynaklı bu adaletsizliğe müdahale edilerek eşitsizliğin giderilmesi Marksist iktisat açısından önem

arz etmektedir. Ancak eleştirilen ve müdahale edilmesi gereken eşitsizliğin piyasa kaynaklı eşitsizlik olduğu değerlendirilmektedir (Peterson, 1976:453). İşçiler arasında fiziksel, eğitime veya beceriye dayalı olarak ortaya çıkacak eşitsizlikler ise doğal karşılanmaktadır. Fonksiyonel gelir dağılımına ilişkin diğer teoriler genellikle Keynesyen iktisat anlayışını temel almaktadır. Boulding (1950), makroiktisadi bir gelir dağılımı modeli geliştirmiştir. Boulding (1950)'e göre gelirin faktörler arasındaki bölüşümü sadece toplu iş sözleşmelerine ve girişimcilerin ticari yeteneklerine bağlı değildir. Aynı zamanda iktisadi yaşam içindeki yatırım, tasarruf kararları da gelirin faktörler arasındaki bölüşümünde önemli bir rol oynamaktadır. Boulding'in analizine göre milli gelir, toplumun çeşitli kesimlerinin katkıları ile oluşmaktadır. Bu bağlamda gelir dağılımı analizi de söz konusu katkıların faktörler arasında nasıl dağılacağını belirlemektedir. Robinson (1956) ise kurduğu modelde yatırım, tasarruf ve tüketim kararlarının ücret düzeylerini etkilediğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede toplumun çeşitli kesimleri tarafından alınan bu kararların gelirin faktörler arasındaki dağılımını belirlediği değerlendirilmektedir. Kaldor (1956) ise gelirin faktörler arasındaki dağılımını analiz etmek için ekonominin tam istihdamda olduğunu varsaymıştır. Bu bağlamda gelir, veri olarak ele alınmakta ve bu gelir işçiler ve girişimciler arasında paylaşılmaktadır. Bu aşamada faktörler arasındaki gelir dağılımı adaletsizliğinin kaynağı ise işçilerin marjinal tasarruf eğiliminin sermayedarlardan daha düşük olması olarak değerlendirilmektedir. Kaldor (1956), ortaya koyduğu modelde yatırım/gelir oranının bölüşüm ilişkilerinin temel belirleyicisi olduğunu ifade etmektedir.

4. Türkiye Ekonomisinde Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı adaletinin ölçülmesi için en fazla kullanılan ölçü birimi gini katsayısıdır. Gini katsayısı, 0 ile 1 arasında değerler almakta ve 1'e yaklaştıkça gelir dağılımı adaleti bozulmakta, 0'a yaklaştıkça iyileşmektedir. Şekil 1'de 2014-2021 yılları arasında hesaplanan gini katsayılarının zaman içindeki seyri görülmektedir. Şekilden görüldüğü gibi 2019 ve 2021 yılları için gelir dağılımında bir düzelleme görülürken diğer yıllarda önceki döneme göre hep eşitsizlik yönünde bozulma görülmektedir. TÜİK tarafından açıklanan gini katsayıları, bir önceki yılın gelirlerini kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle 2019 yılının katsayısı 2018 gelirleriyle, 2021 yılının katsayısı ise 2020 gelirleriyle hesaplanmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 2018 yılının seçim yılı olması nedeniyle uygulanan popülist ekonomi politikalarının ve 2020 yılının pandemi yılı olması nedeniyle sosyal transfer ödemelerinin artış göstermesinin, ilgili yıllarda gelir dağılımına olumlu etki ettiği söylenebilir. Bu yıllar dışında kalan yıllarda ise gelir dağılımında bozulmalar görülmektedir. 2014 yılından itibaren Türkiye ekonomisi istikrarsız bir döneme girdiği için piyasa istikrarsızlığının ve uygulanan iktisadi politikaların gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği ifade edilebilir. Bu çerçevede gelir dağılımındaki bozulmanın kaynaklarına ilişkin analizler önem arz etmektedir.

Kaynak: TÜİK (2022). *Hanehalkı kullanılabilir gelire göre gini katsayısı*. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-voksulluk-107&dil=1>

Şekil 1: Türkiye Ekonomisi Gini Katsayıları

Bu çalışmanın kapsamı itibarıyla fonksiyonel gelir dağılımının kaynaklarını belirlemek açısından öncelikle son açıklanan 2022 yılı ikinci çeyrek verileri ele alınmıştır. Tablo 1'de 2021 ve 2020 yıllarıyla birlikte fonksiyonel gelir dağılımının kaynakları özetlenmiştir.

	2020-2	2021-2	2022-2
İşgücü Ödemeleri	36,8	32,6	25,4
Net İşletme Artışı	42,9	49,2	54,0
Sabit Sermaye Tüketimi	22,6	20,4	21,8
Üretim Üzerindeki Net Vergiler	-2,4	-2,3	-1,1

Kaynak: TÜİK (2022). *TÜİK haber bülteni*. Yayımlanma Tarihi: 31 Ağustos 2022, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-II-Ceyrek-Nisan-Haziran-2022-45550>

Tablo 1: GSYH Bileşenlerinin Gayrisafi Katma Değer İçindeki Payları (%)

Tablo 1'de görüldüğü gibi işgücü ödemeleri çeyrekler bazında karşılaştırıldığında fonksiyonel gelir dağılımı açısından emeğin payı giderek azalmaktadır. Buna karşılık olarak işletmeler ve kendi hesabına çalışanların payını ifade eden net işletme artışı, 2020 yılının ikinci çeyreğinde %42,9 iken 2022 yılının ikinci çeyreğinde %54 düzeyine çıkmıştır. Bir başka ifadeyle fonksiyonel gelir dağılımının giderek daha adaletsiz hale geldiği söylenebilir. Tablo 1'de yer alan GSYH bileşenleri aşağıdaki eşitlik biçiminde yazılabilir.

$$GSYH = \text{İşgücü Ödemeleri} + \text{Net İşletme Artışı} + \text{Sabit Sermaye Tüketimi} + \text{Vergiler}$$

Üretimin faktörler arasındaki bölüşümüyle ilgilendiğine göre sabit sermaye tüketimi ve vergiler eşitlikten çıkarılarak GSYH değeri ücretler ve ücret dışı gelirler olarak yazılabilir. TÜİK verilerine göre 2022 yılı ikinci çeyreği için tahmin edilen GSYH değeri 3.418.967.000.000 TL'dir. Bu değer %25,4'ünün işgücü ödemeleri, %54'ünün net

işletme artışı (ücret dışı gelirler) olduğu bilindiğine göre toplam gelirler içindeki emeğin payı kolayca hesaplanabilir. Bu bağlamda ücret gelirleri 868.417.618.000 TL, ücret dışı gelirler 1.846.242.180.000 TL olarak hesaplanmıştır. Ücret gelirlerinin net hasıla içindeki payı ise %31,9'dur. Söz konusu ücret gelirleri payı son altı ay için hesaplandığında %30,9 olarak bulunmuştur. Fonksiyonel gelir dağılımı çerçevesinde bakıldığında 2021 yılı ilk altı ayı için aynı oran %36,9'dur. Bu da bir yıllık süre içinde ücret gelirlerindeki aşınmayı ve gelir dağılımındaki bozulmayı göstermektedir.

Fonksiyonel gelir dağılımının izini sürmek açısından kullanılacak bir başka veri TÜİK tarafından yapılan gelir ve yaşam koşulları araştırmasının sonuçlarıdır. Bir mikro veri olarak kullanılacak olan gelir ve yaşam koşulları araştırması çerçevesinde faktörler arası gelir dağılımına ilişkin ipuçları elde etmek mümkündür. Tablo 2'de son beş yıla ilişkin araştırma sonuçları özetlenmiştir. Tabloda raporlanan değerler, bir önceki yılın gelirleriyle hesaplanmıştır.

	Ücretli	Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına
2017	27.449	11.634	83.542	21.999
2018	30.106	13.280	88.285	24.134
2019	34.286	14.769	95.495	27.127
2020	42.006	17.577	125.698	33.207
2021	46.846	18.006	136.280	37.871

Kaynak: TÜİK (2022). *Fertlerin esas iş durumlarına göre yıllık ortalama esas iş gelirleri*. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1>

Tablo 2: Hane Halkı Fertlerinin Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri (TL)

Tablo 2'de yer alan değerler ortalama geliri yansıttığı için gelir dağılımının yapısını analiz etmek bu haliyle karmaşık gözükmektedir. Ancak her gruba ait gelirin bir önceki yıla göre artış oranlarını karşılaştırmak bir analiz yöntemi olarak önerilebilir. Tablo 3 bu amaçla hazırlanmıştır.

	Ücretli	Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına
2018	9,68	14,15	5,68	9,70
2019	13,88	11,21	8,17	12,40
2020	22,52	19,01	31,63	22,41
2021	11,52	2,44	8,42	14,05

Tablo 3: Hanehalkı Fertlerinin Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri Artış Oranları (%)

Tablo 3'teki artış oranları incelendiğinde gini katsayılarının yorumunda çıkarılan sonuçlarla benzer bir görünüm elde edilmektedir. 2018 ve 2020 yılları için gelir dağılımında bir iyileşme görülmektedir. Ancak 2019 yılı bir kırılma yılı gibi gözükmektedir. 2019 yılı, 2020 değerlerinden gözlemlenmektedir. 2019 yılı için işveren gelirlerindeki artış oranı %31,63 düzeyine ulaşarak gelir dağılımına bozucu bir etki yapmıştır. Bu konuda son veri yılı 2020 yılı olduğu için analiz daha ötesini kapsayamamıştır.

Yukarıdaki analizlerden anlaşıldığı üzere fonksiyonel gelir dağılımını analiz etmek ve toplam geliri faktörler arasında ayırtmak zordur. TÜİK tarafından açıklanan veriler yeniden düzenlenerek ve yeni hesaplamalar yapılarak gelir dağılımının izleri sürdürülmeye çalışılmıştır.

5. Literatür

Türkiye ekonomisi çerçevesinde gelir dağılımına ilişkin literatür incelendiğinde çalışmaların genellikle kişisel gelir dağılımı üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmalarda yüzdellik dilimlere halinde paylaşılan gelirler ele alınarak Lorenz eğrisi yaklaşımı ve gini katsayısı ölçümleriyle gelir dağılımına ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmanın konusu olan fonksiyonel gelir dağılımı alanında yapılan çalışmalar sayıca az olup mevcut çalışmalar da genellikle teorik temelli yaklaşım ve tartışmalardan oluşmaktadır. Çalışmaların bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Tunalı & Özdemir (2017), çalışmalarında finansallaşmanın fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 1990-2011 yıllarını kapsayan çalışmada sıradan en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre finans sektöründeki büyüme, sermayenin bu alana akmasına neden olmakta ve bu durum reel yatırımları azaltarak işsizlikte artışa beraberinde getirmektedir. Bu mekanizma ile finansallaşma, emeğin GSYH içindeki payını azaltmaktadır.

Oktar ve Üzar (2018), 1980 sonrası küreselleşme sürecinde fonksiyonel gelir dağılımında gerçekleşen bozulmanın nedenlerini araştırmışlardır. Çalışmada ana akım ve heterodoks literatür kapsamlı biçimde incelenmiştir. Çalışma sonucunda heteredoks literatürün emek gelirlerindeki azalmayı daha anlamlı şekilde açıkladığı tespit edilmiştir. Ayrıca teknik ilerleme ve finansallaşmanın birlikte ele alınmasının fonksiyonel gelir dağılımının analizinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Duman (2019), yaptığı çalışmada emek ve emek dışı faktör gelirlerinin her birinin gini katsayılarını analiz etmiştir. Analiz sonucunda özellikle faiz ve gayrimenkul gelirlerinin toplam faktör gelirlerindeki payındaki artışın bireysel gelir dağılımını bozucu etki yaptığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmanın sonucuna göre faiz ve tarım dışı müteşebbis gelirleri zamanla en zengin bireylerin elinde toplanmaktadır.

Bayar & Günçavdı (2021), çalışmalarında fonksiyonel gelir dağılımını makroekonomik istikrar çerçevesinde incelemişlerdir. Fonksiyonel gelir grupları; ücret geliri, tarım müteşebbis geliri, müteşebbis geliri, faiz geliri, transfer geliri ve emekli geliri şeklinde ayrıştırılmıştır. Ardından her fonksiyonel grubun gelir dağılımındaki eşitsizliğe katkıları nicel olarak hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda faiz ve müteşebbis geliri dışındaki tüm gelirlerin eşitsizliğe katkılarının pozitif ama birden küçük olduğu saptanmıştır. Faiz ve müteşebbis gelirlerinin eşitsizliğe etkisi ise birden büyük bulunmuştur. Bir başka ifadeyle çalışmanın zaman aralığını oluşturan 2002-2018 diliminde gelir dağılımı eşitsizliğine en büyük katkıyı bu iki grup yapmıştır. Ayrıca çalışmada makroekonomik istikrarın yaşandığı yıllarda gelir dağılımının daha eşitlikçi bir yapı sergilediği ortaya konarak enflasyon, faiz politikası gibi araçlarla istikrarın sağlanmasıyla fonksiyonel gelir dağılımının iyileşebileceği sonucuna varılmıştır.

Yüce Akıncı vd. (2022), Türkiye ekonomisi için teknolojik gelişmelerin fonksiyonel gelir dağılımı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Kantil regresyon analizinin kullanıldığı çalışma 1980-2021 dönemini kapsamaktadır. Çalışma sonucunda teknolojik gelişme ile birlikte nitelikli işgücünün milli gelirden aldığı payın arttığı, niteliksiz işgücünü ise atıl kaldığı tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle teknolojik gelişme, emek içi eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Emek genel olarak değerlendirildiğinde ise teknolojik gelişmenin emek gelirlerini azalttığı ve fonksiyonel gelir dağılımını bozucu etki yaptığı ortaya konmuştur.

Bu çalışmanın literatürdeki çalışmalardan farkı, Türkiye'deki fonksiyonel gelir dağılımına farklı açılardan bakılmış olmasıdır. Özellikle son yıllardaki gelişmelerin incelendiği dördüncü bölümde sadece gelir yöntemiyle hesaplanan GSYH verilerinden değil, aynı zamanda gelir ve yaşam koşulları araştırmasından faydalanılmıştır. Bu bağlamda fonksiyonel gelir dağılımı eşitsizliği, hanehalklarına direkt olarak yapılan

anketler üzerinden analiz edilebilmiştir. Ayrıca gelir ve yaşam koşulları araştırması verileri ile çalışıldığında faktör gelirleri, daha fazla sayıda grup olarak çeşitlendirilebilmektedir. Bu çalışmanın literatüre diğer bir katkısı ise fonksiyonel gelir dağılımına yönelik saptama ve hesaplamaların ötesine geçilerek gelir dağılımı eşitsizliğinin Türkiye ekonomisi için sürdürülebilir olup olmadığının ampirik olarak araştırılması olmuştur. Sürdürülebilirlik analizinin yapılabilmesi için bu çalışma kapsamında yeni bir nicel değişken önerilmektedir. Son olarak literatürde olmayan yapısal kırılmalı birim kök testleri ile ekonomide yaşanan şoklarla fonksiyonel gelir dağılımındaki değişimlerin ilişkilendirilmesi hedeflenmektedir.

6. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada TÜİK (2022) tarafından yayımlanan ve gelir yöntemiyle hesaplanmış dönemsel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla verisi kullanılmıştır. Söz konusu veri, TÜİK tarafından çeyreklik dönemler için derlenmiş ve mevsimsel düzeltilmesi yapılmıştır. Veri aralığı, 1998 yılının birinci çeyreği ile 2022 yılının ikinci çeyreği arasındaki dönemi kapsamaktadır. Veri setindeki GSYH değerleri gelir yöntemi ile hesaplanmış olup bu çalışma için gerekli olan işgücü ödemeleri ve net işletme artığı, karma gelir bilgileri de veri seti içinde yer almaktadır. Veride yer alan değerler cari fiyatlarla derlenmiştir. Çalışmanın amacı emek gelirleri ve net işletme geliri, karma gelir payının dönemler arasındaki seyrinin değerlendirilmesi olduğu için karşılaştırılabilir bir oranın üretilmesi önem arz etmektedir. Bu çerçevede gerek işgücü ödemelerinin gerekse net işletme artığı, karma gelirin gayrisafi katma değer içindeki payları hesaplanarak söz konusu oranlar hesaplanmıştır. Öncelikle gayrisafi katma değer, ardından adı geçen oranlar aşağıdaki gibi hesaplanmıştır.

$$\text{Gayrisafi Katma Değer} = \text{GSYH} - \text{Ürün Üzerindeki Vergiler Eksi Sübvansiyonlar} \quad (1)$$

$$\text{Emek Payı} = \frac{\text{İşgücü Ödemeleri}}{\text{Gayrisafi Katma Değer}} \quad (2)$$

$$\text{Net İşletme Geliri, Karma Gelir Payı} = \frac{\text{Net İşletme Geliri, Karma Gelir}}{\text{Gayrisafi Katma Değer}} \quad (3)$$

Yukarıdaki oranlarda adı geçen işgücü ödemeleri, emek gelirlerini göstermektedir. Net işletme geliri, karma gelir payı ise işletme sahiplerinin ve kendi içinde çalışanların elde ettiği geliri ifade etmektedir. Yukarıdaki şekilde hesaplanan değerler, ölçü biriminden bağımsız olduğu için dönemlere göre karşılaştırılabilir durumdadır. Söz konusu oranlar 1998 yılı birinci çeyrek ile 2022 yılı ikinci çeyrek arasındaki tüm dönemler için hesaplanmış ve her iki oran için de 98'er adet gözlem değeri verisi üretilmiştir. Ardından ampirik analiz için uygulanacağı verinin elde edilmesi için iki oran arasındaki fark alınarak 98 gözlem değerine sahip yeni bir zaman serisi üretilmiştir. İki oran arasındaki farkın yükselmesi, emek gelirleri ile işletme gelirlerinin birbirinden uzaklaştığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle söz konusu farkın açılması gelir dağılımının daha adaletsiz hale geldiğini göstermektedir. Gelir dağılımı adaletsizliğinin ekonomi açısından sürdürülebilir olup olmadığının tespiti çerçevesinde yeni üretilen seriye birim kök testlerinin uygulanması, bu çalışmanın ampirik yöntemini oluşturmaktadır. Birim kök testleri sonucunda serinin birim köklü çıkması, adaletsizliğin sürdürülebilir olmadığına işaret etmektedir. Test sonuçlarının durağan çıkması ise adaletsizliğin derinleşmeyeceğinin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Fark değişkenine ilişkin zaman serisine uygulanacak birim kök testleri, bu çalışma için iki farklı grupta ele alınmıştır. Birinci grupta geleneksel birim kök testleri uygulanırken ikinci grup

bağlamında yapısal kırılmalı birim kök testleriyle çalışılmıştır. Çalışmanın yöntemi olması açısından söz konusu birim kök testleri aşağıda kısaca tanıtılmıştır.

6.1. Geleneksel Birim Kök Testleri

Herhangi bir zaman serisinin ortalama ve varyansı zamandan bağımsız, otokovaryansı ise iki zaman arasındaki mesafeye bağlıysa böyle seriler durağan olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle durağanlık koşullarını aşağıdaki gibi tanımlamak mümkündür (Hamilton, 1994:45).

$$E(Y_t) = \mu \quad (4)$$

$$E[(Y_t - \mu)^2] = \sigma^2 \quad (5)$$

$$Cov(Y_t, Y_{t-k}) = E[(Y_t - \mu)(Y_{t-k} - \mu)] = \gamma_k \quad (6)$$

Yukarıdaki eşitliklerde yer alan μ ortalamayı gösterirken σ^2 ise varyans değerini ifade etmektedir. Görüldüğü gibi her ikisi de zamandan bağımsız ve sabit bir sayıdır. Bu bağlamda durağan bir zaman serisinin sabit bir ortalama etrafında sabit bir sapmayla salınım gösterdiği söylenebilir. Birim kök kavramı ise genel olarak durağan olmama durumu olarak ifade edilse dahi bazı durumlarda durağan olmayan bir zaman serisi birim köklü de olmayabilir. Bir başka ifadeyle durağan olmayan bir zaman serisinin durağan dışılığı, sahip olduğu deterministik trendden kaynaklanabilmektedir. Birim kök kavramı ise stokastik bir trendin sonucu ortaya çıkan bir durum olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda durağan dışı bir zaman serisiyle çalışıldığında bu durumun deterministik trendden mi stokastik trendden mi kaynaklandığının tespit edilmesi önem arz etmektedir (Çil, 2018:282). Geleneksel birim kök testlerinde kullanılan modeller genellikle otoregresif modellerdir. Bu bağlamda geleneksel birim kök testlerinde temel hipotez serinin fark durağan olma durumunu ileri sürerken alternatif hipotez trend durağanlığı ifade etmektedir. Durağanlık testlerinde ise hipotezler tam tersi bir biçimde kurulmaktadır.

Geleneksel birim kök testleri arasında ilk geliştirilen test, Dickey-Fuller (1979) birim kök testidir. Dickey-Fuller birim kök testi, birinci mertebeden otoregresif bir modelin tahminini temel almaktadır. Birinci mertebeden otoregresif model aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Leybourne, 1995:59).

$$Y_t = \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Yukarıdaki modelde ε_t sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı hata terimi olarak tanımlanmaktadır. Denklemden eşitliğin her iki yanından Y_{t-1} değeri çıkarıldığında aşağıdaki forma ulaşılmaktadır.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (8)$$

(8) numaralı denklemden yer alan terimler aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} \quad (9)$$

$$\delta = \phi - 1 \quad (10)$$

Bu bağlamda Dickey-Fuller birim kök testinin temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibi gösterilmektedir.

$$H_0: \delta = 0 \quad (11)$$

$$H_1: \delta < 0 \quad (12)$$

Temel hipotez serinin birim köklü olduğunu öne sürerken alternatif hipotez serinin durağan olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle sıfır hipotezi reddedilebilirse analiz edilen zaman serisinin durağan olduğuna karar verilmektedir.

Hipotezlerin sınanma sürecinde kullanılan test istatistiği ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\tau = \frac{\hat{\delta}}{SE(\hat{\delta})} \quad (13)$$

(13) numaralı denklemden verilen şekilde hesaplanan test istatistiğinin Dickey & Fuller (1979) tarafından geliştirilen kritik değerlerle karşılaştırılması gerekmektedir. Hesaplanan test istatistiği belirli bir anlamlılık düzeyinde kritik değerden daha küçükse temel hipotez reddedilerek serinin durağan bir yapı sergilediğine karar verilmektedir.

Yukarıdaki otoregresif modelde sabit terim ve deterministik trend bulunmamaktadır. Dickey & Fuller (1979) sabit terimli ve trendin bulunduğu modelleri de ayrı ayrı ele almışlardır. Sabit terimin bulunduğu otoregresif model aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$Y_t = \mu + \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (14)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (15)$$

Eğer modele deterministik trend de eklenirse otoregresif model aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$Y_t = \mu + \beta t + \phi Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (16)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (17)$$

Sabit terim ve deterministik trendin bulunmadığı model için (11) ve (12) numaralı eşitliklerde tanımlanan hipotezler diğer iki model için de geçerlidir. Test istatistiği de son tanımlanan iki model için (13) numaralı eşitlikte verilen biçimde hesaplanmaktadır. Hesaplanan test istatistiği, ilgili kritik değerle karşılaştırılarak test süreci işletilmektedir.

Dickey-Fuller birim kök testinde zaman serisinin birinci dereceden otoregresif modele uyduğu varsayılmaktadır. Oysa bazı zaman serileri daha yüksek mertebeden otoregresif model olarak da ifade edilebilmektedir. Bu yapıda bir seri, birinci dereceden otoregresif model olarak kurgulanırsa doğal olarak hata terimleri arasında otokorelasyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda hata terimlerinin otokorelasyonsuz olduğu varsayımı yerine getirilememekte ve Dickey-Fuller dağılımları işlevsiz kalmaktadır ((Richard ve Robert, 2003:43). Birinci mertebeden daha yüksek otoregresif modellerde ortaya çıkan otokorelasyon problemini çözmek amacıyla Dickey ve Fuller (1981), otoregresif modelin sağına bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini eklemeyi önermişlerdir. Söz konusu gecikme değerinin belirlenmesi için bilgi kriterleri veya Hall (1994) tarafından geliştirilen genelden özele veya özelden genele yöntemleri kullanılmaktadır. Aşağıda Dickey-Fuller (1979) testinde anılan her üç model için gecikmeli değerlerin modele dahil edildiği denklemler sırasıyla verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (18)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (19)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=2}^p \delta_i \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t \quad (20)$$

Yukarıdaki üç modelin temel alınarak uygulandığı birim kök testi, Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) Testi olarak adlandırılmaktadır. Testin genişletilmiş versiyonunda da Dickey-Fuller (1979) testi için tasarlanmış olan (11) ve (12) numaralı eşitliklerdeki hipotezler kullanılmaktadır. Bu çalışmada da Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi kullanılmıştır.

Diğer bir geleneksel birim kök testi, Phillips & Perron (1988) tarafından geliştirilmiştir. Phillips-Perron birim kök testinde de Dickey-Fuller birim kök testi temel alınmaktadır. Dickey & Fuller (1979), hata terimlerinin otokorelasyonsuz ve sabit

varyanslı olduğunu varsayarken Phillips & Perron (1988) bu varsayımları yapmamışlardır (Enders, 2010:229). Phillips-Perron birim kök testinde de üç farklı model spesifikasyonu kullanılmaktadır. Kullanılan kritik değerler de Dickey-Fuller testinde kullanılanlarla aynıdır. Test istatistiği Z ile gösterilmekte ve aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$Z_{\alpha} = T(\hat{\varphi}_1 - 1) - CF \quad (21)$$

Yukarıdaki denklemde yer alan CF değeri seri korelasyon düzeltme faktörünü ifade etmektedir (Sevüktekin & Çınar, 2017:379). Bu bağlamda hesaplanan test istatistiği, ilgili anlamlılık düzeyinde kritik değerden küçükse serinin birim köklü olduğunu ileri süren temel hipotez reddedilerek zaman serisinin durağan olduğuna karar verilmektedir. Bu çalışmada gelir dağılımı adaletsizliğinin Türkiye ekonomisi için sürdürülebilirliği Phillips-Perron birim kök testi ile de sınanmıştır.

Bu çalışma kapsamında kullanılan bir başka geleneksel test Kwiatkowski vd. (1992) tarafından geliştirilen ve kısaca KPSS testi olarak ifade edilen durağanlık testidir. KPSS testi, Dickey-Fuller ve Phillips-Perron testlerinden farklı olarak temel hipotezde serinin durağan olma durumuna ele almaktadır. Alternatif hipotez ise serinin birim köklü olduğunu ileri sürmektedir. KPSS testinin işleyişi, aşağıdaki modeller kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Çil, 2018:301).

$$Y_t = \alpha + w_t + \varepsilon_t \quad (22)$$

$$Y_t = \alpha + \beta t + w_t + \varepsilon_t \quad (23)$$

$$w_t = w_{t-1} + \mu_t \quad (24)$$

Yukarıdaki denklemlerde (22) numaralı model sabitli model, (23) numaralı model ise sabitli ve trendli model olarak tanımlanmaktadır. ε_t hata terimi olup durağan bir süreç olmakla beraber sabit varyans varsayımı söz konusu değildir. Ancak w_t ortalaması sıfır, varyansı sabit bir süreci ifade etmektedir. KPSS test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$KPSS = \frac{T^{-2} \sum_{t=1}^T \hat{S}_t^2}{\hat{\lambda}^2} \quad (25)$$

(25) numaralı denklemde yer alan değerler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$\hat{S}_t = \sum_{i=1}^t e_i \quad (26)$$

$$e = \text{Regresyon modellerinin tahmin kalıntıları} \quad (27)$$

$$\hat{\lambda}^2 \text{ ise } \varepsilon_t \text{'nin uzun dönemdeki tahmini varyansı} \quad (28)$$

KPSS testinin temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$H_0: \sigma_w^2 = 0 \quad (29)$$

$$H_1: \sigma_w^2 > 0 \quad (30)$$

Yukarıdaki (25) numaralı eşitlik yardımıyla hesaplanan KPSS test istatistiği, ilgili anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyükse temel hipotez reddedilememekte ve zaman serisinin durağan bir yapı sergilediğine karar verilmektedir.

6.2. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri

Geleneksel birim kök testleri, zaman serisinde ortaya çıkan şokların geçici olduğunu varsaymaktadır. Bir başka ifadeyle yaşanan şokun ardından zaman serileri

tekrar ortalamaya dönme eğilimi taşımaktadır. Ancak Nelson & Plosser (1982), şokların zaman serileri üzerinde kalıcı olabileceğini göstermiştir. Şokların kalıcılığı nedeniyle de zaman serilerinin birçoğunun durağan olmadığı ileri sürülmüştür. Perron (1989) ise durağan dışılığın genellikle zaman serisine ait deterministik trend fonksiyonunda ortaya çıkan yapısal kırılmalardan kaynaklandığını ifade etmiştir. Bir başka ifadeyle yapısal kırılmalar dikkate alındığında, birim köklüymüş gibi görünen birçok zaman serisinin gerçekte deterministik trend fonksiyonu çevresinde durağan bir yapı sergileyeceği öne sürülmüştür. Perron (1989), eğer seride yapısal kırılma söz konusuysa ve bu kırılma veya kırılmalar dikkate alınmazsa geleneksel birim kök testlerinin aslında durağan bir seriyi birim köklü gibi gösterebileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda bir zaman serisinde yapısal kırılma varsa bu kırılmaları dikkate alan birim kök testleri, geleneksel birim kök testlerine göre daha güçlü hale gelmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017:415). Aksi halde geleneksel testler seriyi birim köklü çıkarma eğilimi taşımaktadır (Patterson, 2000:278).

Yapısal kırılmanın dikkate alındığı ilk birim kök testi Perron (1989) tarafından geliştirilmiştir. Perron birim kök testinin temeli Dickey-Fuller testine dayanmaktadır. Dickey-Fuller testinde kullanılan regresyon denklemlerine kırılma tarihine ilişkin bir gölge değişken eklenmektedir. Perron (1989), kırılma tarihinin önceden bilindiğini varsaymıştır. Perron birim kök testinde de tıpkı Dickey-Fuller testinde olduğu gibi üç farklı model kalıbı kullanılmıştır.

Perron birim kök testine kırılma tarihinin önceden bilindiği varsayımı nedeniyle çok fazla eleştiri getirilmiştir. Bu eleştiriler çerçevesinde Zivot & Andrews (1992), Perron (1989)'un birim kök testini geliştirerek kırılma tarihinin test sürecinde içsel olarak belirlendiği yeni bir birim kök testi önermişlerdir. Zivot-Andrews birim kök testinde de Perron (1989) testinde olduğu gibi düzeyde kırılma, eğimde kırılma ve hem düzeyde hem eğimde kırılmayı ele alan üç farklı model spesifikasyonu kullanılmaktadır. Üç model için de temel hipotezde yapısal kırılmaya yer verilmemektedir. Temel hipotezde, model ayrımı yapılmaksızın aşağıdaki regresyon denklemi kullanılmaktadır.

$$Y_t = \mu + Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (31)$$

Yukarıdaki regresyon denkleminde yapısal kırılmaya yer verilmezken kullanılan modele göre kurulacak alternatif hipotezlerde içsel olarak belirlenen bir yapısal kırılma altında trend durağanlık süreci söz konusu olmaktadır. Üç model için ayrı ayrı düzenlenen alternatif hipotezler için kullanılan regresyon denklemleri aşağıda sırasıyla verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \theta_1 DU_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k d_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (32)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \gamma_1 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k d_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (33)$$

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \theta_1 DU_t(\lambda) + \gamma_1 DT_t(\lambda) + \sum_{i=1}^k d_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (34)$$

Yukarıdaki denklemler birinci fark denklemleri olup, birim kök testi sürecinde Dickey-Fuller testinde olduğu gibi bu denklemler kullanılmaktadır. Yukarıdaki üç denklemde yer alan kukla değişkenler ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$DU_t(\lambda) = \begin{cases} 1, & t > TB \text{ ise} \\ 0, & t \leq TB \text{ ise} \end{cases} \quad (35)$$

$$DT_t(\lambda) = \begin{cases} t - TB, & t > TB \text{ ise} \\ 0, & t \leq TB \text{ ise} \end{cases} \quad (36)$$

$$\lambda = \frac{TB}{T} \quad (37)$$

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Zivot-Andrews birim kök testinin temel ve alternatif hipotezleri aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$H_0: \delta = 0 \quad (38)$$

$$H_1: \delta < 0 \quad (39)$$

Yukarıdaki denklemlerde yer alan k değeri, gecikme uzunluğunu göstermekte ve Dickey-Fuller testinde açıklanan yöntemlerle belirlenebilmektedir. Test süreci içinde yukarıdaki regresyon denklemleri muhtemel kırılma tarihleri için ayrı ayrı tahmin edilmekte ve parametrelere ait t istatistikleri hesaplanmaktadır. Hesaplanan tüm değerler arasından t istatistiği en düşük olan tarih, içsel olarak kırılma tarihi (TB) olarak tespit edilmektedir. Söz konusu en küçük test istatistiği, ilgili anlamlılık düzeyi için belirlenmiş kritik değerle karşılaştırılarak test süreci işletilmektedir. Hesaplanan test istatistiği kritik değerden küçükse serinin birim köklü olduğunu öne süren temel hipotez reddedilerek zaman serisinin bir yapısal kırılma altında trend durağan olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu çalışmada gelir dağılımı adaletsizliğinin sürdürülebilir olup olmadığının sınanması için Zivot-Andrews birim kök testinden de faydalanılmıştır.

Çalışma kapsamında kullanılan bir başka yapısal kırılmalı birim kök testi, iki yapısal kırılmayı ele alan Lee & Strazicich (2003) tarafından geliştirilen birim kök testidir. Lee & Strazicich (2003), bir zaman serisinde birden fazla kırılma olduğunda eğer seride bir kırılma varmış gibi analiz yapıldığında birim kök testlerinin güç kaybına uğrayacağını ortaya koymuştur. Lee-Strazicich birim kök testinde önceki testlerden farklı olarak temel hipotezde de yapısal kırılmalar ele alınmaktadır. Daha önce geliştirilen Zivot-Andrews (1992), Lumsdaine-Papell (1997) gibi birim kök testlerinde temel hipotezde yapısal kırılma dikkate alınmamıştır. Bir başka ifadeyle bu testlerde temel hipotezin reddedilmesi, yapısal kırılmanın olmadığı birim kökün reddi anlamına gelmektedir. Lee & Strazicich (2003), temel hipotez altında da yapısal kırılmalara izin veren bir model geliştirmişlerdir. Schmidt & Phillips (1992) tarafından önerilen Lagrange çarpanı, Lee-Strazicich birim kök testinin temelini oluşturmaktadır. Lee-Strazicich birim kök testinde Perron (1989) modelleri kullanılmış, ancak zaman serilerinin büyük bölümü A ve C modelleri ile açıklanabildiği için B modeli kullanılmamıştır. Model A için kullanılan regresyon denklemi aşağıdaki gibidir.

$$Y_t = \delta' Z_t + \varepsilon_t \quad (40)$$

$$\varepsilon_t = \beta \varepsilon_{t-1} + u_t \quad (41)$$

Yukarıdaki (40) numaralı denklemde yer alan Z_t dışsal değişkenler vektörü olup aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}] \quad (42)$$

Modelde yer alan kukla değişkenler ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$D_{it} = \begin{cases} 1, & t \geq TB_i + 1 \text{ ise} \\ 0, & \text{aksi halde} \end{cases} \quad (43)$$

Model C ise Perron (1989) testinde olduğu gibi hem düzeyde hem de eğimde yapısal kırılmaları dikkate almaktadır. Model C için temel ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

$$Y_t = \mu_0 + d_1 B_{1t} + d_2 B_{2t} + y_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (44)$$

$$Y_t = \mu_1 + \gamma t + d_1 D_{1t} + d_2 D_{2t} + \omega_1 DT_{1t} + \omega_2 DT_{2t} + \varepsilon_{2t} \quad (45)$$

Test sürecinde kullanılan test istatistiği ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$\Delta Y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + \sum \gamma_i \Delta \tilde{S}_{t-i} + u_t \quad (46)$$

Test süreci çerçevesinde sınamanın gerçekleştirilmesi için aşağıdaki temel ve alternatif hipotezler kullanılmaktadır.

$$H_0: \phi = 0 \quad (47)$$

$$H_1: \phi < 0 \quad (48)$$

Kırılma tarihleri ise t istatistiğinin minimum olduğu noktada belirlenmektedir. Hesaplanan test istatistiği, ilgili anlamlılık düzeyinde kritik değerden küçükse temel hipotez reddedilerek serinin iki yapısal kırılma ile trend durağan olduğuna karar verilmektedir.

Bu çalışma için kullanılan diğer bir birim kök testi ise Narayan & Poop (2010) tarafından geliştirilen ve iki yapısal kırılmayı ele alan birim kök testidir. Narayan-Poop birim kök testinin Lee-Strazicich testine göre üstünlüğü, kukla değişkenlere ait parametre katsayıların öneminin maksimize edilmesidir. Bu çerçevede kırılma tarihlerinin daha hassas belirlenmesi mümkün hale gelmektedir (Yurtkuran, 2021:74). Narayan-Poop birim kök testinde düzeyde kırılmayı dikkate alan M1 modeli ile hem düzeyde hem de eğimde kırılmayı dikkate alan M2 modeli şeklinde iki farklı model kalıbı kullanılmaktadır. Söz konusu iki model sırasıyla aşağıdaki gibi ifade edilmektedir.

$$d_t^{M1} = \alpha + \beta t + \varphi^*(L)(\theta_1 DU'_{1,t} + \theta_2 DU'_{2,t}), \quad (49)$$

$$d_t^{M2} = \alpha + \beta t + \varphi^*(L)(\theta_1 DU'_{1,t} + \theta_2 DU'_{2,t} + \gamma_1 DT'_{1,t} + \gamma_2 DT'_{2,t}) \quad (50)$$

Her iki modelde de bulunan $\varphi^*(L)$ ifadesi, kırılmaların zaman içinde kademeli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Test süreci içinde Narayan-Poop birim kök testinin temel hipotezi serinin iki kırılma ile birim köklü olması, alternatif hipotezi ise iki yapısal kırılma ile durağan olma durumunu ifade etmektedir.

7. Bulgular

Bu çalışma için üretilen fark değişkenine öncelikle Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi uygulanmıştır. Fark değişkenine ilişkin sıfır değeri bulunmamaktadır. Bu bağlamda test için geçerli model spesifikasyonu belirlenirken kesme değerinin bulunmadığı Model A'ya yer verilmemiştir. Model B ve Model C için test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

	Model B	Model C
Test İstatistiği	-1,601872	0,024000
%1 Kritik Değer	-3,499167	-4,056461
%5 Kritik Değer	-2,891550	-3,457301
%10 Kritik Değer	-2,582846	-3,154562

Tablo 4: Genişletilmiş Dickey-Fuller Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 4'te görüldüğü gibi gerek Model B gerekse Model C'de hesaplanan test istatistikleri, üç anlamlılık düzeyinde de kritik değerden daha büyüktür. Bu bağlamda serinin birim köklü olduğunu öne süren temel hipotez reddedilememektedir. Bir başka ifadeyle birim kök testi sonuçlarına göre fonksiyonel gelir dağılımı yapısı sürdürülebilir bulunmamıştır.

Phillips-Perron birim kök testi için de iki model kullanılmıştır. Tablo 5'te Phillips-Perron testi sonuçları özetlenmiştir.

	Model B	Model C
Test İstatistiği	-1,647142	-0,630195
%1 Kritik Değer	-3,499167	-4,055416
%5 Kritik Değer	-2,891550	-3,456805
%10 Kritik Değer	-2,582846	-3,154273

Tablo 5: Phillips-Perron Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 5'te görüldüğü gibi Model B ve Model C için hesaplanan test istatistikleri, %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden daha büyüktür. Bu çerçevede serinin birim köklü olduğunu ileri süren temel hipotez reddedilememektedir. Phillips-Perron birim kök testine göre de fonksiyonel gelir dağılımı adaletsizliği sürdürülebilir durumda değildir.

Yöntem kısmında açıklandığı üzere KPSS testi, durağanlık testi olarak bilinmektedir. Diğer testlerin aksine KPSS testinin temel hipotezi, serinin durağan olduğunu öne sürmektedir. Bu çalışma için üretilen fark değişkenine ilişkin KPSS testi sonuçları sabitli ve trendli modeller için Tablo 6'da verilmiştir.

	Sabitli Model	Trendli Model
Test İstatistiği	0,775953	0,144980
%1 Kritik Değer	0,739000	0,216000
%5 Kritik Değer	0,463000	0,146000
%10 Kritik Değer	0,347000	0,119000

Tablo 6: KPSS Testi Sonuçları

Tablo 6'da görüldüğü gibi sabitli model için hesaplanan test istatistiği üç anlamlılık düzeyinde de kritik değerlerden daha büyüktür. Bu durumda durağanlığı ifade eden temel hipotez reddedilememektedir. Ancak trendli modelde hesaplanan test istatistiği %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden daha küçüktür. Bir başka ifadeyle söz konusu anlamlılık düzeylerinde serinin birim köklü olduğu görülmektedir.

Geleneksel birim kök testlerinin uygulanmasının ardından yapısal kırılmalı birim kök testlerine geçilmiştir. İlk olarak Zivot-Andrews birim kök testi uygulanmıştır. Yöntem kısmında açıklanan üç model için de çalışma yapılmış ve test sonuçları Tablo 7'de özetlenmiştir.

	Model A	Model B	Model C
Test İstatistiği	-1,351624	-1,815440	-2,744643
%1 Kritik Değer	-5,34	-4,80	-5,57
%5 Kritik Değer	-4,93	-4,42	-5,08
%10 Kritik Değer	-4,58	-4,11	-4,82
Kırılma Tarihi	2012-1	2018-4	2018-4

Tablo 7: Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 7'de görüldüğü gibi bir yapısal kırılmayı dikkate alan Zivot-Andrews birim kök testinde her üç model için de hesaplanan test istatistikleri, tüm anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyüktür. Bu çerçevede fark değişkenine ilişkin zaman serisi için serinin birim köklü olduğunu öne süren temel hipotez reddedilememiştir. Bir başka ifadeyle fonksiyonel gelir dağılımı adaletsizliğinin sürdürülebilir olmadığı sonucuna varılmıştır. Kırılma tarihleri incelendiğinde alternatif hipotez altında eğitimde kırılmayı dikkate alan Model B ile düzeyde ve eğitimde bir kırılmayı dikkate alan Model C'de yapısal kırılmanın 2018'in dördüncü çeyreğinde gerçekleştiği görülmektedir. Söz konusu dönemde Türkiye'de döviz krizinin yaşandığı göz önüne alındığında test sürecinde içsel olarak belirlenen kırılma tarihinin anlamlı olduğu söylenebilir.

Bu çalışma kapsamında sürdürülebilirlik analizi için uygulanan diğer bir birim kök testi, iki yapısal kırılmayı dikkate alan Lee-Strazicich testidir. Yöntem kısmında açıklandığı gibi Lee & Strazicich (2003), Model A ve Model C'yi kullanmışlardır. Bu iki model spesifikasyonu için test sonuçları Tablo 8'de özetlenmiştir.

	Model A	Model C
Test İstatistiği	-1,771290	-5,142457
%1 Kritik Değer	-4,073000	-6,821000
%5 Kritik Değer	-3,563000	-5,917000
%10 Kritik Değer	-3,296000	-5,541000
Kırılma Tarihleri	2016-1, 2017-1	2004-2, 2017-3

Tablo 8: Lee-Strazicich Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 8'de görüldüğü gibi her iki model için de hesaplanan test istatistiği, tüm anlamlılık düzeylerinde kritik değerlerden büyüktür. Bu durumda zaman serisinin iki yapısal kırılma ile birim köklü olduğunu ileri süren temel hipotez reddedilememiştir. Bir başka ifadeyle fonksiyonel gelir dağılımı adaletsizliğinin sürdürülebilir olmadığı Lee-Strazicich birim kök testiyle de ortaya konmuştur.

Sürdürülebilirlik analizi çerçevesinde uygulanan diğer bir test, iki yapısal kırılmayı dikkate alan Narayan-Pooper birim kök testidir. Yapısında M1 ve M2 şeklinde iki farklı model bulunan Narayan-Pooper birim kök testine ilişkin sonuçlar Tablo 9'da özetlenmiştir.

	M1	M2
Test İstatistiği	-1,529	0,4153
%1 Kritik Değer	-4,958	-5,576
%5 Kritik Değer	-4,316	-4,937
%10 Kritik Değer	-3,980	-4,596
Kırılma Tarihleri	2008-4, 2014-1	2008-4, 2010-4

Tablo 9: Narayan-Pooper Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 9'da görüldüğü gibi gerek M1 modelinde gerekse M2 modelinde hesaplanan test istatistiği, üç anlamlılık düzeyinde de kritik değerlerden büyüktür. Bu bağlamda serinin iki yapısal kırılma altında birim köklü olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilememiştir. Bir başka ifadeyle Narayan-Pooper testi de fonksiyonel gelir dağılımındaki adaletsizliğin sürdürülebilir olmadığına işaret etmektedir.

8. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi için fonksiyonel gelir dağılımı analiz edilmiştir. TÜİK tarafından en son yayımlanan gelir yöntemiyle hesaplanan GSYH verileri, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında faktör gelirlerinden emeğin aldığı payın giderek azaldığı görülmektedir. Buna karşılık müteşebbis gelirlerinin payında artış gözlemlenmektedir. Bu sonuçlar Bayar & Günçavdı (2021) çalışması ile uyumlu gözükmektedir. Faktör gelirlerindeki eşitsizliğin boyutları, ayrıca TÜİK tarafından yapılan gelir ve yaşam koşulları araştırmasının analiz edilmesiyle de ortaya konmuştur. Gelir dağılımı yapısı bu şekilde ele alındığında müteşebbis ve emek gelirlerinin genel olarak piyasa koşulları tarafından belirlendiği söylenebilir. Bir başka ifadeyle gelir dağılımındaki bozulmanın bir sınıf mücadelesinden veya ücret pazarlıklarından dolayı değil, piyasa istikrarsızlığından kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu çerçevede eşitsizliği iyileştirmeye yönelik uygulanacak politikalar makroekonomik istikrar politikaları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Sözelimi yüksek faiz politikaları, faiz gelirlerinin payını yükselterek emek payını azaltabilmektedir. Diğer yandan enflasyonist ortam, emek gelirlerini aşındırarak eşitsizliği derinleştirebilmektedir. Ayrıca kur istikrarsızlığı müteşebbislerin maliyetini arttırabilmekte ve maliyet artışları nedeniyle müteşebbis gelirlerinin payı

düşebilmektedir. Bu bağlamda gelir dağılımına bozucu etki yapan bu değişkenlere yönelik uygulanacak makroekonomik istikrar politikaları, eşitsizliğin azaltılmasında etkili olacaktır. Çalışmanın ampirik kısmında ise fonksiyonel gelir dağılımındaki eşitsiz yapının sürdürülebilirliği araştırılmıştır. Gerek geleneksel birim kök testleriyle gerekse yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleriyle yapılan analizlerde fonksiyonel gelir dağılımındaki eşitsizliğin sürdürülebilir olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda yukarıda önerilen istikrar politikalarının acil olarak hayata geçirilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- BAYAR, A.A., GÜNÇAVDI, Ö. (2021). COVID-19 Salgını Sonrasında Gelir Dağılımında Sürdürülebilir Bir İyileşme İçin Makroekonomik İstikrar Şart. *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı 124, 1-13.
- BOULDING, K.E. (1950), *A Reconstruction Of Economics*. New York.
- BRONFENBRENNER, M. (1971), *The Structure of Revolutions in Economic Thought. History of Political Economy*, 3(1), 136-151.
- ÇETİN, B. I. (2013), *İktisadi Sistemler Bağlamında Gelir Dağılımı-Kredi Ekonomisi İlişkisi ve Türkiye*. ÇSGB Yayınları, Yayın No:41
- ÇİL, N. (2018), *Finansal Ekonometri*. Der Yayınları, İstanbul
- DICKEY, D. A., FULLER, W. A. (1979), *Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series With A Unit Root*. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- DICKEY D.A., FULLER W.A.(1981), *Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With A Unit Root*. *Econometrica*, 49(4), ss.1057 1072.
- DUMAN, A. (2019), *Türkiye'de Emegin Değişen Payı ve Gelir Dağılımı*. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(60), 349-370.
- ENDERS, W. (2010), *Applied Econometric Time Series*. Third Edition, Wiley, New York
- GÖKÇEN, A.M. (2020), *Türkiye Ekonomisinde Yapı Değişikliğinin Endüstriler Arası İlişkilerin Çözülmesi Yolu ile Ölçülmesi*. İstanbul T. C. İstanbul Rumeli Üniversitesi Açık Erişim: <http://acikerisim.rumeli.edu.tr:6060/xmlui/handle/1/14>
- HALL, A. (1994), *Testing for a Unit Root in Time Series With Pretest Data-Based Model Selection*. *Journal of Business & Economic Statistics*, 12(4), 461-470
- HAMILTON, J. D. (1994), *Time Series Analysis*. Princeton University Pres, New Jersey
- İŞGÜDEN, T. (1982), *Makroiktisat. Bilim ve Teknik Kitabevi Yayınları*, İstanbul.
- KALDOR, N. (1956), *Alternative Theories of Distribution*. *Review of Economic Studies*, 61, 83-100
- KARABULUT, T. (2006), *Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmalarının Analizi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 9 (1-2), 21-36
- KAZGAN G. (1999), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KWIATKOWSKI, D., PHILLIPS, P.C. B., SCHMIDT, P., SHIN, Y. (1992), *Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root: How Sure are We that the Economic Time Series Have a Unit Root?* *Journal of Econometrics*, 54, ss.159 178
- LEYBOURNE, S. J. (1995), *Testing for Unit Roots Using Forward and Reverse Dickey-Fuller Regressions*. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 57(4), 559-571.
- LEE, J., STRAZIČIĆ, M.C. (2003), *Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks*. *The Review of Economics and Statistics* 85 (4), 1082-1089

- LUMSDAINE, R. L., PAPELL, D. H. (1997), Multiple Trend Breaks and the Unit Root Hypothesis. *The Review of Economics and Statistics*. 79: 212-218.
- MCCONNELL, C.R., BRUE, S.T. (1996), *Macroeconomics*. McGraw-Hill.
- MOORE, B.J. (1989). *The Effects of Monetary Policy on Income Distribution, Macroeconomic Problems and Policies of Income Distribution*. (Eds) Davidson P. and Kregel J., Edward Elgar.
- NARAYAN, P.K., POPP, S. (2010), A New Unit Root Test With Two Structural Breaks in Level and Slope at Unknown Time. *Journal of Applied Statistics*, 37(9), 1425-1438.
- NELSON, C., PLOSSER, C. (1982), Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Some Evidence And Implications. *Journal of Monetary Economics*, (10), 139-169
- NEUMARK, F. (1948), *Genel Ekonomi Teorisi*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- PASINETTI, L. L. (2012), Critique of the Neoclassical Theory of Growth and Distribution. *PSL Quarterly Review*, 53(215). <https://doi.org/10.13133/2037-3643/9924>
- PERRON, P. (1989), The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica* 57:1361-1401.
- PATTERSON, K. (2000), *An Introduction to Applied Econometrics: A Time Series Approach*. Palgrave, New York.
- PETERSON, W. C. (1984), *Income, Employment and Economic Growth*. WW Norton.
- PHILLIPS, P.C., PERRON, P. (1988), Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), ss.335 346.
- RICHARD, H.R., SOLLIS, R. (2003), *Applied Time Series Modelling and Forecasting*. John Wiley and Sons Inc., England.
- ROBINSON, J. (1956), *The Accumulation Of Capital*. London
- SAHOTA, G.S. (1978), *Theories Of Personal Income Distribution: A Survey*. *Journal of Economic Literature*, Vol.16, No.1,1-55.
- SCHMIDT, P., PHILLIPS, P.C.B. (1992), LM Tests for a Unit Root in The Presence of Deterministic Trends. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54 (3), 257-287
- SEVÜKTEKİN, M., ÇINAR, M. (2017), *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Dora Yayınları, İstanbul.
- TANİLLİ, S. (1981), *Devlet ve Demokrasi*. Say Yayınları, İstanbul.
- THORNTON, P. (2017), *Büyük Ekonomistler*. İş Bankası Kültür Yayınları, I. Basım, Ekim, İstanbul.
- TUNALI, H., ÖZDEMİR, O. (2017), Türkiye'de Finansallaşmanın Emek Payı Üzerindeki Etkisi Üstüne Bir Deneme. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 67, Sayı 1, 57-116.
- TÜİK (2022), *Fertlerin Esas İş Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri*. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1>
- TÜİK (2022), *TÜİK Haber Bülteni*. Yayın Tarihi: 31 Ağustos 2022, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-II-Ceyrek:-Nisan-Haziran-2022-45550>
- TÜİK (2022), *Gelir Yöntemiyle Dönemsel GSYH*. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>
- TÜİK (2022), *Hanehalkı Kullanılabilir Gelire Göre Gini Katsayısı*. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=gelir-yasam-tuketim-ve-yoksulluk-107&dil=1>

UYSAL, Y. (2007), Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Perspektifinde Türkiye'de Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler.

<https://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12397/5482>

ÜZAR, U. ve OKTAR, S. (2018), Finansal Serbestleşme Döneminde Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Gerçekleşmeler ve Etkileşim Mekanizmaları Üzerine Bir Literatür Çalışması, *Global Journal of Economics and Business Studies*, 7 (13), 34-50. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumusgebs/issue/38305/390309>

YURTKURAN, S. (2021), Türkiye'de İşsizlik Histerisi Hipotezi: Fourier Birim Kök Testlerinden Yeni Kanıtlar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1), 70-80.

YÜCE AKINCI, G., AKINCI, M., YILMAZ, Ö. (2022), Teknolojik Gelişme ve Fonksiyonel Gelir Dağılımı İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Kantil Regresyon Analizi. *Çalışma ve Toplum*, 3 (74) , 1797-1832 . DOI: 10.54752/ct.1141940

ZIVOT, E., ANDREWS, D. (1992), Further Evidence on the Great Crash, The Oil-Price Shock and The Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business Economic Statistics*. 10(3): 251- 270.

Summary

In this study, the structure of the functional income distribution for the Turkish economy was investigated. Functional income distribution expresses the distribution relations between factor incomes. The aim of the study is to reveal whether the inequality in functional income distribution in Turkey is sustainable or not. Periodic GDP data published by TUIK and calculated with the income method was used as the data set. The data range covers the period between the first quarter of 1998 and the fourth quarter of 2022. In the calculation made with the income method, labor incomes, net operating surplus and mixed income are separated. In order to investigate whether the inequality in the functional income distribution is sustainable or not, a special variable was produced for this study. First of all, the share of labor incomes in GDP was calculated according to years. The same process was repeated for net operating surplus and mixed income. Then, by taking the difference of the two calculated ratios, the variable to be used in this study was produced. The growth of the said difference is considered as an indicator of the divergence of labor incomes and non-labor incomes. In this context, it is aimed to investigate the sustainability of the functional income distribution structure with the unit root tests applied to the difference variable.

Traditional unit root tests can give biased results because they do not take into account the structural changes in the time series. If there are structural breaks in the series and these breaks are not included in unit root tests, traditional unit root tests tend to accept the unit root hypothesis. In other words, a stationary series may appear to have a unit root. Considering the economic crises in the period considered for this study, it is important to take into account the structural changes. In this context, in addition to traditional unit root tests, structural break unit root tests were also used in the study.

As a result of the analyzes made, the difference variable was not found to be stationary as a result of both traditional unit root tests and structural break unit root tests. It has been concluded that the unequal structure in the functional income distribution is not sustainable. According to the results of the study, especially the income of entrepreneurs has a distorting effect on income distribution. It has been evaluated that the biggest effect on the deepening of inequality is market instability. In this context, urgent implementation of macroeconomic stabilization policies is recommended.

Elektronik Ticarete Müşteri İlişkilerinin Rolü ve Koronavirüs Pandemisinde E-MİY Üzerine Alan Çalışması*

Ülfet YILDIRIM**, Nil KONYALILAR***

Öz

Araştırmada tıp literatürüne koronavirüs pandemisi olarak geçen salgın süreci ve elektronik müşteri hizmetlerinin elektronik ticaret (e-ticaret) hacmine etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında; cinsiyet fark etmeksizin on sekiz yaşını doldurmuş örneklem olarak hesaplanmış 288 bireye e-posta ile anket çalışması yapılması için ters huni tekniği kullanılarak, basitten karmaşığa sıralanmış, derecelendirme tercih belirleme tipindeki sorular sunulmuştur. Elde edilen veriler SPSS 24 paket programı vasıtası ile ölçek geçerliliği hususunda Keşfedici Faktör Analizine, hipotezlerin incelenmesi hususunda ise Regresyon Analizine tabi tutulmuştur. Müşteri İlişkileri Yönetimi (MİY) olgusu COVID19 öncesi ve dönemi olmak üzere zaman bazlı olarak ele alınmış olup söz konusu olguyu oluşturan tüm etkenlerin e-ticaretin gelişmesi çok boyutlu değişkenine etkileri incelenmiştir. Çalışma sonucunda; pandemi öncesi müşteri sadakati ve yeniden satın alma isteğinden yola çıkılarak Elektronik Müşteri İlişkileri Yönetimi (e-MİY) ve e-ticaret gelişimi arasında kurulmuş olan hipotezlerin büyük çoğunluğu kabul edildiğinden pandemi öncesi e-MİY'nin e-ticaretin gelişmesine mutlak katkısı olduğundan söz edilebilmektedir. Ancak pandemi döneminde e-MİY'in e-ticaret gelişmesinde katkısı olduğu net bir şekilde ifade edilememektedir.

Anahtar Sözcükler: Müşteri İlişkileri Yönetimi, E-Ticaret, Koronavirüs, E-MİY, Pandemi

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 30.11.2022

Kabul/Accepted: 02.08.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1212047>

* Bu çalışma, "Elektronik Ticarete Müşteri İlişkilerinin Rolü ve Koronavirüs Pandemisinde E-MİY Üzerine Alan Çalışması" başlığı altında, Dr. Öğr. Üyesi Nil KONYALILAR danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir (İstanbul Rumeli Üniversitesi, LEE, 2022).

** Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Yüksek Lisans Programı, İstanbul, Türkiye. E-posta: ulfetbenzeyen@hotmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1080-6588>

*** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Havaçılık Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: nilkonyalilar@topkapi.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7310-7779>

The Role of Customer Relations in Electronic Commerce and Field Study on E-CRM in the Coronavirus Pandemic

Abstract

This study aims to look into the effects of the coronavirus pandemic and the electronic customer relations on the e-commerce volume. In the research's context; the sample size has been calculated for the people above the age of 18 and regardless of gender to be 288. A survey has been constructed that consist of questions in the order of inverted-funnel technique, simple questions to complex questions, and the questions are in the form of a rating system. The survey has been sent out via e-mail to the calculated sample, which is 288 people. The collected data has been fed into the SPSS 24 program. Exploratory Factor Analysis has been used for scale validity. Regression Analysis has been used for hypotheses. The effects of CRM phenomenon on the improvement of e-commerce that is a multi dimensional variable has been examined in two parts, pre-COVID19 and during COVID19. After this study; most of the hypotheses that has been constructed with the idea of pre-pandemic customer loyalty and repurchase intention that proves the improvement of the e-commerce through e-CRM has been accepted. Because of this reason, one can say that the pre-pandemic e-CRM has contributed to the improvement of e-commerce. However a robust correlation couldn't be found between pandemic era e-CRM and the improvement of e-commerce.

Keywords: Customer Relationship Management, E-Commerce, Coronavirus, E-CRM, Pandemic

1. Giriş

Bilgi sistemlerinin gelişmesi ve yaşanan teknolojik gelişmeler günlük hayatın birçok alanında ticari faaliyetlerin yürütülmesinde varlığını doğrudan göstermektedir. Hem alıcı hem de satıcı tarafa sağlanan kolaylıklar, teknoloji ile harmanlanmış ticari faaliyetlerin yayılımının hızlanmasına sebebiyet vermiştir. 2019 yılı itibari ile yayılımın hızlanmasındaki temel etken küresel çapta gerçekleşmekte olan COVID19 isimli virüs salgınıdır. Tarih sahnesinde toplumların başından bu ve benzeri pek çok bulaşıcı hastalık geçmiş olsa da, rastlanan hastalığın yeterince tanınmıyor oluşu süreci zorlaştıran temel etmendir. COVID19 öksürme, hapşırma, konuşmayla yayılan damlacıkların solunması veya virüs bulunan yüzeylere dokunduktan sonra ellerin burun, ağız ve göze götürülmesi yoluyla bulaşır ("Sağlık Bakanlığı", 2022). Bulaşma yönteminden yola çıkılarak evde kal, maske mesafe temizlik gibi çağrılar yapıp, ülke çapında yapılan şehir bazlı ölçümler ile virüsün yayılma hızı hesaplanıp buna bağlı olarak dönem dönem sosyal hayata çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. COVID19 tüketim alışkanlıklarını e-ticaret lehine değiştirmiş ve internet üzerinden alışverişi arttırmıştır (Yılmaz & Bayram, 2020, s. 37-54). Dünya çapında perakende satışlar içinde e-ticaretin payı, 2015 yılında %7,4 olmuştur. 2019 yılında %14,1 olan küresel perakende satışların içindeki e-ticaretin payının, 2023 yılında %22 oranına ulaşacağı tahmin edilmektedir ("Uludağ İhracatçılar Birlikleri", 2020). 21 Ekim 2021 tarihine e-ticaret temalı "World e-Commerce" isimli forumda; "Türkiye'de e-ticaret rakamları pandemi döneminde astronomik bir şekilde artmış durumdadır. 300 milyar TL büyüklüğe koşan Türkiye e-ticaret sektörü, pandemiyle birlikte %66 büyümüştür. Sektör, 5 yılda kat edeceği yolu 1 yılda kat etmiştir ("TRT Haber", 2022)" şeklinde analizlere yer verilmiştir. Nicel verilerin dışında e-ticaret hacminin gelişmesinin; müşteri sadakati ve satın alma niyeti olarak tabir edilen müşteri memnuniyeti ile doğru

orantılı olduğu bilinmektedir. E-ticaret faaliyetlerindeki gelişme ve hacim olarak büyümenin müşterilerdeki karşılığı memnuniyet ve sadakatle bağlılık fikridir. Müşteri sadakati ve memnuniyeti e-MİY'in temelini oluşturmaktadır. Elektronik ticaretin kullanımının artış gösterdiği pandemi döneminde sektördeki canlılık, sirkülasyon ve alternatif çokluğu müşteri sadakati ve memnuniyetini dolayısıyla e-MİY'in gerekliliğini gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada pandemi dönemindeki e-ticaret faaliyetlerinde müşteri ilişkilerinin rolü incelenirken anlamlı bir sonuç elde edilebilmesi için anket çalışmasına katılan bireylerin pandemi öncesi ve pandemi dönemi e-ticaret kullanımındaki müşteri ilişkileri yönetimine dair yanıtları analiz edilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. MİY

Küresel ekonomide yaşanan değişimler işletmelerin diğer işletmelerden ayrılmasını sağlayacak çeşitli yollar arayışına girmelerine sebep olmaktadır. Bu arayışı rekabet ortamı doğurmaktadır. 1960'lı yıllarda işletmeler arası rekabetin üretim esaslı, 1970'li yıllarda ise maliyet esaslı hale geldiği gözlemlenmektedir. 1980'lerde üretilen ürünün kalitesi esaslı bir rekabet ortamı mevcutken 21. yüzyılın başlamasıyla işletmeler arası rekabet ortamının hizmet temelli olduğu görülmektedir. Geleneksel pazarlama yaklaşımının müşteri odaklı hale gelmesiyle pazarlamanın dört temel ilkesi olan ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma müşteri odaklı olarak değişime uğramıştır. Bu bağlamda pazarlamanın müşteri odaklı dört ilkesi "4C" olarak anılmakta ve içerisinde; müşteri değeri, müşteri iletişimi, müşteri maliyeti ve müşteriye kolaylık kavramlarını barındırmaktadır. Müşteri ilişkileri yönetimi ilk kez isim olarak Don Peppers tarafından ortaya atılmıştır (Söztutar, 2010). Müşteri ilişkileri yönetimi teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme ile harmanlanmış bir süreçtir. Müşteri ilişkileri yönetimi sayesinde etkin iletişim yollarıyla müşteriler ile iletişime geçilmesi işletmenin karını arttırmaktadır. Bu yapılırken teknolojik gelişmelerden doğrudan faydalanılmaktadır. Teknolojik gelişmelerden yararlanılmadan önce de müşteri ilişkilerinin yine sezgisel olarak devam ettiği bilinmektedir. Ufak yerleşim yerlerindeki mahalle esnafının müşterilerini tanınması, onlarla birebir iletişime geçmesi, ürün önerilerinde bulunması, alışveriş alışkanlıklarını bilmesi, müşterilerin karakteristik yapısı hakkında bilgi sahibi olması günümüzde yapılan müşteri ilişkileri uygulamalarının daha basit halidir. Yerleşim birimleri büyüyüp nüfus artıkça tüm bu parametrelerin birebir takibinin mümkün olmaması teknolojik gelişmelerin kullanılmasını zorunlu kılmıştır.

MİY üç ayrı yapının bir araya gelmesiyle oluşmuş stratejik bir yaklaşımdır. MİY bileşenlerini; insan, teknoloji ve süreç kavramları oluşturmaktadır. Müşteri ilişkileri yönetim süreci dört evreye ayrılmaktadır. Bu evreler; müşteri seçimi, müşteri edinme, müşteri koruma ve müşteri derinleştirmedir (Yaşın, 2021).

2.2. E- Ticaret

Ticaret insanlık tarihinin yazılı olmayan dönemlerinde ortaya çıkmış, takas ile başlayıp alışveriş kültürünün gelişmesine sebep olmuş ekonomiyi destekleyici faaliyetler bütünüdür. Ticarete küreselleşme: Uluslararası sınırlara takılmadan ticari faaliyetleri yürütmek anlamına gelmektedir. Ticari küreselleşme 1947'de kurulan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması çerçevesinde gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırılarak uluslararası ticaretin evrensel boyutlarda serbestleştirilmesi çalışmaları ile başlatılmıştır (Aydemir &Kaya, 2007, s. 260-288). Yirminci yüzyılın son çeyreğinden sonra ticarete küreselleşme gittikçe önem kazanmıştır. Dünya Ticaret Örgütü e-ticareti "Mal ve hizmetlerin üretim, reklâm ve dağıtımlarının telekomünikasyon ağları üzerinden

yapılması" (Akpunar, 2017, s. 18-32) olarak tanımlamaktadır. E-ticaretin temel bileşenlerini mal ve hizmetler oluşturmaktadır. E-ticaret sanal ortamda yürütülen bir ticari faaliyettir. Bu bağlamda üretilen ya da edilen malların ve hizmetlerin müşterilere sunulacağı sitelerin oluşturulması ve erişimin sağlanması internet bağlantısı ile mümkündür. Bu sebepten internetin varlığı ön kabul olarak alınmaktadır. Yasalarla sınırlandırılmış ticari bir element olarak görülüp alım-satımı yapılabilecek olan her türlü nesne e-ticaretin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Ülkemizde modern şartlardaki ilk e-ticaret faaliyeti; 1992 yılının Nisan ayında Merkez Bankası ile bankalar arasında gerçekleştirilmiş olan Türk Lirası cinsinden elektronik para transferidir.

2.3. E-MİY

Elektronik müşteri ilişkileri yönetimi: Giderek artan müşteri gereksinimlerini, isteklerini ve beklentilerini karşılamak amacıyla işletmelerin, müşteri ilişkileri yönetimini internet ortamından etkileşimli ve gerçek zamanlı olarak dinamik bir şekilde gerçekleştirme faaliyetidir (Deniz, 2002, s. 20). E-MİY ile e-ticaret faaliyetleri müşteri merkezli olarak yürütülmektedir. E-MİY uygulamalarında; satıcı kurum ticari faaliyetlerini sürdürdüğü süreç boyunca müşteriyi odak noktası haline getirmektedir. E-MİY' in üç ana prensibi mevcuttur. Bunlar; olası müşterilerden bir müşteri portföyünün oluşturulması, sadakat süreci tamamlanmış müşterilerin gruplandırılması, mevcut müşterilerin sadık müşteriye evrilmesidir (Dorukal, 2019, s. 31). İşletmelerin yoğun rekabet ortamında ayakta kalabilmeleri müşteri ilişkilerinin iyileştirilmesi ile mümkünken bu da ancak müşteriyi sürecin tüm evrelerinde odak olarak kabul etmekten geçmektedir. Müşteri ilişkilerinin sürdürülebilir hale getirilmesinin önemli işletmeleri, müşteri odaklı stratejilere yönelmektedir. Kişiselleştirilmiş hizmet, müşterinin istek ve ihtiyaçlarının anlaşılması gibi faktörler, işletmelerin kaderini belirlemektedir. Bu sebeple, rekabet piyasasında müşteri odaklı yönelimin benimsenmesi elzemdir. E-MİY: Bir şirketin tekrar satın alma, ağızdan-ağıza pazarlama, müşteri bağlılığı, çapraz satış yapma, marka sadakati ve müşteri memnuniyeti aynı zamanda firmalar için rekabet avantajı kazanmasına yol açan müşterileri ile etkili ve verimli ilişkileri kurma ve yönetme biçimidir (Sainia & Kumar, 2015, s. 31-40). E-MİY'in amaçlarının başında müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakati gelmektedir. E-MİY stratejileri veya ürün kalitesi gibi sebepler ile sadakati kazanılan müşteri, işletmenin veya ürünün reklamını yapıp, işletme veya ürün hakkında olumlu paylaşımlar yapmaktadır. Bu şekilde, potansiyel müşterilerin işletme ile buluşması kolaylaşmaktadır. Bu bağlamda müşteri memnuniyeti, sadık müşterilerin oluşturulmasında bir dönüm noktasıdır.

2.4. Koronavirüs

İnternet erişiminin küresel çapta artması, bilişim alanında yaşanan teknolojik gelişmeler e-ticaret sektörünün büyümesine doğrudan tesiri bulunan olaylardır. Fakat son yıllarda tüketicilerin ve satıcıların e-ticarete yönelmesine etki eden en önemli olay dünyada 2019 yılının son çeyreğinde kendini göstermiş, Türkiye de ise 11 Mart 2020 tarihinde ilk kez tanı konulmuş olan COVID19 virüsüdür. Solunum yoluna etki eden bu virüs 13 Ocak 2020 tarihinde tanımlanmıştır. Temel bulaş kaynağı hava yoludur. Ateş, halsizlik ve nefes darlığı Domuz Gribi, zatürre gibi solunum yolu hastalıkları ile benzer semptomlar ile ilerlemektedir ("Kıbrıs Türk Tabipler Birliği", 2021). COVID19 pandemisi, insanların bulaş riskini düşünerek evden çıkmak istememeleri ve devletlerce uygulanan çeşitli kısıtlamalar nedeniyle, insanların ticaret ihtiyaçlarını elektronik ortam üzerinden karşılamaya yönlendirmiştir. Pandemi öncesi, yani 2019 yılında Türkiye'nin e-ticaret hacmi 136 Milyar TL iken, 2020 yılında Türkiye'nin e-ticaret hacmi 226.2 Milyar TL'ye

ulaşmıştır. Piyasa değerinin yanında, 2019 yılında verilen e-ticaret sipariş sayısı 1.36 Milyar iken, 2020 yılında 2.29 Milyara yükselmiştir ("E-Ticaret Bilgi Platformu", 2022). E-ticaretin popülerliği normal şartlarda yıllara göre artıyor olsa da e-ticaret hacmi ve COVID19 vakalarının artışı arasındaki korelasyonun, aynı zamanda sebep-sonuç ilişkisi olduğu da söylenebilir. E-ticaretin sağladığı kolaylıkların en etkili olanı, zaman ve mekan farketmeksizin alışveriş yapılabilme imkanındır. Bu kolaylık kullanıcılar, kendilerinin ve sevdiklerinin sağlıklarını riske atmadan alışveriş yapma fırsatı sunmaktadır.

3. Yöntem

Araştırma çalışmasının problemi esas alınarak yapılan literatür çalışmasında e-ticaretin gelişmesi bileşenlerinin birbirleriyle ilişkilerini anlatan pek çok kaynak bulunmuştur. Örneğin; Kiran ve Diljit (2011) yaptıkları çalışmada müşteri memnuniyetinin, müşteri sadakatının temelini oluşturduğundan bahsetmişlerdir. Martinez ve Bosque (2013) çalışmalarında memnuniyetin sadakati oluşturan ilk adım olduğunun üzerinde durmuşlardır. Yine Aydın ve Mermertaş (2020) çalışmaları sonucunun "E-perakende sektöründe müşteri tatmini müşterilerin tekrar satın alma niyeti arasında olumlu bir ilişki vardır ve E-perakendecilerin sundukları satış sonrası hizmetlerinin alt boyutu olan müşteri ilişkileri ve iade süreçleri müşterilerin tekrar satın alma niyetini olumlu yönde etkiler" hipotezlerinin tamamı desteklenmiş olması bu çalışma için öncü niteliği taşımaktadır. Martenson (2007)'un çalışması ise "Satın aldığı ürün ve hizmetten mutluluk duyan bir tüketici aynı firmayı daha sonra da tercih etmektedir. Böylece müşteri sadakatının ilk adımı atılmış olmaktadır" ile zaman gözetmeksizin müşteri hizmetleri ve müşteri sadakati arasında doğrudan bir bağ olduğunu düşündürmektedir. Demireli ve Dursun (2013) çalışmalarında "Müşteri sadakati oluşturmanın en önemli faktörün müşteri tatmini olduğu ispatlanıp yaygın olarak da kabul edilmektedir" sonucu ile müşteri tatmini ile müşteri sadakati arasındaki bağın kuvvetini dile getirmişlerdir.

Literatür araştırmasından yola çıkılarak ve söz konusu çalışmanın problemi göz önünde bulundurularak çalışmaya dair 16 adet hipotez üretilmiştir.

H1:COVID19 öncesi Müşteri Hizmetlerinin Satın Alma Niyetine etkisi vardır.

H2:COVID19 öncesi İade ve Şikayetin Satın Alma Niyetine etkisi vardır.

H3:COVID19 öncesi Kargo Hizmetlerinin Satın Alma Niyetine etkisi vardır.

H4:COVID19 öncesi Satın Alma Öncesi Tatminin Satın Alma Niyetine etkisi vardır.

H5:COVID19 dönemi Müşteri Hizmetlerinin Satın Alma Niyetine etkisi vardır.

H6:COVID19 dönemi İade ve Şikayetin Satın Alma Niyetine etkisi vardır.

H7:COVID19 dönemi Kargo Hizmetlerinin Satın Alma Niyetine etkisi vardır.

H8:COVID19 dönemi Satın Alma Öncesi Tatminin Satın Alma Niyetine etkisi vardır.

H9: COVID19 öncesi Müşteri Hizmetlerinin Müşteri Sadakatine etkisi vardır.

H10:COVID19 öncesi İade ve Şikayetin Müşteri Sadakatine etkisi vardır.

H11:COVID19 öncesi Kargo Hizmetlerinin Müşteri Sadakatine etkisi vardır.

H12:COVID19 öncesi Satın Alma Öncesi Tatminin Müşteri Sadakatine etkisi vardır.

H13:COVID19 dönemi Müşteri Hizmetlerinin Müşteri Sadakatine etkisi vardır.

H14:COVID19 dönemi İade ve Şikayetin Müşteri Sadakatine etkisi vardır.

H15:COVID19 dönemi Kargo Hizmetlerinin Müşteri Sadakatine etkisi vardır.

H16:COVID19 dönemi Satın Alma Öncesi Tatminin Müşteri Sadakatine etkisi vardır.

E-ticaretin gelişmesi; COVID19 öncesi MİY ve COVID19 sonrası MİY bağımsız değişkenlerine bağlı olarak değişen bir bağımlı değişkendir. E-ticaretin gelişmesi; satın alma niyeti ve müşteri sadakati, MİY değişkeni ise; müşteri hizmetleri, iade ve şikayet,

kargo hizmetleri, satın alma öncesi tatmin ölçeklerinden oluşmuştur. Söz konusu uygulama çalışmasında “COVID19 Öncesi ve COVID19 Dönemi MİY” bağımsız değişkenlerinin “E-Ticaretin Gelişmesi” bağımlı değişken üzerindeki etkileri üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışmada;

- Kaya ve Turgut (2018) tarafından geliştirilmiş olup “Impact of Logistics Activities on The Intention to Repurchase from E- Commerce Perspective” isimli çalışmada kullanılmış olan (5 maddeli) “Müşteri Hizmetleri Ölçeği”,

- Cao ve Gruca (2004) tarafından geliştirilmiş olup “The Influence of Pre and Post Purchase Service on Prices in the Online Book Market” isimli çalışmada kullanılmış olan (5 maddeli) “Satın Alma Öncesi Tatmin Ölçeği”,

- Özgül, Börühan ve Tek (2018) tarafından düzenlenmiş olup “Özel Alışveriş Sitelerinde Siparişlerin Yerine Getirilmesinde Lojistik Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi” isimli çalışmada kullanılmış olan (9 maddeli) “İfade ve Şikayet Ölçeği”,

- Özgül, Börühan ve Tek (2018) tarafından düzenlenmiş olup “Özel Alışveriş Sitelerinde Siparişlerin Yerine Getirilmesinde Lojistik Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi” isimli çalışmada faydalanılmış olan (3 maddeli) “Kargo Ölçeği”,

- Aydın ve Mermertaş (2020) tarafından geliştirilip “E-Perakende Sektöründe Satış Sonrası Hizmetlerin Müşteri Tatmini ve Tekrar Satın Alma Niyetine Etkisi” isimli çalışmada kullanılmış olan (4 maddeli) “Yeniden Satın Alma Niyeti Ölçeği”,

- Ateş (2018) tarafından düzenlenmiş olup “Online Müşteri Sadakatini Etkileyen Müşteri Algılarının İncelenmesi Gazi Üniversitesi Örneği” isimli çalışmada kullanılan (4 maddeli) “Müşteri Sadakati Ölçeği”nden yararlanılmıştır.

Ölçeklerde 5’li likert değerlendirme yapısı kullanılmış olup; 1 numaralı değer “Hiç katılmıyorum” düşüncesini, 2 numaralı değer “Katılmıyorum” düşüncesini, 3 numaralı değer “Ne katılıyorum ne katılmıyorum” düşüncesini, 4 numaralı değer “Katılıyorum” düşüncesini, 5 numaralı değer “Kesinlikle katılıyorum” düşüncesini yansıtmaktadır.

Bu çalışmada, anketlerin uygulanması için Türkiye’deki 18 yaşından büyük ve hayatının bir döneminde e- ticaret kullanmış olan bireyler seçilmiştir. Türkiye’de 18 yaşını geçen birey sayısı 64,842,604 olarak bulunmuştur (“Türkiye İstatistik Kurumu”, 2020). Türkiye’de e-ticaret kullanıcı sayısının da 48,000,000 olduğu bulunmuştur (“E-Ticaret Bilgi Platformu”, 2020).

Araştırmanın evrenini sayısal olarak belirlemek için Türkiye’deki 18 yaşını geçmiş birey sayısı ana hedef seçilmiştir. Dolayısıyla araştırma evrenini 64,842,604 kişi oluşturmaktadır. İncelenecek olayın görülme sıklığı, Türkiye’deki 18 yaşını geçmiş birey sayısının Türkiye’deki e- ticaret kullanıcı sayısına bölünmesiyle, $48,000,000 / 64,842,604 = 0,75$ olarak bulunmuştur. Evren büyüklüğü bilindiğinden dolayı, örneklem büyüklüğünü hesaplamak için kullanılan formül (1) Thompson (2012) tarafından “Sampling, Third Edition” adlı kitapta tanımlanmıştır.

$$n = \frac{N * t^2 * p * q}{d^2(N - 1) + (t^2 * p * d)}$$

N= Evrendeki birey sayısı =18 yaşını geçmiş birey sayısı=64,842,604

n= Örneklem alınacak birey sayısı

p= İncelenecek olayın görülme sıklığı(olasılığı)

p= e-ticaret kullanıcı sayısı/ nüfus

$$p=48,000,000/64,842,604$$

$$p= 0.75$$

$$q= \text{İncelenecek olayın görülme sıklığı (1-p)}$$

$$q= 1-0,75$$

$$q= 0,25$$

t= Belirli serbestlik derecesinde ve saptanan yanılma düzeyinde t tablosunda bulunan teorik değer

$$t = 0,05\text{'lik hata payı için t tablosundaki değer}$$

$$t= 1,96$$

$$d= \text{Olayın görülme sıklığına göre yapılmak istenen + sapma olarak simgelenmiştir}$$

$$d= 0,05$$

$$n= \frac{64842604 * 1.96^2 * 0.75 * 0.25}{0.05^2 (64842604 - 1) + (1.96^2 * 0.75 * 0.25)} = 288$$

Araştırmanın verileri literatür çalışması kazanımları ve cinsiyet fark etmeksizin 18 yaşını doldurmuş 288 bireye COVID19 pandemisi sosyal kısıtlamaları göz önünde bulundurularak Google Forms aracılığıyla anket çalışmasının sonuçlarından oluşmaktadır. Anketlerin yanıtlayıcılar tarafından Google Forms üzerinden yanıtlanmasını, verilerin otomatik olarak toplanmasını ve .xlsx dosya formatında aktarılmasını sağlar. Bu şekilde elde edilen verilerin tam ve hatasız olarak elde edilmesini sağlar. Söz konusu anket üç ayrı bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm; demografik yapıyı belirleyen 5 sorudan, diğer bölümler; 6 ayrı ölçek bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. COVID19 Öncesi Müşteri İlişkileri Yönetimi ve COVID19 Dönemi Müşteri İlişkileri Yönetim şeklinde isimlendirilerek kullanılmıştır. İki ölçeğin de içeriği aynı olup birbirlerinden zaman açısından ayrılmaktadırlar. Anket katılımcılarından aynı ölçek sorularını önce COVID19 öncesi dönem sonra da COVID19 dönemi göz önünde bulundurularak cevaplandırmaları istenmiştir. Verilerin analize uygunluğu için normal dağılıma uygun olması gerekir. Bu sebeple basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılarak normal dağılıma uygun olduğu saptanmıştır. Ölçek güvenilirliği analizi için "Cronbach Alfa Katsayısı", ölçek geçerliliği için "Keşfedici Faktör Analizi", araştırma modelinde söz edilen bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenin rolü incelemek için "Regresyon Analizi", ölçekler arasındaki doğrusal ilişkiyi incelemek için "Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı" kullanılmıştır.

4. Bulgular

Anket çalışmasının birinci bölümünde yer alan sosyo-demografik sorular karşılığında alınan cevapların ankete katılan tüm bireyler tarafından verilme sıklığı ve yüzdesel dilimi "Frekans Analizi" kapsamında incelenmiştir.

		Frekans	Yüzde
Yaş Grubu	18-25	177	%61,5
	26-35	45	%15,6
	36-45	28	%9,7
	46-55	30	%10,4
	56+	8	%2,8
Aylık Gelir Grubu	4.253 ₺ ve daha az	90	%31,3
	4.253 - 6.000 ₺	62	%21,5
	6.000 - 8.000 ₺	27	%9,4
	8.000 - 10.000 ₺	37	%12,8
	10.000 ₺ ve üzeri	72	%25,0

Pandemi öncesi yapılan harcama grubu	100 ₺ ve daha az	45	%15,6
	100 - 500 ₺	59	%20,5
	500 - 1.500 ₺	59	%20,5
	1.500 - 3.000₺	54	%18,8
	3.000 - 10.000₺	46	%16,0
	10.000 ₺ ve üzeri	25	%8,7
Pandemi dönemi yapılan harcama grubu	100 ₺ ve daha az	21	%7,3
	100 - 500 ₺	34	%11,8
	500 - 1.500 ₺	41	%14,2
	1.500 - 3.000₺	63	%21,9
	3.000 - 10.000₺	82	%28,5
	10.000 ₺ ve üzeri	47	%16,3
İlk e-ticaret kullanım yılı	2010 öncesi	30	%10,4
	2010 - 2015	56	%19,5
	2015 - 2017	47	%16,3
	2017 - 2019	57	%19,8
	2019-2022	98	%34

Tablo 1. Frekans Analizi Sonuçları

	Cronbach Alpha Değeri
Satın Alma Öncesi Tatmin Ölçeği (Pandemi Öncesi)	0,924
Kargo Hizmeti Ölçeği (Pandemi Öncesi)	0,735
İade ve Şikayet Ölçeği (Pandemi Öncesi)	0,968
Müşteri Hizmetleri Ölçeği (Pandemi Öncesi)	0,932
Satın Alma Niyeti Ölçeği (Pandemi Öncesi)	0,915
Müşteri Sadakati Ölçeği (Pandemi Öncesi)	0,903
Satın Alma Öncesi Tatmin Ölçeği (Pandemi Dönemi)	0,945
Kargo Hizmeti Ölçeği (Pandemi Dönemi)	0,747
İade ve Şikayet Ölçeği (Pandemi Dönemi)	0,969
Müşteri Hizmetleri Ölçeği (Pandemi Dönemi)	0,937
Satın Alma Niyeti Ölçeği (Pandemi Dönemi)	0,911
Müşteri Sadakati Ölçeği (Pandemi Dönemi)	0,902

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi Tablosu

Ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri incelendiğinde en yüksek güvenilirliğe 0,969 değerle pandemi dönemi için uygulanmış İade ve Şikayet Ölçeği'nin sahip olduğu görülmektedir. En düşük güvenilirlik düzeyi ise pandemi öncesi için uygulanmış olan Kargo Hizmeti Ölçeğine aittir. Ancak söz konusu ölçeğin güvenilirliği $0,60 < \alpha < 0,80$ aralığında olduğu için oldukça güvenilir olduğu görülmektedir. Tüm ölçeklerin güvenilirliği tespit edilip onaylandıktan sonra anket çalışması gerçekleştirilip, katılımcıların yanıtları toplanmıştır.

Bu çalışmada 4 ayrı ölçek bir araya getirilerek bir MİY ölçeği ve 2 ayrı ölçek birleştirilerek bir e-ticaret gelişimi ölçeği oluşturulmuş ve MİY ölçeği örneklem kitlesine zaman bazlı olarak yöneltilmiştir. Bu bağlamda çok boyutlu ölçeklerin içerisinde birbirinin yerine kullanılabilir veya benzer anlama gelen yargılar bulunabilmektedir. "Yeni oluşturulmuş veya bir dilden başka bir dile çevrilmiş bir ölçeğin değişkenlerini

temsil eden ifadelerin altında yatan faktör yapısını ortaya koymayı ve keşfetmeyi amaçlayan Keşfedici Faktör Analizi (Exploratory Factor Analysis)'dir." (Suhr, 2006). Buradan yola çıkılarak MİY ve e-ticaret gelişimi isimli çok boyutlu ölçeklere Keşfedici Faktör Analizi uygulanmıştır. Fakat elde edilmiş veriler üzerinde faktör analizi uygulanıp uygulanamayacağını saptanması gerekmektedir. Kaiser Meyer Olkin(>0,50) ve Bartlett Küresellik Testinin (<0,05) uygulanıp sonuçlarının olumlu olması halinde faktör analizi gerçekleştirilebilmektedir.

	KMO	Bartlett Testi	Güvenilirlik Analizi
MİY	0,979	0,000	0,972
E- Ticaretin Gelişmesi	0,926	0,000	0,944

Tablo 3. KMO, Bartlett Testi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

KMO ve Bartlett testi ve güvenilirlik analizi sonuçları incelendiğinde, MİY ve E-Ticaretin Gelişmesi çok boyutlu ölçeklerinin Keşfedici faktör analizi yapmak için uygun bir yapıya sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca verilerin basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılarak normal dağılıma uygun olduğu saptanmıştır.

Yapılan keşfedici faktör analizi neticesinde birden fazla faktörde ihmal edilebilir değer aralığının dışında yüke sahip olan ifadeler incelenmiştir. Sadece 1 ifadeye görülen bu durum, faktör yükleri arasındaki fark 0,1'den küçük olduğu için ifadelerde bir değişikliğe gidilmemiştir.

Yapılan keşfedici faktör analizi sonucu, İade ve Şikayet ölçeği aynı kalmıştır. Satın Alma Öncesi Tatmin ölçeği ifadeleri yerini korumuştur. Kargo Hizmetleri ölçeği ifadelerinden "Diğer benzer sitelere göre kargo ücreti uygundur", Satın Alma Öncesi Tatmin ölçeğine taşınmıştır. Müşteri Hizmetleri ölçeğindeki, "E-ticaret sitesi, siparişin durumunu müşteriye bildirir" ve "E-ticaret sitesi, istendiği zaman müşteri servisleri temsilcisi ile iletişim kurma imkanı sunar" ifadeleri Satın Alma Öncesi Tatmin ölçeğine taşınmıştır.

İfadeler	Faktör Yükleri			
	1	2	3	4
SÖT_1. Aradığım ürünlere kolaylıkla ulaşabiliyorum.		0,539		
SÖT_2. Ürün bilgileri açık ve anlaşılır bir şekilde sunulmaktadır.		0,744		
SÖT_3. Sitenin genel dizaynı ve görünüşü alışverişe elverişlidir.		0,482		
SÖT_4. Diğer firmalara göre ürün fiyatları satın almaya elverişlidir.		0,569		
SÖT_5. Müşteri satın alma onayı vermeden ürünün toplam maliyet bilgisini (kargo, kdv vb.) görebilmektedir.		0,661		
KH_1. Farklı kargo seçeneklerine sahiptir.				0,544
KH_2. Diğer benzer sitelere göre kargo ücreti uygundur.		0,420		
KH_3. Kargo ücreti ürünlerin değerlerine göre oldukça yüksektir.				0,657

İŞ_1. Verilen siparişe fiilen teslim edilen sipariş arasındaki farklılıklardan kaynaklanan uyumsuzluğu tatmin edici bir şekilde çözmektedir	0,683			
İŞ_2. İadeler konusunda müşteriye uygun alternatifler sağlamaktadır.	0,678			
İŞ_3. Sorulara müşteri odaklı yaklaşmaktadır.	0,658			
İŞ_4. Şikâyetlerime kısa sürede cevap vermektedir.	0,598			
İŞ_5. Ürün iade ve değişimi işlemlerinde sürecin her aşamasını takip edebiliyorum.	0,762	0,304		
İŞ_6. Ürün iade ve değişimini kısa sürede yerine getirmektedir.	0,674			
İŞ_7. Ürünleri ücretsiz iade edebiliyorum.	0,693			
İŞ_8. Ücret iadesini eksiksiz ve zamanında yerine getirmektedir.	0,756			
İŞ_9. İade süreci ile ilgili müşteriye ayrıntılı bilgi sağlamaktadır.	0,725			
MH_1. E-ticaret sitesi müşterinin şikâyetlerini değerlendirir.			0,619	
MH_2. E-ticaret sitesi, siparişin durumunu müşteriye bildirir.		0,691		
MH_3. Müşterilerin iletişim kurabileceği iletişim bilgileri mevcuttur.			0,742	
MH_4. E-ticaret sitesi, istendiği zaman müşteri servisleri temsilcisi ile iletişim kurma imkanı tanır.		0,549		
MH_5. E-ticaret sitesinin müşteri hizmetleri temsilcisi, müşterinin sorularını cevaplayacak yeterlilikte bilgiye sahiptir.			0,585	

Tablo 4. MİY Faktör Analizi

Yapılan keşfedici faktör analizi neticesinde birden fazla faktörde ihmal edilebilir değer aralığının dışında yüke sahip olan ifadeler incelenmiştir. Satın Alma Niyeti ölçeğinden "Eğer almayı düşündüğüm ürünler bu e-ticaret sitesinde varsa, ürünü bu firmanın web sitesinden tekrar satın almak isterim" ve "E-ticaret yöntemi ile alışveriş yaparken, benim için özellikle bu firma önemlidir" ifadelerinin birden fazla faktörde birbirlerine yakın yük değerlerine sahip olduğu gözlemlenmesi neticesinde bu iki ifadenin çıkarılması uygun görülmüştür.

İfadeler	Faktör Yükleri	
	1	2
SAN_2. Gelecekte de bu e-ticaret sitesinden alışveriş yapmayı düşünürüm.		0,672
SAN_3. E-Ticaret yöntemi ile alışveriş yaparken, benim için özellikle bu firma önemlidir.	0,420	0,466
SAN_4. E-Ticaret yöntemi ile yapacağım alışverişlerin büyük bir kısmı için yine bu firmayı düşünürüm.		0,982
MS_1. Daima online alışveriş sitelerinden alışveriş yapmaya devam edeceğim.	0,857	
MS_2. Diğer insanlara online alışveriş sitelerini kullanmaları konusunda tavsiyelerde bulunacağım.	0,634	

MS_3. Online sitelerden alışveriş yapma tercihimin değişmesini arzu etmiyorum.	0,779	
MS_4. Online alışveriş sitelerinden alışveriş yapma tercihim değişirmek için etraflıca düşünmem gerekir.	0,720	

Tablo 5. E-Ticaretin Gelişmesi Faktör Analizi

Pandemi öncesi ve Pandemi dönemine ait korelasyon tablosu incelendiğinde e-ticaret gelişimi bağımlı değişkeninin bileşenleri olan satın alma niyeti ve müşteri sadakatının pandemi döneminde diğer değişkenler ile ilişkisinin daha çok kuvvetlendiği görülmektedir. Yalnızca Pandemi Dönemi Müşteri Sadakati ile Pandemi Dönemi Müşteri Hizmetleri arasındaki ilişkinin Pandemi Öncesine nazaran biraz daha zayıfladığı görülmektedir. Korelasyon analizi değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve boyutunu göstermektedir. Pandemi döneminde yaşanan söz konusu ilişkinin zayıflamasına nedensel bir açıklık getirememektedir.

	P.Ö.Satış Tatmini	P.Ö. Kargo Hizmeti	P.Ö. İade ve Şikayet	P.Ö.Müşteri Hizmetleri	P.Ö. Satın Alma Niyeti	P.Ö. Müşteri Sadakati
P.Ö.Satış Tatmini	1	,755**	,833**	,860**	,829**	,790**
P.Ö. Kargo Hizmeti	,755**	1	,748**	,752**	,758**	,769**
P.Ö. İade ve Şikayet	,833**	,748**	1	,883**	,817**	,770**
P.Ö.Müşteri Hizmetleri	,860**	,752**	,883**	1	,843**	,776**
P.Ö. Satın Alma Niyeti	,829**	,758**	,817**	,843**	1	,831**
P.Ö. Müşteri Sadakati	,790**	,769**	,770**	,776**	,831**	1

Tablo 6. Pandemi Öncesi Korelasyon Tablosu

	P.D.Satış Tatmini	P.D. Kargo Hizmeti	P.D. İade ve Şikayet	P.D.Müşteri Hizmetleri	P.D. Satın Alma Niyeti	P.D. Müşteri Sadakati
P.D.Satış Tatmini	1	,794**	,915**	,899**	,885**	,802**
P.D. Kargo Hizmeti	,794**	1	,793**	,766**	,784**	,789**
P.D. İade ve Şikayet	,915**	,793**	1	,897**	,865**	,782**
P.D.Müşteri Hizmetleri	,899**	,766**	,897**	1	,847**	,757**
P.D. Satın Alma Niyeti	,885**	,784**	,865**	,847**	1	,847**
P.Ö. Müşteri Sadakati	,802**	,789**	,782**	,757**	,847**	1

Tablo 7. Pandemi Dönemi Korelasyon Tablosu

Bu çalışmada regresyon analizi kapsamında çok katmanlı Pandemi öncesi MİY, Pandemi dönemi MİY değişkenlerinin zaman bazlı olarak Pandemi Öncesi Satın Alma niyeti, Pandemi Öncesi Müşteri Sadakati, Pandemi Dönemi Satın Alma Niyeti, Pandemi Dönemi Müşteri Sadakati üzerine etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda SPSS’de yapılan regresyon analizinde regresyon modeli tablosu oluşturulup, anlamlılık çıkarımı yapabilmek adına ANOVA Testi gerçekleştirilip, ANOVA Testi sonucunda bir beis görülmez ise regresyon analizi yapılacaktır.

Ölçekler	Düzeyleyler	B	Standart Hata	Standart B	T-Değeri	p Değeri
Pandemi Öncesi Satın Alma Niyeti	(Sabit Katsayı)	0,285	0,135		2,116	0,035
	Pandemi Öncesi Satış Öncesi Tatmin	0,422	0,081	0,376	5,196	0,000
	Pandemi Öncesi Kargo Hizmeti	0,087	0,044	0,086	1,968	0,050
	Pandemi Öncesi İade ve Şikayet	0,213	0,073	0,208	2,939	0,004
	Pandemi Öncesi Müşteri Hizmetleri	0,230	0,063	0,238	3,641	0,000

Model Anlamlılığı İçin p Değeri (p) = < ,001^b Düzenlenmiş R kare Değeri (R²) = 0,710

Tablo 8. P.Ö. MİY ve P.Ö. Satın Alma Niyeti Regresyon Katsayılar Tablosu

Pandemi öncesi müşteri ilişkileri yönetimi ile pandemi öncesi satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi test eden modelin anlamlı olduğu kabul edilmiştir (p=0,000<0,05). Regresyon denkleminin açıklama yüzdesi (R²) = 0,710 olarak hesaplanmıştır.

Sabit katsayı (p=0,035), pandemi öncesi satış öncesi tatmin (p=0,000), pandemi öncesi kargo hizmeti (p=0,050), pandemi öncesi iade ve şikayet (p=0,004) ve pandemi öncesi müşteri hizmetleri (p=0,000) düzeylerinin p değerlerine bakıldığında, bu düzeylerin satın alma niyetine etkisi olduğu görülmüştür (p<0,05).

Düzeyleylerin etkilerinin incelenmesi sonucu;H1, H2, H3, H4 hipotezleri kabul edilmiştir.Pandemi Öncesi MİY ve Pandemi Öncesi Satın Alma Niyeti ilişkisi için oluşturulan regresyon denklemi sonucunda; Pandemi Öncesi Satın Alma Niyeti ile Pandemi Öncesi Satış Öncesi Tatmin arasında %42,2, Pandemi Öncesi Kargo Hizmeti arasında %8,7, Pandemi Öncesi İade ve Şikayet arasında %21,3,Pandemi Öncesi Müşteri Hizmetleri arasında %23 oranında pozitif ilişki saptanmıştır.

Ölçekler	Düzeyleyler	B	Standart Hata	Standart B	T-Değeri	p Değeri
Pandemi Öncesi Müşteri Sadakati	(Sabit Katsayı)	0,101	0,129		0,785	0,433
	Pandemi Öncesi Satış Öncesi Tatmin	0,456	0,078	0,423	5,877	0,000
	Pandemi Öncesi Kargo Hizmeti	0,271	0,042	0,278	6,386	0,000
	Pandemi Öncesi İade ve Şikayet	0,155	0,069	0,158	2,246	0,025
	Pandemi Öncesi Müşteri Hizmetleri	0,070	0,060	0,075	1,161	0,247

Model Anlamlılığı İçin p Değeri (p) = < ,001^b Düzenlenmiş R kare Değeri (R²) = 0,714

Tablo 9. P.Ö. MİY ve P.Ö. Müşteri Sadakati Regresyon Katsayılar Tablosu

Pandemi öncesi müşteri ilişkileri yönetimi ile pandemi öncesi müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi test eden modelin anlamlı olduğu kabul edilmiştir ($p=0,000<0,05$). Regresyon denkleminin açıklama yüzdesi (R^2) = 0,714 olarak hesaplanmıştır.

Sabit katsayı ($p=0,433$) ve pandemi öncesi müşteri hizmetleri ($p=0,247$) düzeylerinin p değerleri incelendiğine, bu düzeylerin pandemi öncesi müşteri sadakatine etkisi olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Pandemi öncesi satış öncesi tatmin ($p=0,000$), pandemi öncesi kargo hizmeti ($p=0,000$) ve pandemi öncesi iade ve şikayet ($p=0,025$) düzeylerinin p değerleri incelendiğinde, tüm düzeylerin müşteri sadakatine etkisi olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Düzeylerin etkilerinin incelenmesi sonucu; H9 reddedilirken, H10, H11, H12 hipotezleri kabul edilmiştir.

Pandemi Öncesi MİY ve Pandemi Öncesi Müşteri Sadakati ilişkisi için oluşturulan regresyon denklemi sonucunda; Pandemi Öncesi Müşteri Sadakati ile Pandemi Öncesi Satış Öncesi Tatmin arasında %45,6, Pandemi Öncesi Kargo Hizmeti arasında %27,1, Pandemi Öncesi İade ve Şikayet arasında %15,5 oranında pozitif ilişki saptanmıştır.

Ölçekler	Düzeyler	B	Standart Hata	Standart B	T-Değeri	p Değeri
Pandemi Dönemi Satın Alma Niyeti	(Sabit Katsayı)	0,272	0,119		2,296	0,022
	Pandemi Dönemi Satış Öncesi Tatmin	0,674	0,090	0,647	7,495	0,000
	Pandemi Dönemi Kargo Hizmeti	0,051	0,043	0,051	1,190	0,235
	Pandemi Dönemi İade ve Şikayet	0,175	0,083	0,174	2,119	0,035
	Pandemi Dönemi Müşteri Hizmetleri	0,021	0,064	0,022	0,329	0,743

Model Anlamlılığın İçin p Değeri (p) = < ,001^b Düzenlenmiş R kare Değeri (R^2) = 0,754

Tablo 10. P.D. MİY ve P.D. Satın Alma Niyeti Regresyon Katsayılar Tablosu

Pandemi dönemi müşteri ilişkileri yönetimi ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi test eden modelin anlamlı olduğu kabul edilmiştir ($p=0,000<0,05$). Regresyon denkleminin açıklama yüzdesi (R^2) = 0,754 olarak hesaplanmıştır.

Pandemi dönemi kargo hizmeti ($p=0,235$) ve pandemi dönemi müşteri hizmetleri ($p=0,743$) düzeylerinin p değerleri incelendiğinde, bu düzeylerin pandemi dönemi satın alma niyeti ile etkisi olmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Sabit katsayı ($p=0,022$), pandemi dönemi satış öncesi tatmin ($p=0,000$) ve pandemi dönemi iade ve şikayet ($p=0,035$) düzeylerinin p değerleri incelendiğinde, bu düzeylerin satın alma niyetine etkisi olduğu görülmüştür ($p<0,05$).

Düzeylerin etkilerinin incelenmesi sonucu; H5 ve H7 hipotezleri reddedilirken, H6 ve H8 hipotezleri kabul edilmiştir. Pandemi Dönemi MİY ve Pandemi Dönemi Satın Alma Niyeti ilişkisi için oluşturulan regresyon denklemi sonucunda; Pandemi Dönemi Satın Alma Niyeti ile Pandemi Dönemi Satış Öncesi Tatmin arasında %67,4 ve Pandemi Dönemi İade ve Şikayet arasında %17,5 oranında pozitif ilişki saptanmıştır.

Ölçekler	Düzeyler	B	Standart Hata	Standart B	T-Değeri	p Değeri
Pandemi Dönemi Müşteri Saakati	(Sabit Katsayı)	0,254	0,132		1,930	0,055
	Pandemi Dönemi Satış Öncesi Tatmin	0,444	0,100	0,427	4,442	0,000
	Pandemi Dönemi Kargo Hizmeti	0,253	0,047	0,254	5,321	0,000
	Pandemi Dönemi İade ve Şikayet	0,120	0,092	0,120	1,306	0,193
	Pandemi Dönemi Müşteri Hizmetleri	0,095	0,071	0,100	1,350	0,178

Model Anlamlılığı İçin p Değeri (p) = < .001^b Düzenlenmiş R kare Değeri (R²) = 0,694

Tablo 11. P.D. MİY ve P.D. Müşteri Sadakati Regresyon Katsayılar Tablosu

Pandemi dönemi müşteri ilişkileri yönetimi ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi test eden modelin anlamlı olduğu kabul edilmiştir (p=0,000<0,05). Regresyon denkleminin açıklama yüzdesi (R²) = 0,694 olarak hesaplanmıştır.

Sabit katsayı (p=0,055), pandemi dönemi müşteri hizmetleri (p=0,178) ve pandemi dönemi iade ve şikayet (p=0,193) düzeylerinin p değerlerine bakıldığında, pandemi dönemi müşteri sadakatine etkisi olmadığı görülmüştür (p>0,05).

Pandemi dönemi satış öncesi tatmin (p=0,000) ve pandemi dönemi kargo hizmeti (p=0,000) düzeyleri incelendiğinde, H15 "Pandemi dönemisatış öncesi tatmin'in müşteri sadakatine etkisi vardır" ve H16 "Pandemi dönemikargo hizmetlerinin müşteri sadakatine etkisi vardır" hipotezleri kabul edilmiştir (p<0,05).

Düzeylerin etkilerinin incelenmesi sonucu; H13 ve H14 hipotezleri reddedilirken, H15 ve H16 hipotezleri kabul edilmiştir.

Pandemi Dönemi MİY ve Pandemi Dönemi Müşteri Sadakati ilişkisi için oluşturulan regresyon denklemi sonucunda; Pandemi Dönemi Müşteri Sadakati ile Pandemi Dönemi Satış Öncesi Tatmin arasında %44,4 ve Pandemi Dönemi Kargo Hizmeti arasında %25,3 oranındaki pozitif ilişki tespit edilmiştir.

5. Sonuçlar

Global çapta yaşanan, yirmi birinci yüzyıl itibariyle katlanarak devam eden teknolojik gelişim hareketinin toplumların internet kullanım oranlarını doğrudan etkilediği su götürmez bir gerçektir. Sosyal hayatın çeşitli organlarının sanal ortama taşınması ve bunlardan birinin de ticari faaliyetler oluşu sanal ortamdaki satıcı ve son kullanıcı sayısında artışı beraberinde getirmiştir. Ancak geleneksel yollarda olduğu gibi, artan kullanıcı sayısına bağlı olarak da sanal ortamda tutunma ve faaliyet göstermek işletmeler için zor ve zorunlu birer metriktir. Tüm bu zorluklar işletmeleri geleneksel faaliyetleri uyguladığı dönemde MİY'e, halihazırda ise e-ticaret kapsamında e-MİY'e itmektedir.

Uygulanan sosyalleşme ambargoları toplumların en önemli sosyalleşme alanı olan ticari faaliyetleri de doğrudan etkilemiştir. Bu durum teknolojik gelişmeler alt yapısında e-MİY uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir. COVID19 pandemisi geleneksel ticaretten inovasyonel alana yönelmek için gerekli ortamı oluşturmuş olup, bu vesile ile işletmelerin müşteri- satıcı ilişkisini sanal ortama taşımış ve pandeminin devam ettiği 2022 yılında da hala geliştirerek sürdürmekte oldukları gözlemlenmektedir. İşletmelerin müşteri

portföylerine göre gerek sosyal medyada sosyal pazarlama çalışmaları ile gerek e-ticaret sitelerinde elektronik pazarlama ile dijital varlıklarını sürdürüyor olmaları, yeni nesil MİY denilen e-MİY faaliyetlerine katılmalarını gerekli kılmaktadır.

Bu araştırmanın literatüre katkısı; e-MİY'in, e-ticaret'in gelişimine olan katkısının daha iyi anlaşılmasıdır. Çalışma kapsamında anket verilerinin işlenmesiyle edilen sonuçların literatür taramasına paralel olması beklenmektedir. Bu araştırmanın bulguları, önceden yapılmış olan Kiran ve Diljit (2011), Aydın ve Mermertaş (2020), Martenson (2007) ve Demireli ve Dursun (2013)'un yaptığı çalışmaların bulgularını destekler niteliktedir. Fakat bunlara ek olarak, araştırma sonucunda pandemi dönemine ait hipotezlerin reddedilmesi şaşırtıcı bir sonuç olmuştur. Söz konusu hipotezler hususunda, gerek en çok tercih edilen e-ticaret sitelerinden ilgili veriler toplanarak gerekse sadece o hipoteze yönelik tek boyutlu bir ölçek vasıtasıyla anket oluşturularak yeniden aynı hipotez üzerinde çalışılması önerilmektedir.

Kabul edilen hipotezlere bakarak; pandemi döneminde e-MİY'in e-ticaret gelişmesinde katkısı olduğu net bir şekilde ifade edilememektedir. Aksine pandemi öncesi müşteri sadakatini ve yeniden satın alma isteğinden yola çıkılarak e-MİY ve e-ticaret gelişimi arasında kurulmuş olan hipotezlerin büyük çoğunluğunun kabul edildiği gözlenmektedir. Elde edilen sonuçlar; e-ticaret hacminin pandemi sebebiyle büyüme gösterdiği çalışmanın literatür kısmında ortaya çıkmış olsa da katılımcıların e-ticaret deneyimlerinin altında yatan sebebin e-MİY çalışmalarından çok pandemi koşullarının olağan bir getirisi olduğunu düşündürmektedir. Pandemi sebebiyle zorunluluk kavramının; müşteri sadakatini ve satın alma niyeti kavramlarına benzer bir şekilde e-ticaret hacmi üzerinde itici bir güç oluşturmuş olması muhtemeldir. "Pandemi döneminde gerçekleştirilen E-MİY çalışmalarının e-ticaretin gelişmesine olumlu katkı sağlamış mıdır?" sorusuna verilecek net yanıt, ancak pandemi öncesi, dönemi ve sonrası E-MİY uygulamalarının sonuçları incelenmek sureti ile gerçekleştirilecek olan çalışmalar ile ulaşmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- AKPUNAR, E. (2017). Türkiye'de elektronik dış ticaretin gelişimi ve istihdam ilişkisi. *Harran Maarif Dergisi, Cilt 2(2)*, 18-32.
- AYDEMİR, C., KAYA, M. (2007). Küreselleşme kavramı ve ekonomik yönü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 6(20)*, 260-282.
- ATEŞ, V. (2018). Online müşteri sadakatini etkileyen müşteri algılarının incelenmesi gazi üniversitesi örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1(32)*, 10.
- AYDIN, S., MERMERTAŞ, K. (2020). E- perakende sektöründe satış sonrası hizmetlerin müşteri satın alma niyetine etkisi. *Kafkas Üniversitesi İradî ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 11(22)*, 840-863.
- CAO, Y., GRUCA, T. (2004). The influence of pre and post purchase service on prices in the online book market. *Journal of Interactive Marketing, Cilt 18(4)*, 51-62.
- DEMİRELİ, C., DURSUN, F. (2013). E-ticarette müşteri sadakatinin belirlenmesi üzerine bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1(38)*, 12.
- DENİZ, R. (2002). Müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) ve elektronik ortamda müşteri ilişkileri yönetimi (e-crm) uygulamalarının işletmelere sağladığı yararlar. *Pazarlama Dünyası, Cilt 0(6)*, 20.
- DORUKAL, E., ARMAĞAN, E. (2019). *Elektronik Müşteri İlişkileri Yönetimi*. İstanbul: AABİR Yayınları.
- E-ticaret Bilgi Platformu. *Sayılarla dünyada e-ticaret. Erişim tarihi: 07.02.2022*,

- <https://www.eticaret.gov.tr/cevrimiciegitim/sayilarla-dunyada-e-ticaret-21>
E- ticaret Bilgi Platformu. 2021 yılı ilk 6 ayı e- ticaret verileri açıklandı. Erişim tarihi: 13.10.2021, <https://www.eticaret.gov.tr/haberler/10080/detay>
E- Ticaret Bilgi Platformu. (05.2020). *İstatistikler*. Erişim Tarihi: 01.05.2020, <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>
E-ticaret Bilgi Platformu. *İstatistikler*. Erişim tarihi: 09.02.2022, <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler>
KAYA, S., TURĞUT, M. (2019). Impact of logistics activitie on the intention to repurchase from e- commerce perspective. *The Journal of International Scientific Researches, Cilt 3(3)*, 9.
Kıbrıs Tabipler Birliği. (10.2021). *COVID19 ile İnfluenza Arasındaki fark nedir?Nasıl 2Korunmalıyız?* Erişim tarihi: 21.12.2021, <https://www.kttb.org/covid-19-ile-influenza-arasindaki-fark-nedir-nasil-korunmaliyiz/>
KIRAN, K., DILJIT, S. (2017). Antecedents of customer loyalty: Does service quality suffice?. *Malaysian Journal of Library & Information Science, Cilt 16(2)*, 95-113.
MARTINEZ, P., DEL BOSQUE, I. R. (2013). CSR and customer loyalty: The roles of trust, customer identification with the company and satisfaction. *International Journal of Hospitality Management, Cilt 35(2013)*, 89-99.
MARTENSON, R. (2007). Corporate Brand Image, Satisfaction And Store Loyalty: A Study of The Store As A Brand, Store Brands and Manufacturer Brands, *International Journal of Retail & Distribution Management, Cilt 35(7)*, 544-555.
ÖZGÜL, E., BÖRÜHAN, G. & TEK, Ö. (2017). Özel alışveriş siteleri siparişlerin yerine getirilmesinde lojistik hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19(4)*, 34-36.
Sağlık Bakanlığı. *Bulaşma Yolları*. Erişim tarihi: 15.01.2022, <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66447/bulasma-yollari.html>
SAINIA, S., KUMAR. S. (2015). The effect of e-CRM on customer satisfaction: an empirical study of online shopping. *Journal of Management and Science, Cilt:5(2)*, s. 31-40.
SÖZTUTAR, T. (2010). *Pazarlamada müşteri ilişkileri ve gıda sektörü üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
SUHR, D. (2006). Exploratory or Confirmatory Factor Analysis. *Proceedings of the 31st Annual SAS? Users Group International Conference*, 1-17. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/318722840_Exploratory_or_Confirmatory_Factor_Analysis
THOMPSON, S. (2012). *Sampling, Third Edition*. New York City: John Wiley & Sons, Inc.
TRT Haber. (07.2022). *Türkiye'de E-Ticaret Sektörü Pandemide %66 Büyüdü*. Erişim tarihi:07.04.2022, <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/pandemide-e-ticaret-sektoru-yuzde-66-buyudu-617312.html>
Türkiye İstatistik Kurumu. (05.2020). *Adrese Dayalı Nüfus kayıt Sistem Sonuçları,2019*. Erişim Tarihi: 01.05.2020, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2019-33705>
Uludağ İhracatçılar Birlikleri Genel Sekreterliği. (08.2020). *COVID 19'un e- ticaret üzerine etkileri*. Erişim tarihi:15.02.2022, <https://uib.org.tr/tr/kbfile/covid-19un-e-ticaret-uzerindeki-etkileri>
YAŞIN, B. *Müşteri İlişkileri Yönetimi*. Erişim tarihi: 23 Kasım 2021, <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/mustilisyonu222.pdf>

YILMAZ, Ö., BAYRAM, O. (2020) COVID-19 pandemi döneminde Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 2(2), 37-54.

Summary

In 2019 COVID-19 virus that originated in the Wuhan city of the Republic of China, started to spread across the globe. On the 17th of May 2021, the Turkish government announced "Staggered Normalization". The number of infected people have been fluctuating up and down since the normalization process has started. Emergence of new variants and the seriousness of the process has crippled one of the most face to face activity there is, business activities. In this context, businesses that are open to innovation and which have completed the digitization processes are handling the pandemic better than traditional business models. With the extended normalization processes, customers purchasing habits that satisfy the customers requests and needs have changed, mandatory migration to digital platforms have accelerated and demand in e-commerce has risen. Because the number of businesses that handle their operations on digital platforms have increased, customers' selection range have widened and the importance and necessity of customer relationship management proved itself. During this study, which was carried out with the aim of examining the effects of electronic customer services on e-commerce volume during the epidemic process, which is referred to as the coronavirus pandemic in the literature, the sample of 288 people was assumed to be the accurate representation of the population, the e-commerce experience of the individuals participating in the survey assumed to be absolutely present, and the questions assumed to be answered seriously and accurately. In these conditions, the data obtained from the survey participants were exposed to four of the data analysis methods used in social sciences to obtain quantitative results. The answers of the survey participants to the questions like; age, monthly income, first year of e-commerce use, the amount of e-commerce spendings before the pandemic, the amount of e-commerce spendings during the pandemic period, has been examined demographically and has been subjected to the frequency analysis. It was observed that the number of participants who experienced the e-commerce experience for the first time during the pandemic period was quite high compared to other years. More than half of the survey participants are individuals between the ages of 18-25. A quarter of the survey participants consist of a group of individuals with a monthly income of 10,000 TL, and it has been observed that the shopping made through e-commerce is between 3,000 and 10,000 TL. In order to verify the model of the study and the hypotheses formed accordingly, the reliability of the scales was tested before the analysis. The reliability of all scales was tested individually with the Cronbach Alpha number, and it was found that the scales in the questionnaire were highly reliable. Multidimensional scales were used and Exploratory Factor Analysis was applied to test the validity of the scales. Before analyzing the scales, the significance was tested and the results of the KMO test were examined. The result of the KMO test for e-commerce development was 0.926, and the result of the KMO test for CRM was 0.979. Barlett test results also show that the scales are significant. For this reason, it was concluded that exploratory factor analysis could be applied to the scales. As a result of the study, 11 hypotheses were accepted while 5 hypotheses were rejected. Most of the rejected hypotheses are those of customer relations during the pandemic period.

Türev Araçların Katılım Bankacılığı Performansı İlişkisi*

İbrahim SEÇMEN**, Halim TATLI***

Öz

Türk katılım bankaları türev araçlar içerisinde para swap ve vadeli döviz (forward) işlemlerini İslam hukuku açısından bazı kısıtlar doğrultusunda kullanmaktadır. Çalışmada Türkiye’de türev araç kullanımının katılım bankacılığı performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu amaçla Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu internet sitesinden değişkenlere ait bilanço ve bilanço dışı verilerden yararlanılmıştır. 2012 Eylül - 2022 Eylül döneminde kapsayan veriler üçer aylık olacak biçimde analize dahil edilmiştir. Analiz yöntemi olarak da Toda -Yamamoto nedensellik testi tercih edilmiştir. Analiz sonucunda, türev araç kullanım hacmi ile bazı değişkenler arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilirken bazıları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Bankacılığı, Türev Araçlar, İslami Finans, Nedensellik Analizi, Bankacılık Performansı

JEL Sınıflandırılması: C58, G21, L25, P47.

The Effect of Derivative Instruments in the Banking Participation Performance

Abstract

Turkish participation banks can use currency swap and forward exchange transactions among derivative instruments in line with some restrictions in Islamic law. In this study, the effect of using derivative instruments on participation banking

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 02.06.2022

Kabul/Accepted: 18.01.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1125274>

* Bu çalışma, İbrahim SEÇMEN’in Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı’nda Doç. Dr. Halim TATLI danışmanlığında 25 Şubat 2021 tarihinde kabul edilen “Katılım Bankacılığında Türev Araç Kullanımının Fikhi Açıdan Değerlendirilmesi ve Türev Araçların Katılım Bankacılığı Performansı İlişkisi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiş olup 12-13 Mayıs 2022 tarihinde GELİSİM-UWE 2022: 6th The International Conference on Economics and Finance Konferansı’nda sunulan “Türev Araçların Katılım Bankacılığı Performansı İlişkisi” adlı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş versiyonudur.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı, Bingöl, Türkiye. E-posta: secmenibrahimm@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2309-6431>

*** (Sorumlu Yazar) Prof. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Bingöl, Türkiye. E-posta: htatli@bingol.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-7940-0087>

performance has been examined. The relationship between the size of the derivative instruments used in Turkish participation banking and the riskiness and profitability ratios of participation banks has been examined. To this end, the balance sheet and off-balance sheet data of the variables have been used on the Banking Regulation and Supervision Agency website. In the study covering the period of September 2012 - September 2022, the data were included in the analysis quarterly. The causality test Toda-Yamamoto was preferred as the analysis method. As a result of the analysis, a one causality relationship was detected between the volume of derivative instrument usage and some variables, while no causality relationship was found between some of them.

Keywords: Participation Banking, Derivative Instruments, Causality Analysis, Islamic Finance, Banking Performance

JEL Classification: C58, G21, L25, P47.

Giriş

Finansal piyasalar, fon açığı ve fon fazlası olan tarafların sistemli bir şekilde bir araya gelmelerini sağlayan ve kaynak ihtiyacı olan taraf ile birikim sahibi olan taraf arasında fon alışverişinin yapılmasını kolaylaştıran ve bunları düzenleyen kurallar sistemidir. Bu sistem içerisinde tarafları bir araya getirme ve ekonomilere kaynak sağlama görevini, bankalar üstlenmiştir. Bankalar, üstlendikleri bu görevi gerek konvansiyonel bankalar gerekse katılım bankalar aracılığıyla yerine getirmektedirler. Bu bağlamda, konvansiyonel bankaların işleyişi, faiz temelinde olduğundan ve faizin hem Kuran-ı Kerim hem de Hadisler ile yasaklı kılınmasından dolayı İslam coğrafyasında kabul görmemiştir. Bunun yanı sıra konvansiyonel bankalar, sermaye sahiplerine risksiz faiz kazancı sağlamakta ve bu durumda reel ekonomide emek sarf etmesi gereken bireylerin, emek sarf etmeden faiz kazancı ile geçinmelerine neden olmaktadır. Diğer taraftan katılım bankalar, üretimde ve ticaret yaşamında kâr ve zarar ortaklığı ilkesini benimseyen ve insanlar arasında fırsat eşitliğini ve adaleti sağlamanın yollarını arayan bankacılık modelidir. Bu bağlamda, İslami kurallara göre kurulan katılım bankaları, fon fazlası olan kişi veya ekonomik birimlerden fonu cari veya katılma hesapları adı altında toplayan ve topladıkları fonları da murabaha, müşâreke, selem ve icara gibi İslam dininde meşru görülen yöntemlerle fona ihtiyaç duyan ekonomik birimlere kullanırmaktadırlar. İslami kurallara göre fon toplayıp kullandıran bu kuruluşlar her türlü bankacılık faaliyetlerini yerine getirirken faiz (riba), belirsizlik (garar), kumar (meysir) ve İslam dininde uygun görülmemeyen oluşumlara izin vermemektedirler (Ayub, 2017). Diğer taraftan hem geleneksel bankalar hem de katılım bankaları bilançolarında aktif/pasif yönetiminde etkinlik sağlama ve getiri/kaynak maliyetlerinde optimal düzeyi sağlamak adına türev araçlara başvurumaktadırlar.

Katılım bankacılığın ve son zamanlarda İslami sermaye piyasasının gelişmesi sayesinde son tuz yıldır geleneksel finansın bir alternatifi olarak İslami finans ortaya çıkmıştır. İslami finansın için yer alan türev araçlar, bugünden üzerinde uzlaşılabilir bir fiyattan "dayanak varlığın" ileri bir tarihte teslimatını ve ödemesini içeren kontratlardır (Hull, 2007). Türev kontratlar, bireysel yatırımcılar, kurumsal yatırımcılar, devletler ve bankalar tarafından tercih edilmektedirler. Bankalar açısından gerek konvansiyonel bankalar gerekse katılım bankaları, riskten korunmak ve kâr amaçlı türev sözleşmelere başvurumaktadırlar (Uddin, 2015). Uygulama da en yaygın kullanılan türev araçlar, forward, futures, swap ve opsiyon ürünleri olmaktadır. Forward sözleşmesi, belirli bir

miktar ve kalitedeki para, altın, döviz ve diğer türev ürünlerin önceden belirlenen fiyatla, ileriki bir tarihte, borsa şeklinde organize olmayan bir piyasada alım satımının yapılması ve teslim amaçlı yapılan vadeli bir sözleşmedir (Kırhoğlu ve Altınkaynak, 2016). Futures sözleşmeleri vadeli işlemlere konu olan dayanak varlığın organize borsalarda işlem gördüğü ve belli standartta alım ve satımının yapıldığı işlemlerdir (Bacha, 2001). Opsiyon sözleşmesi ise belirli miktardaki bir varlığı belirli bir prim karşılığında belirli bir fiyattan gelecekte belirli bir tarihte veya bu tarihten önce satın alma ya da satma hakkı olarak tanımlanmaktadır (Aksoy ve Tanrıöven, 2014). Türev sözleşmelerin her birinin kendine has özellikleri bulunmakta ve yatırımcıları geleceğin belirsizliğinden korumaktadır. Bu bağlamda bankacılık sektörü açısından konvansiyonel bankalar "tüm" türev sözleşmelerden politikaları gereği yararlanabilmektedirler. Ancak referansı İslam dini olan katılım bankaları türev sözleşmelerin tamamına taraf olamamaktadırlar (Bayındır, 2005).

Türk bankacılık sektöründe türev araçların kullanım büyüklüğü Kasım 2022 döneminde 8 trilyon TL büyüklüğü aşmıştır (Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu [BDDK], 2022). Bu büyüklük içerisinde türev araç alım tutarı 193.172 milyon TL, türev araç satım tutarı ise 160.182 trilyon TL olarak gerçekleşmiştir. Sektör içerisinde en çok tercih edilen türev araç ise yaklaşık %70'lik işlem hacmi ile swap işlemleri olurken, bu büyüklük içerisinde para swap işlemi %46, faiz swap işlemi ise %30 oranında gerçekleşmiştir¹. Diğer taraftan vadeli döviz (forward) işlemleri ve diğer türev araçlar toplamı %24 oranında gerçekleşmiştir. Sektör bazında türev araç kullanımı böyleyken katılım bankaları açısından "tüm" türev araçların kullanımını mümkün olmamaktadır. İslam hukuku açısından uygun görülen türev araçlar para swapı ve vadeli döviz (forward) işlemleri ile sınırlı olmaktadır. İlk vadeli döviz (forward) işlemlerine 2006 yılında başlayan katılım bankaları para swap işlemlerine de 2010 yılı itibarıyla başlamışlardır. Uygulama da katılım bankaları kârlı swap ve çapraz kurlu swap anlaşmaları ile para swap işlemlerini, vadeli döviz işlemleri ile de forward işlemlerini gerçekleştirmektedirler. Katılım bankaları açısından Eylül 2012 tarihi itibarıyla türev araç kullanım büyüklüğü 13.5 milyar TL iken bu rakam yaklaşık 17 kat aratarak Kasım 2022 tarihinde yaklaşık 231.823 milyar TL'ye ulaşmıştır (BDDK, 2022). Bu büyüklük içerisinde para swap işlemleri 157.293 milyar TL düzeyinde gerçekleşirken forward işlemleri 74.529 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir. Oransal olarak para swap işlemleri %68, forward işlemleri ise %32 düzeyindedir. Diğer taraftan katılım bankalarının 2019 yılı itibarıyla riskten korunma amaçlı türev araç kullanım büyüklüğü 3,5 milyar TL düzeyinde gerçekleşirken alım satım amaçlı türev araç büyüklüğü 91,6 milyar TL düzeyinde gerçekleşmiştir (BDDK, 2021). Bu büyüklük katılım bankalarının türev araçları riskten korunmak amacıyla değil de kâr amaçlı kullandıklarını göstermektedir. Son yirmi yılda Türkiye'de müşteri ve şube sayısı sürekli artan ve birçok alanda ekonomiye katkı sunan Türk katılım bankacılığındaki kurumlar kendilerini risklerden koruma ve karlılıklarını araştırmak için bir çaba içerenindedir. Son yıllarda bu çabalardan bir tanesi de katılım bankacılığı felsefesi doğrultusunda türev araç kullanımınıdır. Türev araç kullanımının Türk katılım bankacılığının performansı ile ilişkisinin araştırılmasının nedeni sermaye piyasalarında önemli hale gelen türev araç kullanımının katılım bankacılığına etkileri ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamasıdır. Katılım bankalarının büyümeleri ve reel sektöre daha fazla katkı veremeleri için araç çeşitliliğinin artırmaları gerekmektedir. Türev finansal araçlar da katılım bankaları için yeni finansal yenilik araçlarıdır. Bu çalışmanın temel amacı Türk katılım bankacılığında türev araç kullanımının katılım bankacılığı performansına etkisinin

¹ Bu oranlar BDDK'nın Aylık Bankacılık Sektörü Verilerinden yararlanarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

analiz etmektedir. Bu çalışma, Türkiye'deki bilimsel çalışma literatürüne ve çalışma konusuna ilgili karar vericiler için katkılar sunmaktadır.

Çalışma kapsamında birinci kısımda literatür taramasına yer verilmiştir. Daha sonra çalışmanın araştırma evrenine ve araştırma verilerine ilişkin detaylı bilgiler sunulmuştur. Üçüncü kısımda araştırmanın bulguları açıklanmıştır. Sonuç ve Değerlendirme kısmında genel olarak araştırmaya ilişkin genel bir değerlendirme yapılmış ve bulgulara dayalı politika önerilerinden bulunulmuştur.

Literatür Taraması

Türev ürün kullanımının katılım bankacılığında kârlılık ve risklilik rasyolarına nasıl etki ettiğini analiz etmeden önce literatürde bu konuyla ilgili yurtiçi ve yurtdışında yapılan çalışmalara aşağıda yer verilmiştir.

Literatürdeki bazı çalışmalar türev araç kullanımı ile banka riski ilişkisini analiz etmişlerdir (Kornél, 2014; Tanrıöven ve Yenice, 2014; Şirvan ve Sezgin Alp, 2017; Ghosh 2017). Örneğin Kornél (2014) Macaristan ülkesinde türev araç kullanımının banka riski üzerine etkisini araştırmıştır. Risk kalemleri olarak, kaldıraç riski, likidite riski ve genel riski temsil eden ölçüm yöntemlerini kullanmıştır. Panel veri analizini kullanan araştırmacı forward, futures ve swap kullanımının kredi, kaldıraç ve likidite artışını hafif bir şekilde etkilediğini, opsiyonun ise yoğun bir şekilde negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Türev araç kullanımının riskliliği ve kârlılığa etkisini ele alan Tanrıöven ve Yenice (2014) yaptıkları çalışmada Türk Bankacılık sektörü, Özel Sermayeli Mevduat Bankaları, Yabancı Sermayeli Bankalar ve Mevduat bankaları olmak üzere 4 veri grubundan yararlanarak 2002 – 2014 yıllarını kapsayan 46 çeyrek döneme ait verileri eşbütünleşme yardımı ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda bankaların türev araç kullanımının hem riskliliği hem de kârlılığı artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak risklerdeki artışın karlılıktaki artıştan daha yüksek olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bunların yanında Şirvan ve Sezgin Alp (2017) Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren ve aktif büyüklüğü en büyük olan 13 mevduat bankasını analiz etmişler. Analiz kapsamında kullanılan veriler çeyreklik dönemler bazında alınmış olup 2007 – 2015 yıllarını kapsamaktadır. Araştırmacılar yöntem olarak panel regresyon yöntemini kullanmıştır. Çalışma sonucunda araştırmacılar türev araç kullanımı ile risk türleri (piyasa ve kredi riski) arasında yeterli ve uzun dönemli bir ilişki olmadığını tespit etmişlerdir. Ghosh (2017) ABD'de ticari bankaların risklilik ve karlılık durumunu araştırmak için 2001 ve 2016 yılları çeyreklik verilerini kullanarak panel veri sabit etki modelini kurmuştur. Araştırmacı kriz öncesi dönemde faiz oranı ve döviz kuru türev araç kullanımının arttığını ve bununla aktif karlılık rasyosuna olumlu katkıda bulunduğunu Ancak kriz sonrası türev araç kullanımının karlılığına olumsuz katkıda bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.

Literatürdeki çalışmalarda bakıldığında göze çarpan diğer bir husus Türev araç kullanımının bankacılık performansı ile ilişkisi kârlılık ve risklilik rasyoları üzerinde analiz edildiği görülmektedir. Örneğin Said (2011) ABD'de yer alan 5 bankanın türev araç kullanımının özkaynak karlılığı, aktif karlılığı, net faiz marjı ve etkinlik rasyolarını kullanarak analiz etmiştir. Regresyon modelini kullanan araştırmacı hem bankaların performansı ve türev araç kullanımı arasında pozitif ilişki olduğunu hem de bankaların verimliliği ve türev araç kullanımı arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmiştir. Anyango (2014) Kenya ülkesinde yer alan ticari bankaların finansal performansı ile türev araç kullanımını arasındaki ilişkiyi regresyon yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Analizde finansal performans ölçütü olarak aktif kârlılığını kullanan araştırmacı, türev araç kullanımı ile aktif kârlılık arasında negatif yönlü ilişki olduğunu tespit etmiştir. Akbulut

(2018) yaptığı çalışmada Türk bankacılık sektöründe türev araçların 2008 – 2016 yılları arasındaki toplam bakiyelerini ele almış ve analiz sürecine diğer rasyoları dahil ederek birim kök testi, regresyon ve otokorelasyon varlığını test etmiştir. Araştırmacı modelde bağımsız değişken olarak kullandığı, öz kaynak, sermaye yeterliliği rasyosu, aktif karlılık ve net kâr/zarar arasında anlamsız, net faiz marjı ve likidite yeterlilik rasyosu arasında ters yönlü, aktif büyüklük ile türev ürün kullanımı arasında ise pozitif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Küçükseren (2019) Türk bankacılık alanında faaliyette bulunan 10 bankanın 2010 – 2018 yıllarını kapsayan 9 yıllık verilerini derlemiştir. Model olarak da en küçük kareler modeli kullanılmıştır. Araştırmacı bağımlı değişken olarak toplam türev hacmi/toplam aktifini kullanmıştır. Modelde bağımsız değişken ile risklilik (net faiz marjı, maliyet gelir oranı, likidite oranları, sermaye yeterlilik rasyosu) ve kârlılık (öz kaynak karlılığı, aktif karlılık, net faiz gelirleri) rasyoları arasındaki ilişki tespit edilmiştir. Araştırmacı çalışmasının sonucunda türev araç kullanımı ile risklilik ve kârlılık rasyoları arasında pozitif ve uzun dönemde bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Kur riski açısından ise Katılım bankalarının, mevduat bankaları kadar riske maruz kalmadığı sonucuna ulaşmıştır. Taştemel (2020) 2015 – 2019 yıllarında Türkiye’de finans sektöründen en fazla payı alan 10 bankayı analiz etmiştir. Analiz sonucunda bankaların türev araç kullanımında alım-satım amacıyla işlem yaptıklarını ve her geçen yıl türev ürün hacmini artırdığını ve en büyük alım-satım payının swap işleminde gerçekleştiği sonucuna ulaşmıştır. Hancı (2020) Türk bankacılık sektörünü, özel sermayeli, kamu sermayeli, yabancı sermayeli ve Türk bankacılığı olarak 4 grup halinde incelemiştir. Verileri 2002 – 2019 yılları aralığında üçer aylık dönemler bazında seçen araştırmacı yöntem olarak Toda-Yamamoto’yu kullanmıştır. Çalışma sonucunda özel sermayeli bankaların türev işlem hacimlerinin çok yüksek olduğunu ve grup içerisinde en yüksek paya sahip olduğunu, kamu sermayeli bankaların ise hem risklilik hem de kârlılık oranlarının çift yönlü etkiye sahip olduğunu, yabancı sermayeli bankaların türev hacminin, risklilikten ziyade kârlılık oranlarıyla ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Nihai olarak araştırmacı türev araçlar ile bankaların kârlılığı ve riskliliği arasında tek veya çift yönlü ilişki olduğu sonucuna varmıştır.

Türev araç kullanımının bazı makroekonomik değişkenlerle ilişkisini araştıran çalışmalarda bulunmaktadı. Bu bağlamda Yong vd. (2007) Asya Pasifik bankalarının türev araç kullanımı ile döviz kuru ve faiz oranları arasında ilişki olup olmadığını araştırmışlardır. Çalışmada panel modelini kullanan araştırmacılar, uzun dönemde faiz oranları ile türev ürün kullanımı arasında pozitif ilişki olduğunu fakat kısa dönemde negatif ilişki olduğunu tespit etmişler. Diğer taraftan döviz kuru ile türev ürün kullanımı arasında herhangi önemli bir ilişkinin olmadığını tespit etmişler. Yıldırım (2011) Türk bankacılık sektörünün türev araç kullanımı ile 2008 yılı küresel krizi arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Regresyon modelini kullanan araştırmacı mevduat bankalarının 3’er aylık finansal tablo verileri ile makro değişkenlerden yararlanmışlardır. Değişken olarak döviz kuru, EURO, GSYİH, bankaların kredi hacmi, takipteki krediler ve mevduat faiz oranları kullanılmıştır. Araştırmacı 2008 küresel krizi ile banka işlemleri arasında bir etkiye ulaşamadığından modele kriz dönemi de dahil ederek yeni bir model oluşturmuştur. Araştırmacı netice itibarıyla en büyük etkinin bankaların kredi hacimlerinde yıllar boyunca değişim gösteren değişken olduğuna ve son yıllarda banka kredi çeşitliliğinin en önemli etkiye neden olduğu sonucuna varmıştır.

İslami bankaların türev araç kullanımı ile performans düzeyi arasındaki ilişkiyi açıklayan yurt dışındaki bir ampirik çalışmaya rastlanmıştır (Keffala, 2021). Ancak Türkiye’de bu konuyu ele alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Keffala (2021) İslami bankaların türev araç kullanımı ile performans düzeyi arasında ilişki olup olmadığını araştırmıştır. Bu amaçla 10 farklı ülkeden 32 bankayı analiz eden araştırmacı, çalışmasında performans rasyoları olarak sermaye yeterliliği, varlık kalitesi, yönetim

kalitesi, kazanç yeteneği ve likidite oranlarını kullanmıştır. CAMELS yaklaşımını kullanan araştırmacı rasyolar ile opsiyon aracı arasında ılımlı ve pozitif bir şekilde bankaların performansını etkilediğini, swap aracı ile pozitif ve zayıf düzeyde bankaların performansını etkilediğini, forward aracının bankaların performansını azalttığını ve futures aracının muğlak bir performans düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan araştırmacı bankaların türev araç kullanımının, riskten korunma amacıyla değil alım satım amacıyla yapıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Sonuç olarak yapılan literatür taraması incelendiğinde türev araç kullanımı ile bankaların kârlılık ve risklilik rasyoları arasında tek veya çift yönlü ilişki olduğu, bankaların kâr amaçlı veya riskten korunmak amacıyla türev ürünleri tercih ettikleri görülmektedir. Literatür taraması sonucunda Türkiye'de Türk katılım bankacılığının türev araç kullanımı ile risklilik ve kârlılık rasyoları arasında doğrudan bir çalışmaya rastlanılmamış olması ve bu alanda eksikliğin doldurulmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Materyal ve Metot Çalışmanın Verileri ve Değişkenleri

Çalışma, Türk katılım bankacılığı sektöründe faaliyette bulunan bankaların bilanço ve bilanço dışı verilerinden yararlanılarak türev ürün kullanımının, kârlılıklarına ve riskliliklerine olan etkilerinin ilişki ve yönünü tespit etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan veri seti Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) internet sitesinden alınmıştır (BDDK, 2023). Veri seti üçer aylık dönemler itibarıyla çeyreklik olarak 2012Q3 – 2022Q3 dönemlerini kapsamaktadır. Veri setinde yer alan gözlem sayısı toplamda 41 adettir.

Veri seti oluşturulurken Türk katılım bankacılığı sektörüne ait değişkenler ele alınmış olup, kârlılık ve risklilik rasyoları hesaplanmıştır. Çalışmada katılım bankalarına ait kârlılık rasyolarının ölçümünde aktif kârlılık oranı ve öz kaynak kârlılık oranı kullanılmıştır. Veri setinde kullanılan aktif kârlılığın hesaplanabilmesi için katılım bankalarının çeyrek dönemlik net kâr/zarar verilerinden ve ilgili dönemdeki aktif büyüklüğünden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda çeyrek dönemdeki kâr/zarar büyüklüğü aktif büyüklüğe bölünerek aktif kârlılık oranı tespit edilmiştir. Öz kaynak kârlılığı içinde çeyrek dönemdeki kâr/zarar verileri kullanılmış olup ilgili dönemdeki öz kaynak büyüklüğüne bölünerek öz kaynak kârlılığı hesaplanmıştır. Diğer taraftan risklilik rasyoları için sermaye yeterlilik oranı, kur riski oranı ve kredi toplamının aktif oranı kullanılmıştır. Sermaye yeterlilik oranının hesaplanabilmesi için öz kaynak büyüklüğü, kredi riski, piyasa riski ve operasyonel risk toplamına oranlanmıştır. Sermaye yeterlilik oranı bankaların genel risk düzeyini gösterdiğinden BDDK'nın 16/11/2006 tarih ve 2026 sayılı Kurul Kararı gereğince yasal hedef rasyo oranı %12 olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda bankalar yasal alt sınır olarak sermaye yeterlilik rasyosunu %12 ve üzerinde tutmaları gerekmektedir. Risklilik rasyolarından kur riski oranının hesaplanabilmesi için de katılım bankalarının döviz varlıklarından döviz yükümlükleri çıkarılarak net bilanço pozisyonuna ulaşılmıştır. Net bilanço pozisyonunun toplam özkaynak büyüklüğüne bölümü sonucu kur riski oranına ulaşılmıştır. Kredi büyüklüğünün toplam aktif büyüklüğüne oranlanmasıyla da kredi toplamının aktifte oranı elde edilmiştir. Son olarak türev hacmi toplam aktif büyüklüğüne oranlanarak türev büyüklüğünün aktifte oranı elde edilmiştir.

Değişkenler belirlenirken Türk katılım bankalarının kârlılık ve risklilik rasyoları ile toplam türev hacmi arasında ilişki olduğu düşünülen rasyolara yer verilmiştir. Bu amaçla kârlılık rasyoları olarak öz kaynak kârlılık oranı (Denklem 1) ve aktif kârlılık oranı (Denklem 1) seçilmiş olup, risklilik rasyoları olarak da sermaye yeterlilik oranı (Denklem

3), kredi büyüklüğünün toplam aktife oranı (Denklem 4) ve kur riski oranı (Denklem 5) seçilmiştir. Ayrıca, çalışmaya dahil edilen son rasyo türev ürün hacminin aktif toplamına oranlanmasıyla elde edilen türev hacmi/toplam aktif oranı (Denklem 6) olmaktadır.

Kârlılık Rasyoları;

$$\text{Öz kaynak Kârlılığı Oranı} = \frac{\text{Net Kâr/Zarar}}{\text{Toplam Öz kaynaklar}} \quad (1)$$

$$\text{Aktif Kârlılığı Oranı} = \frac{\text{Net Kâr/Zarar}}{\text{Toplam Aktifler}} \quad (2)$$

Risklilik Rasyoları;

$$\text{Sermaye Yeterlik Oranı} = \frac{\text{Toplam Özkaynaklar}}{\text{Kredi+Piyasa+Operasyonel Riskleri}} * 100 \geq 12^2 \quad (3)$$

$$\text{Kur Riski Oranı} = \frac{\text{Net Bilanço Pozisyonu}}{\text{Toplam Özkaynaklar}} \quad (4)$$

$$\text{Kredi Toplamının Aktife Oranı} = \frac{\text{Toplam Krediler}}{\text{Toplam Aktifler}} \quad (5)$$

Türev Büyüklüğü Rasyosu;

$$\text{Türev Büyüklüğünün Aktife Oranı} = \frac{\text{Toplam Türev Hacmi}}{\text{Toplam Aktifler}} \quad (6)$$

Değişkenlerin Kısaltmaları	Değişkenlerin Açıklamaları
AKO	Aktif Kârlılığı Oranı
KTAO	Kredi Toplamının Aktife Oranı
KRO	Kur Riski Oranı
OKO	Öz kaynak Kârlılığı Oranı
SYO	Sermaye Yeterlilik Oranı
TAKO	Türev Büyüklüğünün Aktife Oranı

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki ilişki Denklem (7) de gösterildiği gibi doğrusal olarak kabul edilmiştir.

$$\text{TAKO} = f(\text{AKO}, \text{KTAO}, \text{KRO}, \text{ÖKO}, \text{SYO}) \quad (7)$$

Değişkenlerin genel özelliklerini tespit etmek amacıyla tanımlayıcı istatistiklerinden yararlanmak gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere Tablo 2’de yer verilmiştir. Tablo 2 de yer alan değişkenler yorumlandığında:

Aktif kârlılık oranının, ortalaması yaklaşık $\%0.37 \pm 0.0039$, en yüksek değeri $\%1.88$, en küçük değeri $\%-0.32$, medyan (ortanca) değerinin $\%0.28$ ve Jarque –Bera olasılık değerinin $\%5$ 'ten küçük olmasından dolayı normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir.

Araştırmada diğer bir değişken olan kur riski oranına bakıldığında ortalaması yaklaşık $\%0.32 \pm 1.36$, en büyük değeri $\%2.16$ en küçük değeri $\%-3.94$ ve Jarque –Bera olasılık değerinin $\%5$ 'ten küçük olmasından dolayı normal dağılım göstermediği tespit

² BDDK'nın 16/11/2006 tarih ve 2026 sayılı Kurul Kararı gereğince sermaye yeterlilik yasal hedef oranı $\%12$ olarak belirlenmiştir.

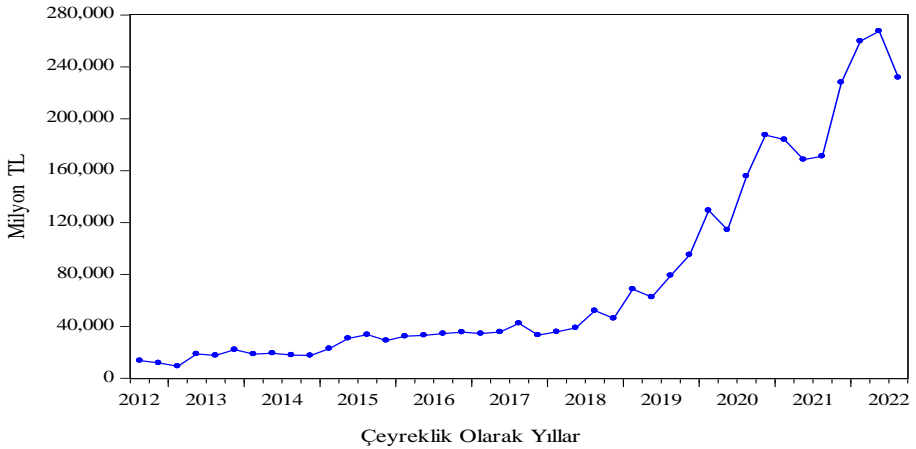
edilmiştir. Kredi toplamının aktife oranı ele alındığında, ortalaması yaklaşık %57.17±0.0659, en büyük değeri %70.28, en küçük değeri %46.83 civarı olduğu ve Jarque –Bera olasılık değeri %5'ten büyük olduğundan normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Değişken kalemlerinden özkaynak karlılık oranı ele alındığında ortalaması yaklaşık %4.98±0.0592, en büyük değeri %0.2834, en küçük değeri %-0.0340 ve Jarque –Bera olasılık değerinin %5'ten küçük olmasından dolayı normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Sermaye yeterlilik oranının ortalaması yaklaşık %12.80±0.0065, en büyük değeri %14.86, en küçük değeri yaklaşık %11.80 ve Jarque –Bera olasılık değeri %5'ten küçük olduğundan normal dağılım göstermediği tespit edilmiştir. Son olarak toplam türev hacmi/toplam aktif oranının ortalaması yaklaşık %26.15±0.0681 en büyük değeri %42.85, en küçük değeri yaklaşık %12.28 ve Jarque –Bera olasılık değeri %5'ten büyük olduğundan normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir.

	AKO	KRO	KTAO	OKO	SYO	TAKO
Ortalama	0.0037	0.0032	0.5717	0.0498	0.1280	0.2615
Medyan	0.0028	0.0045	0.5882	0.0309	0.1264	0.2616
En Büyük	0.0188	0.0216	0.7028	0.2834	0.1486	0.4285
En Küçük	-0.0032	-0.0394	0.4683	-0.0340	0.1180	0.1228
Standart Sapma	0.0039	0.0136	0.0659	0.0592	0.0065	0.0681
Jarque-Bera Olasılık Değ.	73.1161 0.0006	11.8222 0.0027	1.8128 0.4039	82.3018 0.0000	6.8108 0.0331	1.4703 0.4794
Gözlem Sayısı	41	41	41	41	41	41

Tablo 2: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmanın temel konusunu temsil eden katılım bankalarının türev finansal araçların kullanımının yıllara göre TL cinsinden değerindeki değişimi Şekil 1 vermektedir. Şekil 1'e göre yıllar itibarıyla Türk katılım bankalarının türev finansal araçlarının kullanımında genel olarak bir artış trendi olduğu görülmekle birlikte bazı yıllarda azalmanın yaşandığı görülmektedir.

Şekil 1: Türk Katılım Bankacılığının Yıllar İtibarıyla Türev Finansal Araçların Kullanımı

Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve kuvvetini test edebilmek için korelasyon³ analizi yapılmıştır. Bu amaçla değişkenler arasındaki ilişkiyi test edebilmek için Korelasyon Matrisi uygulanmış olup sonuçlar Tablo 3'te yer almaktadır. Analiz sonucunda türev araçların aktive oranı (TAKO) ile kredi toplamının aktive oranı (KTAO) arasında %1 anlamlılık düzeyinde negatif yönlü ve güçlü korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. TAKO ile öz kaynak kârlılık oranı (OKO), kur riski oranı (KRO), aktif kârlılık oranı (AKO) ve sermaye yeterlilik oranı (SYO) %5 anlamlılık düzeyinde korelasyon ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan kârlılık rasyoları olan öz kaynak kârlılık oranı (OKO) ve aktif kârlılık oranı (AKO) arasında %1 anlamlılık düzeyinde güçlü ve pozitif korelasyon ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca AKO ile SYO ve KTAO arasında zayıf ve anlamlı bir korelasyon olduğu bulunmuştur.

	TAKO	SYO	OKO	KTAO	KRO	AKO
TAKO	1					
SYO Olasılık Değeri	-0.07 0.66	1				
OKO Olasılık Değeri	0.25 0.122	0.53 0.000***	1			
KTAO Olasılık Değeri	-0.72 0.000***	-0.12 0.434	-0.48 0.002***	1		
KRO Olasılık Değeri	-0.06 0.703	0.06 0.729	-0.23 0.152	0.21 0.118	1	
AKO Olasılık Değeri	0.16 0.321	0.55 0.000***	0.97 0.000***	-0.33 0.034**	-0.18 0.256	1
***, ** sırasıyla %1 ve %5 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir.						

Tablo 3: Değişkenlere Ait Korelasyon Matrisi

Çalışmanın Modeli ve Analiz Yöntemi

Modelde kullanılan değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla ilk olarak durağanlık düzeylerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Durağanlık, serinin ortalaması ve varyansında zamana bağlı bir değişme olmaması durumudur (Çil Yavuz, 2004). Diğer bir ifadeyle serilerinin zaman içinde belli bir değere yaklaşmasına veya beklenen değeri etrafında dalgalanmasına durağanlık denir. Modelde yer alan verilerin durağan olup olmadığı, düzeyde durağan değilse fark alınarak durağanlığını tespit etmek amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979, 1981) ve Phillips-Perron (1988) birim kök testleri uygulanacaktır.

Diğer taraftan seriler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını test etmek için Granger nedensellik testleri ampirik analizlerde sıklıkla kullanılmaktadır. Granger nedensellik testine göre bir olay diğer bir olaydan önce gerçekleşiyorsa önce gerçekleşen olayın sonra gerçekleşen olayın nedeni olabileceği fikrine dayanmaktadır. Granger (1969, 1988) tarafından geliştirilen nedensellik testi durağan olmayan seriler arasında nedensellik ilişkisinin analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak bu yöntemin uygulanabilmesi için durağan olmayan serilerin aynı mertebeden bütünleşik olmaları ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olması gerekmektedir. Öte yandan Toda ve

³ Korelasyon: İki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve kuvvetini ifade eder. Korelasyon sayısı "r" ile gösterilmekte ve -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Değer -1 ise negatif tam doğrusal, +1 ise pozitif tam doğrusal, 0 (sıfır) ise iki değişken arasında ilişki olmadığı sonucunu vermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen metotta aynı mertebeden veya farklı mertebeden bütünlük seriler için eşbütünlük ilişkisinin varlığına ihtiyaç duyulmamakta ve nedenselliğin analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Araştırmada değişkenlerin ADF ve PP ile durağanlık mertebeleri birim kök testleri ile belirlendikten sonra çalışma için uygun olduğu düşünülen Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi uygulanacaktır.

Türk katılım bankalarının türev ürün kullanımıyla kârlılık ve risklilik rasyoları arasındaki ilişkiyi ve yönünü tespit etmek amacıyla Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilme nedeni seriler arasında farklı durağanlık düzeyleri olsa bile serilerde bilgi kaybının oluşmaması için seviye değerleri ile analizinin mümkün olmasıdır. VAR (Vektör otoregresif) modeline dayalı olarak geliştirilen analiz yönteminde durağanlık ve eşbütünlük ilişkisinin önceden belirlenmesine de ihtiyaç duyulmamaktadır. VAR modelinin kurulabilmesi için optimal gecikme uzunluğu (k) ve serilerdeki maksimum bütünlük derecesini gösteren dmax'ın doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir. Modelde Akaike (AIC), Schwarz (SC) ve Hannan - Quinn (HQ) gibi bilgi kriterlerinden yararlanılarak en uygun gecikme uzunluğu tespit edilmektedir. VAR modelini uygulayabilmek için ilk adım uygun gecikme uzunluğu (k) tespit edilir. İkinci adımda maksimum bütünlük derecesi (dmax) tespit edilir ve son adımda en uygun gecikme uzunluğuna maksimum bütünlük derecesi eklenerek VAR (k+dmax) modeli tahmin edilir.

Toda ve Yamamoto nedensellik testi kapsamında veriler Denklem 8 ve Denklem 9 ile analiz edilmektedir.

$$Y_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} X_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

Denklem 8'de kurulan modelin hipotezi,

$$\begin{aligned} H_0: \alpha_{2i} &= 0 & X, Y'nin Granger nedeni değildir. \\ H_1: \alpha_{2i} &\neq 0 & X, Y'nin Granger nedenidir. \end{aligned}$$

biçiminde kurulur.

$$X_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} Y_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (9)$$

Denklem 9'de kurulan modelin hipotezi ise,

$$\begin{aligned} H_0: \beta_{2i} &= 0 & Y, X'nin Granger nedeni değildir. \\ H_1: \beta_{2i} &\neq 0 & Y, X'nin Granger nedenidir. \end{aligned}$$

biçiminde kurulur. Yukarıda yer alan test istatistiği serbestlik mertebesi (k) olan $i \leq k$ olmak üzere X^2 dağılımına tabi olan Wald Testi'yle sınanmaktadır⁴.

Çalışmaya Ait Bulgular

Çalışmanın bu kısmında önce kullanılan serilere ait birim kök test sonuçları ve daha sonrasında Toda - Yamamoto yönteminin sonuçları sunulmaktadır.

⁴ Ki-kare veya X^2 testi: Değişkenlerin analiz edilmesinde yaygın bir şekilde kullanılan ve farklı problemlere uyan parametrik olmayan bir sınamadır (Gürbüz ve Şahin, 2018).

Değişkenler arasındaki durağanlığın tespit edilmesi amacıyla Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleri yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 4 ve 5'te sunulmuştur. Tablo 4'te yer alan ADF test sonuçlarına göre kur riski oranı (KRO) ve sermaye yeterlilik oranı (SYO) seviyede durağan iken, aktif kârlılık oranı (AKO), kredi toplamının aktive oranı (KTAO), öz kaynak kârlılık oranı (OKO) ve türev toplamının aktive oranı (TAKO) birinci farkta durağan hale gelmiştir.

Seviyede			Birinci Farkta	
Değişkenler	ADF Test İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri	ADF Test İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
	Sabitli		Sabitli	
AKO	-1.2775	0.6307	-7.0137	0.0000***
KRO	-6.4932	0.0000***	-7.0693	0.0000***
KTAO	-1.3445	0.5994	-5.8634	0.0000***
OKO	2.5456	0.1000	-6.8596	0.0000***
SYO	-2.9303	0.0512*	-6.4717	0.0000***
TAKO	-2.1192	0.2385	-7.8201	0.0000***
Anlamlılık Düzeyleri	***: %1 *: %10	ADF birim kök testi değişkenlere uygulandığında seviyede anlamlılık düzeyi farklılık gösterse de birinci farkı alındığında tamamı %1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.		

Tablo 4: Değişkenlere Ait (ADF) Birim Kök Test Sonuçları

Tablo 5'te yer alan PP birim kök test sonuçları ile ADF birim kök test istatistiği birbirine yakın sonuçlar göstermiştir. Burada da, KRO seviyede durağan iken AKO, KTAO, OKO, SYO ve TAKO birinci farkta durağan hale gelmiştir.

Seviyede			Birinci Farkta	
Değişkenler	PP Test İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri	PP Test İstatistik Değerleri	Olasılık Değerleri
	Sabitli		Sabitli	
AKO	-1.4628	0.5419	-7.1764	0.0000***
KRO	-6.6426	0.0000***	-25.6255	0.0000***
KTAO	-1.3601	0.5919	-5.8515	0.0000***
OKO	0.5267	0.9856	-6.9621	0.0000***
SYO	-1.6927	0.4272	-6.4717	0.0000***
TAKO	-1.9430	0.3100	-7.9038	0.0000***
Anlamlılık Düzeyleri	***: %1	PP birim kök testi değişkenlere uygulandığında seviyede, anlamlılık düzeyi farklılık gösterse de birinci farkı alındığında tamamı %1 düzeyinde anlamlıdır.		

Tablo 5: Değişkenlere Ait (PP) Birim Kök Test Sonuçları

Nedensellik analizine geçmeden önce öncelikle VAR modelinin kurulabilmesi için gecikme uzunluğunun (k) ve maksimum bütünleşme derecesinin (dmax) tespit edilmesi ve Wald Test istatistiğiyle sınanması gerekmektedir. Bu amaçla öncelikle gecikme uzunluğu tespit edilmiştir.

Gecikme uzunluğuna ait bilgi kriterlerine Tablo 6'da yer verilmiştir. Uygulamada bilgi kriterlerinin farklı gecikme uzunluklarını göstermesi durumunda sıklıkla kullanılan LR sonucu dikkate alınmaktadır. LR kriteri SC ve HQ gösterdiğinden gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.98e-23	-34.83982	-34.58126	-34.74783
1	173.1797*	7.62e-25*	-38.53153	-36.72157*	-37.88756*
2	38.84090	1.24e-24	-38.19043	-34.82907	-36.99448
3	42.85349	1.32e-24	-38.55114*	-33.63838	-36.80322

Tablo 6: Gecikme Sayısı Seçimi İçin Bilgi Kriterleri

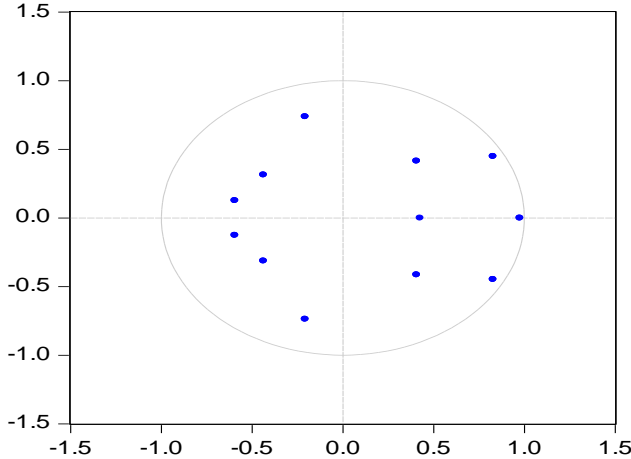
Bulunan gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu olup olmadığını test etmek için de LM testi kullanılmıştır. LM test sonucuna Tablo 7’de yer verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde birinci gecikme uzunluğunun olasılık değeri %5’den büyük olduğu için otokorelasyon sorunu olmadığı görülmektedir.

Gecikme	LM Stat	Olasılık Değeri
1	44.77958	0.1674
2	36.04551	0.4909
3	36.40194	0.4744

Tablo 7: Otokorelasyon LM Test Sonuçları

Gecikme uzunluğu 1 olarak belirlendikten sonra VAR modellerinin durağan olup olmadığı AR karakteristik polinomlarının ters köklerine bakılarak anlaşılmaktadır. Şekil 2 incelendiğinde VAR modellerinin durağan olduğu AR karakteristik polinomlarının ters köklerinin hepsinin birim çember içerisinde yer aldığından anlaşılmaktadır. Yukarıda yer alan bilgiler ışığında hem gecikme uzunluğu hem de maksimum bütünleşme derecesi tüm seriler için “bir” olarak belirlenmiş olup VAR (k+dmax) modeli kurulmuştur.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 2: AR Karakteristik Polinomlarının Ters Kökleri

Tablo 8’de yer alan nedensellik analiz sonuçlarına göre Türk katılım bankalarının türev araç kullanım hacmi (TAKO) ile kredi toplamının aktifte oranı (KTAO) arasında KTAO’dan TAKO’ya %1 önem seviyesinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Türev araç kullanım hacmi (TAKO) ile Aktif Kârlılığı Oranı (AKO), kur riski

oranı (KRO), özkaynak kârlılık oranı (OKO) ve sermaye yeterlilik oranı (SYO) arasında TAKO'dan AKO, KRO, OKO ve SYO'ya %5 önem seviyesinde tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Yani türev araç kullanım hacmi aktif kârlılığı oranının, kur riski oranının, öz kaynak kârlılık oranının ve sermaye yeterlilik oranının nedeni olduğu söylenebilir. Bu bağlamda katılım bankalarının türev ürün kullanımı ile risklilik rasyoları arasında ilişki olduğu söylenebilmektedir.

Model	Gecikme Uzunluğu (k+dmax)	Wald Testi Ki-Kare Olasılık Değ.	Ki Kare Tablo Değ.	İlişki ve Yönü
AKO= f(TAKO)	1+1	0.0391**	4.2558	TAKO → AKO
TAKO= f(AKO)		0.5654	0.3303	YOK
TAKO= f(KTAO)		0.0000***	16.1335	KTAO → TAKO
KTAO= f(TAKO)		0.2890	1.1241	YOK
KRO= f(TAKO)		0.0498**	3.8453	TAKO → KRO
TAKO= f(KRO)		0.3759	0.7839	YOK
TAKO= f(OKO)		0.5097	0.4345	YOK
OKO= f(TAKO)		0.0160**	5.8010	TAKO → OKO
SYO= f(TAKO)		0.0244**	5.0650	TAKO → SYO
TAKO= f(SYO)		0.1233	2.3747	YOK
Anlamlılık Düzeyleri	***: %1 **: %5	Toda – Yamamoto Nedensellik test sonuçlarının ilişki ve yönü %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerine göre analiz edilmiştir.		

Tablo 8: Toda–Yamamoto Nedensellik Analiz Sonuçları

Sonuç ve Değerlendirme

İktisadi faaliyetler ve bunun oluşumuna zemin hazırlayan finansal sistem, fon açığı ve fon fazlası olan tarafların bir araya gelmelerini sağlayarak fonların atıl kalmasını önlemektedir. Şüphesiz finansal sistemde tarafların bir araya gelmesinde en önemli araçlık rolü bankacılık sektörüne düşmektedir. Sektör köklü geçmişinden aldığı gücü ve deneyimi, geleceğe uyum sağlamak içinde kullandığından inovasyona açık ve sürekli bir biçimde gelişerek önüne çıkan fırsat ve tehditlere göre pozisyon almaktadır. Bu fırsat ve tehditler zamanla bankacılık sektöründe farklı sınıflandırmalar ortaya çıkarsa da nihayetinde, bankaları faize dayalı çalışan konvansiyonel bankalar ve kar payına dayalı çalışan katılım bankalar olarak ikiye ayırmak yanlış olmayacaktır. Konvansiyonel bankalar İslam dinine mensup bireyler için tehdit oluşturduğundan ve faizin hem Kur'an-ı Kerim hem de Hadisler ile açık bir şekilde yasaklı kılınmasından dolayı İslam coğrafyasında kabul görmemiş ve bireyler faizsiz bankacılık girişimlerinde bulunmaya başlamışlardır. Türev sözleşmeler, bankacılık sektörü açısından gerek riskten korunmak amacıyla, gerekse kâr elde etmek amacıyla uzun yıllardır kullanılmakta olan sözleşmelerdir. Özellikle de konvansiyonel bankalar gerekli gördükleri durumlarda "tüm" türev sözleşmelerden faydalanmaktadırlar. Ancak referansı İslam dini olan katılım bankaları, türev sözleşmelere taraf olabilmeleri için İslami ilkelere uygun olarak, ürünün faiz içermemesine, garar'a sebebiyet vermemesine, kumar'a benzer bir yanının olmamasına ve mütekavim mal ölçüsünde olmasına özen göstermektedirler. Bununla birlikte türev ürünlerin konvansiyonel bankacılıkta geniş bir kullanım alanına sahip olma durumu, İslami finans açısından sınırlandırılmakta ve türev ürünlerin kullanımına yönelik çeşitli görüş ayrılıkları olmakta ve bu ürünlerin kullanımının İslami finans açısından uygun olup olmadığı hâlâ tartışılmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte günümüzde hem katılım bankalarının hem de bankalarla çalışan kurumsal firmaların gerek riskten korunmak amacıyla, gerekse kârlılıklarını artırmak amacıyla türev

sözleşmelere ihtiyaç duydukları da aşikârdır. İhtiyacı hasıl olan ve yaygın bir kullanım alanına sahip olan türev ürünler "forward, futures, swap ve opsiyon" sözleşmeleridir.

Çalışmada katılım bankalarının türev ürünlerden para swap ve vadeli döviz forward ürünlerini kullandıkları tespit edilmiştir. Bu tespitin ardından katılım bankalarının türev ürün kullanım hacmi ile kârlılık ve risklilik rasyolarını analiz etmenin önünde bir engel bulunmadığından analiz aşamasına geçilmiştir. Bu amaçla Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BBDK) internet sitesinden değişkenlere ait bilanço ve bilanço dışı verilerden yararlanılmıştır. 2012 Eylül - 2022 Eylül dönemini kapsayan çalışmada veriler üçer aylık olacak biçimde analize dahil edilmiştir. Analiz yöntemi olarak da Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen nedensellik testi tercih edilmiştir. Bu yöntemin tercih edilme nedeni seriler arasında farklı durağanlık düzeyleri olsa bile serilerde bilgi kaybının oluşmaması için seviye değerleri ile analizinin mümkün olmasıdır.

Modelin sonuçları Türk katılım bankalarının türev araç kullanım hacmi ile kredi toplamının aktife oranı arasında, kredi toplamının aktife oranından türev araç kullanım hacmine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur. Ayrıca türev araç kullanım hacmi ile aktif kârlılığı oranı, kur riski oranı, öz kaynak kârlılık oranı ve sermaye yeterlilik oranı arasında türev araç kullanım hacminden aktif kârlılığı oranına, kur riski oranına, öz kaynak kârlılık oranına ve sermaye yeterlilik oranına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Türev ürün kullanım hacmi ile modeldeki değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.

Kredi toplamının aktife oranı ile türev araç kullanım hacmi arasında tek yönlü ilişki olmasının nedeni katılım bankalarının yabancı para cinsinden mevduatlarının, TL cinsi mevduatlara göre daha fazla olmasına bağlanabilir. Çünkü katılım bankaları döviz cinsinden topladıkları mevduatları yine döviz cinsinden krediye dönüştürmeleri Türkiye açısından yaşanan döviz kuru oynaklıklarından dolayı zor olmaktadır. Bu bağlamda gerek tüzel kişiler gerekse gerçek kişiler TL cinsinden finansman ihtiyacını karşılamakta YP cinsinden birikimlerini özel cari hesaplarda tutmaktadırlar. Bu durum katılım bankaları açısından TL kıtlığına ve döviz bolluğuna yol açmaktadır. Örneğin, Kuveyt Türk katılım bankasının Aralık 2019 yılı faaliyet raporu incelendiğinde bankanın toplam yükümlülükleri TL, USD, EURO ve altın cinsinden olduğu ve TL likiditesini TCMB nezdinde açık piyasa işlemleriyle ya da bankalar arası işlemler ile yönettiği görülmektedir. Banka TL aktiflerin fonlanmasında TL pasifleri kullanmaktadır. İhtiyaç halinde ise swap işlemleri ile yabancı para cinsinden fonlar kullanılarak TL aktif oluşturulmaktadır. Swap anlaşması sayesinde katılım bankaları TL cinsinden aktif oluşturmakta ve bunu uygun bir kâr payı oranıyla bireysel veya kurumsal müşterilere fon olarak kullanıdılmaktadırlar.

Türev araç kullanım hacmi ile kur riski oranı arasında Türev araç kullanım hacminden kur riski oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olmasının nedeni Türkiye'deki katılım bankalarının döviz cinsinden yükümlülüklerinin döviz cinsinden varlıklarına göre daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Döviz yükümlülüğünün fazla olması ekonomide yaşanan döviz kuru oynaklıkları ile enflasyon oranında yaşanan artışlar ile alakalıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'deki yerleşikler gerek kur riski gerekse enflasyon oranlarında yaşanan artışlardan dolayı yabancı para cinsinden mevduatlarını katılım bankalarında tutmakta ve TL cinsinden borçlanılmaktadırlar. Bu durum katılım bankalarının bilançolarında varlık ve kaynak uyumsuzluğuna neden olmaktadır. Bu uyumsuzluğun giderilmesi için katılım bankaları bilanço pasifinde biriken döviz mevduatlarını para swap ve vadeli döviz forward işlemleri sayesinde TL cinsine çevirmekte ve böylece TL aktif oluşturmaktadırlar. Diğer taraftan türev işlemler aracılığıyla katılım bankaları TL cinsi varlığa ulaşırken YP cinsinden yükümlülükleri artmaktadır. Ayrıca türev araç kullanım hacminden öz kaynak karlılığına ve sermaye yerliliğine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olması türev araçların Türk katılım

bankalarının kurumsal sürdürülebilirliğini gösteren öz kaynak karlılığı ve sermaye yerliliği üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Çalışma bir bütün olarak ele alındığında, Türkiye’de dalgalı kur sisteminin uygulandığı, Türk katılım bankacılığının yıllar içerisinde para swap ve vadeli döviz forward kullanımlarını arttırdığı, Toda – Yamamoto analiz sonucuna göre risklilik kalemlerinden kredi toplamının aktife oranı ve kur riski oranının türev araç kullanımından etkilendiği ve bankaların getirilerinin TL cinsinden, kaynaklarının YP cinsi olmasından dolayı katılım bankalarının gelecek dönemlerde döviz kuru riskine daha fazla maruz kalabilecekleri düşünülmektedir. Bu kapsamda katılım bankalarının gerek risk yönetiminde gerekse kârlılık marjını artırmada türev araçlara başvurarak ilgili finansal varlığın spot fiyatı ile vadeli fiyatı arasında denge kurması, döviz varlık ve döviz yükümlülüklerinde etkin yönetim stratejisi uygulaması ve getiri/kaynak maliyetlerini Türk Lirası cinsinden sabitlemesi, türev etkinliğini artıracak ve bu durumda bankacılık sektörüne olan güveni artırarak piyasalara güven verecektir. Diğer taraftan dış ticaret işlemi yapan firmalar döviz kuru riskine maruz kalabilmekte ve bu durum da bilançolarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu olumsuzluğun giderilmesi için katılım bankaları, firmalara vadeli döviz (forward) hizmeti sunmaktadırlar. Bu bağlamda başta reel sektör olmak üzere dış ticaret işlemi yapan firmaların türev araçlar hakkında yeterince bilgi sahibi olmaları ve bu ürünlerden doğru bir şekilde faydalanmaları gelecekte maruz kalabilecekleri döviz kuru riskinden korunma, kârlılık marjlarında etkinlik ve döviz yükümlülüklerini yerine getirmede olanak sağlamaktadır. Katılım bankaları riskleri azaltmak ve karlıklarını artırmak için türev finansal araçlardan faydalanabilirler. Hem katılım bankaları hem de firmalar açısından büyük önem arz eden türev araçlar etkin kullanıldığında riski minimize etmekte ve kârlılıkta başarılı sonuçlar vermektedir. Öte yandan katılım bankalarında türev araç kullanımı ve performans ilişkisi araştırılırken hem Dünya’da hem de Türkiye’de çok az çalışma yapıldığı görülmüştür. Oysaki katılım bankalarında türev araç kullanım hacminin her geçen yıl arttığı düşünüldüğünde bu alanda daha çok çalışma yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Ş. (2018). *Türev Ürünler ve Türk Bankacılık Sektörü Uygulamaları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

AKSOY, A., TANRIÖVEN, C. (2014). Sermaye piyasası yatırım araçları ve analizi, 5.Baskı, Ankara, Detay Yayıncılık.

ANYANGO, A.F. (2014). The effect of financial derivatives on the financial performance of commercial banks in Kenya, Department of Finance and Accounting School of Business University of Nairobi, Kenya.

AYUB, M. (2017). *İslami finansı anlamak*. Çev.Ed.: Suna Akten Çürük ve Raif Parlakkaya, İstanbul: İktisat Yayınları. Orijinal Kitap: Ayub, M. (2007). Understanding Islamic finance, West Sussex: John Wiley&Sons Ltd.

BACHA, O. I. (2001). Financial derivatives markets and application in malaysia, 2th ed., McGraw-Hill, Malaysia.

BAYINDIR, S. (2005). Finansal türev varlıklar ve bu varlıklar üzerine yapılan sözleşmelerin fikhî tahlili. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 52-73.

BDDK, (2021). *Aylık Bankacılık Sektörü Verileri, Gelişmiş Gösterim*, 07 Ağustos 2021, www.bddk.org.tr.

BDDK, (2023). *Aylık Bankacılık Sektörü Verileri (Temel Gösterim ve Gelişmiş Gösterim)*, <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık>

ÇİL YAVUZ, N. (2004). Durağanlığın belirlenmesinde KPSS ve ADF testleri: İMKB Ulusal-100 Endeksi ile bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54 (1), 239-247.

DICKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of American Statistical Association*, 74, 427-431.

DICKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.

GHOSH, A. (2017). How Do derivative securities affect bank risk and profitability? Evidence from the us commercial banking industry. *The Journal of Risk Finance*, 18(2), 186-213.

GRANGER, C. W. J. (1969). Investigating causal relation by econometric and crosssectional method. *Econometrica*, 37, 424-438.

GRANGER, C. W. J. (1988). Some recent developments in the concept of causality, *Journal of Econometrics*, 39, 199-211.

GÜRBÜZ, S. ve ŞAHİN, F. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe – yöntem – analiz, 5.Baskı, Ankara, Seçkin Yayıncılık.

HANCI, A. (2020). *Türkiye'de Türev Araçların Bankacılık Sektörüne Etkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

HULL, J. C. (2007). Options, futures and other derivatives, Prentice-Hall of India. New Delhi.

KEFFALA, M. R. (2021). How using derivative instruments and purposes affects performance of Islamic banks? Evidence from CAMELS approach, *Global Finance Journal*, 50(100520), 1-15.

KIRLIOĞLU, H. & ALTINKAYNAK, F. (2016). Forward sözleşmelerinin günümüz piyasalarında yeri ve muhasebeleştirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 604-614.

KORNÉL, T. (2014). The Effect of Derivative Financial Instruments on Bank Risks, Relevance and Faithful Representation: Evidence from Banks in Hungary; Department of Finance and Controlling, *Annals of Faculty of Economics, University of Oradea, Faculty of Economics*, 1(1), 698-706.

KÜÇÜKSEREN, K. (2019). *Bankacılık Sektöründe Türev Araçların Kullanımı ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkisinin Analiz Edilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

PHILLIPS, P. C. B. & PERRON, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

SAID, A. (2011). Does the use of derivatives impact bank performance? A case study of relative performance during 2002-2009. *Middle Eastern Finance And Economics*, 11, 78-88.

ŞİRVAN, N. & SEZGİN ALP, Ö. (2017). Türev piyasa araçlarının türk bankacılık sektöründe riske olan etkileri. *Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 130-157.

TANRIÖVEN, C. & YENİCE, S. (2014). Ankaların türev araç kullanımının risklilik ve karlılık üzerine etkisi-Türkiye örneği, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 25-46.

TAŞTEMEL, G. (2020). Türkiye'deki bankaların türev ürün kullanım yoğunluğu. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 15(1), 37-60.

TODA, H. Y. & YAMAMOTO, T. (1995). Statistical inference in vector autoregression with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.

UDDIN, M. A. (2015). Conventional futures: Derivatives from Islamic law of contract perspective, Munich Personal RePEc Archive, 1-31.

YILDIRIM, S. (2011). *Türk Bankacılık Sektöründe Kullanılan Finansal Türev Araçlar ve 2008 Küresel Krizinde Türev Araçların Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

YONG, H. H., FAFF, R. & CHALMERS, K. (2009). Derivative activities and Asia-Pacific Banks' interest rate and exchange rate exposures. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 19(1), 16-32.

Summary

Derivative contracts are contracts that have been used for many years in the banking sector both to hedge against risk and to earn profits. Today, both traditional banks and participation banks apply derivative instruments in order to provide efficiency in asset/liability management and to provide an optimal level of return/resource costs in their balance sheets. In terms of the banking sector, conventional banks can benefit from "all" derivative contracts as per their policies. Derivative products that are needed and have a wide usage area are "forward, futures, swap, and option" contracts. However, participation banks whose reference is Islam cannot be a party to all derivative contracts. Turkish participation banks use currency swaps and forward foreign exchange transactions among derivative instruments in line with some restrictions in terms of Islamic law. The reason for investigating the relationship between the use of derivative instruments and the performance of Turkish participation banking is that there is no study on the effects of derivative instrument use, which has become important in capital markets, on participation banking. In this study, the effect of derivatives use on participation in banking performance in Turkey has been examined. For this purpose, the balance sheet and off-balance sheet data of the variables were used from the website of the Banking Regulation and Supervision Agency. The data covering the period of 2012 September to 2022 September were included in the analysis on a quarterly basis. Whether the data in the model is stationary or not was analyzed with the Dickey-Fuller (1979, 1981) and Phillips – Perron (1988) unit root tests. The causality method developed by Toda and Yamamoto (1995) was preferred in the study. The reason why this method is preferred is that it is possible to analyze the series with level values so that there is no loss of information in the series, even if there are different levels of stationarity between the series. According to the results of the analysis, According to the results of the analysis, it has been determined that there is a significant one-way causality relationship between the volume of derivatives used by Turkish participation banks and the ratio of loan total to assets. In addition, it has been determined that there is a one-way causality relationship between the volume of derivative instrument use and the rate of exchange rate risk, from the volume of use of derivative instruments to the rate of exchange rate risk at the 1% significance level. There is a one-way causality relationship between the volume of derivative instrument use and return on equity ratio and capital adequacy ratio, from the volume of use of derivative instruments to return on equity ratio and to capital adequacy ratio at the 5% significance level.

Finansal ve Kurumsal Risklerin Kamu-Özel İş Birliği Altyapı Yatırımlarına Etkisi: Yükselen Ekonomiler için Ampirik Bir Uygulama*

Gamze KARGIN AKKOÇ**

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, kurumsal ve finansal risklerin kamu özel iş birliği altyapı yatırımları üzerindeki etkilerini yükselen ekonomiler için tespit etmektir. Gelişmekte olan ekonomilerdeki altyapı endüstrilerinin yapılan düzenlemeler sonucunda yine de gelişmiş ülkelere kıyasla düşük performans göstermelerinin arkasındaki neden, finansal faktörlerin yanı sıra, kurumsal faktörlere de dayanmaktadır. Öyle ki, özelleştirme, rekabetin teşvik edilmesi ve düzenleyici reformların gerçekleştirilmesi için gerekli olan altyapı yatırımlarının finansmanı eksik kalabilmektedir. Bu nedenle daha çok rağbet görmeye başlayan bir finansman aracı olarak kamu özel iş birliği projeleri bu finansman açığını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Çalışmada, kurumsal ve finansal riskler için ICRG veri setinden yararlanılarak birer endeks oluşturulmuştur. 1995-2017 döneminde 13 yükselen ekonomi için yapılan analizde, panel eş bütünleşme ve FMOLS, DOLS tahmincileri vasıtasıyla, kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarının belirleyicileri arasında kurumsal risklerin en yüksek etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Buna ek olarak, finansal riskin anlamlı olduğu ve yatırımların bu risklerden ya da kısıtlardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Özel İş Birliği, KÖİ Projeleri, Kurumsal Kalite, Finansal Risk, Altyapı Yatırımları, Altyapı Finansmanı

Impact of Financial and Institutional Risks on Public-Private Partnership Infrastructure Investments: An Empirical Analysis of Emerging Economies

Abstract

The main aim of this study is to determine the effects of institutional and financial risks on public-private partnership infrastructure (PPI) investments for emerging

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 10.06.2022

Kabul/Accepted: 02.08.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1128822>

* Bu makale, 12-13 Mayıs 2022 tarihlerinde Gelişim-UWE 6. Uluslararası Ekonomi ve Finans Konferansı'nda "Finansal ve Kurumsal Risklerin Kamu-Özel İş Birliği Altyapı Yatırımlarına Etkisi: Yükselen Ekonomiler için Ampirik Bir Uygulama" başlığı ile sözlü olarak sunulmuştur.

** Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: gkargin@ybu.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8436-0462>

economies. The reason behind the low performance of infrastructure industries in developing economies compared to developed countries as a result of the regulations is based on institutional factors as well as financial factors. Financing of infrastructure, which are necessary for privatization, promotion of competition, and regulatory reforms, may be insufficient. PPI projects, as a financing tool that has become more popular, aimed to eliminate this gap. In this study, indices were constructed for institutional and financial risks by employing the ICRG dataset. I employed a panel FMOLS, DOLS for 13 emerging economies between 1995-2017. The results show that institutional risks have the highest impact on PPI investments. In addition, the financial risk is significant. So, the investments are affected by these risks or financial constraints.

Keywords: Public-Private Partnership, PPP Projects, Institutional Quality, Financial Risk, Infrastructure Investments, Infrastructure Finance

Giriş

Altyapı yatırımlarının iktisadi etkileri hem teorik hem de ampirik olarak çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. İlgili literatüre bakıldığında, genel kanı altyapı yatırımlarının ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde çeşitli kanallar aracılığı ile olumlu etki yarattığıdır.¹ Öyle ki, güvenilir ve sürdürülebilir bir altyapı bir taraftan üretimi, verimliliği ve ekonomik büyümeyi hızlandırırken, diğer taraftan yoksulluk ve eşitsizlik ile mücadelede de etkin bir rol üstlenir. Örneğin güvenilir ve sürdürülebilir elektrik ve telekomünikasyon hizmetinin sağlanması, tüketiciler ve üreticiler açısından maliyetleri düşürecek, verimliliği artıracak, yaşam standardını yükseltecektir. 1980'li yıllara kadar yoğun şekilde kamu tarafından sağlanan altyapı hizmetlerindeki verimlilik düşüşlerinin etkisi altında, uluslararası kuruluşlar ile iş birliği içerisinde altyapıda özelleştirme hareketleri başlamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomilerinde düşen altyapı performansının nedenleri arasında kamunun yatırımlarda yetersiz ve başarısız kalması görülmektedir (Kessides, 2004). Altyapı yatırımları aynı zamanda, ekonomik büyüme, daha iyi sağlık, kaliteli eğitim, temiz su, uygun fiyatlı ve temiz enerji gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerini de içeren bir dizi bileşen ile doğrudan ilişkilidir (Xiong vd., 2019). Bu durum, özel yatırımların ekonomi üzerindeki etkilerini de görünür hale getirmiştir.

Kamu sahipliğindeki hizmetlerin özelleştirilmesi süreçleri 1990'lı yıllardan itibaren yoğun şekilde uygulanmaya başlamıştır. Bu süreci yaşayan gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomileri için altyapı yatırımlarının belirleyicileri ve ağ endüstrilerindeki reform ve regülasyonların başarıları üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Altyapı endüstrilerinin performansını değerlendiren çalışmalar hem endüstrilerin verimliliklerini hem de özel yatırımları ölçüt olarak almış ve aynı zamanda kurumsal kapasitenin rolünü araştırmıştır. Stern ve Holder (1999) gelişmekte olan Asya ülkelerindeki altyapı endüstrilerinde yapılan düzenlemelerin ve serbestleşmenin etkisini analiz ederken, daha iyi düzenleyici yönetişimin özel yatırımlar üzerindeki olumlu etkisini vurgulamışlardır. Benzer şekilde gelişmekte olan ülkeler için altyapı endüstrilerindeki reformların başarısını ve özel yatırımların belirleyicilerini inceleyen çalışmalar (örn. Kirkpatrick vd., 2004; Zhang vd., 2008; Estache, 2010) altyapı endüstrilerinin karakteristikleri nedeni ile ekonomik ve finansal risklerin yanı sıra, politik

¹ Altyapı yatırımlarının ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalar ile ilgili ayrıntılı bir literatür taraması için bkz. Pereira and Andraz (2013).

ve kurumsal risklere karşı da hassasiyetinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Özetle, altyapı yatırımlarını etkileyen faktörler içerisinde ülkelerin kurumsal kalite ve kapasiteleri önemli bir rol oynamaktadır. Politik, ekonomik ve finansal riskler ve yatırım ilişkisi ele alındığında, literatürde sıklıkla doğrudan yabancı yatırımların bu risklerden nasıl etkilendiği ile ilgili çalışmalar öne çıkmaktadır.² Ülkeye özgü riskler, aynı zamanda ülkelerin kurumsal birikimleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu açıdan, doğrudan yabancı yatırımlar ve kurumsal kalite ilişkisi de yeni kurumsal iktisat literatürü ile ampirik olarak incelenerek öne çıkan bir diğer konu olmuştur (örn. Buchanan et al., 2012).

Gelişmekte olan ekonomilerdeki altyapı endüstrilerinin yapılan düzenlemeler sonucunda yine de gelişmiş ülkelere kıyasla düşük performans göstermelerinin arkasındaki neden, kurumsal faktörlerin yanı sıra, finansal faktörlere de dayanmaktadır. Özelleştirme, rekabetin teşvik edilmesi ve düzenleyici reformların gerçekleştirilmesi için gerekli olan altyapı yatırımlarının finansmanı eksik kalmakta idi (Joskow, 1998). Bu nedenle daha çok rağbet görmeye başlayan bir finansman aracı olarak kamu özel iş birliği projeleri bu finansman açığını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Genel olarak, kamu-özel iş birliği yatırımları çeşitli riskler ve belirsizlikler içermesinin yanında etkinlik, şeffaflık, teknoloji ve inovasyonu artırıcı yeni finansman kaynağı sağlayan bir araç olarak görülmektedir (Delmon, 2017). Dünya Bankası'nın altyapı yatırımlarındaki özel sektör katılımı ile ilgili verileri ve projelere ait bilgileri toplayan ve aktaran veri tabanı "Private Participation in Infrastructure (PPI)" bu alanda yapılan çalışmalar için önemli bilgiler içermektedir.

Kamu özel iş birliklerinin genel kabul edilmiş tek bir tanımı bulunmamakla beraber yapılan tanımlamalar bazı ortak özelliklere işaret etmektedir. Genel olarak bu iş birlikleri, özel bir amaç için yatırımları da kapsayan bir dizi sorumluluğu kamu ve özel taraflar için düzenlemektedir. Dünya Bankası (2016)'nın tanımına göre kamu özel iş birliği "bir kamu kuruluşu ya da makamı ile özel bir kuruluş arasında, özel kuruluşun önemli risk ve yönetim sorumluluğunu üstlendiği, bir kamu varlığı ya da hizmetinin sağlanmasına ilişkin sözleşmeye dayalı her türlü düzenleme" olarak tanımlanmaktadır. Altyapı projeleri karmaşık, politik açıdan çekişmeli ve yürütülmesi zor süreçler olarak da tanımlanabilmektedir. Önemli finansal taahhütleri de temsil eden bu yatırımlar ekonomik, kurumsal, dağıtımsal ve çevresel hususlardan³ oluşan birçok alana da sahiptir (Casady vd., 2019). Bu düzenlemeler özellikle altyapının geliştirilmesi hususunda birçok avantaja sahip olmakla beraber, bazı dezavantajlara da sahip olabilmektedir. Emek (2015), kamu özel iş birliği altyapı projelerinin avantajları ve dezavantajlarını belirtmektedir. Kamu özel iş birliği altyapı yatırımları altyapı tabanını genişletme, verimliliği artırma ve hizmetlerin sunumunda önemli proje risklerini özel ortaklara devrederek, kamu tarafından finanse edilen hizmetlere kıyasla daha üstün performans gösterebilirler. Elbette bu avantajların ortaya çıkması sözleşmenin iyi tanımlanmasına ve önemli performans ölçütlerine bağlıdır. Öte yandan bu iş birlikleri, kamu hizmetlerinin özel sunumunun sonucunda daha yüksek fiyatlar nedeniyle kamu hizmetine erişimin zorlaşması, yatırımların tamamlanmaması ya da çevresel etkileri gibi bazı dezavantajlar da ortaya çıkarabilmektedir. Her iki argümanın da ortaya çıkması, sözleşmelerin iyi tasarlanmasına, bu iş birliklerini çevreleyen kurumlara, kurallara ve prosedürleri kapsayan yönetim standartlarının niteliklerine bağlıdır (Emek, 2015).

Dünya Bankası (2016)'nın hazırlanmış olduğu rapora göre, kamu özel iş birliği altyapı yatırımları içerisinde ilk beşte yer alan ekonomilerin payı 1990'ların başından beri

² Doğrudan yabancı yatırımlar ile politik ve ekonomik risk ilişkisi alanındaki çalışmalara dair bir literatür taraması için bkz. Krifa-Schneider ve Matei (2010) ve Ayhan (2019).

³ Kamu-özel iş birliği altyapı projelerinin çevresel etkileri son yıllarda giderek artan düzeyde üzerinde durulan bir çalışma alanı olmuştur (örn. Anwar vd. (2021), Van Song vd. (2022)).

yadsınamayacak büyüklüktedir. İlk beş ekonomi yıllar itibariyle farklı sıralarda yer alsalar da bu çalışmanın da kapsamında tutulan Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan ve Meksika toplam yatırımlar içerisinde önemli bir paya sahiptir. 2000'li yıllardaki ekonomik gelişmeler sonrasında Arjantin, ilk beş içerisindeki yerini Türkiye'ye bırakmıştır. 2015'ten sonra ise Endonezya da Meksika yerine ilk beşte yer almaya başlamıştır. 1990'ların başında beş ülkenin toplam yatırımlardaki payı %40 iken, bu oran 2009 yılında zirveye ulaşarak %81 olmuştur. Her ne kadar, ilk beş ekonominin toplam yatırımlar içerisindeki payları yıllar itibariyle düşse de hala diğer yükselen ekonomiler ile birlikte toplam PPI içerisinde önemli bir ağırlığa sahiptir. Tüm veri setine baktığımızda ise 2019⁴ yılında toplam 62 ülkeden toplam değeri 96,7 milyar dolara ulaşan 409 proje yatırımı yapılmıştır. Yapılan yatırımların sektörel olarak dağılımına bakıldığında tarihsel olarak enerji yatırımlarının diğer sektörlerle kıyasla baskın hale geldiği görülmektedir. Ancak, son yıllarda ulaştırma yatırımları enerji yatırımlarını yakalamış, hatta toplam yatırımlar içerisindeki payı enerjiden geçmiştir. 2019 yılında ulaştırma sektöründeki yatırımların değeri 47,8 milyar dolar iken, enerji sektöründeki yatırımlar 40,1 milyar dolardır.

Literatürde bu veri setini kullanarak altyapı yatırımlarında kamu özel iş birliğinin belirleyicilerini ampirik olarak inceleyen ilk çalışma Hammami vd. (2006) çalışmasıdır. Bu çalışma, kamu özel iş birliği yatırımlarını etkileyen faktörler ile ilgili hipotezleri ortaya koyarak, ampirik olarak test etmesi açısından önem taşımaktadır. Bu faktörleri ise şöyle özetlemektedir;

- *Kamunun kısıtları*: Kamu kesiminin mevcut ağır borç yükü ve bütçe açıkları kamunun altyapı yatırımlarını finanse etmesini zorlaştırması nedeni ile bu koşullarda PPI'ya olan talep artmaktadır.

- *Politik çevre, kurumsal kalite ve güçlü hukuk sistemi*: Ülkedeki yolsuzluğun oranı, ekonomi politikasının piyasa eksenli olup olmaması, siyasi istikrar, hesap verilebilirlik, hukukun üstünlüğü, bürokrasinin yapısı gibi birçok etken yatırımcıların kararları üzerinde önemli etkiye sahiptir.

- *Piyasa koşulları ve makroekonomik istikrar*: Enflasyon oranı, ekonomik büyüme gibi temel makro ekonomik göstergeler ile kur riski ve derecelendirme kuruluşlarının ülke notları yatırım yapılacak olan ülke için önemli göstergelerdir. Bunun yanında popülasyon, kişi başına düşen GSYİH gibi göstergeler de altyapıya olan talebi göstermesi açısından piyasa büyüklüğünü yansıtan vekillerdir.

- *Kamu özel iş birliğine dair tecrübeler*: Bu yatırımlara dair tecrübeler ve olumlu sonuçlar, gelecek ortaklıklar için yatırımcıları teşvik edecektir.

Bu çalışmanın temel amacı kurumsal ve finansal risklerin kamu özel iş birliği altyapı yatırımları üzerindeki etkilerini yükselen ekonomiler için tespit etmektir. Kurumsal ve finansal riskler için International Country Risk Guide veri setinden yararlanılarak birer endeks oluşturulmuştur. Bu endeksler oluşturulurken, hem kurumsal iktisat literatüründe kurumsal kapasite değişkenini kullanan çalışmalar hem de Hammami vd. (2006) çalışmasındaki politik çevre, kurumsal kalite ve güçlü hukuk sistemi etkileyenleri dikkate alınmıştır. Benzer şekilde finansal riskler için ise kamunun kısıtları çerçevesinde bir yaklaşım benimsenmiştir. Oluşturulan bu endeksler, farklı risk yapılarını toplulaştırması ve kapsamı açısından çalışmanın katkı yapmayı amaçladığı noktalardan biridir. Aynı zamanda, daha sınırlı bir veri seti ve değişkenle yapılan panel veri yöntemleri

⁴ COVID-19 pandemisinden etkilenen yatırımlar, 2020 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %52 azalmıştır (World Bank, 2021).

ile yeni sonuçlar sunmaya olanak sağlamaktadır. Yapılan analizde, panel eş bütünleşme ve FMOLS, DOLS tahminicileri kullanılmıştır.

Çalışma toplam beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından, ikinci bölümde literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü bölümde model ve veri seti tanımlanırken, dördüncü bölümde metodoloji ve ampirik bulgular sunulmaktadır. Çalışma sonuç bölümü ile sonlanmaktadır.

Literatür Taraması

Kamu özel iş birliği altyapı yatırımları ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülke örneklemi ile ilgilidir. Öncül olan ampirik çalışmanın ardından yapılan ampirik çalışmaları iki kategoride toplamak mümkündür. Birincisi, kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarının belirleyicilerini inceleyen çalışmalardır. Bu çalışmalardan ilki olan Hammami vd. (2006) gelişmekte olan ülkelerde, 1990-2003 yılları için kamu özel iş birliği altyapı projelerinin belirleyicilerini incelemiştir. Bağımlı değişken olarak hem proje sayılarını hem de yatırım projelerinin dolar cinsinden değerini kullanan çalışma, makroekonomik istikrarın en önemli etken olduğunu rapor etmiştir. Bunun yanında, kamu ve özel sektörün bir risk paylaşımı olarak görülen PPI projelerinin ekonomik risklerin yanında, politik ve kurumsal risklerden de önemli ölçüde etkilendiği bu çalışmada vurgulanmaktadır. Çalışmanın ampirik bulguları, teorik olarak da beklendiği üzere daha az yolsuzluğun ve hukukun üstünlüğünün daha etkin olduğu durumlarda altyapı yatırımlarının arttığını göstermiştir.

Sharma (2012), 22 gelişmekte olan ülke için 1980-2008 dönemine ait analiz sonuçlarında makroekonomik istikrar ve piyasanın büyüklüğü arttıkça yatırımların arttığını rapor etmiştir. Bunun yanında, gelişmekte olan ülkelerde tarife yapısına karar verici düzenleyici otoritelerdir. Bu nedenle, düzenleyici çevrenin etkinliğinin de yatırımlar üzerindeki etkisi anlamlı hale gelmektedir. Balkan ülkeleri ve yükselen ekonomilerdeki PPI'nin belirleyicilerini karşılaştırmalı bir analiz çerçevesinde inceleyen Gjbrea ve Zoto (2015) da Balkan ülkeleri gibi daha küçük ölçekli ekonomilerde makroekonomik istikrarın ve politik risklerin daha etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Basilio (2011) tarafından yapılan, farklı coğrafi bölgelerden toplam 72 ülke için 1990-2007 dönemine ait çalışmada da ülkelerin kamu özel iş birliği yatırımlarını etkileyen en önemli kanalın enflasyon oranı, kişi başına düşen GSYİH, ekonomik büyüme gibi makroekonomik koşulların olduğu vurgulanmaktadır. Benzer değişkenlere dair benzer sonuçlar, daha küçük bir örneklem (12 düşük ve orta gelirli ülke) için ve daha güncel bir veri seti (1995-2015 dönemi) ile yapılan Hyun vd. (2018) ve daha geniş bir örneklemi (1990-2016 yılları arasında 139 düşük ve orta gelirli ülke) inceleyen Kumar (2019) çalışmalarında da rapor edilmiştir. 2002-2011 dönemi için gelişmekte olan 48 müslüman ülkeyi inceleyen Kasri ve Wibowo (2015) çalışması da GSYİH ve popülasyonun yatırımlar üzerinde kritik rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır.

Makroekonomik koşulların yanı sıra kamunun kısıtlarını da modele dahil eden bu çalışmalardan Sharma (2012), Basilio (2011) ve Kasri ve Wibowo (2015) dış borçların ve petrol ihracatından etkilenen esnek bütçe koşulları ile kamu özel iş birliği yatırımları arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ya da negatif bir ilişki olduğunu raporlamıştır. Öyle ki, yüksek bütçe açıkları olan ülkeler daha çok kamu özel iş birliği aracılığı ile finansmana ihtiyaç duysa da bütçe açıkları ekonomik istikrarsızlığa işaret ettiği için yatırımcıları dışlayabilmektedir. PPI projelerinin kamunun finansal kısıtları ile beklenen yönde ya da anlamlı bir ilişki rapor etmeyen bu çalışmalar, kurumsal ve politik faktörler üzerine anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir. Hyun vd. (2018) ise PPI projelerinin finansmanında tahvil piyasalarının kritik bir rol oynamadığını, gelişmekte olan ülkeler için bankaların hala önemli bir finansman kaynağı olduğu sonucunu rapor etmiştir.

Kamu özel iş birliğindeki altyapı yatırımlarının belirleyenlerini araştıran çalışmalar (örn. Hammami vd. 2006; Sharma, 2012; Kumar, 2019), ülkelerin kurumsal çevre ve kalitesinin yatırımlar üzerinde en az makro iktisadi istikrarın ve finansal kısıtlar kadar önemli etkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında son yıllarda yeni kurumsal iktisat literatürü ile hız kazanan hangi kurumsal faktörün ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, altyapı yatırımları gibi göstergelere etkisinin daha yüksek olduğunun ampirik olarak incelenmesi ile birlikte kamu özel iş birliği yatırımları ile kurumsal faktörlerin ilişkisi de literatürde daha çok yer almaya başlamıştır.

Diğer bir kategorideki çalışmalar ise kamu özel iş birliğini belirleyen faktörler arasında kurumsal ve politik faktörlerin etkisine odaklanmaktadır. Bu konudaki öncü çalışma Banerjee vd. (2006), gelişmekte olan 40 ekonomide farklı kurumsal faktörlerin özel sektör altyapı yatırımlarını nasıl etkilediğini incelemiştir. Kurumsal faktörleri düzenleyici, yasal ve politik faktörler ile yolsuzluk olarak ana başlıklarda belirlemiştir. Bu faktörlere ait veri setini ICRG ve Freedom House'dan elde etmiştir. Çalışmanın vardığı çarpıcı bir sonuç, teorik beklentinin aksine yolsuzluk arttıkça PPI yatırımlarının da artması olmuştur. Tabii olarak bu durumun daha fazla yolsuzluğun daha fazla yatırım çekmesi olarak yorumlanmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Halihazırda yolsuzluk oranı yüksek olan gelişmekte olan ülkelerin finansal ve makro ekonomik göstergelerinin düşük riskli ülke özelliklerine uyması ve coğrafi olarak yatırımları çekebilir konumda olmasının daha büyük etki yarattığı sonucuna varmak mümkündür. Ayrıca, aynı örneklem için etkin bir hukuk devletinin yatırımlar üzerinde artırıcı etkisi olduğu raporlanmıştır.

Moszoro vd. (2015:19)'e göre destekleyici ve stabil bir yapı sağlayan piyasa ortamları, altyapıya yatırım yapmanın maliyetini ve risklerini azaltmaktadır. Gelişmekte olan 130 ülke üzerine yapmış oldukları çalışmada enerji, ulaştırma, haberleşme ve su endüstrilerine yapılan altyapı yatırımlarını ayrı ayrı incelemiş ve tüm endüstriler (su hariç) için en önemli kurumsal faktörün düzenleyici kalite olduğunu raporlamışlardır. MENA ülkeleri için enerji sektörü odaklı olarak yapılan çalışmada ise Di Liddo vd. (2019) altyapı yatırımları ile en bağlantılı olan kurumun düzenleyici kalite⁵ olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gelişmekte olan ülkeler açısından enerji sektörü kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle enerji sektörüne yapılacak olan yatırımlar ülkedeki sektörel reformlara, teşviklere ve düzenleyici çerçeveye karşı oldukça hassastır. Ertelenen her düzenleyici reform, regülasyonun kalitesini azaltırken, kamu özel iş birliği yatırımlarını da azaltabilmektedir. Reside ve Mendoza (2010), 1986-2008 yılları arasında Asya ülkelerinde gerçekleştirilmiş olan kamu özel iş birliği altyapı projelerinin başarı (başarısızlık) faktörlerini araştırmıştır. PPI projelerinin belirleyenleri için kullanılan benzer değişkenler ile yapılan analizde, "iptal edilen" ya da "endişe duyulan" projeler ayrıştırılmıştır. Projelerin iptaline ya da endişe duyulacak duruma gelmesine neden olan en önemli etkenin kur riski olduğu rapor edilmiştir. Bu makroekonomik değişkenin yanı sıra, altyapı piyasalarına özgü karakteristiklerin de projelerin iptalinde önemli rol oynadığı belirtilmiştir. Örneğin Çin Halk Cumhuriyeti'nde su altyapı piyasasında uzun süreli tarifeler yerel politikacılar tarafından belirlenmektedir ve oldukça katıdır. Bu katı tarifeler maliyetlerin yüksek olduğu durumlarda net gelirlerin önemli ölçüde azalmasını gerektirmektedir. Yerel politikacılar ile yapılan tarife değişikliği görüşmeleri ve maliyetlerin yüksekliği gibi durumlar Çin Halk Cumhuriyeti su altyapı proje yatırımcılarının kazanımlarını belirsiz ve süreci öngörülemez hale getirerek, projelerin başarısını etkilediği belirtilmektedir.

⁵ Di Liddo vd. (2019) çalışması kurumsal faktörler için veri seti olarak World Governance Indicator veri tabanını kullanırken, Moszoro vd. (2015) "The Quality of Government" veri setini kullanmıştır.

Dünya Bankası'nın PPI veri tabanı yerine, EPEC (European PPP Expertise Center) veri tabanını kullanarak Avrupa ülkelerindeki kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarının finansal olmayan belirleyicilerini inceleyen Mota ve Moreira (2015), kurumsal faktörler için de WGI, Heritage Foundation, Transparency International gibi farklı veri setlerinden yararlanmışlardır. Çalışma, benzer çalışmaların aksine düzenleyici kalitenin kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarına azaltıcı etkisini rapor etmiştir. Öyle ki, gelişmiş bir özel sektör yapısı düzenlemeler ile teşvik edilemeyecektir. Çünkü, özel sektör zaten tam özerklikle hareket edebiliyor ise özel sektörün düzenlemeler ile PPI projelerine katılma eğilimi arasındaki bağ zayıf kalacaktır (Mota ve Moreira, 2015:10).

Model ve Veri Seti

Bu çalışmada kamu özel iş birliği altyapı yatırımları üzerine finansal ve kurumsal faktörlerin etkileri 1995-2017 yılları arasında 13 yükselen ekonomi⁶ için panel veri yöntemi ile araştırılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler için Dünya Bankası tarafından kamu özel iş birliği programlarına dair kapsamlı bir veri seti hazırlanmaktadır. Bu çalışmada da bağımlı değişken olarak The World Bank-Private Participation in Infrastructure (PPI) veri setinden elde edilen kamu özel iş birliği projeleri yolu ile yapılan reel yatırımlar (ABD doları cinsinden) kullanılmıştır. Enerji, bilgi ve iletişim teknolojileri, su ve ulaştırma altyapı sektörlerine yapılan yatırımların toplamı dikkate alınmıştır.

Kamu özel iş birliği yatırımlarını açıklamak için kullanılan finansal ve kurumsal riskler ise ICRG (International Country Risk Guide)'dan elde edilmiştir. Kurumsal faktörleri dikkate alan çalışmalara (örn.; Hammami vd., 2006; Banerjee vd. 2006; Law vd., 2013) benzer şekilde ICRG kapsamındaki politik risk faktörlerinin alt bileşenlerinden bir endeks oluşturulmuştur. Bu bileşenler ise şu şekildedir; yolsuzluk (corruption), hukukun üstünlüğü (law and order), hesap verebilirlik (democratic accountability) ve bürokrasi kalitesi (bureaucracy quality). Bu endeks 0 ile 100 arasında bir değer alırken, 0'a yaklaştıkça ülkenin kurumsal kapasitesinin zayıfladığını (ya da kurumsal risklerin arttığını), 100'e yaklaştıkça ise ülkenin kurumsal kapasitesi arttığını (ya da kurumsal risklerin azaldığını) ifade etmektedir.

Literatürde kamunun kısıtları ve iktisadi istikrar için dış borcun GSYİH'ya oranı, kamu kesimi net borç stoku vb. değişkenler kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise kamunun kısıtlarını temsilen ICRG veri setinden oluşturulan finansal risk endeksi kullanılmıştır. 0 ile 100 arasında değerler alan bu endeksin alt bileşenleri ise şu şekildedir; dış borcun GSYİH'ya oranı (foreign debt % GDP), döviz kuru istikrarı (exchange rate stability), kamu borç ödemelerinin ihracata oranı (foreign debt service as a percentage of exports of goods and services), cari açığın GSYİH'ya oranı (current account as a percentage of GDP) ve likidite (net international liquidity). Kurumsal risk endeksinde benzer şekilde, 0'a yaklaştıkça ülkeler finansal açıdan daha riskli görünürken, 100'e yaklaştıkça daha az riskli olarak değerlendirilmektedir. Son olarak, ülkelerin ekonomik büyüklüklerini temsilen Dünya Bankası'ndan elde edilen kişi başı reel GSYİH (ABD doları cinsinden) değişkeni kullanılmıştır.

Yukarıda bilgisi verilen veriler doğrultusunda panel eş bütünleşme yöntemi ile aşağıdaki model tahmin edilmiştir:

$$\ln PPI_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln INST_{it} + \beta_2 \ln FIN_{it} + \beta_3 \ln GDPPER + u_{it} \quad (1)$$

$\ln PPI$: kamu-özel iş birliği altyapı projeleri yolu ile yapılan reel yatırımların (ABD doları cinsinden) doğal logaritması

⁶ Çalışma kapsamında analiz edilen 13 yükselen ekonomi (Arjantin, Brezilya, Çin Halk Cumhuriyeti, Kolombiya, Hindistan, Endonezya, Malezya, Meksika, Peru, Filipinler, Rusya Federasyonu, Tayland ve Türkiye) ve ilgili yıl aralığı PPI veri setinin kısıtları altında seçilmiştir.

LnINST: Kurumsal risk endeksinin doğal logaritması
LnFIN: Finansal risk endeksinin doğal logaritması
LnGDPPER: Kişi başı reel GSYİH'nın doğal logaritması

Açıklayıcı değişkenlere ilişkin hipotezler (H) ve değişkenlerin beklenen katsayı işaretleri ise şu şekildedir;

H1: Kurumsal riskler azaldıkça kamu özel iş birliği altyapı yatırımları artar. Bu durumda β_1 'in beklenen işareti pozitifdir.⁷

H2: Finansal riskler azaldıkça kamu özel iş birliği altyapı yatırımları artar. Bu durumda β_2 'nin beklenen işareti pozitifdir.

H3: Kişi başı reel GSYİH arttıkça, kamu özel iş birliği altyapı yatırımları artar. Bu durumda β_3 'ün beklenen işareti pozitifdir.

Metodoloji ve Ampirik Bulgular

Kamu özel iş birliği yolu ile yapılan altyapı yatırımlarında kurumsal ve finansal faktörlerin rolünü araştıran bu çalışmada panel veri analizi metodolojisi kullanılmıştır. Panel veri analizlerinde yeterli zaman gözleminin bulunduğu durumlarda öncelikle değişkenlerin durağanlıkları panel birim kök testleri ile belirlenmektedir. Ancak, değişkenliklerin durağanlıklarını sınımadan önce panelin yatay kesit bağımlılığına sahip olup olmadığı araştırılmalı ve panelin özelliklerine uygun analizler yapılmalıdır. Bu doğrultuda, seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı sırasıyla Pesaran (2004)⁸ ve Pesaran vd. (2008) yöntemleri ile sınanmıştır. Bias-adjusted LM_{adj} Test (Pesaran vd., 2008) hataların normal dağıldığı örneklem büyüklüğünü başarılı bir şekilde dikkate almaktadır. Bu nedenle, küçük örneklem özellikleri daha iyidir. Pesaran (2004) tarafından sunulan CD (cross-sectional dependency) testleri bireysel ortalamaların sıfır olduğu, fakat grup ortalamasının sıfır olmadığı durumlarda tutarsız sonuçlar verebilmektedir. Bias-adjusted LM_{adj} testinin, bu testlerin tutarsız sonuçlar türettiği durumlarda bile tutarlı sonuçlar verdiği gösterilmiştir. Bu çalışmada da olası yanlışlıkları düzelten ve tutarlı sonuçlar veren Bias-adjusted LM_{adj} testinin sonuçları dikkate alınmıştır. Tablo 1 hem değişkenler hem de eş bütünleşme modeline ait yatay kesit bağımlılığı sonuçlarını sunmaktadır. Bu sonuçlara göre tüm değişkenler ve model için "yatay kesit bağımlılığı yoktur" şeklindeki sıfır hipotezi reddedilememiş ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Değişken/Model	Pesaran vd. (2008) LM _{adj}
LnPPI	-1.38 (0.91)
LnINST	0.57 (0.28)
LnFIN	-0.29 (0.61)
LnGDPPER	0.007 (0.49)
Model	-1.389 (0.91)

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

⁷ ICRG veri setinden oluşturulan kurumsal ve finansal risk değişkenleri 100'e yaklaştıkça ülkeler daha az riskli olmaktadır. Bu durumda endeks arttıkça risk azalmakta ve bu nedenle beklenen işaret pozitif olmaktadır.

⁸ Pesaran (2004) hem zaman boyutu (T)'nin yatay kesit boyutu (N)'den büyük, hem de T'nin N'den küçük olduğu durumlarda kullanılmak üzere sonuçlar sunmaktadır.

Panel veri analizi için yatay kesit bağımlılığı test sonuçları, birinci ve ikinci nesil birim kök testleri arasında bir seçim yapılması sonucunu doğurmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının olmadığı sonucuna ulaşan bu çalışmada birinci nesil birim kök testlerinden Maddala ve Wu (1999) tarafından geliştirilen Fisher ADF; Im, Pesaran ve Shin (IPS) (2003) ve Levin, Lin ve Chu (LLC) (2002) testleri ile birim kök sınaması yapılmıştır. Bahsedilen üç birim kök testinin de sıfır hipotezi "birim kök vardır" şeklindedir. Değişkenlere ait birim kök testi sonuçları, aşağıdaki Tablo 2'de sunulmuştur.

Değişken	Test	Düzye	Birinci Fark
LnPPI	ADF-Fisher	35.83	86.35***
	IPS	-2.12***	-6.22***
	LLC	-1.01	-3.68***
LnINST	ADF-Fisher	43.46**	82.90***
	IPS	-1.85**	-5.70***
	LLC	-1.42	-5.78***
LnFIN	ADF-Fisher	35.53	177.75***
	IPS	-1.003	-11.28***
	LLC	-3.08***	-14.91***
LnGDPPER	ADF-Fisher	4.57	309.69***
	IPS	5.98	-7.07***
	LLC	0.96	-17.43***

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 güvenilirlik düzeylerinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade etmektedir.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçları

Birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde, LnGDPPER değişkeni haricindeki değişkenler her ne kadar düzeyde "birim kök yoktur" şeklindeki boş hipotezi reddetme üzerine farklı testlerde farklı sonuçlar vermiş olsa da genel olarak tüm değişkenlerin düzeyde birim kök içerdikleri ve birinci farkta durağan oldukları görülmektedir.

Panel veri analizlerinde seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek amacıyla I(1) seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığı incelenmektedir. Bu nedenle, (1) numaralı denklem Pedroni (1997; 1999; 2004) tarafından geliştirilen eş bütünleşme testi ile incelenmiştir. Bu yaklaşım, eş bütünleşmeye dair yedi test istatistiği (*panel v*, *panel rho*, *panel PP*, *panel ADF*, *group rho*, *group PP*, *group ADF*) sunmaktadır ve heterojenliğe izin vermektedir. Elde edilen test istatistiklerinden panel istatistikleri homojen, group istatistikleri ise heterojen paneller için daha iyi sonuçlar sunmaktadır. Aşağıda görülen Tablo 3'te eş bütünleşme test sonuçlarına dair elde edilen tüm istatistikler raporlanmıştır. Bu sonuçlara göre, "eş bütünleşme yoktur" şeklinde olan sıfır hipotezi yedi istatistikten altısında %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir.

	t-istatistiği
Panel v-Statistic	-0.10 (0.54)
Panel rho-Statistic	-2.51*** (0.00)
Panel PP-Statistic	-7.40*** (0.00)
Panel ADF-Statistic	-7.93*** (0.00)
Group rho-Statistic	-1.45*** (0.07)
Group PP-Statistic	-8.93*** (0.00)
Group ADF-Statistic	-8.38*** (0.00)

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 güvenilirlik düzeylerinde sıfır hipotezinin reddildiğini ifade etmektedir.

Tablo 3. Panel Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Uzun dönemde değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olması, analizin eş bütünleşme tahmincileri ile genişletilmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda, örneklem dahilindeki yükselen ekonomiler için uzun dönemde birlikte hareket ettiği gözlenen değişkenlere ait katsayıların tahmin edilmesi amacı ile Phillips ve Hansen (1990) ve Pedroni (1996; 2001) tarafından geliştirilen FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Square) ve DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) eş bütünleşme tahmincileri kullanılmıştır.

FMOLS ve DOLS tahmin edicileri, geleneksel eş bütünleşme tahminlerinin aksine eş bütünleşme vektörünün tahmin edilen katsayılarının yorumlanmasına izin vermektedir. Bu nedenle en çok tercih edilen tahmin ediciler haline gelen bu iki tahmin edici aynı zamanda tahmin sapmalarını da farklı yöntemlerle düzeltmektedir. FMOLS tahmincisi, sabit etkili tahmincilerdeki otokorelasyon ve değişen varyanstan kaynaklanan sapmaları düzeltirken, DOLS tahmincisi modele birinci farkların gecikmelerini ekleyerek sapmasız tahminler üretmektedir.

FMOLS tahmincisi değişkenlerde içsellik sorununu kontrol etmesinin yanı sıra küçük örneklerde tutarlı sonuçlar vermektedir (Ramirez, 2007). FMOLS tahmincisinin küçük örneklem özellikleri güçlüdür. Öte yandan, DOLS tahmincisinin avantajı içsellik durumunda sapmalı OLS ve FMOLS tahmincilerinden daha iyi performans göstermesidir. DOLS tahmincisi büyük örnekte olası uzun dönem eş bütünleşme vektörünün içsellik sorunu varlığında dahi sapmasız ve tutarlı tahminini üretmektedir.

Tablo 4, 13 ülkeden oluşan panelin geneline ait tahmin sonuçlarını içermektedir. Bu sonuçlara göre, kurumsal risk endeksi (LnINST) ve finansal risk endeksi (LnFIN) kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarını pozitif olarak etkilerken, kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla ile altyapı yatırımları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Kurumsal ve finansal risk endeksleri değerlerinin arttıkça daha az riski ifade etmesi nedeni ile ülkelerin kurumsal ve finansal risklerinin azalması, kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarını arttırmaktadır. Kurumsal risklerdeki %1'lik azalış, PPI'yı %1.792 arttırmaktadır. Benzer şekilde, finansal risklerdeki %1'lik azalış, PPI'yı %1.790 arttırmaktadır.

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
LnINST	1.792	2.519***
LnFIN	1.790	2.362***
LnGDPPER	0.418	1.053

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 güvenilirlik düzeyinde katsayının anlamlılığını ifade etmektedir.

Tablo 4. Panel FMOLS Sonuçları

Aynı panel için yapılan DOLS tahmin sonuçları Tablo 5'te yer almaktadır. FMOLS tahmin sonuçlarına benzer şekilde kurumsal ve finansal risklerin azalması, kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarını artırmaktadır. FMOLS tahmin sonuçlarından farklı olarak, DOLS sonuçlarına göre kamu özel altyapı yatırımları ile kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Katsayı sonuçlarına baktığımızda kurumsal risklerdeki %1'lik azalış, PPI'ı %3.486 arttırmırken, finansal risklerdeki %1'lik azalış, PPI'ı %2.385 artış sağlamaktadır. Kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıladaki %1'lik artış ise PPI'ı %0.950 artırmaktadır.

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
LnINST	3.486	3.366***
LnFIN	2.385	2.617***
LnGDPPER	0.950	2.133***

Not: ** ve *** sırasıyla %5 ve %1 güvenilirlik düzeyinde katsayının anlamlılığını ifade etmektedir.

Tablo 5. Panel DOLS Sonuçları

Her iki tahmin sonucunu birlikte değerlendirdiğimizde, ampirik bulgular teorik beklentileri desteklemektedir. Bu durumda, çalışmada test edilmesi amaçlanan üç hipotez de (H1, H2 ve H3) örneklem dahilindeki yükselen ekonomiler için kabul edilmiştir. Ülke ekonomilerinin ya da piyasa büyüklüğünün bir göstergesi olarak kullanılan kişi başı gayri safi yurtiçi hasılanın kamu özel iş birliği yatırımları ile anlamlı ve pozitif bir ilişki göstermesi (DOLS tahmin sonuçlarına göre), literatürdeki benzer çalışmalardan Hammami vd. (2006) ve Sharma (2012) ile uyumlu sonuçlar elde edildiğini göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin potansiyelleri ve piyasa büyüklükleri yatırımcılar için önemli bir belirleyici olmaktadır. Öte yandan, literatürde kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla makro ekonomik istikrar göstergelerinden biri olarak da değerlendirilmektedir. Bunun yanında kamunun kısıtlarını ve finansal riskleri temsilen kullanılan finansal risk endeksinin döviz kuru istikrarı gibi bileşenleri de bazı çalışmalarda (örn.; Sharma, 2012) makro ekonomik istikrarın da göstergesi olarak kullanılmaktadır. Bu iki durumu birlikte ele aldığımızda, çalışmada bulunan sonuçlar yükselen ekonomilerde kamu özel iş birliği yatırımlarının makro ekonomik istikrara sahip, güvenilir ve öngörülebilir bir ekonominin varlığından önemli ölçüde etkilendiğini gösterebilir.

Literatürde kamu özel iş birliği yatırımlarının önemli bir belirleyicisi de kamunun finansal kısıtları olarak görülmektedir. Bu durum aynı zamanda ülkelerin finansal riskleri olarak da ele alınabilmektedir. Bu çalışmada da finansal risk olarak ele alınan bu değişkenin her iki tahmin sonucunda da beklenen kamu özel iş birliği yatırımlarının bu risklerden ya da kısıtlardan etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Oluşturulan endeksin bileşenlerine baktığımızda dış borcun GSYİH'ya oranı, cari açığın GSYİH'ya oranı, likidite gibi önemli kısıtları içermektedir. Düşük gelirli ya da gelişmekte olan ülkelerde beklenen durum kamunun kaynakları kısıtlı iken daha çok kamu özel ortaklığına yönelmesidir. Bu durumda finansal risklerin artması, kamu özel iş birliği yatırımlarını artırabilir. Ancak, bu çalışmada kurulan hipotez kamunun finansal koşullarının bir risk unsuru olarak ele

alınması sonucunda finansal açıdan daha az stabil ya da daha az riskli olan yükselen ekonomilerde bu ilişkinin ters olmasıdır (Basilio, 2011). Yükselen ekonomilerde finansal açıdan daha az riskli olan ülkeler, daha çok yatırım çekebilmektedir. Bu çalışmanın analiz sonuçları da bahsedilen ilişkinin kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarında da geçerli olduğunu göstermektedir.

FMOLS ve DOLS sonuçları, kamu özel iş birliği altyapı yatırımlarının belirleyicileri arasından kurumsal risklerin en yüksek etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, MENA ülkelerindeki altyapı yatırımlarının belirleyenlerinde kurumsal faktörlerin en önemli etkiye sahip olduğunu belirten Di Liddo vd. (2019) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Bu sonuç, yükselen ekonomiler için daha güçlü kurumsal çevrenin ya da daha düşük kurumsal riskin yatırımcıları cezbedmesi sonucunu vurgulayan Banerjee vd. (2006) ve Basilio (2011) çalışmaları ile de paralellik göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve kurumsal kalite ilişkisini açıklayan çalışmalara bakıldığında (örn. Kirkpatrick vd., 2004; Zhang vd., 2008; Estache, 2010), literatürde karışık sonuçlar rapor edilmiş olsa da genel kanı daha düşük kurumsal kaliteye sahip ülkelerin daha az doğrudan yabancı yatırım çekebildiğidir. Bu durumda, teorik beklenti kamu özel iş birliği altyapı yatırımları için de benzer davranış göstermesidir. Öyle ki, kurumsal kapasitenin düşük olması düzenlemelerin ve bürokrasinin etkinliğinin az olduğunu, hukukun üstünlüğünün de daha az etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum, düzenleyici taahhüdün ve hesap verilebilirliğin yatırımcıları cezbedecek seviyede olması önünde bir engel teşkil edebilir. Bu duruma ek olarak, altyapı yatırımları veya uzun ömürlü projeler doğası gereği riskli olduklarından, gelecekteki fayda ve maliyetleri üzerindeki belirsizliği en aza indirebilecek etmenlerden biri de güçlü bir yönetim yapısıdır (Valila, 2020; Engel vd., 2020). Bu açıdan bakıldığında, görece daha iyi makroekonomik ve finansal göstergelere sahip olan yükselen ekonomilerde kurumların iyileştirilmesi kamu özel iş birliği altyapı yatırımları için kritik bir rol oynayabilmektedir. Bu bağlamda yatırımcılar, risklerini minimize edecek bir çevrede yatırım yapmayı tercih etme eğiliminde olacaklardır.

Sonuç

Altyapı, ekonomik büyüme ve verimlilik ilişkisine bakıldığında, altyapının iyileştirilmesinin ya da genişletilmesinin ekonomiye ve sosyo-ekonomik yapıya olumlu etkileri yadsınmaz. Bu çok yönlü ilişki altyapı yatırımlarını elzem hale getirirken, yükselen ekonomileri de bütçe ve finansman kısıtları nedeni ile alternatif kaynaklara yönlendirmektedir. Artan altyapı talebini karşılamak ve altyapı yatırım açığını kapatmak amacıyla kamu özel iş birliği altyapı projeleri de alternatif bir finansman kaynağı haline gelmiştir. Ancak bu yatırım tipi de ülkelerin makroekonomik şartları, kurumsal kalitesi, finansal durumu gibi birçok değişkenden etkilenebilmektedir.

Bu bağlamda, bu çalışmanın amacı 13 yükselen piyasa ekonomisi için kamu özel iş birliği altyapı yatırımları ile finansal ve kurumsal riskler arasındaki ilişkiyi incelemektir. Panel FMOLS ve DOLS eş bütünleşme tahminçileri ile yapılan analizde, 1995-2017 yıllarını kapsayan bir veri seti kullanılmıştır. Bu veri setinde makroekonomik koşulları ya da piyasa büyüklüğünü temsilen kişi başı gayri safi yurtiçi hasıla değişkeni kullanılmıştır. Çalışmanın temel amacı kapsamında incelenen kurumsal ve finansal riskler ise ICRG veri tabanından alınan çeşitli göstergeler ile hazırlanan kurumsal ve finansal risk endeksleri ile modele dahil edilmiştir. Son olarak bağımlı değişken olan kamu özel iş birliği altyapı yatırımları ise PPI veri tabanından elde edilmiştir.

Yapılan analizden bulguları kamu özel iş birliği altyapı yatırımları, finansal risk ve kurumsal risk arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak, kullanılan tahminçiler ise uzun dönemde PPI üzerinde en büyük etkiye yaratan değişkenin kurumsal risk olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, yükselen piyasa ekonomilerinin

makroekonomik olarak iyi performans göstermesinin yatırımları daha cazip hale getirirse de yatırım kararlarının aynı zamanda ülkelerin kurumsal yapısından önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Bununla birlikte, kurumların daha etkin olduğu ülkelerde iyi düzenlenmiş sözleşmeler, kurallar ve düzenleyici taahhüdün varlığı yatırımcıları teşvik edebilmektedir. Bu teşvik, yatırımcıların risklerini minimize etmek istemesiyle paralellik göstermektedir. Özellikle, son yıllarda sürdürülebilir enerji ve geleneksel ulaşırmaya kıyasla daha verimli olan yüksek hızlı tren, hava yolu taşımacılığı gibi ulaştırma tipi yatırımlardaki artan talebi karşılamak amacıyla ülkelerin daha yüksek bir kurumsal kapasite seviyesine gelmesi daha da önemli hale gelmektedir.

KAYNAKÇA

- ANWAR, A., SHARIF, A., FATIMA, S., AHMAD, P., SINHA, A., KHAN, S. A. R., & JERMSITTIPARSERT, K. (2021). The asymmetric effect of public private partnership investment on transport CO2 emission in China: Evidence from quantile ARDL approach. *Journal of Cleaner Production*, 288, 125282.
- AYHAN, F. (2019). The Effects of Political and Economic Risk on FDI: A Theoretical Survey. In *Global Trends of Modernization in Budgeting and Finance* (pp. 44-63). IGI Global.
- BANERJEE, S. G., OETZEL, J. M., & RANGANATHAN, R. (2006). Private provision of infrastructure in emerging markets: do institutions matter?. *Development Policy Review*, 24(2), 175-202.
- BASILIO, M. (2011). Infrastructure PPP investments in emerging markets. Erişim: https://www.researchgate.net/profile/Maria-Basilio/publication/265219817_Infrastructure_PPP_investments_in_Emerging_Markets/links/564e438608aefe619b0fbdd8/Infrastructure-PPP-investments-in-Emerging-Markets.pdf
- BUCHANAN, B. G., LE, Q. V., & RISHI, M. (2012). Foreign direct investment and institutional quality: Some empirical evidence. *International review of financial analysis*, 21, 81-89.
- CASADY, C. B., ERIKSSON, K., LEVITT, R. E., & SCOTT, W. R. (2019). (Re) assessing public-private partnership governance challenges: an institutional maturity perspective. In *Public-Private partnerships for infrastructure development*. Edward Elgar Publishing.
- DELMON, J. (2017). *Public-private partnership projects in infrastructure: an essential guide for policy makers*. Cambridge university press.
- DI LIDDO, G., RUBINO, A., & SOMMA, E. (2019). Determinants of PPP in infrastructure investments in MENA countries: a focus on energy. *Journal of Industrial and Business Economics*, 46(4), 523-580.
- EMEK, U. (2015). Turkish experience with public private partnerships in infrastructure: Opportunities and challenges. *Utilities Policy*, 37, 120-129.
- ENGEL, E., FISCHER, R. D., & GALETOVIC, A. (2020). When and how to use public-private partnerships in infrastructure: lessons from the international experience (No. w26766). National Bureau of Economic Research.
- ESTACHE, A. (2010). Infrastructure finance in developing countries: An overview. *EIB Papers*, 15(2), 60-88.
- GJEBREA, E., & ZOTO, O. (2015). Infrastructure Public Private Partnership Investments: A Comparative Analysis of Western Balkan and Emerging Countries. In *EU Crisis and the Role of the Periphery* (pp. 131-145). Springer, Cham.
- HAMMAMI, M., RUHASHYANKIKO, J. F., & YEHOUE, E. B. (2006). Determinants of public-private partnerships in infrastructure.

- HYUN, S., PARK, D., & TIAN, G. (2018). Determinants of Public-Private Partnerships in Infrastructure in Asia: Implications for Capital Market Development. Asian Development Bank Economics Working Paper Series, (552). International Country Risk Guide Dataset. Erişim: <https://www.prsgroup.com/>
- IM, K. S., PESARAN, M. H., & SHIN, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74.
- JOSKOW, P. L. (1998). Regulatory priorities for reforming infrastructure sectors in developing countries (p. 3). World Bank.
- KASRI, R. A., & WIBOWO, F. A. (2015). Determinants of public-private partnerships in infrastructure provision: evidence from Muslim developing countries. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 36(2), 1.
- KESSIDES, I. N. (2004). Reforming infrastructure: Privatization, regulation, and competition. World Bank Publications.
- KIRKPATRICK, C., PARKER, D., & ZHANG, Y. F. (2004). Foreign direct investment in infrastructure in developing countries: does regulation make a difference? (No. 1649-2016-135904).
- KRIFA-SCHNEIDER, H., & MATEI, I. (2010). Business climate, political risk and FDI in developing countries: Evidence from panel data. *International Journal of Economics and Finance*, 2(5), 54-65.
- KUMAR, N. (2019). Determinants of Public Private Partnerships in Infrastructure: A Study of Developing Countries. *Journal of Commerce & Accounting Research*, 8(2).
- LAW, S. H., AZMAN-SAINI, W. N. W., & IBRAHIM, M. H. (2013). Institutional quality thresholds and the finance-growth nexus. *Journal of Banking & Finance*, 37(12), 5373-5381.
- LEVIN A, LIN CF, CHU CJ (2002) Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *J Econom* 108:1-24.
- MADDALA, G. S., & WU, S. (1999). A comparative study of unit root tests with panel data and a new simple test. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 631-652.
- MOSZORO, M. W., ARAYA, G., RUIZ NUNEZ, F., & SCHWARTZ, J. (2015). Institutional and political determinants of private participation in infrastructure. Available at SSRN 2508474.
- MOTA, J. A., & MOREIRA, A. C. (2015). The importance of non-financial determinants on public-private partnerships in Europe. *International Journal of Project Management*, 33(7), 1563-1575.
- PEDRONI, P. (1997) Panel Cointegration; Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests, with an Application to the PPP Hypothesis: New Results. Working paper, Indiana University.
- PEDRONI, P. (1999) Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 61, 653-670.
- PEDRONI, P. (2001). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In *Nonstationary panels, panel cointegration, and dynamic panels*. Emerald Group Publishing Limited.
- PEDRONI, P. (2004). Panel cointegration: asymptotic and finite sample properties of pooled time series tests with an application to the PPP hypothesis. *Econometric theory*, 20(3), 597-625.
- PEREIRA, A. M., & ANDRAZ, J. M. (2013). On the economic effects of public infrastructure investment: A survey of the international evidence. *Journal of Economic Development*, 38(4), 1-37.

PESARAN, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics No. 0435.

PESARAN, M. H., ULLAH, A., & YAMAGATA, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal*, 11(1), 105-127.

PHILLIPS, P. C., & HANSEN, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.

RAMIREZ, M. D. (2007). A panel unit root and panel cointegration test of the complementarity hypothesis in the Mexican case: 1960–2001. *Atlantic Economic Journal*, 35(3), 343-356.

RESIDE, R. E., & MENDOZA, A. M. (2010). Determinants of outcomes of public-private partnerships (PPP) in infrastructure in Asia (No. 2010, 03). UPSE Discussion Paper.

SHARMA, C. (2012). Determinants of PPP in infrastructure in developing economies. *Transforming government: people, process and policy*.

STERN, J., & HOLDER, S. (1999). Regulatory governance: criteria for assessing the performance of regulatory systems: An application to infrastructure industries in the developing countries of Asia. *Utilities Policy*, 8(1), 33-50.

VÄLILÄ, T. (2020). An overview of economic theory and evidence of public-private partnerships in the procurement of (transport) infrastructure. *Utilities Policy*, 62, 100995.

VAN SONG, N., TIEP, N. C., VAN TIEN, D., VAN HA, T., PHUONG, N. T. M., & MAI, T. T. H. (2022). The role of public-private partnership investment and eco-innovation in environmental abatement in USA: evidence from quantile ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(8), 12164-12175.

WORLD BANK GROUP. (2016). The state of PPPs: infrastructure public-private partnerships in emerging markets and developing economies 1991-2015.

WORLD BANK Public-Private Partnership Database. Erişim:

<https://ppi.worldbank.org/en/ppi>

XIONG, W., CHEN, B., WANG, H., & ZHU, D. (2019). Governing public-private partnerships: A systematic review of case study literature. *Australian Journal of Public Administration*, 78(1), 95-112.

ZHANG, Y. F., PARKER, D., & KIRKPATRICK, C. (2008). Electricity sector reform in developing countries: an econometric assessment of the effects of privatization, competition and regulation. *Journal of Regulatory Economics*, 33(2), 159-178.

Summary

The economic effects of infrastructure investments have been the subject of many studies, both theoretically and empirically. According to existing literature, the common idea is that infrastructure investments have a positive effect on economic growth and development through various channels. So much so that a reliable and sustainable infrastructure, on the one hand, accelerates production, productivity, and economic growth, on the other hand, plays an active role in the fight against poverty and inequality. For example, providing reliable and sustainable electricity and telecommunication services will reduce costs, increase productivity and raise the standard of living for both consumers and producers. Under the influence of the efficiency declines in infrastructure services, which were heavily provided by the public until the 1980s, infrastructure privatization movements commenced in cooperation with international organizations. Inadequate and unsuccessful

public investments were among the reasons for the declining infrastructure performance, especially in developing and transition economies (Kessides, 2004). This situation made the effects of private investments on the economy visible.

The reason behind the low performance of infrastructure industries in developing economies compared to developed countries as a result of the regulations is based on financial factors as well as institutional factors. Funding for the infrastructure investments necessary for privatization, promotion of competition, and realization of regulatory reforms was lacking (Joskow, 1998). For this reason, public-private partnership projects, as a financing tool that has become more popular, aimed to eliminate this gap. "Private Participation in Infrastructure (PPI)", the database of the World Bank contains important information for studies in this field. Although there is no single generally accepted definition of public-private partnerships, the definitions made a point to some common features. In general, these partnerships regulate a range of responsibilities for public and private parties, including investments for a specific purpose. According to the definition of the World Bank (2016), public-private cooperation is defined as "any contractual arrangement between a public agency or authority and a private organization for the provision of a public asset or service in which the private organization assumes the significant risk and management responsibility".

These regulations have many advantages, especially in terms of infrastructure development, but they can also have some disadvantages. The emergence of both advantages and disadvantages depends on the well-designed contracts, the institutions surrounding these partnerships, the rules, and the quality of the management standards on the procedures (Emek, 2015). Hammami et al. (2006) is important in terms of empirically testing hypotheses about the factors affecting public-private partnership investments. They summarize these factors as follows; budget constraints, political environment, institutional quality, and strong legal system, market conditions and macroeconomic stability, and experiences in public-private cooperation.

In this context, the aim of this study is to examine the relationship between public-private partnerships in infrastructure investments and financial and institutional risks for 13 emerging market economies (Argentina, Brazil, People's Republic of China, Colombia, India, Indonesia, Malaysia, Mexico, Peru, Philippines, Russian Federation, Thailand ve Türkiye) between 1995-2017 by using panel FMOLS and DOLS estimators. In this data set, per capita gross domestic product variable is used to represent macroeconomic conditions or market size. Institutional and financial risks, which were examined within the scope of the main purpose of the study, were included in the model with the institutional and financial risk indices prepared with various indicators from the ICRG database. Finally, public-private partnerships in infrastructure investments, which are the dependent variable, were obtained from the PPI database.

The findings showed that there is a long-term relationship between public-private partnership infrastructure investments, financial risk, and institutional risk. In addition, the estimators used show that the variable that has the greatest impact on PPI, in the long run, is an institutional risk. This result shows that although the macroeconomic performance of emerging market economies makes investments more attractive, investment decisions are also significantly affected by the institutional structure of the countries. However, in countries where institutions are more effective, the existence of well-arranged contracts, rules, and regulatory commitment can encourage investors. This incentive is in parallel with the investors' choice to minimize their risks.

TÜRKŞEKER İçin Etkin Bir Üretim Modeli Önerisi*

Yalçın ARSLANTÜRK**, Ahmet Burçin YERELİ***

Öz

Bu çalışmanın amacı, son yapılan özelleştirmeler neticesinde 15 adet şeker fabrikasıyla faaliyetlerini sürdüren TÜRKŞEKER için faaliyet kârlılığını sağlayabilecek bir üretim modeli önermektir. Çalışmada temel olarak veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Önerilen modelde, çok düşük kapasite kullanım oranına sahip fabrikaların kapatılması ve buralardaki üretim kotasının diğer fabrikalara aktarılmasıyla kapasite kullanım oranının artırılması hedeflenmiştir. Daha önceki yıllarda kapasite kullanım oranındaki değişimlere göre gerçekleşen maliyet farklılaşması baz alınarak yeni üretim modelindeki toplam satış maliyeti hesaplanmıştır. Buna göre aynı toplam üretimin, 15 fabrika yerine 7 fabrikayla daha düşük maliyetle gerçekleştirileceği hesaplanmıştır. Bunun da TÜRKŞEKER'i faaliyet kârı elde eder bir yapıya kavuşturduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca kapatılacak fabrika bölgelerindeki pancar üreticilerinin refah kaybını giderebilecek politika önerisi de sunulmuştur. Bu önerinin maliyetinin TÜRKŞEKER'in maliyet kazancının altında kaldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla önerilen yeni üretim modelinin, çiftçi refahı için yapılacak harcamalar dikkat alındığında dahi genel bütçeye olumlu etkisinin olacağı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çiftçi Refahı, Faaliyet Zararı, Kapasite Kullanım Oranı, Kârlılık, Satış Maliyeti.

Proposal of an Effective Production Model for TÜRKŞEKER

Abstract

This study proposes a production model that can ensure operational profitability for TÜRKŞEKER, which continues its activities with 15 sugar factories due to the latest privatisations. In the study basically, a data analysis method was used. The proposed model it is aimed to increase capacity utilisation rates by closing the factories with meagre capacity utilisation rates and transferring their production quota to other factories. The

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 23.06.2022

Kabul/Accepted: 21.03.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1134963>

* Bu çalışma, Yalçın ARSLANTÜRK'ün Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ danışmanlığında hazırladığı, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı'nda 2021 yılında kabul edilen ve 2022 yılında yayımlanan "Türkiye'de Tarımsal KİT'lerin Analizi ve Yeni Politika Önerileri" adlı doktora tez çalışmasının bir bölümünden türetilmiştir.

** Dr., Uzman, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara, Türkiye. E-posta: yalcintrabzon@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0895-0022>

*** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: aby@hacettepe.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-8746-6756>

total sales cost in the new production model is calculated based on the cost differentiation realised according to the changes in the capacity utilisation rate in previous years. Accordingly, it has been estimated that the same total production will be recognised at a lower cost with seven factories instead of 15. It has been determined that the said cost reduction has made TÜRKŞEKER a structure that can generate an operating profit. In the study, a policy proposal was also presented to compensate for the loss of welfare of beet producers in the factory areas to be closed. It has been determined that cost of this proposal is below TÜRKŞEKER's cost gain. Therefore, the positive effect of the proposed new production model on the general budget has been revealed even when the expenditures for farmer welfare are taken into account.

Keywords: Farmer Welfare, Operating Loss, Rate of Capacity Utilisation, Profitability, Cost of Sales.

Giriş

TÜRKŞEKER (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.) sermayesi tamamı devlet ait, şeker sektöründe bir Kamu İktisadi Teşebbüs (KİT) türü olan İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) olarak faaliyet göstermektedir. KİT mevzuatında hüküm altına alındığı üzere diğer İDT'ler gibi TÜRKŞEKER'in de verimlilik ve kârlılık ilkeleri doğrultusunda bir faaliyet yapısına sahip olması gerekmektedir. Uzun yıllar özelleştirme kapsam ve programında kaldıktan sonra 2021 yılında özelleştirme programından çıkarılması, kârlılık ilkesinin yeniden TÜRKŞEKER için önem arz etmesine neden olmuştur. TÜRKŞEKER her ne kadar özelleştirme kapsam ve programından çıkarılıp Türkiye Varlık Fonu'na devredilse de Kuruluşun tâbi olacağı ayrı bir mevzuat belirlenmemiştir. Dolayısıyla TÜRKŞEKER'in özelleştirme programına alınmadan önceki statüsü olan İDT statüsüne sahip olduğu değerlendirilmektedir. Nitelikli Fon'a devredilen KİT'lerin aynı KİT statülerinde faaliyetlerine devam etmiş oldukları hem Hazine ve Maliye Bakanlığının Kamu Sermayeli Kuruluş ve İşletmeler Raporları hem de Cumhurbaşkanlığı tarafından yayımlanan Yıllık Program ile Genel Yatırım ve Finansman Programlarından anlaşılmaktadır.

Mali tabloları incelendiğinde TÜRKŞEKER'in İDT statüsünün gereği olan kârlılık ilkesini sağlayamadığı görülmüştür. Bu durumu geçici bir sorun olarak değerlendirmek biraz iyi niyetli bir yaklaşım olacaktır. Zira Kuruluş yalnızca çalışmada analizlere dayanak teşkil eden 2015-2020 döneminde değil, 2009 yılından günümüze kadar her yıl dönem zararına uğramıştır. Dönem zararıyla birlikte Kuruluşun çoğu yılda faaliyet zararına dahi uğraması, ne derece olumsuz bir faaliyet yapısına sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu itibarla çalışmada söz konusu zararların temel kaynağı analiz edilerek kârlılığı sağlayabilecek bir üretim modeli önerisi geliştirilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle TÜRKŞEKER'in son dönemdeki özelleştirmelerle birlikte mevcut statüsü ve faaliyet yapısı ele alınmıştır. Sonrasında Kuruluşun 2015-2020 dönemine ilişkin mali yapısı analiz edilerek dönem zararlarının temel nedenleri tespit edilmiştir. Daha sonra ise TÜRKŞEKER'i en azından faaliyet kârlılığı sağlayan işletme yapısına kavuşturabilecek bir üretim modeli önerilmiştir. Söz konusu öneri için yapılan maliyete ve diğer hususlara ilişkin hesaplamalarda, daha önceki yıllarda gerçekleşen verilerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte çalışmada yalnızca TÜRKŞEKER için yeni bir üretim modeli değil, bu yeni modelin çiftçi refahını olumsuz etkilememesi açısından tarımsal politika önerisi de sunulmuştur. Bu kapsamda yeni üretim modeline göre kapanması öngörülen fabrika bölgelerindeki pancar üreticileri için daha önce fındık üreticilerine alternatif ürüne geçiş için yapılan destekleme ödemesi baz alınarak bir destekleme maliyeti hesaplanmıştır. Böylece TÜRKŞEKER için getirilen yeni üretim modeline ilişkin önerinin mali sonucu,

izlenen tarım politikaları da dikkate alınarak genel bütçeye olası etkileriyle kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir.

1. TÜRKŞEKER'in Statüsü ve Faaliyet Yapısı

TÜRKŞEKER, Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (233 sayılı KHK)¹ hükümlerine tâbi bir İDT olarak faaliyet göstermekte iken Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) kararlarıyla 2000 yılında özelleştirme kapsamına, 2008 yılında ise özelleştirme programına alınmıştır (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 22). Özelleştirme programına alınmasıyla birlikte TÜRKŞEKER'in hisselerinin tamamı Hazine'den Özelleştirme İdaresi Başkanlığı bünyesine geçmiştir (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 47). Zira Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun'un (4046 sayılı Kanun)² 17'nci maddesinde, özelleştirme kapsamına alınan kuruluşların önceki statülerinin aynı şekilde devam edeceği, özelleştirme programına alınan kuruluşların ise ayrıca bir işleme gerek olmadan Özelleştirme İdaresi Başkanlığına devredilmiş sayılacağına hükmedilmiştir. Aynı madde uyarınca söz konusu kuruluşların özelleştirme programına alınmalarına ilişkin ÖYK kararının tarihinden itibaren bağlı oldukları bakanlık veya kurumla ilişkileri kesilmiş ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığına bağlanmış sayılmaktadır.

4046 sayılı Kanuna tâbi bir kamu şirketi olarak faaliyetlerini sürdürürken özelleştirme programında yer alması dolayısıyla TÜRKŞEKER'in çeşitli fabrikaları için satış ihaleleri düzenlenmiştir. Son dönemlerdeki ihaleler, 2018 yılında alınan 2018/07 sayılı ÖYK Kararı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (TÜRKŞEKER, 2021b, s. 89). Bu Karar doğrultusunda Kuruluşa ait 14 fabrikanın özelleştirilmesi için 20/02/2018 tarihinde ihale süreci başlatılmış ve ihale sonucunda 10 fabrikanın³ devir işlemleri gerçekleştirilmiştir. 4 fabrikanın⁴ satış işlemleri ise alıcı firmaların taahhütlerini yerine getirmeme gerekçeleriyle 2018 yılında 505 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararıyla iptal edilmiştir (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 49).

Özelleştirme işlemlerinin 2018/7 sayılı ÖYK Kararıyla 31/12/2023 tarihine kadar tamamlanması konusunda karar alınmasına rağmen Kuruluş, Türkiye Varlık Fonuna devredilmiştir (TÜRKŞEKER, 2021a: 49). Özelleştirme programının sonlanması nedeniyle 4046 sayılı Kanun uyarınca Özelleştirme İdaresi Başkanlığına bağlı kuruluş yapısından çıkan TÜRKŞEKER, 4803 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararıyla⁵ 2021 yılında Tarım ve Orman Bakanlığının ilgili kuruluşu hâline gelmiştir.

TÜRKŞEKER'in faaliyet amacı ve konuları, Ana Statüsünde ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Kuruluşun amaç maddesinde, çalışmalarında dikkate alacağı hususlar arasında "kârlılık ve verimlilik" ilkeleri de bulunmaktadır (TÜRKŞEKER, 2022a). Bu ilkelere Ana Statüde yer verilmek suretiyle önemlerinin vurgulandığı anlaşılmaktadır. Zira TÜRKŞEKER İDT statüsüne sahip olup 233 sayılı KHK uyarınca⁶ İDT'ler "verimlilik ve kârlılık" ilkeleri doğrultusunda faaliyetlerini yürütmekle yükümlüdürler.

TÜRKŞEKER'in esas faaliyeti şeker üretimi olup gerek TÜRKŞEKER gerekse diğer şeker firmaları söz konusu üretimi, Şeker Kanunu (4634 sayılı Kanun)⁷ ve ilgili yönetmelikler uyarınca belirlenen tahsis yöntemine dayanarak üreticilerle yapmış oldukları şeker pancarı üretim sözleşmeleri yoluyla gerçekleştirebilmektedir. Melas ve

¹ 18/06/1984 tarihli ve 18435 mükerrer sayılı R.G.

² 27/11/1994 tarihli ve 22124 sayılı R.G.

³ Afyon, Alpullu, Bor, Çorum, Elbistan, Erzincan, Erzurum, Kırşehir, Muş, Turhal Şeker Fabrikaları.

⁴ Burdur, Ilgın, Kastamonu, Yozgat Şeker Fabrikaları.

⁵ 13/11/2021 tarihli ve 31658 sayılı R.G.

⁶ Madde 1/2-b.

⁷ 19/04/2001 tarihli ve 24378 sayılı R.G.

bundan üretilen etil alkol, şekerin dışında pancardan elde edilen yan ürün üretimleri olarak yer almaktadır (TÜRKŞEKER, 2021b, s. 73, 74).

2020 yılında şeker ve yan ürünlerine ilişkin üretimler dışında TÜRKŞEKER, sözleşmeli üretim kapsamına pancar dışı bazı ürünleri de dâhil etmiştir. Bu doğrultuda Kuruluş 2020 yılında ürettirmiş olduğu buğday, arpa, mısır ve ayçiçeğine ilişkin alımlar da gerçekleştirmiştir (TÜRKŞEKER, 2021b, s. 50).

Bu tarımsal üretim faaliyetlerinin yanı sıra Kuruluş şeker fabrikalarında kullanılmak üzere makine, tesis ve yedek parça imalatı da gerçekleştirmektedir. Buna yönelik fabrikalardaki imalat birimleri de dâhil olmak üzere 5 adet makine fabrikası ve 1 adet elektromekanik aygıtlar fabrikası bulunmaktadır (TÜRKŞEKER, 2021b, s. 171). Ayrıca Kuruluş tohum işleme fabrikasına da sahip olup burada pancar üretiminde kullanılmak üzere genetik monogerm ham tohumlarına yönelik işleme, teknik kontrol ve ilaçlama faaliyetleri gerçekleştirilmektedir (TÜRKŞEKER, 2021b, s. 64). Bunlarla birlikte Şeker Enstitüsü ve buranın bünyesinde yer alan Tarımsal ve Teknolojik Araştırmalar Müdürlükleri aracılığıyla Kuruluş ar-ge faaliyetlerinde de bulunmaktadır (TÜRKŞEKER, 2021b, s. 173).

Pancardan şeker üretim kapasitesine göre 2018 yılındaki özelleştirmeler öncesi 25 şeker fabrikasıyla faaliyet gösterirken sektörde %65 paya sahip olan TÜRKŞEKER'in mevcut 15 şeker fabrikasıyla söz konusu payı %37'ye düşmüştür (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 51). Kuruluşun pancar şekeri satışları içindeki payı ise 2020 yılı itibarıyla %36'dır (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 41, 42). Bu yüksek üretim kapasitesi ve fiili üretimi, üretimden satışlar dikkate alınarak yapılan İSO500 listesinde TÜRKŞEKER'in ilk 100'de yer almasını sağlamaktadır. Kuruluş 25 şeker fabrikasıyla faaliyet gösterdiği 2017 yılında söz konusu listede 25'inci sırada yer alırken şeker fabrikası sayısının 15'e düştüğü 2020 yılında 53'üncü sırada yer almıştır (İSO, 2021).

TÜRKŞEKER'in faaliyet yapısına ilişkin bu bilgilerin yanı sıra faaliyette bulunduğu şeker sektöründeki yapıyı da kısaca açıklamak faydalı olacaktır. Pancar şekeri üretiminde TÜRKŞEKER dışında 18 fabrika⁸ faaliyet göstermekte; bunların dışında 5 ayrı şirket de nişasta bazlı şeker üretimi gerçekleştirmektedir (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 21). Nişasta bazlı şeker üreten şirketlerin toplam üretim izni kotası, toplam A kotası⁹ şekerin %5'iyle¹⁰ sınırlandırılmıştır (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 26). Böylece ülkemizde üretilen toplam şekerin %95'inin pancar şekerinden, %5'inin ise nişasta bazlı şekerden karşılanması planlanmıştır. Ancak mevzuatın vermiş olduğu %50 oranında artırma ya da azaltmaya ilişkin yetkiye dayanarak alınan Cumhurbaşkanı Kararı ile 2019/20, 2020/21 ve 2021/22 pazarlama yıllarında nişasta bazlı şeker kotası, ülke toplam A kotasının %2,5'i olarak belirlenmiştir (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 26). Bunlarla birlikte kota hakkına sahip olmayıp yalnızca ihracat amaçlı üretim yapan 5 adet nişasta bazlı şeker üreten şirket de bulunmaktadır (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 22). Toplamda 350 bin tonluk yıllık üretim kapasitesine sahip olan bu şirketlerin kota hakkı bulunmaması nedeniyle üretimlerinin tamamı ihraç edilmektedir (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 22).

⁸ Özel sektöre ait 12 fabrika ile PANKOBİRLİK'e ait Konya Şeker Fabrikaları A.Ş. (2 fabrika), Kayseri Şeker Fabrikaları A.Ş. (3 fabrika) ve Amasya Şeker Fabrikası.

⁹ 4634 sayılı Kanun'da; yurtiçi pazara satışa konu olabilen miktar A kotası, A kotasının belli bir yüzdesi olarak hesaplanan ve güvenlik amaçlı üretilen miktar B kotası, bu kotalar dışında yurtiçi pazara satış mümkün olmamak üzere üretilen şeker ile işlenmek suretiyle ihraç kaydıyla temin edilen şeker C kotası olarak adlandırılmaktadır.

¹⁰ 7103 sayılı Vergi Kanunları İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunla %5 olarak belirlenmiştir. 4634 sayılı Kanun'un 3'üncü maddesinde, Cumhurbaşkanı'na bu oranı %50 artırma/azaltma yetkisi tanınmıştır.

2. TÜRKŞEKER'in Mali Yapısının Analizi

TÜRKŞEKER'in gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin mali sonuçlarını öncelikle gelir tablosunu analiz ederek ortaya koymak uygun olacaktır.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Brüt Satışlar	3.526.880	3.635.682	3.875.776	3.791.245	3.227.799	4.388.699
Satış İndirimleri (-)	218	50	36	3.283	74.512	106.811
Net Satışlar	3.526.662	3.635.632	3.875.740	3.787.962	3.153.287	4.281.888
Satışların Maliyeti (-)	3.299.603	3.320.733	3.681.121	3.508.701	3.221.941	4.476.559
Brüt Satış Kârı / (Zararı)	227.059	314.899	194.619	279.261	(68.654)	(194.671)
Faaliyet Giderleri (-)	204.568	223.777	259.596	266.012	238.035	271.911
Faaliyet Kârı / (Zararı)	22.491	91.122	(64.977)	13.249	(306.689)	(466.582)
Diğer Faaliyetlerden Olağan Gelir ve Kârlar (+)	18.511	29.746	21.722	35.835	61.563	54.238
Diğer Faaliyetlerden Olağan Gider ve Zararlar (-)	4.486	4.710	4.408	5.511	6.112	5.598
Finansman Giderleri (-)	28.667	15.527	159.670	390.268	620.303	429.631
Olağan Kâr / (Zarar)	7.849	100.632	(207.333)	(346.696)	(871.541)	(847.573)
Olağandışı Gelir ve Kârlar (+)	24.116	17.020	52.653	37.699	43.982	46.792
Olağandışı Gider ve Zararlar (-)	132.244	194.146	103.456	1.045.078	140.950	168.971
Dönem Kârı / (Zararı)	(100.279)	(76.495)	(258.136)	(1.354.075)	(968.559)	(969.752)
Dönem Kârı Vergi ve Diğer Yasal Yükümlülük Karşılıkları (-)	-	-	-	-	-	-
Dönem Net Kârı / (Zararı)	(100.279)	(76.495)	(258.136)	(1.354.075)	(968.559)	(969.752)

Kaynaklar: TÜRKŞEKER, 2016, s. 211; TÜRKŞEKER, 2017, s. 215; TÜRKŞEKER, 2018, s. 208; TÜRKŞEKER, 2019a, s. 205; TÜRKŞEKER, 2020a, s. 203; TÜRKŞEKER, 2021b, s. 244.

Tablo 1: 2015-2020 Dönemi Gelir Tablosu Özeti (Bin TL)

Tablo 1'de TÜRKŞEKER'in 2015-2020 dönemine ilişkin tüm yıllarda dönem zararına uğradığı görülmektedir. 2018 yılında 1.354 milyon TL gibi önceki yılların çok üzerinde bir tutara ulaşan dönem zararı, 2019 ve 2020 yıllarında da 969 milyon TL seviyesinde oluşan tutarlarla ciddi şekilde olumsuz görünümünü sürdürmüştür. Son 3 yıldaki çok yüksek dönem zararının nedenlerinden biri finansman giderlerindeki yüksek artışlar olurken 2019 ve 2020 yıllarında satış maliyetlerindeki aşırı yükseliş de ayrıca etkili olmuştur. Zira 2019 ve 2020 yıllarında faaliyet zararının yanı sıra satış hasılatları, satış maliyetlerinin dahi altında kalmıştır. 2018 yılındaki dönem zararındaki aşırı yüksekliğin en temel nedeni ise "Olağandışı Gider ve Zararlar" kalemindeki 1 milyar TL'lik tutardır. Hesapla ilgili alt kalemler incelendiğinde söz konusu yüksek tutarın, ÖYK Kararıyla 707 milyon TL değerindeki varlıkların bedelsiz devrinden ve 246 milyon TL işçi kıdem tazminatlarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır (TÜRKŞEKER, 2019a, s. 198).

Yine Tablo 1'de, olağandışı giderler dikkate alınmadığında TÜRKŞEKER'in 2015 ve 2016 yıllarında olağan kâr elde ettiği; 2017, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında ise olağan zarara uğradığı görülmektedir. Olağan kâr elde edilen 2015 ve 2016 yıllarındaki finansman giderlerinin, diğer yıllarla karşılaştırıldığında oldukça düşük gerçekleştiği

anlaşılmaktadır. Zira 2015 ve 2016 yıllarında 28 ve 15 milyon TL tutarlarında gerçekleşen finansman giderleri, 2017-2020 döneminde 159 ile 620 milyon TL arasında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla finansman giderlerindeki artışla aynı doğrultuda olağan zararların da yükseldiği tespit edilmiştir. Olağan kâr elde edilen 2015 ve 2016 yıllarında aynı zamanda faaliyet kârı da elde edilmiştir. Olağan zarara uğranılan 2017, 2019 ve 2020 yıllarında ise faaliyet zararına da uğranılmıştır. Faaliyet kârına rağmen olağan zarara uğranılan tek yıl 2018 yılı olup bunun temel nedeni bu yıldaki 390 milyon TL'lik yüksek finansman gideridir.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
(1) Çalışmayan Kısım Giderleri Toplamı	68	64	13	15	27	38
(2) İşçi Kıdem Tazminatları ile Memur ve Sözleşmeli Personel Emekli İkramesi Toplamı	60	87	76	271	98	87
(1)+(2)	128	151	89	286	125	125
Dönem Kâr (Zararı)	(100)	(76)	(258)	(1.354)	(969)	(970)

Kaynaklar: TÜRKŞEKER, 2016, s. 204; TÜRKŞEKER, 2017, s. 208; TÜRKŞEKER, 2018, s. 203; TÜRKŞEKER, 2019a, s. 198; TÜRKŞEKER, 2020a, s. 196; TÜRKŞEKER, 2021b, s. 236.

Tablo 2: Çalışmayan Kısım Gideri, İşçi Tazminat ve Personel İkramesi (Milyon TL)

2015-2020 dönemine ilişkin "Olağandışı Gider ve Zararlar" hesabı incelendiğinde, çalışmayan kısım giderleri ile personele ödenen tazminatlar ve ikramesi söz konusu kalem içerisinde ciddi bir ağırlığının bulunduğu anlaşılmıştır. Tablo 2'den görüleceği üzere yüksek tutarlarda gerçekleşen söz konusu ödemeler, dönem zararının temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. 2018 yılında bu ödemelerle birlikte 707 milyon TL değerindeki bedelsiz devredilen varlıkların değeriyle çok yüksek bir olağandışı gider ve zarar tutarı hesaplanmış ve böylece söz konusu yıl TÜRKŞEKER'in en yüksek dönem zararına uğradığı yıl olmuştur.

Çalışmayan kısım giderleri hesabındaki tutar esas olarak düşük kapasite kullanım oranları nedeniyle kampanya dönemlerinde çalıştırılmayan fabrikaların sabit maliyetlerinden oluşmaktadır. 2015 ve 2016 yıllarında sonraki yıllara göre tutarın daha yüksek olması, bu yıllarda 4 fabrikanın¹¹ diğer yıllarda ise 1 fabrikanın¹² çalıştırılmamasından¹³ kaynaklanmaktadır (TÜRKŞEKER, 2017, s. 29, 208; TÜRKŞEKER, 2018, s. 203; TÜRKŞEKER, 2019a, s. 198; TÜRKŞEKER, 2021b, s. 236). Genel olarak her yıl yüksek seyreden işçi kıdem tazminatları ile personel ikramesinin 2018 yılında daha da artması ise aynı yıl satışı gerçekleştirilen fabrikalardaki personelin iş akitlerinin feshinden kaynaklanmıştır.

TÜRKŞEKER için her yıl gerçekleşen "Olağandışı Gider ve Zararlar" hesabındaki olumsuzluğun yanı sıra bazı yıllarda faaliyet zararı sorunu da bulunmaktadır. 2017, 2019 ve 2020 yıllarında dönem zararıyla birlikte faaliyet zararına da uğranılmıştır. Söz konusu zarar 2020 yılında 467 milyon TL'lik tutarla çok ciddi bir seviyeye ulaşmıştır. Bu aşamada faaliyet zararının kaynağının tespiti büyük önem arz etmektedir. Zira dönem zararı bir yana bir işletmenin aslı faaliyetlerini dahi zararlı sonuçlandırması, o işletmenin ticari faaliyetlerinin sürdürülebilirliği önündeki en önemli risk faktörü olarak kabul edilebilir.

¹¹ Çarşamba, Ağrı, Alpullu ve Susurluk Şeker Fabrikaları.

¹² Çarşamba Şeker Fabrikası.

¹³ Çalıştırılmayan fabrika alanlarındaki şeker pancarları nakledilmek suretiyle TÜRKŞEKER'in diğer fabrikalarında işlenmiştir.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
(1) Net Satışlar	3.526.662	3.635.632	3.875.740	3.787.962	3.153.287	4.281.888
(2) Satışların Maliyeti	3.299.603	3.320.733	3.681.121	3.508.701	3.221.941	4.476.559
(2)/(1) (%)	93,56	91,34	94,98	92,63	102,18	104,55
Brüt Kâr (Zarar) (%)	6,44	8,66	5,02	7,37	(2,18)	(4,55)

Kaynak: Tablo 1'de yer alan veriler ve yazar tarafından yapılan hesaplamalardır.

Tablo 3: Satışların Maliyeti ve Brüt Kâr Oranı

Tablo 3'te yer alan net satış tutarlarına göre satışların maliyetinin yüksekliği, TÜRKŞEKER'in satış maliyetlerinin ne kadar tutarsız olduğunu ve faaliyet zararının temel nedenlerinden birini teşkil ettiğini göstermektedir. Satış maliyetlerinin net satışlara oranının 2015-2020 döneminde en düşük hesaplandığı 2016 yılında dahi söz konusu oran %91,34 gibi oldukça yüksek bir orandır. Sektörel olarak farklılık göstermekle birlikte brüt kâr marjının imalat sektöründe genel olarak %25 oranında gerçekleşmesi beklenmektedir (Çelik, 2019). Dolayısıyla söz konusu dönemde TÜRKŞEKER'in sahip olduğu %8,66'lık en iyi brüt kâr marjı dahi imalat sektörünün çök altındadır. Kaldı ki 2019 ve 2020 yıllarında satış maliyetleri net satış hasılatlarının üzerinde gerçekleşerek brüt kâr marjı yerine brüt bazda dahi zarara uğranılmıştır. Tüm bu veriler TÜRKŞEKER'in ne kadar yüksek bir satış maliyeti sorununa sahip olduğunu göstermektedir.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Pancar Alış Fiyatı (TL/Kg)	0,19	0,19	0,21	0,23	0,30	0,34
Pancar Alış Fiyat Artışı (%)	20,63	0,00	10,53	11,43	30,43	12,00
*ÜFE Artışı (%)	5,92	4,07	13,26	21,36	26,44	7,71
Şeker Satış Fiyatı (TL/Kg)	2,51	2,67	2,70	3,00	3,13	3,57
Şeker Satış Fiyatı Artışı (%)	14,40	6,18	1,15	11,06	4,33	14,05
**TÜFE Artışı (%)	8,19	7,86	9,37	12,71	18,22	12,39
***Şeker Üretim Kapasitesi (Ton)	2.036.000	2.036.000	2.036.000	1.176.000	1.176.000	1.176.000
Fiili Şeker Üretimi (Ton)	1.023.300	1.404.000	1.525.050	685.700	894.670	1.072.700
Kapasite Kullanım Oranı (%)	50	69	75	58	76	91
Faaliyet Kârı (Zararı) (Bin TL)	22.491	91.122	(64.977)	13.249	(306.689)	(466.582)

* Eylül ayları baz alınarak on iki aylık ortalamalara göre hesaplanan oran dikkate alınmıştır. Zira ÜFE ile karşılaştırma yapılacak olan pancar alım fiyatları, Eylül aylarında açıklanmaktadır.

** Takvim yılının tüm aylarında satışların söz konusu olması dolayısıyla daha sağlıklı bir karşılaştırma için TÜFE değişimi olarak o yıla ilişkin on iki aylık ortalamalara göre hesaplanan oran dikkate alınmıştır.

*** 2018 yılında 10 fabrikanın satışı sonrası fabrika sayısının 25'ten 15'e düşmesiyle TÜRKŞEKER'in toplam şeker üretim kapasitesi 2018, 2019 ve 2020 yıllarında önceki yıllara göre daha düşük hesaplanmaktadır.

Kaynaklar: TÜRKŞEKER, 2016, s. 140, 146, 211; TÜRKŞEKER, 2017, s. 143, 149, 215; TÜRKŞEKER, 2018, s. 127, 133, 208; TÜRKŞEKER, 2019a, s. 49, 120, 122, 126, 205; TÜRKŞEKER, 2019b, s. 32, 35; TÜRKŞEKER, 2020a, s. 35, 117, 122, 203; TÜRKŞEKER, 2020b, s. 30, 32; TÜRKŞEKER, 2021b, s. 73, 147, 151; TÜİK, 2022a, s. TÜİK, 2022b ve yazar tarafından yapılan hesaplamalardır.

Tablo 4: TÜRKŞEKER Fiyat Politikası, Kapasite Kullanımı ve Faaliyet Kârlılığı

Tablo 4'te yer alan TÜRKŞEKER'e ait pancar alış fiyatlarındaki artış ile ÜFE artış oranları, şeker satış fiyatlarındaki artış ile TÜFE artış oranları, aynı zamanda pancar alış fiyatlarındaki artış ile şeker satış fiyatlarındaki artış oranları birbirleriyle mukayese edildiğinde, faaliyet kârlılığı ile fiyatlar arasında genel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Nitekim Kuruluşun pancar alış fiyat artışlarının ÜFE artış oranından, şeker satış fiyat artışlarının TÜFE artış oranından ya da alış ve satış fiyat artış oranlarının birbirinden fazla ya da az olmasına göre yıllara göre kârlılıkta tutarlı bir değişim görülmemiştir.

Bu itibarla faaliyet zararlarının temel nedeninin tespiti için satış maliyetlerine odaklanmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Yukarıdaki tespitler doğrultusunda alış fiyatları göz ardı edildiğinde, satış maliyetlerinin en belirleyici maliyet kalemi olarak temel üretim maliyetleri dikkate alınabilir. Üretim maliyetleri ise doğası gereği kapasite kullanım oranından doğrudan etkilenmektedir. Kapasite kullanım oranlarının artmasıyla birim üretim maliyetleri düşmekte, söz konusu oranların azalmasıyla ise birim maliyetler artmakta; dolayısıyla her iki değişken arasında ters orantılı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4'te 2020 yılı dışında TÜRKŞEKER'in kapasite kullanım oranlarının %50 ile %76 arasında değiştiği görülmektedir. 2020 yılındaki %91'lik kapasite kullanım oranı ise 2020/21 kampanya dönemindeki üretime ilişkin oran olup 2020 yılının satış maliyetlerini oluşturan kapasite kullanım oranı değildir. Zira TÜRKŞEKER'in üretim dönemi, fabrikalara göre birkaç ay değişmekle birlikte genel olarak Eylül-Şubat dönemini kapsamaktadır. Dolayısıyla bir kampanya döneminde gerçekleştirilen üretim, kampanya döneminin başlangıç yılı değil, devam eden yılda satışa konu olmakta ve gelir tablosunda o yılın satış maliyetleri içerisinde yer almaktadır. Bu itibarla 2020 yılındaki satış maliyetlerini etkileyen kapasite kullanım oranı, 2019/20 kampanya dönemi için geçerli olan %76 oranıdır. 2020/21 kampanya dönemindeki kapasite kullanım oranı ise 2021 yılının satış maliyetlerini etkilemektedir. Dolayısıyla 2015-2020 döneminin satış maliyetlerini etkileyen kapasite kullanım oranları %50 ile %76 arasında değişmektedir. Sektörde pancar şekeri üreten diğer şirketlerin 2015-2020 döneminde ortalama kapasite kullanım oranı ise %94'tür¹⁴. Bu oran, TÜRKŞEKER'in en yüksek kapasite kullanım oranı olan %76 oranının dahi ne kadar düşük bir oran olduğunu göstermektedir.

Bu tespitler sonucunda, TÜRKŞEKER'in satış maliyetlerini düşürmek için temel olarak kapasite kullanım oranının artırılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Zira bazı yıllarda düşük satış fiyatı, bazı yıllarda yüksek alım fiyat politikası faaliyet zararına neden olurken düşük kapasite kullanım oranları 2015-2020 döneminin her yılı için geçerli konumdaki ortak olumsuz gösterge olmuştur. Kuruluşun ciddi derecedeki düşük kapasite kullanım oranına sahip üretim yapısıyla kârlılığı sağlaması mümkün görünmemektedir. TÜRKŞEKER'in uzun dönemdir kâr elde edememesi de bunun bir göstergesidir. Kuruluş yalnızca çalışmaya konu olan 2015-2020 dönemini değil, 2009-2020 dönemindeki yılların tamamını zararlı kapatmıştır (TÜRKŞEKER, 2014, s. 47).

Kuruluşun uzun yıllardır dönem zararıyla sonuçlanan faaliyet yapısı, finansman sorununa da yol açmıştır.

¹⁴ Toplam pancar şekeri üretiminden TÜRKŞEKER üretimlerinin düşülmesiyle bulunan özel sektör üretiminin, toplam üretim kapasitesinden TÜRKŞEKER kapasitesinin düşülmesi suretiyle bulunan özel sektör kapasitesi içerisindeki oranın 5 yıllık ortalamasıdır (TÜRKŞEKER, 2021a, s. 33, 34 ve Tablo 4'ten yararlanarak hesaplanmıştır).

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Banka Kredileri	101.570	0	2.765.180	2.769.900	2.697.600	4.537.000
Finansman Giderleri	28.667	15.527	159.670	390.268	620.303	429.631

Kaynaklar: TÜRKŞEKER, 2016, s. 209, 210, 211; TÜRKŞEKER, 2017, s. 213, 214, 215; TÜRKŞEKER, 2018, s. 206, 207, 208; TÜRKŞEKER, 2019a, s. 203, 204, 205; TÜRKŞEKER, 2020a, s. 201, 202, 203; TÜRKŞEKER, 2021b, s. 231, 242, 243.

Tablo 1: Kredi Borcu ve Maliyeti (Bin TL)

Tablo 5'te TÜRKŞEKER'in banka kredilerinin çok yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir. 2015 yılı sonunda 101 milyon TL tutarına ulaşan banka kredileri, 2017 yılından itibaren 2 milyar TL'nin üzerine çıkmış ve 2020 yılı sonunda 4,5 milyar TL gibi çok ciddi bir tutara ulaşmıştır. 2020 yılında gerçekleşen 4,3 milyar TL'lik satış cirosunun dahi toplam banka kredisinin altında kalması, bu kredilerin ne derece olumsuz bir seviyeye ulaştığını göstermektedir. Banka kredilerindeki olumsuzluk, finansman giderlerinin de artmasına neden olmuştur. Banka kredilerinde ilk ciddi artışın gerçekleştiği 2017 yılında 160 milyon TL seviyesine çıkan finansman giderleri 2018 yılında 390 milyon TL'ye, 2019 yılında ise 620 milyon TL'ye kadar yükselmiştir. Faiz tahakkuk dönemleri ile kredinin kullanıldığı yıllar arasındaki farklılaşmalar nedeniyle en yüksek banka kredi borcunun oluştuğu 2020 yılında finansman giderleri 429 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Yüksek finansman giderleri ise gelir tablosunda bir maliyet unsuru olarak yer almakta ve dönem zararının önemli bir nedenini oluşturmaktadır.

3. TÜRKŞEKER İçin Yeni Bir Üretim Modeli Önerisi

2000 yılında özelleştirme kapsamına ve 2008 yılında özelleştirme programına alınan TÜRKŞEKER'in 2021 yılına kadar geçen uzun bir süre özelleştirme programında kalması, Kuruluş için hayati önem taşıyan akılcı işletmecilik politikalarının tesis edilmesini güçleştirdiği görülmektedir. Ciddi dönem zararları ve yüksek banka kredileri söz konusuysen düşük kapasite kullanım oranlarıyla üretim yapılması bunun ispatı niteliğindedir. TÜRKŞEKER için kârlılığı sağlayabilecek ciddi bir politika belirleyememenin temel nedeni ise fabrikaların her an satılabileceği beklentisi olarak değerlendirilebilir.

TÜRKŞEKER'in 2021 yılında Türkiye Varlık Fonu portföyüne alınması, Kuruluş için yapısal politikaların alınmasının önünü açmıştır. Zira Kuruluşun özelleştirme programından çıkarılması ve bir KİT olarak Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ilgili kuruluşu hâline getirilmesi, faaliyetlerini sürdürmesinin planlandığını ortaya koymaktadır. Böylece Kuruluşun kârlı bir faaliyet yapısına kavuşturulması ve mali yapısının iyileştirilmesi daha da önem kazanmıştır. Türkiye Varlık Fonu'na devredilse de Kuruluşun tâbi olacağı ayrı bir mevzuat belirlenmemiştir. Bu da TÜRKŞEKER'in özelleştirme programına alınmadan önceki statüsü olan İDT statüsüne sahip olduğu şeklinde değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Nitekim Fon'a devredilen KİT'lerin mevcut KİT statüleriyle faaliyetlerine devam etmiş oldukları hem Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan Kamu Sermayeli Kuruluş ve İşletmeler Raporları hem de Cumhurbaşkanlığı tarafından yayımlanan Yıllık Program ile Genel Yatırım ve Finansman Programlarından anlaşılmaktadır. İDT statüsü için ise 233 sayılı KHK, kârlılık ilkesiyle faaliyet gösterme gerekliliğini hüküm¹⁵ altına almıştır. Bu itibarla bu bölümde TÜRKŞEKER için kârlılığı sağlayabilecek bir üretim modeli önerilmeye çalışılmıştır.

Mali yapı analizi bölümünde TÜRKŞEKER'in olumsuz mali yapısının başlıca nedeninin yüksek üretim maliyetlerinin olduğu ifade edilmişti. Üretim maliyetlerinin ise

¹⁵ Madde 1/2-a.

temelde fabrikalardaki kapasite kullanım oranlarının düşüklüğü nedeniyle yüksek gerçekleştiği tespit edilmişti. Zira düşük kapasite kullanım oranları, birim üretim maliyetlerinin, bu da satış maliyetlerinin yüksek gerçekleşmesine, bu yüksek maliyetlerin de faaliyet ve dönem zararına yol açtığı aşikârdır. Dolayısıyla TÜRKŞEKER için kapasite kullanım oranlarını artıracak bir üretim modeli daha doğru bir tercih olacaktır.

TÜRKŞEKER mevcut durumda 15 şeker fabrikasıyla şeker üretim faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu itibarla kapasite kullanım oranlarının artırılması için 15 fabrikanın verileri dikkate alınmıştır. Toplam üretim kotaya tâbi olduğu için toplam üretimi sabit tutarak kapasite kullanım oranının artırılması daha uygun olacaktır. Bu husus ise bazı fabrikaların kapatılarak buralardaki üretimin diğer fabrikalara aktarılması yoluyla sağlanabilecektir. Kapatılacak fabrikaların seçimi için öncelikle verimsiz fabrikaların doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Bu aşamada şeker satış maliyeti satış fiyatının üzerinde olan fabrikalar verimsiz fabrika olarak değerlendirilebilir. Kuruluşun 2011/12 ve 2012/13 kampanya dönemlerine ilişkin fabrika bazında satış maliyetlerinin bulunması dolayısıyla bu yıllara ait veriler yardımıyla hesaplamalar ve değerlendirmeler yapılmış; sonuçlar ÜFE endeksleri yardımıyla 2020 yılına taşınmıştır.

		2012/13 Kampanya Dönemi	
Fabrika	Nominal Şeker Üretim Kapasitesi (Ton)	Kapasite Kullanım Oranı (%)	Kg Başına Şeker Satış Maliyeti (TL)
İlgın	162.000	82	1,55
Ereğli	209.000	56	1,60
Yozgat	61.000	84	1,83
Eskişehir	147.000	85	1,84
Burdur	110.000	61	2,01
Ankara	70.000	92	2,09
Uşak	37.000	61	2,43
Kastamonu	67.000	32	2,53
Malatya	60.000	36	2,96
Erciş	36.000	54	3,57
Ağrı	50.000	22	5,32
Elazığ	29.000	20	6,08
Kars	26.000	14	7,82
Çarşamba	43.000	0	0
Susurluk	84.000	0	0

Kaynak: Arslantürk, 2015, s. 72.

Tablo 2: Fabrika Bazında Kapasite Kullanım Oranları ve Birim Şeker Satış Maliyetleri

Tablo 6'da TÜRKŞEKER'in mevcut 15 fabrikasının 2012/13 faaliyet yılına (kampanya dönemi) ilişkin kapasite ve şeker satış maliyetleri yer almaktadır. Birim satış fiyatından yüksek satış maliyetine sahip olan fabrikalar verimsiz fabrikalar olarak belirlenmiştir. Şeker fabrikalarının üretim ve dolayısıyla kampanya dönemleri Eylül-Şubat ayları olması sebebiyle söz konusu üretim maliyetlerinin karşılaştırılacağı satış fiyatı, kampanya döneminin başlangıç yılı yerine bitiş yılı satış fiyatları olacaktır. Dolayısıyla 2012/13 kampanya dönemi şeker satış maliyetleri, 2013 yılının Eylül ayına kadar geçerli olan şeker satış fiyatlarıyla karşılaştırılacaktır. Söz konusu şeker satış fiyatı 2,12 TL'dir (TÜRKŞEKER, 2014, s. 129). Dolayısıyla 2,12 TL'nin altında satış maliyetine sahip olan Ilgın, Ereğli, Yozgat, Eskişehir, Burdur, Ankara Şeker Fabrikalarının verimli fabrikalar olduğu tespit edilmiştir. Bu fabrikaların tamamı %50'den daha yüksek kapasite kullanım oranlarına sahiptir. Bu durum, kapasite kullanım oranlarının satış maliyetine olan olumlu etkisini göstermektedir. Kapasite kullanım oranı %50'nin üzerinde olmasına rağmen satış maliyeti satış fiyatından fazla olan fabrikalar Uşak ve Erciş Şeker

Fabrikalarıdır. Erciş Şeker Fabrikasının üretim bölgesinde şeker verimliliği düşüktür. Zira verimli fabrikalar olarak değerlendirilen 6 fabrika, randımana göre hektar başına 7,7 ile 8,7 ton arasında şeker verimine sahipken Erciş Şeker Fabrikasında bu oran 5,1 tondur (TÜRKŞEKER, 2014, s. 18). Uşak Şeker Fabrikası ise şeker satış maliyetinin satış fiyatının üzerinde olması nedeniyle verimli fabrikalar olarak belirtilen 6 fabrika arasında bulunmamasına rağmen söz konusu maliyet fazlalığının çok yüksek olmaması sebebiyle kapasite kullanım oranının artırılmasıyla bu fabrikadaki satış maliyetinin satış fiyatının altına düşebileceği düşünülmektedir. Nitekim Erciş Şeker Fabrikasındaki düşük değer in aksine Uşak Şeker Fabrikasında randımana göre şeker verimi hektar başına 7,7 ton gibi yüksek bir değerdedir (TÜRKŞEKER, 2014, s. 18). Bu itibarla satış maliyetleri satış fiyatının altında olan 6 fabrikaya ilave olarak Uşak Şeker Fabrikasıyla birlikte toplam 7 fabrika, üretime devam etmesi öngörülen fabrikalar olarak kabul edilmiştir.

Söz konusu 7 fabrikanın kapasite kullanım oranlarındaki değişimin birim maliyete etkisine ilişkin hesaplamalar Tablo 7'de görülmektedir. Tabloda, fabrika bazında satış maliyetleri bilinen iki kampanya döneminde, kapasite kullanım oranlarında görülen her %1'lik artış karşılığında hesaplanan birim satış maliyet düşüşleri yer almaktadır.

Fabrika Adı	2011/12 Dönemi Kg Başına Şeker Satış Maliyeti (TL)	2011/12 Dönemi Kapasite Kullanım Oranı (%)	*2012/13 Dönemi Kg Başına Şeker Satış Maliyeti (TL)	2012/13 Dönemi Kapasite Kullanım Oranı (%)	İki Dönem Arasında Toplam Kapasite Kullanım Oranı Farkı (%)	Kapasite Artışından Kaynaklı Birim Maliyet Kazancı (TL/Kg)	Her Yüzde 1'lik Kapasite Artışının Birim Maliyet Kazancı (TL/Kg)
İlgın	1,51	78	1,47	82	4	0,04	0,010
Ereğli	1,45	62	1,51	56	6	0,06	0,011
Yozgat	1,77	81	1,72	84	3	0,05	0,015
Eskişehir	1,76	77	1,74	85	7	0,02	0,003
Burdur	1,79	71	1,90	61	10	0,11	0,011
Ankara	2,00	83	1,97	92	9	0,04	0,004
Uşak	2,05	76	2,29	61	15	0,24	0,016

* ÜFE'yle 2011 yılına indirgenmiş fiyatlardır.

Kaynak: Arslantürk, 2015, s. 72, 73.

Tablo 3: Önerilen Modele Göre Fabrika Birim Maliyet Değişimi

Tablo 8'de mevcut durumda faaliyetlerini sürdüren 15 fabrikanın satış maliyetleri ile söz konusu toplam üretimin 7 fabrikada yapılması durumunda gerçekleşecek satış maliyeti hesaplanmış ve böylece her iki durumdaki toplam satış maliyetleri karşılaştırılmıştır.

Fabrika Adı	2013 Yılı Şeker Üretim Miktarı (Ton)	Önerilen Modelde Şeker Üretim Miktarı (Ton)	Önerilen Modelde Kapasite Kullanım Artışı (Oranlar Arası Fark) (%)	* Kapasite Kullanım Artışı Kaynaklı Maliyet Kazancı (TL/Kg)	Önerilen Modelde Şeker Satış Maliyeti (Bin TL)	2013 Yılı Şeker Satış Maliyeti (Bin TL)
Ilgın	132.500	132.500	0	0	205.971	205.971
Ereğli	117.630	169.827	25,3	0,28	224.541	188.584
Yozgat	51.040	51.040	0	0	93.194	93.194
Eskişehir	124.420	124.420	0	0	229.317	229.317
Burdur	66.906	90.200	21	0,23	160.466	134.796
Ankara	64.220	64.220	0	0	134.059	134.059
Uşak	22.670	30.340	21	0,34	63.532	55.036
Kastamonu	21.664	-	-	-	-	54.743
Malatya	21.850	-	-	-	-	64.676
Erciş	19.415	-	-	-	-	69.354
Ağrı	10.775	-	-	-	-	57.344
Elazığ	5.815	-	-	-	-	35.370
Kars	3.642	-	-	-	-	28.462
Çarşamba	0	-	-	-	-	0
Susurluk	0	-	-	-	-	0
TOPLAM	662.547	662.547	27,6		1.111.080	1.350.906

* Aynı tablonun bir önceki sütununda bulunan "Önerilen modelde kapasite kullanım artışı" oranlarının Tablo 7'nin son sütunundaki birim maliyet kazanç tutarları ile çarpılmasıyla hesaplanmıştır.

Kaynak: Arslantürk, 2015, s. 72, 73 ve yazar tarafından yapılan hesaplamalardır.

Tablo 4: Mevcut ile Önerilen Modelin Toplam Şeker Satış Maliyetleri

Tablo 8'de üçüncü sütunda, mevcut durumda faaliyet gösteren 15 fabrikada gerçekleştirilen toplam üretimin, üretime devam etmesi öngörülen 7 fabrikaya dağıtımı gerçekleştirilmiştir. Fabrikaların kapasite kullanım oranlarının birbirine yakın olmasını sağlayacak şekilde gerçekleştirilen dağıtımda, 7 fabrikadan Ilgın Şeker Fabrikasının sahip olduğu %82 oranından düşük kapasite kullanım oranına sahip olanlar için bu orana ulaşabilecekleri miktarlar belirlenmiştir. Ilgın, Yozgat, Eskişehir ve Ankara Şeker Fabrikalarının mevcut kapasite kullanım oranlarının %82 ile %92 arasında olması nedeniyle bu fabrikalar için ilave bir üretim ve kapasite kullanımında bir artış hesaplanmamıştır. Dolayısıyla bu fabrikalar için birim maliyet kazancı da hesaplanmamıştır. Kapasite kullanım oranları %82 oranına ulaşacak şekilde üretimleri artırılan ve böylece birim maliyet kazançları hesaplanan fabrikalar ise Ereğli, Burdur ve Uşak Şeker Fabrikalarıdır. Hesaplanan birim maliyet kazançları, fabrika bazında Tablo 6'da yer verilen 2013 yılında gerçekleşen birim maliyetlerden düşülerek yeni üretim modelindeki toplam satış maliyeti hesaplanmıştır. Hesaplama neticesinde 2013 yılında 15 fabrikada gerçekleştirilen toplam üretimin 7 fabrikada gerçekleşmesi durumunda, toplam satış maliyetinde 240 milyon TL (=1.350.906.000 - 1.111.080.000) düşüş ortaya çıkmıştır.

Toplam maliyetteki düşüş temelde iki nedene dayanmaktadır. İlk neden, verimsiz fabrikalardan kurtulmakla sağlanan maliyet kazancıdır. Zira kapatılması önerilen 8 fabrika, özellikle kapasite kullanım oranlarındaki ciddi düşüklük nedeniyle yüksek birim satış maliyetlerine sahip fabrikalardır. İkinci neden; kapatılması önerilen fabrikalarda mevcut durumda gerçekleştirilen üretimin, Ereğli, Burdur ve Uşak Şeker Fabrikalarında yapılacak olmasının, bu fabrikalardaki kapasite kullanım oranlarını yükseltmek suretiyle birim maliyet düşüşü sağlamasıdır.

Maliyet kazancı hesaplaması, 2013 yılı verilerine göre yapılmıştır. Bunun nedeni ise daha sonraki yıllar için fabrika bazında birim satış maliyet verilerinin yayımlanmamış olmasıdır. Söz konusu maliyet kazancının 2020 yılının mali sonuçlarını nasıl etkileyebileceğini ÜFE artış oranıyla değerlemek suretiyle bulabiliriz. 2013 yılındaki 240 milyon TL'lik maliyet kazancının, ÜFE dikkate alındığında 2020 yılı değeri, 542 milyon TL

olarak hesaplanmaktadır¹⁶. Böylece 15 fabrikadaki toplam üretim miktarının 7 fabrikada yapılması durumunda, toplam satış maliyetinin 2020 yılında gerçekleşen tutarından yaklaşık 542 milyon TL daha düşük gerçekleşmesi öngörülmektedir. Bu maliyet düşüşü ise 467 milyon TL faaliyet zararına uğranılan 2020 yılında 75 milyon TL faaliyet kârı sağlanabileceğini göstermektedir.

Bu hesaplamalarla birlikte kapatılacak fabrika bölgelerindeki pancar üretiminin devam edip etmeyeceği de son derece önemli bir husustur. Kapatılacak fabrika bölgelerinde pancar üretiminin devam edip nakil yoluyla diğer fabrikalara taşınması, hem nakliye masrafı anlamında bir maliyet oluşturacak hem de söz konusu bölgelerdeki pancar ve şeker verimliliğinin düşük olması nedeniyle maliyetli üretimin sürdürülmesine neden olacaktır. Dolayısıyla 3 fabrikadaki şeker üretim artışının, kapatılacak fabrikalardan nakil yerine kendi bölgelerindeki pancar üretimindeki artış yoluyla karşılanması uygun olacaktır. Söz konusu fabrikaların pancar verimi yüksek bölgelerde yer alması sebebiyle pancar üretim artışında bir sorun yaşanmayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu fabrikaların mevcut üretimlerinin çok üzerinde kuruluş kapasitelerine sahip olması, ilave üretimleri karşılamalarında teknik bir sorun gündeme getirmeyecektir. Kaldı ki kapasite artışı gerçekleşecek 3 fabrikanın yeni kapasite kullanım oranları, %82 gibi makul bir oran olarak belirlenmiştir.

TÜRKŞEKER için yeni üretim modelinde kapatılması önerilen 8 fabrikanın üretim kotalarının diğer fabrikalara aktarılacak olması dolayısıyla bu fabrikaların şeker fabrikası olarak satışı mümkün olmayacaktır. Bunlar taşınmaz ve taşınırlar olarak satışa çıkarılabilmektedir. Böylece hem satış geliri elde edilebilecek hem de bu fabrikaların Kurulda kalmasından kaynaklanan maliyetlere katlanılmak zorunda kalınmayacaktır. Nitekim faaliyetleri sonlandırılması önerilen fabrikaların şeker fabrikası olarak muhafaza edilmesi, personel ve muhafaza-bakım giderleri gibi maliyetlere neden olmaktadır. Mali yapı analizinde belirtildiği üzere "Çalışmayan Kısım Giderleri" alt hesabı temel olarak çalıştırılmayan fabrika maliyetlerinden oluşmaktadır.

TÜRKŞEKER için önerilen bu yeni üretim modelini, genel kamu politikası açısından da değerlendirmek gerekmektedir. Kapatılması önerilen 8 fabrika bölgesindeki pancar üreticilerinin, yeni modele göre söz konusu üretimlerini sonlandırmaları gerekecektir. Bu durum ise çiftçilerin refah kaybına neden olabilecektir. Bu refah kaybını önlemek açısından bu bölgelerdeki pancar üreticilerinin alternatif ürüne geçişleri için destekleme ödemesi uygun olabilecektir. Böyle bir destekleme ödemesinin yaklaşık maliyeti, 2009 yılındaki Fındık Üreticilerine Alan Bazlı Gelir Desteği ve Alternatif Ürüne Geçen Üreticilere Telif Edici Ödeme Yapılmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı¹⁷ dikkate alınarak hesaplanabilir. Bu Karar uyarınca¹⁸ özellikleri belirlenen arazilerdeki fındık bahçesine sahip üreticilere alternatif ürüne geçmeleri karşılığında dekar başına 600 TL ödenmesi kararlaştırılmıştır. Fındıktaki 600 TL'lik telif edici ödemenin pancar üreticileri için de öngörülmesi durumunda söz konusu ödemeyi 2020 yılı için de düşünmemiz gerekecektir. Zira TÜRKŞEKER'in toplam maliyet kazancıyla destekleme ödemesinin maliyetini 2020 yılı değerleriyle karşılaştırmak uygun olacaktır. ÜFE¹⁹ dikkate alındığında 600 TL'lik ödeme tutarı, 2020 yılında 1.542 TL olarak hesaplanmıştır. Dekar başına 1.542 TL ödemenin toplam maliyeti ise kapatılması önerilen fabrikaların üretim bölgelerindeki pancar ekim alanları dikkate alınarak hesaplanabilecektir.

¹⁶ On iki aylık ortalamalara göre ÜFE değişim oranları dikkate alınarak hesaplanmıştır (TÜİK, 2022a).

¹⁷ 15/07/2009 tarihli ve 27289 sayılı R.G.

¹⁸ 3'üncü madde.

¹⁹ Hesaplama, TÜİK tarafından yayımlanan on iki aylık ortalamalara göre değişim oranları dikkate alınmıştır.

Fabrika Adı	Ekim Alanı (Hektar)	Pancar Üreten Çiftçi Sayısı
Ağrı Şeker Fabrikası	5.008	1.231
Çarşamba Şeker Fabrikası	850	365
Elazığ Şeker Fabrikası	4.290	1.356
Erciş Şeker Fabrikası	4.490	1.644
Kars Şeker Fabrikası	1.639	578
Kastamonu Şeker Fabrikası	5.354	2.266
Malatya Şeker Fabrikası	9.040	1.505
Susurluk Şeker Fabrikası	806	333
TOPLAM	31.477	9.278

Kaynak: TÜRKŞEKER, 2021b, s. 27.

Tablo 5: Kapatılması Önerilen Fabrikaların Pancar Ekim Alanları ve Çiftçi Sayıları

Tablo 9'da kapatılması önerilen 8 fabrikanın üretim bölgelerinde toplam 9.278 üreticinin 31.477 hektar arazide pancar ekimi yaptığı görülmektedir. 2020 yılı için alternatif ürüne geçiş için dekar başına 1.542 TL destekleme ödemesi yapılırsa toplam 485.375.340 TL (=1.542×314.770) destekleme maliyeti oluşacaktır. Toplam destekleme ödemesi aynı kalmakla birlikte bu ödemenin çiftçilere hektar başına dağıtımında bir farklılık söz konusu olacaktır. Şöyle ki bir münavebe bitkisi olması sebebiyle bölgenin özelliğine göre pancarın 3 ya da 4 yılda bir ekimi gerçekleştirilmektedir (TÜRKŞEKER, 2022b, s. 28). Yukarıda kapatılması önerilen fabrikaların ekim alanı ise yalnızca 1 yıllık üretime konu arazileri kapsamaktadır. 4 yıllık bir münavebe üzerine bir hesaplama yapıldığında, bir araziye 4 yıl yerine 1 yıl şeker pancarı ekilebildiği için pancar ekim alanı tablodaki 31.477 hektar yerine 125.908 (=31.477×4) hektar şeklinde hesaplanmaktadır. Ancak her dekar bu defa 1.542 TL yerine bu tutarın yüzde 25 oranında destekleme ödemesi yapılması söz konusu olacaktır. Zira bir arazi mevcut durumda 4 yılda bir pancar üretimine söz konusu olmakta ve çiftçi 4 yılda bir bu araziden pancar geliri elde etmektedir. Destekleme ödemesinin amacının pancar yerine alternatif ürüne geçişi destekleme olması dolayısıyla söz konusu ödemede, pancar gelirine dayanak olacak şekilde, arazinin yüzde 25'inin dikkate alınması uygun olacaktır. Dolayısıyla toplam destekleme ödemesi değişmemekle birlikte desteklemeden yararlanacak arazi miktarı ve dolayısıyla çiftçi sayısı değişecektir. Şöyle ki toplam destekleme ödemesi yine 485.375.340 TL (=1.542×25/100×1.259.080) olarak hesaplanmaktadır.

TÜRKŞEKER 15 fabrika yerine 7 fabrikayla aynı toplam üretimi gerçekleştirmekle 2020 yılı itibarıyla 542 milyon TL maliyet kazancı elde ederken üretici refahı açısından genel bütçeden yapılacak destekleme ödeme tutarı ise 485 milyon TL olacaktır. Dolayısıyla destekleme ödemesinin maliyeti, TÜRKŞEKER'in maliyet kazancından daha düşüktür. Ayrıca 542 milyon TL'lik maliyet kazancını TÜRKŞEKER her yıl elde edecek ancak 485 milyon TL'lik destekleme ödemesi yalnızca bir defa yapılacaktır. Kaldı ki kapatılacak 8 fabrikadaki menkul ve gayrimenkullerden satış gelirleri de edilecektir. Bu satış gelirlerinin dahi tek başına söz konusu destekleme ödemesini karşılaması söz konusu olabilecektir. Sonuç olarak bu yeni üretim modeliyle TÜRKŞEKER faaliyet kârı elde eden bir yapıya kavuşurken çiftçi mağduriyeti oluşmayacak ve mağduriyetin oluşmaması için yapılan ödeme, gelecek yıllar da dikkate alındığında TÜRKŞEKER kazancının karşısında çok düşük kalacaktır. TÜRKŞEKER'in faaliyet kârı sağlayan yapısı, ilerleyen süreçlerde özellikle banka kredilerinin ve dolayısıyla oluşan yüksek finansman giderlerinin düşmesine yardımcı olarak dönem kârı elde etmesini sağlayabilecektir. Böylece Kuruluş bir yandan genel bütçeden sermaye transferi ihtiyacı duymayacak, diğer yandan temettü ve hasılat payı ödemeleriyle genel bütçeye katkı sağlayabilecektir. Tüm bu hususlar, söz konusu işletmecilik politikasının genel bütçeye olumlu etkisini yansıtmaktadır.

Son olarak TÜRKŞEKER'in 2020 yılındaki kapasite kullanım oranının yükselişiyle ilgili bir değerlendirme yapmak uygun olacaktır. Daha önce de belirtildiği üzere kampanya dönemleri Eylül-Şubat aylarını kapsamaktadır. Bu itibarla 2020/21 kampanya döneminde gerçekleşen söz konusu artış Tablo 4'te kampanya dönemi başlangıcı olan 2020 yılında görülmesine rağmen yüksek kapasite kullanım oranlarının etkisi, 2021 yılı satış maliyetlerinde görülecektir. 2021 yılı mali verilerinin henüz yayımlanmamış olması dolayısıyla kapasite kullanım oranlarındaki artışın maliyetlere etkisi değerlendirilememiştir. Ancak 2020 yılında kapasite kullanım oranlarının toplam 15 fabrikadan 14'ündeki üretim artışlarıyla yükseltilmesi, söz konusu artışların bu çalışmayla TÜRKŞEKER için önerilen yeni üretim modeliyle aynı derecede maliyet kazancı sağlamayacağına bir göstergesidir. Zira 14 fabrikalı üretimde pancar ve şeker verimliliğinin düşük olduğu bölgelerdeki fabrikaların da kapasiteleri artırılırken önerilen yeni üretim modelinde yalnızca verimli fabrikaların kapasite kullanım oranları artırılmakta ve verimsiz fabrikalar kapatılmaktadır.

Sonuç

TÜRKŞEKER'in uzun yıllardır uğramış olduğu dönem zararları özellikle mali yapısının daha detaylı incelenmesini gerekli kılmıştır. Mali tablolardan, Kuruluşun alış ve satış fiyat politikalarından kaynaklanan sorunlarının da olduğu anlaşılacakla birlikte bu sorunların her yıl geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Her yıl geçerli ortak sorunun yüksek üretim maliyetlerinin olduğu ve bunun da fabrikalardaki düşük kapasite kullanım oranından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla çalışmada esas olarak kapasite kullanım oranlarının artırılmasıyla sağlanabilecek mali kazanç hesaplanmıştır.

TÜRKŞEKER'in toplam üretiminde bir değişiklik olmaksızın kapasite kullanım oranlarının artırılabilmesi için bazı fabrikaların kapatılması öngörülmüştür. Kapatılacak fabrikalar, verimsiz olarak tespit edilen fabrikalardan oluşmuştur. Şeker satış fiyatının üzerinde şeker üretim maliyetine sahip fabrikalar, verimsiz fabrika olarak kabul edilmiştir. Bu kıstasa göre mevcut 15 fabrikadan 8 tanesi verimsiz fabrika olarak tespit edilmiştir. Bu fabrikaların kapatılıp buralarda gerçekleşen üretim kotalarının diğer 7 fabrikadan kapasitesi nispeten daha düşük olanlara dağıtılması esas alınmıştır. Daha önceki yıllara ilişkin fabrikalardaki kapasite kullanım oranlarındaki artışa göre gerçekleşen birim maliyet düşüşüne ilişkin oranlar dikkate alınarak söz konusu kapasite kullanım oranı artışlarıyla oluşan yeni satış maliyetleri hesaplanmıştır. Sonuç olarak 2020 yılı değerleriyle TÜRKŞEKER'in aynı toplam üretimi 15 fabrika yerine 7 fabrikada 542 milyon TL daha düşük maliyetle gerçekleştirebileceği hesaplanmıştır. 2020 yılı faaliyet zararının 467 milyon TL olduğu dikkate alındığında söz konusu maliyet düşüşü TÜRKŞEKER'in 2020 yılında faaliyet kârı elde eder bir yapıya kavuşabileceğini ortaya koymaktadır.

Kapatılacak 8 fabrika için ise satış söz konusu olacaktır. Böylece bir yandan verimsiz fabrikaların yüksek üretim maliyetleri nedeniyle satış maliyeti yükünden kurtulmuş olunacak diğer yandan ise satış geliri elde edilebilecektir. Ayrıca mevcut durumda TÜRKŞEKER'in bazı fabrikaları bazı yıllarda çalıştırmamasından kaynaklanan "Çalışmayan Kısım Giderleri" hesabındaki maliyet de düşecektir.

TÜRKŞEKER için önerilen bu yeni üretim yapısı ayrıca çiftçi refahı açısından da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Kapatılması önerilen fabrika bölgelerindeki pancar üreticilerinin refah kaybı yaşamaması için daha önceki yıllarda fındık üreticilerine yönelik alternatif ürüne geçiş için yapılan ödeme baz alınarak destekleme ödemesi yapılması önerilmiştir. Söz konusu ödeme 2020 yılı değerleriyle 485 milyon TL olarak hesaplanmıştır. 8 fabrikanın kapatılmasıyla TÜRKŞEKER'in sağlayacağı maliyet kazancı 542 milyon TL iken genel bütçeden yapılacak destekleme ödemesi 485 milyon TL olacak

ve Kuruluşun kazancından daha düşük bir maliyet oluşturacaktır. Kaldı ki 485 milyon TL'lik ödeme yalnızca bir defaya mahsus olmak üzere yapılacakken 542 milyon TL'lik kazanç TÜRKŞEKER üretimine devam ettiği sürece her yıl gerçekleşecektir. Dolayısıyla önerilen yeni üretim yapısı, üreticinin refah kaybını önlemek için yapılacak maliyet dikkate alındığında dahi kazançlıdır. Ayrıca kapatılacak 8 fabrikadaki menkul ve gayrimenkullerden elde edilecek satış gelirleri ile de söz konusu destekleme ödemesi karşılanabilecektir.

Bunların yanı sıra TÜRKŞEKER'in faaliyet kârı elde etmeye başlaması ilerleyen yıllarda yüksek banka kredilerinin ve finansman giderlerinin düşmesini sağlayarak dönem kârı elde edebilmesini mümkün kılacaktır. Böylece Kuruluş bir KİT olarak genel bütçeden sermaye transferi almak yerine temettü ve hasılat payı ödemeleri ile genel bütçeye katkıda bulunabilecektir. Tüm bu açıklamalar, TÜRKŞEKER için önerilen yeni üretim modelinin yalnızca Kuruluşun kendi mali yapısı için değil ayrıca genel bütçe açısından da olumlu sonuçlarını ortaya koymaktadır. Böylece zarar eden bir kuruluş olarak yakın geçmişte de görüldüğü üzere TÜRKŞEKER'in özelleştirme seçeneği yerine kârlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmek suretiyle şeker gibi stratejik bir üründe kamu işletmesinin varlığıyla hem gıda güvenliğine hem de çiftçi refahına katkısı devam edebilecektir. Kamu işletmesinin varlığıyla sürdürülebilir bir şeker üretimi ve tedarikiyle gıda güvenliğine sağlanan katkı tüm tüketici kesiminin, kârlılıkla bütçeye sağlanan gelirler de tüm vatandaşların refahını temin edecektir. Böylece bir işletme üzerine geliştirilen politikadan yalnızca işletme kazancı anlamında mikro değil, ülke refahı açısından makro bir kazanım elde edilmiş olabilecektir.

KAYNAKÇA

ARSLANTÜRK, Y. (2015). *Özelleştirme perspektifinden TÜRKŞEKER analizi ve yeni politika önerileri* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÇELİK, M. O. (2019). *Brüt kâr marjının anlamı ve kullanımı*. Erişim tarihi: 02.03.2022, <https://medium.com/muhasebe-finans/br%C3%BCT-k%C3%A2r-marj%C4%B1n%C4%B1n-anlam%C4%B1-ve-kullan%C4%B1m%C4%B1-2dadcd3000824>

İSTANBUL SANAYİ ODASI (İSO). (2021). *2020 yılı Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu*. Erişim tarihi: 01.03.2022, <https://www.iso500.org.tr/500-buyuk-sanayi-kurulusu/2020/?ara=&year=2020&langId=1&sayfa=2>

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK). (2022a). *Yurt içi üretici fiyat endeksi ve değişim oranları (tarihsel seri)*. Erişim tarihi: 08.03.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1>

TÜİK. (2022b). *Tüketici fiyat endeksi (2003=100)*. Erişim tarihi: 08.03.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1>

TÜRKİYE ŞEKER FABRİKALARI A.Ş. (TÜRKŞEKER). (2014). *2013 Faaliyet raporu*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2016). *2015 Faaliyet raporu*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2017). *2016 Faaliyet raporu*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2018). *2017 Faaliyet raporu*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2019a). *2018 Faaliyet raporu*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2019b). *Sektör raporu 2018*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2020a). *2019 Faaliyet raporu*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2020b). *Sektör raporu 2019*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2021a). *Sektör raporu 2020*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2021b). *2020 Faaliyet raporu*. Ankara.

TÜRKŞEKER. (2022a). *Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi*.

Erişim tarihi: 26.02.2022 <https://www.turkseker.gov.tr/?ModulID=3&MenuID=31>

TÜRKŞEKER. (2022b). *Sektör raporu 2021*. Ankara.

Summary

TÜRKŞEKER whose capital is fully owned by the state, operates in the sugar sector with the status of a Economic State Enterprise which is a type of State Economic Enterprise. In accordance with the provision in the relevant legislation, Economic State Enterprises should operate in line with the principles of efficiency and profitability. Therefore, TÜRKŞEKER must operate in line with these principles.

Examining the financial statements, it was seen that TÜRKŞEKER could not meet the profitability principle. The Enterprise has suffered a loss for the financial year for every year since 2009. The fact that the Enterprise suffers even an operating loss in most years, together with the loss for the financial year, shows the seriousness of the negative operating structure. In this respect, a production model that can provide profitability for TÜRKŞEKER has been proposed by analyzing the main source of the losses in question.

In the study, first of all, TÜRKŞEKER's current status and activity structure with the recent privatizations are explained. Following, the financial structure of the Enterprise for the 2015-2020 period was analyzed and the main reasons for the losses for the financial year were determined. Afterwards, a production model has been proposed that can bring TÜRKŞEKER to a business structure that at least provides operating profitability. The model in question is the realization of the same total production with 7 factories instead of 15 factories. It is envisaged that 8 factories, which were determined as inefficient, will closed and sold. Production quotas will be distributed from 7 factories to factories with relatively low capacity utilization rates. Thus, first of all, high production costs in inefficient factories will be avoided. In addition, unit production and sales costs will decrease as the capacity utilization rates of relatively efficient factories increase. In line with these calculations, it has been determined that TÜRKŞEKER can generate operating profit instead of operating loss, with a significant decrease in the total sales cost as of 2020.

This new production structure for TÜRKŞEKER has also been evaluated in terms of farmer welfare. In order to avoid loss of welfare for the beet producers in the factory areas that are proposed to be closed, it has been proposed to make a support payment based on the payment made to hazelnut producers for the transition to an alternative product in previous years. It has been calculated that the said payment will constitute a lower cost than the Enterprise's earnings. In addition, it has been evaluated that the support payment will be made only once, as to the cost gain that TÜRKŞEKER will provide will be realized every year as long as its production continues. Therefore, it has been revealed that the policy in question will provide benefits even when the cost to be incurred to prevent the loss of producer welfare is taken into account. Along with these, sales revenues from the movables and real estates in the 8 factories to be closed will also be received, and it has been interpreted that even these revenues can meet the support payment.

As a result, the fact that TÜRKŞEKER starts to earn operating profit will also enable it to generate profit for the period in the following processes. This will allow the Enterprise, as a State Economic Enterprise, to contribute to the general budget in the form of dividends and revenue share payments instead of receiving capital transfers from the general budget. Thus, the new production model proposed for TÜRKŞEKER will yield positive results not only for the Enterprise's own financial structure, but also for the general budget.

Elektrikli Ara Satın Alma Niyetini Etkileyen Faktörler*

İbrahim Halil EFENDİOĞLU**

Öz

Yenilikçi bir teknoloji olan elektrikli araçlar, benzinli ve motorinli araçlarla karşılaştırıldığında, azaltılmış enerji tüketimi bakımından daha ekonomiktir. Ayrıca yeşil ekonomide öncü olan elektrikli araçların kullanımının artmasıyla, ulaşım emisyonlarının azalması beklenmektedir. Türkiye’de elektrikli araçların kullanımı her geçen gün yaygınlaşmakta, ancak tüketicilerin elektrikli otomobil satın alma kararında hangi faktörlerin ön plana çıkacağı pek belirgin değildir. Bu doğrultuda, çalışmanın amacı, Türkiye’de tüketicilerin elektrikli otomobil tercihinde algıladığı kullanılabilirliğin, kullanım kolaylığının, fiyatın, hedonik yenilikçiliğin ve çevresel kaygının elektrikli otomobil satın alma niyetine etkisini anlamaya çalışmaktır. Çalışmada 439 tüketiciden, çevrimiçi anket yoluyla veriler toplanmış ve yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre en fazla algılanan kullanılabilirliğin, satın alma niyetini etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Elektrikli Araç, Elektrikli Otomobil, Kullanım Kolaylığı, Tüketici Yenilikçiliği, Çevresel Kaygı, Satın Alma Niyeti

Factors Affecting Electric Vehicle Purchasing Intention

Abstract

Electric vehicles, which are an innovative technology, are more economical compared to gasoline and diesel vehicles due to their reduced energy consumption. In addition, it is expected that transportation emissions will decrease with the increase in the use of electric vehicles, which are pioneers in the green economy. The use of electric vehicle in Turkey is increasing day by day, but it is not clear which factors will be more prominent in consumers' decision to buy electric cars. In this direction, the aim of the study is to try to understand the effects of perceived usefulness, ease of use, price, hedonic innovation and environmental concern on the intention to buy electric cars, as perceived by consumers in choosing electric cars in Turkey. In the study, data were collected from 439 consumers through an online questionnaire and analyzed with structural equation modeling. According to the findings obtained in the research; It has been determined that perceived usefulness affects the purchase intention the most.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 01.06.2022

Kabul/Accepted: 02.08.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1124491>

* Bu çalışma 12-13 Mayıs 2022 tarihinde, İstanbul Gelişim Üniversitesi 6. Uluslararası Ekonomi ve Finans Konferansı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Enformatik Bölümü, Gaziantep, Türkiye.

E-posta: efendioglu@gantep.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4968-375X>

Keywords: Electric Vehicle, Electric Car, Ease of Use, Consumer Innovation, Environmental Concern, Purchase Intention

1. Giriş

Elektrikli otomobil satışları son yıllarda önemli bir artış göstermiştir. 2022 yılında dünya çapında yaklaşık 8 milyon adet elektrikli otomobil satılmıştır (IEA, 2023). Bu durumun önümüzdeki yıllarda hızla artacağı beklenmektedir. Hatta Alman otomobil markası Mercedes, elektrikli otomobillerin, araştırma ve geliştirme çalışmalarına 40 milyar Euro yatırım yapacağını ve 2030 yılı sonunda tamamen elektrikli otomobillere geçeceğini duyurmuştur (Congar, 2021). Elektrikli otomobillerin tersine fosil yakıt kullanan ve içten yanmalı motor sistemi çalışan otomobiller, küresel çevre sorunlarını tetiklemekte ve insan sağlığına zarar vermektedir. Oysa elektrikli otomobiller, düşük enerji tüketimi ve yenilikçi özellikleri sayesinde hem teknik maliyetleri düşürmekte hem de çevre dostu bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır (Higueras-Castillo vd., 2020). Yeşil ekonomiye geçiş anahtarı olarak görülen bu araçlar ayrıca düşük bakım maliyeti ve yüksek sürüş performansı sunmaktadır (Krishnan ve Butt, 2022).

Tüketicilerin elektrikli araçlara yönelmesi hem çevreyi korumada hem de maliyetleri azaltmak da kritik bir rol oynayacaktır. Bu doğrultuda, tüketicilerin elektrikli otomobilleri tercih etmesini etkileyen faktörleri anlamak ve buna uygun stratejiler geliştirmek önemlidir. Mevcut literatürde, geleceğin teknolojisi olarak görülen bu araçların tercih edilmesinde; sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel faktörler ayrı ayrı ele alınmıştır (Ackaah vd., 2022; Chao vd., 2022; Karamehmet ve Morgül, 2018; Sahoo vd., 2022; Tunçel, 2021; Vafaei-Zadeh vd., 2022). Oysa elektrikli otomobillerin tercih edilmesinde sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel faktörler birlikte etkili olabilir. Tüketicilerin elektrikli otomobillere bakış açılarını bu şekilde ölçümlemek, hem literatürü genişletecek hem de elektrikli araç pazarlayan otomobil markalarına farklı bir bakış açısı kazandıracaktır.

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'deki tüketicilerin elektrikli otomobil tercihinde; algılanan kullanılabilirlik, kullanım kolaylığının, fiyatın, çevresel kaygının ve tüketici yenilikçiliğinin satın alma niyetine etkisini teknoloji kabul modeli bakış açısıyla ölçümlemektir. Bu doğrultuda, araştırma şu şekilde yapılandırılmıştır: İlk olarak, teorik arka plana ve literatüre yer verilmiştir. Ardından araştırma hipotezleri için gerekçeler sunulmuştur. Daha sonra metodoloji açıklanarak elde edilen sonuçların analizi yapılmıştır. Yapılan analizlere dayanarak, araştırmanın sonuçları ve öneriler belirtilmiştir.

2. Literatür ve Teorik Arka Plan

Karbon dioksit, sera gazı emisyonlarının ana kaynağıdır ve küresel ısınmaya önemli ölçüde katkıda bulunur. İçten yanmalı motorlar, fosil yakıtları yakarak büyük miktarda CO₂ üretir ve iklim değişikliğine sebep olmaktadır (Wuebbles ve Jain, 2001). Ayrıca benzinli ve dizel araçlar insan sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. İçten yanmalı motorların egzoz emisyonları; hava kirliliği, astım, bronşit, kalp hastalıkları ve akciğer kanseri gibi bir dizi solunum ve kardiyovasküler rahatsızlığa neden olmaktadır (Gasana vd., 2012). Diğer taraftan fosil yakıtlar, sınırlı ve tükenmekte olan kaynaklardır. İçten yanmalı motorlar, petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlara olan bağımlılığı sürdürülerek bu kaynakların hızla tükenmesine katkıda bulunmakta iken elektrikli araçların böyle sorunları yoktur (Ağbulut ve Bakır, 2019). Elektrikli araçlar, karbon

emisyonlarını önemli ölçüde azaltarak ve hava kirliliğini düşürerek çevreye daha az zarar verir ve çevresel etkilerin azaltılmasını sağlamaktadır (Nykqvist ve Nilsson, 2015). Bu durum, iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Elektrikli araçlar, içten yanmalı motorlu araçlara göre daha enerji verimlidir (Helmers ve Marx, 2012). Bu, enerji verimliliği açısından enerji kaynaklarının daha etkin kullanılmasına ve enerji tüketiminin azaltılmasına yol açmaktadır. Elektrikli araçlar, güneş enerjisi, rüzgar enerjisi ve hidroelektrik gibi yenilenebilir enerji kaynaklarıyla şarj edilebilir (Kempton ve Letendre, 1997). Bu, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltarak sürdürülebilir bir enerji sistemine geçişi desteklemekte ve yenilenebilir enerji kaynaklarıyla uyumluluk sunmaktadır. Ayrıca elektrikli araçlar, anında tork sağlama özelliği sayesinde iyi hızlanma ve sürüş performansı sunar (Ehsani vd., 2003). Bu, kullanıcıların sürüş deneyimini iyileştirmektedir. Bununla birlikte, elektrikli araçlar, benzinli veya dizel araçlara göre daha düşük işletme ve bakım maliyetlerine sahiptir (Mock ve Yang, 2014). Çünkü elektrikli araçlar, daha basit mekanik yapıları ve daha az hareketli parça içermeleri nedeniyle daha az bakım gerektirir.

Elektrikli otomobiller ile ilgili yapılan çalışmalarda, bu otomobillerin benimsenmesini etkileyen çeşitli faktörler incelenmiştir. Farklı ülkelerde yapılan bazı çalışmalarda; elektrikli otomobillere karşı geliştirilen politikalar (Bjerkkan vd., 2016; Massiani, 2015; Melton vd., 2017), iş modelleri (Nian vd., 2019; Yoon vd., 2019), algılama, tutum, davranış ve satın alma niyeti (Ackaah vd., 2022; Bockarjova ve Steg, 2014; Carley vd., 2013; Degirmenci ve Breitner, 2017; Higuera-Castillo vd., 2020; Sahoo vd., 2022; Vafaei-Zadeh vd., 2022) ve yenilikçi tüketici davranışları (Nazan, 2022) değerlendirilmiştir. Bu çalışmalarda, tüketicilerin elektrikli otomobillere karşı düşüncelerinin olumlu yönde olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca araştırmalarda, algılanan faydanın artması ile paralel olarak kullanım niyetinin arttığı bulgulanmıştır. Bunların ek olarak Yılmaz vd., (2022), Türkiye’de elektrikli otomobillere bakış açısını değerlendirmek için TOGG projesine karşı satın alma niyetini incelemiştir. Çalışmada, milliyetçilik etkisinin satın alma niyetini olumlu olarak etkilediği görülmüştür.

Teknoloji kabul modeli, algılanan kullanım kolaylığı ve algılanan kullanılabilirliğin davranışsal niyete etkisini göstermektedir (Davis vd., 1989). Dolayısıyla teknoloji kabul modeli insanların inanç ve tutumlarının, bir davranış gerçekleştirme niyetleriyle nasıl ilişkili olduğunu açıklamaktadır. Modelde, bir kullanıcının teknolojiyi kullanma niyetinin, kullanılabilirlik ve kullanım kolaylığı tarafından belirlendiği öne sürülmektedir (Choi ve Ji, 2015). Tüketicilerin elektrikli otomobillere bakış açısını değerlendiren çalışmalarda, planlı davranış teorisi (Beldad ve Hegner, 2018; Mohamed vd., 2018; Semeijn vd., 2019; Zhang vd., 2020) ve teknoloji kabul modeli (Choi ve Ji, 2015; Wang vd., 2018; Wu vd., 2019) kullanılmaktadır. Bu çalışmaların ışığında yapılan bu çalışma, teknoloji kabul modeli bakış açısıyla oluşturulmuştur.

3. Hipotez Geliştirme

a. Hedonik Tüketici Yenilikçiliği

Yenilikçilik, bir bireyin yeni fikirleri benimsemeye diğer bireylerden nispeten daha erken davranabilme derecesidir (Rogers, 1983). Teknolojik yeniliklerin ürettiği olanaklar ile sürdürülebilir sonuçlar arasında çeşitli ilişkiler mevcuttur. Tüketicilerin yeniliklere yönelik tutumları büyük ölçüde olumlu olmaktadır (Ozaki ve Sevastyanova, 2011). Türkiye’deki tüketicilerin elektrikli otomobil satın almaya karşı niyetinin olduğu ve elektrikli otomobillere olumlu baktığı bulgulanmıştır (Kocagöz vd., 2020). Schuitema vd., (2013) hedonik yenilikçiliğin, tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetini etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, tüketicilerin elektrikli araçların keyifli ve heyecan verici özelliklerine değer verdiklerini ve bu faktörlerin satın alma

niyetlerini artırdığını öne sürmektedir. Ayrıca Moons ve De Pelsmacker (2012) tarafından gerçekleştirilen bir araştırma, hedonik yenilikçiliğin ve zevk odaklı motivasyonların, tüketicilerin elektrikli araçları benimsemeleri ve satın almaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Peters ve Dütschke (2014) tarafından yapılan bir çalışmada ise hedonik yenilikçiliğin, tüketicilerin elektrikli araçlar hakkındaki tutumlarını ve satın alma niyetlerini şekillendiren önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur.

Tüketiciler genellikle, heyecan duymak ve zevk almak istedikleri için yenilikçiliğe önem vermektedir. Dolayısıyla hedonik olarak motive edilmiş tüketicinin, elektrikli araçlara yönelik tutumu olumlu olmaktadır (Tunçel, 2021). Ayrıca tüketicilerin yenilikçi ve çevre dostu otomobillere yönelik tutumu, hedonik motivasyon ile ilişkilidir (Semeijn vd., 2019). Dolayısıyla, çalışmada bu hipotez öne sürülmüştür:

H1: Hedonik tüketici yenilikçiliği, elektrikli otomobillere yönelik satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

b. Fiyat

Yeni bir teknolojinin algılanan faydası ile bu teknolojik ürünü elde etmek için ödenen masraf arasında bir denge mevcuttur. Bu durum bireyin, yeni teknolojiyi kullanma niyetini doğrudan etkilemektedir. Oluşan bu niyette, maliyet-fayda ilişkisi mevcuttur (Venkatesh vd., 2012). Eğer bir ürünün faydası, maliyetini aşarsa, tüketiciler bunu satın almaya değer bir ürün olarak algılamaktadır. Dolayısıyla fiyat ile elektrikli otomobil satın alma niyeti birbiriyle ilişkilidir (Vafaei-Zadeh vd., 2022). Hidrue vd. (2011) tarafından yapılan bir çalışmada, tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetlerinin, araçların fiyatları ve toplam sahip olma maliyetiyle önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, daha düşük fiyatlı elektrikli araçların, tüketicilerin satın alma niyetini olumlu yönde etkilediğini öne sürmektedir. Zhang vd. (2011) tarafından gerçekleştirilen farklı bir araştırma, elektrikli otomobil fiyatlarının, tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetini etkileyen önemli bir faktör olduğunu belirtmektedir. Bu çalışma, elektrikli araçların maliyetinin ve fiyatının, tüketicilerin bu araçlara yönelik tutumlarını ve satın alma niyetlerini şekillendirdiğini göstermektedir. Egbue ve Long (2012) tarafından yapılan bir çalışmada ise, fiyatın, tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetini etkileyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışma, fiyatın, tüketicilerin elektrikli araçları daha çekici ve uygun bir seçenek olarak değerlendirmelerine yardımcı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, tüketiciler enerji tasarruflu ürünlerin, uzun dönemli maliyet açısından yararlı olacağını düşünmektedir. Bu nedenle fiyat, enerji tasarruflu ürünlerin satın alınmasında belirleyicidir (Zhang vd., 2020). Türkiye’de, elektrikli araç satışı gerçekleştiren altı otomobil markası ile tüketicilerin bakış açısı incelenmiştir. Çalışmada elektrikli otomobil alacak tüketicilerin, fiyatı nispeten yüksek algıladıkları tespit edilmiştir (Barın vd., 2021). Dolayısıyla fiyat, elektrikli araçlara karşı niyeti etkilemektedir (Degirmenci ve Breitner, 2017). Bu hususlar göz önüne alınarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H2: Fiyat, elektrikli otomobillere yönelik satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

c. Algılanan Kullanışlılık

Teknoloji kabul modelinin bir değişkeni olan algılanan kullanılışlılık, tutumu; tutum da davranış niyetini etkilemektedir (Davis vd., 1989). Tüketiciler elektrikli otomobilleri ne kadar kullanışlı algırlarsa, o kadar olumlu bir niyet oluşmaktadır (Wang vd., 2018). Bockarjova ve Steg (2014) tarafından yapılan bir çalışma, algılanan kullanılışlılığın, tüketicilerin elektrikli araçlara yönelik tutumlarını etkileyen önemli bir faktör olduğunu

göstermiştir. Bu çalışma, algılanan kullanılışlığın, tüketicilerin elektrikli araçları daha çekici ve uygun bir seçenek olarak değerlendirmelerine yardımcı olduğunu öne sürmektedir. Sierzchula vd. (2014) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, algılanan kullanılışlığın, elektrikli otomobillerin satın alınmasını etkileyen faktörlerden biri olduğu belirtilmiştir. Bu çalışma, algılanan kullanılışlığın, tüketicilerin elektrikli araçların avantajları ve sürdürülebilirlik özellikleri hakkındaki algılarını şekillendirdiğini ve satın alma niyetini etkilediğini göstermektedir. Diğer taraftan tüketimde kullanılışlı olarak algılanan ürünler, çevresel fayda da sağladığı için daha fazla tercih edilmektedir (Wu vd., 2019). Dolayısıyla, tüketiciler için algılanan kullanılışlılık, satın alma niyetini olumlu etkilemektedir (Choi ve Ji, 2015). Bu bilgiler ışığında aşığdaki hipotez önerilmiştir:

H3: Algılanan kullanılışlılık, elektrikli otomobillere yönelik satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

d. Algılanan Kullanım Kolaylığı

Algılanan kullanım kolaylığı, bireyin belirli bir sistemi kullanması için gerekli olan zihinsel ve fiziksel çaba miktarı olarak tanımlanmaktadır (Davis vd., 1989). Algılanan kullanım kolaylığının tutum ve davranış niyeti üzerinde güçlü ve anlamlı bir etkisi vardır (Wu vd., 2019). Elektrikli araca yönelik algılanan kullanım kolaylığı söz konusu olduğunda; tüketici, daha kolay kullanılan otomobilleri satın alma eğilimindedir (Vafaei-Zadeh vd., 2022). Schuitema vd. (2013) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, algılanan kullanım kolaylığının, tüketicilerin elektrikli araçları benimsemesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Bu çalışma, tüketicilerin elektrikli araçların kullanımının kolay olduğunu düşündüklerinde, bu araçları daha çekici ve uygun bir seçenek olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Ayrıca algılanan kullanım kolaylığı ile otonom otomobillerin benimsenmesine yönelik davranışsal niyet arasında pozitif bir ilişki vardır (Choi ve Ji, 2015). Dolayısıyla çalışmada bu hipotez öne sürülmüştür:

H4: Algılanan kullanım kolaylığı, elektrikli otomobillere yönelik satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

e. Çevresel Kaygı

Son yıllarda artan çevre kirliliği ile birlikte, çevrenin korunmasına ilişkin kamu bilinci oluşmuştur. Çevresel kaygı; çevre sorunlarına karşı tutum, tepki ve farkındalık ile ilgilidir. Bu kaygıyı duyan insanlar, çevre dostu ürünler tercih etmektedir (Wu vd., 2019). Ayrıca çevre kaygısı yüksek olan insanlar, yeşil ürünler satın almak ve çevre koruma faaliyetlerine katılmak için yüksek bir isteklilik göstermektedirler (Greaves vd., 2013). Lane ve Potter (2007) tarafından yapılan bir çalışma, çevresel kaygıların, tüketicilerin elektrikli araç satın alma niyetini etkileyen önemli faktörlerden biri olduğunu göstermiştir. Bu çalışma, çevre dostu otomobillerin potansiyel alıcılar için daha çekici olduğunu ve elektrikli otomobil satışlarını teşvik ettiğini öne sürmektedir. Bunun yanında, Schuitema vd. (2013) tarafından yapılan bir araştırma, tüketicilerin çevresel kaygıları ve değerleriyle elektrikli araç satın alma niyeti arasında önemli bir ilişki bulmuştur. Bu çalışma, tüketicilerin çevresel faydalara önem veren ve bu değerleri benimseyen bireyler olarak hareket ettiklerini ve bu durumun elektrikli araçların benimsenmesini etkilediğini göstermektedir. Hackbarth ve Madlener (2013) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada ise, tüketicilerin elektrikli araçların çevresel avantajlarına yönelik olumlu tutumlarının, elektrikli otomobil satın alma niyetlerini artırdığı belirtilmiştir. Bu çalışma, çevre dostu teknolojilerin benimsenmesini teşvik etmek için, tüketicilerin çevresel faydaları algılamalarının ve değerlendirmelerinin önemli olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan; yeşil ürünlere duyarlı bireylerin, çevreci ürünlere karşı

gösterdikleri tutum ile satın alma niyeti arasında olumlu bir tavır sergiledikleri görülmüştür (Ozaki ve Sevastyanova, 2011). Çevre dostu davranışların incelenmesinde, çevresel farkındalık önemli bir faktör olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında, tüketicilerin çevre koruma isteği tatmin edildiğinde, doğa dostu cihazları satın almaya yönelik niyetleri de olumludur (Zhang vd., 2020). Çevreye duyarlı tüketiciler, yeşil kimlikli ürünler konusunda daha iyimserdir. Bu kişiler daha sağlıklı bir yaşam tarzı kazanmak ve ilkelerine bağlı kalmak için çevreci ürünleri satın almaya meyillidir. Dahası bazı tüketiciler, çevre hakkında derin endişeler duyduklarında, yeşil ürünleri satın alma konusunda daha yüksek düzeyde bir niyet geliştirmektedir (Mohd Suki ve Mohd Suki, 2019). Ayrıca çevresel kaygının, elektrikli otomobillerin benimsenmesinde olumlu bir etken olduğu görülmüştür (Ackaah vd., 2022). Bu nedenle, aşığıdaki hipotez önerilmektedir:

H5: Çevresel kaygı, elektrikli otomobillere yönelik satın alma niyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

4. Yöntem

Araştırmacının amacı, teknoloji kabul modeli bakış açısından algılanan kullanılabilirliğin, algılanan kullanım kolaylığının, tüketici yenilikçiliğinin, çevresel kaygının ve fiyatın, elektrikli araç satın alma niyetine olan etkisinin incelenmesidir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden, betimleyici tarama modeli kullanılmıştır. Literatür taraması çerçevesinde; algılanan kullanılabilirlik, algılanan kullanım kolaylığı, hedonik tüketici yenilikçiliği, çevresel kaygı ve fiyat bağımsız değişken; satın alma niyeti ise bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. Tüm değişkenler arasında olası neden-sonuç ilişkileri yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak test edilmiştir.

Yapısal eşitlik modeli kullanılan araştırmalarda, her bir ifade için en az 15 katılımcının olduğu örneklem büyüklüğü de önerilmektedir (Stevens, 1996). Bu bilgiye dayanarak, araştırmada 20 ifade yer aldığından, en az 300 katılımcı bulunması da göz önüne tutulmuştur. Maliyet ve zaman bakımından evrenin tamamına ulaşmak mümkün olamayacağından, araştırmada olasılığa dayalı olmayan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veriler çevrimiçi anket yoluyla toplanarak Türkiye'nin çeşitli illerinden 451 kişiye erişilmiştir. Ancak katılımcıların 12 tanesi hatalı veri sağladığı için analizlere dâhil edilmemiştir. Dolayısıyla örneklem sayısı N=439 olarak kabul edilmiştir.

Veri toplama aşaması iki bölümden oluşmaktadır. Öncelikle araştırmaya katılan katılımcılara, elektrikli otomobil satın alma düşüncesinin olup olmadığı filtre soru olarak sorulmuştur. Formun ilk bölümünde, katılımcıların cinsiyetlerini, medeni durumlarını, yaşlarını, mesleklerini, eğitimlerini ve gelir durumlarını tespit etmeye yönelik demografik bilgilere ulaşmayı hedefleyen sorular mevcuttur. İkinci bölümde ise, katılımcıların kendilerinin elektrikli otomobiller hakkındaki fikirlerinin ölçümüne yönelik sorular mevcuttur. İkinci bölümdeki sorular için; Degirmenci ve Breitner (2017), Vandecasteele ve Geuens (2010) ve Wu vd. (2019)' in çalışmalarından faydalanılmıştır. Dolayısıyla ikinci bölümdeki sorular 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; hedonik tüketici yenilikçiliği 4 ifade (Vandecasteele ve Geuens, 2010), fiyat değeri 4 ifade, satın alma niyeti 3 ifade (Degirmenci ve Breitner, 2017), algılanan kullanılabilirlik 3 ifade, algılanan kullanım kolaylığı 3 ifade ve çevresel kaygı 3 ifade (Wu vd., 2019) şeklindedir ve toplam 20 ifadedir. Bu bölümdeki soruların tümü 5'li likert tipi soru formatındadır. (Kesinlikle Katılmıyorum =1, Katılmıyorum =2, Kararsızım =3, Katılıyorum =4, Kesinlikle Katılıyorum=5) Toplanan verilerin analizinde IBM SPSS ve AMOS paket programları kullanılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda Kolmogorov-Smirnov testi normal dağılıma uygun çıkmıştır. Ayrıca, değişkenlerin basıklık değerlerinin -0,338 ile 0,999 arasında ve çarpıklık değerlerinin ise, -1,021 ile -0,180 aralığında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durumda,

çarpıklık ve basıklık değerleri -2 ile +2 arasında olduğundan verilerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2007).

5. Bulgular

Demografik özelliklere ait bulgular Tablo 1 'de gösterilmiştir. Katılımcılar 257 kadın, 182 erkek olmak üzere 439 kişiden oluşmaktadır. Katılımcıların % 46'sı bekar, % 54'ü evlidir. Dolayısıyla, katılımcıların medeni durumlarının oranı birbirlerine yakındır. Ayrıca yaş dağılımları incelediğinde çoğunluk 45 yaşın altındadır. Bununla birlikte katılımcıların çoğu üniversite düzeyinde eğitim görmüştür. Ayrıca katılımcıların büyük bir bölümü kamu ve özel sektör çalışandır. Katılımcılar, gelir düzeyleri açısından incelendiğinde ise çalışanların çoğunluğu 5000 TL ile 10000 TL arasında aylık ücret almaktadır.

Demografik Değişken	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	257	58,5
	Erkek	182	41,5
Medeni Durum	Bekâr	202	46
	Evli	235	54
Yaş	18-24	122	27,8
	25-34	127	28,9
	35-44	116	26,4
	45-54	36	8,2
	55-64	31	7,1
	65 ve üstü	7	1,6
Meslek	Öğrenci	79	18,0
	Kamu Çalışanı	156	35,5
	Özel Sektör Çalışanı	109	24,8
	Kendi İşi-Esnaf	34	7,7
	Ev Hanımı	14	3,2
	Emekli	21	4,8
	Çalışmıyor	26	5,9
Eğitim	İlköğretim	79	18,0
	Lise	156	35,5
	Önlisans	109	24,8
	Lisans	34	7,7
	Lisansüstü	14	3,2
Gelir	5000 TL ve altı	79	18,0
	5001 TL - 10000 TL	156	35,5
	10001 TL - 15000 TL	109	24,8
	15001 TL - 20000 TL	34	7,7
	25001 TL ve üstü	14	3,2

Tablo 1.Demografik Verilerin Frekans Analizi

Araştırmadan elde edilen verilere ilk olarak açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinin yapılabilmesi için KMO testi (0,723) sonucunun ve Bartlett's test sonucunun (0,001) uygun olduğu görülmüştür. Tablo 2'de belirtilen

açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, ifadeler ölçeklerden alındığı gibi 6 faktöre yüklenmiştir. Toplamda açıklayıcılık oranı %64,42 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda kullanılan ölçeğin hazırlanma amacına göre dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Esas araştırmaya geçilmeden önce, anketin uygulanabilirliğini belirlemek amacıyla 105 kişiye pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulamada anketin anlaşılabilirliği, güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. Pilot uygulama sonucunda, soruların anlaşıldığı ve anketin analize uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Değişken	1	2	3	4	5	6
hedonik_ty1	,702					
hedonik_ty2	,765					
hedonik_ty3	,790					
hedonik_ty4	,757					
fiyat1		,724				
fiyat2		,739				
fiyat3		,746				
fiyat4		,775				
satniyet1			,795			
satniyet2			,834			
satniyet3			,880			
alg_kul1				,825		
alg_kul2				,834		
alg_kul3				,807		
cev_kaygi1					,824	
cev_kaygi2					,802	
cev_kaygi3					,790	
alg_kolay1						,738
alg_kolay2						,827
alg_kolay3						,840

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Ayrıca, ölçeğin geçerliliğini tespit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış ve faktör yapısının geçerliliğinin doğrulanıp doğrulanmadığı incelenmiştir. Bunun için faktör yüklerine ve uyum iyiliği değerlerine bakılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda (CMIN/DF=1,178; CFI=0,988; AGFI=0,946; GFI=0,960; RMSEA= 0,020) ölçek maddelerinin ilgili faktörlere iyi bir uyum göstererek yüklendiği görülmüştür.

Değer	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değerler
CMIN/DF	≤ 3	≤ 5	1,178
CFI	≥ 0,97	≥ 0,90	0,988
AGFI	≥ 0,90	≥ 0,85	0,946
GFI	≥ 0,90	≥ 0,85	0,960
RMSEA	≤ 0,05	≤ 0,08	0,020

Kaynak: Gürbüz ve Şahin, 2016

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Değerleri

Anketin İngilizce versiyonu profesyonel bir tercüman tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Daha sonra çeviri eşdeğerliğini doğrulamak için ters çeviri yapılmış ve uzman görüşleri alınmıştır. Tablo 4'de ölçek soruları, ortalama ve standart sapma değerleri gösterilmiştir.

Faktör	Ortalama	Standart Sapma
1. Hedonik Tüketici Yenilikçiliği		
Yenilikleri kullanmak bana kişisel bir keyif duygusu verir.	3,57	1,015
Yeni ürünler almak bana iyi bir his veriyor.	3,49	0,926
Yenilikler hayatımı heyecanlı ve teşvik edici kılıyor.	3,37	0,925
Bir yeniliğe sahip olmak beni daha mutlu ediyor.	3,42	0,947
2. Fiyat Değeri		
Elektrikli otomobiller makul fiyatlı	3,64	1,007
Elektrikli otomobiller para için iyi bir değerdir	3,70	0,944
Mevcut fiyata, elektrikli otomobiller iyi bir değer sağlıyor	3,67	1,013
Elektrikli otomobiller için içten yanmalı motora sahip otomobillerden daha fazla fiyat ödeyebilirim	3,72	0,951
3. Algılanan Kullanışlılık		
Elektrikli otomobillerin kullanımının trafik kalitesini artırabileceğine inanıyorum.	4,00	0,889
Elektrikli otomobil kullanımının beni daha sağlıklı yapabileceğine inanıyorum.	4,07	0,875
Elektrikli otomobillerin kullanımının çevre kalitesini iyileştirebileceğine inanıyorum.	4,12	0,881
4. Algılanan Kullanım Kolaylığı		
Elektrikli otomobilleri kullanmanın kolay olacağını düşünüyorum.	3,59	0,941
Elektrikli otomobilleri istediğim yere götürmenin benim için kolay olacağını düşünüyorum.	3,65	0,904
Elektrikli otomobillerle etkileşimim açık ve anlaşılır olurdu.	3,61	0,986
5. Çevresel Kaygı		
Türkiye'deki mevcut çevre kirliliği ve bunun sağlık üzerindeki etkisi konusunda çok endişeliyim.	3,90	0,959
Otomobil egzoz emisyonları hava kirliliğinin başlıca kaynaklarından biridir.	3,97	0,916
Düşük karbonlu bir seyahat modunu benimseme sorumluluğum var.	4,15	0,882
6. Satın Alma Niyeti		
İmkânım olduğunu varsayarsak, elektrikli bir araç almayı düşünürdüm.	3,28	1,154
Fırsatım olduğu için elektrikli araç alacağımı tahmin ediyorum.	3,31	1,104
Muhtemelen yakın gelecekte bir elektrikli araç alacağım	3,35	1,093

Tablo 4. Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Ölçekte güvenilirlik analizi için Cronbach's Alpha (CA) katsayısı, yapı güvenilirliği (CR) ve açıklanan varyans (AVE) incelenmiştir. Yapılan analizlerde, ortalama açıklanan

varyans değeri 0,50'nin ve yapı güvenilirliği değeri 0,70'in üzerinde olması beklenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 5'de gösterildiği gibi değişkenlerin güvenilirlik değeri şartları sağladığı görülmüştür.

Faktör	CA	CR	AVE
Hedonik Tüketici Yenilikçiliği	0,752	0,840	0,568
Fiyat Değeri	0,739	0,834	0,556
Algılanan Kullanışlılık	0,777	0,862	0,676
Algılanan Kullanım Kolaylığı	0,736	0,844	0,645
Çevresel Kaygı	0,751	0,847	0,648
Satın Alma Niyeti	0,802	0,875	0,700

Tablo 5.Güvenilirlik Analizi

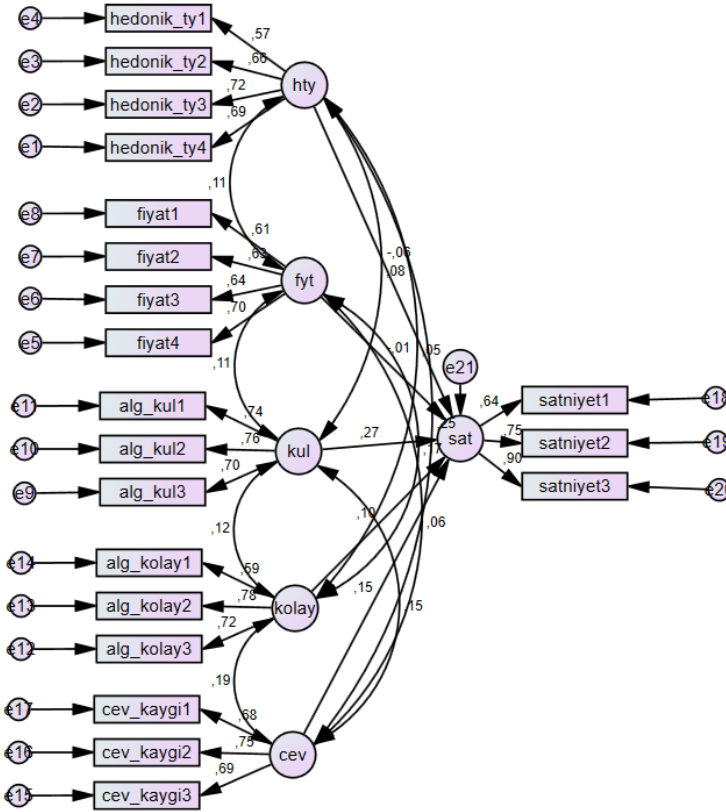
Araştırmada önerilen modelin, uyum indekslerine ilişkin değeri bakıldığında CMIN/DFdeğeri 1,178, GFI değeri .960, AGFI değeri .946, CFI değeri .988 ve RMSEA değeri .020 olduğu görülmüştür. Bu durumda, elde edilen bu değeri göre analiz edilen veriler modele göre iyi uyum sağlamıştır.

Değer	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değerler
CMIN/DF	≤ 3	≤ 5	1,178
CFI	≥ 0,97	≥ 0,90	0,988
AGFI	≥ 0,90	≥ 0,85	0,946
GFI	≥ 0,90	≥ 0,85	0,960
RMSEA	≤ 0,05	≤ 0,08	0,020

Kaynak: Gürbüz ve Şahin, 2016

Tablo 6.Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Araştırmada önerilen modelin yapısal olarak uygun olduğu görüldükten sonra, modelde yer alan ilişkilerin anlamlılığını belirlemek amacıyla araştırma hipotezleri yol analizi ile test edilmiş ve analiz Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Yapısal Eşitlik Modeli

Yapılan analiz sonucunda elde edilen p anlamlılık değerleri Tablo 7’de gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre hedonik yenilikçiliğin ($\beta = .211$; $p < .05$), fiyat değerinin ($\beta = .254$; $p < .05$), algılanan kullanışlılığın ($\beta = .327$; $p < .05$), algılanan kullanım kolaylığının ($\beta = .185$; $p < .05$) ve çevresel kaygının ($\beta = .194$; $p < .05$) satın alma niyetine pozitif etkisi olduğu görülmüştür. Böylece, H1, H2, H3, H4 ve H5 hipotezleri kabul edilmiştir.

Hipotez	Test Edilen Yol	Standardize Regresyon Katsayısı	p değeri
H1	Hedonik Tüketici Yenilikçiliği -> Satın Alma Niyeti	0,211	***
H2	Fiyat Değeri -> Satın Alma Niyeti	0,254	***
H3	Algılanan Kullanışlılık -> Satın Alma Niyeti	0,327	***
H4	Algılanan Kullanım Kolaylığı -> Satın Alma Niyeti	0,185	0,01
H5	Çevresel Kaygı -> Satın Alma Niyeti	0,194	0,02

*** $p < 0,01$

Tablo 7. Hipotez Testleri

6. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada, Türkiye’de yeni gelişmekte olan elektrikli otomobil pazarına, tüketici perspektifinden bakılmış ve elektrikli araç satın alma niyetinin öncülleri irdelenmiştir. Araştırma, teknoloji kabul modeli bakış açısıyla gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, modele, elektrikli otomobil satın alma niyetini etkilemesi muhtemel ilave değişkenler eklenmiştir. Elde edilen verilere göre, tüketicilerin hedonik yenilikçiliği, fiyat değeri, çevresel kaygıları, algılanan kullanışlılığı ve algılanan kullanım kolaylığı satın alma niyetini olumlu ve anlamlı olarak etkilemiştir. Bu öncüllerden algılanan kullanışlılık, Türkiye’de elektrikli araç satın alma niyetini en fazla etkilerken, algılanan kullanım kolaylığı ise en az etkilemiştir. Ayrıca çalışma, çevre dostu teknolojilerin benimsenmesini teşvik etmek için, tüketicilerin çevresel faydaları algılamalarını ve değerlendirmelerinin önemli olduğunu göstermektedir.

Hedonik tüketici yenilikçiliğinin, satın alma niyetini olumlu etkilemesi; Hwang vd. (2020), Ozaki ve Sevastyanova (2011) ve Tunçel (2021)’in çalışmaları ile uyumludur. Ancak Chao vd. (2022) elektrikli otomobillerin benimsenmesinde, tüketici yenilikçiliğinin etkisinin daha az olduğunu göstermiştir. Fiyat değerinin satın alma niyetini olumlu etkilemesi, Degirmenci ve Breiitner (2017), Vafaei-Zadeh vd. (2022) ve Zhang vd. (2020)’nin çalışmaların sonuçları ile paralellik göstermektedir. Algılanan kullanışlılığın ve algılanan kullanım kolaylığının satın alma niyetini olumlu etkilemesi ise, Choi ve Ji (2015), Vafaei-Zadeh vd. (2022), Wang vd. (2018) ve Wu vd. (2019)’nin çalışmalarının bulguları ile uyumludur. Literatürde yeşil ekonomiye bakış açısı olumlu olan tüketicilerin, çevre dostu ürünleri satın alma niyeti de olumludur. Çalışmada, çevresel kaygının satın alma niyetini olumlu ve anlamlı olarak etkilemesi, Ackaah vd. (2022), Mohd Suki ve Mohd Suki (2019) ve Ozaki ve Sevastyanova (2011) ’nın çalışmalarının sonuçları ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

Elektrikli araçlar, karbon salınımını önemli ölçüde azaltarak çevreye daha az zarar vermektedir. Tüketiciler, iklim değışikliği ve hava kirliliği konularına duyarlı oldukları için bu araçları tercih edebilirler. Ayrıca bu araçlar, benzinli veya dizel araçlara göre daha düşük enerji maliyetleri sunmaktadır. Çünkü elektrik, benzin veya dizelden daha ucuz olduğu için işletme maliyetleri daha düşüktür. Diğer taraftan elektrikli araçların mekanik yapıları daha basittir ve daha az hareketli parça içerir. Bu, daha az bakım gerektirdiği ve potansiyel olarak daha düşük bakım maliyetleri sunabileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca sürücülere ileri teknoloji ve yenilikçi özellikler sunan elektrikli araçlar teknoloji meraklısı tüketiciler için daha cazip hale getirebilir. Elektrikli araçların, anında tork sağlama özelliği sayesinde iyi hızlanma ve sürüş performansı yüksektir. Bunun dışında elektrikli araçların şarj altyapısı giderek gelişmekte ve tüketicilere daha fazla erişilebilirlik ve uyumluluk sağlamaktadır. Bu da elektrikli araçları daha kullanışlı ve pratik hale getirmektedir. Hatta tüketiciler, elektrikli araçlarını sürdürülebilir enerji kaynaklarıyla şarj ederek gelecekte daha yeşil bir yaşam tarzını benimseyebilecektir. Dolayısıyla, çalışma, çevre dostu otomobillerin potansiyel alıcılar için daha çekici olduğunu ve elektrikli otomobil satışlarını teşvik ettiğini öne sürmektedir. Ayrıca çalışma, tüketicilerin çevresel faydalara önem veren ve bu değerleri benimseyen bireyler olarak hareket ettiklerini göstermiştir.

Çalışma literatüre çeşitli açılardan önemli katkılar sağlamaktadır. Özellikle Türkiye’de yeni gelişmekte olan bu pazarda, elektrikli araç satın alma niyetini etkileyen faktörler üzerine yapılan çalışmaların azlığı, bu çalışmayı tüketici davranışları açısından ön plana çıkaracak ve mevcut literatürü genişletecektir. Diğer taraftan bu araştırma, elektrikli otomobil tercih edecek tüketiciler için hedonik yenilikçiliğin, fiyatın ve çevresel kaygıların bir arada sunulduğu yeni bir çalışmadır. Bu durum, araştırmanın daha önceki

çalışmalardaki tüketicilerin elektrikli araç satın almaya yatkınlıklarının olduğunu doğrulamıştır.

Elektrikli aracın kullanılabilirliği ve kullanım kolaylığı konusunda tüketici bilincinin geliştirilmesi, elektrikli araca yönelik tutumu olumlu yönde artıracaktır. Bu nedenle, elektrikli otomobil satışlarını ve benimsenmesini artırmak için, üreticiler ve politika yapımcılar, araçların kullanılabilirliğini ve pratikliğini vurgulayan stratejiler geliştirmelidir. Kamu kurumlarının ve otomobil üreticilerinin elektrikli araçların çevresel yararı konusunda tüketici bilincinin geliştirilmesine daha fazla önem vermeleri, atılacak olumlu bir adım olacaktır. Elektrikli otomobillerin teşvik edilmesiyle, çevre açısından havaya salınan sera gazı emisyonları da azalacaktır. Tüketicinin elektrikli otomobil satın alma niyetini hızlandırmak için otomobil üreticileri tüketiciye yönelik hedonik faydalarını ön plana çıkarır ve tüketicilere elektrikli aracı deneyimleme şansı verirse tüketicinin elektrikli otomobilleri satın alma niyeti daha da artacaktır. Elektrikli otomobil üreticileri de bu çalışmayı gelecekteki elektrikli araç geliştirmeleri için girdi olarak kullanabilir ve pazarlama stratejilerini bu yönde iyileştirebilir. Ayrıca kamu kurumlarının tüketicilere elektrikli otomobil alımlarında fiyat teşvikleri sunması yararlı olacaktır. Diğer taraftan elektrikli otomobil satışlarını ve benimsenmesini artırmak için, üreticiler ve politika yapımcılar, araçların maliyetlerini ve fiyatlarını düşürmeye yönelik stratejiler geliştirmesi yararlı olacaktır. Hedonik yenilikçilik ile tüketicilerin elektrikli araçları keyifli ve heyecan verici bulmaları, satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, elektrikli otomobil satışlarını ve benimsenmesini artırmak için, üreticiler ve pazarlamacılar, elektrikli araçların keyifli ve heyecan verici özelliklerine odaklanan stratejiler geliştirmelidir.

Çalışmadan elde edilen veriler, Türkiye'deki illerin hepsinden toplanamadığı için ülke bazında bir genelleme yapılamamaktadır. Buna ek olarak, katılımcılar arasında elektrikli otomobiller hususunda yaşanan algısal farklılıklar mevcuttur. Çünkü, katılımcılar piyasada kendi tanıdıkları bir elektrikli otomobili düşünerek değerlendirme yapmaktadır. Oysa ki; her elektrikli otomobilin kendine özgü özellikleri ve performansı vardır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu kısıtlılıklar göz önüne tutularak daha geniş çaplı ve farklı teoriler mevcut modele eklenerek, yeni çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- ACKAAH, W., KANTON, A. T., ve OSEI, K. K. (2022). Factors influencing consumers' intentions to purchase electric vehicles in Ghana. *Transportation Letters*. <https://doi.org/10.1080/19427867.2021.1990828>
- AĞBULUT, Ü., ve BAKİR, H. (2019). The investigation on economic and ecological impacts of tendency to electric vehicles instead of internal combustion engines. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 25-36. <https://doi.org/10.29130/dubited.457914>
- BARIN, A., BİNGÖL, M., ve KARAASLAN, M. H. (2021). Türkiye'deki Elektrikli Otomobil Markalarının Pazarlama İletişimi Kanalı Olarak Youtube Gönderilerinin İncelenmesi. *Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 78-107. <https://doi.org/10.52736/UBEYAD.970255>
- BELDAD, A., ve HEGNER, S. (2018). Determinants of Fair Trade Product Purchase Intention of Dutch Consumers According to the Extended Theory of Planned Behaviour: The Moderating Role of Gender. *Journal of Consumer Policy*, 41(3), 191-210. <https://doi.org/10.1007/S10603-018-9384-1/TABLES/6>
- BJERKAN, K. Y., NØRBECH, T. E., ve NORDTØMME, M. E. (2016). Incentives for promoting Battery Electric Vehicle (BEV) adoption in Norway. *Transportation Research*

Part D: Transport and Environment, 43, 169–180.

<https://doi.org/10.1016/J.TRD.2015.12.002>

BOCKARJOVA, M., ve STEG, L. (2014). Can Protection Motivation Theory predict pro-environmental behavior? Explaining the adoption of electric vehicles in the Netherlands. *Global Environmental Change*, 28(1), 276–288.

<https://doi.org/10.1016/J.GLOENVCHA.2014.06.010>

CARLEY, S., KRAUSE, R. M., LANE, B. W., ve GRAHAM, J. D. (2013). Intent to purchase a plug-in electric vehicle: A survey of early impressions in large US cities. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 18(1), 39–45.

<https://doi.org/10.1016/J.TRD.2012.09.007>

CHAO, C. W., HUNG, Y. C., ve SUN, L. (2022). Does Consumer Innovativeness Matter in Electrified Vehicle? The Moderation Role of Consumer Involvement. *Journal of International Consumer Marketing*, 34(3), 298-311.

CHOİ, J. K., ve JI, Y. G. (2015). Investigating the Importance of Trust on Adopting an Autonomous Vehicle. <https://doi.org/10.1080/10447318.2015.1070549>, 31(10), 692–702. <https://doi.org/10.1080/10447318.2015.1070549>

CONGAR, K. (2021). Mercedes elektrikli araçlara 40 milyar dolar yatırım yapacak, 2030'da tam geçiş tamamlanacak. <https://tr.euronews.com/2021/07/22/mercedes-elektrikli-aracalara-40-milyar-dolar-yat-r-m-yapacak-2030-da-tam-gecis-tamamlanaca>. (Erişim Tarihi: 12.12.2022)

DAVIS, F. D., BAGOZZI, R. P., ve WARSHAW, P. R. (1989). User Acceptance of Computer Technology: A Comparison of Two Theoretical Models.

<http://Dx.Doi.Org/10.1287/Mnsc.35.8.982>, 35(8), 982–1003.

DEĞİRMENÇİ, K., ve BREITNER, M. H. (2017). Consumer purchase intentions for electric vehicles: Is green more important than price and range? *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 51, 250–260.

<https://doi.org/10.1016/J.TRD.2017.01.001>

EHSANI, M., GAO, Y., ve EMADI, A. (2003). *Modern Electric, Hybrid Electric, and Fuel Cell Vehicles: Fundamentals, Theory, and Design*. CRC Press.

EGBUE, O., ve LONG, S. (2012). Barriers to widespread adoption of electric vehicles: An analysis of consumer attitudes and perceptions. *Energy policy*, 48, 717-729. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2012.06.009>

GASANA, J., DILLIKAR, D., MENDY, A., FORNO, E., ve VIEIRA, E. R. (2012). Motor vehicle air pollution and asthma in children: a meta-analysis. *Environmental Research*, 117, 36-45. <https://doi.org/10.1016/j.envres.2012.05.001>

GREAVES, M., ZIBARRAS, L. D., ve STRIDE, C. (2013). Using the theory of planned behavior to explore environmental behavioral intentions in the workplace. *Journal of Environmental Psychology*, 34, 109–120. <https://doi.org/10.1016/J.JENVP.2013.02.003>

HACKBARTH, A., & MADLENER, R. (2013). Consumer preferences for alternative fuel vehicles: A discrete choice analysis. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 25, 5-17. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2013.07.002>

HELMERS, E., ve MARX, P. (2012). Electric cars: technical characteristics and environmental impacts. *Environmental Sciences Europe*, 24(1), 1-15. <https://doi.org/10.1186/2190-4715-24-14>

HIDRUE, M. K., PARSONS, G. R., KEMPTON, W., ve GARDNER, M. P. (2011). Willingness to pay for electric vehicles and their attributes. *Resource and Energy Economics*, 33(3), 686-705. <https://doi.org/10.1016/j.reseneeco.2011.02.002>

HIGUERAS-CASTILLO, E., KALINIC, Z., MARINKOVIC, V., ve LIÉBANA-CABANILLAS, F. J. (2020). A mixed analysis of perceptions of electric and hybrid vehicles. *Energy Policy*, 136, 111076. <https://doi.org/10.1016/J.ENPOL.2019.111076>

HWANG, J., PARK, S., ve KIM, I. (2020). Understanding motivated consumer

innovativeness in the context of a robotic restaurant: The moderating role of product knowledge. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 44, 272–282.

<https://doi.org/10.1016/J.JHTM.2020.06.003>

IEA, (2023). Explore and download the full data behind the Global EV Outlook. <https://www.iea.org/data-and-statistics/data-tools/global-ev-data-explorer> (Erişim Tarihi: 26.04.2023).

KARAMEHMET, B., ve MORGÜL, E. (2018). Tüketicilerin Elektrikli Araç Tercihleri: Literatür Taraması ve Türkiye’de Tanıtımına Yönelik Öneriler. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, 246–260. <https://doi.org/10.17498/KDENIZ.425914>

KEMPTON, W., ve LETENDRE, S. E. (1997). Electric vehicles as a new power source for electric utilities. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 2(3) 157–175. [https://doi.org/10.1016/S1361-9209\(97\)00001-1](https://doi.org/10.1016/S1361-9209(97)00001-1)

KOCAGÖZ, E., İĞDE, Ç. S., ve ÇETİNDAG, G. (2020). Elektrikli ve akıllı, yerli ve milli: Türkiye’nin Otomobili Girişim Grubu’nun tanıttığı araçlara yönelik tüketicilerin ilk değerlendirmeleri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(49), 55–74. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/58345/841712>

KRISHNAN, R., ve BUTT, B. (2022). “The gasoline of the future:” points of continuity, energy materiality, and corporate marketing of electric vehicles among automakers and utilities. *Energy Research ve Social Science*, 83, 102349. <https://doi.org/10.1016/J.ERSS.2021.102349>

LANE, B., ve POTTER, S. (2007). The adoption of cleaner vehicles in the UK: exploring the consumer attitude–action gap. *Journal of cleaner production*, 15(11–12), 1085–1092. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2006.05.026>

MASSIANI, J. (2015). Cost-Benefit Analysis of policies for the development of electric vehicles in Germany: Methods and results. *Transport Policy*, 38, 19–26. <https://doi.org/10.1016/J.TRANPOL.2014.10.005>

MELTON, N., AXSEN, J., ve GOLDBERG, S. (2017). Evaluating plug-in electric vehicle policies in the context of long-term greenhouse gas reduction goals: Comparing 10 Canadian provinces using the “PEV policy report card.” *Energy Policy*, 107, 381–393. <https://doi.org/10.1016/J.ENPOL.2017.04.052>

MOCK, P., ve YANG, Z. (2014). Driving Electrification: A Global Comparison of Fiscal Incentive Policy for Electric Vehicles. International Council on Clean Transportation. (White Paper). Washington, DC.

MOHAMED, M., HIGGINS, C. D., FERGUSON, M., ve RÉQUÍA, W. J. (2018). The influence of vehicle body type in shaping behavioural intention to acquire electric vehicles: A multi-group structural equation approach. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 116, 54–72. <https://doi.org/10.1016/J.TRA.2018.05.011>

MOHD SUKI, N., ve MOHD SUKI, N. (2019). Examination of peer influence as a moderator and predictor in explaining green purchase behaviour in a developing country. *Journal of Cleaner Production*, 228, 833–844. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2019.04.218>

MOONS, I., ve De PELSMACKER, P. (2012). Emotions as determinants of electric car usage intention. *Journal of marketing management*, 28(3–4), 195–237. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2012.659007>

NAZAN, Ö. Ö. (2022). *Yenilikçi Tüketici Davranışları: Türkiye ve Almanya’da Elektrikli Araçların Kabulü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

NIAN, V., HARI, M. P., ve YUAN, J. (2019). A new business model for encouraging the adoption of electric vehicles in the absence of policy support. *Applied Energy*, 235, 1106–1117. <https://doi.org/10.1016/J.APENERGY.2018.10.126>

- NYKVIST, B., ve NILSSON, M. (2015). Rapidly falling costs of battery packs for electric vehicles. *Nature Climate Change*, 5(4), 329-332. <https://doi.org/10.1038/nclimate2564>
- OZAKI, R., ve SEVASTYANOVA, K. (2011). Going hybrid: An analysis of consumer purchase motivations. *Energy Policy*, 39(5), 2217-2227. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.04.024>
- PETERS, A., ve DÜTSCHKE, E. (2014). How do consumers perceive electric vehicles? A comparison of German consumer groups. *Journal of Environmental Policy & Planning*, 16(3), 359-377. <https://doi.org/10.1080/1523908X.2013.879037>
- ROGERS, E. M. (1983). *Diffusion of innovations*. London: The Free Press.
- SAHOO, D., HARICHANDAN, S., KAR, S. K., ve S, S. (2022). An empirical study on consumer motives and attitude towards adoption of electric vehicles in India: Policy implications for stakeholders. *Energy Policy*, 165, 112941. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.112941>
- SCHUITEMA, G., ANABLE, J., SKIPPON, S., ve KINNEAR, N. (2013). The role of instrumental, hedonic and symbolic attributes in the intention to adopt electric vehicles. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 48, 39-49. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2012.10.004>
- SEMEIJN, J., GELDERMAN, C. J., SCHIJNS, J. M. C., ve Van TIEL, R. (2019). Disability and pro environmental behavior – An investigation of the determinants of purchasing environmentally friendly cars by disabled consumers. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 67, 197-207. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2018.11.016>
- SIERZCHULA, W., BAKKER, S., MAAT, K., ve Van WEE, B. (2014). The influence of financial incentives and other socio-economic factors on electric vehicle adoption. *Energy policy*, 68, 183-194. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.043>
- STEVENS, J. (1996). *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences*. Lawrence Erlbaum.
- TABACHNICK, B. G., ve FIDELL, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. New York: Pearson.
- TUNÇEL, N. (2021). Intention to purchase electric vehicles: Evidence from an emerging market. *Research in Transportation Business ve Management*, 100764. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2021.100764>
- VAFAEI-ZADEH, A., WONG, T. K., HANIFAH, H., TEOH, A. P., ve NAWASER, K. (2022). Modelling electric vehicle purchase intention among generation Y consumers in Malaysia. *Research in Transportation Business ve Management*, 100784. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2022.100784>
- VANDECASTEELE, B., ve GEUENS, M. (2010). Motivated Consumer Innovativeness: Concept, measurement, and validation. *International Journal of Research in Marketing*, 27(4), 308-318. <https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2010.08.004>
- VENKATESH, V., THONG, J. Y. L., ve XU, X. (2012). Consumer acceptance and use of information technology: Extending the unified theory of acceptance and use of technology. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 36(1), 157-178. <https://doi.org/10.2307/41410412>
- WANG, S., WANG, J., LI, J., WANG, J., ve LIANG, L. (2018). Policy implications for promoting the adoption of electric vehicles: Do consumer's knowledge, perceived risk and financial incentive policy matter? *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 117, 58-69. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.08.014>
- WU, J., LIAO, H., WANG, J. W., ve CHEN, T. (2019). The role of environmental concern in the public acceptance of autonomous electric vehicles: A survey from China. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 60, 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.09.029>

WUEBBLES, D. J., ve JAIN, A. K. (2001). Concerns about climate change and the role of fossil fuel use. *Fuel processing technology*, 71(1-3), 99-119. [https://doi.org/10.1016/S0378-3820\(01\)00139-4](https://doi.org/10.1016/S0378-3820(01)00139-4)

YILMAZ, A., ULAŞ, M., ve YEŞİL, A. (2022). Etnosentrizm ve Tüketici İlişkiselliği: Yerli Otomobil Satın Alma Niyetinin Öngörüsü. *Journal of Selcuk Communication*, 15(1), 110-141.

YOON, T., CHERRY, C. R., RYERSON, M. S., ve BELL, J. E. (2019). Carsharing demand estimation and fleet simulation with EV adoption. *Journal of Cleaner Production*, 206, 1051-1058. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2018.09.124>

ZHANG, Y., YU, Y., ve ZOU, B. (2011). Analyzing public awareness and acceptance of alternative fuel vehicles in China: The case of EV. *Energy Policy*, 39(11), 7015-7024. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.07.055>

ZHANG, Y., XIAO, C., ve ZHOU, G. (2020). Willingness to pay a price premium for energy-saving appliances: Role of perceived value and energy efficiency labeling. *Journal of Cleaner Production*, 242, 118555. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2019.118555>

Summary

Due to the increase in automobile use in the world, there has been a great increase in greenhouse gas emissions. To reduce these emissions, the automobile industry has made great strides over the past decade. The most important innovation in the market has been electric cars. The number of electric cars in Turkey is increasing day by day, but it is not clear which factors will come to the fore in consumers' electric car purchase intention. Accordingly the aim of the present study is to try to understand the effect of perceived usefulness, ease of use, price value, hedonic innovation and environmental concern on electric car purchase intention of consumers in Turkey. Data were collected through an online survey from a sample group of 439 consumers living in various provinces of Turkey and analyzed by structural equation modeling. IBM AMOS and SPSS package programs were used in the analysis of the collected data. First, descriptive statistical analyzes were performed to obtain the correlation, mean and fundamental frequency of the factors. Then the reliability and validity of the model were tested. In the path analysis of the established structural equation model, it was seen that the fit values of the model were appropriate. According to the findings obtained in the research, it was seen that perceived usefulness, ease of use, consumer environmental concern, price value and consumer innovativeness positively and significantly affect the purchase intention of electric vehicles. As a result of the findings obtained from study some suggestions were made to researchers and businesses.

Servet Vergilerinin Özel Tasarrufa Etkilerinin ARDL Yöntemi ile Analizi

Mehmet ÖZGÜN*, Nagihan ÖZKANCA ANDIÇ**

Öz

Servet vergileri hem gerçek hem de tüzel kişilerin belirli bir dönemde elde ettikleri ve servet olarak tanımlanabilecek her türlü menkul ve gayrimenkul mallar üzerinden alınan değerlerdir. Servet vergileri yalnızca kamu harcamalarını finanse etmek amacı ile değil gelir dağılımında adaleti sağlamayı da hedefleyen bir vergi türüdür. Ancak servet vergileri mükelleflerinin yatırım ve tasarruf kararlarını etkiler. Çalışmada Türkiye’de 1999-2020 dönemi servet vergilerinin özel tasarrufa etkileri ARDL yöntemi ile tahmin edilmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre, servet unsurları üzerinden elde edilen vergi gelirlerinin GSYH’ya göre %1 artışı, tasarrufları kısa dönemde %7, uzun dönemde %8 oranında düşürdüğü belirlenmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, servet vergilerinin artırılmasının bireylerin tasarruf kararlarını olumsuz etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Servet Vergileri, Tasarruf, Yatırım, ARDL Sınır Testi

Analysis of the Effects of Wealth Taxes on Private Savings with the ARDL Method

Abstract

Wealth taxes are the values obtained on all kinds of movable and immovable goods that both real and legal persons have acquired in a certain period and can be defined as wealth. Wealth taxes are a type of tax that aims not only to finance public expenditures, but also to ensure fairness in income distribution. However, wealth taxes affect taxpayers' investment and savings decisions. In the study, the effects of wealth taxes on private savings for the period 1999-2020 in Turkey were estimated by ARDL method. According to the results of the analysis, it was determined that the tax revenues obtained from the wealth elements increased by 1% compared to the GDP, reducing the savings by 7% in the short term and 8% in the long term. According to the results obtained from the study, it was seen that the increase in wealth taxes negatively affected the saving decisions of individuals.

Keywords: Tax, Wealth Taxes, Investment, Saving, ARDL Boundary Test

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 26.06.2022

Kabul/Accepted: 02.08.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1136121>

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Denizli, Türkiye.

E-posta: mehmetozgun@pau.edu.tr **ORCID** <http://orcid.org/0000-0002-0894-5426>

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Kale Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, Denizli, Türkiye. E-posta: nandic@pau.edu.tr **ORCID** <http://orcid.org/0000-0003-4028-264X>

JEL Classification Code: H20, H27, F47

1. Giriş

Kamu harcamalarının temel finansman kaynağı vergilerdir. Servet vergileri ise gelir dağılımında adaletin tesis edilmesi amacıyla salınan vergilerdir. Ancak vergiler yapıları itibarıyla bireylerin çalışma, tasarruf ve yatırım yapma kararlarını etkilerler.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması öncelikli ekonomi politikalarındandır. Ekonomik kalkınma ve büyümenin temel faktörleri ise tüketim ve tasarruf kararlarıdır. Gelişmekte olan ülkelerde başta gelir seviyesi olmak üzere pek çok neden tüketim ve tasarruf tercihlerini etkilemektedir. Bu nedenler düşük gelir düzeyi, ağır vergi yükü ve dolaylı vergilerin vergi gelirleri içerisindeki payı olarak sıralanabilir. Bireylerin tüketim ve tasarruf tercihleri etkin ve verimli bir vergi politikası yoluyla yönlendirildiğinde ekonomik büyüme ve kalkınma hedefine ulaşılması daha hızlı olacaktır.

Servet vergilerinde matrah türü ister spesifik olsun ister advalorem servetin net değerini belirlemek oldukça zordur. Günümüzde finansal varlıklar oldukça çeşitlenmiştir. Artık herhangi bir tablo ya da bir heykelde yatırım aracı olarak değerlendirilebilmektedir. Bu ürünlerin değerlendirilmesi oldukça zor ve karmaşıktır. Değeri kişiye ve zamana göre değişebilen sanatsal servetlerin değerlendirilmesi zor ve maliyetlidir. Servet vergilerinde stok vergilendirildiği için, stokun yıllık olarak değerlendirilmesi gerekmektedir ve bunun da bir maliyeti vardır. Ayrıca pek çok servet unsurunun 'piyasa fiyatı' bulunmamaktadır. Mücevher gibi gizlenmesi kolay olan varlıklarda servet vergilerinin uygulanması güçleşmektedir. Bu yüzden servet vergilerinin denetimi güçtür.

Ekonomik büyümenin itici gücü yeterli sermaye birikimi oluşturabilmektir. Bu nedenle yatırım ve tasarruf kararlarını etkileyebilecek vergisel davranışlardan kaçınılmalıdır. Servet unsuru üzerinden alınan vergiler tasarruf sahiplerinin kararlarını etkileyebilme gücüne sahiptir. Ekonomi literatürü incelendiğinde gelir ve harcamalar üzerinden alınan vergilerin başta yatırım kararları olmak üzere, tüketim ve tasarruf kararlarını nasıl etkilediği konusunun sıklıkla analiz edildiği görülmüştür. Ancak, servet vergilerinin özel tasarruf kararına olan etkisinin analiz edildiği çalışmalara sıklıkla rastlanmamaktadır. Bu nedenle çalışma da servet üzerindeki vergilemenin özel tasarruf kararlarını ne yönde etkileyeceği sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmanın hareket noktası, bir kamu politikası olan vergileme kararları (servet vergileri özelinde) ile tasarruf oranının artırılıp artırılamayacağı düşüncesidir. Çalışmada ARDL sınır testi yöntemi kullanılmış ve servet vergilerinin tasarruf sahiplerinin kararlarını ne yönde etkilediği ölçülmeye çalışılmıştır. Çalışmada ARDL sınır testinin tercih edilmesinin temel nedeni, düşük gözlem sayılarında dahi sağlıklı sonuçlar üretebilmesi nedeniyle diğer eş bütünleşme testlerine göre önemli bir avantaja sahip olmasıdır.

2. Servet Vergisinin Tanımı ve Kapsamı

Servet vergileri en genel şekliyle, ekonomik zenginlikler üzerinden alınan vergiler olarak tanımlanmıştır. Bir diğer tanıma göre ise servet vergisi, benzer gelire fakat daha fazla servete sahip olan kişilerin ödediği vergilerdir (Rudnick & Gordon, 1996, s. 3-4). Kamu harcamalarını finanse etmenin yanı sıra adil bir gelir dağılımı sağlama amacı da taşıyan ve telafi edici bir vergi türü olarak sınıflandırılan servet vergileri gayri şahsi, gelir vergisi ile uyumlu ve refah göstergesi olarak kullanılabilir bir vergidir (Musgrave vd., 1987, s. 429).

Turhan servet vergilerini, her türlü menkul ve gayrimenkul malların tümünün ya da bir kısmının değerinden alınan dolaysız bir vergi olarak tanımlanmaktadır (Turhan, 1993, s. 265). Kişilerin ekonomik faaliyetlerini değil, sahip oldukları ekonomik varlıklarını konu edinen vergilere servet vergileri denilmektedir (Şen & Sağbaşı, 2016, s. 203). Ayrıca servet vergilerinin devlete gelir sağlamanın ötesinde, toplum içindeki mali dengesizliği düzeltme, vergileme adalet ve eşitliği sağlama, gelir ve harcama vergilerini tamamlama, kontrol etme ve servet verimliliğini artırarak ekonomik etkinliği sağlamak gibi sosyal işlevlerinin de bulunduğu bilinmektedir (Öz vd, 2014, s. 2).

Genel olarak kabul edilen görüşe göre, servet vergilerinin temel amacı, vergi gelirlerini arttırmak değil yatay ve dikey eşitliği sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle, servet vergileri, vergilemenin sosyal amacına daha çok hizmet etmektedir (Çakar Pürsünlerli, 20085, s. 96).

2.1. Servet Vergisinin Avantaj ve Dezavantajları

Kişilerin sahip oldukları servetler hem gelir getirici özellikleri hem de onlara sahip olanlara toplumda sağladığı ayrıcalıklı konum nedeniyle ödeme gücünün önemli bir göstergesidir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması amacına da hizmet eden servet vergileri, servetin kendisi, transferi ve artışı üzerinden tahsil edilir (Yılmaz, 2015, s. 363).

Günümüzde servet vergilerinin genel vergi gelirleri içindeki payı incelendiğinde, sosyal amaçların mali amaçların önüne geçtiği görülmektedir. Burada sosyal amaçtan kast, servetin yeniden kullanılabilir bir gelir oluşturması sebebiyle toplumdaki gelir dağılımını olumsuz etkileyebileceği görüşüdür. Servet vergileri yoluyla gelir adaletsizliğinin azaltılması amaçlanmaktadır. Örneğin 2021 mali yılı toplam genel bütçe gelirleri içerisinde Motorlu Taşıtlı Vergilerinin payı % 1.47 olarak gerçekleşmişken Veraset ve İntikal Vergilerinin payı ise % 0.15 olarak gerçekleşmiştir (www.sbb.gov.tr). Bu durum servet vergilerinin mali amaçtan daha ziyade sosyal amaçla tahsil edildiğini gösterir niteliktedir. Ancak servet vergileri uygulanabilirliği açısından pek çok avantaj ve dezavantajı bünyesinde barındıran bir vergi türüdür.

Servet Vergilerinin Avantajları;

- Servet ödeme gücünün bir göstergesidir ve ödeme güçleri farklı olan bireyler arasında farklı vergi yükleri ortaya çıkaracaktır. Bu durum da servet vergileri gelir eşitsizliğini azaltmakta etkili olabilecektir (Eser ve Genç, 2020:231).

- Servet vergileri geliri yaratan serveti vergilendirecek daha adil bir gelir dağılımı sağlayacaktır.

- Servet vergisinin bir diğer avantajı da servet vergisinin yansıtılmasındaki güçlüktür (Şen & Sağbaşı, 2016, s. 427). Genele yayılmış bir servet vergisi uygulaması ile tüm servet unsurları ve herkes hedef alınacağı için başka alanlara servet transferi yapılarak bu vergiden kurtulabilmek mümkün olmayacaktır (Uluatam, 2014:406). Yani servet vergileri yansıtılmayacak, muhatabının üzerinden bir başkasına aktarılamayacak ve bu vergi yükü doğrudan mülk ya da sermaye sahibinin varlığında bir azalma meydana getirecektir.

- Offshore vergi kaçakçılığının önlenmesinde servet vergilerinden yararlanılabilir. Örneğin bilgi teknolojilerinin etkin kullanılması yoluyla eksik piyasa değerlemelerinin önüne geçilebilir (Saez ve Zucman, 2019:440).

- Servet vergisi gelir getiren ya da getirmeyen tüm servet unsurlarını kapsayacağı için gelir vergisinin kapsama alamayacağı tüm kaynakların denetlenmesini sağlayacaktır (Eroğlu, 2010:181).

Ancak gelirin tüketilmeyen, tasarruf edilen kısmı olarak ifade edilebilecek olan servet vergilendirmeye karşı hassastır. Çünkü zaten elde ettiği gelir için gelir vergisi ödeyenler bu gelir ile elde ettikleri servet için bir de servet vergisi ödeyeceklerdir. Bu durumda aynı gelirden iki kez vergi alınmış olacak bu durum çifte vergilendirme sorununa yol açacaktır. Çifte vergilendirme kaygısı ile bireylerin tasarruf ve yatırım kararlarında sapmalar meydana gelecektir. Aşağıda servet vergisinin dezavantajları açıklanmaya çalışılacaktır.

Servet Vergilerinin Dezavantajları;

- Servet vergisi uygulamak servet birikimi eğilimini olumsuz etkileyecektir. Örneğin sermaye birikimi azalır uzun vadede ortalama ücretler düşecektir. Ayrıca servet vergisi özel girişimleri de azaltacaktır. Örneğin zamanla değerlenen bir şirketin sürekli artan vergisel yükümlülükleri caydırıcı bir etki yaratacaktır (Scheuer ve Slamroad, 2020:13-15).

- Servet vergileri otomatik stabilizatör görevi görmeye uygun değildir. Enflasyonla mücadelede kısa vadede toplam talebi kısıtlayamaz. Aşırı servet vergisi koyulması durumunda ödenemeyecek hale gelen servet vergileri nedeniyle servet unsurları el değiştirecek ve sermaye unsurlarının tek elde toplanmasına neden olabilecektir (Yılmaz, 2015:329).

- Servet vergileri birikmiş özel serveti parçalayacak ve toplumun zenginlik kaynaklarını azaltacaktır. Klasik İktisat Ekolü de bireyin harcama yapmak yerine tasarruf ettiği miktarı vergilendirmeyi yanlış bulmakta, hakkaniyete uygun olmadığını ifade etmektedir. Minimum tutulacak bir devlet bütçesinin servet yerine gelir ve harcamalardan alınacak bir vergi ile finanse edilmesi gerekmektedir (Uluatam, 2014:397-398).

- Servet vergisinde matrahı tespit etmek de zordur. Arsa, emlak gibi mülklerin piyasa değerini belirlemek çok kolay değildir ve bu sebeple idarenin takdirenen yapacağı bir değer belirleme işlemi haksızlığa yol açabilir. Ayrıca mülkiyet hakkı anayasal düzenlemeler ile koruma altına alınan bir hak. Servet unsurlarının aşırı vergilendirilmesi, yerli ve yabancı yatırımcıların tepkisini çekecek ve yatırımların başka ülkelere kaydırılmasına neden olabilecektir.

- Servet vergisinin aşırı artırılması ya da hali hazırda uygulanan servet vergilerinin yüksek oranlarda uygulanması durumlarında yastık altı olarak nitelendirilebileceğimiz kıymetli maden, döviz gibi yatırımlar tercih edilebilir hale gelecektir. Mevduat faizlerine uygulanacak yüksek oranlı vergiler bireylerin bankalara para ya da diğer yatırım araçlarını aktarmasını olumsuz etkileyecektir. Bu durumda servet vergilerinin denetimi güçleşecek ve milli servet birikimi olumsuz etkilenecektir. Hali hazırda düşük seyreden tasarruf oranı daha da düşecek, düşük tasarruf yatırımların azalmasına sebebiyet verecek ve azalan yatırımlar istihdamı olumsuz etkileyecektir.

Servet vergilerinin tahsilatının zor olmasının temelde iki nedeni vardır. Birincisi politiktir, günümüzde hükümetlerin çoğu piyasa odaklıdır bu nedenle sermaye oluşumuna zarar verecek herhangi bir uygulamadan kaçınma eğilimindedirler. Özelleştirme politikaları, deregülasyonlar ve vergi indirimleri bu görüşü destekler niteliktedir. İkinci neden ise ekonomiktir, sermaye piyasalarının uluslararası entegrasyonu ve liberalizasyonu ile ilgilidir ve bu da yaptırımı zorlaştırır (Kessler ve Pestieau; 1991:311).

Servet vergisine yönelik bir diğer görüş ise servetin oluşmasında bireyin emeği olduğu kadar toplumun da payının olduğu düşüncesidir. Gelir dağılımında oluşan dengesizliklerin, üretim faktörlerinin farklı dağılımından daha ziyade, miras

kurumundan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Geçmiş dönemlerde biriktirilen ve miras yoluyla gelecek nesillere aktarılan varlıkların işletilmesiyle daha yüksek seviyede gelir elde edilmesi olasıdır (Heper, 1980, s. 47). Miras bırakma gelir ve servet dağılımındaki dengesizliğin devam etmesine neden olur ancak miras bırakılmasına karşı çıkılması anayasal bir hak olan mülkiyet hakkının engellenmesi anlamına da gelmektedir. Miras hakkının engellenmesi durumunda bireyin tasarruf eğilimi düşecek ve tüketim artacaktır.

Miras ile ilgili bir diğer husus ise gelecek nesillerin selefleri kadar şanslı ya da çalışkan olup olmayacaklarının bilinmemesidir. Mirasın servet eşitsizliğini arttırdığı bilinmektedir ancak mirası devralan kişi ebeveynlerinden daha az çalışkan ise miras sadece mesai eşitsizliğine sebep olacaktır. Ayrıca mirasın aşırı vergilendirilmesi ya da kamulaştırılması söz konusu olursa ebeveynler hayattayken mirasçılara yapılan servet transferleri artacaktır. Bu servet transferi ilk bakışta bir sorun olarak görülmesi bile uzun vadede bu durum vergi kayıplarının artmasına sebep olabilecektir (Mintz, 1991:249).

2.2. Servet Vergisinin Ekonomik Etkilerine Yönelik Bir Analiz

Vergilerin ikame etkileri literatürde sık karşımıza çıkan durumlardır. Dolayısıyla servet vergileri de kişilerin çalışma ve dinlenme ya da tasarruf etme ile tüketme arasındaki tercihlerini etkileyebilmekte, ekonomik kararlar üzerinde olumlu ve olumsuz etkilere neden olabilmektedir.

Ödeme gücünün önemli bir göstergesinin servet olduğu kabul görmektedir ve bu sebeple servet sahiplerinden alınan vergilerin, vergi gelirleri içerisindeki payının daha fazla olması gerektiği düşünülebilir. Servetin elde edildikten sonraki aşamalarında bir emek sarf etmeden gelir getirici özelliği bulunmaktadır. Bu nedenle emek sarf ederek elde edilen gelirin vergisini ödemek ancak servetin vergisini daha az ya da hiç ödememek vergilemede ödeme gücü ilkesi ve bu ilkenin uygulama nedeni olan adalet ilkesine ters düşmektedir (Giray & Ömür, 2019, s. 75). Burada dikkat edilmesi gereken husus, tüketim ve servet arasındaki doğrudan ilişkidir.

3. Çalışmanın Amacı ve Literatür İncelemesi

Ekonomi literatüründe sıklıkla ülkelerin ekonomik büyümelerinin kaynağını oluşturan yatırımların ulusal fonlarla finanse edilebilmesinin önemi ve sermaye bağımlılığının azaltılması üzerine çalışılmıştır. Ancak ulusal sermayenin kaynağını oluşturan tasarruflar birçok farklı unsurdan etkilenmektedir. Gelir düzeyi ve gelir dağılımı başta olmak üzere enflasyon oranlarından eğitim düzeyine, faiz oranlarından istihdama, sosyal güvenlik politikalarından toplumun demografik yapısına ve kredi imkânlarına ulaşmadaki kolaylık ve sermaye piyasası araçlarının çeşitliliğine kadar birçok faktör tasarruf kararlarını etkileyebilmektedir. Ancak, tasarruf kararlarını etkileyen belki de en önemli unsur, kamu politikaları ve bu politikalar özelinde vergi politikaları olmaktadır. Gelirin elde edilmesi sürecinde başlayan vergileme uygulamaları elde edilen gelirin tüketim harcamalarına yönlendirilmesinde ve hatta gelirin servet unsurları özelinde değerlendirilmesi aşamasında dahi devam eden bir süreçtir. Servetin edinilmesi aşamasında vergi alınmış olması genellikle servet sahipleri için nihai vergilemeyi ifade etmemektedir. Servet unsurunun mülkiyetinin devamı boyunca da servet vergilerinin düzenli olarak ödenmeye devam edecek olması harcanabilir gelirden fazlasına sahip olan tasarruf sahiplerinin, bahse konu bu tasarruflarını nasıl değerlendirecekleri kararlarını doğrudan etkileyebilmektedir.

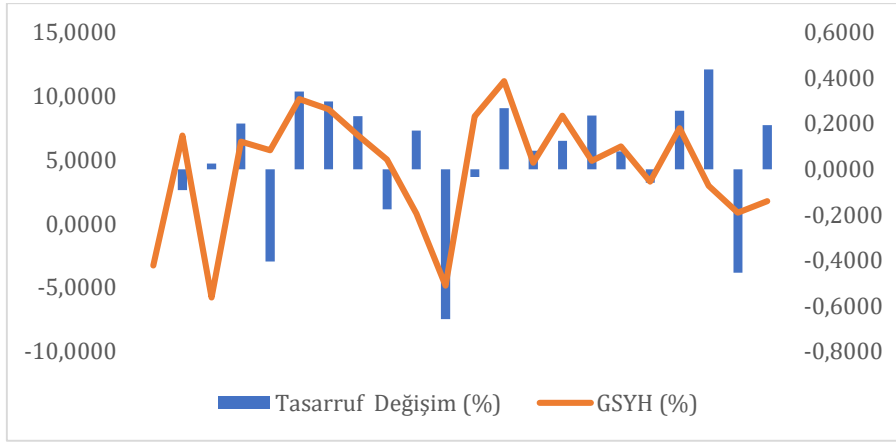
Çalışmada esas alınan zaman serisi (1999 - 2021) özelinde, yurtiçi hasılda ortaya çıkan değişimlerin tasarruf oranlarını etkilediği söylenebilir. Tasarruf oranlarının yıllar arasındaki değişim oranı (% değişim) ile yurtiçi hasıla oranlarında ki değişim çoğunlukla

benzer şekilde hareket etmiştir. Tablo 1’de yer alan ve Dünya Bankası veri setinden elde edilen verilerin incelendiğinde yurtiçi hasılanın önceki yıla göre arttığı birçok dönemde tasarruf oranlarının yıllar arasında buna paralel olarak arttığı, aynı şekilde yurtiçi hasılada geçmiş yıla kıyasla yaşanan düşüşlerin ise tasarruf oranlarının yıllık değişimi olumsuz etkilediği görülmüştür.

Yıllar	Tasarruf /GSYH	Tasarruf Değişim (%)	GSYH (%)
1999	21,8201		-3,2632
2000	21,4039	-0,0908	6,9332
2001	21,5201	0,0249	-5,7500
2002	22,4526	0,2007	6,4477
2003	20,6537	-0,4039	5,7632
2004	22,3067	0,3414	9,7959
2005	23,6404	0,2975	8,9923
2006	24,6268	0,2332	6,9480
2007	23,9122	-0,1760	5,0435
2008	24,6204	0,1693	0,8150
2009	21,9497	-0,6575	-4,8232
2010	21,7976	-0,0334	8,4271
2011	23,0273	0,2680	11,2001
2012	23,3804	0,0813	4,7885
2013	23,9117	0,1242	8,4858
2014	24,8999	0,2363	4,9397
2015	25,2137	0,0781	6,0845
2016	24,9802	-0,0589	3,3231
2017	26,0056	0,2562	7,5020
2018	27,6913	0,4384	2,9799
2019	26,0552	-0,4531	0,8896
2020	26,7961	0,1930	1,7936

Tablo 1: Tasarruf ve GSYH’nın Yıllara Göre Değişimi

Tablo 1’de yer alan verilerden elde edilen ve GSYH’da meydana gelen değişimler ile tasarruf oranlarında yıllar arasında meydana gelen değişimin bir arada gösterildiği grafik, değişkenlere ait hareket yönünün genellikle birlikte ve aynı yönde olduğunu daha net görmemize yardımcı olacaktır.

Grafik 1: GSYH ve Tasarrufların Yıllık Değişimi

Ülke kalkınmasının yapı taşı olarak kabul edilen yatırımların temelini oluşturan tasarruflar özellikle gelişmekte olan ülkeler için çok büyük bir öneme sahiptir. Çalışmada, tasarruf kararlarını etkilediği bilinen birçok faktör arasından vergiler üzerine yoğunlaşmıştır. Literatür incelendiğinde toplam vergi gelirleri başta olmak üzere, gelir ve tüketim vergilerinin tasarruf kararlarına etkisinin ayrı ayrı incelendiği görülmüştür. Literatürde yer alan ve tasarruflar üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, ekonomik büyüme odaklı olarak gerçekleştirilmiştir. Ancak, tasarruflar neticesinde elde edilebilen servet unsurlarına yönelik servet vergilerinin tasarruf kararlarına olan etkisi, Türkiye özelinde ekonometrik olarak sıklıkla incelenen bir konu olmamıştır. Servet vergileri ile veraset ve intikal vergisi, tasarrufu kısıtlayıcı etkisi en yüksek olan vergi türleridir. Bunun nedeni, ilgili vergilerin çoğunlukla tüketim eğiliminden daha ziyade tasarruf eğilimi daha yüksek üst gelir grubu ile ilgili olmalarıdır (Turhan, 1974, s. 261). İlgili çalışma, Türkiye özelinde, servet vergilerinin özel tasarruf kararlarına etkisini ölçmek ve bu alanda literatüre katkı sağlamak amacıyla yönelik olarak hazırlanmıştır.

Krishnamurty ve Elvis (1968), vergileme ile özel tüketim arasındaki ilişkiyi ve genel tüketim ile tasarruf düzeylerini araştırmak için aralarında Türkiye'nin de olduğu 35 gelişmekte olan ülkeye ait, 1950-1964 yıllarını kapsayan verilerinin zaman serisi analizi ile test edildiği çalışmalarında, ülkeler özelinde farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Analize dahil edilen yedi ülke (Türkiye, İsrail, Brezilya, Şili, Kolombiya, Jamaika, Peru) için, vergilendirme ve kamu tüketim harcamalarının toplam tasarruflara göre nötr olduğunu tespit etmişlerdir. Üç ülkede ise (Hindistan, Yunanistan, Honduras), artan vergilendirmenin özel tüketimi caydırıcı bir etkiye sahip olduğu ve vergilendirmenin özel tüketim üzerindeki geciktirici etkisi nedeniyle toplam tasarrufu teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Çin ve Filipinler için elde edilen ampirik sonuçlara göre ise, artan vergilendirmenin toplam tasarruflar üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Yazarlar gerçekleştirdikleri genel değerlendirme de ise, vergilendirmenin özel tüketimi caydırıcı bir etkiye sahip olduğunu, ancak vergilendirmenin toplam tasarrufları teşvik etmedeki olumlu etkilerinin, kamu sektöründeki cari harcamaların davranışı tarafından nötrale edildiğini iddia etmişlerdir (Krishnamurty & Elvis, 1968, s. 12-13).

Boskin (1978) tarafından ABD ekonomisi üzerine gerçekleştirilen analizde vergi ve faiz politikalarının tasarruf kararlarına etkisi zaman serisi verileri yardımıyla analiz edilmiştir. Çalışma neticesinde, ilgili dönemde uygulanan vergi politikalarının

sermayeden elde edilen reel net getiri oranını düşürdüğü ve sermaye birikimini önemli ölçüde geciktirdiği sonucuna ulaşmıştır. Boskin, çalışması neticesinde ortaya koyduğu bu durumun önemli ölçüde refah kaybına yol açtığını ve faiz gelirlerinin vergi matrahından muaf tutulması gerektiğini öne sürmüştür (Boskin, 1976, s. 36).

Tanzi ve Zee (1998), 21 OECD ülkesine ait 25 yıllık (1970 – 1994) panel veri analizi kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmaları sonucunda gelir ve harcama vergilerinin toplam tasarrufu negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Aynı çalışmada ayrıca, gelir vergilerinin toplam tasarrufları harcama vergilerine göre çok daha büyük oranda etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Tanzi ve Zee, hane tasarrufunu arttırabilmek için gelir vergisi yerine harcama vergilerinin değişiminin politika yapımcılar tarafından değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedir (Tanzi & Zee, 1998, s. 10).

Loayza ve Shankar (2000), 1960 – 1995 yılları arasında Hindistan’da özel tasarrufların gelişimini zaman serisi eşbütünlük testi çerçevesinde incelemişlerdir. Elde ettikleri kanıtlar, Hindistan özelinde, tasarruf araçlarının net getirisini arttıran vergi teşviklerinin özel tasarruf oranlarını da arttıracağını göstermiştir. Yazarlar her ne kadar kaynak tahsisi ve gelir dağılımında adaletin bozulacağı düşüncesi ile vergi teşviklerini önermeseler de, çalışmadan elde ettikleri bulgular vergi teşviklerinin özel tasarrufları arttıracağı yönündedir (Loayza & Shankar, 2000, s. 588).

Zheng (2007), 29 OECD ülkesine ait verileri kullanarak vergi politikalarının hem özel hem de ulusal tasarruflara etkisini panel veri modeli yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Zheng gerçekleştirdiği analizi sonucunda kişisel gelir vergisi oranı ile tasarruflar arasında anlamlı ve negatif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, ortalama kişisel gelir vergisi oranındaki bir puanlık artış, diğer faktörler sabitken tasarruf oranlarında yaklaşık çeyrek puanlık bir düşüşe neden olacaktır. Aynı çalışmanın bir diğer sonucuna göre, tüketim vergilerinin tasarruflar üzerine etkisi ise önemsizdir. Zheng, çalışmasında elde ettiği veriler perspektifinde kişisel gelir vergilerinin tüketim vergilerine kaydırılması halinde tasarrufların teşvik edilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, devlet harcamalarının tasarruf oranlarını önemli ölçüde azalttığını ve kişi başına düşen reel GSYİH'nın tasarruf oranları üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna da aynı çalışma neticesinde ulaşılmıştır (Zheng, 2007, s. 27).

Cardenas ve Escobar'ın (1998) Kolombiya özelinde VAR modeli kullanarak 1925-1994 yılları arasındaki veriler yoluyla gerçekleştirdikleri analizde, Kolombiya’da tasarrufun belirleyicilerinin neler olduğu araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, tasarrufu etkileyen bir dizi faktör tespit edilmekle birlikte özel tasarruflarda meydana gelen azalmaların çok büyük bir kısmının artan vergilerle ilişkili olabileceği sonucu ön plana çıkmıştır. Tasarruflarda yaşanan düşüşün neredeyse üçte ikisinin vergi oranlarında yaşanan artışla ilişkilendirilebileceği yapılan bu çalışma neticesinde ortaya konulmuştur (Cardenas & Escobar, 1998, s. 38).

Opoku (2019), OECD üyesi 19 ülkeye ait 1995-2018 dönemine ait verileri ile gerçekleştirdiği panel veri analizi sonucunda, vergi ile tasarruf arasındaki ilişkiyle ilgili olarak gerek kısa dönem gerekse uzun dönemde önemli bir negatif ilişki olduğunu tespit etmiştir (Opoku, 2019, s. 16).

Sağdıç ve Sandalcı (2020) tarafından gerçekleştirilen ve vergi yapısının yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisinin panel veri analizi yöntemi ile ölçüldüğü çalışmalarında dolaylı ve dolaysız vergilerinin etkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Yazarlar çalışmalarında 2006 – 2018 dönemine ait verileri analiz ederek dolaylı vergiler ile tasarruf kararları arasında pozitif, dolaysız vergiler ile tasarruf kararları arasında ise negatif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Dolaysız bir vergi türü olan servet vergilerinin etkisi ise çalışmada teorik olarak ele alınmakla birlikte modele ayrı bir değişken olarak dâhil edilmemiş, dolaysız vergiler kapsamında diğer vergilerle birlikte ele alınmıştır. Yazarların

çalışma neticelerinde elde ettikleri sonuca göre, dolaysız vergilerde ortaya çıkan % 1'lik bir artış tasarruf oranını % 1,35 oranında azaltmaktadır (Sağdıç & Sandalci, 2020, s. 232).

4. Ekonometrik Yöntem ve Veri Seti

Tasarrufları diğer tüketici tercihlerinden ayıran birkaç önemli nokta mevcuttur. Bunlardan ilki tasarruf edilen miktarın gelecekteki değeridir. Tasarruflar bugünden geleceğe indirimli bir hediye olarak tanımlanır. İkinci faktör ise bütçe kısıtlaması ile ilgilidir. Bireylerin bugün elde ettiği gelir gelecek dönemlerde ömür boyu servet olarak adlandırılan bir kazançla dönüşebilir ve bu durum hane halkı tasarruf davranışı üzerinde etkilidir (Boadway & Wildasin, 1994, s. 21). Bu nedenle servet vergilerinin tasarruf kararlarını az veya çok etkileme gücü bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde ekonometrik verilerin nasıl elde edildiği ve yöntemin ne olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

4.1. Veri Seti ve Ekonometrik Yöntem

Türkiye'de servet vergilerinin brüt tasarrufa etkisinin incelendiği çalışmada kullanılan veriler Dünya Bankası tarafından yayınlanan veri setlerinden yararlanılarak elde edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler 1999-2020 yılları arasındaki 22 yıllık dönemi kapsamaktadır ve ilgili veriler modele yıllık olarak dâhil edilmiştir. Analizde kullanılan seriler düzey değerleri ile kullanılmış olup çalışmada kullanılan veri seti bilgisi ve verilerin kaynağı tablo 2'de gösterilmiştir.

Kısaltma	Veri Seti	Dönemi	Kaynak
Tasarruf	Brüt Tasarruf / GSYH	1999 – 2020	Dünya Bankası
Vergi	Servet Vergisi / GSYH	1999 – 2020	Dünya Bankası

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

4.2. Birim Kök Testleri ve Bulgular

Ekonomik seriler çoğu zaman durağan olmayan bir yapı sergilemektedirler. Bu yapıdaki serilerle analiz gerçekleştirildiğinde ise elde edilen F ve t istatistik değerleri yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla, zaman serileri analizine geçilmeden önce değişkenlerin durağanlığını incelemek oldukça önem arz etmektedir. Literatürde durağanlığın sınanmasında birçok birim kök test yöntemleri kullanılmaktadır. Özellikle makroekonomik değişkenlerin durağanlığının araştırılmasında ise sıklıkla ADF (genişletilmiş Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök testlerine başvurulmaktadır. ADF birim kök testinden temel varsayım olarak hata terimlerinin istatistiksel olarak birbirleri ile ilişkisi olmadığı, ortalama ve varyanslarının sabit olduğu kabul edilmektedir (Dickey & Fuller, 1981). PP birim kök testinde (1988) ise ADF birim kök testine ek olarak parametrik olmayan düzeltmeler gerçekleştirilmiştir.

Zaman serileri çoğu zaman birim kök içerdiği için farkları alınarak birim kökten arındırılmaktadır. Fakat fark alma işlemi sonrasında dönemsel ilişkiler bozulabilmektedir. Bu nedenle zaman serileri analizinde sıklıkla kullanılan eşbütünleşme testleri ile bu kayıplar önlenabilmektedir. Eşbütünleşme testlerinin uygulanmasında ise kurulan modelde yer alan değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olması gerekmektedir (Engle & Granger, 1987). Ancak uygulamada çoğu zaman değişkenlerin bütünleşik derecelerinin farklı olmasından kaynaklı klasik eşbütünleşme testleri kullanılamamaktadır. Literatürde, bu sorun Pesaran ve Shin (2001) tarafından geliştirilen

ARDL sınır testi yöntemi ile aşılmaktadır. ARDL sınır testi yaklaşımının diğer bir önemli avantajı ise düşük sayıda gözlem sayısında bile sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmektedir (Narayan & Narayan, 2004).

ARDL sınır testi için ilk olarak serilerin durağanlıkları incelenir ve uygun gecikme değeri belirlenerek model oluşturulur. Sonrasında ise seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı F testi aracılığıyla araştırılmaktadır. Elde edilen F test istatistiği sonuçları kritik alt ve üst değerler ile karşılaştırılarak seriler arasında eşbütünleşme olup olmadığına karar verilir. ARDL sınır testi yönteminde kullanılan model ve hipotezler aşağıda yer almaktadır.

$$\Delta \text{tasarruf} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta \text{tasarruf}_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta \text{vergi}_{t-i} + \omega_1 \text{tasarruf}_{t-1} + \omega_2 \text{vergi}_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$H_0 : \omega_1 = \omega_2 = 0 \text{ (eşbütünleşme yoktur)}$$

$$H_1 : \omega_1 \neq 0, \omega_2 \neq 0 \text{ (eşbütünleşme vardır)}$$

Burada, α_0 sabit terimi; Δ serinin farkını; ε_t hata terimini temsil etmektedir. Yukarıda yer alan model tahmin edildiğinde hesaplanan F değeri kritik değerlerden büyük bulunursa seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılır ve eşbütünleşme yoktur diye ifade edilen sıfır hipotezi reddedilir. Ancak F değeri alt ve üst sınırlar arasında yer alırsa saptama yapılamamaktadır (Pesaran, Shin, & Smith, 2001).

Eğer seriler arasında eşbütünleşme mevcut ise kısa ve uzun dönem katsayılarını bulmak için model tahmin edilmektedir. Bu katsayılar için uygun ARDL modeli Akaike Bilgi Kriterine (Akaike Information Criterion-AIC) göre belirlenir. Bu çalışmada kullanılan model ise aşağıdaki 2 no'lu denklemde yer almaktadır.

$$\Delta \text{tasarruf} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta \text{tasarruf}_{t-i} + \sum_{i=0}^n \alpha_{2i} \Delta \text{vergi}_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklemde, Δ değişkenin farkını; ε_t modeldeki hata terimini ifade etmektedir. Model tahmini sonucunda modelin uygunluğunu incelemek amacıyla çeşitli tanısal testlere bakılmaktadır. Bu amaçla modelde değişen varyans, otokorelasyon, fonksiyonel yapı ve hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı incelenmektedir (Gujarati & Porter, 2014). Ek olarak CUSUM ve CUSUMQ testleri kullanılarak modeldeki serilerin istikrarı araştırılmaktadır.

Seriler arasında eş bütünleşik ilişkinin varlığı belirlendikten sonra seriler arasındaki kısa dönemli ilişkinin varlığını araştırmak için hata düzeltme modeli (HDT) oluşturulmaktadır. Oluşturulan HDT modeli aşağıda gösterilmiştir.

$$\Delta \text{tasarruf} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \varphi_{1i} \Delta \text{tasarruf}_{t-i} + \sum_{i=0}^n \varphi_{2i} \Delta \text{vergi}_{t-i} + \varphi_3 \varepsilon_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

3 no'lu denklemde yer alan ε_{t-i} hata düzeltme terimini temsil etmektedir. Hata düzeltme terimi uzun dönem ilişkinin elde edildiği modelin kalıntılarının bir gecikmeli değeridir. Bu değişkenin katsayısı, kısa dönemde meydana gelen bir dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini gösterir. Aynı zamanda beklenti bu katsayının işaretinin negatif ve anlamlı olması yönündedir (Engle & Granger, 1987).

4.3. Bulgular

Çalışmada değişkenlerin durağanlığını incelemek amacıyla ADF ve PP birim kök testleri uygulanmıştır. Tablo 3'de sunulan birim kök testi sonuçlarına göre tasarruf ve servet vergisi değişkenlerinin düzeyde birim kök içerdiği ancak birinci farkları

alındığında tüm modellerde durağan hale geldiği görülmektedir. Tablo 3'de dtasarruf ve dvergi sırasıyla birinci farkı alınmış brüt tasarrufu ve servet vergisini ifade etmektedir.

Değişkenler	ADF Birim Kök Testi			PP Birim Kök Testi		
	Düzy			Düzy		
Gecikme (1)	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Tasarruf	0.85 (0.88)	-1.12 (0.69)	-2.79 (0.21)	1.81 (0.98)	-0.98 (0.74)	-2.79 (0.21)
Vergi	0.53 (0.82)	-2.41 (0.15)	-2.05 (0.54)	0.66 (0.85)	-2.59 (0.11)	-2.65 (0.26)
	Birinci Fark			Birinci Fark		
Gecikme(1)	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz	Sabitli	Sabitli ve Trendli
Dtasarruf	-5.24* (0.00)	-5.42* (0.00)	-5.28* (0.00)	-5.42* (0.00)	-5.65* (0.00)	-5.50* (0.00)
Dvergi	-6.41* (0.00)	-6.49* (0.00)	-6.72* (0.00)	-6.59* (0.00)	-7.34* (0.00)	-18.46* (0.00)

*Not: Birim kök testleri sınavasında %5 kritik değerler göz önünde bulundurulmuştur. Ek olarak, parantez içindeki değerler test istatistiklerinin olasılık değerlerini ifade etmektedir. *, ** ve ***, sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.*

	ADF	PP
%1 düzeyi için kritik değerler	-3.72	-3.75
%5 düzeyi için kritik değerler	-2.98	-3.00
%10 düzeyi için kritik değerler	-2.63	-2.63

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Model	ARDL (1,1)			
Model Seçme Kriteri	Akaike Bilgi Kriteri			
R ²	0.32			
Düzeltilmiş R ²	0.20			
ARDL Sınır Testi Sonuçları				
Test İstatistiği	Sonuç	Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
F-istatistiği	14.04	%10	4.04	4.78
		%5	4.94	5.73
		%1	6.84	7.84

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

Not: ARDL Sınır Testi sınavasında %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerler kullanılmıştır.

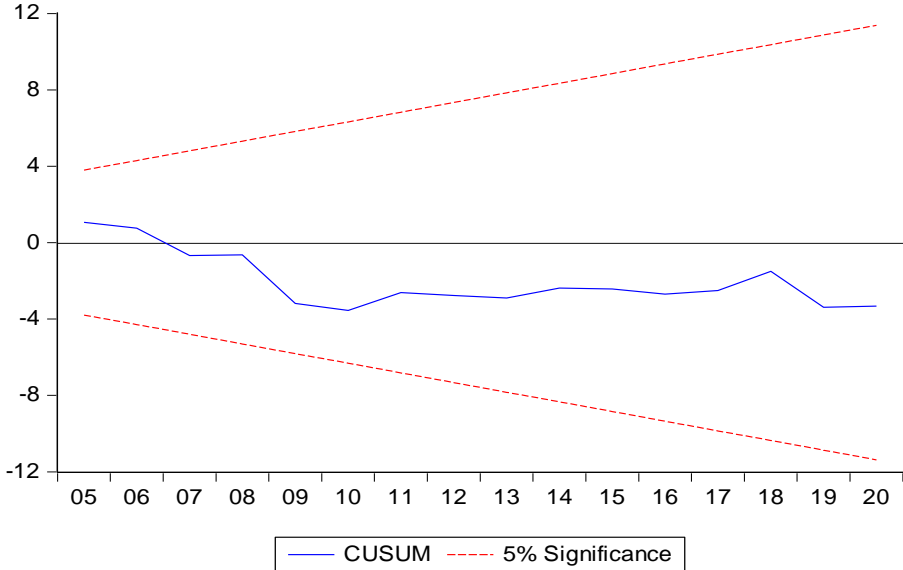
Tablo 4'te Akaike Bilgi Kriterine göre uygun model olarak ARDL(1,1) belirlendiği gösterilmiştir. Tablo da aynı zamanda 1 no'lu denklemde yer alan model tahmin edilerek ARDL sınır testi sonuçları verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre F-istatistiği değeri yaklaşık 14 bulunmuş olup % 1, % 5 ve % 10 anlamlılık düzeylerinden büyük olduğu saptanmıştır. Bu sonuca göre tasarruflar ile servet vergileri arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğu belirlenerek sıfır hipotezi reddedilmiştir.

Tanısal Testler	Sonuç
Ramsey RESET Testi	1.35 (0.26)
JB Normallik Testi	4.50 (0.11)
Breusch-Godfrey LM Testi	0.02 (0.97)
Breusch-Pagan-Godfrey Heteroskedasticity Testi	0.45 (0.72)

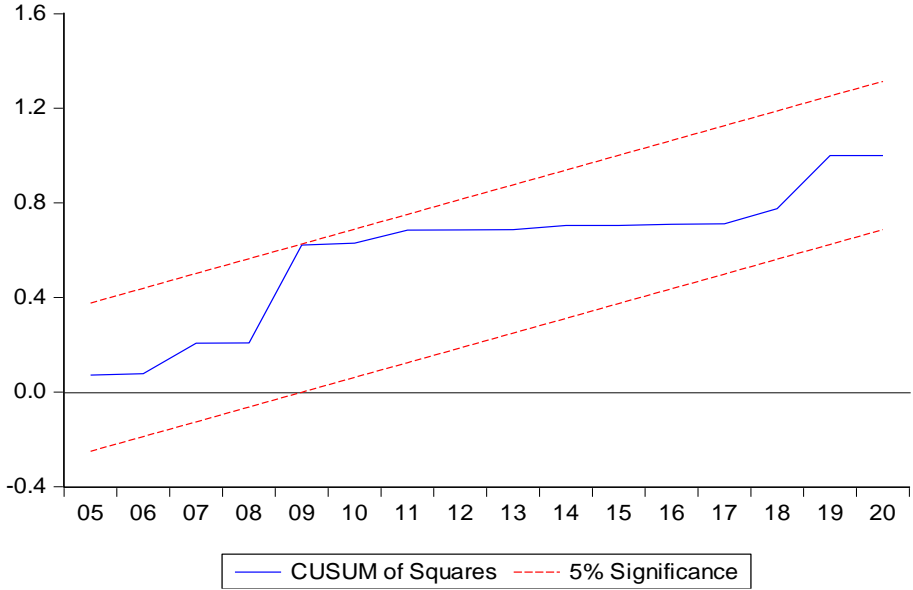
Not: Parantez içerisindeki değerler olasılıkları ifade etmektedir.

Tablo 5: Tanısal Test Sonuçları

Tablo 5'te ilk test olarak Ramsey RESET testi ile modelin kurulmasında hata olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen sonuç % 5 anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için model kurma hatası olmadığı tespit edilmiştir. İkinci test ise hata teriminin normal dağılıp dağılmadığını belirleyebilmek için kullanılmıştır. Tablo 3'e göre % 5 anlamlılık düzeyinde hata terimlerinin normal dağıldığı görülmektedir. Modelde otokorelasyon olup olmadığını incelemek için B-G LM Otokorelasyon Testi gerçekleştirilmiştir. B-G LM otokorelasyon testi sonucunda modelde ikinci mertebede otokorelasyon olmadığı belirlenmiştir. Son olarak çalışmada değişen varyans sorununu test etmek için BPG Testi gerçekleştirilmiş ve modelde değişen varyans sorununun olmadığı tespit edilmiştir.

Şekil 1: CUSUM Test İstatistik Sonuçları

Şekil 2: CUSUMQ Test İstatistik Sonuçları

Belirlenen ARDL modelinde, katsayıların istikrarlı olup olmadığını tespit edebilmek için CUSUM ve CUSUMQ testleri kullanılmıştır. Şekil 1 ve 2’de görüldüğü üzere %5 anlamlılık düzeyinde sapma olmaması ve kritik sınırlar içerisinde bulunması ARDL model katsayılarının istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Değişkenler	Katsayı Değeri	T-istatistiği	Olasılık değeri
dvergi	-8.4269	-2.2532	0.0386
Sabit	0.3900	1.9263	0.0734

Tablo 6: ARDL (1,1) Modeline Göre Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları (Bağımlı Değişken: dtasarruf)

2 no’lu denklemde yer alan ARDL modeli tahmin edilmiş ve sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, özel tasarruflar ile servet vergileri arasındaki ilişkinin uzun dönemde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, % 5 anlamlılıkta servet vergisinden sağlanan gelirlerin milli gelire oranında oluşacak % 1’lik artışın yurt içi özel tasarruf oranlarını yaklaşık % 8 azalttığı görülmektedir. Bu sonucun teorik beklentiyle de tutarlı olduğu görülmektedir

Değişkenler	Katsayı Değeri	T-istatistiği	Olasılık değeri
dvergi	-6.5099	-2.4337	0.0270
dvergi(-1)	-3.8057	-1.3001	0.2117
hdt(-1)	-1.2255	-5.1294	0.0000

Tablo 7: Hata Düzeltme Modeli Analiz Sonuçları (Bağımlı Değişken: dtasarruf)

Tablo 7’de ise 3 no’lu denklemde yer alan hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre kısa dönemde servet vergisinden sağlanan gelirlerin milli gelire

oranında oluşacak % 1'lik yukarı yönlü hareketin tasarruf oranlarını yaklaşık olarak % 7 azalttığı görülmektedir. Aynı zamanda bu değişkenler arasındaki ilişkinin kısa dönemde, t-istatistik ve olasılık değerlerine bakıldığında anlamlı olduğu bulunmuştur. Diğer yandan HDT katsayı değerinin negatif ve anlamlı olması, kısa dönemli bir şokun uzun dönemde dalgalanarak düzeleceğini belirtmektedir (Narayan & Narayan, 2004).

5. Sonuç ve Öneriler

Servet vergilerinin birikimi cezalandıracağı ve toplumun zenginlik kaynaklarını olumsuz etkileyeceğini iddia eden klasik görüş yanlıları toplumun da servet vergilerine karşı ön yargılı olduğunu iddia etmektedir.

Sermayenin tekelleşmesinin önüne geçilebilmesi ve süper zenginlerin servetlerini azaltmanın bir yolu olarak Scheuer ve Slemroad tarafından artan oranlı servet vergisi uygulanması önerilmiştir. Burada asıl amaç devletin gelir elde etmesinden ziyade toplumun küçük bir kesimini temsil eden süper zengin kesimin siyasi sistemi ele geçirmesine engel olmaktır. Ayrıca yüksek ve tek oranlı bir servet vergisi uygulandığında bireyler servetlerinden olabildiğince az vergi alan ülkeleri ya da alanları tercih edecek, milli sermaye yatırıma dönüşmeyecektir. Tüm bunlar dikkate alındığında Scheuer ve Slemroad'ın önerisinde olduğu gibi artan oranlı bir servet vergisi uygulanması hem gelir dağılımında adaletsizliği engellemeye çalışacak hem de servetin farklı ülkelere kaydırılmasının önüne geçmiş olacaktır (Scheuer & Slemrod, 2021, s. 226).

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre de servet vergilerinin artırılmasının tasarruf güdüsünü olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. İster emeğin isterse de sermayenin üretime katılması neticesinde elde edilmiş olsun, harcanabilir gelirden fazlasına sahip olanların tasarruflarının ayrıca vergilendirilecek olması kişileri tasarruf güdüsünden uzaklaştırabilmektedir. Nitekim çalışmadan elde edilen ampirik sonuçlara göre, servet vergilerinin gayri safi yurtiçi hasıla içerisinde payının % 1 artmış olmasının tasarrufları kısa dönemde % 7 uzun dönemde ise yaklaşık olarak % 8 azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Türkiye özelinde teorik beklenti ile uyumlu görülmektedir. Ülke nüfusunun büyük bir bölümü alt ve orta gelir düzeyinde bulunmakta, geçimlik düzeyin üzerinde, başka bir ifade ile tasarruf edebilecek kadar gelir elde eden büyük bir toplum kesimi bulunmamaktadır. Toplumun büyük kesimini oluşturan bu alt ve orta gelir sahibi bireylerin belki de imkânlarını zorlayarak gerçekleştirilmeyi hedefledikleri tasarrufları üzerinden de yüksek vergi alınacağı düşüncesi ve/veya beklentisi onların tasarruf güdülerini olumsuz etkileyecektir. Tasarruf güdüsünün artırılabilmesi için Emlak Vergisi Kanunu 8. maddesinde yer alan indirimli Emlak Vergisi uygulamasının kapsamının genişletilebilir. Nitekim Emlak Vergisi Kanunu 8. maddesi hükmü gereğince, "hiçbir geliri olmayan veya geliri sadece kanunla kurulan sosyal güvenlik kurumlarından aldıkları aylık olan, engelliler, gaziler ve şehit yakınları için öngörülen ve bunların 200 m²'yi aşmayan tek meskenleri için uygulanan % 0 oranlı emlak vergisi" uygulamasının kapsamı genişletilebilir. Örneğin, sahip olduğu meskenin değeri, 2019 yılında kanunlaşan ve 2021 yılında uygulamaya başlanan Değerli Konut Vergisinde ifade edilen taşınmaz değeri alt sınırını aşmayan (2022 yılı için 6.173.000 TL) ve tek mesken sahibi olan aileler de % 0 oranlı emlak vergisi uygulaması kapsamına dâhil edilebilir.

Değerli Konut Vergisi ile salınacak olan vergi aynı mesken üzerinden iki ayrı servet vergisi alınmasına sebebiyet vereceğinden çifte vergilendirme oluşturacaktır. Değerli Konut Vergisi ile ilgili bir diğer durum ise verginin merkezi yönetim tarafından toplanacak olmasıdır. Burada merkezi yönetim de yerel yönetim gibi servet üzerinden payını almak istemektedir ancak kanun sadece mesken sahipleri ile sınırlı tutulmaktadır. Bu durum, tasarruflarını konut yerine arsa, arazi ve işyeri olarak değerlendirenler açısından vergisel bir avantaj sağlamaktadır.

Geçmişte lüks tüketim olarak adlandırılabilir araç sahibi olma kistası günümüzde artık ihtiyaç haline gelmiştir, tek araç sahibi olan aileler için de emlak vergisinde olduğu gibi bir MTV istisnası geliştirilebilir. Ancak burada tek araç sahipliğinin niteliği de önemli olacaktır. Çünkü MTV oranları belirlenirken aracın yaşı, silindir hacmi ve değeri dikkate alınmaktadır. Temel ihtiyaç noktasından hareketle MTV istisnası uygulanırken sahip olunan aracın kasko değeri üzerinden yola çıkılarak oluşturulacak bir değer üzerinden istisna sağlanabilir. Bu durumda araç değeri ilgili sınırın altında kalanlar MTV ödemek durumunda kalmayacak ve tasarruf edilebilir gelirlerinde bir artış meydana gelecektir.

KAYNAKÇA

- BOADWAY R. & WILDASIN, D. (1994). Taxation and savings: a survey. *Fiscal Studies*, 15(3), 19-63.
- BOSKIN, M.J. (1976). Taxation, saving and the rate of interest. *National Tax Association-Tax Institute of America*, 69, 31-37.
- CARDENAS, M., ESCOBAR, A. (1998). Saving determinants in colombia: 1925-1994. *Journal of Development Economics*, 57(1), 5-44. doi.org/10.1016/S0304-3878(98)00076-5
- ÇAKAR PÜRSÜNLERLİ, E. (2008). Vergi kalkanı: dolaysız vergilere üst sınır uygulaması ve Fransa örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 585-600.
- DICKEY, D.A., FULLER, W.A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.
- ENGLE, R.F., GRANGER, C.W.J. (1987). Co-Integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55 (2), 251-276.
- EROĞLU, O. (2010). *Servetin vergilendirilmesi ve Türkiye uygulaması* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ESER, L., GENÇ, C. (2020). Gelir ve servet üzerinden alınan vergilerin gelir dağılımı üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri örneği. *Maliye Dergisi*, Sayı: 178, 224-239.
- GİRAY, F., ÖMÜR, Ö.M. (2019). Veraset ve İntikal Vergisinde mali ve sosyal fonksiyonlara aykırı olan vergi harcamaları. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 72-82.
- GUJJURATI, D.N., PORTER, D.C. (2014). *Temel ekonometri*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- HEPER, F. (1980). *Türkiye'de vergi kaynağı olarak servetin irdelenmesi* (Doçentlik Tezi), Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Eskişehir.
- KESSLER, D., PESTIEAU, P. (1991). The taxation of wealth in the EEC: Facts and trends. *Canadian Public Policy* 17 (3), 309-321.
- KRISHNAMURTY, K., ELVIS, D.E. (1968). *Savings and taxation in developing countries: an empirical study*, International Bank For Reconstruction And Development International Development Association, W.P. No: 23, 1-21.
- LOAYZA, N., SHANKAR, R. (2000). Private saving in India, *The World Bank Economic Review*, 14 (3), 571-594.
- MINTZ, J.M. (1991). The role of wealth taxation in the overall tax system, *Canadian Public Policy* 17 (3), 248-263.
- MUSGRAVE, R.A., MUSGRAVE, P.B. (1989). *Public finance in theory and practice*. Singapore: Mc Graw Hill Book Company.
- NARAYAN, S., NARAYAN, P.K. (2004). Determinants of demand for Fiji's exports: an empirical investigation. *The Developing Economies*, 42 (1), 95-112.

- OPOKU, P.K. (2019). The short-run and long-run determinants of household saving: evidence from OECD countries. *REM Working Paper Series, (0110-2019)*, 1-38.
- ÖZ E., KUTBAY, H. & BUZKIRAN, D. (2014). Türk servet vergisi sistemine modern bir yaklaşım, *Gümrük ve Ticaret Dergisi, Sayı 4*, 86-99.
- PESARAN, M.H., SHIN, Y. & SMITH, R.J. (2001), Bound testing approaches to the analysis of level relationship. *Journal of Applied Econometrics, 16 (3)*, 289-326.
- PHILLIPS, P.C.B., PERRON, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression, *Biometrika, 75 (2)*, 335-346.
- RUDNICK, R.S., GORDON, R.K. (1996). *Taxation of wealth* (ss. 1 - 46). Washington: International Monetary Fund. Volume:1, Chapter:10.
- SAEZ, E., ZUCMAN, G. (2019). Progressive wealth taxation. *Brookings Papers on Economic Activity*, 437-533.
- SAĞDIÇ, E.N., SANDALCI, İ. (2020). Vergi yapısının yurt içi tasarruflar üzerindeki etkisi: Türkiye'den iller düzeyinde bir kanıt. *Maliye Dergisi, Sayı: 179*, 213-239.
- SBB, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2021/10/2022_Yili_Butce_Ger_ekcesi.pdf (Erişim Tarihi: 05.06.2022)
- SCHEUER, F., SLEMRD, J. (2020). Taxing our wealth, *Nber Working Paper Series, W.P. No: 28150*. doi.org/10.3386/w28150
- SCHEUER, F., SLEMRD, J. (2021). Taxing our wealth, *The Journal of Economic Perspectives, 35 (1)*, 207-230
- ŞEN, H., SAĞBAŞ, İ. (2016). *Vergi teorisi ve politikası*, Ankara: Kalkan Offset.
- TANZI, V., ZEE, H.H. (1998). Taxation and the household saving rate: Evidence from OECD countries, *IMF Working Paper, W.P. No: 36*, 1-16.
- TURHAN, S. (1974). *Vergileme ve iktisadi büyüme, Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 0 (23)*, 249-264.
- TURHAN, S. (1993). *Vergi teorisi ve politikası*, İstanbul: Filiz Kitapevi.
- ULUATAM, Ö. (2014). *Kamu maliyesi*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- YILMAZ, B.E. (2015). *Maliye*, İstanbul: Der Yayınları.
- ZHENG, C. (2007). *The effect of taxes on saving: evidence from 29 OECD countries* (Master Thesis), Clemson University, South Carolina.

Summary

The main source of financing for public expenditures is taxes. Wealth taxes, on the other hand, are taxes levied in order to allocate justice in income distribution. However, taxes, by their nature, affect individuals' decisions to work, save and invest.

Ensuring economic growth and development in developing countries such as Turkey is one of the priority economic policies. The main factors of economic development and growth are consumption and saving decisions. Many reasons, especially income level, affect consumption and saving preferences in developing countries. These reasons can be listed as low income level, heavy tax burden and the share of indirect taxes in tax revenues. It is thought that economic growth and development will be achieved when individuals' consumption and savings preferences are directed through an effective and efficient tax policy.

The driving force of economic growth is to create sufficient capital accumulation. For this reason, tax behaviors that may affect investment and savings decisions should be avoided. Taxes on the wealth factor have the power to affect the decisions of the savers. When the economics literature is examined, it has been observed that the issue of how taxes on income and expenditures affect consumption and saving decisions, especially investment decisions, is frequently analyzed. However, in Turkey, studies that analyze the effect of

wealth taxes on savings are not frequently encountered. For this reason, in this study, an answer has been sought to the question of how taxation on wealth will affect savings decisions. The starting point of the study is the thought of whether the savings rate can be increased with taxation decisions (specific to wealth taxes), which is a public policy. In the study, the ARDL limit test method was used and it was tried to measure how wealth taxes affected the decisions of the savers. An important advantage of the ARDL limit test over other cointegration tests is that it can produce healthy results even with low observation numbers. According to the results of the analysis, it was determined that the tax revenues obtained from the wealth elements increased by 1% compared to the GDP, reducing the savings by 7% in the short term and 8% in the long term.

The Effects of Labor-Saving Technological Progress on Capital Accumulation: Evidence from NASDAQ-100 Firms

Necip BULUT*, Naci İbrahim KELEŞ**

Abstract

This study delves into the impact of labor-saving technological progress on the capital accumulation of technology companies that have a substantial workforce consisting of highly skilled workers over the sample period from 2000/Q2 to 2021/Q3. To begin with, we estimate a three-equation system of the normalized-CES production function to derive labor-saving technical progress and the elasticity of substitution between capital and labor for NASDAQ-100 firms. Secondly, two linear regression models are estimated by using parameters acquired in the initial step to assess the impacts of labor-saving technological progress on capital accumulation. Based on the estimation results, labor-saving technological progress and the elasticity of substitution between capital and labor mitigate the upward trend of capital accumulation despite their stimulating impacts on economic value added in the NASDAQ-100 firms. These two adverse results are consistent with the concept of skill intensity in technology firms, referring to the difficulties of replacing automation with non-routine tasks and highly skilled workers. In this sense, along with the insufficient replacement of technological progress with labor, the detrimental effects of technological progress on capital accumulation widen the gap between labor productivity and labor compensation during profit expansion periods. These negative consequences are mitigated by worker layoffs during profit-downsizing periods, despite its accelerating impact on economic value added.

Keywords: Labor-Saving Technological Progress, Capital Accumulation, Technology Firms, Labor Compensation, CES Production Function

Emek Tasarruflu Teknolojik İlerlemenin Sermaye Birikimine Etkileri: NASDAQ-100 Firmaları Üzerine Bir Çalışma

Öz

Bu çalışma, 2020 yılının ikinci çeyreğinden 2021 yılının üçüncü çeyreğine kadar olan örnekleme döneminde, nispeten fazla sayıda yüksek vasıflı işçi çalıştıran teknoloji firmalarında emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemenin sermaye birikimi üzerindeki

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 06.07.2022

Kabul/Accepted: 15.04.2024

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1141611>

* Res. Asst., Bahcesehir University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Istanbul, Turkey, E-mail: necep.bulut@bau.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0003-2532-3992>

** Teaching Asst., Texas Tech University, Department of Economics, Texas, United States. E-mail: nkeles@ttu.edu **ORCID** <https://orcid.org/0000-0001-5103-7477>

etkilerini araştırmaktadır. İlk olarak, NASDAQ-100 firmaları için emek tasarruflu teknolojik ilerleme ve sermaye ve emek arasındaki ikame esnekliğini elde etmek için normalleştirilmiş CES üretim fonksiyonunun üç denklemlerle bir sistemi tahmin edilmiştir. İkinci olarak, emek tasarruflu teknolojik ilerlemenin teknoloji firmalarının sermaye birikimi üzerindeki etkilerini değerlendirmek adına ilk adımda elde edilen parametreler kullanılarak doğrusal bir regresyon modeli tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre, emek tasarruflu teknolojik ilerleme ve sermaye ile emek arasındaki ikame esnekliği, onların ekonomik katma değeri hızlandırıcı etkilerine rağmen, NASDAQ-100 firmalarının sermaye birikimindeki artış eğilimini yavaşlatmaktadır. Bu iki zıt sonuç, teknoloji firmalarında, otomasyonun rutin olmayan işlerin ve yüksek vasıflı çalışanların yerini almasındaki yetersizliğine işaret eden vasıf yoğunluğu konseptine uygundur. Bu bağlamda, emek tasarruflu teknolojik ilerleme, otomasyonun işgücünü yerinden etmedeki yetersizliğiyle birlikte, kar genişlemesi dönemlerinde, işgücü üretkenliği ve işgücü ödemeleri arasındaki uçurumu genişletmektedir. Teknolojik ilerlemenin ekonomik katma değere olan pozitif katkısına rağmen, bu negative sonuçlar kar daralması dönemlerinde, işten çıkarmalar ile yatıştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emek Tasarrufulu Teknolojik İlerleme, Sermaye Birikimi, Teknoloji Firmaları, İşgücü Ödemeleri, CES Üretim Fonksiyonu

Introduction

A capitalist economy relies on capital accumulation. In theory, especially in Marxian economic theory, the tendency of the profit rate to fall due to perfect competition impedes the capital accumulation needed by the capitalist to reproduce capitalism. This process eventually ends up with a decrease in labor share (labor exploitation in Marxian theory). However, this particular model does not take into account any technological progress. Technological advancements have multiple dimensions that could impact both capital accumulation and the labor market in diverse ways. Capital, labor, and technological progress are intricately linked and have a complex interdependent structure.

To understand the impact of technological progress on the share of production inputs in value-added, it is crucial to distinguish between the types or functions of technology and labor. The key question is, "what type of technological progress has affected which skilled workers, and in what way?" The literature categorizes technological progress into two groups: labor-saving and capital-saving. Similarly, workers can be divided into three groups based on their skill level: low, middle, and high-skilled.

Input-saving technological progress has led to an increase in labor productivity and a decrease in labor compensation. These two consequences of technological progress ended up with a decrease in the labor share in value-added as well as an increase in the capital share in value-added produced by capital and labor together. Consequently, this process has sped up the capital accumulation for firms due to the upward trend in labor productivity and the downward trend in the share of labor force.

However, the impact of input-saving technological progress has not affected every worker equally. These foregone consequences of technological progress could be more pronounced for middle-skilled workers than for low-skilled and high-skilled ones. In other words, while technological progress has increased the productivity of almost every worker, this progress has not sufficiently raised the compensation of middle-skilled workers compared to low-skilled and high-skilled workers. Considering the main

determinants of capital accumulation, along with the upward trend in profit of firms, the downward trend in compensation of middle-skilled workers could contribute more to the capital accumulation of firms compared to those of low-skilled and high-skilled ones. In other words, the contribution of high-skilled and low-skilled workers to capital accumulation could be different than the contribution of middle-skilled workers.

This study focuses on differences in the contribution of different skilled workers to the capital accumulation of firms. Since there is no data on the qualifications of the workers employed by the firms, the focus of this study is on the NASDAQ-100 firms that employed relatively more high-skilled workers. At the same time, these firms are separated into sectors in terms of their operations. Due to a lack of comprehensive data on the qualifications and education levels of workers within companies, researchers have been unable to investigate how technological progress and the elasticity of substitution between labor and capital affect highly skilled workers at the firm level. To address this gap, we aim to explore the impact of labor-saving technological progress and the elasticity of substitution between labor and capital on technology firms that employ a higher proportion of highly skilled workers. Our study focuses on NASDAQ-100 companies, which are technology firms with a different employment structure and elasticity of substitution than firms with lower levels of technological sophistication. The main contribution of this study is to analyze the effect of these two factors on NASDAQ-100 firms.

To this end, in the empirical research of this study, first of all, three equation system of normalized CES production function is estimated at firm level, sector level, and aggregate level over the sample period from 2000/Q2 to 2021/Q3. In this stage of empirical investigation, labor-saving technological progress is obtained for each firm. Secondly, an investigation of the effects of labor-saving technological progress, which is obtained in the first stage, on the capital accumulation of NASDAQ-100 listed firms is conducted by estimating a linear regression model via the Estimated Generalized Least Square (EGLS) estimation method to avoid implication of possible heteroskedasticity or autocorrelation problems. Besides, dummy variables representing operation sectors of firms, labor productivity, substitution rate between labor and capital, and the unemployment rate are added to this linear regression model as explanatory variables in the second stage of empirical investigation.

The most important finding in this study is that the coefficient for labor-saving technological growth has been found as negative for technology firms that employ relatively more high-skilled workers. It means that the capital accumulation of these firms has been arrested mainly from other sources such as capital-saving technological progress, profit, the upward trend of productivity rather than labor-saving technological growth, and the downward trend of labor compensation.

The subsequent sections of this paper are structured as follows: A review of the relevant literature is provided in the literature review section, which outlines existing research on the effects of technological progress on labor compensation, labor productivity, and capital accumulation. Section 3 outlines the methodology employed in this study, including a three-equation system based on the normalized CES production function, two different linear regression models, and summary statistics for the sample data used in the analysis. In Section 4, the results of the production function are presented at the aggregate, sector, and firm levels, as well as the outcomes of the two linear regression models. Finally, the concluding section summarizes the findings of this study.

Literature Review

The effects of ongoing technological progress on the demand side and supply side of the economy are being increasingly felt especially in countries that caught up with the latest production technology. With technological progress, the replacement of workers with machines has been increasing rapidly. Frey and Osborn (2017) estimate that 47% of total employment in the US is "potentially automatable over some unspecified number of years, perhaps a decade or two". McKinsey Global Institute Report (2017) estimates that approximately half of 2,000 work activities across 800 occupations have the potential to be automated by adapting current technology. It can be expected that this ratio would increase with development in technology in the future.

The World Bank (2016) points out that about 60% of total employment is susceptible to automation in OECD countries. According to the same report of the World Bank, wages become more stable since workers face strong competition arising from automation. Even though these studies offer insight into the general interaction between labor and automation, they do not provide evidence regarding skill-biased or task-biased discussions in the literature.

Goldin and Katz (2007) show that educated workers' real wages have remained the same from 1915 to 2005 in the US due to the competition between skilled workers and dramatically increase in the supply of educated workers arising mainly from the high school movement starting around 1910s. Acemoglu and Autor (2011) found that technological growth has decreased middle-skilled workers' real wages rather than those of low-skilled and high-skilled workers due to an increase in the demand for high-skilled and low-skilled occupations compared to middle-skilled occupations. They emphasize the rapid diffusion of new technology along with job polarization as a significant reason for this situation. According to the findings of Autor and Dorn (2013), there is an upward trend in employment and real wages in services occupations whereas real wages of low-skilled workers have remained the same.

On the one hand, wages remain stagnant due to the replacement of labor with machines and a dramatic increase in the supply of educated labor, on the other hand, the productivity of labor that cannot be replaced by machines has been soaring. According to an OECD report (2015), since 1990, labor productivity has increased by 28.4 in emerging countries, 3.7 in OECD countries, and 7.5 in the US. The reason for this dramatic increase in labor productivity is to ability to use current technology. Battisti, Belloc and Del Gatto (2020) investigate technological dimension of productivity in OECD countries at sector level. They found that the main determinant of labor productivity measured as residual of estimated sector-specific production function is technological progress.

Chansarn (2010) investigates determinant factors of labor productivity in G7 countries, western developed countries, eastern developed countries, and eastern developing countries. According to her semination result, labor productivity in 30 countries classified into above four groups is determined by education and technological progress. As well as technological progress as the main factor to increase labor productivity, life expectancy is another determinant for labor productivity as a proxy for health conditions (Chadha, 2008) (Hazan, 2006) (Knapp, 2007) (Leroux, Rizzo, & Sickles, 2004). In addition, many studies such as Duryea (2002), Razzak (2010), and Yunhua, Beng and Wenzhi (1998) suggest that education level is a significant determinant of labor productivity.

Along with both increase in labor productivity and the decrease or stagnancy in wages as mentioned in their empirical evidence above, the capital accumulation of firms has continuously expanded over the years. Several theoretical studies investigate the dynamics of capital accumulation at aggregate and firm levels in the literature. The widely

used Solow (1956) growth model has a given capital accumulation in general (Solow, Tobin, von Weizsacker, & Yaari, 1966).

In Marx's (1977) theory of capital accumulation, capital accumulation is determined by technical progress, an increase in labor productivity, and the rate of surplus value. In this sense, the capitalists invest the previous surplus in order to increase their production capacity. It means capital is the main source of capital accumulation in the short run. According to Marx (Marx, 1977), the reserve army of unemployed labor is another significant factor for capital accumulation due to the falling tendency profit rate in the long run.

On the contrary, Tsaliki (2009) argues that full employment is not necessary for the use of capital stock. This finding indicates that the capital stock can be used normally without the reserve army of unemployed labor from the Marxist perspective. However, without this army, the economic system cannot normally maintain its usual operation (Tsaliki, 2009) (Shaikh, 2016) (Charzarakis & Tsalki, 2021).

In the literature, as can be seen above, since researchers have very limited access to data containing the qualifications and education level of workers employed by firms, they cannot focus on the impacts of technological progress and elasticity of substitution between capital and labor on only educated and high-skilled workers at the firm-level. In this context, we attempt to show the effect of labor-saving technological progress along with elasticity of substitution between labor and capital for technology firms that employ relatively more educated and high-skilled workers. The main contribution of this study is to focus on the impact of these two main factor on NASDAQ-100 firms as technology firms that have relatively different elasticity of substitution and employment structure compared to other firms that produce low technology.

Empirical Investigation

In this section, empirical investigation consists of two steps. In the first step, the three-equation system of normalized CES production function has been fitted at firm, sector, and aggregate levels in order to obtain labor-saving technological progress and the elasticity of substitution between labor and capital. In the second step, the effects of labor-saving technological progress and the elasticity of substitution between labor and capital on capital accumulation of sample firms are investigated by estimating a linear regression model. The rest of this section is organized as follows. Firstly, our sample data and descriptive statistics are introduced. In section 3.2, the three-equation normalized CES production function is derived and its parameters are introduced. Finally, section 3.3 consists of estimation of linear regression model and dependent, independent, and dummy variables.

Sample Data and Descriptive Statistics

The quarterly sample data used in this study are collected from Bloomberg and OECD Database over 2002/Q2 - 2021/Q4. The NASDAQ 100 firms are classified as 8 sectors in terms of their operation. Table 1 shows descriptive statistics of our unbalanced panel dataset. In Table 1, K represents invested capital, L represents the number of workers, wL represents compensation, Y represents economic value-added and r represents long-term interest rate.

Variable	Observation	Mean	Std. Dev.	Min	Max
K	7,057	380641.7	3.10e+07	-8630	2.60e+09
L	6,623	36877.98	73918.45	99	1600000
wL	5,202	134.1612	405.2333	-957	3954
Y	7,107	60501.17	447507.3	-3300000	7800000
r	8,772	0.03207868	0.01295681	0.0065	0.06176

Table 1: Descriptive Statistics

In order to compute labor share, economic value added can be calculated as follows:

$$EVA = NOPAT - [Invested Capital * WACC] \\ = Invested Capital * WACC \text{ EVA SPREAD}$$

where EVA represents economic value-added, NOPAT is Net Operation Profit After Tax, and WACC stands for Weighted Average Capital Cost.

Econometric Models

A standard CES production function can be shown as follows;

$$Y_t = \left[(\alpha (A_t^K K_t)^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} + (1-\alpha) (A_t^L L_t)^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} \right]^{\frac{\sigma}{1-\sigma}}$$

where A_t^K and A_t^L stand for capital-saving and labor-saving technological progress, respectively. This CES production function can be normalized for a given baseline time (t_0) as follows:

$$Y_t = A\tilde{Y} \left[\bar{\alpha} \left(A_t^K \frac{K_t}{\bar{K}} \right)^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} + (1-\bar{\alpha}) \left(A_t^L \frac{L_t}{\bar{L}} \right)^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} \right]^{\frac{\sigma}{1-\sigma}} \\ \alpha_0 = \frac{r_0 K_0}{r_0 K_0 + w_0 L_0}$$

where $\bar{\alpha}$ is calculated as the simple average of α . Labor and capital share are represented by $(1-\bar{\alpha})$ and $\bar{\alpha}$, respectively. \bar{K} and \bar{L} are geometric means of capital and labor, respectively. We can normalize labor-saving and capital saving parameters as $A_t^K = e^{\gamma^K}$ and $A_t^L = e^{\gamma^L}$. Where, γ^K and γ^L stand for growth rates of capital-saving and labor-saving technology, respectively. If we rearrange the normalized CES production function;

$$Y_t = A\tilde{Y} \left[(\bar{\alpha} (e^{\gamma^K} \frac{K_t}{\bar{K}})^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} + (1-\bar{\alpha}) (e^{\gamma^L} \frac{L_t}{\bar{L}})^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} \right]^{\frac{\sigma}{1-\sigma}}$$

In the normalized CES production function presented by Specification 4, the rate of technological progress does not depend on time. In other words, this specification assumes that the growth rates of capital-saving and labor-saving technologies are constant. Finally, the three-equation system of the normalized CES production function can be shown as follows:

$$\log\left(\frac{Y_t}{\bar{Y}}\right) = \ln A_t + \frac{\sigma}{1-\sigma} \ln \left[\bar{a} \left(\frac{K_t}{\bar{K}}\right)^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} + (1-\bar{a}) \left(e^{\gamma_L} \frac{L_t}{\bar{L}}\right)^{\frac{\sigma-1}{\sigma}} \right]$$

$$\log\left(\frac{r_t K_t}{P_t Y_t}\right) = \ln\left(\frac{\bar{a}}{1+\mu}\right) + \frac{\sigma}{1-\sigma} \left[\ln\left(\frac{Y_t \bar{K}}{K_t \bar{Y}}\right) - \ln A_t \right]$$

$$\log\left(\frac{w_t L_t}{P_t Y_t}\right) = \ln\left(\frac{1-\bar{a}}{1+\mu}\right) + \frac{1-\sigma}{\sigma} \left[\ln\left(\frac{Y_t \bar{L}}{L_t \bar{Y}}\right) - \ln A_t - \gamma_L \right]$$

In this three-equation system of the normalized CES production function, there are three tough assumptions:

- There is a normal profit for each firm under perfect competition (markup (μ) = 0).
- There is only labor-saving technological progress ($\gamma_K = 0, \gamma_L > 0$).
- The growth rate of labor-saving technological progress is not time-varying (γ_L is constant).

In the second step of empirical investigation, two different regression models are estimated by using the ECLS method, which is not suffered from heteroskedasticity and autocorrelation problems, over the sample period in order to evaluate the effects of labor-saving technological progress on the workers in NASDAQ 100 firms. As can be seen in table 2, our balanced panel data used in this step includes 2 dependent variables, 3 independent variables and 8 dummy variables which refer to sub-sector of NASDAQ 100 firms. The technological growth variable that refers labor saving technological progress is obtained from estimation of a three-equation system of the normalized CES production function in the first step and this variable varies across firms but not the time. In this sense, the technological growth variable is a firm-specific variable and its estimated coefficient represents the effects of technological differences among firms on their capital accumulation and economic value added.

Model 1:

$$\log(\text{cap_accm}) = \delta_0 + \delta_1 \log(\text{techgrow}) + \delta_2 \log(\text{subs}) + \delta_3 \log(\text{prod}) + \delta_4 D_2 + \delta_5 D_3 + \delta_6 D_4 + \delta_7 D_5 + \delta_8 D_6 + \delta_9 D_7 + \delta_{10} D_8 + \delta_{11} D_9$$

Model 2:

$$\log(\text{EVA}) = \delta_0 + \delta_1 \log(\text{techgrow}) + \delta_2 \log(\text{subs}) + \delta_3 \log(\text{prod}) + \delta_4 D_2 + \delta_5 D_3 + \delta_6 D_4 + \delta_7 D_5 + \delta_8 D_6 + \delta_9 D_7 + \delta_{10} D_8 + \delta_{11} D_9$$

Variable	Explanation	Type
cap_accm	Capital Accumulation	Dep. Var.
EVA	Economic Value Added	Dep. Var.
L	Labor (the number of workers)	Indep. Var.
compens	Compensation per employee	Indep. Var.
prod	Labor productivity	Indep. Var.
subs	Elasticity of substitution between capital and labor	Indep. Var.
unemp	Unemployment rate	Indep. Var.
D_1	1 if sector = Producer Manufacturing	Dummy, Base Group
D_2	1 if sector = Retail Trade	Dummy
D_3	1 if sector = Consumer Durables / Non-Durables	Dummy
D_4	1 if sector = Consumer Services	Dummy

D_5	1 if sector = Electronic Technology	Dummy
D_6	1 if sector = Health Technology	Dummy
D_7	1 if sector = Technology Services	Dummy
D_8	1 if sector = Other	Dummy

Table 2: Variables

Estimation Method

In order to achieve coefficients for explanatory variables in model 1 and model 2 along with their unbiased variances, Generalized Least Square (GLS) is used in this study. The general form of GLS method can be demonstrated as follow;

$$\hat{\beta}_{GLS} = (\mathbf{X}'\hat{\Omega}^{-1}\mathbf{X})^{-1}\mathbf{X}'\hat{\Omega}^{-1}\mathbf{y}$$

$$\widehat{\text{Var}}(\hat{\beta}_{GLS}) = (\mathbf{X}'\hat{\Omega}^{-1}\mathbf{X})^{-1}$$

where Ω matrix can be written in terms of Kronecker product;

$$\Omega = \Sigma_{m \times m} \otimes I_{T_1 \times T_1}$$

The estimated variance matrix is derived by replacing Σ with its estimator ($\hat{\Sigma}$), as demonstrated in the following equation:

$$\hat{\Sigma}_{i \times j} = \frac{\hat{\epsilon}'_i \hat{\epsilon}_j}{T}$$

Estimation Results

This section includes estimation results of three equation systems of normalized CES production function at sector level and aggregate level, and those of two linear regression models as introduced in the previous section. First of all, Table 3 shows the estimation results of normalized CES production function at the aggregate level. According to these results, quarterly labor-saving technological progress in NASDAQ-100 firms has been estimated at 0.023 percent over the sample period at the aggregate level. The elasticity of substitution between capital and labor has been estimated at 0.52 percent. As can be seen in Table 3, all parameters of normalized CES production function are statistically significant.

Similarly, Table 4 shows the estimation results of normalized CES production function at the sector level. As can be seen from the first column, the highest labor-saving technological progress has taken place in the technology services sector. According to estimation results, labor-saving technological progress parameters of technology sectors have been estimated relatively greater than those of other sectors such as production/manufacturing, retail trade, and consumer durable/non-durable sectors.

Equation	Obs.	Parms	RMSE	R-sq
Log_gm_Y	2077	4	2.767787	-1.4764
Log_rK_PY	2077	3	0.4834833	0.9937
Log_wL_PY	2077	4	1.676791	0.9488
Parameter	Coef.	Std. Err.	z	P Val.
A	0.02318***	0.001184	19.58	0.0000
σ	0.5233299***	0.002436	21.48	0.0000

α	0.0653839***	0.0024161	27.06	0.0000
γ_L	-4.290118***	0.0547486	-78.36	0.0000
<i>* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001</i>				

Table 3: Estimation Results of Three Equation System Normalized CES Production Function at Aggregate Level

As can be expected, the parameters of elasticity of substitution in technology firms have been relatively lower estimated than in other sectors except for the retail sector. The reason for this situation is that technology firms employ relatively more high-skilled workers such as engineers whereas other sectors such as manufacturing employ relatively more middle-skilled and low-skilled workers. Since middle-skilled workers conduct relatively more routine production processes, the elasticity of substitution between middle-skilled and capital can be greater than the elasticity of substitution between high-skilled labor and capital.

Similarly, low-skilled workers just like high-skilled workers conduct non-routine production processes. It is expected that the elasticity of substitution between low-skilled labor and capital is less than the elasticity of substitution between middle-skilled labor and capital. In the empirical investigation of this study, consistent with these reasonable expectations, the elasticity of substitution between labor and capital in manufacturing and consumer durable/ non-durable sectors has been found as relatively high compared to technology sectors.

Parameter Sector	A	σ	α	γ_L	Obs.
Producer Manufacturing	0.00601*** (4.26)	0.604*** (63.57)	0.0701*** (10.23)	-6.961*** (-23.19)	79
Retail Trade	0.0230*** (5.84)	0.492*** (88.88)	0.0937*** (5.58)	-4.397*** (-26.37)	121
Consumer Durables / Non-Durable	0.0167*** (7.15)	0.570*** (93.05)	0.0435*** (12.80)	-6.765*** (-28.28)	130
Consumer Services	0.0197*** (5.28)	0.572*** (65.32)	0.0370*** (12.15)	-6.274*** (-25.69)	153
Electronic Technology	0.0274*** (10.45)	0.504*** (133.74)	0.0710*** (11.28)	-3.671*** (-41.47)	465
Health Technology	0.0250*** (10.40)	0.516*** (114.13)	0.0649*** (12.75)	-3.228*** (-33.12)	364
Technology Services	0.0299*** (9.84)	0.525*** (107.19)	0.0544*** (13.15)	-4.004*** (-41.66)	574
Other	0.0989*** (5.81)	0.502*** (56.55)	0.216*** (10.10)	-4.556*** (-23.25)	191
<i>* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001</i> <i>t statistics in parentheses</i>					

Table 4: Estimation Results of Three Equation System Normalized CES Production Function at Sector Level

Table 5 shows the estimation results of Model 1 linear regression. According to these estimation results, there is a negative relationship between labor-saving technological growth and capital accumulation in NASDAQ-100 firms that employ relatively more high-skilled workers. As can be seen in the estimation results, the coefficient for productivity has been signed as positive while the coefficients for labor-saving technological growth and the elasticity of substitution have been signed as negative.

Dependent Variable: Log (Capital Accumulation)				
	Coef.	Std. Err. (Robust)	t	P Value
log(techgrow)	-0.0730874***	0.0176784	-4.13	0.000
log(subst)	-1.01936*	0.4022653	-2.53	0.011
log(unemp)	0.0841776	0.0727127	1.16	0.247
log(prod)	0.1211759***	0.0175988	6.89	0.000
D₂	0.9139291***	0.1703257	5.37	0.000
D₃	0.2551691	0.1530232	1.67	0.096
D₄	0.4050328*	0.1653311	2.45	0.014
D₅	0.3362178*	0.1429027	2.35	0.019
D₆	0.4365955**	0.1423316	3.07	0.002
D₇	0.3455227*	0.1380653	2.5	0.012
D₈	-0.0830778	0.1444265	-0.58	0.565
constant	-4.242989***	0.3960933	-10.71	0.000
Number of Obs	2317			
F (11, 2305)	14.27			
Prob> F	0.0000			
R-squared	0,07			
Root MSE	1,109			
<i>* p < 0.05, ** p < 0.01, *** p < 0.001</i>				

Table 5: Estimation Results of Model 1

The labor-saving technological growth mitigates capital accumulation in these firms. In these firms, the majority of which are in the technology sector, the sources of capital accumulation seem to be capital-saving technological progress, operating / non-operating profit, and the upward trend of productivity instead of labor-saving technological growth and the elasticity of substitution between labor and capital. In

addition, p-values of dummy variables indicate that the difference in capital accumulation between sub-sectors is statistically significant.

Dependent Variable: Log (Economic Value-Added)				
	Coef.	Std. Err. (Robust)	t	P Value
log(techgrow)	0.6691425***	0.0153272	43.66	0.000
log(subst)	6.963918***	0.3326262	20.94	0.000
log(unemp)	-0.2295155***	0.0590604	-3.89	0.000
log(prod)	0.6180898***	0.0155550	39.74	0.000
D₂	-0.2172985	0.1338715	-1.62	0.105
D₃	-0.5664937***	0.1487816	-3.81	0.000
D₄	-0.2055552***	0.1211624	-1.70	0.000
D₅	-0.5974592***	0.1093635	-5.46	0.000
D₆	-1.226017***	0.1113203	-11.01	0.000
D₇	-0.7318411***	0.1064963	-6.87	0.000
D₈	0.1743686	0.1136715	1.53	0.125
constant	17.08807***	0.3168435	53.93	0.000
Number of Obs.	3289			
F (11, 2305)	474.90			
Prob> F	0.0000			
R-squared	0,6226			
Root MSE	1,1422			
* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$				

Table 6: Estimation Results of Model 2

Table 6 shows the estimation results of Model 2. According to these results, even though an increase in labor-saving technological growth leads to a decrease in capital accumulation, it positively contributes to economic value-added. Actually, it seems that there is a conflict regarding the effects of labor-saving technological growth on capital accumulation and economic value-added. Since economic value-added is recognized as a function of capital accumulation, it is expected that the variable that accelerates economic value-added must accelerate capital accumulation. However, an increase in labor-saving technological progress could have accelerated not only economic value-added produced by firms but operating costs also. Therefore, operation costs arising mainly from an increase in labor-saving technological progress might have pressured capital accumulation accelerated by labor-saving technological progress.

Another main finding is that an increase in the elasticity of substitution between capital and labor leads to an increase in the economic value-added of firms. As can be expected, there is a positive relationship between productivity and economic value-added. As can be seen from the coefficients for dummy variables, there is a significant difference in economic value-added among firms operating in different sectors.

Robustness Check

Our panel data analysis can be broken down into three main parts after estimation of three equation system of normalized CES production function to obtain labor saving technological progress and elasticity of substitution between capital and labor. The first part investigates presence of unit roots in the panels through the application of two distinct unit root tests. As can be seen in Table 7, null hypothesis, which indicates panels contain unit roots, has been rejected according to both Dickey-Fuller and Phillips-Perron approaches. Since labor-saving technological growth and elasticity of substitution variables have been obtained by fitted production function, their test statistics could not be generated.

Variables	Dickey Fuller				Phillips Perron			
	Inv. χ^2	Inv. Normal	Inv. Logit	Mdf. Inv. χ^2	Inv. χ^2	Inv. Normal	Inv. Logit	Mdf. Inv. χ^2
ln(productivity)	924.93*	-21.71*	-27.07*	40.59*	716.94*	-12.50*	-18.42*	29.11*
ln(economic VA)	881.70*	-20.15*	-25.57*	38.26*	756.74*	-10.97*	-18.58*	31.23*
ln(unemp)	1036.07*	-25.23*	-28.27*	41.19*	464.22*	-12.78*	-12.07*	12.88*
ln(cap. accm.)	901.15*	-17.06*	-22.96*	35.33*	2307.01*	-38.31*	-63.23*	105.3*
ln(tech. growth)	-	-	-	-	-	-	-	-
ln(subst. elast.)	-	-	-	-	-	-	-	-

*: p-value <0.01, **: p-value <0.05, null hypothesis: panels contain unit roots

Table 7: Unit Root Tests

In the subsequent part of panel data analysis in this study, Hausman test has been conducted to ascertain whether random or fixed effect model is statistically appropriate. Table 8 presents the coefficients for unemployment and productivity derived from both fixed and random effect methods. Since technological growth and elasticity of substitution variables are firm-specific but not time-varying variables, the results of the Hausman test do not include the coefficients for these two variables. According to the results of Hausman test we implement, the null hypothesis, which indicates the random effect model is appropriate, cannot be rejected for both models. Since we cannot reject the null hypothesis against the alternative one that indicates fixed effect method is appropriate, we have implemented random effect model in this study.

Models →	Model 1		Model 2	
Variables →	log_unemp	log_prod	log_unemp	log_prod
Fixed Effect	0.773399	0.098083	-0.2456467	0.6182765
Random Effect	0.0841776	0.1211759	-0.2295155	0.6180898
Difference	-0.0068377	-0.023093	-0.0161312	0.0001867
Diag ² Std. Error	0.0078632	0.0147484	0.0038086	0.0007141
χ^2	2.37		17.12	
Prob.	0.3062		0.1044	
<i>null hypothesis: the random effect model is appropriate</i>				

Table 8: Hausman Test

In the third part of analysis, Wooldridge serial correlation test has been carried out due to the absence of a strictly balanced panel data set. Table 9 shows the autocorrelation test results of random effect models estimated by generalized least squared (GLS) method. The results show there are strong evidence that random effect model involve heteroskedasticity.

In order to address to autocorrelation problem in random effect model estimated by GLS, we have conducted a similar test for first difference random effect model. However, the findings presented in Table 10 indicate that employing the first difference of variables may not be a sufficient approach for mitigating potential statistical errors that mostly arise due to the presence of autocorrelation.

Models →	Model 1		Model 2	
Variables →	Var.	Std. Dev.	Var.	Std. Dev.
Dependent Variable	1.305233	1.142468	3.44543	1.856187
e	1.058888	1.0290228	0.551471	0.742611
u	0.386406	0.6216159	0.416540	0.645399
Random Effects, Two Sided [†] (~ χ^2)	510.11	0.0000	20724.74	0.0000
Random Effects, One Sided [†] (~N)	22.59	0.0000	143.96	0.0000
Serial Corr. ^{**} (~ χ^2)	35.79	0.0000	495.76	0.0000
Joint Test ^{†**} (~ χ^2)	635.48	0.0000	23239.35	0.0000
$y_{i,t} = \mathbf{X}\beta + u_i + v_{i,t}$ $v_{i,t} = \lambda v_{i,t-1} + e_{i,t}$				
<i>†:ALM(Var(u)=0), **:ALM($\lambda=0$), ^{†**}:LM(Var(u)=0, $\lambda=0$)</i>				
<i>null hypothesis: no first-order autocorrelation</i>				

Table 9: Wooldridge Autocorrelation Test

Models →	Model 1		Model 2	
Variables →	log_unemp(-1)	log_prod(-1)	log_unemp(-1)	log_prod(-1)
Coefficient	0.217494	0.0272321	-0.0012856	0.9704916
Robust St. Error	0.1433575	0.0592452	0.0088933	0.0103583
P-value	0.134	0.647	0.885	0.000
F (1, 66), F(1, 69)	4.981		862.010	
Prob. > F	0.029		0.0000	
<i>null hypothesis: no first-order autocorrelation</i>				

Table 10: The First-differenced Regression Results and Wooldridge Autocorrelation Test

Furthermore, within the context of panel data analysis, the Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM) test has been employed to examine random effect models. The findings presented in Table 11 provide compelling evidence about the presence of heteroskedasticity.

Hence, the presence of both autocorrelation and heteroskedasticity can lead to discrepancies between the estimated variances of variables and their actual values, resulting in type I or type II errors, despite the statistical appropriateness of estimating a random effect model using GLS.

Models →	Model 1		Model 2	
Variables →	Var.	Std. Dev.	Var.	Std. Dev.
Dependent Variable	1.305233	1.142468	3.44543	1.856187
e	1.058888	1.029023	0.551471	0.742611
u	.3864064	.6216159	0.416540	0.645399
$\bar{\chi}^2(01)$	599.69		22743.59	
Prob. > $\bar{\chi}^2$	0.0000		0.0000	
$y_{i,t} = X\beta + u_i + e_{i,t}$				
<i>null hypothesis: no heteroskedasticity</i>				

Table 11: Breusch and Pagan LM Test for Random Effects

When we obtain coefficient for explanatory variables with their robust variance, we have adopted special version of GLS method to avoid implications arising mainly from heteroskedasticity and autocorrelation and to obtain correct inferences about consistency and unbiasedness. Under the concepts of autocorrelation and heteroskedasticity, the variance structures can be illustrated as follows;

Under correlation across panels (cross-sectional correlation);

$$\Omega = \begin{bmatrix} \sigma_{1,1}^2 I & \sigma_{1,2}^2 I & \dots & \sigma_{1,m}^2 I \\ \sigma_{2,1}^2 I & \sigma_{2,2}^2 I & \dots & \sigma_{2,m}^2 I \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \sigma_{m,1}^2 I & \sigma_{m,2}^2 I & \dots & \sigma_{m,m}^2 I \end{bmatrix}$$

Under heteroskedasticity:

$$\Omega = \begin{bmatrix} \sigma_1^2 I & 0 & \dots & 0 \\ 0 & \sigma_2^2 I & \dots & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & \sigma_m^2 I \end{bmatrix}$$

However, since autocorrelation parameter (ρ) is not available, instead of random effects model by using GLS estimator, the GLS method with the "Estimated" type (EGLS) has been used in this study to address implications arising from heteroskedasticity and autocorrelation. Thus, we have successfully implemented above variance structure with estimated ρ value into GLS method as described in the previous subsection under "estimation method". This implementation has resulted in the attainment of unbiased and consistent variances for explanatory variables.

Conclusions

The advent of labor-saving technological advancements has resulted in a dual effect of stagnant labor compensation and heightened labor productivity. The impact of technology advancements on capital accumulation is substantial, as evidenced by these two outcomes. This study aims to examine whether there are variations in the capital accumulations of firms resulting from technical advancements based on their respective operational sectors.

In order to obtain labor-saving progress for NASDAQ-100 firms that employ a higher proportion of high-skilled workers, the normalized CES production function with three equations has been estimated for the sample period from 2000/Q2 to 2021/Q3. After obtaining labor-saving technological progress of these firms, a comprehensive investigation offering insight into the impact of labor-technological progress on the capital accumulations of the NASDAQ-100 firms has been conducted by using linear regression models. Furthermore, the estimation outcomes have been assessed with respect to the operational sub-sectors of these companies by incorporating eight distinct dummy variables that reflect the sectors into the models.

Based on the findings of the estimation results, it can be observed that the labor-saving technical advancements have a detrimental impact on the capital accumulation inside technology firms that have a higher proportion of highly skilled employees, as opposed to firms operating in sectors such as services, consumer durables, and non-durables. This implies that the advancement of labor-saving technology serves to alleviate the growth of capital accumulation within technology firms. Another notable finding is that in technological firms, an increase in the elasticity of substitution between capital and labor leads to a decrease in capital growth. Nevertheless, both variables have a positively effects on economic value added despite their negative effects on capital accumulation.

When considering these two notable findings collectively, they aligns with the notion of skill intensity in the technology firms. The labor-saving technologies have the potential to efficiently automate routine and low-skilled tasks that need lower levels of competence. However, their effectiveness in replacing highly-skilled workers may be limited due to costs of its implementation. During periods of profit expansion, the adverse

impact of technological progress and insufficient automation on the accumulation of capital in technology firms leads to a progressive widening of the gap between labor productivity and labor compensation. During periods characterized by downsizing, this negative consequences on capital accumulation are mitigated by worker layoffs, notwithstanding the considerable effect it has on the overall economic value added.

REFERENCES

- ACEMOGLU, D., & DAVID, A. H. (2011). Skills, Tasks and Technologies: Implications for Employment and Earnings. *Handbook of labor economics*, 1043-1171.
- BATTISTI, M., BELLOC, F., & DEL GATTO, M. (2020). Labor productivity and firm-level TFP with technology-specific production functions. *Review of Economic Dynamics*, 283-300.
- CHADHA, N. K. (2008). Longevity and Labor Productivity: Experience from Ageing Asia. *Tokyo: Asian Productivity Organization*.
- CHANSARN, S. (2010). Labor Productivity Growth, Education, Health and Technological Progress: A Cross-Country Analysis. *Economic Analysis and Policy*, 249-261.
- CHARZARAKIS, N., & TSALKI, P. (2021). The dynamics of capital accumulation in Marx and Solow. *Structural Change and Economic Dynamics*, 148-158.
- DAVID, A. H., & DORN, D. (2013). The Growth of Low-Skill Service Jobs and the Polarization of the US Labor Market. *American Economic Review*, 1553-1597.
- DURYEA, S. (2002). Human capital policies: What they can and cannot do for productivity and poverty reduction in Latin America.
- FREY, C. B., & OSBORNE, M. A. (2017). The future of employment: How susceptible are jobs to computerisation? *Technological Forecasting and Social Change*, 254-280.
- GOLDIN, C., & KATZ, L. F. (2007). The Race between Education and Technology: The Evolution of U.S. Educational Wage Differentials, 1890 to 2005. *NBER Working Paper 12984*.
- HAZAN, M. (2006). Longevity and Lifetime Labour Input: Data and Implications. *CEPR*.
- KNAPP, D. (2007). The influence of health on labor productivity: An analysis of european conscription data. *PhD Thesis*.
- LEROUX, J., RIZZO, J., & SICKLES, R. (2004). Leroux, Justin, John Rizzo, and Robin Sickles. Health, Mental Health and Labor Productivity: The Role of Self-Reporting Bias. *Rice University Working Paper 2004-09*.
- MANYIKA, J., CHUI, M., MIREMADI, M., BUGHIN, J., GEORGE, K., WILLMOTT, P., & DEWHURST, M. (2017). *A future that works: AI, automation, employment, and productivity*. McKinsey Global Institute Research.
- MARX, K. (1977). *Capital*. New York.
- OECD. (2015). *"The future of productivity"*. Paris: OECD Publishing.
- RAZZAK, W. A. (2010). Education and labour productivity in New Zealand. *Applied Economics Letters*, 169-173.
- SHAIKH, A. (2016). *Capitalism: Competition, Conflict, Crises*. New York: Oxford University Press.
- SOLOW, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 65-94.

SOLOW, R. M., TOBIN, J., von WEIZSACKER, C. C., & YAARI, M. (1966). Neoclassical Growth with Fixed Factor Proportions. *The Review of Economic Studies*, 79-115.

TSALIKI, P. V. (2009). Economic development and unemployment: do they connect? *International Journal of Social Economics*.

WORLD BANK. (2016). *World development report 2016: Digital dividends*. World Bank Group.

YUNHUA, L., BENQ, C. S., & WENZHI, L. (1998). Education, experience and productivity of labor in China's township and village enterprises: the case of Jiangsu province. *China Economic Review*, 47-58.

Özet

Kapitalist ekonominin en temel yapı taşlarından biri olan sermaye birikimi, Marksist iktisat teorisine göre emek sömürüsüne neden olmaktadır. Günümüz çalışmalarında klasik modellerin kullanılması, sermaye birikimini ve işgücü piyasasını doğrudan etkilediği varsayılan teknolojik ilerlemenin etkilerini göz ardı edebilmektedir. Tam bu noktada, teknolojik ilerlemeyi ekonometrik modellerle eklemek tek başına yeterli olmamakta, aynı zamanda bu modelleri türlerine veya işlevlerine göre ayırt etmek de önem arz etmektedir. Kritik nokta, ne tür bir teknolojik ilerlemenin hangi vasıflı işçiyi ne şekilde etkilediğini bulmaktır.

Teknoloji, emek tasarrufu sağlayan ve sermaye tasarrufu sağlayan teknolojik ilerleme olarak ikiye ayrılabilir. İş gücü ise niteliklerine göre düşük, orta ve yüksek vasıflı işçi olarak üç ana gruba ayrılabilir. Girdi tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemenin emek verimliliğinde artışa ve emeğin bedelinde azalmaya yol açması, emeğin katma değer içindeki payının azalmasına ve katma değer içindeki sermayenin payının artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, girdi tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemenin etkisi her işçiyi eşit şekilde etkilememektedir. Teknolojik ilerleme hemen hemen her işçinin üretkenliğini artırmış olsa da, bu ilerlemenin orta vasıflı işçilerin emek bedelinin düşük vasıflı ve yüksek vasıflı işçilere göre yeterince artırmadığı görülmektedir.

Bu çalışmada, farklı vasıflı işçilerin firmaların sermaye birikimine katkılarındaki farklılıklara odaklanmayı amaçlamaktadır. Ekonomide bulunan diğer firmalara göre görece daha yüksek vasıflı işçi çalıştırdığını kabul ettiğimiz NASDAQ-100 firmaları çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Çalışmanın ampirik kısmında, 2000/Ç2'den 2021/Ç3'e kadar olan örnekleme döneminde NASDAQ-100 firmalarının sektörel düzeyde ve toplam düzeyde normalleştirilmiş CES üretim fonksiyonunun üç denklemlilik sistemi tahmin edilmiştir. Elde edilen emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerleme, daha sonrasında doğrusal bir regresyon modeli kullanılarak EGLS tahmin yöntemi ile bu firmaların sermaye birikimi üzerindeki etkilerini tahmin etmek için kullanılmıştır. Ayrıca ikinci aşamada, açıklayıcı değişkenler olarak bu lineer regresyon modeline firmaların faaliyet sektörlerini temsil eden kukla değişkenler, işgücü verimliliği, emek ve sermaye arasındaki ikame oranı ve işsizlik oranı eklenmiştir.

Elde edilen sonuçlara göre, teknoloji firmalarında emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemenin sermaye birikimindeki artışı azalttığı ve bu teknoloji firmalarında sermaye ve emek arasındaki ikame esnekliği arttıkça sermaye birikiminin azaldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemenin sermaye birikimine etkisi açısından sektörler arasında önemli farklılıklar bulunmuştur. Emek tasarrufu sağlayan teknolojik ilerlemenin hem emek bedelinde bir durgunluğa yol açtığı gözlemlenmiş ancak diğer bir yandan emek verimliliğinde artışa neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi*

Murat SAĞIR**, Sümeyya KAPLAN***

z

Ekonomik büyümeyi artıran nedenlerin başında beşeri sermaye stoğuna yapılan yatırımlar gelmektedir. Bu yatırımlardan biri de sağlık harcamalarıdır. Bir ülkedeki sağlık harcamalarının artması, eğitimin etkisiyle bilinçli toplumun sağlık hizmetlerinden daha verimli yararlanmasına ve dolayısıyla o toplumun gelişmesine ve refah seviyesinin artmasına pozitif katkı sağlayacaktır. Çalışmada Türkiye'de 2000-2018 dönemlerine ait ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları değişkenleri arasındaki uzun dönem ilişki Auto Regressive Distributed Lag, (ARDL, Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif Model) testi ile incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında pozitif ve anlamlı uzun dönemli bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birim Kök Testleri, Ekonomik Büyüme, Sağlık Harcamaları, ARDL, Zivot-Andrews Testi

JEL Kodu: C01, C22, I15

The Relationship Between Health Expenditures and Economic Growth in Turkey

Abstract

Investments in human capital stock are the leading factors that increase economic growth. One of these investments is health expenditures. An increase in health expenditures in a country will contribute positively to the conscious society to benefit from health services more efficiently with the effect of education, and therefore to the development of that society and to increase the level of welfare. In the study, the long-term relationship between the variables of economic growth and health expenditures for

zgn Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 09.08.2022

Kabul/Accepted: 15.04.2024

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1159671>

* Bu çalışma 12-13 Mayıs 2022 tarihinde gerçekeştirilen Gelişim-UWE 6. Uluslararası Ekonomi ve Finans Konferansı'nda "Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunuldu ve zet kitapçığında yayınlanan çalışmadan genişletilmiş ve geliştirilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Hatay, Türkiye. E-posta: murat.sagir@iste.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-7667-2992>

*** Lisans ğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü, Hatay, Türkiye. E-posta: sumeyya.kaplan622@gmail.com **ORCID** <https://orcid.org/0000-0003-3146-3406>

the 2000-2018 periods in Turkey is examined with the Auto Regressive Distributed Lag (ARDL). As a result of the analysis, it was observed that there is a positive and significant long-term relationship between economic growth and health expenditures.

Keywords: Unit Root Tests, Economic Growth, Health Expenditures, ARDL, Zivot-Andrews Test

JEL Code: C01, C22, I15

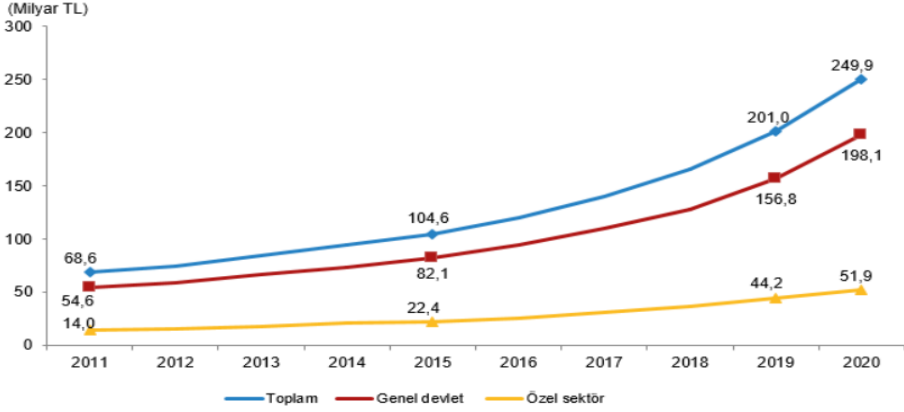
Giriş

Ülkelerin ekonomik büyüme hedeflerini gerçekleştirmelerini sağlayan en önemli büyüme teorisi içsel büyüme olarak kabul edilir. (Bozma, Başar, & Künü 2016, s.189). İçsel büyüme teorisinde en temel varsayım fiziki ve beşeri sermayenin sürdürülebilir bir büyümeye katkı sağlamasıdır. Uzun vadede ekonomik büyümenin devam etmesi için fiziki ve beşeri sermayenin bütün bileşenlerinin üretimde yer alması gerekmektedir (Mankiw, Romer & Weil, 1992). Kibritcioğlu (1998) özellikle ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması için üretim faktörlerinden asıl önemli olanın, beşeri sermaye olduğunu vurgulamaktadır. Beşeri sermaye, toplumu oluşturan bireylerin üretime dönüştürebildiği bilgi, beceri ve tecrübelerinin yanı sıra, kurumuna ve işine duyduğu aidiyet duygusu, diğer yandan ruhsal ve bedensel sağlamlığını kapsayan bir kavram olarak ifade edilir. (Husz 1998, s.9). Bu tanım dikkate alındığında toplumu oluşturan bireylerin bilgi ve becerilerinin artırılmasında, yeteneklerinin keşfinde eğitimin önemi büyüktür. Bununla birlikte bireylerin bedensel ve ruhsal sağlamlığı, sağlıklı ve zinde olmakla alakalıdır. Bütün bunlar dikkate alındığında beşeri sermayenin iki temel bileşeni sağlık ve eğitimidir (Bozkurt, 2010, s.8). Bir ülkenin ekonomik büyüme göstergesi bize o ülkenin refah seviyesi, teknolojik çağa uyumu, kültürü gibi birçok olgu hakkında fikir verir. Büyümenin sürdürülebilir olması ve kalkınmanın gerçekleşmesi için beşeri sermaye en önemli faktörlerden biridir (Çeştepe & Gençel, 2019, s.1). Bu gerçeklikten dolayı beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır (Kızıl & Ceylan, 2018, s.198; Lukas, 1988, s.17-27).

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasındaki ilişki incelenirken eğitime daha çok ağırlık verilmiş ve beşeri sermayenin sağlık bileşeni daha az çalışılmıştır (Kızıl & Ceylan, 2018,s.198). Beşeri sermaye için bireylerin bilgi, beceri, yetenek ve tecrübelerinin artırılması ana hedef olsa da bireylerin sağlıklı olmalarının bütün bu vasıfların elde edilmesi için ön koşul olduğu ihmal edilmiştir. Bedensel ve zihinsel sağlıklı olan bireyler diğerlerine göre daha iyi öğrenme becerilerine sahip olur. Böylece verimliliklerini artırarak daha fazla gelir elde edip refah seviyelerini arttırabilmektedirler. Toplumların ekonomik düzeyi ile sağlık düzeyleri arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ekonomik gelişmişlik düzeyleri belli bir seviyeye gelmiş toplumlarda sağlık harcamaları arttığı gibi, toplumda sağlık bilinci yüksek bireyler artmaktadır. (Tıraş & Ağır 2018, s.1559).

Sağlık her koşulda talep edildiği gibi tüm toplum için bu talebin yerine getirilmesi mecburidir. Sağlık hizmetleri arz (Rodriguez Santana vd., 2021,s.6) ve talep (Ringel, Hosek, Vollaard, & Mahnovski, 2002, s.10) açısından inelastiktir. Bedensel ve zihinsel sağlığından mahrum olan kişinin sağlığına geri kavuşabilmesi için tedaviyi reddetme lüksü yoktur. Sağlık hizmetinin tüketimi tesadüfidir. Yani hastanın, hastalık veya salgınların belirsizliğinden kaynaklı olarak masrafların yani ücretlerin ne kadar tutacağı hesap edilememektedir. Gelişmiş toplumlar, sağlık yatırımlarını artırarak insan sağlığının korunması ve beşeri sermayenin artırılması için kaynak ayırırlar.

Şekil 1'e bakıldığında da Türkiye'de toplam sağlık harcamaları 2011-2020 yıllarına kadar sürekli bir artış eğilimindedir. Toplam sağlık harcaması 2019 yılına göre bakıldığında 2021 ise %24,3 artarak, 249 milyar 932 milyon TL artmıştır. Toplam sağlık harcaması 2011'den 2019 yılına kadar normal olarak artarken; 2019 da ortaya çıkan korona virüsten kaynaklı bir sıçramayla daha çok artış gözlenmiştir.

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Saglik-Harcamalari-Istatistikleri-2020-37192>

Şekil 1: Türkiye'de 2011-2020 yılları arasında kişi başına düşen sağlık harcamaları

Bu çalışmada, ekonomik büyüme ile beşeri sermayenin sağlık boyutu arasındaki ilişki incelenmektedir. Bunun için ekonomik büyüme göstergesi olarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) kullanılacaktır. Ayrıca sağlık harcamaları; kişi başına düşen sağlık harcamaları (yıllık,\$) olarak ele alınmaktadır.

Literatür Taraması

Konu ile ilgili öncü bazı çalışmalar aşağıdadır.

Hansen ve King (1996), 1960-1987 periyodunda OECD ülkesinde, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel zaman serileri ile incelediler. Sonuç olarak OECD ülkesinde sağlık harcamasının ekonomik büyüme üzerinde etkiye sahip olduğunu gösterdiler.

Erdil ve Yetkiner (2004), büyük bir panel veri kullanarak gelir-sağlık nedenselliğini araştırdılar. Yazarlar çalışmanın sonucunda gelir ile sağlık harcamaları arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğu tespit ettiler. Ayrıca, farklı gelir grupları için tek yönlü nedensellik modeli aynı olmamakla birlikte düşük ve orta gelire sahip ülkelerde genellikle gelirden sağlığa doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiş, yüksek gelire sahip ülkelerde, sağlık harcamasından ekonomik büyüme doğru bir nedensellik gözlemlenmiştir.

Kar ve Ağır (2006), 1926-1994 döneminde Türkiye'de beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş-bütünleşme analizi ve nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kıymaz, Akbulut, & Demir, (2006), 1984-1998 döneminde Türkiye'de kişi başına düşen (özel, kamu ve toplam) sağlık harcamaları ile kişi başına GSYİH ve nüfus artışı arasındaki uzun dönemli ilişkiyi analiz ettiler. Yazarlar çalışmanın sonucunda sağlık harcamaları ile gayri safi yurtiçi hasıla ve nüfus artışı arasında çok değişkenli bir

eşbütünleşme ilişkisini rapor ettiler. Ayrıca özel sağlık harcamaları ile kişi başına GSYİH arasında iki değişkenli bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu gösterdiler.

Yumuşak ve Yıldırım (2009), maddi olmayan sermaye ile ekonomik büyüme ilişkisi incelenmiştir. Türkiye'ye ait panelin 1980-2005 döneminde sağlık harcamaları-yaşam beklentisi ve ekonomik büyüme verileri incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda yazarlar, Türkiye'de sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru küçük ve negatif bir nedensellik ilişkisi olduğunu rapor ettiler.

Savaşan ve Çetintaş (2009), beşerî sermaye de eğitim düzeyinin ve sağlık hizmetlerinin artmasıyla birlikte işgücü verimliliğinin de artacağını iddia ettiler. Çalışmanın sonucunda sağlık harcamalarının artması bireyi işgücüne katılım oranında ki emek verimliliğinin artmasına neden olmasının, çıktıdaki artışı da olumlu etkilediğini, beşeri sermaye, ekonomik büyüme ve kişi başına düşen sağlık harcamaları arasında pozitif nedensellik olduğu rapor edilmiştir.

Bozkurt (2010) 1980-2005 yılları arasında Türkiye'de ortalama yaşam süresi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi iki aşamalı Engle-Granger, Johansen Kointegrasyon ve Stock Watson testleri ile analiz etmiştir. Bu çalışmanın sonucunda yazar, eğitim ve sağlığın ayrı ayrı düşünülmesi iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkiye sahip olmakla birlikte iki bileşen arasında sağlık faktörünün baskın olduğunu tespit etmiştir.

Baltagi ve Moscone (2010), 1971-2004 döneminde 20 OECD ülkesinden oluşan bir paneli kullanarak sağlık harcamaları ve gelir arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelediler. İlgili çalışmada panel analizi yapılırken yatay kesit bağımlılığı ve gözlemlenemeyen heterojenliği dikkate almış ve yazarlar tarafından yatay kesit bağımlılığını, ortak faktör modeli ve mekansal bağımlılık yoluyla modellemişlerdir. Çalışmanın sonucunda yazarlar, sağlık hizmetlerinin bir lüksten ziyade bir gereklilik olduğunu ve daha önceki çalışmalarda tahmin edilenden çok daha küçük bir esnekliğe sahip olduğunu rapor ettiler.

Hartwig (2010), 1970-2005 periyodunda yirmi bir OECD ülkesi için uzun dönemde beşeri sermaye stoğunun, sağlık harcamalarının ve yaşam beklenti düzeyinin artmasının ilgili ülkelerde ekonomik büyümenin Granger nedeni olmadığını göstermiştir.

Çetin ve Ecevit (2010), 1990-2006 döneminde 15 OECD ülkesinden oluşan bir paneli kullanarak sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz ettiler. Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Havuzlanmış Regresyon Modeli içerisinde panel OLS metodu ile tahmin edilmiştir. Elde edilen rapor sonucunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Narayan, Narayan, & Mishra, (2010), 1974-2007 periyodunda Asya kıtasında bulunan Hindistan, Tayland, Endonezya, Sri Lanka ve Nepal ülkelerini dikkat aldığı panel çalışmalarında sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel birim kök, yapısal kırılmalı panel eşbütünleşme ve panel uzun dönem tahmincisi kullanılarak araştırdılar. Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğu ve bu ilişkinin pozitif yönde olduğunu raporladılar.

Wang (2011) sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak için 1986-2007 periyodunda 31 ülkenin toplam sağlık harcamalarını dikkate almıştır. Çalışmada kullanılan panel regresyon sonucunda sağlık harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi desteklediğini fakat ekonomik büyümenin sağlık harcamalarındaki artışa neden olmadığını gösterdiler. Ayrıca ekonomik büyümenin düşük olduğu ülkelerde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi ölçülememektedir. Orta ve yüksek ekonomi büyümeye sahip ülkelerde sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitifdir.

Pradhan (2011),1961-2007 dönemi arasındaki 11 OECD ülkelerinin sağlık harcamalarıyla ekonomik büyüme verileri ele alınarak panel veri analizleri incelenmiş ve bu çalışmanın sonucunda kısa dönem ve uzun dönemde sağlık harcamalarıyla ekonomik

büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yazar bu ilişkinin yönünü pozitif olarak rapor etti.

Tatoğlu (2011), 1975-2005 döneminde 20 OECD ülkesine ait olan kişi başına düşen sağlık harcamalarıyla GSYH arasında kısa ve uzun vadeli ilişkiyi inceledi. Çalışmada panel birim kök ve panel eşbütünleşme testleri uygulandıktan sonra, panel hata düzeltme modeli kullanılarak sağlık harcamalarının uzun dönem ve kısa dönem gelir esnekliği tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonucunda sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi artırıcı bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Mehrara ve Musai (2011) İranda 1970-2007 periyodunda sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ARDL ile incelediler. Yazarlar, çalışmanın sonucunda sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamsız ve az bir etkisinin olduğunu rapor ettiler.

Elmi ve Sadeghi (2012), 1990-2009 döneminde gelişmekte olan 20 ülkeden oluşan bir paneli kullanarak sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme (GSYİH) arasındaki nedensellik ve eşbütünleşme ilişkisini incelediler. Bu çalışmada, VECM yaklaşımı ile panel eşbütünleşme ve nedensellik testleri sonucunda GSYİH'den sağlık harcamalarına doğru kısa vadeli bir nedensellik ilişkisi elde edilmiş fakat sağlık harcamalarından ekonomik büyümeye doğru herhangi bir kısa vadeli nedensellik elde edilememiştir. Ayrıca, ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında uzun dönemde ikili bir nedensellik ve eş bütünleşme ilişkisi bulunmuştur.

Tıraşoğlu ve Yıldırım (2012), 2006:01-2012:03 döneminde Türkiye'de sağlık harcamaları ve GSYİH arasındaki ilişki incelenmiştir. İlgili dönem 2008 krizini kapsadığı için birim kök testlerinde tek yapısal kırılmaya izin veren Lee ve Strazichic (2004) birim kök testi tercih edilmiş ve uzun dönemli ilişkinin elde edilmesi için tek kırılmalı Gregory ve Hansen (1996) eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Ay, Kızılkaya, & Koçak (2013), 1968-2006 döneminde Türkiye'de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada sağlık hizmetlerinde yataklı ve yataksız sağlık kurumu sayısı ile sağlık memuru başına düşen kişi sayısı yardımcı değişken olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Ayuba (2014), 1990-2009 döneminde Nijerya'nın beşeri sermayesi (eğitim ve sağlık) kapsamındaki kamu sosyal harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bu çalışma Vektör Hata Düzeltme modelleri ve Granger nedensellik testleri ile incelenmiştir. Sonuç olarak, kamu harcamaları ekonomik büyümeyi arttırmakta ve ekonomik büyümeden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi rapor edilmiştir.

Selim, Uysal ve Eryiğit (2014), 2001-2011 döneminde 27 AB üyesi ülkeleri ve Türkiye'ye ait kişi başı sağlık harcaması ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler Panel Eş-bütünleşme ve hata düzeltme modeli ile analiz ettiler. Elde edilen sonuçlara göre kişi başı sağlık harcaması ve ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemde pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Akar (2014), 2004:01-2013:03 dönemleri Türkiye'de sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nispi fiyatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. İlgili dönemde değişkenler birim köklü olduklarından, seriler arasında uzun dönemli ilişki Johansen eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda uzun dönemde sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nispi fiyatı ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bozma vd. (2016), 1998:1-2016:1 döneminde Türkiye'de sağlık harcamaları ve eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde etkilerini incelemişlerdir. ARDL

analizinden elde edilen bulgulara göre uzun dönemde eğitim harcamaları ekonomik büyümeyi etkilemezken, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi aynı yönde etkilediği rapor edilmiştir.

Diñçer ve Yüksel (2018), 1996-2016 döneminde gelişmekte olan E7 ülkelerinin sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisini Pedroni panel eşbütünlüme yöntemi ve Dumitrescu Hurlin panel nedensellik testleri ile incelediler. Çalışmanın raporunda Pedroni panel eşbütünlüme verileri dikkate alınarak ekonomik büyüme ile toplam sağlık harcamaları ve kamu sağlık harcamaları arasında uzun dönemde bir ilişki olduğu fakat özel sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bu ilişkinin geçerli olmadığı belirtilmiştir.

Şen ve Bingöl (2018), 2006:Q1-2017:Q4 döneminde Türkiye'de sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve iki değişken arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. İlgili değişkenler arasında elde edilen ilişki pozitif olarak rapor edilmiştir.

Şantaş, Demirgil ve Şantaş (2019), Türkiye'de sağlık harcamalarının gelir dağılımına etkisini incelemek amacıyla 1980-2017 dönemi analiz edilmiştir. Çalışmada değişkenler arasında eşbütünlüme ilişkisi ARDL sınır testi ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda seriler arasında eşbütünlüme ilişkisi bulunduğu belirlenmiştir. Toda Yamamoto'nun nedensellik testine göre sağlık harcamaları ile gelir dağılımı eşitsizliği arasında nedensellik ilişkisi olmasına rağmen gelir dağılımı eşitsizliğinden sağlık harcamaları arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı rapor edilmiştir.

Literatür taramasına bakıldığında, çalışmaların büyük çoğunluğu sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ileri sürmektedir. Farklı yöntem ve analizlerin ele alınması sonucunda da genellikle kişi başına düşen sağlık harcamalarının artması GSYH (Ekonomik büyüme) üzerinde nedensellik ilişkisi incelenmektedir. Bir ülke de ekonomik büyüme arttıkça daha fazla sağlık hizmeti talep edilmesi ile kişi başına düşen sağlık harcaması da artmaktadır. Beşerî sermaye stoğuna yapılan yatırımlar, ülkenin eğitim seviyesinin yükselmesi ve sağlık bilincinin de artması sonucunda da daha fazla sağlık talep edilir. Sağlık hizmetlerinde talebin artması sağlık arzını artırır ve böylece sağlık harcamaları artar. Bu artış ekonomik büyümeyi artırır. Böylece, ekonomik büyüme ile birlikte ülkedeki refah seviyesi, eğitim seviyesi ve kalkınmışlık artacaktır.

Veri Seti ve Model

Bu çalışmada Türkiye'de 2000-2018 yılları arasında kişi başına düşen sağlık harcamaları (\$), ve GSYİH (\$) verileri sırasıyla sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri olarak ele alınmıştır.

Değişken		Kod	Kaynak
Ekonomik Büyüme	GSYİH (yıllık, \$)	GSYİH	https://data.worldbank.org/
Sağlık Harcamaları	Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları(yıllık, \$)	SH	https://data.worldbank.org/

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo1: Değişkenler

Ekonomik Büyüme ile Sağlık harcamaları arasındaki temel model aşağıdaki gibidir. Logaritmik değerleri alınan değişkenlerin özet isimleri Tablo 1'deki sıraya göre, $LGSYİH$ ve LSH 'dir.

$$LGSYIH_t = \alpha_1 + \alpha_2 LSH_t + \varepsilon_t$$

Metot

Bu çalışmada kişi başı sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. İlgili zaman serilerinin analizinde ilk olarak serilerin birim köklü olup olmadığına karar verilir. Durağan olmayan zaman serilerde gecikmeli değerler ile güncel değer arasında güçlü korelasyon olduğundan seriler bir rasgele yürüyüş sürecine uyum göstermekte ve birim kök içermektedir. Birim kök içeren seriler ile yapılan analizlerde sahte regresyon ortaya çıkmaktadır (Granger & Newbold, 1974). Durağanlık testi yapmamızı sağlayan ve yaygın kullanılan testler PP (Phillips-Perron) ve ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) testleridir. Türkiye'de 2000-2018 döneminde ilgili zaman serilerinin durağan olup olmadığına PP ve ADF Birim Kök Testleri ile karar verilmiştir (Sevüktekin & Mehmet, 2017). Birim kök testinden sonra seriler birim köklü bulunmuş ve bu durumun yapısal kırılmadan kaynaklanıp kaynaklanmadığı diğer bir değişle kırılmanın etkisinin kalıcı olup olmadığı Zivot Andrews (2002) testi ile incelenmiştir. Kırılma dikkate alındığı halde serilerin birim köklü olduğuna karar verildiği için seriler arasındaki entegrasyon (eş bütünleşme) ilişkisi Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model) modeli kapsamındaki sınır testi yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir.

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

ADF testine ait model denklem 1'de verilmektedir.

$$\Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^r \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada $\varepsilon_t \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2)$ ve r ise hata değişkeninin otokorelasyonsuz olmasını sağlayan optimal gecikme sayısıdır. ADF testinde $H_0: \delta = 0$ (Birim Kök vardır) sıfır hipotezi, $H_1: \delta < 0$ (Seri durağandır) alternatifine karşı test edilmektedir.

Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Birinci dereceden otoregresif bir AR(1) süreci aşağıdaki gibi olsun.

$$y_t = \alpha + \rho y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada hatalar Gauss dağılımına sahiptir. Yani $\varepsilon_i \sim N(0, \sigma_\varepsilon^2)$ 'dir ve serinin başlangıç değeri sıfırdır ($y_0 = 0$). ρ korelasyon parametresinin n gözlem değerine dayalı Sıradan En Küçük Kareler (OLS) tahmin değeri aşağıdaki gibidir.

$$\rho = \left(\sum_{i=1}^n y_{i-1} y_i \right) / \left(\sum_{i=1}^n y_i^2 \right) \quad (4)$$

Phillips-Perron (1988) testinde denklem 2'de sabit çıkarılabileceği gibi trend eklenebilir. Bu testte Z_ρ ve Z_t olmak üzere iki istatistik hesaplanır. Bu istatistikler sırasıyla eşitlik 5 ve 6'da verilmiştir.

$$Z_\rho = n(\hat{\rho} - 1) - \frac{1}{2} \frac{n^2 \hat{\sigma}^2}{s^2} (\hat{\lambda}^2 - \hat{\nu}_0) \quad (5)$$

$$Z_t = \sqrt{\frac{\hat{\nu}_0 \hat{\rho} - 1}{\hat{\lambda}^2}} \frac{1}{\hat{\sigma}} - \frac{1}{2} \frac{n \hat{\sigma}}{\hat{\lambda} s^2} (\hat{\lambda}^2 - \hat{\nu}_0) \quad (5)$$

Eşitlik 4 ve 5'in hesaplanması için gerekli olan diğer eşitlikler aşağıdadır.

$$\hat{\lambda}^2 = \hat{\gamma}_0 + 2 \sum_{j=1}^q \left(1 - \frac{j}{q+1}\right) \hat{\gamma}_j \quad (6)$$

$$\hat{\gamma}_j = \frac{1}{n} \sum_{i=j+1}^n \hat{u}_i \hat{u}_{i-j} \quad (7)$$

$$s^2 = \frac{1}{n-k} \sum_{i=1}^n \hat{u}_i^2 \quad (\text{OLS regresyonunun Standart Hatası}) \quad (7)$$

Eşitlik 7 ve 8'deki \hat{u}_i 'ler OLS artıklarıdır. Eşitlik 6'daki q lamda hesaplamasında kullanılacak Newey-West gecikmelerinin sayısıdır ve hesaplanan $\hat{\lambda}^2$ sıfır frekansta artık spektrumunun bir tahmin edicisidir. $\hat{\sigma}$ ise OLS $\hat{\rho}$ tahmininin standart hatasıdır. Ayrıca $\hat{\gamma}_0$ hata varyansının tutarlı bir tahminidir ve aşağıdaki gibi elde edilir.

$$\hat{\gamma}_0 = \frac{n-k}{n} s^2$$

PP testini yaparken ilk olarak test regresyonunda sabit ve trend bileşenlerinin olup olmadığına karar vermektir. Daha sonra $\hat{\lambda}^2$ artık spektrumunu tahmin etmek için bir yöntemin belirlenmesi gerekir. Bu çalışmada eşitlik 6'daki tahmin edici kullanılacaktır. Bu çalışmadaki analizlerde Eviews 10 programı kullanılmıştır. İlgili program çekirdek tabanlı kovaryanslar toplamına veya otoregresif spektral yoğunluk tahminine dayalı tahmin edicileri kullanarak artık spektrumu tahmin etmeye olanak sağlamaktadır.

Dickey-Fuller istatistiğiyle aynı dağılıma sahip olan kritik değerler (bkz. Dickey & Fuller, 1979), Fuller (2009)'da yer alan değerler tablosundan doğrusal enterpolasyon yöntemi ile elde edilir.

Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Zivot-Andrews (2002); kırılma zamanını içsel olarak tahmin eden bir birim kök testi önermiştir. Bu testte sıfır hipotezi birinci fark durağan olan bir kayan rassal yürüyüş modelidir.

$$Y_t = \mu + Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Alternatif regresyon modeli olarak kırılmanın sadece düzeyde olduğu Model A, kırılmanın sadece trendde olduğu model B ve kırılmanın düzeyde ve trend de olduğu model C olarak üç farklı model ileri sürmüştür.

$$\text{Model A: } \Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \gamma_2 D_t^1(\hat{\lambda}) + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

$$\text{Model B: } \Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \gamma_3 D_t^2(\hat{\lambda}) + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

$$\text{Model C: } \Delta Y_t = \mu + \beta t + \delta Y_{t-1} + \gamma_2 D_t^1(\hat{\lambda}) + \gamma_3 D_t^2(\hat{\lambda}) + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

Kukla değişkenler;

$$D_t^1(\hat{\lambda}) = \begin{cases} 1 & , \quad t > T\lambda \\ 0 & , \quad t \leq T\lambda \end{cases}$$

ve

$$D_t^2(\hat{\lambda}) = \begin{cases} t - T\lambda & , t > T\lambda \\ 0 & , t \leq T\lambda \end{cases}$$

Burada $t = 1, 2, \dots, T$ zamanı, $T\lambda$ kırılma tarihini belirtir. Buradaki λ trend durağanlığı yansıtan alternatif hipotez için en fazla ağırlığı veren nispi kırılma yansımasıdır. Her üç model için minimum t değerini veren kırılma yansıması $\hat{\lambda}_{inf}$ olarak tahmin edilir ve kırılma zamanı $T\hat{\lambda}$ olarak belirlenir. Optimal gecikme uzunluğu p AIC veya SC ile belirlenir.

Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Modeli

İki değişken arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı tahmin edilen uzun dönem dengesinden sapmalara bağlıdır. Bu denge ilişkisi için model kurulurken değişkenlerin geçmiş değerlerinin modele eklenmemesi bir model kurma hatasına yol açabilir. Bu nedenle Phillips ve Loretan (1991) Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif modeli (AutoRegresive Distributed Lag, ARDL) önerdiler. Bu model eşitlik 9'deki gibidir.

$$Y_t = \alpha + \sum_{j=1}^n \alpha_j Y_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_j X_{t-j} + \varepsilon_t \quad (9)$$

Bu model, regresör olarak hem bağımlı değişkenin hem de açıklayıcı değişkenlerin gecikmelerini içeren standart en küçük kareler regresyonudur. (Greene, 2008). ARDL modelleri ekonometride onlarca yıldır kullanılmasına rağmen, Pesaran ve Shin (1999) ve Pesaran vd. (2001) çalışmaları aracılığıyla değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerini inceleme yöntemi olarak son yıllarda popülerlik kazanmıştır (Esen, Yıldırım, & Kostakoğlu, 2012, s.256)

Eşitlik 9'daki modelde gecikme uzunlukları her bir içsel değişken için bilgi kriterleri (AIC, SC, LM) yardımı ile belirlenir. Zaman değişkeni t sonsuza yaklaştırıldığında denklem durağan hale (steady-state) gelir. Durağan durumda Y_t ve X_t değişkenleri zamandan bağımsız bir değerde sabitlenir. Yani

$$Y_t = Y_{t-1} = Y_{t-2} = \dots = Y_{t-k} = Y_d \quad (10)$$

ve

$$X_t = X_{t-1} = X_{t-2} = \dots = X_{t-k} = X_d \quad (11)$$

yazılabilir. Eşitlik 10 ve 11 varsayımları altında eşitlik 9 tekrar yazılırsa;

$$\begin{aligned} Y_d &= \alpha + \sum_{j=1}^n \alpha_j Y_d + \sum_{j=0}^n \beta_j X_d + \varepsilon_t \\ Y_d &= \alpha + Y_d \sum_{j=1}^n \alpha_j + X_d \sum_{j=0}^n \beta_j + \varepsilon_t \\ Y_d - Y_d \sum_{j=1}^n \alpha_j &= \alpha + X_d \sum_{j=0}^n \beta_j + \varepsilon_t \\ Y_d \left(1 - \sum_{j=1}^n \alpha_j \right) &= \alpha + X_d \sum_{j=0}^n \beta_j + \varepsilon_t \\ Y_d &= \frac{\alpha}{(1 - \sum_{j=1}^n \alpha_j)} + X_d \frac{\sum_{j=0}^n \beta_j}{(1 - \sum_{j=1}^n \alpha_j)} + \varepsilon_t = \alpha_d + \beta_d X_d + \varepsilon_d \quad (12) \end{aligned}$$

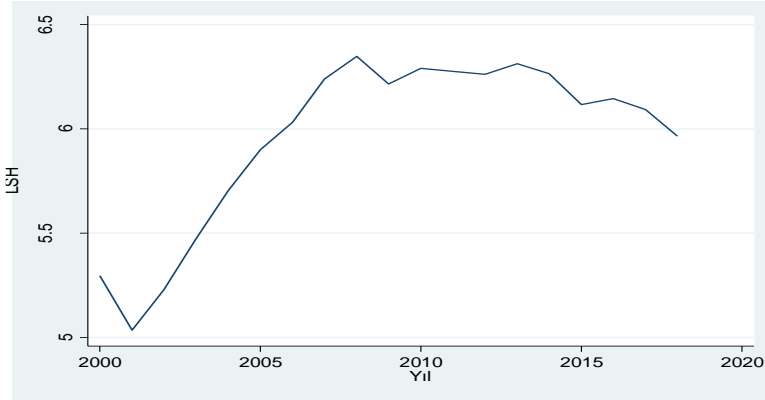
olur. Eşitlik 12'de α_d uzun dönem sabit terim, β_d uzun dönem eğim katsayısı, ε_d ise uzun dönem hata terimini göstermektedir. $\sum_{j=1}^n \alpha_j < 1$ ergodiklik koşulu altında ve süper tutarlılık varsayımı yardımı ile $\hat{\alpha}_d$ ve $\hat{\beta}_d$ tahmin edildikten sonra $\hat{\varepsilon}_d$ artıkları aşağıdaki formül ile elde edilir.

$$\hat{\varepsilon}_d = Y_d - \hat{\alpha}_d + \hat{\beta}_d X_d$$

Bu artıklar uzun dönemde oluşan dengeden sapmayı temsil etmektedir. Daha sonra artıklar için durağanlık analizi yapılır. Eğer iki değişken arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusu ise artık serisi durağan olmalıdır. Artık serisinin durağanlığının analiz edilmesi için gerekli kalıplar Eşitlik 12'deki gibi olabilir. Fakat burada Dickey-Fuller'in kritik değerleri kullanılamaz. MacKinnon (1991) tarafından geliştirilen kritik değerler kullanılabilir. Granger temsil teoremine göre eşbütünleşme testi sonucunda aralarında uzun dönem ilişki bulunan değişkenlerde kısa dönemde bir dengesizlik oluşur. Bu kısa dönemli dengeden sapmalar, hata düzeltme mekanizması ile giderilir. Uzun dönem ile kısa dönem arasında bir köprü niteliği taşıyan bu düzeltme mekanizmasında kısa dönemli model olan eşitlik 9'da λ katsayısı ile uzun dönem artıkların regresör olarak eklenmesi ile oluşturulur. Daha sonra denklem SEKK ile tahmin edilir. Ayarlama parametresi olan λ , $(-1,0)$ açık aralığında yer almalıdır.

Uygulama

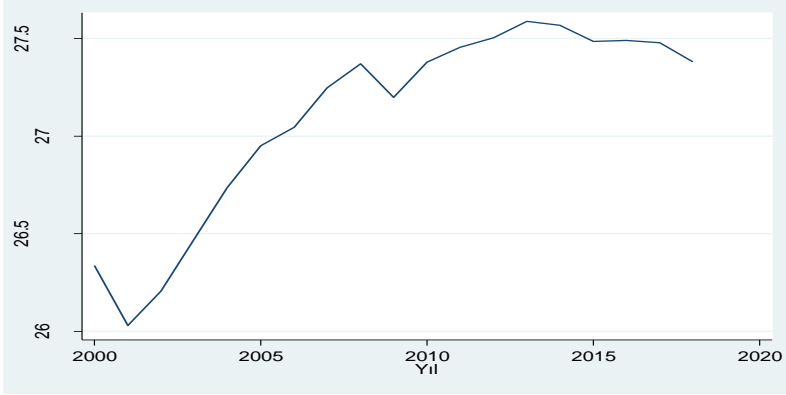
Türkiye'de 2000-2018 döneminde kişi başına düşen sağlık harcamalarının logaritmasına (LSH) ait grafik Şekil "deki gibidir. Bu şekil incelendiğinde, sağlık harcamalarında 2002'den sonra bir artış trendi gözlemlenmektedir. 2008 yılından sonra ise daha bu artış trendi yok olmuş ve seri daha stabil bir hale gelmiştir. Bunun nedeni bütün Dünya'yı etkileyen 2008 krizi olabilir. 2008 krizinin sağlık harcamalarında belirgin bir düşüşe neden olmaması sağlık harcamalarının inelastik olmasından dolayı olabileceği gibi, 2008 krizinde Türkiye'nin diğer Avrupa ülkelerine göre daha az etkilenmesinden kaynaklanabilir.

Şekil 2: Türkiye'de 2000-2018 dönemine ait kişi başına düşen sağlık harcamalarının logaritması

Şekil 3'de görülmektedir ki, 2000'lerin başında negatif trende sahip olan ekonomik büyüme (LGSYİH) 2002'den itibaren pozitif trende sahiptir. 2002 ile 2018 arasında geniş perspektifte bakıldığında iç bükey (konkav) bir grafik görülmektedir. Yani

2002 de başlayan artış ilerleyen yıllarda ivme kaybetmiş 2008 krizinde bir kırılma yaşamıştır. Kırılmamanın etkisi 5 yıl içerisinde kaybolursa da büyümedeki ivme kaybı devam etmiştir. Büyüme 2013 yıllı civarında pik noktasına ulaşmış ve daha sonra marjinal büyüme negatife dönmüştür. Büyümenin yönünün aşağı dönmesi her ne kadar 2019 pandemi dönemi ile belirginleşmiş olsa da negatif marjinal büyümenin başlangıcı daha öncedir.

Şekil 3: Türkiye'de 2000-2018 dönemine GSYİH'nın logaritması

Birim Kök Testleri

Kişi başına düşen sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme serilerinin durağan olup olmadığını ADF ve PP birim kök testleri ile incelenmiştir. Düzey değerleri için ADF ve PP bulguları Tablo 2 de verilmiştir.

Test	Değişkenler	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz
ADF	LSH	-1,709 [0] (0,410)	-0,234 [0] (0,9909)	0,944 [1] (0,908)
	LGSYİH	-1,492 [0] (0,5145)	-0,525 [0] (0,9824)	1,552 [0] (0,9646)
PP	LSH	-1,683 {2} (0,4399)	-0,185 {2} (0,9819)	0,7428 {2} (0,8659)
	LGSYİH	-1,4847 {1} (0,5181)	-0,5731 {1} (0,9679)	1,4330 {1} (0,9561)

[.] içerisindeki sayı ADF testinde kullanılan ve SIC'ye göre belirlenmiş gecikme uzunluğudur..PP testinde Bartlett çekirdek tabanlı spektral tahmin metodu kullanılmıştır. Bu tahmin için gerekli olan Newey-West gecikme sayıları{.} içinde verilmiştir. (.) ise MacKinnon (1996) tek taraflı p değerleridir.

Tablo 2: Düzey Değerleri İçin Birim Kök Test İstatistikleri

Tablo 2 dikkate alındığında LSH ve LGSYİH serilerinin birim kök içerdiği sıfır hipotezi %1, %5 ya da %10 serilerinin hiçbirinde reddedilememiştir. Bu durum serilerin stokastik trende ya da kuadratik trende sahip olduklarından kaynaklanabilir. Serilerin birinci farkları alındıktan sonra yeniden ADF ve PP testleri uygulanmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Test	Değişkenler	Sabitli	Sabitli Trendli	Sabitsiz Trendsiz
ADF	LSH	-0,8560 [2] (0,7728)	-6,7299 [0] (0,0002)	-1,316 [2] (0,1655)
	LGSYİH	-1,1087 [2] (0,6830)	-6,5289 [0] (0,0000)	-1,4327 [2] (0,1360)
PP	LSH	-3,2748{2} (0,0329)	-11,125{9} (0,0000)	-3,0188{2} (0,0049)
	LGSYİH	-3,8992{2}] (0,0098)	-19,10855{16} (0,0001)	-3,2772 {2} (0,0027)

[.] içerisindeki sayı ADF testinde kullanılan ve SIC'ye göre belirlenmiş gecikme uzunluğudur. PP testinde Bartlett çekirdek tabanlı spektral tahmin metodu kullanılmıştır. Bu tahmin için gerekli olan Newey-West gecikme sayıları{.} içinde verilmiştir. (.) ise MacKinnon (1996) tek taraflı p değerleridir.

Tablo 3: Birinci Farklar İçin Birin Kök Test İstatistikleri

Tablo 3 dikkate alındığında ADF testine göre LSH ve LGSYİH serilerinin birinci farkları için sadece sabitli ve trendli model durağan elde edilmektedir. PP testine göre ise LSH birinci farkı sabitli model için %5 anlamlılık seviyesinde durağan elde edilmiştir. LSH'nin birinci farkı için sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz modellerin her birinin %1 seviyesinde birim kök içerdiği hipotezi reddedilmiştir. Ayrıca LGSYİH'nin birinci farkı için sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz modellerin her birinin %1 seviyesinde birim kök içerdiği hipotezi reddedilmiştir.

ADF ve PP testleri birlikte düşünüldüğünde LSH ve LGSYİH serilerinin I(1) olduğu söylenebilir. Özellikle her iki serinin grafiğinde gözlemlenen karesel trend birinci farkta doğrusal trende dönüşeceği için Tablo 3'te sabitli ve trendli model dikkate alınabilir. Dolayısı ile her iki testin aynı sonucu verdiği söylenebilir

LSH ve LGSYİH serilerinin grafiklerine bakıldığında bazı kırılmalar gözlemlenmektedir. Bulunan birim kökün sebebi yapısal kırılma olabilir. Daha doğrusu yaşanan kırılmalar geçici olabileceği gibi kalıcı da olabilir. Bu durumun analizi için Zivot Andrews testi yapılacaktır.

Değişkenler	Model	Kırılma Zamanı	Test İstatistiği	Kritik Değerler		
				%1	%5	%10
LSH	Model B	2008	-3,20 [2]	-4,80	-4,42	-4,11
LGSYİH	Model C	2014	-1,911 [2]	-5,57	-5,08	-4,82

[.] içerisindeki sayı gecikme uzunluğudur.

Tablo 4: Zivot Andrews Birin Kök Test İstatistikleri

Tablo 4 incelendiğinde sağlık harcamaları için Model B (trendde kırılma) dikkate alınarak yapılan birim kök testi sonucunda kırılma zamanı 2008 krizi olarak bulunmuştur. 2008 yılında yaşanan bu kırılma dikkate alınsa bile sağlık harcamaları hâlâ birim köke sahiptir. Yani kırılmanın etkileri geçici değil kalıcı olmuştur.

LGSYİH değişkeni için Model C (hem trend de hem de düzeyde kırılma) dikkate alınarak yapılan birim kök testi sonucunda kırılma zamanı 2014 olarak bulunmuştur. 2014 yılında ekonomik büyüme grafiği pik noktasından azalışa geçmiş ve o tarihten sonra marjinal büyüme negatif olmuştur. 2014 yılında yaşanan bu kırılma dikkate alınsa bile hala seri birim köke sahip olduğu bulunmuştur.

Yapısal kırılmalar incelendikten sonra birim kökün nedeninin kırılmalar olmadığı anlaşılmıştır. Bu aşamadan sonra seriler doğrusal olmayan yöntemlerle incelenebilir. Bu çalışmada I(1) olan seriler arasında eşbütünlüşme olup olmadığı araştırılmıştır.

Eş Bütünleşme Testi (ARDL)

ARDL testinde seriler arasında uzun dönem ilişkinin belirlenmesi için sınır testi analiz yöntemi kullanılmıştır.

k	F İstatistiği	%5 Seviyesinde Kritik Değerler	
1	6,1606	Alt Sınır	Üst Sınır
		4,09	4,663

Tablo 5: ARDL Test İstatistikleri

Tablo %'de yer alan test istatistiği, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen üst kritik değeri aştığı görülmektedir. Bu durumda sıfır hipotezi reddedilmiş ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında eş bütünleşmenin olduğuna karar verilmiştir.

Yapılan bu ARDL testinde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılarak gecikme uzunlukları ekonomik büyüme için 1 ve sağlık harcamaları için 4 olarak bulunmuştur. Dolayısı ile ARDL (1,4) modeli Bilgi kriterlerine göre optimal model olarak elde edilmiştir. Tablo 6'da, ARDL (1,4) tahmin modeli ve bu modele ait diagnostik testler verilmiştir.

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	p Değeri
LGSYİH(-1)	0,7104	0,1273	5,5781	0,0005
LSH	0,9680	0,1705	5,6751	0,0005
LSH(-1)	-0,8805	0,2153	-4,0880	0,0035
LSH(-2)	-0,0685	0,1761	-0,3891	0,7073
LSH(-3)	0,1396	0,1791	0,7795	0,4581
LSH(-4)	0,1079	0,0938	1,1502	0,2833
c	6,3279	2,9657	2,1336	0,0654
Diagnostik Test Değerleri				
Testler	İstatistik	Olasılık		
BG (χ^2)	4,5607	0,1022		
BPG (χ^2)	1,8446	0,9334		
NORM (JB)	0,7660	0,6818		
RAMSEY (F)	0,0666	0,8037		

BG, BPG, NORM ve RAMSEY testleri sırasıyla otokorelasyon, değişen varyans, normallik ve modelin uygunluğuna ilişkin testlerdir

Tablo 6: ARDL (3,4) Modeli Tahmin Değerleri

Diagnostik test sonuçları incelendiğinde, modele ait hata terimlerinin normal dağıldığı, hata terimlerinin ilişkisiz olduğu, hata terimine ait varyansın zamandan bağımsız olduğu ve modelin uygun olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Seriler arasında var olduğuna karar verdiğimiz uzun dönemli ilişkinin tahmin istatistikleri Tablo 7'de verilmiştir.

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	p Değeri
LSH	0,9208	0,2967	3,1025	0,0146
C	21,855	1,8111	12,067	0,0000

Tablo 7: Uzun Dönem Tahmin İstatistikleri

Uzun dönem için yapılan analiz sonuçları, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu pozitif

ilişki ekonomi teorisiyle uyumludur. Bu sonuçlara göre ekonomik büyümenin yaklaşık %9 artması için sağlık harcamalarını %10 artırmak gerekmektedir.

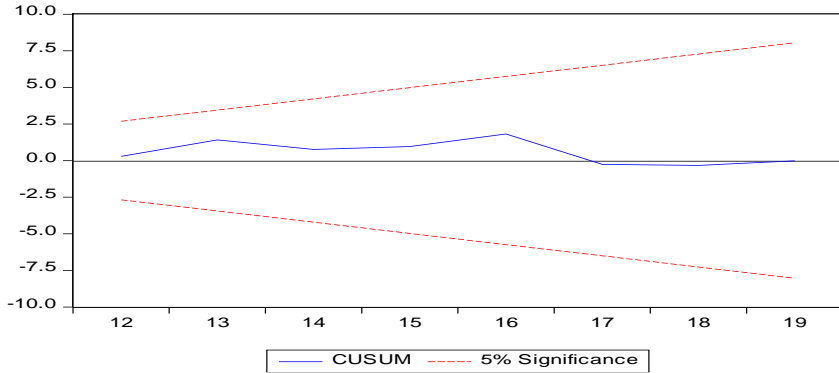
Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki kısa dönemli ilişkide, uzun dönemli eş bütünleşme ilişkisinden sapmalar meydana gelecektir. Dolayısı ile hata düzeltme modelinin incelenmesi gerekmektedir. ARDL (1,4) tahmin modeli için hata düzeltme modeli tahmin istatistikleri Tablo 8'de özetlenmiştir.

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	p Değeri
D(LSH)	0,9680	0,0934	10,3601	0,0000
D(LSH(-1))	-0,1790	0,0981	-1,8243	0,1055
D(LSH(-2))	-0,2475	0,1008	-2,4545	0,0397
D(LSH(-3))	-0,1079	0,0645	-1,6705	0,1334
ECT(-1)	-0,2895	0,0602	-4,8065	0,0013

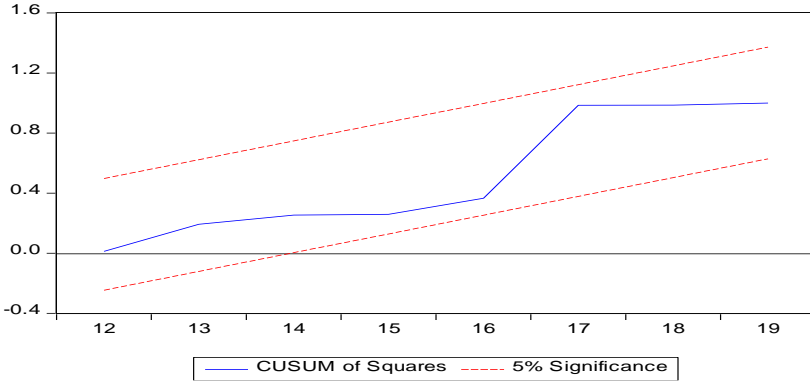
Tablo 8: ARDL (1,4) Tahminine Dayalı Hata Düzeltme Modeli Tahmin İstatistik

Tablo 8 incelendiğinde, istatistiksel olarak anlamlı olan hata düzeltme değişkeni (**ECT(-1)**)'in katsayısı şu şekilde yorumlanır: Bağımlı değişkende kısa dönemde meydana gelen dengesizliğin bir dönem sonra yaklaşık %29 oranında düzelecektir ve uzun dönemde bir denge noktasına doğru yakınsayacaktır. Ayrıca kısa dönem sonuçlarına bakıldığında sağlık harcamalarının logaritmik farkına ait katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Çalışmada kullanılan ARDL (1,4) modelindeki katsayıların kararlılığını incelemek için (Brown, Durbin, & Evans, 1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMSQ sınaması yapılmıştır.

Şekil 4: CUSUM Grafiği

Şekil 5: CUSUMSQ Grafiği

Sırasıyla Şekil 4 ve Şekil 5'deki CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelendiğinde, katsayılarının (%5 anlamlılık düzeyinde) kararlı olduğu görülmüştür.

Sonuç

Beşeri sermaye stoğuna yapılan yatırımlardan biri de sağlık harcamalarıdır. Sağlık harcamaları ülkenin kalkınması veya refahı açısından ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiye sahiptir. Bir ülkedeki sağlık harcamalarının artması, eğitimin etkisiyle bilinçli toplumun sağlık hizmetlerinden daha verimli yararlanmasına ve dolayısıyla o toplumun gelişmesine ve refah seviyesinin artmasına pozitif katkı sağlar.

Bu çalışmada Türkiye'de 2000-2018 dönemine ait sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmek istenmiştir. Doğrusal ilişkinin elde edilebilmesi için ilgili değişkenlerin doğal logaritmaları analize dâhil edilmiş olup, birim kök analizlerinde bütün seriler birinci fark durağan olarak bulunmuştur. Yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testi uygulandığında ise sağlık harcamaları için 2008 krizi, ekonomik büyüme için ise 2014 kırılma yılları olarak Zivot Andrews testi yardımı ile belirlenmiştir. Yapısal kırılmaları dikkate alan bu test sonucunda seriler hala düzey değerlerinde birim kök içerdiğinden, değişkenler arasında uzun dönem ilişki ARDL sınır testi yardımı ile incelenmiştir. Bu test sonucunda uzun dönemde ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında istatistiksel ve iktisadi olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu gösterilmiştir. Bu sonuç literatürde bulunan birçok çalışma ile tutarlıdır.

Ekonomik büyüme için sağlık harcamalarına daha fazla yatırımların yapılması gerekmekte olup, ülke refahı arttıkça sağlık hizmetlerine ayrılan pay artacak ve sağlık harcamalarına olan talepler ekonomik büyümeyi artıracaktır. Ayrıca sağlık sektörüne yapılan alt yapı yatırımları, sağlıkta dijitalleşmeyi ve sağlık teknolojilerini destekleyecek, bu teknolojik ilerlemelerde büyümeyi uyaracaktır. Nihayetinde büyüme de sağlık harcamalarının artmasına neden olacak ve bu döngü devam edecektir. Kalkınması güçlü ve ekonomik büyüme bakımından daha gelişmiş ülkeler sağlık harcamalarına daha fazla bütçe ayırmaktadır. Türkiye'de nüfusun artması ve ortalama yaşam süresinin uzamasından dolayı toplam sağlık harcamaları genel olarak artmaktadır. Fakat bu artış yeterli değildir. Bir politika olarak ülkemizde kişi başına düşen sağlık harcamalarının artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

AKAR, S. (2014). Türkiye'de sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nisbi fiyatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 1-311.

AY, A., KIZILKAYA, O., & KOÇAK, E. (2013). Sağlık göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 163-172.

AYUBA, A. J. (2014). The relationship between public social expenditure and economic growth in Nigeria: An empirical analysis. *International Journal of Finance and Accounting*, 3(3), 185-191.

BALTAGI, B.H., & MOSCONE, F. (2010). Health care expenditure and income in the OECD reconsidered: Evidence from panel data. *Economic Modelling*, 27(4), 804-811.

BOZKURT, H. (2010). Eğitim, sağlık ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiler: Türkiye için bir analiz. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, 5, 7-27.

BOZMA, G., BAŞAR, S., & KÜNÜ (2016). Eğitim ve sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Iğdir University Journal of Social Sciences*, (10), 189-204.

BROWN, R. L., DURBIN, J., & EVANS, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163.

ÇEŞTEPE, H., & GENÇEL, H. (2019). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için nedensellik analizi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 139-146.

ÇETİN, M., & ECEVİT, E. (2010). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. 11(2), 166-182.

DICKEY, D. A. & W. A. FULLER. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association* 74: 427-431.

DİNÇER, H., & YÜKSEL, S. (2018). Çok kriterli karar verme yöntemlerinin finans sektöründeki uygulamasına yönelik yapılmış çalışmaların analizi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1-16.

ELMI, ZM., & SADEGHI, S. (2012). Health care expenditures and economic growth in developing countries: panel co-integration and causality. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 12(1), 88-91.

ERDİL, E., & YETKİNER, H. (2004). A panel data approach for income-health causality. *The Economics of Health Reforms* (Eds. Yfantopoulos, J. N.), ISBN: 960-88672-0-7, Chapter 38, 701-724, 2009.

ESEN E., YILDIRIM, S., & KOSTAKOĞLU, SF. (2012). Feldstein-Horioka hipotezinin Türkiye ekonomisi için sınanması: ARDL modeli uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 251-267.

FULLER, W. A. (2009). *Introduction to statistical time series*. John Wiley & Sons.

GRANGER, C. W., & NEWBOLD, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of econometrics*, 2(2), 111-120.

GREENE, W. H. (2008). The econometric approach to efficiency analysis. *The measurement of productive efficiency and productivity growth*, 1(1), 92-250.

HANSEN, P., & KING, A. (1996). The determinants of health care expenditure: a cointegration approach. *Journal of health economics*, 15(1), 127-137.

HARTWIG, J. (2010). Is health capital formation good for long-term economic growth?—Panel Granger-causality evidence for OECD countries. *Journal of macroeconomics*, 32(1), 314-325.

HUSZ, M. (1998); *Human capital, endogenous growth, and government policy*, Peter Lang Pub. Inc., Frankfurt am Main, New York.

KAR, M., & AğİR, H. (2006). Türkiye'de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: eşbütünleşme yaklaşımı ile nedensellik testi, 1926-1994. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(11), 51-68.

KILIÇ, N. Ö., AÇDOYURAN, B., & BEŞER, M. (2018). G-8 lkelerinde askeri harcamalar ve ekonomik büyüme ilişkisi. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 13(2), 136-146.

KIYMAZ, H., AKBULUT, Y., & DEMİR, A. (2006). Tests of stationarity and cointegration of health care expenditure and gross domestic product. *The European Journal of Health Economics*, 7(4), 285-289.

KIZIL, B. C., & CEYLAN, R. (2018). Sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye rneği. *Journal of Yaşar University*, 13(50), 197-209.

KİBRİTÇIOğLU, A. (1998). İktisadi büyümenin belirleyicileri ve yeni büyüme modellerinde beşeri sermayenin yeri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 53(1), 207-230.

LUCAS JR, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3-42.

MACKINNON, J. G. (1996). Numerical distribution functions for unit root and cointegration tests. *Journal of applied econometrics*, 11(6), 601-618.

MACKINNON, J.G. (1991) *Critical values for cointegration tests*, ENGLE, R.F. & C.W.J. GRANGER (ed.), Long-run Economic Relationships içerisinde, Oxford Universitesi Yayinevi, Oxford.

MANKIW, N.G., D. ROMER & D.N. WEIL (1992), A contribution to the empirics of economic growth, *The Quarterly Journal of Economics*, 107 (2), 407-437.

MEHRARA, M. & MUSAI, M. (2011): Health expenditure and economic growth: an ARDL approach for the case of Iran. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 3(4),249-256.

NARAYAN, S., NARAYAN, P. K., & MISHRA, S. (2010). Investigating the relationship between health and economic growth: Empirical evidence from a panel of 5 Asian countries. *Journal of Asian Economics*, 21(4), 404-411.

PESARAN, M. H., & SHIN, Y. (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. S. Strom içinde, *Econometrics and Economic Theory in the 20th century: The Ragnar Frish Centennial Symposium* (s. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press

PESARAN, M. H., SHIN, Y., & SMITH, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.

PHILLIPS, P. C., & LORETAN, M. (1991). Estimating long-run economic equilibria. *The Review of Economic Studies*, 58(3), 407-436.

PHILLIPS, PCB & P. PERRON (1988). Zaman serisi regresyonunda birim kk testi. *Biyometrik*, 75,335-346.

PRADHAN, R. P. (2011). Effects of health spending on economic growth: A time series approach. *Decision*, 38(2), 68.

RINGEL, J. S., HOSEK, S. D., VOLLAARD, B. A., & MAHNOVSKI, S. (2002). The elasticity of demand for health care. A review of the literature and its application to the military health system.

RODRIGUEZ SANTANA, I., MASON, A. R., GUTACKER, N., KASTERIDIS, P., SANTOS, R., & RICE, N. (2021). Need, demand, supply in health care: working definitions, and their implications for defining access. *Health Economics, Policy and Law*.

SAVAŞAN, F., & ÇETİNTAŞ, H. (2009). Kamu sağlık-eğitim harcamaları ve büyüme. 24. Türkiye Maliye Sempozyumu Tebliğler Kitabı, Devletin Değişen Rolü

Bağlamında Türkiye'de Kamu Harcamalarının Sektörel Analizi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, 193-212.

SELİM, S., UYSAL, D., & ERYİĞİT, P. (2014). Türkiye'de sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ekonometrik analizi. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13-24.

SEVÜKTEKİN, P. D., & MEHMET, Ç. D. (2017). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Dora Yayıncılık Ltd. Şti.

ŞANTAŞ, G., DEMİRGİL, B., & ŞANTAŞ, F. (2019) Sağlık harcamaları-gelir dağılımı ilişkisine yönelik ekonometrik bir analiz. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 412-427.

ŞEN, A. & BİNGÖL, N. (2018). Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(1), 89-106.

TATOĞLU, F. Y. (2011). The relationships between human capital investment and economic growth: A panel error correction mode. *Journal of Economic and Social Research*, 13(1), 77-90.

TIRAŞ, H. H., & AĞIR H. (2018). Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: panel nedensellik analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(4), 1558-1573.

TIRAŞOĞLU, M., & YILDIRIM, B. (2012). Yapısal kırılma durumunda sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 2(2), 111-117.

TÜRKİYE İSTATİSTİK KURUMU (TÜİK). (08.12.2021). *Sağlık Harcamaları İstatistikleri*. Erişim Tarihi:05.08.2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sağlık-Harcamaları-İstatistikleri-2020-37192>

URL1, Erişim Tarihi:05.08.2022, <http://apps.who.int/nha/database>.

WANG, K. M. (2011). Health care expenditure and economic growth: Quantile panel-type analysis. *Economic Modelling*, 28(4), 1536-1549.

YUMUŞAK, İ. G., & YILDIRIM, D. Ç. (2009). Sağlık harcamaları iktisadi büyüme ilişkisi üzerine ekonometrik bir inceleme. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), 57-70.

ZIVOT, E., & ANDREWS, D. W. K. (2002). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20(1), 25-44.

Summary

In order for countries to have sustainable growth, all components of the physical and human capital of the countries must contribute to this sustainability. In particular, human capital accumulation is more important than physical capital for economic growth to be sustainable. If human capital is defined as the knowledge, skills, and experiences that individuals who make up the society can transform into production, education has great importance in increasing the knowledge and skills of the individuals who make up the society, and in the discovery of their talents. However, the physical and mental health of individuals is related to being healthy and fit. When all these are taken into account, the two basic components of human capital are health and education. The economic growth indicator of a country gives us an idea about many facts such as the welfare level of that country, its adaptation to the technological age, and its culture. There is a linear relationship between human capital and economic growth.

When the studies in the literature are examined while examining the relationship between economic growth and human capital, more emphasis has been given to education

and the health component of human capital has been studied less. Although increasing the knowledge, skills, abilities, and experiences of individuals is the main goal for human capital, it has been neglected that individuals' being healthy is a prerequisite for obtaining all these qualifications. Healthy people can learn better, improve their skills and increase their productivity, reaching higher income brackets and increasing their level of well-being. As health is demanded under all circumstances, it is obligatory for the whole society to fulfill this demand. Healthcare services are inelastic in terms of supply and demand.

In this study, the relationship between economic growth and the health dimension of human capital is examined. For this reason, per capita, health expenditures (\$), and GDP (\$) data 2000-2018 in Turkey have considered health expenditures and economic growth variables, respectively. The basic model between Economic Growth and Health expenditures is as follows.

$$LGDP_t = \alpha_1 + \alpha_1 LHE_t + \varepsilon_t$$

Here LGDP is the logarithm of GDP and LHE is the logarithm of Health Expenditures.

In the analysis of the relevant time series, firstly, it was decided whether the series had a unit root or not by PP (Phillips-Perron) and ADF (Extended Dickey-Fuller) tests. In unit root analysis, the series was obtained as I(1). When the unit root test, which takes into account structural breaks, was applied, the 2008 crisis for health expenditures and 2014 for economic growth were determined with the help of the Zivot Andrews test. As a result of this test, which takes into account the structural breaks, since the series still contain unit root in their level values, the cointegration relationship between the series is analyzed by the bounds test within the scope of the ARDL (Auto Regressive Distributed Lag) model developed by Pesaran, Shin, and Smith (2001). The cointegration relationship was found between health expenditures and economic growth. It has been shown that there is a statistically and economically significant and positive relationship between economic growth and health expenditures in the long run. This result is consistent with many studies in the literature.

More investments are required in health expenditures for economic growth, as the welfare of the country increases, the share allocated to health services will increase and the demands for health expenditures will increase economic growth. In addition, physical investments in the health sector will support technological progress and stimulate growth in these technological advances. Ultimately, growth will cause health expenditures to rise again. Countries with strong development and more developed economic growth allocate more budget to health expenditures. Due to the increase in the population and the prolongation of the average life expectancy in Turkey, total health expenditures are increasing in general. But this increase is not enough. As a policy, per capita, health expenditures in Turkey should increase.

Sağlık Turizmi Kapsamında Medikal Turizmde Mevcut Durum Analizi: İstanbul Örneği

Fatma ÖZÇELİK HEPER*, Adnan KAYUK**

Öz

Tıbbi bakım hizmeti almak amacıyla sürekli yaşanılan ülke veya şehir dışına yapılan seyahat olarak tanımlanan medikal turizmde yaşanan talep artışı politika yapımcılarının, yatırımcıların ve akademisyenlerin dikkatini bu yönde yoğunlaştırmıştır. Yapılan bu araştırmada İstanbul'da bazı özel ve kamu hastaneleri ile medikal alanda faaliyet gösteren işletmelerin sorumlu yetkilileri ile yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile yüz yüze görüşülerek İstanbul'da medikal turizmin mevcut durumu ile ilgili veriler toplanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda uygun maliyet, uzman doktorlara sahip olmak, hastanelerde hijyen şartlarına uyum, uzun bekleme sürelerinin olmaması, İstanbul'un konum açısından avantajı, kamu hastanelerinin uluslararası standartlara uygun hale gelmesi, bu alanda yapılan uluslararası yasal düzenlemeler, medikal sağlık alanındaki malzemelerin diğer ülkelere göre daha ucuz olması ve kaliteleri sayesinde uzun süreli kullanılmaları İstanbul'un sahip olduğu fırsatlar olarak belirlenirken, tutundurma faaliyetlerinin yetersizliği, teknolojik altyapıdaki yetersizlik, siyasi politikalar, yabancı dil bilmeyen personelin fazlalığı, hastanelerdeki fiziki yetersizlikler de görüşmeciler tarafından bildirilen eksiklikler olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Sağlık Turizmi, Medikal Turizm, İstanbul, İstanbul'da Medikal Turizm

Medical Tourism within the Scope of Health Tourism is Current Situation Analysis: Istanbul Example

Abstract

The increase in demand in medical tourism, which is defined as travels to the country and outside the city where one lives constantly in order to receive medical care, has focused the attention of policy makers, investors and academics in this direction. In this research, data about the current state of medical tourism were tried to be collected by interviewing the responsible officials of some private and public hospitals and businesses operating in the medical field in Istanbul, using semi-structured interview

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 10.07.2022

Kabul/Accepted: 04.05.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1142964>

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Turizm Rehberliği Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta: fozcelik@gelisim.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7591-0813>

** Uzman, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, İstanbul,

Türkiye. E- posta: adnankayuk01@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7008-2158>

technique. As a result of the study, cost-effectiveness, having specialist doctors, compliance with hygiene conditions in hospitals, absence of long waiting times, the advantage of Istanbul in terms of location, the compliance of public hospitals with international standards, international legal regulations in this field, the materials in the field of medical health being cheaper and being used for a long time thanks to their quality were determined as opportunities for Istanbul, inadequacy of promotional activities, inadequacy in technological infrastructure, political policies, excess of staff who do not speak a foreign language, physical inadequacies in hospitals were also identified as deficiencies reported by the interviewees.

Keywords: Tourism, Health Tourism, Medical Tourism, Istanbul, Medical Tourism in Istanbul

1.Giriş

Turizm sektörü tüm dünya genelinde hızlı büyüme potansiyeline sahip, birçok sektöre can suyu olan, ödemeler dengesine ve istihdama maksimum katkısıyla ön plana çıkan bir sektördür (Kavaklı & Karakaş, 2022, s. 39).Sağlık turizmi ise günbegün değişen insan taleplerine göre şekillenen turizm çeşitleri içerisinde katma değeri yüksek olan bir turizm çeşididir. Sağlık turizminin ülkelerin ekonomik konjonktürlerini etkileyen en önemli çeşidi de medikal turizmdir. Sağlık turistleri tarafından önemli olarak görülen medikal turizmin değeri günden güne artmaktadır (Çılğınoğlu & Çam, 2021, s. 198). Medikal turizm tıp endüstrisi ile turizm endüstrisinin özelliklerinin bir seyahat destinasyonunda bütünleşmesi olarak tanımlanabilir (Hunter, 2007,s.130).

Sağlıkta iyilik haline odaklanan sağlık turizmi yeni bir olgu değildir. Örneğin Antik Romalılar tüm eyaletlerinde termal kaplıcaları olan tesisler inşa etmişlerdir. Antik Yunanlılar ise şifa tapınağı Epidauria'yı ve tanrı Asklepios'u ziyaret ederlerdi.15 yüzyıldan 17. yüzyıla kadar kötü sağlık koşullarına sahip olan Avrupa'da ise sadece zenginler kaplıca, maden suları ve deniz kenarlarına sağlık amaçlı seyahat etmişlerdir.18. ve 19. yüzyıllarda güney Fransa gibi spa kentleri meşhur olmuştur (Holden, 2006, s.21-23). Hızlı sanayileşme ve kentleşme ile birlikte gelişen çevresel değerler ve kötü yaşam ortamları sağlık ile ilgili endişeleri de beraberinde getirmiştir. Demiryolu ulaşım ağının gelişmesi ile birlikte insanlar uzak beldelere ve kıyı bölgelerine kaçarak sağlıklı yaşam arar olmuşlardır (Holden, 2006, s. 30; Swarbrooke & Horner, 2007, s.16). Deniz suyu ve spa için seyahat etmek sadece sağlıkla ilgili değil aynı zamanda bir sosyal aktivite niteliği kazanmıştır. Kaplıca ve güneş arayışı 20. yüzyıla kadar devam etmiştir. Şifalı kaynaklar, kaplıcalar, özellikle de sıcak ve kuru iklimlerde plajlar ve tatil köyleri ile terapötik tedavilere olan ilgi günümüze kadar devam etmiştir (Swarbrooke&Horner,2007,s. 33).

Sağlık turizmi son 10 yılda giderek gelişen bir olgudur. Başlangıçta sektörün estetik cerrahisi alanında daha ucuzunu arayan insanlar tarafından yönlendirildiği düşünüldürken giderek kalp kapağı ameliyatı veya diz nakli gibi hayati sağlık uygulamaları da tercih edilir olmuştur. Sağlık turizmi alanında dünyada en fazla tercih edilen ülkeler; ABD, Hindistan, Küba, Kosta Rika, Tayland, Singapur, Kolombiya, Malezya ve Türkiye'dir (Tontuş, 2022, s.4). Günümüzde sağlık turistleri uzak mesafeli destinasyonlar yerine daha kısa, orta mesafeli ve bilindik destinasyonları tercih etmektedirler.2030 yılına kadar akraba - arkadaş ziyareti, sağlık ve din amacıyla yapılan seyahatler tüm seyahatlerin % 31'ini temsil edecektir (Melendez & Obra,2016,s.86).

Türkiye son yıllarda sağlık turizminde önemli ilerlemeler kaydederek hem hasta sayısını hem de gelirini artırmıştır (Aksu & Bayar, 2019, s. 138). 2019 yılında Türkiye'ye 662.087 turist tıbbi nedenlerle gelmiş olup 1 milyar 65 milyon ABD doları gelir elde

edilmiştir. 2020 yılında COVID pandemisi sebebiyle sağlık amacıyla seyahat edenlerde ciddi bir azalış meydana gelmiş ve sağlık turisti sayısı 388.150'ye, gelir ise 548 milyon 882 bin dolara gerilemiştir (Ushaş, Sağlık Bakanlığı, s.2022). Türkiye pandemisinin etkilerinin de yavaş yavaş azalmasıyla birlikte gerek donanımsal gerekse insan kaynakları açısından güçlü sağlık sistemiyle, jeotermal kaynakları, sahip olduğu doğal-tarihi zenginlikleri ve kültürel mirasına ilave olarak düşük maliyetlerle sağlık turizmi alanında tercih edilen bir ülke pozisyonundadır (Kabacık, 2021, s.466).

Türkiye'de sağlık turizminin alt başlıklarından birisi olan medikal turizmin merkezi olarak adlandırılan İstanbul gerek teknoloji, gerekse altyapı ve personel açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Tarihi ve doğal dokusu, coğrafi konumu ve kültürel varlıkları da İstanbul'u medikal turizm için cazip bir destinasyon haline getirmektedir (istka.org). Türkiye'de sağlık turizmi alanında hizmet sunan hastanelerin çoğu İstanbul'da yer almaktadır (İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023). İstanbul, medikal sağlık alanında yapmış olduğu yatırımlar ile büyük bir atılım yapmış olup; medikal turizm sektöründe en çok plastik ve diğer cerrahi birimler, göz ameliyatları, tüp bebek, açık kalp ameliyatları, kulak burun boğaz, ortopedi, onkolojik cerrahi ve medikal onkoloji gibi tıbbi tedaviler talep görmektedir.

2.Kavramsal Çerçeve

Sağlık sadece bireylerin bir sakatlığının veya rahatsızlığının olmayışı değil, aynı zamanda ruhsal, akılsal, fiziksel ve sosyo- kültürel olarak da iyi olma durumunu ifade eder (Özkan, 2019, s.51). Sağlık turizmi ise sağlığın iyileştirilmesi, korunması, geliştirilmesi ve geri kazanılması amacıyla başlayan ve sağlık hizmetleri unsurları ile birlikte tatil unsurlarını da kapsayan seyahat, konaklama ve organizasyonlardan doğan olay ve ilişkilerin bütünü olarak tanımlanabilir (Özer & Songur, 2012, s.70).

Sanayileşme ile birlikte gittikçe gelişen kentleşme oranları sonucunda artan çevre kirliliği, stres ve küresel iklim değişikliği ile birlikte ağırlaşan iş ve yaşam koşulları kişilerin sağlığını olumsuz etkilemektedir (Yaylı&Sürücü,2016,s.161). Günümüzde insanlar sağlık sorunlarını çözerken yalnızca kendi ülkelerindeki alternatifleri değil; en iyi fiyat ve diğer seçenekleri değerlendirerek hareket etmektedirler (Öztürk & Bayat, 2011, s.8). Turistlerin tatillerini yüz germe, karın germe, kırışıklık giderme, cilt bakımı vb. tedavilerle birleştirmek istediklerini ve insanların kalp ameliyatı, kalça protezi ve diğer tıbbi açıdan gerekli ameliyatlar için yurtdışına gittiğini gösteren kanıtlar vardır (Weil, 2009). İnsanların sahip oldukları ekonomik, teknolojik ve sosyal imkanlar çoğaldıkça bir bakıma mecburi nitelik gösteren sağlık amaçlı seyahatlerde artış göstermiştir (Bayer, 1992, s.160). Sağlık turizmi; medikal turizm, termal-spa-wellness turizmi ve yaşlı-engelli turizmi olmak üzere üç bölümde incelenmektedir (Topuz,2012, s.9).

Termal turizm; yüksek minerallere sahip termal su banyosu, içme, çamur banyosu gibi çeşitli türdeki yöntemlerle birlikte iklim kürü, fizik tedavi, rehabilitasyon, psikoterapi, diyet gibi destek tedavilerinin birleştirilmesi ile yapılan kür uygulamalarını içeren bir turizm hareketidir. Spa ise "Salus Per Aquam" teriminin baş harflerinden oluşan ve vücuttaki bazı hastalıkların (özellikle deri kısmındaki hastalıkların) şifalı yer altı ve kaynak sularıyla (kaplıcalar), deniz ve sodalı göllerin sularına dayalı tedavi edici bir yöntemdir. Diğer bir deyişle: "Su'dan gelen şifa" anlamına gelmektedir (Türkiye seyahat acentaları birliği, 2003).

Günümüzde ortalama ömrün uzaması ile birlikte yaşlı nüfusunun arttığı ve ciddi bir engelli nüfus potansiyelinin olduğu bilinmektedir. Bu şekilde yaşlı ve engelli nüfusunun dünya nüfusu içindeki oranının artması turizmde yeni bir kavramı doğurmuştur: yaşlı ve engelli turizmi (Yaylı,Sürücü,2016,s.173). Hareket ve çeşitli kısıtlayıcılar nedeniyle bu turistler için sağlık tesisleri ve turistik faaliyet alanlarının

birbirlerine yakın olması oldukça önemlidir. Kolay ulaşımın da bu turistler için tercih sebebi olduğu düşünülürse sağlık ile turizmi birleştiren sağlık serbest bölgelerinin kurulması gerekliliği açıkça görülmektedir (Doğan & Doğan,2020,s.296).

Daha düşük maliyetle daha kaliteli tıbbi bakım için gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere seyahat etmek yeni bir trend olup, bu trend hizmet sağlayıcılar için medikal turizm alanında niş pazar oluşturabilmeleri için bir fırsat oluşturmuştur. (Connell, 2006, s.1094; Hunter, 2007,s.130). Sağlık turizmi içerisinde ülkemizde en çok talep gören çeşidi medikal turizmdir. Tatil turizmde kişi başı ortalama 650 dolar harcanırken bu rakam medikal turizmde 2500 dolara kadar çıkabileceği düşünüldüğünde sektörün önemi daha net kavranabilecektir (İçöz, 2009, s. 2273). Medikal turizm sektöründe genel olarak cerrahi veya özel uzmanlık gerektiren diğer tıbbi müdahaleleri içeren uygulamalara ihtiyacı olan hastalara "maliyet etkili" özel tıbbi bakım verilmesi maksadıyla turizm endüstrisi ile işbirliği yapılmaktadır. Türkiye bu alanda geliştirdiği medikal cihazlar ve tıbbi tedavi imkânlarının yanı sıra uygun fiyat, jeopolitik konumu ve güzelliği ile sağlık turizmine önemli derecede etki etmektedir (Özsarı & Karatana, 2010, s.140). Tüm bu hatırı sayılır avantajlara rağmen medikal turizm pastasından yeterli derecede pay alabildiğimizi söylemek güçtür (Sayın, Yeğinboy & Yüksel, 2017, s.300).

Alternatif turizm türlerinden katma değeri yüksek bir turizm türü olan medikal turizmin kendine has özelliklerini maddeler halinde sıralamak gerekirse şunlar söylenebilir (Altın ve diğerleri, 2012, s.158):

- Medikal turizm teknik donanım ve uzman işgücü gerektirir.
- Hizmet sunan sağlık kuruluşlarının uluslararası standartlara uygun hizmet sunması ve akredite kurumlarından kalite belgesi alması önemlidir.
- Yabancı dil bilen personelin varlığı önemlidir.
- Hedef pazara yönelik devlet destekli tanıtım ve pazarlama çalışmaları gereklidir.
- Yapılan bu tanıtımlarda hastaların yurtdışında tedavi olmalarını destekleyecek sigorta ve sağlık kuruluşları da hedef alınmalıdır.

Lee ve Han (2012) Japon turistlerin Kore'ye medikal turizm kapsamında seyahat tercihlerini araştırmak üzere yaptıkları çalışmada yetkililerin ağızdan ağıza iletişime ve geri bildirimli pazarlama stratejilerine başvurmaları gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca yaptıkları araştırma ile tanıtım, menşe ve hedef ülkelerdeki profesyonel kuruluşlarla koordine olmanın ve bilgiye kolay ulaşmanın önemini ortaya koymuşlardır. Birdir ve Buzcu'ya göre bu sektörde faaliyet gösteren kurumlar medikal turizm alanında web tabanlı teknolojiler ve sosyal medya reklamları gibi etkili pazarlama yöntemlerini kullanarak da talebi artırabilirler. Yapılan bazı araştırmalar sonucunda sağlık kuruluşlarının web sitelerinin ücretler ve maliyetler konusunda bilgi vermedikleri ve doktorlarla hastalar arasındaki iletişimin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Birdir ve Buzcu, 2014, s.1). Bununla birlikte Wang (2012) 'Medikal turizmde algılanan değer' adı çalışmasında algılanan değer diğer adıyla imajın medikal turizmde müşteri tercihlerinin belirleyicisi olduğu kanaatine varmıştır. Algılanan tıbbi kalite, hizmet kalitesi ve eğlence hizmetleri müşterinin değer algısını etkileyen önemli bileşenlerdir. Ghanbari ve Moradlu (2014), medikal turizm sektörünün gelişmesine sebep olan faktörleri şu şekilde sıralamışlardır (Ghanbari & Moradlu, 2014,s.1652):

- Medikal turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin sayısının artması tıbbi hizmet almak isteyen bireylerin sayısını da artıracaktır (Priest, 2007).
- Maliyetler bir tercih sebebidir: Örneğin Amerikalı hastalar toplam maliyetin dörtte biri oranında hatta bazen yurtiçinde alacağı aynı sağlık hizmeti bedelinin onda biri ile yabancı ülkelerde bu hizmeti satın alabilir.

- Bakım hizmeti alma yönünde artan eğilim: Birçok ülkede yaşlı nüfusu ve harcamaları artmış durumdadır. Birçok Japon şirketi çalışanlarını yıllık check-up hizmeti almak için Tayland'a göndermektedir. Kanada'da tedavilerin gecikmesi ve aile doktorlarına ulaşamama ciddi bir sorun olmuştur. Zor durumda kalan bu hastalar bu konuda avantajlı olan Tayland ve Hindistan gibi ülkelere seyahat etmektedirler (Turner 2007)

3. Türkiye'de Medikal Sağlık Turizmi

Dünya genelinde üretilen ürünlerde büyük bir pay sahibi olan ve Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan Türkiye'nin; ABD ve Avrupa'daki ülkelerde Türk nüfusunun fazla olması, Balkan ülkeleri ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri gibi ülkelerde sağlık altyapısının yetersiz olması, sağlık turizmi alanında önemli bir avantaj yakalamasına katkı sağlamıştır. Ayrıca ABD ve Avrupa ülkelerinde maliyetlerin yüksek olması ve Türkiye'nin sağlık alanında yapmış olduğu ikili anlaşmalar Türkiye'yi rekabet konumunda da üst sıralara çıkarmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de sağlık sisteminin sürekli gelişmesi, sağlık hizmetlerinin ulaşılabilir olması, bekleme sürelerinin kısa olması ve vize kolaylıkları Türkiye'yi tercih edilen bir ülke statüsüne getirmiştir (Gür & Cengiz, 2013; Üstün & Uslu, 2022, s.346). İlaveten sağlıkta dönüşüm programı ve devletin teşvik edici politikaları sağlık turizmini gelecek vadede bir sektör haline getirmiştir (Öğüt vd., 2018, s.57). Türkiye, sağlık turizmi alanında yapmış olduğu yatırımlar ile iklimi, kültürü ve sahip olduğu diğer avantajları birleşince dünya genelinde önemli bir tıp merkezi statüsüne ulaşacaktır (Karababa,2017,s.230).

Medikal turizm hizmetinin sunulması yerel halk için bir takım sağlık hizmetlerinde aksama yaratabilir. Ancak başarılı bir şekilde yönetilirse yerel halk zarar görmeden bu hizmetleri sunan ülkelerin ekonomik açıdan kalkınması desteklenmiş olacaktır (Zhong & Deng,2021,s.10). Kılavuz (2018) yaptığı çalışmada Türkiye'de medikal turizm sektöründe hem kamuda hemde özel hastanelerde fiziki altyapı ve hekim yetkinliği konusunda iyileşmeler yaşanmış olup sağlık turistleri için de kolaylaştırıcı tedbirler alınmıştır ve sektörde lider ülke konumuna gelmeyi hedeflediği sonucuna ulaşmıştır (Kılavuz,2018,s.58).

Bulgan ve Oksay (2016) yapmış oldukları çalışmada Türkiye'nin medikal turizmde ortaya çıkan avantaj ve dezavantajları ortaya konulmuştur. Medikal turizm sektöründe yetersiz hizmet kalitesi, alt sektörlerin yeterli donanıma sahip olmaması, uzman hekim azlığı ve konaklama seçeneklerinin yetersizliği Türkiye'nin dezavantajları olarak görülmektedir (Bulgan, Oksay ve Korucu,2016,s.45). Bu çalışma sonucunda ulaşılan bulgulara göre Türkiye'de hasta memnuniyeti artacak ve bunun sonucunda rekabet avantajı elde edilecek, uluslararası ilişkiler gelişecek, ekonomik refah artacak ve turizm sezonu uzayacaktır.

Türkiye'nin 2023 turizm planında her bölgenin kendi yöresine ait turizm faaliyetleri ön plana çıkartılmaktadır. Bu turizm faaliyetleri; kıyı turizmi, tarihi kültürel turistik faaliyetler ve doğa turizmi şeklinde gerçekleşecektir. Dünya ve Türkiye ölçeğinde baktığımızda 2023 yılında İstanbul'a 12 milyon turist geleceği ve her gelen turistin 1350 dolar bırakacağı tahmin edilmektedir. 2023 ve daha sonraki yıllarda sağlık alanında İstanbul'da çeşitli kongreler ve fuarların yapılması İstanbul'a ve Türkiye'ye sağlık turizmi açısından hem ekonomik hem de sağlık alanındaki bilimsel gelişmeler açısından büyük katkı sağlayacaktır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2007).

Tablo 1'de de görüldüğü üzere 2013 yılında 267 bin olan medikal turist sayısı bir sonraki yıl 414 bine çıkmış daha sonra 2015 yılında 360 bine gerilemiştir.2019

yılında 662 bin olan medikal turist sayısı 2020 yılında pandeminin etkisiyle gerilemiştir.2021 yılında tekrar 2019 yılının turist sayısına ulaşılmıştır. 2019 yılı sağlık turizmi gelirlerine de 2021 yılında ulaşılmıştır.

Yıllar	Sağlık Turisti Sayısı	Sağlık Turizmi Gelirleri (Bin USD)
2013	267.461	772.901
2014	414.658	837.796
2015	360.180	638.622
2016	377.384	717.738
2017	433.292	827.331
2018	551.748	863.307
2019	662.087	1.065,105
2020	388.150	548.882
2021	642.444	1.048,549

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı, USHAŞ, 2022, <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/>

Tablo 1: Yıllar İtibariyle Türkiye'ye Gelen Sağlık Turisti ve Elde Edilen Gelirin Karşılaştırılması

Tablo 2'ye göre Türkiye'nin medikal turizm pazarında tercih edilmesine sebep olan en önemli unsur geleneksel turizm olanaklarıdır. Bununla birlikte hastaların kendi ülkelerindeki bazı sağlık hizmetlerini sigortaların karşılamaması, özellikle tedavi türlerinin bulunmaması, kendi ülkelerindeki tıbbi yetersizlik ve sağlık çalışanlarının uzmanlık alanlarının yetersiz olması Türkiye'yi tercih sebebidir. Çılıgınoğlu'nun (2018) yapmış olduğu bir çalışmada kısa bekleme süreleri, tedavi yanında tatil imkanının da olması ve maliyet avantajları gelişmiş ülkelere Türkiye'ye sağlık turizmi amacıyla geliş sebepleri arasında bulunmuştur (Çılıgınoğlu, 2018, s.501). Sağ ve Zengül'e göre teknolojik altyapı, müşteri deneyimleri, inanc benzerliği ve turizm çekiciliği Türkiye'yi tercih etme sebepleri arasında yer almaktadır (Sağ & Zengül, 2018, s. 306).

	Fiyat Farklılığı	Uzun Bekleme Süresi	Tıbbi Teknolojik Yetersizlik	Sağlık Çalışanını üst ihtisas yetersizliği	Akrabalık İlişkileri	Diyaspora	Sigorta kapsamında olmayan işlemler	Özellikli Tedavi Seçeneklerine Olan İhtiyaç	Sosyo-kültürel Benzerlik	Geleneksel Turizm Olanakları
Almanya	✓	✓				✓	✓			✓
Rusya			✓	✓			✓	✓		✓
İngiltere	✓	✓				✓	✓			✓
ABD	✓						✓			✓
Libya			✓	✓				✓		✓
Hollanda	✓	✓				✓	✓			✓
Fransa	✓	✓				✓	✓			✓
Bulgaristan			✓	✓	✓			✓	✓	✓
Yunanistan			✓	✓	✓			✓	✓	✓
Suriye			✓	✓	✓			✓	✓	✓
Azerbaycan			✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
Orta Asya Ülkeleri			✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓
Orta Doğu Ülkeleri			✓	✓				✓	✓	✓

Kaynak: TONTUŞ, Ö.H. (2019), *Türkiye'nin Sağlık Turizmindeki Önemi, Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu*.

Tablo 2: Ülkelere Göre Türkiye'nin Medikal Turizmde Tercih Edilmesinin Nedenleri

Dünya genelinde etkisini gösteren COVID-19 salgınında Türkiye sağlık sistemindeki sağlam altyapısıyla, temel sağlık hizmetlerini karşılamış, bunun yanı sıra

medikal sağlık turizmi alanında da hizmet vermeye devam etmiştir. Oysa başta ABD olmak üzere birçok Avrupa ülkesi temel sağlık hizmetlerini verememiştir. Medikal sağlık hizmetlerinin yanında temel sağlık hizmetlerini alabilmek içinde İstanbul'a gelen turistler olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye diğer ülkelere verdiği tıbbi ve temizlik malzemeleri yardımları ile bütün dünyaya sağlık sektöründe güçlü olduğunu göstermiştir (TRT Haber, 2021).

4.İstanbul'da Medikal Sağlık Turizmi

Sekiz bin yıllık köklü tarihi ve modern kozmopolitik yapısıyla dünyayı kendine hayran bırakan İstanbul, medikal sağlık alanında yapmış olduğu yatırımlar ile adeta dünyanın gözünü üstüne çekmiştir. Her yıl milyonlarca turisti ağırlayan İstanbul; plastik cerrahi, saç ekimi gibi estetik operasyonlarla ön plana çıkmış olsa da göz ameliyatları, tüp bebek, açık kalp ameliyatları, kulak burun boğaz, ortopedi, onkolojik cerrahi ve medikal onkoloji gibi tıbbi tedavi hizmetleri de verilmektedir (Tanrıverdi ve Işık, 2020).

İstanbul'a 2017 yılında 71.500 turist sağlık amaçlı gelirirken bu sayı her yıl artarak 2018 yılında 88.440, 2019 yılında ise 98.348 kişiye ulaşmıştır(İstanbul Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022). Euromonitor'un 2019 yılı içerisinde yapmış olduğu araştırmada en çok ziyaret edilen şehirler arasında İstanbul; Avrupa'da üçüncü, dünyada ise dokuzuncu sırada yer almaktadır (Euronews, 2022).

İstanbul coğrafi konumu, tarihi, doğal ve kültürel varlıklarının yanı sıra sağlık sektöründeki teknolojik gelişmişlik ve kalifiye personel bakımından da sahip olduğu potansiyel ile birlikte medikal turizm için cazip bir merkez haline gelmiştir. İstanbul sağlık hizmet talebinin yüksek olması ve sağlık turisti çekme potansiyeli sebebiyle birçok hastane için tercih edilen bir şehir olmuştur. Medikal turizm açısından merkez konumunda olan İstanbul'da konaklama sektörü, sigortacılık sektörü, iletişim sektörü ve paydaş diğer sektörlerin işbirliği ile sağlık turizminde önemli ilerlemeler kaydedilmektedir (T.C Kalkınma Bakanlığı, 2015).

5.Yöntem

Görüşme, nitel araştırmalarda yararlanılan bir veri toplama yöntemi olup bilgi toplamak amacıyla sohbet edilir Dömbekci&Erişen,2022,s.143).Görüşme yönteminin yapılandırılmamış, yapılandırılmış ve yarı yapılandırılmış olmak üzere üç tekniği bulunmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ne tam yapılandırılmış görüşmeler kadar katı ne de yapılandırılmamış görüşmeler kadar esnek; iki uç arasında yer almaktadır (Karasar, 1999).Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinde önceden tasarlanan bir dizi soruyu içeren görüşme formu hazırlanır (Karataş,2017,s.69).

Bu araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. İstanbul'da bulunan 15 tam teşekküllü özel hastane, 5 devlet hastanesi ve medikal sağlık alanında malzeme tedarikine faaliyet gösteren 5 işletme olmak üzere toplam 25 yetkili kişi ile yüzyüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşülecek kişiler olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden keyfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Görüşme tekniğinin kullanıldığı çalışmalarda sınırlı sayıda kişi ile bütünsel ve derinlemesine çalışılarak elde edilen sonuçlar yine benzer yada aynı özellikler gösteren kişileri anlamada kullanılabilir (Patton,1990,s.184). Bu nedenle görüşme tekniğinin kullanıldığı bilimsel çalışmalarda örnekleme dair çok sıkı kuralların bulunmadığı söylenebilir. Örneklemin sayısı, ne öğrenilmek istendiğine, çalışmanın amacına, neyin daha fazla güvenilir olduğuna, son olarak da kaynak ve zaman kısıtlarına göre değişmektedir (Türnüklü,2000, s.548).

Hazırlanan görüşme soruları 2 bölüme ayrılmıştır; Birinci bölümde sorulan sorular görüşmecileri ve sağlık kuruluşları tanımaya yönelik genel bilgileri içerirken, 2. kısım ise İstanbul'un sağlık turizmindeki durumunun tespitine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Mülakat soruları hazırlanırken Akdu (2009), Aksoy (2016) ve Altsoy'un (2018) yapmış oldukları çalışmalardan esinlenilmiş ve öğretim üyelerinin görüşleri alınmıştır. Katılımcıların bazıları kurum isimlerinin saklı kalmasını istedikleri için kurum isimleri kodlanarak verilmiştir. İstanbul'un farklı bölgelerinde saha çalışmaları yapılarak sağlık, güzellik ve estetik alanında hizmet veren bu merkezlerde görüşme öncesinde ve görüşme sürecinde gözlemler yapılarak araştırma güçlendirilmiştir. Bununla birlikte sağlık turizmi alanında yapılan farklı çalışmalardan da faydalanılmıştır. Bu çalışmalar; Türkiye İstatistik Kurumu Raporları, İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü Raporları, İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Raporları ve bu alanda yapılmış bilimsel çalışmalar, makaleler, dergiler, yüksek lisans ve doktora tezleridir.

6. Bulgular

6.1. Mülakat görüşmesine, medikal sağlık turizmine doğrudan veya dolaylı hizmet veren görüşmecilere kendilerini, mesleklerini ve çalıştıkları kurumları tanıtmalarına yönelik sorularla başlanmıştır. Buna göre, görüşmecilerin mezuniyet durumları, işyerindeki statüleri ve çalıştıkları kurumlar Tablo 4, Tablo 5 ve 6'da özetlenerek verilmiştir.

Katılımcılar	Mezuniyet Durumu	Pozisyon	Çalıştığı kurum
Görüşmeci 1	Lisans	Müdür Yardımcısı	Do. Hastanesi
Görüşmeci 2	Lisans	Müdür Yardımcısı	Özel Avusturya Sen Jorj Hastanesi
Görüşmeci 3	Ön lisans	İnsan kaynakları y.	Av. Hastanesi
Görüşmeci 4	Lisans	Medikal b. sorumlusu	T.A. Hastanesi
Görüşmeci 5	Yüksek lisans	Kurum yöneticisi	Sa. Hastanesi
Görüşmeci 6	Lisans	Medikal muhasebe	Et. Hastanesi
Görüşmeci 7	Lisans	İnsan kaynakları y.	Me. Hastanesi
Görüşmeci 8	Lisans	Medikal muhasebe	Ac. Hastanesi
Görüşmeci 9	Lisans	Uzman doktor	Ru. Hastanesi
Görüşmeci 10	Lisans	Yönetici	Or. Hastanesi
Görüşmeci 11	Lisans	Yönetici	At Hastanesi
Görüşmeci 12	Ön lisans	Medikal b. sorumlusu	A Hastanesi
Görüşmeci 13	Ön lisans	Halkla ilişkiler sorumlusu	Şi. Hastanesi
Görüşmeci 14	Lisans	Yönetici	İsdentbul ağız ve diş sağlığı polikliniği
Görüşmeci 15	Lisans	Medikal muhasebe	Op. Dr. Azimet Özdemir

Tablo 3. Özel Hastanelerdeki Katılımcıların Sahip Olduğu Özellikler

Katılımcılar	Mezuniyet Durumu	Pozisyon	Çalıştığı kurum
Görüşmeci 21	Lisans	Eğitim birimleri sorumlusu	Ka. hastanesi
Görüşmeci 22	Lisans	Eğitim birimleri sorumlusu	Sü. hastanesi
Görüşmeci 23	Lisans	Eğitim birimleri sorumlusu	Pe. hastanesi
Görüşmeci 24	Lisans	Eğitim birimleri sorumlusu	Ta. hastanesi
Görüşmeci 25	Lisans	Eğitim birimleri sorumlusu	Ha. Hastanesi

Tablo 4. Kamu Hastanelerdeki Katılımcıların Sahip oldukları Özellikler

Katılımcılar	Mezuniyet Durumu	Pozisyon	Çalıştığı kurum
Görüşmeci 16	Lisans	Yönetici	Avrupa iştirak cihazları ve uygulama merkezi.
Görüşmeci 17	Lisans	Yönetici	Red Medikal Sağlık Hizmetleri
Görüşmeci 18	Lisans	Yönetici	Netsun iştirak cihazları
Görüşmeci 19	Lisans	Yönetici	Medikal Market
Görüşmeci 20	Lisans	Yönetici	Meltem Medikal

Tablo 5. Medikal Sağlık Alanında Malzeme Tedarikinde Faaliyet Gösteren Kuruluşlardaki Katılımcıların Özellikleri

Katılımcıların %68'si kadın, %32'si ise erkektir. Eğitim durumlarına bakıldığında, %12'si ön lisans, %84'ü lisans ve %4'ünün yüksek lisans mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların %40'ı 10 yıl ve altı tecrübeye, %60'ı 11 yıl ve üstü tecrübeye sahiptir. Katılımcıların çalıştıkları kurumların %60'ı özel hastane, %20'si kamu hastanesi ve %20'si de medikal sağlık alanında faaliyet gösteren kuruluşlardır.

6.2. İstanbul'da sağlık turizmi alanında hizmet veriyor musunuz?

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin tamamı doğrudan veya dolaylı olarak medikal sağlık alanında hizmet verdiklerini ve taleplerin karşılanamaması gibi bir sorunun yaşanmadığını ifade etmişlerdir.

Görüşmeci 3: Saç ekimi ve estetik operasyonlar açısından İstanbul'da medikal sağlık turistlerine hizmet vermekteyiz.

Görüşmeci 2. 6 ve 7: Bizim hizmet anlayışımız uluslararası bir boyut haline geldiğinden dolayı sağlık alanında önemli bir hizmet verdiğimizizi düşünüyorum. Özellikle de ünlü kişilerin bizi tercih etmeleri hizmet anlayışımızı farklı kılmaktadır.

6.3. Medikal sağlık turistlerinin İstanbul'daki sağlık kuruluşlarını tercih etme nedenleri nelerdir?

Bu soruya verilen cevaplara bakıldığında görüşmecilerin hemen hemen hepsinin ortak bir fikre sahip oldukları tespit edilmiştir. Son yıllarda sağlık turizmi alanında hizmet veren İstanbul'daki hastane sayısının artması ve bu kuruluşların kendilerini teknolojinin gereklerine göre yenilemeleri sağlık sektörü bakımından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Görüşmeci 1.2.3.4.7.8: Sağlık turizminin son yıllarda yüksek derece rağbet gördüğü ve gelecekte de sağlık turizminin ülke açısından önemli bir sektör olacağını söylemektedir.

Görüşmeci 13: Medikal sağlık alanında dış tedavilerin önemi her geçen gün artmaktadır. Ülkemiz bu alanda önemli yatırımlar yapmaktadır. Kurum olarak da dış tedavilerinde son teknolojileri kullanılmaktadır. Hem ülkemizin hem de kurumumuzun bu alanda gelecekte daha iyi bir konumda olacağına inanılmaktadır.

Görüşmeci 21 ve 25: Sağlık turizminin, kamu hastanelerinde son 10 yılda önemli bir hedef haline geldiğini, sağlık alanında en son teknoloji ile yapılan hastanelerin bu alanı önemli derece etkileyeceklerini ve Türkiye'nin bu alanda dünyada öncü ülkelere birisi olacağını beyan etmektedirler. Örneğin; yeni yapılan şehir hastaneleri gibi

6.4. Sağlık turistlerinin hastanenizi tercih etme nedenleri nelerdir?

Genel olarak "Uygun maliyetin" turistlerin tercihlerinde önemli rol oynadığını, bunun yanında kalite bakımından uzman doktorların da etkisinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Hijyen ve uzun bekleme sürelerinin olmaması diğer önemli iki etken olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte;

Görüşmeci 6: Türkiye'nin konum açısından avantajının sağlık turistinin tercihinde önemli bir neden olarak görülmektedir.

Görüşmeci 22: Kamu hastanelerinin uluslararası standartlara uygun hale gelmesi ve sağlık alanında yapılan uluslararası yasal düzenlemelerin geliştirilmesi turistlerin gelme nedenlerini etkilemektedir.

Görüşmeci 17: H. Sözer; medikal sağlık alanındaki malzemelerin diğer ülkelere göre daha ucuz olması ve kaliteleri sayesinde uzun süreli kullanılması tercih etme nedenleri arasında önemli bir paya sahiptir.

6.5. Sağlık turistlerinin kurumunuzda en çok yararlandığı tedaviler nelerdir?

Yapılan görüşmelerde; medikal sağlık turizminin bir alanda yığılma göstermediğini, gelen hastaların tercih ettiği tedavilerde çeşitliliğe gidildiği görülmüştür. Özellikle; saç ekimi, estetik ve plastik operasyonlar, obezite, tüp bebek ve kısırlık alanlarının ön planda olduğu tespit edilmiştir.

Görüşmeci 10.11.12.23: Saç ekimi başta olmak üzere diğer bakım tedavileri, göz ameliyatları, estetik ve plastik operasyonlar rağbet gören tedavi türleridir.

Görüşmeci 13: Diş tedavileri önemli bir paya sahiptir. Özellikle diş şekil bozukluklarını düzeltmek, genel diş sağlığı alanlarında temel hizmetler sunulmaktadır.

Görüşmeci 8 ve 22: Dünyada ve Türkiye de obezite olan hastaların sayısı giderek artmaktadır. Bundan dolayı turistlerin diğer tedavi türlerinin yanında özellikle son zamanlarda obezite tedavileri için geldiklerini söylemektedirler.

Görüşmeci 5: Turistlerin tüp bebek ve kısırlık alanında tedavileri tercih ettiklerini bunun yanı sıra özellikle saç ekimini de tercih ettiklerini beyan etmiştir.

Görüşmeci 15: Vera tıp merkezi olarak turistlerin bizde tercih ettikleri tedaviler; göz hastalıkları, solunum yolu hastalıkları, diyabet, diş tedavileri ve doğum öncesi gelişim ve takip etme önemli alanlardandır.

6.6. İstanbul'da sağlık turizmi alanında eksiklikler var mıdır?

Yapılan görüşmelerde tespit edilen sorunlar şu başlıklar altında özetlenebilir; teknolojik yenilikler çok hızlı geliştiğinden dolayı mevcut mevzuatların yetersiz kalması ve gelişmelere bağlı olarak mevzuatlarda iyileştirilmeye gidilmesinin gerekliliği, personel eğitimlerine önem verilmesi, hastanelerde hasta sayılarının azaltılması, hastanelerin fiziki şartlarının iyileştirilmesi gibi nedenler daha iyi bir sağlık turizmi hizmeti verilmesi açısından önemlidir.

Görüşmeci 24: Türkiye hukuki düzenlemeler ve denetimler yapmalıdır. Sağlık Bakanlığı konuyla ilgili mevzuatları geliştirmelidir.

Görüşmeci 9: Sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren kurumların belirgin eksikliği nitelikli personel yetiştirilmemesidir.

Görüşmeci 3: Bu alanda faaliyet gösteren kurumların alt yapıya daha fazla önem vermeleri ve tutundurma faaliyetlerini artırmaları gerekmektedir.

Görüşmeci 12: İstanbul'daki hastanelerin teknolojik donanımlara önem vermeleri gerekmektedir.

Görüşmeci 25: Sağlık alanında kalitenin artması hasta sayısının düşürülmesine bağlıdır. Hastanelerdeki hasta sayısı düşürülürse Türkiye'ye sağlık alanında olumlu bir etki sağlayacaktır.

6.7. Hastanenize tedavi için en çok hangi ülkelerden hasta gelmektedir?

Türkiye'nin jeopolitik konumundan dolayı büyük pazarlara yakın olması, fiyatların uygun olması gibi nedenlerle sağlık turistlerinin en çok geldiği ülke sıralamasında ilk 10 şu şekildedir; Rusya, Almanya, İran, İngiltere, Arap ülkeleri, Azerbaycan, Fransa, Türki Cumhuriyetler, Arnavutluk, Romanya

Görüşmeci 2: Özel Avusturya Sen Jorj Hastanesini tercih eden ülkelerin başında Avusturya gelmektedir. Hastanemizi diğer ziyaret eden ülkeler ise İngiltere, İran, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'dır.

Görüşmeci 3. 5. 12: Hastanemizi en çok ziyaret eden ülkelerin başında ülkemize sınırı olan ve siyasi sebeplerden dolayı ülkemize gelen Suriye kökenli turistler olup bunların sağlık alanındaki tedavilerimizden faydalanma yoğunluğu oldukça fazladır.

6.8. Tutundurma faaliyetlerinde bulunuyor musunuz? Bu faaliyetlerde İstanbul'un ilgi çeken mekânlarından faydalanır mısınız?

Yapılan görüşmelerde görüşmecilerin tamamı tutundurma faaliyetlerinin her sektörde olduğu gibi sağlık turizmi sektöründe de önemli olduğunu ve tanıtım faaliyetlerinden yararlandıklarını ifade etmişlerdir.

Görüşmeci 2. 6 ve 7: İstanbul'un büyüleyici güzellikleri insanları kendine hayran bırakıyor. Biz uluslararası standartlarda hizmet verme gücüne ve donanımına sahibiz. Özellikle futbol ve diğer alanlarda ün sahibi insanların bizi tercih etmelerinde sahip olduğumuz kalitenin yanında İstanbul'un göz alıcı unsurları önemli rol oynamaktadır. Hem reklamlarda bu unsurları kullanmaktayız hem de hastalarımız ülkelere döndüklerinde kalitemizin yanında İstanbul'un göz alıcı mekânlarından bahsetmeleri bizim için önemli bir avantajdır.

Görüşmeci 16. 17. 18. 19 ve 20 hariç diğer görüşmecilerin ortak görüşleri: Tutundurma faaliyetleri bizim için hayati öneme sahiptir. İnternet, broşür ve tur operatörleri bizim en çok kullandığımız faaliyetlerdir. Bunların hepsi görsel reklamlar yani video kadar etkili değildir. Çünkü İstanbul'un sahip olduğu tarihsel, kültürel ve mekânsal güzellikler önemli bir etkiye sahiptir. Bizleri tercih eden hastalara yönelik sorularımızda bize verdikleri cevaplarda sahip olduğumuz kalitenin yanında İstanbul'un zenginlikleri en önemli geliş nedenlerinden bir tanesidir.

Görüşmeci 16. 17. 18. 19 ve 20: Sağlık alanında biz medikal bölümle ilgileniyoruz bu açıdan bakıldığında bizim faaliyet alanlarımız hastanelere göre farklıdır. Hastaneler medikal sağlık alanlarında tedavi ve iyileştirme boyutuyla ilgileniyorlar bizler ise bu iyileştirmenin tedavi kısmında kullanılan malzemelerin tedarik kısmıyla ilgileniyoruz. Bunun için genellikle kaliteyi ön plana çıkaracak tutundurma faaliyetlerinden; reklam, dergi ve internet unsurlarını kullanıyoruz. İstanbul'un sahip olduğu mekânsal unsurlar bizim için fazla etkiye sahip olmamaktadır. Çünkü biz kalite ve kullanım üzerine yoğunlaşmaktayız.

7. Sonuç ve Tartışma

Sağlık sisteminde var olan sorunlar, yüksek maliyetler, yaşlı ve engelli nüfusun artması, insanların tedavi olurken başka ortamlarda bulunmak istemeleri, sağlık sigortalarının daha ucuz olduğu için tedavi amacıyla yurtdışına gitmeleri teşvik etmesi, sağlık amaçlı seyahatlerde vize kolaylıkları ve AB gibi dinamiklerden dolayı sağlık turizmi denilen büyük bir sektör doğmuştur. 51 milyon yabancı turist in ağırlandığı Türkiye'de 662 bin civarında tedavi amaçlı turistin gelmesi oldukça düşündürücüdür.2000'li yıllardan sonra kamuya ilave olarak özellikle de İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir, Antalya gibi büyük şehirlerimizde özel sektöründe yaptığı sağlık yatırımları yurtdışındaki emsalleriyle yarışabilecek kapasitede olmasına rağmen tedavi amaçlı gelen turist sayısı hâlâ yeterli düzeye gelememiştir.

Ülkemizin turizm sektöründe büyümesi, sağlıkta yaşanan dönüşüm projesi, şehir hastaneleri başta olmak üzere çok sayıda sağlık kuruluşu, hem iyi eğitilmiş hem de deneyimli sağlık personelinin varlığına ilave olarak doğal ve tarihi zenginlikler, termal kaynaklar ve uygun fiyat gibi avantajlarımıza rağmen yeterli yabancı hasta çekemememizin nedenini tespit etmek hem akademik hem de sektörel bazda önemli bir konudur. Sağlık turizminin de kongre turizmi gibi ülkelerin ve şehirlerin marka

değerlerini yükselten bir turizm çeşidi olduğu düşünüldüğünde konunun ehemmiyeti daha çok ortaya çıkmaktadır.

Yapılan bu çalışma sonucunda sağlık turistlerinin İstanbul'daki hastaneleri ve medikal kurumları tercih etmelerinde etkili olan temel etmenler şu şekilde bulunmuştur; uygun maliyet, uzman doktorlara sahip olmak, hastanelerde hijyen şartlarına uyum, uzun bekleme sürelerinin olmaması, İstanbul'un konum açısından avantajı, kamu hastanelerinin uluslararası standartlara uygun hale gelmesi, bu alanında yapılan uluslararası yasal düzenlemeler, medikal sağlık alanındaki malzemelerin diğer ülkelere göre daha ucuz olması ve kaliteleri sayesinde uzun süreli kullanılmalarıdır. Sağlık turistlerinin en çok yararlandığı tedaviler ise saç ekimi başta olmak üzere diğer estetik ve plastik operasyonlar, göz ameliyatları, diş tedavileri, obezite tedavileri, tüp bebek ve kısırlık, solunum yolu hastalıkları, diyabet, doğum öncesi gelişim ve takip etme tedavileri olarak tespit edilmiştir. İstanbul'a en çok sağlık turistinin geldiği ülkeler; Rusya, Almanya, İran, İngiltere, Arap Ülkeleri Azerbaycan, Fransa, Türki Cumhuriyetler, Arnavutluk, Romanya, Avusturya, Amerika Birleşik Devletleri ve Suriye'dir.

Sağlık turizmi alanında tutundurma faaliyetlerinin yetersizliği, teknolojik altyapıdaki yetersizlik, siyasi politikalar, yabancı dil bilmeyen personelin fazlalığı, hastanelerdeki fiziki yetersizlikler de görüşmeciler tarafından bildirilen eksiklikler olarak tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra medikal turizmde birtakım kısıtlayıcılar vardır ki bunlar azaltılabilir ya da ortadan kaldırılabilirse pazarın büyüme potansiyeli mevcuttur. Bu kısıtlayıcıları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Gelişmekte olan ülkelerdeki tıbbi operasyonlarda, güven ve kalite sorunu algılamaları vardır.

- Sağlık turistlerinin ülkelere döndüklerinde karşılaşabilecekleri kontrol ve komplikasyonların sağlık sigortası kapsamı dışında olması.

- Gelişmiş ülkelerde sağlık sigortası olmayan kişiler genelde düşük geliri kişilerdir. Bunlarında yurtdışına tedavi için gidebilmeleri için paket turlarda olduğu gibi paket fiyat uygulamaları başlatılabilir.

- Yurtdışından gelen sağlık turistleriyle sağlıklı iletişim kurulabilmesi için dil sorununun çözümü şarttır. Dünya genelinde yaygın olan İngilizce dilini gelen turistlerde konuşamayabilir. Böyle durumlarda o dilde tercüman bulundurmak gerekir.

- Bazı hastalıklar acil müdahale gerektirebilir. Buna karşın vize almak uzun sürerse birey seyahat kararından vazgeçebilmektedir.

- Hastanelerde hekim ve sağlık personeline ilaveten çalıştırılan personelin, işgücü maliyetlerinden kısmak için çoğunlukla eğitimsiz olmaları, kuruma ve sektöre de zarar vermektedir.

Türkiye ve İstanbul'un sağlık turizmi sektöründe daha iyi bir noktaya gelebilmesi JCI akreditasyonu almış sağlık tesislerinin artırılması oldukça önemlidir. Birleşik Arap Emirlikleri 212, Suudi Arabistan 111, Brezilya 69, Çin 46, Türkiye ise 34 JCI belgeli hastaneye sahiptir. Rakipleriyle karşılaştırıldığında JCI tarafından akredite edilmiş hastane sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Türkiye'de bulunan JCI belgeli hastanelerin 22 tanesi İstanbul ilindedir. (jointcommissioninternational.org).

İstanbul'un yurtdışında sağlık turizmine yönelik tanıtımı yapılırken sahip olduğu, kültür, sanat ve doğal güzellikleri birlikte kullanılmalıdır. İnsan kaynağının geliştirilmesi için turizm eğitimi veren kurumlarda sağlık turizmi bölümleri açılıp sektöre özel kalifiye eleman yetiştirilebilir. Sektör paydaşlarının kullanabileceği istatistiki veriler azlığı ve mevzuat eksikliği giderilirse sağlık turistine aradığı güven sağlanmış olacaktır. Daha fazla sağlık turistine hitap edip pazarda daha iyi bir konuma yükselmenin bir yolu daha güvenilir ve daha az komplikasyon oluşturan operasyonlardır. Sağlık konusunun riske

atılmayacak kadar mühim olduğunun pandemi ortamında bir kez daha kanıtlanmasıyla, ucuz sağlık hizmetinin risksiz olmadığı müddetçe talep görmeyeceği anlaşılmıştır. Dolayısıyla diğer birçok turizm türünde olduğu gibi sağlık turizmi alanında da ucuzluğun tek başına talep artıran bir fonksiyonu yoktur. Sağlık turizmindeki güçlü yönlerimizi, güven algısı ile birleştirebilmek prestij kazanmak anlamına gelmektedir. Bununla birlikte yeterli düzeyde yapılan bilgilendirme ve reklam çalışmalarıyla komşu ülkelerde bulunan yaklaşık 1 milyar nüfusa sağlık hizmeti verebilmek mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- AKSU, A., BAYAR, K. (2019). Development of health tourism in Turkey: Swot analysis of Antalya province. *Journal of Tourism Management Research*. 6. 134-154. 10.18488/journal.31.2019.62.134.154
- AKDU, A.S.(2009). Sağlık turizmi kapsamında medikal turizm ve Türkiye'deki uygulamalar üzerine bir araştırma; Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.Ankara
- AKSOY, C.(2016).Türkiye'de sağlık Turizminin durum analizi: İstanbul'daki sağlık yöneticilerine yönelik bir çalışma. İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- ALTIN,U., BEKTAŞ,G., ANTEP,Z.& İRBAN,A.(2012).Sağlık turizmi ve uluslararası hastalar için Türkiye pazarı". *Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*,3(3), 157-163.
- ALTSOY, S.(2018). Sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren hastanelerdeki mevcut sorunlar ve çözüm önerileri.Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne
- BAYER, M.Z.(1992). Turizmde Giriş. İstanbul: İşletme Fakültesi Yayını No:253.
- BİRDİR, K., BUZCU, Z. (2014). JCI akreditasyon belgesine sahip olan sağlık kuruluşlarının web sitelerinin medikal turizm açısından değerlendirilmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1) Haziran.
- BAYNAL, D.,DOĞAN, T. G., BAYNAL, B. (2020). İleri yaş ve engelli turizmi hedef kitlesine yönelik Bolu ili sağlık serbest bölgesi tasarımı. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 23 (2), 295-311
- BULGAN, G., OKSAY,A., KORUCU.S.K. (2016). The evaluation of medical tourism perspective of health management and tourism management students. *Journal Of Emerging Economies And Policy*, Vol.1 | December 2016
- COOK, P. S. (2008) What is health and medical tourism ? In: The annual conference of the Australian Sociological Association, 2 to 5 December 2008, The University of Melbourne, Victoria.
- CONNELL, J. (2006).Medial tourism: Sea, sun, sand and ... surgery. *Tourism Management*, 27(6): 1093-1100.
- ÇAM, O., ÇILGINOĞLU, H. (2021).Sağlık turizmi kapsamında medikal turizmde öne çıkan uygulamaları.Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi, Cit:3, Sayı 2
- ÇILGINOĞLU, H. (2018). Çalışanlar, yöneticiler ve uluslararası hastalar bağlamında Türk sağlık turizminin SWOT analizi ile sorunları ve çözüm önerilerinin tespiti. *Turkish Studies Educational Sciences*, 13(19): 501-512.
- DÖMBEKÇİ, A.,H., ERİŞEN, M.A. (2022). Nitel araştırmalarda görüşme tekniği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 141-160.
- Euronews. (2022).Erişim tarihi: 18.03.2022.
<https://tr.euronews.com/2019/12/05/istanbul-en-cok-ziyaret-edilen-100-sehir-listesi-2019-siralamasinda-ilk-10-a-girdi>.

- GÜR Omay, E. G., CENGİZ, E. (2013). Health tourism in Turkey: Opportunities and threats. *Mediterranean journal of social sciences*,4(10): 424-424.
- GHANBARIA,A., KHADIJEH, Z. M., MORTEZA, R. (2014). Medical tourism. *Management Science Letters*, 4 (2014) 1651-1654
- HOLDEN, A. (2006) *Tourism studies and the social sciences*. London: Routledge
- HUNTER, W. C. (2007). Medical tourism: A new global niche. *International Journal of Tourism Science*, 7(1): 129-140
<https://www.jointcommissioninternational.org/who-we-are/accredited-organizations> Erişim Tarihi: 20.03.2023
<https://www.istka.org.tr/media/1074/t%C3%BCrkiye-ve-%C4%B0stanbul-b%C3%B6lgesi-nde-turizm.pdf> Erişim Tarihi 10.03.2023
<https://www.jointcommissioninternational.org/search/#q=ic%C4%B1%20turk> Erişim Tarihi:11.03.2023
<https://istanbul.ktb.gov.tr/TR-276237/saglik-turizmi.html> Erişim Tarihi 10.03.2023
- İÇÖZ, O.(2009). Sağlık turizmi kapsamında medikal (Tıbbi) turizm ve Türkiye'nin olanaklar. *Journal of Yaşar University*, 4(14), 2257-2279.
- İstanbul İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). İstanbul'a gelen yabancı sayısı 2019 Ocak-Temmuz. Erişim tarihi 13.06.2022.
<https://istanbul.ktb.gov.tr/Eklenti/83102,Ocak-2021-turizm-istatistikleripdf.pdf?0>.
- KABACIK, M. (2021). Covit 19 pandemisinin Türkiye sağlık turizmine etkileri, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2021, Special Issue 5, 464-476.
- KARABABA, A. (2017). Türkiye'de sağlık turizm: ülkeler arası bir karşılaştırma. Gaziantep: T.C Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.
- KARASAR, N. (1999). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KARATAŞ, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.
- KAVAKLI, E., KARAKAŞ, A. (2022).Turizmin bölgesel kalkınmaya etkisi üzerine bir inceleme, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, BÜİİBFD, Cilt 13,Sayı 25
- KILAVUZ, E.(2018). Medical tourism competition: the case of Turkey. *Int Journal Of Health Manag. And Tourism* , 3(1), 42-58
- LEE, M., HAN, H., LOCKYER, T.(2012). Medical Tourism Attracting Japanese Tourists For Medical Tourism Experience.
<https://doi.org/10.1080/10548408.2012.638564>
- MELENDEZ, A. P.,OBRA, A.R. D.-Á. (2016). Health tourism: Conceptual framework and insights from the case of a Spanish mature destination. *Tourism & Management Studies*, 12(1) (2016), 86-96 DOI: 10.18089/tms.2016.12109
- MODDGROUPE. (2022). Erişim tarihi: 30 06 2022.
<https://moddworks.com/medikal-turizm/>.
- ÖĞÜT, K., YEŞİLYURT, S., ve YURTSEVEN, Ç. (2018). Kazakistan-Türkiye Sağlık Turizmi: Sağlık sektörlerine bakış ve potansiyeller 1, 2.*Business and Economics Research Journal*,9(1): 57-74.
- ÖZER, Ö.,SONĞUR,C.(2012).Türkiye'nin dünya sağlık turizmindeki yeri ve ekonomik boyutu. Mehmet .Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Yıl, Sayı: 69-81.
- ÖZKAN, E.,M. (2019). Sağlık turizmi kapsamında Türkiye'nin medikal turizm potansiyeline yönelik bir değerlendirme, *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, Aralık, s. 50-64, 2019.

ÖZTÜRK, M., BAYAT, M.(2011). Uluslararası turizm hareketlerinde sağlık turizminin rolü ve kalite çalışmalarının önemi, bir literatür çalışması, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 135-156.

ÖZSARI, S. H.,KARATANA, Ö.(2010).Sağlık turizmi açısından Türkiye'nin durumu. İstanbul: T.C İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü.

PATTON, Q.M.(1990).Qualitative evaluation an research methods (2nd ed.) London: Sage Pub.

PRIEST, L. (2007). Long wait forces cancer patient to buy operation in land he fled. The Globe and Mail.

SAĞ, İ., ZENGÜL, F D. (2018) Why medical tourists choose Turkey as a medical tourism destination?. Journal of Hospitality and Tourism Insights.

SAYIN, Ş., K.YEĞİNBOY, Y.E. ve YÜKSEL, İ.(2017). Türkiye'de medikal turizm uygulamaları: Bir Üniversite ve İzmir Sağlık Serbest Bölgesi Değerlendirmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:32, Sayı:2, s. 289-313.

SWARBROOKE, J., HORNER,S. (2007) Consumer behaviour in tourism. 2nd edn. Oxford: Butterworth-Heinemann/Elsevier

TANRIVERDİ, A., IŞIK, C. (2020). Bir hedef pazar seçeneği olarak Alman dental turistler açısından Türkiye ve Macaristan'daki dental tedavi fiyatlarının karşılaştırılması. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 328-348.

TC. Sağlık Bakanlığı,USHAŞ.(2022).Erişim Tarihi :12.04.2022
<https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/>.

T.C Kalkınma Bakanlığı. (2015). Sağlık Turizmi Merkezi İstanbul Mali Destekler Programı (İşletmeler). 3-4. İstanbul: İstanbul Kalkınma Ajansı.

Turizm Günlüğü (2022). Erişim tarihi: 26.05.2022.
<https://www.turizmgunlugu.com/2020/09/28/kovid-19un-istanbul-turizm-sektorune-etkisi/>.

TONTUŞ,Ö.,H.(2022).Sağlık turizmi nedir? Erişim tarihi: 06.08.2021
<https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/Eklenti/10944/0/02pdf.pdf>.

TOPUZ,N.(2012).Türkiye sağlık (Medikal) turizm stratejisi 2023, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara.

TURNER, L. (2007). Medical tourism Family medicine and international health-related travel. Canadian Family Physician, 53(10), 1639-1641.

TÜRNÜKLÜ, A.(2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılabilcek nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, Sayı .24,s.543-559

TÜRSAB (2003). Erişim tarihi :21.10.2021.
http://tursab.org.tr/dosya/1019/03eyspa_1019_1740531.pdf.

TRT Haber. (2021). Erişim tarihi:06.01.2022.
<https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupanin-saglik-sistemi-salginda-coktu-546106.html>.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2007). Termal Turizm Master Planı. İstanbul.

USHAŞ. TC Sağlık Bakanlığı (2022).Erişim tarihi 08.11.2021.
www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/.

ÜSTÜN, U., DEMİR, Uslu, Y. X. (2022). Türkiye'nin sağlık turizminde tercih edilme nedenleri üzerine bir çalışma: Medikal turizm endeksi. Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, (33), 344-353.

WANG, H. (2012). "Value as a medical tourism driver", Managing Service Quality: An International Journal, Vol. 22 No. 5, pp. 465-491. <https://doi.org/10.1108/09604521211281387>

WEIL, A. (2009, March 11). Medical tourism: It's a real and growing trend. *Arizona Daily Star*. http://azstarnet.com/lifestyles/food-and-cooking/article_7f00ec9a-261c-5e6f-80a1-c8bdddcaac00.html (http://azstarnet.com/lifestyles/food-and-cooking/article_7f00ec9a-261c-5e6f-80a1-c8bdddcaac00.html)

YAYLI, A., SÜRÜCÜ, Ö. (2016). Özel İlgi Turizmi, Detay Yayıncılık.

ZHONG, L., DENG, B., MORRISON, A.M. (2021). Medical, health and wellness tourism research—A Review of the Literature (1970–2020) and Research Agenda. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2021, 18, 10875. <https://doi.org/10.3390/ijerph182010875>

Summary

Health tourism occurs when people travel to other countries for reasons such as high costs in hospitals in their own countries, long waiting lists, getting quality health care, privacy and benefiting from health and tourism activities. Health tourism is divided into three as medical (medical) tourism, thermal tourism, elderly and disabled tourism, the most preferred type that creates tourist mobility is medical (medical) tourism. When it comes to medical health tourism in Turkey, one of the first cities that come to mind in many countries of the world is Istanbul. Internationally accredited hospitals, infrastructure equipped with advanced technology, the presence of trained and experienced health personnel, as well as its geographical location and transportation facilities make Istanbul a center of attraction for health tourists. Istanbul has attracted the attention of the world with the investments it has made in the field of medical health. In this study, data about the current state of medical tourism were tried to be collected by interviewing the responsible officials of some private and public hospitals and businesses operating in the medical field in Istanbul, using semi-structured interview technique. As a result of this study, the main factors that affect health tourists to prefer hospitals and medical institutions in Istanbul were found as follows; affordable cost, having specialist doctors, compliance with hygiene conditions in hospitals, no long waiting times, the advantage of Istanbul in terms of location, public hospitals complying with international standards, international legal regulations in this field, materials in the field of medical health are cheaper than other countries and long-term use thanks to their quality. The treatments that health tourists mostly benefit from are hair transplantation, other aesthetic and plastic operations, eye surgeries, dental treatments, obesity treatments, IVF and infertility, respiratory diseases, diabetes, prenatal development and follow-up treatments. The countries where the most health tourists come to Istanbul are; Russia, Germany, Iran, England, Arab Countries Azerbaijan, France, Turkic Republics, Albania, Romania, Austria, United States and Syria One way to appeal to more health tourists and rise to a better position in the market is to have more reliable and less-complicated operations. With the proof once again in the pandemic environment that the issue of health is too important to risk, it has been understood that cheap health care will not be in demand unless it is risk-free. Therefore, as in many other types of tourism, cheapness alone does not have a demand-increasing function in the field of health tourism. Combining our strengths in the health sector with the perception of trust means gaining prestige. In addition, it will be possible to provide health services to approximately one billion people in neighboring countries with adequate information and advertising activities.

The US-China Rivalry in Latin America After 2000

Nuri GÖK*, Süleyman EKİCİ**

Abstract

Since the 2000s, the rivalry between the United States and China has been generally perceived as a threat to American hegemony in the international system. Alongside Asia, Latin America has turned into one of the battlefields of geostrategic rivalry. China has been steadily increasing its influence and presence in the region where the US has regarded as its backyard since the declaration of the "Monroe Doctrine". The US has taken some actions to deter China from having a more influential position in the region. China is being considered as a political and economic alternative to the US by Latin American countries. The main argument of this study is that *China* has gained an undeniable footprint in Latin America thanks to its long-term, well-planned policies; Beijing can use its growing influence in the region as leverage in case of a conflict with the US in the South-Asia area within the context of a hegemonic war.

Keywords: The US-China Rivalry, Hegemonic War, Latin America, Taiwan Crisis, Chinese Foreign Policy

2000 Sonrası Dönemde Latin Amerika'daki ABD-Çin Rekabeti

Öz

Yeni yüzyılın başından itibaren Çin ve ABD arasında yaşanan rekabet genellikle uluslararası sistemdeki Amerikan hegemonyasına karşı bir meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. İki büyük gücün arasında yaşanan rekabetin en yoğun olduğu Asya'nın yanısıra, yakın dönemde ABD'nin Monroe Doktrininden beri arka bahçesi olarak görüldüğü Latin Amerika'da bu geostratejik mücadelenin görüldüğü alanlardan biri haline gelmiştir. Çin, ABD'nin bölgeye olan ilgisini kaybetmesinden de yararlanarak, son yirmi yılda bu bölgedeki ekonomik, politik ve askeri gücünü önemli ölçüde artırmıştır. Çin'in bölgedeki artan etkisini tehdit olarak algılayan ABD, bu durumu önlemeye yönelik adımlar atsa da şu ana kadar kendi adına olumlu bir sonuç alamamıştır. Çin bölgesinde her geçen gün artan bir şekilde ABD'nin politik ve ekonomik alternatifi olarak görülmektedir. Çalışmada Çin'in bölgede uzun vadeli, iyi planlanmış politikaları sayesinde inkar edilemez

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 10.09.2022

Kabul/Accepted: 02.08.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1173368>

* PhD Student, Department of Political Science and International Relations, Institute of Social Sciences, Social Sciences University of Ankara, Ankara, Türkiye.

E-mail: nuri.gok@student.asbu.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4748-9646>

** Asst. Prof. Dr., Department of Political Science and International Relations, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Inonu University, Malatya, Türkiye.

E-mail: suleyman.ekici@inonu.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8477-000X>

bir etkinlik kazandığı ve Çin'in bu durumu Güney Asya'da patlak verebilecek hegemonic bir savaş durumunda ABD'ye karşı bir koz olarak kullanabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ABD-Çin Rekabeti, Hegemonik Savaş, Latin Amerika, Tayvan Krizi, Çin Dış Politikası

Introduction

According to neo-realist understanding, the dismal recurrence of wars, as well as other types of conflicts, results from the anarchic characteristic (*lacking any legitimate overarching authority*) of structure and the interaction of units in this structure. Under these conditions, states try to assure their survival either through domination (hegemony) or alliances (Waltz, 1998, pp. 617-19). The balance of power, or evenly distributed power among states, is an important mechanism to prevent conflict and keep the system stable in this respect. However, if this power distribution shifts, as *Thucydides* predicted thousands of years ago, diplomatic crises and then wars will inevitably emerge. If these wars occur between the Great powers, they are called *hegemonic wars*. In this regard, the hegemonic wars are essentially the direct result of the challenges of rising powers to the dominant power in the existing system, and they eventually lead to massive destruction and a new international order (Gilpin, 1988, pp. 591-2). As seen many times throughout human history, hegemonic wars mark significant turning points.

For many IR scholars, the world is undergoing a similar experience nowadays due to the rivalry between the United States of America (the USA) and the People's Republic of China (PRC-China hereafter). After being humiliated by Western powers and Japan for 150 years, China has consolidated its power and is demanding its great power status back now. China's increasingly assertive policies ring alarm bells and are interpreted as China's long-held ambitions to establish its ancient "*Middle Kingdom*" primacy. In response to China's assertiveness on maritime and territorial claims, the US has launched its "*US pivot to Asia*" policy to keep China's rise in check.

The US decided to increase its military presence in South Asia and initiated a containment policy towards China, but this policy gave rise to counterproductive outcomes by raising China's concerns about US intentions (Glaser, 2013, pp. 22-3). From a realist standpoint, none of these developments are surprising because whenever a power transition occurs, the rising power asserts itself and the dominant power attempts to restrain it (Nye & Welsh, 2017, p. 279). In many aspects, the current state of affairs is similar to pre-World War I Europe (Gompert, Stuth, & Cristina, 2016, p. 4).

Since China initiated a reform and opening program in the 70s, the country has experienced unprecedented economic growth and became the second (the first, according to Purchasing Power Parity) largest economy in the world (Yu, 2015, p. 1050). Nye and Welsh (2017, p. 278) describe this rise as the most significant geopolitical development in the post-Cold War period. It is the first time in recorded history that such a big power has risen so swiftly in the various spheres (Allison, 2015). Indeed, Beijing's growing influence is being felt in almost every corner of the earth presently (Steinmüller, 2014, p. 19). For many years, Western powers have believed that China had no intention of challenging the current US-led global order on the grounds that it has benefitted a lot for its economic and political growth, particularly after its accession to the World Trade Organisation (WTO) in 2001 (Roy, 2023).

Nevertheless, since President *Xi Jinping* came to power in 2012, China has been pursuing more assertive and revisionist policies commensurate with its growing economic and diplomatic powers to reshape the world order in a more multipolar

direction (Allison, 2015). The Belt and Road Initiative (B&R) constitutes the backbone of China's long-term ambitions in this respect (Rolland, 2020, p. 3). President Xi has articulated this new assertive policy as "*the great rejuvenation of the Chinese nation*" or "*the Chinese Dream*", representing China's long-term national ambitions: to restore China's great power status (Allison, 2015). To achieve this goal, China also launched a comprehensive military modernisation programme in 2015 to have "*world-class*" armed forces (US Department of Defense, 2020, p. 24). In the meantime, by seeking regional hegemony, China has increased its territorial claims in East Asia, where the current balance of power lays between China and the US (Ross, 2013, pp. 20-1).

These developments are regarded as signs of an ongoing power transition from the USA to China. Indeed, President Biden stated that "*the US is in competition with China to win the 21st century*" in his address to Congress (Hass, 2021). As has been seen many times before (Allison, 2015), China began to challenge US hegemony, and Beijing can no longer continue its rise peacefully (Mearsheimer, 2014). China has been increasingly demanding a greater role in international politics, albeit cautiously. On the one hand, China has been avoiding any direct confrontation with the US so far (Sullivan & Lum, 2022, p. 1); on the other hand, it has been trying to undermine the US dominance in different regions either through economic policies or its veto power in the United Nations Security Council (UNSC).

Rivalry between the two sides has become more salient and reflected in official documents recently. While China was named as its "*long-term strategic competitor*" by US officials in the National Security Strategy in 2017 (Perthes, 2021, p. 2), the US and China are described as the *competing superpowers* in China's National Defense White Paper published in 2019 (Cordesman, 2020, p. 1). For some analysts, the harsh exchanges and recriminations between the US and Chinese delegations during the recent meeting in Anchorage, Alaska is the dawn of the new cold war between the world's two most powerful countries (Heydarian, 2021; Wright, 2021). Some others argue that these developments are part of a new global cold war: *the U.S., Europe, India and Pacific allies on one side; China, Russia, Pakistan, Central and Southeast Asia on the other* (Nugent & Campell, 2021).

In this regard, a potential Sino-Russian alliance would be the worst-case scenario for the US (Sushentsov, 2021). Whereas China has been testing the credibility of US security assurances in South-East Asia by building up military power and carrying out military exercises off the coast of Taiwan (Bordachev, 2021), Russia has shown a similar attitude defiantly by invading Georgian soil in 2008, annexing Crimea in 2014, and militarily intervening in the Syrian civil war in 2015. Besides, most importantly, Moscow has been violating NATO airspace systematically to test the deterrence and solidarity of this US-led organisation (Woźniak, 2016, p. 90).

More recently, ignoring the US threats and sanctions against his country, *President Putin* ordered the launch of a so-called "special military operation" on Ukraine, and at the time of writing this paper, Russian Army had taken control of one-third of Ukrainian territory. Not only Moscow but the rest of the world noticed that the US military superiority was not adequate to hold an energy-rich major power enjoying nuclear capacity. The US has been generally permissive and all of these are evaluated as the US is a declining power and a power shift towards China or a Sino-Russian alliance is inevitable in the context of a new cold war.

There are some counterarguments, though. China is still far behind the US in terms of economic competitiveness, production capacity, and human development indexes. In addition, there is a gulf between the ratios of their defence spending in the US's favour. Hence, the power transition discussion is exaggerated because China is not yet in a position to challenge the US financially and militarily (Sullivan & Lum, 2022, p. 1). Mara

Oliva (2020) also suggests that the economic relations between these countries are so intertwined and interdependent that neither of them can engage in another Cold War. In addition, the current conditions are different from those prevailing in the previous century, and China does not look like the USSR in terms of its policy and priorities. For this reason, despite the harsh rhetoric between sides, both of them are aware that such a deadly competition would lead to destructive consequences for the stability and well-being of the world.

Nevertheless, the US has already shifted its China policy towards a more confrontational approach and started to take measures to impede China's rise by launching a full-scale trade war under the Trump administration. If the situation continues to escalate, this struggle for hegemony could result in a bipolar international system or even a military conflict between these superpowers. However, this new Cold War would be different from the previous one since the US has failed to form an anti-Chinese coalition due to its allies' close economic relations with China (Van der Togt, 2020, pp. 54-5; Heydarian, 2021). Besides, this time China is trying to challenge not only the West's economic and security interests but also the international rules-based order (Rolland, 2020, p. 4). Evidently, democratic values like freedom of speech, rule of law, minority rights, etc. are less important than China's interests. Hence, the US has been accusing Beijing of establishing a global hegemony through territorial expansion and diplomatic coercion (Qingguo, 2021).

China is a newcomer to the global system, and it does not want to portray itself as a challenger to the existing system yet. What is more, the integration of the current global system has been lucrative for China (Rolland, 2020, p. 2). Nonetheless, according to Mearsheimer (2014) and Allison (2015), China is on the way to establishing regional hegemony in South Asia by using coercive means where deemed necessary, and for this reason, the US and China will be caught in the Thucydides trap (*a rising power will inevitably clash with an incumbent dominant force, leading to war and conflict*) sooner or later. This potential risk has been felt very recently with a diplomatic and security crisis sparked by US House of Representatives Speaker *Nancy Pelosi's* visit to Taiwan. By assuming this visit as a blatant violation of its sovereignty as well as territorial integrity, Beijing retaliated in kind by launching large-scale military exercises and positioning short-range ballistic missiles on Taiwan (CSIS, 2021).

South Asia is not the only region in which these major powers compete. China has been increasing its clout in other regions, from Central Asia to the Middle East, by filling the void left by the US. In this respect, Latin America¹ is another area where China has been deepening its ties and investing heavily during the last two decades. China's growing influence in Latin America is much more critical for the US than in other places because this hemisphere has traditionally been regarded as its own backyard. Since the announcement of the Monroe Doctrine in 1823, the US has attempted to prevent any foreign interventions in the region except its own. The French intrusion towards the end of the 19th century, and the USSR's activities to expand red wave in the region during the Cold War were prevented by using all available means (Simmons, 1907, pp. 540-3; Gilderhus, 2006, pp. 9-11). However, it seems to have been allowing the penetration of China into Latin America. Therefore, this paper seeks to analyse the underlying reasons for Beijing's penetration as well as its growing influence in the region and US's reactions to this rise concerning its policies and priorities.

¹ In this paper, **Latin America** refers to the whole region, including South America and the Caribbean.

Historical Background The US-Latin American Relations

The US was founded as a result of an independent war against colonial power in the 18th century. For this reason, since its establishment, the US has adopted an isolationist policy in order not to take part in the conflicts among the European powers. After having consolidated its power, the US unilaterally declared the Monroe Doctrine, which was a red line for European colonial powers' interfering in the affairs of the American continent and also a symbol of the US's regional ambitions (Ross, 2013, p. 24). The Monroe Doctrine was welcomed by Latin American countries at the beginning due to the fact that they had just gained independence from the Spanish Empire at the same time.

Under the guise of pan-Americanism (Gilderhus, 2006, p. 9), the US expanded its trading ties with the regional powers throughout the next period. The US adopted a stronger and more aggressive attitude, the so-called "*Big Stick*" policy, towards the region as it became the world's most industrialized nation at the turn of the 20th century. The US Navy was crucial in the implementation of this strategy, using a hard-power approach to maintain control over the area as necessary. The US and Nazi Germany fought each other for control of the area during that time (Paz, 2012, p. 27). However, just before World War II, the US changed its stance toward Latin American nations in an effort to win their support for an impending conflict by halting its use of force.

In the wake of WWII, alarmed by developments in Europe and the Far East, the US adopted a more assertive and security-based Latin American policy once again. Throughout the Cold War period, the US's Latin American policy was dominated by the fear of an expansion of communism. The first-ever US-led regional military alliance structure, the *Inter-American Treaty of Reciprocal Assistance (Rio Treaty)*, was activated in 1947, and the existing Pan-American system was turned into the Organization of American States (OAS) in 1948. In this regard, the Cuban Revolution of 1959 marked a significant turning point. As Communism was regarded as the principal security threat in the region, the US did almost everything, overtly and covertly, to prevent the USSR's penetration in the region (Palacio, 2022).

Washington resorted to all available instruments to counter communism's expansionism in the western hemisphere, from coercive economic means through the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank (WB) to military coups. As understood from released CIA documents, the US played a critical role in almost all of the military coups that occurred in Latin America in the context of the Cold War (Gök, 2018, pp. 18-21). Towards the end of the Cold War, the US decreased its support for military regimes and began to promote democratisation processes and market economy across the region in order to integrate them into the neo-liberal world order.

It was widely believed that US-Latin American relations would develop significantly in the post-Cold War period since there would be no perceived security threat to the US in the absence of any other global power and Latin American countries were moving towards democracy and market economy (Hakim, 2006, p. 39). Nonetheless, those expectations did not come true for various reasons. First, since no other nation was able to threaten the US's crucial interests, it lost interest in the region as a whole. Second, Latin American countries failed to finalise democratic and economic reforms, which yielded dramatic socio-economic inequities among the masses and eventually illegal activities such as drug trade, illegal immigration, etc., which posed a security threat not only to Latin American countries but also to the US. Third, the vested interests of different groups (i.e., agricultural circles) in the US prevented further economic integration, namely the Free Trade Area of the Americas (FTAA, similar to NAFTA). Fourth, the US gave its

priority to the central and Eastern European states, which had been the USSR's satellites during the Cold War, to save them from falling into the sphere of Russian influence.

In addition to the aforementioned factors, *the Global War on Terror* that began in the early 2000s following the 9/11 attacks was the main cause of the US's lack of interest in Latin America. The Middle East was the main focus of US foreign policy at the time. Relations between the US and Latin America became even more tense when Latin American nations refused to support the US occupations of Iraq and Afghanistan (ibid., p. 42). Since the 2000s and beyond, China has grown its economic, political, and military involvement in Latin America as US interests in the region have waned. In light of this, one could claim that China essentially filled the gap left by the US in Latin America.

The Obama administration attempted to reengage with Latin American nations after realizing that China's growing influence had undermined US interests in the region (Marcella, 2012). On November 18, 2018, then-Secretary of State *John Kerry* announced the end of the Monroe Doctrine Era in order to foster genuine partnership with Latin Americans. However, President Trump, who succeeded Obama, adopted a position that was hostile to Latin Americans, and his government returned to more conventional practices. On April 17, 2019, while on one of his travels to the region, National Security Council Advisor *John Bolton* declared that the Monroe Doctrine was still in effect.

China's Relations with Latin America

Even though the history of Chinese-Latin American relations goes back to the 16th century through maritime commerce and indentured Chinese workers (Steinmüller, 2014, p. 19), China had a limited influence in this region before the 2000s (Trevisan, 2021, p. 1). After the communist revolution in 1949, the Chinese leadership opted to side with the Soviet Union rather than pursue an independent foreign policy. In the context of the Cold War, China focused on its domestic issues and had limited ties with Latin American countries, which were mostly governed by pro-American military regimes (Piccone, 2016, p. 3). During that period, Cuba was the only Latin American country that officially recognized the new regime; nevertheless, the bilateral relations between Cuba and China cannot be described as a genuine friendship because of Sino-Soviet antagonism (Yu, 2015, p. 1055). With the intensification of Sino-Soviet rivalry, China had an opportunity to normalise its relations with the Western camp in the early 70s. Thanks to this development, China established diplomatic relations with certain Latin American countries, and trade volumes began to increase with these countries.

Normalised relations with the US and other western powers also paved the way for China's economic reforms towards the market economy and modernisation of its outdated industry under the leadership of *Deng Xiaoping*. With the help of western capital and technology, China managed to transform its economy (ibid, p. 1053) and adopted an export-driven economic model. Since then, China has experienced great economic success domestically (particularly in poverty reduction) and internationally. Nevertheless, the Tiananmen Square incident in 1989, as well as the end of the Cold War, brought an end to close Sino-Western relations.

As the west took a more critical posture against China's undemocratic practices, Chinese policymakers began to believe that they would be the next target of the western-driven democratisation wave at the expense of their sovereignty. In response to the western powers' policy shift, China sought to develop its relations with the rest of the world. Similarly, for driving its economic development, which requires energy resources and raw materials (Cardona, 2019, p. 83), China placed a premium on expanding its engagements with the developing countries, particularly south-to-south relations including Latin America. Nevertheless, China did not attempt to take the USSR's role,

which had followed an ideological policy in the Cold War era, but Beijing pursued a pragmatic, trade-oriented economic approach instead (Piccone, 2016, p. 19).

Within this context, China's growth has become more salient in almost every part of the world since the 90s, especially after joining the World Trade Organisation in 2001. Thanks to its investments in strategic sectors like energy and infrastructure through state enterprises (Dollar, 2017, pp. 7,19), China has become one of the most influential actors from South Asia to Africa, and in return, the developing countries in those regions have become more reliant on China (Steinmüller, 2014, p. 19). Comparing its relations with the African countries, where China achieved great success by forging strong economic and diplomatic ties via its economic diplomacy policy, China's relations with the Latin American countries did not develop too much in the 90s, partly because of geographical distance partly because China did not wish to challenge the US's undue influence in the region (Marcella, 2012).

China's Increasing Growth in Latin America after 2000

In line with its grand strategy, *rejuvenation of its great empire*, China has various motivations for expanding its sphere of influence in Latin America, as discussed below in detail (Aslan, 2018). First, as the world's 2nd largest economy, China needs natural resources to sustain its economic development, foreign markets to sell its manufactured goods, and a needy destination for its investments. Latin America is the suitable address for all three purposes. Second, China seeks to diversify its trade partners in order to alleviate its dependency on the Western powers (the US and EU) and Japan, which makes China's economy vulnerable to imposed sanctions. Third, gaining the diplomatic support of Latin America is crucial for China to single out Taiwan (Wedell, 2019), and challenge the US global hegemony, and create a multipolar and fairer world order in the end. This is the vision that is shared with most Latin American countries as well (Yu, 2015, pp. 1061-5).

As stated above, China has expanded its economic, diplomatic, and military clout in Latin America in the last two decades (Tokmak, 2022). China has become the top trading partner for South America and the second for Latin American countries as a whole (Nugent & Campell, 2021). The trade volume between China and Latin American countries during this period increased 18 times and hit a record \$450 billion in 2021; it is predicted to exceed \$700 billion by 2035 (Roy, 2023). Moreover, China is the largest export destination for Latin America. China's share of the region's exports has risen to 21 percent in 2018 from 1.1 percent in 2000, surpassing that of the US with 15 percent (Trevisan, 2021, pp. 1-2).

During this period, China has provided \$137 billion in loans and \$122 billion in investment to Latin American countries (Nugent & Campell, 2021), which exceeded the numbers provided by the WB, the Inter-American Development Bank, and the Development Bank of South America (Trevisan, 2021, p. 6). As suggested by the figures above, China has imitated its previously successful African policy in Latin America by establishing its presence through intensive economic relations and then translating its influence into political and security spheres (Yu, 2015, p. 1049).

China's growing influence in Latin America has evolved into three phases depending on its economic capacity and global incidents in the past two decades. In the first phase, between 2000 and 2009, China prioritised its economic interests to satisfy its energy, raw material, and foodstuffs needs (beef from Uruguay, copper from Chile, oil from Colombia, and soya beans from Brazil, for instance) to sustain its economic growth (Nugent & Campell, 2021). These commodity sales helped Latin American countries deal with the financial shocks and reduce widespread poverty across the region (Piccone,

2016, p. 3). The emerging markets of Latin America were also a good destination for China's manufactured goods (Steinmüller, 2014, p. 20).

In the second phase, between 2009 and 2014, having proved its economic resilience against the 2008 global financial crisis (Wibawa, 2019), which harmed the Western economies significantly, China initiated more assertive economic policies by increasing its investment in strategic sectors like energy, metallurgy, and transportation (Trevisan, 2021, p. 2). As China's economic weight expanded in the region, its capacity to achieve its geopolitical interests increased as well (Ellis, 2021). During these periods, China's engagement with the region was generally viewed positively by the Bush and Obama Administrations (Sullivan & Lum, 2022, p. 2).

In the third and present phases, China has been challenging more explicitly the US influence in the region by using various means, including increasing its military and security engagement with the regional actors (Ellis, 2021), dominating the regional telecommunication infrastructure via its companies like Huawei and ZTE (Nugent & Campell, 2021), extending its B&R Initiative to the region, etc. Thanks to these strategic moves, China's growth has become more salient in the western hemisphere, and that rang alarm bells for US officials. In 2008, China published its first-ever White Paper, and a special emphasis was laid on Latin America in this document (Yu, 2015, p. 1058). It is now widely believed that China's swelling geopolitical and strategic ambitions in the region are not only undermining US influence but also posing a serious security risk to the US (Wibawa, 2019). In this regard, the establishment of the China-CELAC Forum in 2015 was a turning point illustrating China's efforts to develop political and strategic ties with Latin America in accordance with China's ultimate goal: transforming the US-dominated unipolar system into a multipolar one (Yu, 2015, pp. 1048,1060).

China's growing influence in the economic, political, and security domains during these three phases will be discussed separately below. However, before turning to details, it is worth stating that China has pursued a cautious, very well-planned, pragmatic, and increasingly aggressive policy in its engagement with Latin American countries while increasing its presence. The policy has been cautious because China has been extremely careful not to harm the US's core interests from the beginning (Piccone, 2016, p. 23). It has refrained from portraying itself as a challenger to US hegemony until 2015. China's Latin American policy was planned and pragmatic because it attempted to strengthen its economic ties prior to strategic and military cooperation, and China sought to develop its ties with almost all countries regardless of their ideologies and foreign policy tendencies. China has used any emerging opportunity to solidify its footprint in the region, and it has ventured towards more risky policies as it consolidates its power.

China's Growing Economic Relations with Latin American Countries

In the wake of the 9/11 attacks, the US diverted its interests to the Middle East. China, by grasping this opportunity to fill that power vacuum, has started to increase its influence in the region exponentially from the 2000s onward. During that period, the so-called "*pink tide*" in Latin America provided favourable conditions for China to advance its clout in the region. Whereas China used anti-American, populist regimes like Venezuela, Bolivia, and Cuba as a springboard to establish initial economic and diplomatic ties in the hemisphere, those countries and their leaders also benefited from China's presence to balance US pressure on them and to reduce traditional economic reliance on the US and other western powers (Piccone, 2016, pp. 6,20). As a matter of fact, China's oil and commodity trades enabled these states to stand against the US (Hakim, 2006, p. 46); Venezuela captured the lion's share of Chinese trade in that period, for instance (Dollar, 2017, p. 7).

After transforming its economy in the late 70s and early 80s, China experienced rapid economic growth, with more than a 9 percent annual GDP increase before the 2000s, and became one of the largest economic powers (Jenkins, Peters, & Moreira, 2008, p.235). Because of this growing economy, Chinese officials were in search of new trading partners at the beginning of the 21st century. Latin American markets, being natural resource-rich and enjoying openness to global trade, were good candidates for China's efforts to diversify its trading partners. Through free trade agreements with different countries, China tried to increase economic interdependence between itself and middle-class Latin American economies (Yu, 2015, pp. 1048,1058).

The bilateral trade was mutually beneficial; while China's exports to Latin America increased three-fold, imports from the region increased seven times from 1999 to 2005 (Jenkins, Peters, & Moreira, 2008, p. 236). The Santiago APEC summit in 2004 was a significant turning point for Chinese-Latin American trade, which surged from \$49 Billion in 2005 to \$238 billion in 2011 (Ellis, 2014, p.3). Growing commercial ties with China enabled Latin American countries to address the deteriorating socioeconomic inequalities they faced after joining the globalised world economy (Trevisan, 2021, p. 8).

As indicated above, despite its mid- and long-term geostrategic goals, China's trade with Latin American states initially focused on finding raw materials and energy for sustainable economic growth (Yu, 2015, p. 1056), and ensuring food safety for its rapidly increasing middle class and urbanised population. As of 2009, agricultural products and minerals accounted for 83% of Latin American exports to China (Steinmüller, 2014, p. 20). Because of China's purchases, Latin American commodity and mineral prices rose swiftly, which facilitated regional governments' dealing with economic difficulties. China, by overtaking the US, became the leading trading partner in Brazil, Chile, and Peru in 2006 (Reid, 2015, p. 47). In addition to that, China signed bilateral trade agreements with almost all countries in the region (Abbasi, 2007, p. 121) and the volume of trade between China and Latin America rocketed in the first decade of the 21st century.

Furthermore, China has begun to act as a foreign investor and lender to regional states in an increasing manner without imposing strict conditions like the IMF or other western providers (Reid, 2015, p. 47). The demand and expectation for Chinese investment in Latin American infrastructure increased. With the help of this economic penetration into the region, China's successful state-capitalist model vis-à-vis the US free-market model inspired some Latin American countries (Buxton, 2011, p. 32). Although China's economic power in Latin America was not comparable to that of the United States prior to the 2008 financial crisis (Abbasi, 2007, p. 122), many people in the region began to perceive China as a viable alternative to the United States, raising concerns among US officials (Hakim, 2006, pp. 46-7).

China was less impacted by the 2008 global financial crisis compared with western economies. Its purchases of minerals and agricultural commodities helped Latin American countries' speedy recovery from that financial crisis (Reid, 2015, p. 47). In the wake of the crisis, however, the nature of China's engagement with the region has changed towards strategic investments such as oil production and hydroelectric, and huge infrastructure and road construction projects like ports, roads, dams, and railways (Steinmüller, 2014, p. 19). From 2005 to 2019, China has invested around \$191 billion in those projects in the region via its state-owned enterprises, 91% of which were devoted to South America only (Trevisan, 2021, p. 2). In other words, China diversified and intensified its economic engagement with the region through other financial means, including aid and loans (Trinkunas, 2016, pp. 8-9).

More recently, especially since *President Xi* came to power, China has been pursuing more assertive and strategic economic policies in a way to support its geostrategic goals in Latin America. Beijing extended its Belt and Road Initiative to Latin

America in 2018 (Wedell, 2019), and to date, 21 Latin American countries have joined the project (Roy, 2023). Through its financially strong institutions, China has taken control of national and international companies' assets (Ellis, 2020, p. 9); for instance, 30% of the Portuguese firm "*Mota-Engil*", which has been traditionally a powerful construction company in the region, was bought by Chinese Communications Construction Company (Ellis, 2021). By investing heavily in the telecommunication infrastructure and 5G networks of the region, China's firms, namely *Huawei*, *ZTE*, *Dahua*, and *Hikvision*, have established a *quasi*-Monopoly on the continent despite the US's fierce opposition (Nugent & Campell, 2021). China has started to use its increasing economic leverage to persuade regional powers to support its position on global issues (Ellis, 2020, p. 4).

China's Growing Diplomatic and Political Relations with Latin American Countries

China has accelerated its diplomatic endeavours in Latin America in the last 20 years on the basis of non-intervention and mutual respect principles (Piccone, 2016, p. 21) and attempted to grow its political profile in the western hemisphere by deepening its economic ties. Its objectives can be divided into three categories in terms of the ultimate goals. Beijing has been aiming to isolate Taiwan diplomatically (Medeiros, 2009, pp. 147-8) and alleviate the international pressure on it regarding human rights issues in the short-term (Piccone, 2016, p. 16); to secure an influential position in the regional and international organisations in the mid-term (Yu, 2015, p. 1058) and to balance the US regional and global dominance by winning Latin American countries' support in the long-run (Abbasi, 2007, p. 122).

Prior to China's normalization of relations with the Western Camp in the 1970s, Latin American countries recognized Taiwan as the legitimate representative of the Chinese state. Since then, the Latin American governments have played two Chinese states off each other for their economic and diplomatic interests (Piccone, 2016, p. 16). Thus, in line with its one-China policy, the Beijing government has been making deliberate efforts to reduce the number of Latin American states who recognise Taiwan officially in the last 20 years (Ellis, 2021). Thanks to China's appealing financial incentives in the form of economic bribery (Medeiros, 2009, p. 159), this number decreased from 14 in 2004 to 7 in 2023; Grenada (2005), Dominica (2004), Costa Rica (2007), Panama (2017), El Salvador, the Dominica Republic (2018), Nicaragua (2021) and Honduras (2023) switched their diplomatic recognition and established diplomatic ties with China (Strathairn, 2020; Roy, 2023).

China has also strengthened its political and diplomatic position through bilateral or multilateral relations. Since 2004, successive Chinese presidents have paid many visits to the region in order to establish high-level diplomatic ties (Hakim, 2006, p. 45; Yu, 2015, p. 1048). China developed a strategic partnership with Argentina, Brazil, Mexico, Peru, and Venezuela in 2003 and 2004 (Medeiros, 2009, p. 159). China has shown intensive effort to participate in the regional organisations both to have a greater say regarding regional issues and to seek a non-confrontational relationship with the US (Giusto, 2020). It has been a formal member of the Organization of American States (OAS) with observer status since May 2004 (Abbasi, 2007, p. 121). Similarly, Beijing has attached significant importance to developing ties with ideologically like-minded, anti-US ALBA (*Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America*) bloc countries (Piccone, 2016, p. 16). China's agreement with the Inter-American Bank in 2008 opened the way to major infrastructure projects in the following period (Medeiros, 2009, p. 160).

Similar to its economic efforts, China has intensified its diplomatic ties with Latin American countries in a more strategic manner to achieve two goals essentially:

undermining the US influence in the region and obtaining the support of regional countries for global issues and in international organisations, both of which serve China's long-term objective: **a multipolar world system in which China has a greater voice**. China has apparently been successful so far in terms of realising its initial diplomatic goals. While President Donald Trump took a negative stance against Latin America and paid only one visit to the region for the 2018 G-20 summit (Nugent & Campell, 2021), his Chinese counterpart, President Xi, has been one of the most frequent visitors to the region. He has been not only pushing for strategic friendships with the regional leaders but also coordinating critical international issues through summit diplomacy (Yu, 2015, p. 1058). Thanks to increasing Latin American backing, China has been increasing its profile and taking on critical posts in the international organisations. In 2019, *Qu Dongyu* was elected as the Director-General of the Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations, the first-ever Chinese diplomat in this position, with the support of Latin American countries despite US opposition (Trevisan, 2021, p. 6).

More recently, Beijing has skillfully used the COVID-19 pandemic as a vehicle of public diplomacy to reinforce its political weight in the region. China has proven its proficiency not only in dealing with the pandemic itself but also in ensuing financial difficulties with its relatively swift economic recovery. In other words, the Communist-party-led political system emerged as a solid alternative to the western democratic models in handling such global crises (Perthes, 2021, p. 4).

While the US and European powers are dealing with their own stagnating economies, China would help Latin American economies recover from economic difficulties, and these countries would be more dependent on China in the following period (Ellis, 2021). Furthermore, contrary to the US, which denied taking a leading role in coping with the crises globally, China was also quick to deliver medical aid (protective gear and testing kits) and vaccines under the banner of "*mask diplomacy*" (Perthes, 2021, p. 5). China has delivered more than 400 million doses of its vaccine (*Sinovac*) to the region (Roy, 2023). As a result of the effective use of this soft power, even Brazil's President Bolsonaro, who is known for his pro-American position, changed his anti-Chinese rhetoric (Trevisan, 2021, p. 6).

China's Growing Military and Strategic Relations with Latin American Countries

The US is more concerned about China's growing military cooperation with Latin American countries than its economic and diplomatic ties. Thus, this issue has been the subject of congressional hearings a few times. China's growing military presence in the region is perceived as a potential threat to the US's long-lasting defence strategy, the Monroe Doctrine, in the hemisphere (Hakim, 2006, p. 45). The US Department of Defence has been publishing reports regarding the People's Liberation Army's (PLA) developing capacities globally, with an emphasis on Latin America. China is still falling further behind the US in terms of hard-power capacity and military bases in the region. However, the PLA has been increasingly active in the hemisphere in different fields such as *humanitarian, peacekeeping, military exchanges, arms sales and donations, and technology transfers* (Ellis, 2021). Given these growing and deepening military-to-military ties, US officials widely believe that China could become a military rival in the region at some point in the future (Britzky, 2023).

As indicated above, China tasked the PLA with taking a more active role in achieving its national interests globally (US Department of Defense, 2020, p. 4). China's Defence Strategy White Papers dated 2008 and 2015 underlined the importance of developing military and technological engagement with Latin American actors (Ellis,

2017, p. 3). In line with this approach, China has deepened its military ties by following a more or less similar pattern to its economic and diplomatic ones: steadily increasing and assertive. While China was selling non-lethal military gear and participating in peace-keeping missions at the beginning of the century, presently it is exporting sophisticated military platforms to the region (Piccone, 2016, p. 8), carrying out joint military operations and having observation stations in the region, all of which pose a real security risk to the US nowadays.

Noticing defence cooperation and military sales to Latin American states as an effective way to consolidate bilateral relations (Yu, 2015, p. 1059), the Chinese government has intensified its endeavours to develop military ties with almost all Latin American states. Remarkably, China has no standard policy for its military interaction with Latin American states. Depending on the political inclinations of the regime and emerging opportunities, the PLA uses different means to increase its presence. Anti-US regimes like Venezuela, Bolivia, and Cuba are the leading importers of Chinese armament and have institutional military relations with China, but China has placed special importance on the Caribbean countries lately because of their geographical proximity to the US (Ellis, 2020, pp. 3-8).

Arms exports and donations are important elements of China's military engagement in the region. Chinese military sales have diversified in terms of sophistication of arms and recipient countries in the last 20 years. Unlike the USSR, which sought ideological aims, China's main motive is to expand relations in the region through arms exports. In the beginning, China sold only military clothing and non-military gear to politically sympathetic countries. With time, however, China began to export more sophisticated equipment, such as military trucks, radars, and aircraft, Z-9 helicopters, the ZN-1 APC, P-18 offshore patrol vessels, and the Type 90B Multiple Launch Rocket System, to some pro-US states like Uruguay and Colombia (Ellis, 2017, p. 5). China and Argentina signed agreements to produce the CZ-W11 ultra-light helicopter in 2011 (Marcella, 2012) and for the construction of new warships in 2015 (Yu, 2015, p. 1059). Apart from these sales, China has donated a huge amount of military materials to different states so far (Marcella, 2012). Such sales and donations pave the way to long-term relations between PLA and Latin American armies in the areas of training, maintenance, and technology transfer (Ellis, 2020, p. 2).

Alongside the military sales, training, and professional military education, as well as the joint exercises, are other aspects of China's growing military activities in Latin America. Almost all countries in the region that have diplomatic relations with China send their military personnel to Chinese military academies or training centres, including *China's National Defense University in Changping (Beijing)*, *China's Army and Navy Command and General Staff colleges in and near Nanjing*, and a special-forces school near Shijiazhuang. In return, China also sends PLA personnel to some Latin American military schools and training centres such as the *Lancers course in Tolomaida*, Colombia, and the *Brazilian jungle warfare school in Manaus* (Ellis, 2017, pp. 5-6). Apart from personnel training exchanges, senior defence officials from both sides have been paying routine visits to each other. Through these activities, not only mutual trust and confidence are built (Marcella, 2012) but also military officers' acquaintance with doctrine, procedures, and logistic systems increases, which is vital for the planning and execution of joint operations in the future.

Regarding PLA military operations in the hemisphere, China made its presence felt with humble steps first and then became more visible afterward. In 2004, China took part in the UN's MINUSTAH peacekeeping forces in Haiti with 130 riot police, which was the first Chinese uniformed formation on the continent. The Chinese navy's activities are more worrisome for the US in this respect. In 2011, a Chinese hospital ship, *the Peace Ark*,

entered the Caribbean to carry out a humanitarian mission like the US's. By anchoring the ports of Cuba, Jamaica, Trinidad and Tobago, and Costa Rica, it provided medical services to the local people and military personnel of those countries (Marcella, 2012). In 2013, a Chinese naval flotilla crossed the Pacific and the Strait of Magellan for the first time to conduct joint military operations with Chilean military units, then visited ports in Argentina and Brazil. In 2015, the 20th Chinese Task Force, an intelligence-gathering unit, visited Cuba's Havana Harbour (Ellis, 2017, p. 6).

Beijing's security cooperation with regional powers in strategic domains such as espionage, intelligence gathering, and cyber warfare is a serious source of concern for US officials, too. With financing from its Development Bank, China has launched two satellites for Venezuela, *Simón Bolívar* in 2008, and for Bolivia, *Tupac Katari* in 2013 (Marcella, 2012). The construction of the ground control facilities and the training of personnel were also undertaken by China (Ellis, 2017, p. 6). Alongside its secretive satellite tracking space radar station in *Neuquén*, Argentina, on which Argentina has virtually no control (ibid, p.6), the former Soviet *Bejucal and Lourdes* bases in Cuba are reportedly being used by Chinese officials for cyberattacks (Abbasi, Changing Dynamics of US Influence in Latin America, 2007, p. 121).

Chinese companies like Huawei and ZTE have secured a dominant position in the telecommunication infrastructure of the hemisphere, which provides a perfect opportunity for China for intelligence gathering and cyber warfare in the years to come (Ellis, 2017, p. 6). According to US military analysts, Beijing has already been conducting intellectual property theft, disinformation, and propaganda campaigns to ensure its long-term objectives in the region (Sullivan & Lum, 2022, p. 2). The formation of the China-CELAC Forum in 2015 was a clear indicator that the military cooperation between China and its Latin American partners would develop towards more strategic domains (Yu, 2015, p. 1060).

China has neither a military base nor territorial claims in Latin America yet (Piccone, 2016, p. 21), but it would have to increase its military presence in the region to protect its gigantic investments, or Chinese decision-makers might use their military presence in the western hemisphere as a balance to the US presence in South Asia. These extreme scenarios would automatically increase the likelihood of a direct confrontation with the US. In this case, due to their economic dependence on China, anti-American regimes could grant permission to China to use their ports and bases (Ellis, 2021), which would lead to a prolonged war between China and the US. Even though China is not yet in a position to challenge the US, if it has to engage in a direct conflict with the US, the increased military and strategic relations, as well as the espionage and intelligence gathering capacities that China has patiently developed so far, will be to its advantage. It should be borne in mind that the Chinese Navy has already proven its expeditionary capability to carry out operations in Latin America after all.

China's and the US's Advantages in the Rivalry

Latin America has been generally considered the 'backyard' of the US since the introduction of the Monroe Doctrine in the 19th century (Giusto, 2020). However, in retaliation for the US containment policy in Asia, China has expanded its presence on this continent substantially, as detailed above, since 2000. It has become the leading trading partner and investor for many Latin American countries (Myers, 2021). Although China is still further behind the US in terms of military power in the region and the US is still seen as the top economy in Latin America (Pew Research Centre, 2019, p. 6), China has emerged as the main challenger to the US regional hegemony recently. US policymakers are deeply concerned about Beijing's growing influence in the region (Britzky, 2023).

Some argue that China is posing the most important threat to US interests in the region since the Cold War era (Hakim, 2006, p. 45).

While consolidating its footprints, China has generally been an opportunist. It took advantage of the US's indifference to the region in the post-Cold War era. Reid (2015, p. 45) contends that the US has slept while China has been doing this. Assuming it was unrivalled in the region, the US devoted its economic and military forces to the other more strategic corners of the world. After the 9/11 attacks, the US turned its attention to the Middle East in particular. As its interests in the region diminished, so did its influence. China made its first penetration in the region in this particular period by intensifying its commercial relations, especially with the leftist, anti-US regimes, which were, in a way, direct results of the failure of the Washington Consensus and ensuing financial crises in the region (Giusto, 2020).

After coming to power in 2012, President Xi has given significant importance to the region (Yu, 2015, p. 1058), and China has elevated its already-developing relations with its regional partners to a strategic level. This time, President Trump's low regional popularity stemming from his negative attitude towards the region and his anti-immigrant discourse provided a golden opportunity for Beijing to enhance its strategic ties with the regional actors (Trevisan, 2021, pp. 8-9; Ellis, 2021). In response to this development, the Trump administration reactivated the Monroe Doctrine and declared China a "threat" to the region. Since then, Latin America has turned into one of the fronts of an ongoing strategic rivalry between the most powerful powers in the world (Giusto, 2020).

Even though China does not want to explicitly challenge the US in its backyard (Steinmüller, 2014, p. 19), US officials are extremely concerned about China's increasing growth in strategic realms such as security, space, telecommunication infrastructure, etc. (Giusto, 2020). In order to restrain Beijing's growing influence in the region, the US has taken a set of punitive measures, such as cutting aid or putting countries on the grey list, against those that have close relations with China. Despite its limited success in some specific cases, this approach has turned out to be a fruitless attempt so far. Latin American countries have increasingly turned their faces towards the East rather than the North (Nugent & Campell, 2021).

In this strategic rivalry, both sides have certain advantages over each other. Despite China's increasing economic presence, the US has a more than century-long trading and investment history in the region (Trevisan, 2021, p. 2). The US still appears to be the most important power in the region with its \$1.9 trillion trade volume and \$250 billion FDI stock as of 2019 (Nugent & Campell, 2021). On the other hand, the volume of Chinese trade with Latin America reached its peak, exceeding \$300 billion in the same year (Myers, 2021). Nonetheless, China has some specific advantages over the US as far as commercial relations are concerned. First of all, the Chinese and Latin American trade is complementary in nature: while Latin America is providing natural resources and energy to satisfy the urgent needs of the Chinese economy (Giusto, 2020), China is helping the regional governments reduce their budget deficits by means of booming commodity prices (Reid, 2015, p. 47).

In the same vein, Chinese investments in the region are mutually beneficial. Thanks to large-scale construction or energy investments, Latin American countries are improving their infrastructure capacities. In the meantime, China is hitting more than one bird with one stone: reducing the transportation costs of its imports from the western hemisphere (Cardona, 2019, p. 86), ensuring long-term partnerships with the regional states, and increasing its image in the eyes of indigenous people through these investments (Steinmüller, 2014, p. 19).

Nevertheless, US officials call this policy "*debt-trap diplomacy*" (Wibawa, 2019). They accuse China of imperilling the sovereignty of Latin American nations and making them dependent on it in order to exploit the natural resources of the area (Roy, 2023). Indeed, a sizeable share of Venezuelan oil is being exported to China to pay off the country's debt (Strathairn, 2020). However, the US's warning about China's ventures is hypocritical because the US and other Western powers imposed free-market practices and demanded "structural adjustments" in Latin American countries before opening WB and IMF loans in the 80s and 90s. Democratic norms and national sovereignty were neglected most of the time (Manuzzi, 2023). China is also accused of causing environmental disasters, as happened in the Ecuadorian hydroelectric dam project in 2016, and bribing the local officials to facilitate its companies' work in dealing with the bureaucracy (Nugent & Campell, 2021).

Nevertheless, the US authorities make these allegations without providing any viable alternative, broadly speaking. Latin American states suffer from a huge infrastructure gap. The region is only ahead of sub-Saharan Africans in terms of quality in this respect, and they desperately need investments in their infrastructure for sustainable development. The need is estimated at \$150 billion annually (Parrado, 2019), and the US is not in a position to provide loans to the region to bridge this gap considering its own infrastructure gap, as stated by President Biden during his first address to Congress (Hass, 2021). However, under the auspices of President Xi's signature initiative, the B&R, China has been making strategic investments in government-backed projects through its state-owned companies without seeking profit most of the time so as to obtain a dominant position in key sectors (Ellis, 2021) and generate goodwill among people. Conversely, US private companies prefer not to venture into these risky projects.

Seeing this comparative advantage of China, the US launched its \$60 billion *América Crece* initiative in 2018 as a private sector-led alternative to Chinese corporation-led investments to promote transparency and open-market practices (Nugent & Campell, 2021). Upon taking office, President Biden pledged greater economic cooperation with Latin America. The Biden administration, together with other G-7 allies, launched *Build Back Better World (B3W)* to counter Beijing's B&I by developing infrastructure in low- and middle-income countries, including Latin America (Scul & Haily, 2022, p. 5). Nonetheless, the US government committed only \$6 million to B3W in its first year (Roy, 2023), and it was later renamed the Partnership for Global Infrastructure and Investment.

These initiatives are far from being competitor to China's gigantic investment potential, because just in 2010, Chinese banks provided loans of \$35.6 billion for those projects (Giusto, 2020). Unless the US re-establishes its economic ties with the region by reducing tariffs on key agricultural products and increasing its aid (Hakim, 2006, pp. 50-1), it is really hard to compete with Chinese incentives. Maybe that is the reason why only fourteen regional governments have joined the US initiative, while 21 of them have already joined the Chinese alternative B&R Initiative (Sullivan & Lum, 2022, p. 1). Even though some economies in the region, like Brazil and Mexico, have not joined the B&R yet, they also provide support to local projects and benefit immensely from China's investment in the region (Strathairn, 2020).

Irrespective of the ideological identity of its trading partners, China has been pursuing a pragmatic and aggressive economic agenda in the region to realise its national interests. This approach gives rise to a set of concerns among Latin American observers, too. As previously stated, some argue that close cooperation with China undermines market-economy principles such as "*free competition, legitimacy, and transparency*" (Nugent & Campell, 2021); as such, it contributes to widespread corruption (Trinkunas, 2016, p. 20). The tendency for authoritarian populism across the region is posing a risk to

the US's security and prosperity (Ellis, 2021). Some others also claim that the huge amount of cheap Chinese goods imports hinders the industrialisation and economic growth of the region (Steinmüller, 2014, p. 20). Myers (2021) puts forward that there is a nationalisation rather than privatisation process ongoing in the region because of the investments of the Chinese state enterprises, but not on behalf of Latin American states but China itself. Latin America seems to be one of the regions most negatively impacted by the Coronavirus pandemic and subsequent financial difficulties. China's support would help regional states recover from the crisis. Nevertheless, well-positioned Chinese companies are highly likely to take over the strategic assets² of local economies by using this opportunity (Giusto, 2020; Manuzzi, 2023)

Despite these reservations, China's non-interference principle-based mercantilist approach (Yu, 2015, p. 1067) is generally welcomed in the region in terms of creating job opportunities, raising people's living standards, and reducing economic inequities. Without interfering in the domestic politics of Latin Americans in principle, China has successfully portrayed itself as the "*largest emerging economy*" and emphasized the importance of south-to-south cooperation so far (Trinkunas, 2016, p. 2). By presenting itself as a soft alternative to the US, China has immensely benefited from the long interventionist history of its rival to establish economic and political ties with the regional actors based on a "*win-win*" principle (Medeiros, 2009, p. 158).

Yet this policy would backfire in the long run. Because, alongside the US and other Western powers, Latin American countries are sensitive and staunch advocates of universal democratic principles like human rights, rule of law, freedom of expression, etc. (Piccone, 2016, p. 13) due to their own traumatic fascist military regime history (Gök, 2018, p. 22), and China prioritizes its economic and political interests vis-à-vis these principles. If China persists in this policy, this would lead to an emerging anti-Beijing sentiment in the region, and the US would find more room for manoeuvre to dissuade Latin Americans from not engaging in close cooperation with Beijing.

In spite of this potential risk, the traditional Chinese strategy of non-interference, respecting the sovereignty of other states, provides the biggest advantage against the US, which has a long history of intervention in Latin America (Yu, 2015, p. 1066). As a newcomer to the region, China is not carrying a heavy "*baggage*", laden with bad memories of the colonial and Cold War eras, like the US and other European colonial powers. The US has a bad reputation for "*stick and carrot*" policy in the region, interwoven with hard-power policies through direct or indirect military coups or coercive economic diplomacy through the Washington Consensus (Paz, 2012, p. 25). Contrary to the negative interventionist perception of the US, China presents itself as a cooperative partner by addressing the prevailing anti-US and anti-Imperialist stances in the hemisphere (Myers, 2021) and emphasizing mutual benefit, egalitarian partnership, and peaceful coexistence (Piccone, 2016, pp. 4-5).

China's deep commitment to sovereignty has been found appealing by Latin American countries that have experienced US interventionism and repressive policies during and after the Cold War (Steinmüller, 2014, p. 20). It is feared that China's increasing engagement with these regimes may lead to a decreasing belief in democracy and the emergence of new anti-democratic and populist regimes similar to Venezuela, Ecuador and Bolivia (Buxton, 2011, p. 32; Ellis, 2021). Although Beijing does not have such a vision, these regimes would take the Chinese state-led development path as a model for themselves and pay very little attention to democracy and liberal norms

² African case proved that China was willing to restructure more than \$15 billion in debt between 2000 and 2019 rather than capture those countries' assets as part of its larger geostrategic objectives (Manuzzi, 2023).

(Piccone, 2016, p. 21). Such a turn not only poses a serious threat to the US-led liberal world system but also brings about some destructive consequences for the well-being of the region. Because the region has not achieved economic and democratic stability and suffers from populism and deep polarisation (Palacio, 2022).

Trump's unilateralist and isolationist foreign policy agenda tarnished the US image in Latin America and alienated its allies. As soon as coming to power, his administration withdrew from the *Trans-Pacific Partnership*, which caused resentment in the hemisphere (Myers, 2021). Also, the US decision to cut aid to the region because of Trump's anti-migration policy presented a chance for China to develop its diplomatic ties with the US allies in the region (Nugent & Campell, 2021). Meanwhile, China has accelerated its multilateral diplomatic efforts to reach out to any Latin American country, particularly during President Xi's rule, in order to achieve its ultimate goal: forming a solid bloc of developing nations in international organizations, and voting in China's favour where necessary (Medeiros, 2009, p. 158).

As mentioned above, Chinese authorities used the COVID-19 pandemic as a very effective diplomatic means, namely the "*Health Silk Road*"; thus, even the most anti-Chinese circles of Latin America have expressed their appreciation for China's efforts in this respect (Myers, 2021). As a matter of fact, Chinese decision-makers believe that China and Latin America have overlapping interests on a basic level with respect to global affairs. Both sides desire a fairer and more multipolar world system. Therefore, China seems ready to challenge the US diplomatically in the region thanks to its deepening diplomatic ties with the region.

One of the initial confrontations in the diplomatic arena took place during the election of the president of the Inter-American Development Bank (IDB). By violating long-term tradition and ignoring the other countries' suggestions, Trump proposed a US diplomat, *Mauricio Claver-Carone*, as the candidate. The Trump administration was able to gain the support of the vast majority of regional governments, but some countries, such as Chile and Argentina, remained absent for the first time, demonstrating two things: the US remains diplomatically powerful in the region, but China has already made significant progress. Similarly, whereas five Latin American states (*Bolivia, Cuba, El Salvador, Nicaragua* and *Venezuela*) declined to condemn Russia's attacks on Ukraine, many of them did not join the West in imposing sanctions on Moscow, which is another indicator of the West's declining influence (Palacio, 2022). In addition to anti-US regimes' persistent support for China in the OAS (Giusto, 2020), the public opinion of China is shifting in a more favourable direction. About half of Latin Americans view China's growing influence in the region as a positive development (Pew Research Center, 2019, p. 9).

Besides the economic and diplomatic domains, security is another field of competition between China and the US. In the absence of a major competitor and nuclear threats, the US withdrew most of its military personnel and assets from Latin America. Nevertheless, the US still maintains its military superiority (Ellis, 2021) in the region through its Southern Command (*SouthCom*) and different naval bases under its command. In the face of a looming Chinese threat, the Pentagon has decided to increase its military presence in the region anyway (Babb, 2020). Moreover, the US army has been active in the region for the last two centuries and has extensive knowledge of geography and climate.

China, on the other hand, does not have a military installation in the region, but its aim to establish military bases in Chile and Peru is known by US officials (Aslan, 2018), which would be a watershed case in terms of stepping on the US red line in the region. Ellis (2020, p.3) argues that even though Beijing does not enjoy a military base in the region yet, it can use the ports and other facilities in which it has invested heavily so far for its military purposes in the case of a direct confrontation with the US or protecting its

investments in the region. The US keeps its navy in the South China Sea as part of its containment policy. China would like to do the same thing by having a navy in the Caribbean when the time comes, for sure (Nugent & Campell, 2021).

Among others, the greatest leverage of the US is its soft power in Latin America. Despite all of its intensive diplomatic endeavours, steadily increasing economic interdependence, sizable investments, as well as security partnerships with regional actors, China is still lagging behind the US in terms of exerting soft power. The US and Latin America have deep-rooted cultural, political, and religious ties due to the large Latin American population living in the US. Apparently, the lack of historical and cultural ties presents barriers to China's penetration into the region (Sullivan & Lum, 2022, p. 2). According to the results of a poll, approximately 41 percent of respondents consider the United States to be the most influential country in the region, while only 21 percent named China (Azpuru and Zechmeister, 2014, as cited in Steinmüller, 2014, p. 22). In comparison to Chinese culture and media, American culture and media continue to dominate the region. 54 percent of Latin American students still prefer studying in the United States (IESALC, 2019, p. 12).

Being aware of this gap, China has intensified its efforts recently. By means of the Confucius Institutes, of which 40 branches have popped up in different corners of the region lately, China tries to promote its language and its culture across the continent (Aslan, 2018). Student exchanges and cultural diplomacy are other dimensions of this strategy (Steinmüller, 2014, p. 22). The Chinese government organises fully-funded visits to China for Latin American politicians, scholars, journalists, etc., to commercialise its successful economic growth and poverty reduction stories, all of which serve the same goal of creating a positive image of visitors (Yu, 2015, p. 124).

The hard-working Chinese diaspora, estimated at around 300 thousand, living across Latin America also plays a positive role to this end (Nugent & Campell, 2021). High-profile visits are another means used by China to promote a positive image of itself. President Xi has been to Latin America many times since assuming power. Maybe because of this, he has gained a positive image in the region recently (Giusto, 2020). China also devotes great importance to the selection and training of diplomats and businessmen who deal with Latin American officials (Myers, 2021). In addition to these, Beijing places a special emphasis on the media. The Chinese State Channel, CCTV (under the local name CGTN), started its Spanish broadcast in the region in 2016 to support China's grand strategy (Aslan, 2018).

In the last twenty years, China has made impressive progress in the Latin American economy and politics and has emerged as an alternative to US hegemony with its gigantic resources and active diplomacy tools. However, Chinese officials also know very well that the US is still the most powerful actor in the region with its immense economic, diplomatic, and military power (Yu, 2015, p. 1066). Yet, China has been bridging the gap between itself and its rival by taking an opportunistic approach and adopting a more confrontational position against the US in the region. Irked by these developments, the US took some measures to check China's growth in the region, and the geostrategic rivalry escalated. It is too early to predict whether Latin America will fall behind the "*silk curtain*" or not, or in which direction this rivalry will evolve— a *peaceful coexistence* or a *direct conflict*.

Some analysts foresee that this competition will result in a "*pacific triangle*" among Latin America, Beijing, and Washington with increasing cooperation and collaboration (Giusto, 2020). It is claimed that the economic stakes are so high that none of these can dare to harm them. The growing cooperation would be beneficial to each party. While China is trading and investing, it not only satisfies its own needs but also brings more

prosperity to the region. As a result, more prosperity decreases illegal immigration and other illicit activities like the drug trade, which is also a serious threat to US well-being.

There are some further obvious indications of harmonious coexistence. China has carefully avoided doing anything that may endanger US interests in the area and lead to a direct confrontation between the two countries. In exchange, the US has allowed China to amplify its economic and political might in the area, so long as it does not cross predetermined red lines. US policymakers are aware that they will utterly lose Latin America if they put too much pressure on them not to cooperate with China (Nugent & Campell, 2021). Additionally, without China, the second-largest trading partner in the area, the local economies would stagnate, which would eventually have a detrimental impact on the US economy.

These optimistic views notwithstanding, the likelihood of confrontation seems realistic in view of conflicting interests. The actions taken by the US to contain China have turned out to be useless so far. In this sense, the US is a *de facto* declining power in the region. As for China, it has pursued a cautious, multifaceted approach, which has enabled it to increase its influence in the hemisphere (Trinkunas, 2016, p. 2). Firstly, it has established commercial ties with regional actors to satisfy its needs and forge strong bilateral relationships in the region. After consolidating its footprints, Beijing elevated relations to the political realm, and then, in the last and final stage, it translated its deepening economic and political ties into strategic partnerships.

Looking at this trajectory, it can be argued that all these steps seem to be preparatory moves for the looming confrontation between these two great powers. Even though US officials claim that Beijing is striving to establish a global hegemony (Perthes, 2021, p. 3), and Latin America will be one of the springboards of this policy, Beijing's intrusion into the region may not be seen as an imminent threat to US hegemony yet. Nevertheless, the increasing Chinese presence in the region might shift the existing balance of power by undermining US influence and thus have implications for global power distribution (Cardona, 2019, p. 82). China's rise also gives Latin American countries an opportunity to overcome or at least balance US hegemony (Paz, 2012, p. 33).

If China really wants to establish a bi-polar or multi-polar system, this competition will turn into a zero-sum game sooner or later. The Chinese authorities are fully aware of the rules of such a game: "*Any challenger is not welcomed by the dominant power, irrespective of its good intentions or ambitions*". China has been preparing accordingly. Most probably, in response to the US's increasing military presence in Southeast Asia, China will use its growing influence in Latin America as a counter-containment policy for the US (Abbasi, 2007, p. 122). That's why China strives to increase its naval forces (US Department of Defence, 2016, p. 44) and anti-ship ballistic missile capacities (Ross, 2013, p. 25). As these moves suggest, the setting is ready for an escalating regional rivalry. Since the US clearly indicates it will do whatever is necessary, the level of escalation, whether a low-intensity regional conflict or a wide-scale engagement, will depend on how China will react to the US actions.

Conclusion

In accordance with the IR realist paradigm, any change in the balance of power or the emerging of a new great power would give rise to a hegemonic war first, and restructuring the system after that. Having achieved impressive economic development in the last 50 years, China has become today's emerging power as an alternative to the US and the liberal, unipolar world system under its hegemony. In line with President Xi Jinping's long-term objective of "*making China great again*", Beijing has been pursuing a more assertive policy and demanding a greater voice regarding global affairs

commensurate with its growing power. The US reacted to this by taking a more confrontational attitude. It has launched a containment policy in Asia against Beijing.

In response, China has initiated a massive modernisation project for its Army and increased naval capacities. Apparently, China is attempting to take advantage of the golden opportunity that has emerged after the US chaotic withdrawal from Afghanistan and its inertia during Russia's Ukrainian invasion. By exploiting this new situation, Beijing might try to change the *status quo* by force in Southeast Asia to achieve its long-term objective: *One China*. For many analysts, all of these are signs of a new Cold War between these two greatest powers, triggered by China's increasing self-confidence.

Looking at the preparations of both sides, Asia is likely to be the main battlefield of the approaching new Cold War, like Europe in the previous century. Nevertheless, with China's remarkable penetration into Latin America, traditionally regarded as the backyard of the US, this region has also turned into another front of the geostrategic rivalry. By employing a pragmatic and patient policy, China has increased its clout in almost every sector of the region, from the economy to defence. China first strengthened economic relations with Latin American countries and then established strategic partnerships.

Considering its economic and military capacities, the US still stands as the most powerful actor in the region. However, China has made substantial progress, and with its undeniable presence, Beijing is already posing a threat to US regional supremacy. With China's penetration, the US realised the strategic importance of the region in a sense. As a result, in order to contain China's rise, the US has pushed for regional countries not to cooperate with Beijing; however, this policy has yet to bear fruit. Because having economic and political relations with this growing economic giant is mandatory for Latin American countries in terms of diversifying their relations as well as alleviating its financial difficulties, mostly due to the US's indifference to the region in the post-Cold War period.

In light of these facts, it is fair to argue that China's presence will increasingly continue in the region unless the US makes substantial modifications to its regional policies. In fact, the US does not have effective tools to offer the region vis-à-vis China's considerable financial resources and practical state-led economic model. The regional actors are virtually reliant on China economically, and any deterioration in these economic relations would be detrimental to local economies. Being aware of this, China has been fortifying its partnerships in defence and other strategic domains in the hope of using these strategic ties as leverage against the US where deemed necessary. For this reason, it seems that Latin America might be one of the battlefields of a seemingly inevitable Cold War between China and the US. Most probably, even though it will be the last resort, China plans to employ its long-term preparations in the western hemisphere to force the US to allocate some of its forces in case of any war in Southeast Asia.

REFERENCES

ABBASI, I. (2007, Summer). Changing Dynamics of US Influence in Latin America. *Strategic Studies*, 27(2), 103-129.

ALLISON, G. (2015, Sept 24). *The Thucydides Trap: Are the U.S. and China Headed for War?* Retrieved 04 04, 2021, from The Atlantic: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2015/09/united-states-china-war-thucydides-trap/406756/>

- BABB, C. (2020, March 11). *Pentagon Deploying More Ships, Forces to Latin America*. Retrieved from The VOA: <https://www.voanews.com/usa/pentagon-deploying-more-ships-forces-latin-america>
- BORDACHEV, T. (2021, 05 07). *Not Cold and Not War*. Retrieved 05 22, 2021, from Valdai Club: <https://valdaiclub.com/a/highlights/not-cold-and-not-war/>
- BRITZKY, H. (2023, March 08). *US generals warn China is aggressively expanding its influence in South America and the Caribbean*. Retrieved from CNN: <https://edition.cnn.com/2023/03/08/politics/china-south-america-caribbean-us-military/index.html>
- BUXTON, J. (2011, July). Understanding Obama's Latin American Policy. *Latin American Perspectives*, 29-45.
- CARDONA, D. (2019). China in Latin America: an inconvenient guest. *Oasis*, 30, 77-96.
- CORDESMAN, A. H. (2020, September 9). *The Real World Capabilities of ISIS: The Threat Continues*. Retrieved 12 28, 2020, from Centre for Strategic & International Studies (CSIS): <https://www.csis.org/analysis/real-world-capabilities-isis-threat-continues>
- CSIS. (2021, 08 15). *Speaker Pelosi's Taiwan Visit: Implications for the Indo-Pacific*. Retrieved from Center for Strategic & International Studies: <https://www.csis.org/analysis/speaker-pelosis-taiwan-visit-implications-indo-pacific>
- DOLLAR, D. (2017). *China's Investment in Latin America*. Brookings.
- ELLIS, E. (2014). China's Growing Relationship with Latin America and the Caribbean. *Air & Space Journal*, 3-17.
- ELLIS, E. (2017). *The Strategic Context of China's Advance in Latin America: An Update*. Asia Center, DGRIS.
- ELLIS, E. (2020). *Chinese Security Engagement in Latin America*. the Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- ELLIS, E. (2021, 1 27). *Why China's Advance in Latin America Matters*. Retrieved 5 11, 2021, from National Defence: <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2021/1/27/viewpoint-why-chinas-advance-in-latin-america-matters>
- ELLIS, E. (2021, 1 27). *Why China's Advance in Latin America Matters*. Retrieved from National Defence: <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2021/1/27/viewpoint-why-chinas-advance-in-latin-america-matters>
- GILDERHUS, M. (2006, March). The Monroe Doctrine: Meanings and Implications. *Presidential Studies Quarterly*, 36(1), 5-16.
- GILPIN, R. (1988, Spring). The Theory of Hegemonic War. *The Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), pp. 591-613.
- GIUSTO, P. (2020, November 16). *Latin America, the new battlefield of China-US competition*. Retrieved 05 18, 2021, from Asia Power Watch: <https://asiapowerwatch.com/latin-america-the-new-battlefield-of-china-us-competition/>
- GLASER, B. S. (2013). *Pivot to Asia: Prepare for Unintended Consequences*. CISS.
- GOMPERT, D. C., STUTH, A., & CRISTINA, C. (2016). *War with China: Thinking Through the Unthinkable*. San Monica: RAND Corporation.
- GÖK, N. (2018). Sebep ve sonuçlarıyla bir kısır döngü: darbeler. Arjantin, Brezilya, Şili ve Türkiye üzerine bir inceleme. *Master Thesis (Unpublished)*. Malatya, Turkey: İnönü University.
- HAKIM, P. (2006, Jan.-Feb.). Is Washington Losing Latin America. *Foreign Affairs*, 85(1), 39-53.

- HASS, R. (2021, 05 20). *Playing the China Card*. Retrieved 05 22, 2021, from Noema: <https://www.noemamag.com/playing-the-china-card/>
- HEYDARIAN, R. J. (2021, April 17). *Strategic Wisdom: Why a Sino-American Confrontation Is Not Inevitable*. Retrieved from China&US Focus: <https://www.chinausfocus.com/foreign-policy/strategic-wisdom-why-a-sino-american-confrontation-is-not-inevitable>
- IESALC. (2019). *UNESCO International Institute for Higher Education in Latin America and the Caribbean* (. Caracas, Venezuela: UNESCO-IESALC).
- JENKINS, R., PETERS, E. D., & MOREIRA, M. M. (2008). The Impact of China on Latin America and the Caribbean. *World Development*, 36(2), 235-253.
- MANUZZI, A. (2023, Feb 07). *The tedious China scare in Latin America*. Retrieved from Responsible Statecraft: <https://responsiblestatecraft.org/2023/02/07/the-tedious-china-scare-in-latin-america/>
- MARCELLA, G. (2012, Jan 20). *China's Military Activity in Latin America*. Retrieved 4 06, 2021, from Americas Quarterly: <https://www.americasquarterly.org/fulltextarticle/chinas-military-activity-in-latin-america/>
- MEARSHEIMER, J. J. (2014, Oct 25). *Can China Rise Peacefully?* Retrieved 03 30, 2021, from The National Interest: <https://nationalinterest.org/commentary/can-china-rise-peacefully-10204? page= 0%2C1>
- MEDEIROS, E. (2009). China's Foreign Policy Actions. In *China's International Behavior: Activism, Opportunism, and Diversification* (pp. 93-191). Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- MYERS, M. (2021, Jan 14). *China's Quiet Play For Latin America*. Retrieved 05 20, 2021, from Noema: <https://www.noemamag.com/chinas-quiet-play-for-latin-america/>
- NUGENT, C., & CAMPELL, C. (2021, Feb 04). *The U.S. and China Are Battling for Influence in Latin America, and the Pandemic Has Raised the Stakes*. Retrieved 04 02, 2021, from TIME: <https://time.com/5936037/us-china-latin-america-influence/>
- OLIVA, M. (2020, May 21). *Stop Calling It a New Cold War, China is not USSR*. Retrieved from The Geopolitics: <https://thegeopolitics.com/stop-calling-it-a-new-cold-war-china-is-not-the-ussr/>
- PALACIO, A. (2022, July 14). *Is China Winning Latin America?* Retrieved from Project Syndicate: <https://www.project-syndicate.org/commentary/us-and-europe-deteriorating-relations-with-latin-america-china-by-ana-palacio-2022-07>
- PARRADO, E. (2019, May 7). *How Latin America Is Holding Back Its Own Growth*. Retrieved 05 17, 2021, from Americas Quarterly: <https://www.americasquarterly.org/article/how-latin-america-is-holding-back-its-own-growth/>
- PAZ, G. S. (2012, March). China, United States and Hegemonic Challenge in Latin America. *The China Quarterly*(209), 18-34.
- PERTHES, V. (2021). Dimensions of rivalry: China, the United States, and Europe. *China International Strategy Review*, 1-8.
- PEW RESEARCH CENTER. (2019). *Pew Research Center, December, 2019, "China's Economic Growth Mostly Welcomed in Emerging Markets, but Neighbors Wary of Its Influence*. Pew Research Center.
- PICCONE, T. (2016). *The Geopolitics of China's Rise in Latin America*. Washington, D.C: Brookings.
- QINGGUO, J. (2021, March 28). *Malign or Benign? China–U.S. Strategic Competition Under Biden*. Retrieved 04 16, 2021, from EastAsiaForum: <https://www.eastasiaforum.org/2021/03/28/malign-or-benign-china-us-strategic-competition-under-biden/>

- REID, M. (2015, September/October). Obama and Latin America: A Promising Day in the Neighborhood. *Foreign Affairs*, 94(5), 45-53.
- ROLLAND, N. (2020). *China's Vision for a New World Order*. Washington, USA: The National Bureau of Asian Research.
- ROSS, R. (2013). US Grand Strategy, the Rise of China, and US National Security Strategy for East Asia. *Strategic Studies Quarterly*, 20-40.
- ROY, D. (2023, June 15). *China's Growing Influence in Latin America*. Retrieved from Council of Foreign Relations: <https://www.cfr.org/backgrounder/china-influence-latin-america-argentina-brazil-venezuela-security-energy-bri>
- SCUL, D., & HAILY, C. (2022). ONE VISION IN THREE PLANS : Build Back Better World & the G7 Global Infrastructure Initiatives. E3G.
- SIMMONS, J. (1907, Feb). The Monroe Doctrine: Its Status. *Michigan Law Review*, 5(4), 236-249.
- STEINMÜLLER, H. (2014). China's growing influence in Latin America. In: STRATHAIRN, D. (2020, March 20). Competing for Influence: China in Latin America. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=DMIBblyHkXY>
- SULLIVAN, M., & LUM, T. (2022). *China's Engagement with Latin America and the Caribbean*. Washington: US Congress.
- SUSHENTSOV, A. (2021, 05 18). *How US Intelligence Community Views Rivalry With Russia and China*. Retrieved 05 22, 2021, from Valdai Discussion Club: <https://valdaiclub.com/a/highlights/how-us-intelligence-community-views-rivalry-with-r/>
- The Monroe Doctrine: Meanings and Implications. (2006, March). *Presidential Studies Quarterly*, 36(1), 5-16.
- TOKMAK, E. (2022, 11 05). *Latin Amerika Üzerinde Artan Çin Etkisi*. Retrieved from ANKASAM: <https://www.ankasam.org/latin-amerika-uzerinde-artan-cin-etkisi/>
- TREVISAN, C. (2021). *Trade, Investment, Technology, and Training Are China's Tools to Influence Latin America*. Retrieved from https://www.cebc.org.br/2021/02/02/trade-investment-technology-and-training-are-chinas-tools-to-influence-latin-america/?_cf_chl_jschl_tk_=bbf688df4c4bf2c41e37c72188390ab7e3a3a3c7-1621172921-0-AdgShPgAB2MUDXzEckEXps6TIAsVbiaFyWGI-nAni87AH7dPToLzdz7ZMFXS
- TRINKUNAS, H. (2016). *Renminbi Diplomacy? The Limits of China's Influence on Latin America's Domestic Politics*. Brookings.
- US DEPARTMENT of DEFENCE. (2016). *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2016*. Washington: US Department of State.
- US DEPARTMENT of DEFENCE. (2020). *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2020*. Washington, US: US Defense Department.
- VAN DER TOGT, T. (2020). How the US and Europe could realign their Russia and China policies after the Presidential Elections. *Atlantisch Perspectief*, 44(5), 53-58.
- WALTZ, K. (1998, Spring). The Origins of War in Neorealist Theory. *Journal of Interdisciplinary History*, 18(4), 615-628.
- WEDELL, L. (2019, February 27). *How Latin America Factors Into the US-China Rivalry*. Retrieved 05 10, 2021, from The Diplomat: <https://thediplomat.com/2019/02/how-latin-america-factors-into-the-us-china-rivalry/>
- WIBAWA, T. (2019, Jun 14). *Could China's rise to power really be 'peaceful' and different to anything we've ever seen before?* Retrieved 04 03, 2021, from News: <https://www.abc.net.au/news/2019-06-15/chinas-peaceful-rise-south-china-sea-belt-and-road-huawei/11201526>

WOŹNIAK, M. (2016). Thee Ukraine Crisis and Shift in US Foreign Policy. *Interdisciplinary Political And Cultural Journal*, 18(2), 87-102.

YU, L. (2015). China's strategic partnership with Latin America: a fulcrum in China's rise. *International Affairs*, 91(5), 1047-1068.

Özet

Yeni yüzyılın başından itibaren Çin ve ABD arasında yaşanan rekabet genellikle uluslararası sistemdeki Amerikan hegemonyasına karşı bir meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2012 yılında göreve başlamasından sonra, daha iddialı bir dış politika izleyen Pekin Hükümeti uluslararası meselelerde daha fazla söz hakkı istemektedir. Cibute'de 2009 yılında askeri üs açması ve orduda giriştiği modernizasyon çalışmaları Çin'in uzun dönemli iddialı dış politikasına işaret niteliğindedir. ABD tüm bunlara Güney Asya'daki askeri varlığını artırarak ve Çin'e karşı ticaret savaşını açarak cevap vermiştir. Bazıları bu gelişmelerin klasik güvenlik ikilemi ya da "Thucydides Tuzağı"na tetiklediği bir güç kayması ya da "Hegemonik Savaş"la sonuçlanacağını iddia etmektedir.

İki büyük gücün arasında yaşanan rekabetin en yoğun olduğu Asya'nın yanı sıra, yakın dönemde ABD'nin Monroe Doktrininden beri arka bahçesi olarak gördüğü Latin Amerika'da bu geostratejik mücadelenin görüldüğü alanlardan biri haline gelmiştir. Çin, ABD'nin bölgeye olan ilgisini kaybetmesinden de yararlanarak, son yirmi yılda bu bölgedeki ekonomik, politik ve askeri gücünü önemli ölçüde artırmıştır. Güney Amerika'nın en önemli ticaret ortağı haline gelen Çin, bu süre zarfında Tayvan'ı resmi olarak tanıyan Latin Amerikalı devlet sayısını 20'den 9'a indirmeyi başarmıştır. Pekin'in bölgedeki ihtiyatlı şekilde artan askeri varlığı da silah satışları, müşterek tatbikatlar ve uzay projeleri yoluyla daha görünür hale gelmiştir. Çin'in bölgedeki artan etkisini tehdit olarak algılayan ABD, bu durumu önlemeye yönelik adımlar atsa da şu ana kadar kendi adına olumlu bir sonuç alamamıştır. Çin bölgede her geçen gün artan bir şekilde ABD'nin politik ve ekonomik alternatifini olarak görülmektedir.

Bu gerçeklerden hareketle, bu çalışma iki spesifik soruya cevap aramaktadır: Neden Çin Latin Amerika'ya böylesine büyük önem atfetmektedir? Ekonomik çıkarları nedeniyle mi yoksa uzun dönemli hedefleri ile ilgili mi? Neden ABD Çin'in bölgedeki artan etkisini sınırlamakta yetersiz kalmaktadır? Bunu yapacak etkin araçlarının olmaması nedeniyle mi? yoksa Çin'in bölgedeki yükselişinden kendisi de faydalandığı için mi? Bu sorulara ışık tutacak veriler ışığında, çalışmada Çin'in bölgede uzun vadeli, iyi planlanmış politikaları sayesinde inkar edilemez bir etkinlik kazandığı; ve Çin'in bu durumu Güney Asya'da patlak verebilecek hegemonik bir savaş durumunda ABD'ye karşı bir koz olarak kullanabileceği sonucuna varılmıştır.

The Arab Spring and the Prolonged National Integration in Yemen; a Critical Discussion

Ehteshamul HAQUE*, Tariquil ISLAM**, Mostafa FAISAL***

Abstracts

This study examines how the Arab Spring affects the national integration in Yemen. Despite the Arab Spring's bringing forth tangible democratic transitions through inclusive democratic elections in Tunisia and Egypt, it created a social and political divide more than the previous time through diminishing the likelihood of national integration in Yemen. Some scholarly debates ascribe Arab Spring to Yemen's lagging for national integration. However, others are on the opinion that Yemen never could realize a sustainable national integration due to its going through a perennial authoritarian or autocratic rule like some other Gulf Cooperation Council countries, and a long territorial and ideological division, as well as manifold power-seeking sections. The Arab Spring just exacerbated the remaining disintegration. This study holds on to the latter consideration and firstly, discusses the pre-Arab Spring territorial and political schism in Yemen. Then, it examines facts that triggered political fragmentation and instability in Yemen during and in the aftermath of the Arab Spring leaving little hope for the country to step into a successful national integration in near future. The main aim of this paper is to illustrate how a regional or global event impact potential national integration of a country that is heavily divided socially, politically, and ideologically along with corruption and state controlled civil society.

Keywords: Arab Spring, National Integration, Divide, Yemen, Power Seekers

Arap Baharı ve Yemen'de Uzun Süreli Ulusal Bütünleşme: Eleştirel Bir Tartışma

Öz

Bu çalışma, Arap Baharı'nın Yemen'deki ulusal entegrasyonu nasıl etkilediğini incelemektedir. Arap Baharı'nın Tunus ve Mısır'daki kapsayıcı demo-kratik seçimler yoluyla somut demokratik geçişler getirmesine rağmen, Yemen'de ulusal entegrasyon

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 30.10.2022

Kabul/Accepted: 05.03.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1196698>

* Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Graduate School of Social Sciences, International Relations, Ankara, Turkey. E-mail: ehteshamhaque12@gmail.com [ORCID https://orcid.org/0000-0001-8945-6239](https://orcid.org/0000-0001-8945-6239)

** PhD Candidate, Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs, Journalism, Ankara, Türkiye. E-mail: tariquislam89@gmail.com [ORCID https://orcid.org/0000-0003-4711-9829](https://orcid.org/0000-0003-4711-9829)

*** Senior Researcher, Dr., Ankara Center For Crisis and Policy Studies (ANKASAM), Ankara, Türkiye. E-mail: parvezbogra2011@gmail.com [ORCID https://orcid.org/0000-0002-0066-6721](https://orcid.org/0000-0002-0066-6721)

olasılığını azaltarak ön önceki zamandan daha fazla sosyal ve politik bir bölünme yaratmıştır. Bazı bilimsel tartışmalar, Arap baharını Yemen'in ulusal entegrasyon için gecikmesine bağlıyor. Ancak diğerleri, Yemen'in diğer bazı KİK ülkeleri gibi daimi otoriter veya otokratik bir yönetimden geçmesi, uzun bir bölgesel ve ideolojik bölünme ve çeşitli güç arayışları nedeniyle sürdürülebilir bir ulusal entegrasyonu asla gerçekleştiremeyeceği görüşündedir. Arap Baharı, kalan parçalanmayı daha da şiddetlendirmiştir. Bu çalışma, ikinci değerlendirme üzerinde durmakta ve ilk olarak, Yemen'deki Arap baharı öncesi bölgesel ve siyasi bölünmeyi tartışmaktadır. Ardından, Arap Baharı sırasında ve sonrasında Yemen'de siyasi parçalanma ve istikrarsızlığı tetikleyen gerçekleri incelemektedir. Ondan sonra, Arap Baharı sırasında ve sonrasında Yemen'de siyasi parçalanma ve istikrarsızlığı tetikleyen gerçekler incelenerek, ülkenin yakın gelecekte başarılı bir ulusal entegrasyona adım atması için çok az umut bırakmaktadır. Bu makalenin temel amacı, bölgesel veya küresel bir olayın, yolsuzluk ve devlet kontrolündeki sivil toplum ile birlikte sosyal, politik ve ideolojik olarak büyük ölçüde bölünmüş bir ülkenin potansiyel ulusal entegrasyonunu nasıl etkilediğini göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Ulusal Entegrasyon, Bölmek, Yemen, Güç Arayanlar

Introduction

Yemen has long experienced a rift between communism and nationalism (Sharqieh, 2011), and economic and political instability (Saleh & Manjunath, 2020). When the regional upheaval naming the Arab Spring overwhelmed Yemen, it became very difficult for it to tackle the shake. As the regimes of Tunisia and Egypt were changed through democratic transitions including holding general elections (Ottaway, 2014), the arrival and consequence of Arab Spring in Yemen cannot be considered same as those two countries. Besides, the other Arab states like Jordan, Morocco, Bahrain, Saudi Arabia, Oman, and Kuwait successfully could survive with the changing situation offering different incentives or suppressed opposition forces mercilessly (Abouzzohour, 2021). They became aware and tried to stop the Arab Spring from affecting them as soon as possible. In particular, the GCC states were shielded from the upheaval of the Arab Spring by strong "regional" cooperation, long-standing "hereditary oil Monarchies," use of oil revenue to protect the government from the public, and temporary foreign support from the United States and the European Union. (Aydin, 2013). However, in Yemen, some of the military sided with the anti-government protests in the streets, while others sided with the government (Brooks, 2017). Added to this is the resurgence of long-standing ideological divisions in Yemen. In addition, the conflict between the mercenary or paramilitary forces of Saudi Arabia (POMEPS, 2018) and Iran (Siyech, 2016) over their expansion of influence further provokes the political conflict within the country. Arab Spring's special appearance in Yemen inspired choosing the country as a particular case study. At present, the country has been turned into almost a failed state, making it very troublesome towards national integration in the future. The main aim of this study is to show how a state that has long been suffered by economic stagnation, political and ideological divide, is unable to cope with the impact of a regional development disturbing their national integration.

Literature Review

Dunbar (1992) looked at process, politics, and prospects of the unification of Yemen. Stevenson and Alaug (1997) studied how football was used in Yemen for resistance, integration, and identity. Their study showed that, football played role for national unity. For example, in 1992 when national team of Yemen scored against national team of Pakistan, fans of Yemen "shouted slogans in support of the team and unity" (p. 260).

Al-Mughallas (2013) investigated the lost chances of social cohesiveness in Yemen, notably between 1990—the year of Yemen's unification—and 2012. He also examined different challenges which hindered the country's social integration. He argues that, in addition to taking advantage of Yemen's social diversity, the country's ruling elites involved the general populace in their conflicts, strengthened the tribal system at the expense of other social groupings, and failed to construct an equal system for resource allocation and growth.

Issaev, Khokhlova and Korotayev (2022) discussed about Arab Spring in Yemen. They recognised events which developed in 2011 in Yemen as 'turmoil', not as 'revolution' and events which unfolded from 2014 to 2015 as 'a genuine revolution'. Hamidi (2015) examined the Post-Arab Spring national dialogues in Tunisia and Yemen. He used Jane Jenson's model on social cohesion to determine why Tunisia's national dialogue has been more successful than Yemen's in bringing about social cohesion.

Moreover, Juneau (2013) discussed developments of early days of uprising in Yemen which started in February 2011. He shed light on key actors, which includes elite groups and various groups, who were engaged in power struggle in the context of uprising to ensure their stakes. In a book chapter Juneau (2014) argued that, before the Arab Spring President Saleh established a complex system of patronage where different elite stakeholders were engaged. That's why institutions were weak. According to him, the Arab Spring altered the power dynamics among the regime's groups. He presumed that, elites would continue their fight to control the state which was not strong enough and threat of violence would remain with decline in the economy.

Alley (2013) evaluated security of Yemen after the Arab Spring. He argued that different armed nonstate players have stepped in to fill the growing security hole since the 2011 revolt, when the already frail military started to disintegrate. He also argued that, in the post-Saleh era, parties have competed for public support, financial resources, and territory control that ushered incidents of violence.

Most of the studies mentioned above focused either on pre-Arab Spring turmoil or impacts of Arab Spring while this study illustrates how a regional or global event impacted potential national integration of Yemen which is heavily divided socially, politically, and ideologically along with corruption and state controlled civil society.

Defining National Integration

Drake (1980, p-59) says that "national integration, which may be defined as the binding together of the various regions and diverse people of a country into a functioning and mutually interdependent national whole, is a fundamental need." He further argues that "national integration is essential so that resources, both human and material, can be mobilized for the greatest development possible. It is important also so that political stability, which is a necessary (though not sufficient) condition for development, can be promoted" (Drake, 1980, p-59).

Moreover, 'national integration' regards the 'subjective feelings' of various 'social groups or historically distinct political units' to the nation. However, 'territorial integration' denotes establishing 'objective control' of 'central authority' over the whole 'jurisdictional' realm (Coleman, 1955, cited in Weiner, 1965). This study considers both the concept of territorial and national integration for explaining national integration as Yemen lagged in both respects and a national integration is not possible but the other.

Pre-Arab Spring Territorial, Ideological and Political Division in Yemen

Romans once called Yemen "Arabia Felix," which means "Happy Arabia." Since the 1960s, Yemen has been in a lot of trouble, with fights between royalists and Nasserists in the 1960s, nationalists and communists in the 1970s, different political groups in South Yemen in the 1980s, and between the south and north in the 1990s (Sharqieh, 2011). Since 2004, the Yemeni army confronted around six rounds of revolts in 'northwestern' province of Sa'ada that has 'long and porous' border with Saudi-Arabia and is an area populated with an economically marginalized Zaydi Shi'ite community (Noueihed and Warren, 2012).

Yemen's southern half traces the history back to the British colonial rule beginning in 1839 (Willis, 2009), while Northern Yemen started encountering the ottoman administration from the 17th century till withering the command of the ottoman governance in 1918 (Yaccob, 2012). Thus, different features of the south and north seem to have controlled the political landscape in Yemen in later days. When nomadic tribes in far northern Yemen across the border with Saudi Arabia attacked in 1918, the ottoman ruler pulled back and was replaced by an "imamate" that was friendly to the Ottomans, but it was also replaced by the Yemen Arab Republic (YAR) in 1962 (Yaccob, 2012). Moreover, south Yemen's declaration of independence in 1967 and formation of the Socialist People's Democratic Republic of Yemen (PDRY) fetched patronization of the then Soviet Union (Cigar, 1985). President Ali Abdullah Saleh was in charge of the Yemeni Arab Republic (YAR) in the north since 1978 while President Haider Abu Bakr Al Attas and General Secretary Ali Salim Al Baid were in charge of the People's Democratic Republic of Yemen (PDRY) in the south since 1986 (Middle East Institute, 1963). Yemen, like Vietnam, Germany, and Korea, was torn apart on a national, linguistic, and cultural level by the start of the cold war. This happened when the US-led capitalism and the Soviet-led socialism came into conflict with each other (Xia, 2010).

The Yemen Arab Republic (YAR) in northern Yemen had Sana'a its capital under the 'Arab nationalist ideology' of Gamal Abdul Nasser. In the meantime, 'nationalist groups' revolted against the British colonial rule in the south Yemen in the mid-1960s followed by effective initiation of the 'People's Republic of south Yemen' in 1967. But in 1970, a "radical Marxist wing of National Front (NF)" came to power and changed the name of the country to "People's Democratic Republic of Yemen" (PDRY). Aden became the capital of the new country. This government closely approached the Soviet Union and other socialist nations. Thereafter, the Soviet forces' retreat from the country and unearthing oil reserves in the border area of south Yemen inspired two parts of Yemen to unification that finally happened in May 1990 under the umbrella of the 'Republic of Yemen' with Sana'a its capital. A combined economic and political effort from both northern and southern Yemen made a 'peaceful reunification' possible. The kingdom of Saudi Arabia as an influential power in the region also played a significant role in the reunification. However, this sense of togetherness was shattered during the civil war in 1994, which ultimately resulted in the northern forces triumph over the southern forces (Xia, 2010).

Moreover, Ali Abdullah Saleh, who served as President of Yemen prior to the Arab Spring, had connection with the 'Hashed tribal confederation'. For decades, the al-Ahmar family, Yemen's most prominent family, was Saleh's most important partner. Thus, Hashed tribes gained familiarity within a section of society of the country, with northern Yemen (Jamestown Foundation, 2011). It is worth noting that, Al Ahmar family has the strength of rallying thousands of tribal fighters from northern Yemen. Saleh's feeling of being a member of a tribe rather than Sayyidi dynasty (descendent of Imamet) and willingness of remaining in power for a long period of time prompted him to maintain strong tribe connection. This helped tribesmen to hold their rule in mountainous areas contributing enough for Yemen not being a state in real sense. However, the death of Abdullah al Ahmar (leader of the confederation) in 2007 and Saleh's efforts for his own son to be the leader of the confederation confronted Ahmar family's successor (Juneau, 2010).

Furthermore, in 2004, the Zaydi Shi'a Houthis, led by Bakr al-Din al-Houth, rose in the northern province of Sa'ada over 'political and economic' grievances, and the revolt quickly escalated into a violent battle (Durac, 2011, cited in Karakir, 2018). There was a prolonged period of armed conflict between the government and the Houthis until January 2010, when Saudi Arabia, which borders the Sa'ada state, inaugurated a range of air raids against the Houthis in revenge for cross-border incursions by the Houthis, leading to "the deaths of thousands and the displacement of tens of thousands of people" (Arimatsu & Choudhury, 2014, cited in Karakir, 2018, p, 126). They demanded decentralized power and a more balanced allocation of national wealth. The battle subsided, but 'northern' discontent grew with increasing number the unstable regions (Winter, 2012, cited in Juneau, 2013). It was widely believed that the northern part of the country controlled the administration, which has led to separatist and autonomy-seeking desires. Since 2007, these desires have been channeled more and more in the flag of the 'Southern Movement' or the 'Hirak' (Brehony, 2011, cited in Juneau, 2013). Finally, the situation was aggravated by the surges of the Arab Spring prolonging national integration in the country. The territorial and ideological division is sketched in brief below.

Time	Key event
1960s	Rivalry between Nasserists and royalists
1970s	Rivalry between communists and nationalists
1980s	Rivalry among different political factions in South Yemen
1990s	Rivalry between north and south

Source: *The Author*

Table 01. Pre-Arab Spring Territorial and Ideological Division.

Arab Spring and Divided Opposition

The Arab Spring firstly spread out in July 2011 in Tunisia. For the time being, it also waned to other Arab countries. Inspired by the protests in Tunisia and Egypt, Yemeni youths took to streets in almost every city of the country shouting slogans not only for justice, dignity, and freedom but also regime change and restructuring the existing political system. Meanwhile, Egyptian protesters succeeded in toppling President Husoni Mubarak from power on 11th February 2011 followed by immediate acceleration of protest in Yemen (Sharqieh, 2011), because the protesters could symbolize Egypt as an example of success. Though, in earlier days, a large number of protesters remained on the street peacefully opposing to President Saleh, the incidence of 18th March of killing 45 peaceful protesters and wounding hundreds of people by government security forces

(Finn, 2011), trembled the regime resulting in leaving Saleh by his key backers (Kasinof, 2011).

In April 2011, as the situation was getting worse, the USA and the UN got the Gulf Cooperation Council to agree to a deal that would have Saleh hand over power to Hadi within one month in exchange for Saleh and his family not being charged. Moreover, the deal proposed a framework for transitional government, a general election and framing of a new constitution. Notwithstanding main opposition parties' stance in favour of the deal, most of the street protesters denounced the clause of immunity of Saleh and his family urging Saleh's instant and unconditional passage to Saudi Arabia (Juneau, 2013).

President Ali Abdullah Saleh was injured by a rocket during prayers at his palace on June 3, 2011, as regime forces and opponent tribespeople fought. After the incident, the prime minister, deputy prime minister, and some other top government officials were transferred to Saudi Arabia for medical 'treatment'. These reveal noticeable exacerbation to an already severe collision (Londono, 2011). Sheik Sadeq al-Ahmar, was condemned for having his hand in the incidence ("Yemen President Survives", 2011). Though Saleh departed to Saudi Arabia for treatment, his son Ahmed took residence in the Presidential palace of Yemen giving a message to all opposite forces that he will delegate in his father's absence (POMEPS, 2012).

Moreover, on September 23, 2011, Ali Abdullah Saleh came back to Yemen after spending over three months in Saudi Arabia. This was fueling to worsen the conflict within different contending groups in Saana and other cities of the country. Saleh steered him in defiance of expectation by his most important ally, the US, and his neighbors in the Persian Gulf, that Saleh would step up signing a deal for handing over authority after his recovery from wound (Raghavan and DeYoung, 2011). But the UNSC passed a 'resolution' supporting the deal, and Saleh's backers from outside the country put pressure on him to start putting the plans into action. In fact, the task of uniting all power stakes including the Saleh clan and the street protesters was an unavoidable challenge for the Hadi government. Incidents of continuous violence in Northern and Southern Yemen in October and November of the year and subsequent losing control of the government over the countryside alarms the fragility of the government and disintegration of the state (POMEPS, 2018). Years after the Arab Spring began, diversified dynamics leading to political division requires a deeper study of Yemen.

Time	Key events
March 18	killing 45 protesters and wounding hundreds of people by government
April 2011	A settlement proposing Saleh's handover
June 3, 2011	The president, and a half-dozen other government officials were wounded by an explosion
September 23, 2011	Saleh came back to Yemen from Saudi Arabia
December 4, 2017	Saleh's killing by Houthi combatant

Source: The Author

Table 02. Key events of Arab Spring.

Factors for Political Schism During and After Arab Spring 'Defection' in ruling party and military

In March of 2011, Ali Mohsen al-Ahmar, who was the chief of the 'Northern Military District' as well as the 'First Armored Division' declared that he would no longer be participating in 'General People's Congress' of Saleh (Issaev, Khokhlova, & Korotayev, 2022). After this, some other military personnels and high-ranked officers followed suit

and stated that they would not be dutiful to the president. The Ahmars sent the rebel forces to Sanaa to safeguard the protestors, and these men started patrolling in and around the major plaza of the city, as well as the Ministry of Defense, the Presidential Palace, and the Central Bank (Issaev, Khokhlova, & Korotayev, 2022).

But President Saleh did not end up alone in his position. On March 21, 2011, he announced the need to employ the military in order to normalize the state (Issaev & Shishkina, 2012b), and the following day, major general Muhammad Naser Ahmed Ali, Defense Minister of the state, orated the Yemeni mass on electronic media, assuring the President Saleh had the support of the armed forces. The defense minister vowed to defend the President against any undemocratic 'coup attempt', saying, "the Armed Forces will remain loyal to the oath given to God, the people, and the political leadership of President Ali Abdullah Saleh" (Novyze Izvestiya, 2011, cited in Issaev, Khokhlova, & Korotayev, 2022, p.692). It made a clear vacuum that inspired non-state actors to fill it in.

Moreover, after Saleh's deposition, an attempt to remove many of the remaining members of Saleh's clan from the military hierarchy started. This was done both informally through soldier protests in units led by Saleh's relatives and formally through a Military Affairs Committee established by Al-Hadi in December 2011. President Abd-Rabbu Mansour Hadi dismissed more than 20 military officers in April and May 2012. Among them Yemeni Air Force commander Mohammed Saleh, the former president's half-brother, and Presidential Guard brigade commander Tariq Mohammed Abd'allah Saleh, the former president's nephew was included (Knights, 2013). In the same year in August, President Hadi limited the power of former president Ali Abdullah Saleh's son Brigadier General Ahmed Ali Abdullah Saleh, who led the elite Republican Guards. By issuing decrees, President Hadi transferred the command of some Republican Guards' units to the Presidential Protective Forces, a newly formed force. Other elite Republican Guard units were assigned to other regional commands (Ghobari, 2012).

Vagueness and misgivings upon transition

Couples of questions were raised on the transition process like type of the leader of the transition process; devising of the process; nature of law during 'transition' period and future regime; and the process of distributing power and natural resources in post-transition period. These questions created acute vagueness and misgivings in the minds of Yemeni people (Gledhill, 2013). Each step of the mediation roadmap taken by the United Nations was viewed with suspicion from sections of Yemeni society (International Crisis Group, 2012), consequently accelerating social and political schism in the country.

External interference

The United Arab Emirates and Saudi Arabia and directly intervened in Yemen, namely by operation 'Decisive Storm' on March 26, 2015, (POMEPS, 2018). In fact, the Saudi-led Arab coalition was triggered by Iran-endorsed Houthi rebels' taking control of the capital Sana and further moving towards Aden in September 2014. The Saudi-led attack created the largest humanitarian crisis in the world and a security vacuum that Al-Qaeda also came to fill in (Najjar and Al-Karimi, 2017).

Apart from that, Islamic State's (IS) began fighting a war against Iran-backed Houthi rebels. They carried out consecutive attacks in Houthi mosques in Sanaa killing and wounding a notable number of people declaring it a retaliation for the atrocities carried out on the Sunnis by the Houthis. Seemingly, Islamic state's attacks went in favour of Saudi Arabia as the latter was also leading coalition attacks on Houthi rebels. However, the situation took a turn while IS carried out an attack against Saudi-UAE joint forces

surprisingly on 6th October 2015. Later, another IS attack on 20 November 2015 on members of Mansur-al-Hadi government killed the governor of the city of Aden (the most important stronghold of Mansur administration) that withered the government forces' efforts to secure the city of Aden. From then on, IS continued their attacks on the interests of the Hadi government but failed to capture the territory as they did in Libya or as AQAP did in Yemen (Siyech, 2016).

Corruption

Before the Arab revolt, corruption was pervasive in every sector of Yemeni society, including the judicial system, the police, the public services, the land, customs, and tax administration, public procurement, and natural resources (Yemen risk report, November 4, 2020). According to Transparency International's (TI) "Corruption Perception Index" 2011, Yemen is ranked 162 out of 180 with a score of 2.1 out of 10. Moreover, it scored only 16 out of 100 and 176 out of 180 countries in 2022 (Corruption Perception Index 2022 of Transparency International).

Controlled Civil Society Organizations

Starting in the 1980s, Civil Society Organizations (CSOs) sprouted up across the Arab world, including in Yemen, where autocratic governments had every intention of staying in power for decades and had taken few concrete moves toward political and economic liberalization (Elayah and Verkoren, 2019: 07). Also, the Arab countries where Islamic figures are involved in civil society organizations benefited from the third wave of democratization and the channel of foreign aids, which gave rise to a variety of democratic and human rights organizations. However, the appeal of CSOs in the area has dwindled as, beginning in the mid-2000s, and continuing to the present day, they have become organizations truly satisfying the interests of authoritarian rulers (Ibid). This research has shown that CSOs have the potential to significantly contribute to a peaceful and orderly democratic transformation; however, civil society in Yemen has been weakened by decades of war over political control. As a result, Yemen's long-standing authoritarian ruler was able to satisfy his own goals by dividing civil society organizations and coopting them.

Prolonging National Integration in Yemen

Ali Abdullah Saleh's departure to Saudi-Arabia made a vacuum that Houthi rebels came to fill up by providing 'security and justice' in areas where the state could not do the same (Akın, 2019). Besides, Houthi's taking side with Saleh and an anti-corruption stance gave them territorial gain and political victory in most cases. General People's Congress party of Saleh and the 'Houthis' became strategic partners against the Saudi-led coalition and its allies, including the US who was fighting in favour of Abed-Rabbo Mansour Hadi, a globally recognized government of the country (POMEPS, 2018). Major parts of Red Sea coastal areas of Hodeidah and parts of the southern uplands, including Ibb and limited parts of Tai also went under Houthi's control. But Ali Abdullah Saleh's killing by Houthi fighters on 4th December 2017 finally cut their relationship (POMEPS, 2018).

On December 13, 2018, in Stockholm, Sweden, the United Nations mediated a ceasefire agreement between the government and Houthi rebels, with the goals of resolving the situation in the coastal province, exchanging prisoners and detainees on both sides, and ending the Houthi siege of the central city of Taiz. However, observers argued the deal could not bring any fruitful progress as Houthi did not fulfil their

commitments (Ahmed, 2019). Moreover, the power sharing deal signed on 5 November 2019 in Riyadh (called as the Riyadh Agreement) between the globally certified government and the 'secessionist 'Southern Transitional Council' of the country seemingly got hope of progress. However, critics frustrated at the agreement saying it was an agreement between two Saudi partners consequently having no hope for benefit (Shaker, 2019). In fact, all these initiatives will benefit Iran-backed Houthi rebels that may exacerbate the situation more, causing further division between Sunni and Shia communities and prolonging likelihood for a national integration in the country.

Conclusion

This study argues that Arab Spring is partially responsible for prolonged national integration in Yemen. Because Yemen was territorially, politically, and ideologically divided for a long time when there was no central authority. Though territorial integration happened in May 1990, the 1994 civil war between northern and southern forces gave birth political and ideological conflict among various power-seeking sections and placed the territorial integration under the central government only on paper. This hindered national integration while Arab Spring ignited the remaining division and prolonged the likelihood of national integration more. Departure of Saleh to Saudi Arabia and handing over power to Mansur Al-Hadi created a hope for a democratic transition and a constitutional reform by an elected government. However, corruption, and ranges of internal conflicts among power seeking sections, both political and ideological, washed out that hope. The convincing point of this study is-Arab uprising alone should not take the responsibility for prolonging national integration in Yemen. Rather, it argues that holding all power in hands of Saleh and his nearest ones, a long-lived external sponsored network, corruption, and high control over civil society- kept the mass population of Yemen waiting to get such an opportunity of revolt against the 'authoritative' regime. A widespread insecurity paved ways to a variety of interest groups for seeking power over tribal areas of the country. Thus, different parts of the country went under control of diverse power seekers, making the country's different apparatus substantially broken down, and consequently entrenching complexities for national integration in the country. Though the son of Abdullah Saleh and his three nephews were deposed from the command of security forces, the political scenario of the country indicated that they could successfully remain in the field. In fact, Saleh was playing as a remote controller from Saudi Arabia since he was the *de facto* controller of his party and had an entrenched root in the political arena of Yemen. The party of Saleh remained an active role player in changing the political arena after the Arab Spring in Yemen.

This study argues that there is no notable hope in near future for resilience of the situation that is currently going on in Yemen. Nevertheless, a united effort by the United Nations (UN) and other regional mediators may bring ways for progress in the situation. The process of that initiative may include multiple steps: taking a uniform resolution in UNSC pressuring Saudi Arabia, Iran and USA to stop arms supply to various groups who attacked and killed civilians; framing an interim coalition government through ensuring the participation of all influential political and social entities-Houthis, supporters of Saleh, Hadi and others; organizing an inclusive national poll with the UN mediation; and generating mass opinion against the Al-Qaeda and the IS. However, first and foremost, a UN mediated state dialogue having all sections of the country is urgently needed. The task would not be so easy as different power-seeking sections of the country have different angles of interests. However, Turkey, Iran and Russia, the tripartite ally, along with Saudi Arabia, can put a joint effort to reach a political settlement in Yemen.

REFERENCES

- ABOUZZOHOOR, Y. (2021). Heavy lies the crown: The survival of Arab monarchies, 10 years after the Arab Spring. *Brookings Institution, Order from Chaos*.
- AHMED, A. (2019, December 24). Prospects bleak for ceasefire deal in Yemen. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/prospects-bleak-for-ceasefire-deal-in-yemen/1682432>. Accessed: October 10, 2023.
- AKIN, M. (2019). *A Self-Defeating War: Regional Powers and Local Actors in Yemen*. Retrieved from <https://researchcentre.trtworld.com/wp-content/uploads/2020/11/LocalActorsYemen.pdf>
- ALLEY, A. L. (2013). Assessing (in) security after the Arab Spring: the case of Yemen. *PS: Political Science & Politics*, 46(4), 721-726.
- AL-MUGHALLES, H. (2013). The State and Social Integration in Yemen: Opportunities and Challenges. *Oman For social sciences*, 1(4), 105-134.
- ARIMATSU, L. and CHOUDHURY, M. (March 2014). The legal classification of the armed conflicts in Syria, Yemen and Libya. Chatham House. https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/home/chatham/public_html/sites/default/files/20140300ClassificationConflictsArimatsuChoudhury1.pdf, p-21
- AYDIN, A. (2013). Hereditary Oil Monarchies: Why Arab Spring Fails in GCC Arabian States?. *SDU Faculty of Arts and Sciences, Journal of Social Sciences*, 30, 123-138.
- BREHONY, N. (2011). *Yemen divided: The story of a failed state in South Arabia*. Bloomsbury Publishing.
- BROOKS, R. A. (2017). Military defection and the Arab Spring. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.
- CHATHAM HOUSE. (2015). *Yemen: Key Players and Prospects for Peace*. Retrieved from https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/events/2015-11-07-yemen-key-players-prospects-peace-meeting-summary_4.pdf
- CIGAR, N. (1985). South Yemen and the USSR: Prospects for the Relationship. *Middle East Journal*, 39(4), 775-795. <http://www.jstor.org/stable/4327184>
- Corruption Perception Index 2011 of Transparency International. https://files.transparencycdn.org/images/2011_CPI_EN_200407_133824.pdf. February 24, 2023
- Corruption Perception Index 2022 of Transparency International. https://images.transparencycdn.org/images/Report_CPI2022_English.pdf. Accessed: February 24, 2023
- DRAKE, C. (1980). National integration and public policies in Indonesia. *Studies in Comparative International Development*, 15(4), 59-84.
- DUNBAR, C. (1992). The unification of Yemen: process, politics, and prospects. *Middle East Journal*, 46(3), 456-476.
- DURAC, V. (2011). The joint meeting parties and the politics of opposition in Yemen. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 38(3), p-349
- ELAYAH, M., & VERKOREN, W. (2020). Civil society during war: the case of Yemen. *Peacebuilding*, 8(4), 476-498.
- FINN, T. (2011, March 18). 45 protesters killed in Yemen. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2011/mar/18/yemen-police-massacre-45-protesters>
- GHOBARI, M. (2012). Yemen restructures army, limits Saleh son's powers. Retrieved from <https://www.reuters.com/article/yemen-army/yemen-restructures-army-limits-saleh-sons-powers-idUSL6E8J72QN20120807>

- GLEDHILL, J. (2013). Conclusion: Managing (In) security in Post-Arab Spring Transitions. *PS: Political Science & Politics*, 46(4), 736-739.
- GREEN, D. (2019, September 19). *Defeating al-Qaeda's Shadow Government in Yemen: The Need for Local Governance Reform*. Retrieved from <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/defeating-al-qaedas-shadow-government-in-yemen-the-need-for-local-governanc>
- HAMIDI, H. (2015). A comparative analysis of the post-Arab Spring national dialogues in Tunisia and Yemen. *African Journal on Conflict Resolution*, 15(3), 11-35.
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP (2012). *Yemen: Enduring Conflicts, Threatened Transition*. Retrieved from <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/125-yemen-enduring-conflicts-threatened-transition.pdf>
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP (2017). *Yemen's al-Qaeda: Expanding the Base*. Retrieved from <https://icg-prod.s3.amazonaws.com/174-yemen-s-al-qaeda-expanding-the-base.pdf>
- ISSAEV, L., KHOKHLOVA, A., & KOROTAYEV, A. (2022). The Arab Spring in Yemen. In *Handbook of Revolutions in the 21st Century* (pp. 685-705). Springer, Cham.
- JAMESTOWN FOUNDATION (2011). *The Tribes of Yemen: A Threat to Stability or Asset to Unification? Part One*. Retrieved from <https://www.refworld.org/docid/4d26cfa92.html>
- JUNEAU, T. (2013). Yemen and the Arab Spring: Elite struggles, state collapse and regional security. *Orbis*, 57(3), 408-423.
- JUNEAU, T. (2014). Yemen and the Arab Spring. *Beyond the Arab Spring. The Evolving Ruling. Bargain in the Middle East*, 376-397.
- KARAKIR, İ. A. (2018). Ongoing conflict in Yemen: A proxy war?. *Tesam Akademi Dergisi*, 5(2), 121-149.
- KASINOF, L. & SHANE, S. (2011, March 21). Key Supporters Are Forsaking Yemen Leader. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2011/03/22/world/middleeast/22yemen.html>. Accessed: September 5, 2021.
- KNIGHTS, M. (2013). The military role in Yemen's protests: civil-military relations in the tribal republic. *Journal of Strategic Studies*, 36(2), 261-288.
- LONDONO, E. (2011). Yemen's president injured in attack on palace, https://www.washingtonpost.com/world/yemens-presidential-palace-struck-as-fighting-intensifies/2011/06/03/AG5hlyHH_story.html. Accessed: December 4, 2021.
- MIDDLE EAST INSTITUTE (1963). Supplement to the Chronology: Basic Chronology for a History of the Yemen, *Middle East Journal*, Vol. 17, No. 1/2 (Winter - Spring, 1963), pp. 144-153
- NAJJAR, F. & AL-KARIMI, K. (2017, August 23). Saudi Arabia's war in Yemen 'a strategic failure. Retrieved from <https://www.aljazeera.com/features/2017/8/23/saudi-arabias-war-in-yemen-a-strategic-failure>. Accessed: November 23, 2021.
- NOUEIHED, L., & WARREN, A. (2012). *The battle for the Arab Spring: Revolution, counter-revolution and the making of a new era*. Yale University Press.
- OTTAWAY, M. (2014). Egypt and Tunisia: Democratic transitions and the problem of power. *Wilson Center's Middle East Program*.
- POMEPS. (2012). *Arab Uprisings: Yemen's Stalemate*. Retrieved from http://pomeps.org/wp-content/uploads/2012/01/POMEPS_BriefBooklet8_Yemen_Web.pdf
- POMEPS. (2018). *Politics, Governance, and Reconstruction in Yemen*. Retrieved from https://pomeps.org/wp-content/uploads/2018/02/POMEPS_Studies_29_Yemen_Web-REV.pdf

RAGHAVAN, S. and DEYOUNG, K. (September 24, 2011). Yemeni President Ali Abdullah Saleh makes unexpected return from Saudi Arabia, https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/yemeni-president-ali-abdullah-saleh-returns-from-saudi-arabia/2011/09/23/gIQAAdfrhpK_story.html. Accessed: July 02, 2022.

SALISBURY, P. (2011). *Yemen's Economy: Oil, Imports and Elites*. Retrieved from https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/1011pp_yemeneconomy.pdf

SHAKER, N. (2019, November 14). Riyadh Agreement divides Yemenis in Sanaa. Retrived from <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/11/yemen-agreement-saudi-arabia-hadi-separatists-houthis-sanaa.html>. Accessed: February 02, 2022.

SHARQIEH, I. (2011). Yemen: The Search for Stability and Development, Brookings Institution Press.p-221-22

SIYECH, M. S. (2016). A Comparative Analysis of 'Islamic State' & Al Qaeda in Yemen. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 8(8), 12-16.

STEVENSON, T. B., & ALAUG, A. K. (1997). Football in Yemen: Rituals of resistance, integration and identity. *International Review for the Sociology of Sport*, 32(3), 251-265.

Supplement to the Chronology: Basic Chronology for a History of the Yemen. (1963). *Middle East Journal*, 17(1/2), 144-153. <http://www.jstor.org/stable/4323558>

WEINER, M. (1965). Political integration and political development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 358(1), 52-64.

WILLIS, J. M. (2009). Making Yemen Indian: rewriting the boundaries of imperial Arabia. *International Journal of Middle East Studies*, 41(1), 23-38.

WINTER, L. (2012). Yemen's Huthi movement in the wake of the Arab Spring. *CTC Sentinel*, 5(8), 13-17.

XIA, L. (2010). Regional Factors in Yemen's integration reunification. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 4(4), 102-120.

YACCOB, A. R. (2012, January). Yemeni opposition to Ottoman rule: an overview. In *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies* (pp. 411-419). Archaeopress.

YEMEN PRESIDENT SURVIVES (June 3, 2011). NBC News, <https://www.nbcnews.com/id/wbna43265101>. Accessed: October 12, 2021.

YEMEN RISK REPORT (November 4, 2020). <https://ganintegrity.com/country-profiles/yemen/> Accessed: March 04, 2023.

Özet

Bu çalışma, Arap Baharı'nın Yemen'deki ulusal entegrasyonu nasıl etkilediğini incelemektedir. Arap Baharı'nın Tunus ve Mısır'daki kapsayıcı demo-kratik seçimler yoluyla somut demokratik geçişler getirmesine rağmen, Yemen'de ulusal entegrasyon olasılığını azaltarak ön önceki zamandan daha fazla sosyal ve politik bir bölünme yaratmıştır. Bu çalışma, ilk olarak, Yemen'deki Arap baharı öncesi bölgesel ve siyasi bölünmeyi tartışmaktadır. Ardından, Arap Baharı sırasında ve sonrasında Yemen'de siyasi parçalanma ve istikrarsızlığı tetikleyen gerçekleri incelemektedir. Arap Baharı sırasında ve sonrasında Yemen'de siyasi parçalanma ve istikrarsızlığı tetikleyen gerçekler incelenerek, ülkenin yakın gelecekte başarılı bir ulusal entegrasyona adım atması için çok az umut bırakmaktadır. Bu makalenin temel amacı, bölgesel veya küresel bir olayın, yolsuzluk ve devlet kontrolündeki sivil toplum ile birlikte sosyal, politik ve ideolojik olarak büyük ölçüde bölünmüş bir ülkenin potansiyel ulusal entegrasyonunu nasıl etkilediğini göstermektir.

The Global Competitiveness of Turkish Carpet Industry: Comparative Advantages of Tufted and Woven Carpet*

Yunus Emre TOPCU**

Abstract

Countries with scarce resources should specialize in industries in which they are more productive. The carpet industry is an industry where Turkey is at the top of the list in exports. The woven and tufted carpet industry has a large part of the world carpet trade. The aim of this study is to analyze the competitiveness of Turkey in the weaving and tufted carpet industries and to compare it with China, Belgium and India. As a result of the study, Turkey has a comparative advantage in the weaving and tufted carpet sector. It has a comparative advantage in both sectors in Belgium and India. However, China's comparative advantage is not found in both sectors.

Keywords: Carpet Industry, Comparative Advantages, Global Competitiveness, International Trade, Balassa Index

Türk Halı Sektörünün Küresel Rekabet Gücü: Tüfte ve Dokuma Halıda Karşılaştırmalı Üstünlükler

Öz

Kıt kaynaklara sahip ülkeler daha verimli oldukları endüstrilerde uzmanlaşmalıdırlar. Halı sektörü Türkiye'nin ihracatta üst sıralarda olduğu bir sektördür. Dokuma ve tüfte halı endüstrisi dünya halı ticaretinin çok büyük bir bölümüne sahiptir. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin dokuma ve tüfte halı endüstrilerindeki rekabet gücünü analiz etmek ve Çin, Belçika ve Hindistan ile kıyaslamaktır. Çalışma sonucunda Türkiye dokuma ve tüfte halı sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmuştur. Belçika ve Hindistan'da her iki sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ancak Çin'in karşılaştırmalı üstünlüğü her iki sektörde de bulunmamaktadır.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 31.05.2022

Kabul/Accepted: 06.04.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbdt.1123954>

* This study was presented online as an oral presentation at the GUICEFM 6th International Conference on Economics and Finance, jointly organized by Istanbul Gelisim University and the University of the West of England on 12-13 May 2022.

** Asst. Prof. Dr., Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bartın University, Bartın, Türkiye. E-mail: ytopcu@bartin.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4324-1376>

Anahtar Kelimeler: Halı Sektörü, Karşılaştırmalı Üstünlükler, Küresel Rekabet, Uluslararası Ticaret, Balassa İndeksi

1. Introduction

Countries develop strategies to improve competitiveness. Their purpose is to improve the contribution of certain industries to the national economy by giving them a voice in the global market. To this goal, specific industries are occasionally promoted, and policies for the broader economy are enacted. Supporting industries that lack a competitive advantage and lack specialization, on the other hand, results in inefficient use of scarce resources. On the other side, identifying industries that lack specialization is a result, and regulations can be implemented to address this. (Karabay and Saricoban, 2021, p. 22-31).

The carpet industry, which constitutes the sub-sector of the textile industry, has an important industry in the Turkish economy (Bashimov, 2017, p. 40). The carpet industry plays an important role in the process of economic development due to its employment opportunities, added value in the production process and share of exports (Sahin, 2015, p.156).

In addition to commercial uses, the demand for the carpet industry has been increasing with the global household sales recently. Increasing urbanization rate and disposable income are among the important factors of growth. With the growth of the construction industry, it is predicted that the demand for home decoration products, including carpets and rugs, will become sustainable.

Global carpet-rug production has a size of 42 billion dollars in 2019. It is predicted that global production will grow by more than 4% annually on average and increase the market size to 65 billion dollars by 2030. China is the global leader in carpet and rug production with a 22.7% market share, followed by the USA with 21%. The third-largest global production player is Turkey with a 7% share. The size of carpet rug production in Turkey is at the level of 3.2 billion dollars in 2019. The estimated annual average growth rates in carpet and rug production until 2030 are 2.7% in the USA, 7.8% in China and 9.9% in Turkey. It is predicted that Turkey, which is one of the world's largest manufacturers of carpets, will more than double its sectoral size by 2030 and reach 7 billion dollars (Ministry of Trade of Turkey, 2022). Turkey is the second-largest exporter country in the world in 2020, following China, which is the export leader (UNComtrade, 2022).

According to the Harmonized System (HS), which classifies products in international trade, the code 57 for carpet industry has been determined. There are 5701, 5702, 5703, 5704 and 5705 HS codes in a sub-category separated by carpet type. According to the 57 HS code, in 2020, 15.1 billion dollars of carpet exports were realized in the world. Shares according to sub-categories are given in Figure 1 (Trademap, 2022).

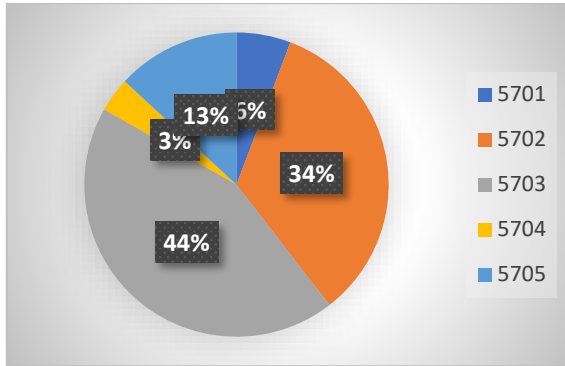

Figure 1. Export shares of 4-digit HS codes in 2020

As seen in Figure 1, the share of 5702 and 5703 HS codes in total exports in 2020 reaches 78%. 5702 HS code represents woven carpet and 5703 HS code represents tufted carpet. In other words, carpets and tufted carpets are prominent in international trade (Trademap, 2022).

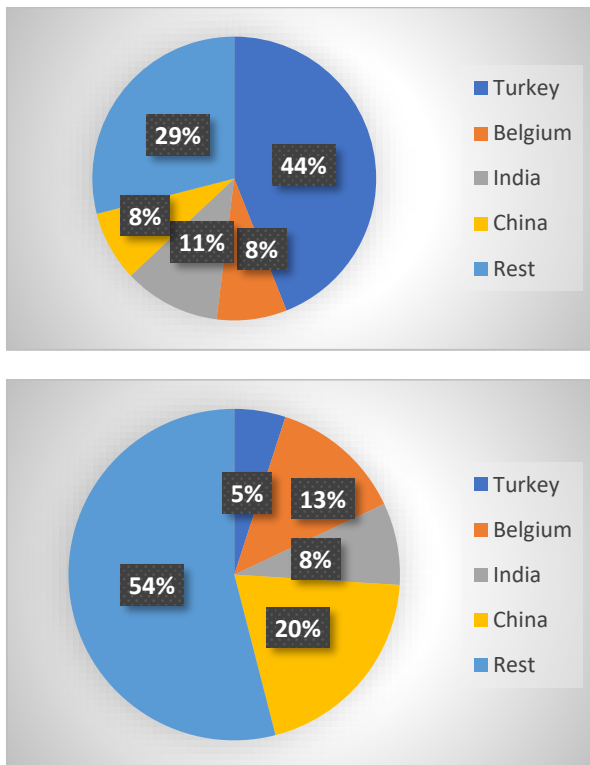

Figure 2. Market Share of Woven and Tufted Carpet Industries (2020)

Figure 2 shows the global market shares in the woven and tufted carpet sectors, respectively. Turkey is the market leader in woven carpet with 44%. In tufted carpets, Turkey has the sixth largest market with a 5% share, while China is the market leader with a 20% market share (Trademap, 2022).

Considering the intensification of global competition and the importance of the carpet industry for Turkey, it is very important to evaluate the current situation, competitiveness and challenges of the Turkish carpet industry. In addition, the heavy exports of woven carpets and tufted carpets in the sector show the importance of making an assessment for these two sub-sectors.

Although there are studies in the literature to determine the competitiveness of carpet industry, there is no study to analyze tufted and woven carpets.

The aim of this study is to analyze and determine Turkey's global competition in the tufted and woven carpet sector with different methods and to compare it with its rival countries China, Belgium and India. Revealed comparative advantage (RCA), revealed symmetric comparative advantage (RSCA) and normalized revealed comparative advantage (NRCA) methods are used for the years 2011 to 2020.

2. Literature Review

Competition analyses made directly on the carpet industry find little place in the literature. The carpet sector was also examined in the competition analyses made for the textile sector in general.

Although Turkey's RCA has decreased since 1992, it was in the first place in global competition until 1997. In 1997, the leadership passed to Iran, Turkey continued to be in second place until 2008. According to the gravity model, a 10% genuine depreciation of the US dollar against foreign currency results in a 0.2 percent drop in imports. This study indicates that handcrafted cover conversion scale import throughput is often low (Bilgin et al., 2011). Yasmin and Altaf (2014), in their study, examined the comparative advantages in the carpet industry for Pakistan, India and China. 2-digit and 4-digit HS codes were used in the study. The study was conducted for the periods 1996-2009 (2 digits) and 2004-2009 (4 digits). In the study in which the method of RCA was used, the equality test of the RCA means was also applied. Although India is the country with the highest RCA index on average, according to the 2-digit HS code, China has a statistically significant advantage according to the test of equality of averages. According to the 4-digit HS codes, no country could establish a comparative advantage over the other, except 5703. In 5703, Pakistan has a comparative advantage.

Sahin (2015), examined the international competitiveness of the Turkish and Chinese textile industries. RCA method and SITC codes (two-digit and three-digit) are used for the period 1995-2013 in the study. As a result, Turkey has more competitive advantage than China in the carpet industry. Bashimov (2017), examined the global competition in the carpet industry on Turkey, China and India. Two-digit HS code was used in the study conducted for the period between 2000-2014. The study's techniques included the export market share index, RCA index, and Lafay index. As a consequence of the investigation, Turkey's competitive power in the carpet sector has been assessed to be higher. From 2003 to 2014, Abbas and Waheed (2017) looked at Pakistan's trade competitiveness in 14 main agriculture and manufacturing industries. RCA method and HS codes are used for the analysis. Pakistan has comparative advantage in the carpet industry. However, analysis show distorted competitiveness in labor-intensive products such as carpet.

Singh and Gautam (2019), examined export performance and RCA of India for Handloom Industry. RCA and trade balance index is used for the period 2008-2017 in the

study. According to result of RCA (two-digit HS code), India has strong competitive advantage for carpet industry. On the other hand, TBI result show that India net importer in carpet industry. Saki et al. (2019) looked at how competitive US textile and clothing products and categories are on a worldwide scale. The study employs the RCA and NRCA techniques. Saricoban and Yalcin (2020), in their study, aimed to determine the competitiveness of Turkey in the carpet industry. Belgium, China, India and the Netherlands, which have high market shares in the carpet industry, were included in the study. The study was conducted for the period between 2008-2017. Six product groups under the 659 code of the SITC Rev.3 classification were analyzed by the method of RCA. According to the results of the study, it has been determined that Turkey has a competitive advantage in 4 product groups, China in 2 and India in 5 product groups.

3. Materials and Methods

The measurement of comparative advantages is an important research topic in international trade. Many approaches have been developed for this. The most widely known is the RCA, developed by Balassa (1965). Many studies have been conducted for many different industries with the RCA index (Kathuria, 2013; Rossatto et al, 2018; Saki et al., 2019; Gordeev, 2020; Elsalih et al., 2021).

In this study, the RCA index was used. In addition, the NRCA index and the RSCA were measured, which removes some criticisms of the RCA index (Hoang et al., 2017; Kılıçarslan 2021; Cele et al., 2022). Comparative advantage indexes were measured in the 2011-2020 time period.

3.1. Revealed Comparative Advantage Index

RCA, which is used to determine the competitiveness of countries in international trade, was developed by Balassa (1965). The RCA index is shown in equation (1) (Balassa, 1965, p.99-123):

$$RCA_{it}^j = \frac{(X_{it}^j)}{(X_t^j)} / \frac{(X_{it}^w)}{(X_t^w)} \quad (1)$$

where X is exports, t is year, i is a commodity, and j is a country. X_{it}^j is export of commodity i of country j in year t; X_t^j total exports of country j in year t; X_{it}^w export of commodity i of the world in year t; X_t^w world total exports in year t.

When the index is greater than one, the country has a comparative advantage in the commodity. When the index value is less than one, the country has a revealed comparative disadvantage.

RCA is divided into four categories (Hinloopen and Marrewijk, 2001). Accordingly, if $0 < RCA \leq 1$, it shows that there is no comparative advantage. $1 < RCA \leq 2$ means "weak" comparative advantage, $2 < RCA \leq 4$ "moderate" comparative advantage, and $4 < RCA$ "strong" comparative advantage.

3.2. Revealed Symmetric Comparative Index

Dalum et al. (1998) and Laursen (1998) suggested the RSCA index for the calculation of comparative advantage. RSCA Index is another index that gives symmetrical results. This index is shown in equation 2:

$$RSCA_{it}^j = \frac{RCA_{it}^j - 1}{RCA_{it}^j + 1} \quad (2)$$

The $RSCA_{it}^j$ shows the RSCA index in the commodity i of country j in period t . The value of the RSCA index is between -1 and 1. The value of the RSCA index greater than 0 indicates comparative advantage, and the value of the RSCA index less than 0 indicates comparative disadvantage (Naseer et al., 2019, p. 66-74).

3.3. Normalised Revealed Comparative Advantage Index

According to Yu et al. (2009) proposes the NRCA index as an alternative and improved measure of the RCA index. The NRCA index is expressed as the normalized form of deviations from expected levels in real trade flows (Hoang et al., 2017, p.53-67). The NRCA index is symmetrical around zero, and its deviation from zero indicates a country's comparative advantage or disadvantage (Saki et al., 2019, p. 462-478). An NRCA index greater than zero indicates that the country has a comparative advantage. Conversely, an NRCA index less than zero indicates that the country is at a comparative disadvantage. The higher the NRCA score, in other words, the higher it is above zero, the greater the comparative advantage of a country. The country with the highest NRCA score is the most competitive (Elsalih et al., 2021, p. 275-294). This index is shown in equation 3:

$$NRCA_{it}^j = \frac{E_{it}^j}{E_t^w} - \frac{E_{it}^w \cdot E_t^j}{E_t^w \cdot E_t^w} \quad (3)$$

The $NRCA_{it}^j$ shows the NRCA index in the commodity i of country j in period t . E_{it}^j is the export of commodity i of country j in year. E_t^w represents the world total exports. E_{it}^w represents world export of commodity i in period t . E_t^j represents total export of country j .

4. Result

4.1. RCA Results

Table 1 shows the result of the calculations of the RCA index for woven and tufted carpet industry. Turkey has had the highest comparative advantage in the woven carpet industry for all years. Although Turkey's competitiveness shows a fluctuating trend in the ten-year period, it is quite strong in global competition. India and Belgium are other countries that have a strong position in the global competition of woven carpets. India's global competition is on an increasing trend while Belgium's is on a decreasing trend. China, on the other hand, has not had a comparative advantage in the global woven carpet industry for all years.

When it comes to tufted carpets, Turkey is the country with the strongest position in global competition, except for 2018. While Turkey has moderate comparative advantage in 2018 and 2019, it has strong comparative advantage in other years. While it is seen that there is a constantly changing competition between Belgium and India in the tufted carpet sector, Belgium had the highest comparative advantage in 2018. The strong competition of Belgium and India until 2015 has been moderate-weak and strong since 2016. While China had weak comparative advantage between 2001-2015, it has not had comparative advantage since 2016. All of the countries showed a decreasing trend in comparative advantage.

Years	Woven Carpet Industry				Tufted Carpet Industry			
	Turkey	China	India	Belgium	Turkey	China	India	Belgium
2011	40,8	0,9	4,5	9,2	23,3	1,4	9,5	9,1
	S	N	S	S	S	W	S	S
2012	47,7	0,8	4,8	8,0	18,5	1,3	9,8	9,5
	S	N	S	S	S	W	S	S
2013	45,6	0,8	4,9	6,2	17,3	1,0	7,1	8,1
	S	N	S	S	S	W	S	S
2014	45,1	0,7	5,2	5,9	19,7	1,4	10,3	9,2
	S	N	S	S	S	W	S	S
2015	41,5	0,7	5,9	6,2	21,2	1,6	12,7	12,7
	S	N	S	S	S	W	S	S
2016	40,2	0,7	6,5	6,0	7,4	0,4	3,9	2,9
	S	N	S	S	S	N	M	M
2017	41,4	0,7	6,2	5,6	8,2	0,5	4,5	4,2
	S	N	S	S	S	N	S	S
2018	41,3	0,7	6,6	5,1	2,4	0,5	1,0	4,1
	S	N	S	S	M	N	W	S
2019	45,7	0,6	6,7	4,7	3,2	0,2	1,7	1,4
	S	N	S	S	M	N	W	W
2020	46,8	0,5	7,4	4,3	5,1	0,3	3,3	2,3
	S	N	S	S	S	N	M	M

Source: Author's calculation. W: Weak, M: Moderate, S: Strong.

Table 1. RCA Results of Two Industry

4.2. RSCA Results

RSCA results for woven carpets are given in Figure 3 and RSCA results for tufted carpets are given in Figure 4. Turkey, Belgium and India have comparative advantage in both sub-carpet industries for all years. While China does not have a comparative advantage in woven carpets, it does not have a comparative advantage in tufted carpets between 2011-2015 and 2016-2020.

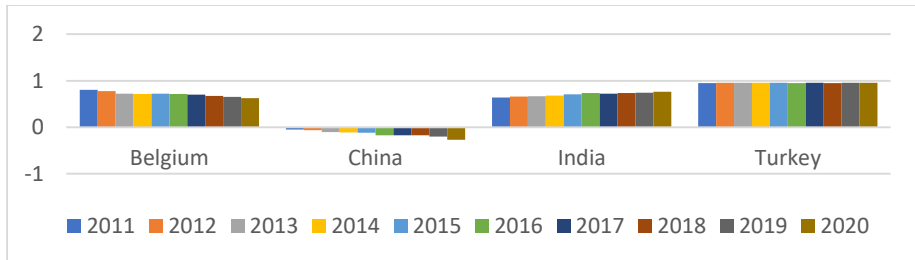

Figure 3. RSCA of Woven Carpet Industry

Belgium and China have a declining trend in global competition in woven carpet. Turkey has a stable trend while India has an increasing trend in woven carpet. In tufted carpet, all countries have a decreasing trend. However, a significant increase in competitiveness is observed for all countries in 2020.

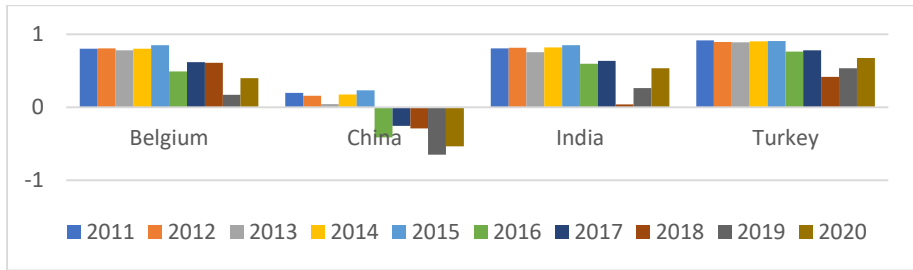

Figure 4. RSCA of Tufted Carpet Industry

4.3. NRCA Results

NRCA results for woven carpets are given in Figure 5. Turkey, Belgium and India has had comparative advantage in woven carpet industry for all years. However China has had no comparative advantage in woven carpet industry for all years. While Turkey and India have an increasing trend in the global competitiveness of woven carpet, Belgium and China have a decreasing trend.

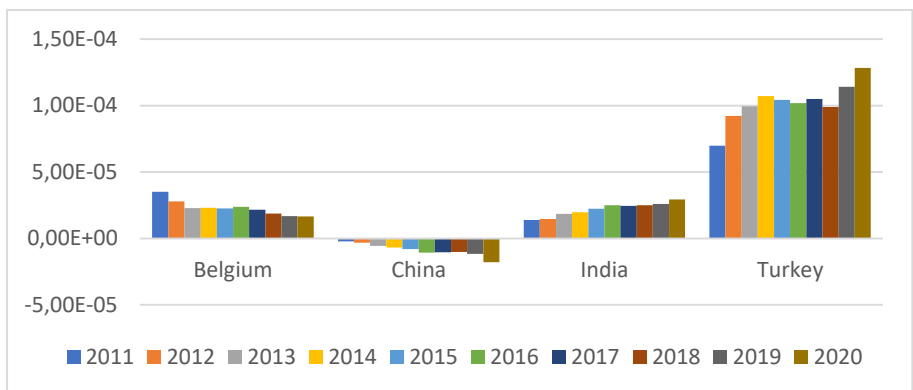

Figure 5. NRCA of Woven Carpet Industry

RSCA results for tufted carpets are given in Figure 6. Turkey, Belgium and India has had comparative advantage in tufted carpet industry for all years. However China has had no comparative advantage in tufted carpet industry since 2016. In tufted carpet, all countries have a decreasing trend in global competition. While the competitiveness of Turkey and India is almost non-existent in 2018, Belgium's competitiveness is quite low in 2019.

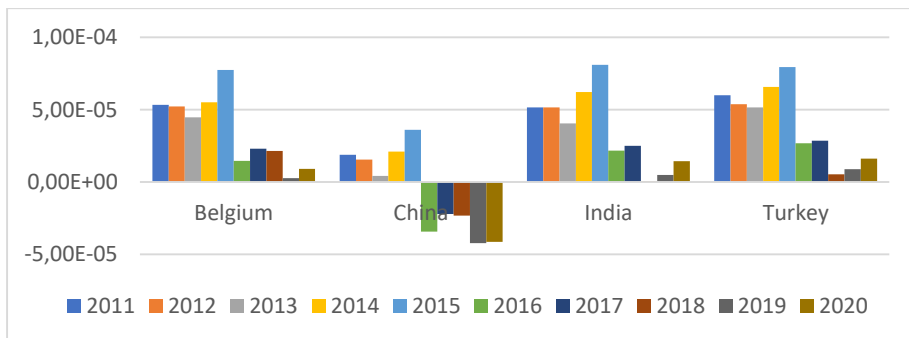

Figure 6. NRCA of Tufted Carpet Industry

5. Conclusion

The study used RCA, RSCA and NRCA methods for the years 2011 to 2020 to assess the revealed comparative advantages and competitiveness of woven and tufted carpet industries in the Turkey and top exporting countries (China, India, Belgium). A high index result means that the product is so important to the country's export economy. Because higher index means higher comparative advantage. Three different index results were consistent with each other.

Turkey has been the country holding the highest comparative advantage among these four countries in the woven and tufted carpet industry. This result of Turkey is not a surprise for the woven carpet industry, where it is the market leader. However, Turkey has a relatively superior competitive power in the tufted carpet market, where it has only a 5% share of the world market and ranks sixth. Turkey can shift its scarce resources to tufted carpet and gain a much larger market share. This is important because the tufted carpet sector is the sub-sector with the largest export share in the carpet sector. Turkey can achieve its market share success in woven carpets for tufted carpets as well.

Looking at Turkey's competitors, Belgium and India have a comparative advantage for the two carpet industries. However, it is far from being a threat in global competition for Turkey in woven carpets. However, India, which has a rising trend in competitiveness in the woven carpet industry, can be expected to be in a better position in the future. In the tufted carpet industry, Belgium and India seem to be important competitors in the global market. China is another country whose results are surprising. China, which has the highest market share after Turkey and India in the woven carpet export market, does not have a comparative advantage. However, China, which is the leader in the tufted carpet export market, has not had a comparative advantage in tufted carpet since 2016.

As a result, Turkey, Belgium and India should continue to specialize in the weaving and tufted carpet industry, but China should shift its resources to different industries where it will be more productive. Policy makers and industry representatives in Turkey should decide to transfer more resources to tufted carpet and pay attention to their important rivals Belgium and India.

REFERENCES

- ABBAS, S., & WAHEED, A. (2017). Trade competitiveness of Pakistan: evidence from the revealed comparative advantage approach. *Competitiveness Review: An International Business Journal*. 27(5), 462-475.
- BALASSA, B., (1965). Trade Liberalization and "Revealed" Comparative Advantage. *The Manchester School*. 33(2), 99-123.
- BASHİMOV, G. (2017). Halı sektöründe karşılaştırmalı üstünlük: Türkiye, Çin ve Hindistan örneği. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 4(3), 39-51.
- BILGIN, M. H., DEMİR, E., LAU, M. C. K., KIN-MAN TO, C., & ZHANG, Z. M. (2011). The Turkish handmade carpet industry: an analysis in comparison with select Asian countries. *Journal of the Textile Institute*, 102(6), 514-526.
- CELE, L. P., HENNESSY, T., & THORNE, F. (2022). Evaluating farm and export competitiveness of the Irish dairy industry: post-quota analysis. *Competitiveness Review: An International Business Journal*. 32(7).
- DALUM, B., LAURSEN, K. and VILLUMSEN, G., (1998). Structural change in OECD export specialization patterns: de-specialization and 'stickiness'. *International Review of Applied Economics*. 12(3), 447-467.
- ELSALIH, O., SERTOGLU, K., BESİM, M., (2021). Comparative advantage of crude oil production: evidence from 28 oil-producing countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*. 30(2), 275-294.
- GORDEEV, R., (2020). Comparative advantages of Russian forest products on the global market. *Forest Policy and Economics*. 119, 102286.
- HINLOOPEN, J., MARREWİJK, C., (2001). On the empirical distribution of the Balassa index. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 137(1), 1-35.
- HOANG, V., TRAN, K., TU, B., NGUYEN, V., NGUYEN, A., (2017). Agricultural Competitiveness of Vietnam by the RCA and the NRCA Indices, and Consistency of Competitiveness Indices. *AGRIS on-line Papers in Economics and Informatics*. 9(665-2018-3598), 53-67.
- KARABAY, G., & SARIÇOBAN, K. (2021). Research on Competitiveness in Technical Textiles: Comparison of Countries Having the Lion's Share of Technical Textile World Exports and Turkey. *Fibres & Textiles In Eastern Europe*, 29(6), 22-31.
- KATHURIA, L. M., (2013). Analyzing competitiveness of clothing export sector of India and Bangladesh: Dynamic revealed comparative advantage approach. *Competitiveness Review: An International Business Journal*. 23(2), 131-157.
- KILIÇARSLAN, Z., (2021). Comparative Analysis of The Competitiveness in The Steel Sector: The Case of Top 10 Steel-Producing Countries. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 60, 755-773.
- LAURSEN, K., (1998). Revealed comparative advantage and the alternatives as measures of international specialization. *DRUID Working Paper*, No. 98- 30.
- MINISTRY of TRADE of TURKEY, Kolay İhracat Platformu, <https://www.kolayihracat.gov.tr/>
- NASEER, M., ASHFAQ, M., HASSAN, S., ADİL, S. A., ARIYAWARDANA, A., (2019). Outlook on the global trade competitiveness of Pakistan's mandarin industry: An application of revealed symmetric comparative advantage framework. *Outlook on Agriculture*. 48(1), 66-74.
- ROSSATO, F., SUSAEТА, A., ADAMS, D., HIDALGO, I., DE ARAUJO, T., DE QUEIROZ, A., (2018). Comparison of revealed comparative advantage indexes with application to trade tendencies of cellulose production from planted forests in Brazil, Canada, China, Sweden, Finland and the United States. *Forest Policy and Economics*. (97), 59-66.

ŞAHİN, D. (2015). Türkiye ve Çin'in tekstil ve hazır giyim sektöründe rekabet gücünün analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (47), 155-171.

SAKI, Z., MOORE, M., KANDILOV, I., ROTHENBERG, L., GODFREY, A., (2019). Revealed comparative advantage for US textiles and apparel. *Competitiveness Review: An International Business Journal*. 29(4), 462-478.

SARIÇOBAN, K., & YALÇIN, M. (2020). Türkiye'nin halı sektörü ihracat rekabet gücünün belirlenmesi ve halı ihracatında söz sahibi ülkeler ile bir karşılaştırma. *Tekstil ve Mühendis*, 27(118), 98-110.

SINGH, V. K., & GAUTAM, A. (2019). Export performance and revealed comparative advantage of India for handloom industry. *Indore Management Journal*, 11(01), 21-36.

TRADEMAP. Trade statistics for international business development. www.trademap.org,

UNCOMTRADE, (2022). United Nations Commodity Trade Statistics Database. United Nations – Department of Economic and Social Affairs. <https://comtrade.un.org/data/>.

YASMIN, B., & ALTAF, S. (2014). Revealed comparative advantage of carpets and textile floor covering industry in Pakistan, India and China. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 35(4).

YU, R., CAI, J., LEUNG, P., (2009). The normalized revealed comparative advantage index. *The Annals of Regional Science*. 43(1), 267-282.

Özet

Ülkeler rekabet güçlerini artırmak için politikalar geliştirmektedir. Belli sektörlerin uluslararası pazarda söz sahibi olmasını ve ülke ekonomisine katkılarını artırmayı hedeflemektedirler. Bu amaçla bazen belirli sektörler desteklenmekte ve ekonominin tamamına yönelik politikalar uygulanmaktadır. Ancak rekabet avantajı olmayan ve uzmanlaşma göstermeyen sektörlerin desteklenmesi kıt kaynakların verimsiz kullanılmasına neden olmaktadır. Öte yandan, uzmanlaşma göstermeyen sektörlerin tespiti de bir sonuçtur ve buna yönelik politikalar uygulanabilmektedir (Karabay ve Saricoban, 2021).

Tekstil sektörünün alt sektörünü oluşturan halı sektörü, Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahiptir (Bashimov, 2017). Halı sektörü sahip olduğu istihdam olanakları, üretim sürecinde yarattığı katma değer ve ihracattaki payı nedeniyle ekonomik kalkınma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır (Şahin, 2015).

Küresel rekabetin yoğunlaşması ve halı sektörünün Türkiye için önemi göz önüne alındığında, Türk halı sektörünün mevcut durumunu, rekabet gücünü ve zorluklarını değerlendirmek oldukça önemli görülmektedir. Ayrıca sektörde dokuma halı ve tüfte halı ihracatının yoğun olması bu iki alt sektör için ayrı bir değerlendirme yapmanın önemini göstermektedir.

Literatürde halı sektörünün rekabet gücünü belirlemeye yönelik çalışmalar olmasına rağmen, tufte ve dokuma halıları analiz eden bir çalışma bulunmamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin tufte ve dokuma halı sektöründeki küresel rekabetini farklı yöntemlerle analiz ederek belirlemek ve rakip ülkeler Çin, Belçika ve Hindistan ile karşılaştırmaktır. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (RCA), açıklanmış simetrik karşılaştırmalı üstünlük (RSCA) ve normalleştirilmiş açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük (NRCA) yöntemleri 2011-2020 yılları için kullanılmaktadır.

Çalışma sonucunda dokuma ve tüfte halı sektöründe Türkiye bu dört ülke arasında en yüksek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip ülke olmuştur. Ancak Türkiye, dünya pazarından sadece %5'lik bir paya sahip olduğu ve altıncı sırada yer aldığı tüfte halı pazarında nispeten üstün bir rekabet gücüne sahip olmuştur. Bu önemlidir çünkü tüfte halı sektörü, halı sektöründe en büyük ihracat payına sahip alt sektör olarak görülmektedir.

Türkiye'nin rakiplerine bakıldığında, Belçika ve Hindistan iki halı endüstrisi için karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmuşlardır. Tüfte halı endüstrisinde, Belçika ve Hindistan, küresel pazarda önemli rakipler gibi görünmektedir. Dokuma halı ihracat pazarında Türkiye ve Hindistan'dan sonra en yüksek pazar payına sahip olan Çin'in, karşılaştırmalı üstünlüğü yoktur. Bununla birlikte tüfte halı ihracat pazarında lider olan Çin, 2016 yılından bu yana tüfte halıda da karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye, Belçika ve Hindistan dokuma ve tüfte halı endüstrisinde uzmanlaşmaya devam etmeli, ancak Çin kaynaklarını daha verimli olacağı farklı endüstrilere kaydırmalıdır. Türkiye'deki politika yapıcılar ve sektör temsilcileri, tüfte halıya daha fazla kaynak aktarmaya karar vermeli ve önemli rakipleri Belçika ve Hindistan'a dikkat etmelidir.

‘New’ Luxury or Off-Canon Luxury: A Compendium for the Changing Definition of Classical Luxury

Aylin Ecem GÜRŞEN*

Abstract

This study aims to present a review for understanding the changing definition of luxury consumption. The ‘new’ luxury concept is shaped by democratization, globalization, sustainability, and meeting luxury with non-western societies. Although the first footsteps of new luxury began to be heard in the early 2000s, studies on this subject started to increase after 2010. This review focuses on 129 studies carried out in 2010-2021 to explain new luxury concept. It was concluded that ‘attainable luxury’, ‘creatable luxury’, ‘sustainable luxury’ and ‘rental (shareable) luxury’ can be components of new luxury. Accordingly, a framework was created, and adjacent keywords were presented with references. Finally, a research agenda for this ‘new’ luxury trend was presented. In contrast to the current many literature reviews on luxury treating the issue as a conservative and classical concept, this study focuses on the ‘new luxury’ and its potential horizons.

Keywords: Consumer Behavior, Luxury, Luxury Consumption, Luxury Marketing, New Luxury

‘Yeni’ Lüks veya Kanon-Dışı Lüks: Klasik Lüksün Değişen Tanımı İçin Bir Özet

Öz

Bu çalışmanın amacı değişen lüks tüketimin tanımını anlamak için bir inceleme sunmaktır. ‘Yeni’ lüks kavramı, demokratikleşme, küreselleşme, sürdürülebilirlik ve lüksün batılı olmayan toplumlarla buluşmasıyla şekillenmektedir. Yeni lüksün ilk ayak sesleri 2000’li yılların başında duyulmaya başlasa da bu konudaki çalışmalar 2010’dan sonra artmaya başlamıştır. Bu literatür özeti, yeni lüks kavramını açıklamak için 2010-2021 yıllarında yapılan 129 çalışmaya odaklanmaktadır. Çalışma sonucunda ‘ulaşılabilir lüks’, ‘yaratılabilir lüks’, ‘sürdürülebilir lüks’ ve ‘kiralık (paylaşılabilir) lüksün yeni lüksün bileşenleri olabileceği sonucuna varılmıştır. Buna göre bir çerçeve oluşturulmuş ve ilişkili anahtar kelimeler referanslarla sunulmuştur. Son olarak, söz konusu ‘yeni’ lüks için bir araştırma ajandası sunulmuştur. Konuyu muhafazakâr ve klasik bir kavram olarak ele alan mevcut birçok literatür incelemesinin aksine, bu çalışma ‘yeni lüks’ ve onun potansiyel ufuklarına odaklanmaktadır.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 16.04.2022

Kabul/Accepted: 28.02.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1104383>

* Res. Asst. Dr., Department of Business Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Galatasaray University, Istanbul, Türkiye. E-mail: agursen@gsu.edu.tr

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3126-1644>

Anahtar Kelimeler: Tüketici Davranışı, Lüks, Lüks Tüketim, Lüks Pazarlama, Yeni Lüks.

Introduction

When looking luxury consumption's history, Veblen's 'Conspicuous Consumption' and Bourdieu's 'Distinction Theory' emerges as two important pillars (Batat, 2019). Following, Kotler explained consumer behavior with models other than marginal utility, as an output of the social environment (Mason, 1993a). Leibenstein (1950), by addressing conspicuous consumption with consumer demand, defined bandwagon, veblen and snob effects. Vigneron and Johnson (1999) elaborated this issue on brand axis. In time, increase in population and income created a fragmented market for luxury (Mason, 1993b). This also affected the definition and scope of luxury.

The democratization of luxury provided wider access to luxury products (Fiske & Silverstein, 2001). Fiske and Silverstein (2001) described non-traditional definition of luxury as 'new luxury'. The beginning of luxury's democratization process is associated with industrialization, mass production, and new trade techniques (shops, advertisements, free entry, fixed and low prices) (Lipovetsky & Roux, 2015). The democratization of luxury started to be mentioned since the 80s in academic research (Gutsatz & Heine, 2018). The expansion of the luxury market and luxury product groups (Silverstein & Fiske, 2003) cultural and financial changes (Roper et al., 2013) were effective in this trend. The term 'new luxury' (also considered as the democratization of luxury as it means a wider access to luxury (Plażyk, 2015)) makes a consumer-oriented definition by treating affordable products in terms of luxury (Danziger, 2005). New luxury takes experience to the forefront (Cristini et al., 2017) and is seen as a product of modern people's desire for a better life, equality, and freedom (Lipovetsky & Roux, 2015).

Luxury consumption is crucial for understanding the consumption phenomenon as it has liaisons with ethical, economic, and political issues (Hilton, 2004). Inclusion of Chinese and young consumers in the market, online channels, emergence of new retail formats, changing roles of women, increased education level, emotional awareness, luxury's expanding market, counterfeit products, sustainability and globalization were linked to the emergence of this 'new' luxury concept (Aliyev et al., 2019; Chandon et al., 2019; Silverstein & Fiske, 2003). New luxury is also seen as a product of luxury brands expanding outside western societies (Belk, 1999). While France and Italy represent the old luxury with its iconic heritage and tradition, the new luxury is considered of American origin (Turunen, 2015). While the modernization of luxury was associated with its spread outside of France, non-western societies were influential in its democratization process (Lipovetsky & Roux, 2015). Luxury's shift from west to east and the increasing importance of the middle class in the world economy are important for understanding the new luxury (Kharas & Gertz, 2010).

The democratization of luxury lead Japan to be an emerging market for luxury in the 1960s (Fujioka et al., 2018). Kapferer (2014) marked China's position as the pioneer and spreader of innovation throughout history and mentioned this country's potential to transform luxury industry as it transformed Marxism and Buddhism. Luxury consumption in developing countries has also been the subject of various studies in this process (e.g. Jhamb et al., 2020; Kumar & Paul, 2018; Paul & Mas, 2016). Kumar and Paul (2018) revealed that westernization effect is still an important parameter in determining the mass prestige value. With the internationalization of luxury in the 80s and the developments in the 90s and 2000s, maintaining the prestige and appealing to the mass market became important challenges (Lipovetsky & Roux, 2015), balancing the scarcity and rarity principles has become a critical issue (Catry, 2003). Kapferer (2012) coined the

term 'abundant rarity' for this purpose and found that penetration nourishes awareness, although it undermines desirability (Kapferer & Valette-Florence, 2018).

According to Deloitte's 2019 report, a growth of 3% to 5% is attended in the luxury industry until 2025. This report showed also that Chinese consumers and young people would gain importance in the market. Also, the HENRY (high-earners-not-rich-yet) and Z generations will become capital for the future luxury market (Deloitte, 2019). Hanna (2004) pointed out the importance of young and fashion-conscious consumers who make 'emotional buy'. However, the growing and diversifying luxury market was shaken like all other industries with the COVID-19 pandemic. The effect of the pandemic on two important countries for luxury (China, which constitutes the majority of its market and Italy, where most luxury brands have headquarter and suppliers) gives a clue about the magnitude of this impact (Bain and Company, 2020). According to the Deloitte 2020 report, with the emergence of the COVID-19, international fashion events, duty-free shops, shops in lock-down countries becoming idle, and the income uncertainty of consumers become crucial issues. 'Woke fashion' (a millennial expression emphasizing ethical and sustainability issues, digitalization, experience and customization) (Deloitte, 2020), adapting to the 'new normal' by focusing on digitalization and sustainability was shown as luxury industry's solutions to survive (McKinsey and Company, 2020).

This study aims to explain the changing structure of luxury consumption as a result of all the factors mentioned above. There are literature reviews about luxury consumption, but these works generally discussed luxury as a conservative and classical concept. Silverstein and Fiske (2003) coined the term 'masstige' for the changing definition of luxury. Kumar et al. (2019) conducted a comprehensive literature review on the Masstige Theory. Unconventional luxury focused on experience and subjectivity (Thomsen et al., 2020) is also important for the theoretical foundations of the new luxury. ('Unconventional marketing' is a term used for marketing activities that go beyond conventional and classical practices (Cova & Saucet, 2014)). The term 'unconventional luxury' was used for describing a consumer-oriented approach that highlights the 'experiential, agentic, ephemeral' (Thomsen et al., 2020) 'hyper-personalized and unique' (Rosenbaum et al., 2019) dimensions of luxury.

This study follows the masstige theory and unconventional luxury approaches in terms of looking at luxury from a different perspective. It intends to address the changing structure of luxury. In this context, firstly how the new luxury differs from the classical, the new luxury consumption forms and what the product is for the new luxury are discussed. Then, the new luxury's representative titles (attainable, creatable, sustainable, shareable (rental)) determined within the scope of the present study are explained in detail. Finally, a research agenda parallel to Paul (2019b) and Chen et al. (2021b)'s approaches is presented and how the new luxury can be handled in terms of "Theory, Context, Characteristics, and Methodology" is elaborated. For this purpose, a domain-based literature review was carried out. Titles thought to be descriptive for the new luxury are identified and explained. Further, a framework concerning the concepts thought to be determinant for each title is visualised with literature references. Finally, a research agenda to present a road map on topics concerning the new luxury is introduced.

Methodology

This study's methodology shaped according to Paul and Criado (2020), Paul and Rosado-Serrano (2019), Rana and Paul (2017), Ertürk et al. (2019), and Riboldazzi et al. (2021)'s literature review approaches. Accordingly, a domain-based literature review was conducted, and the synopsis of the study was created based on Paul and Criado's (2020) work. Hence, a promising new topic (new luxury in this study) is examined.

Methodology section’s titles arranged in line with the suggestions of Paul and Criado (2020).

Figure 1 shows review process:

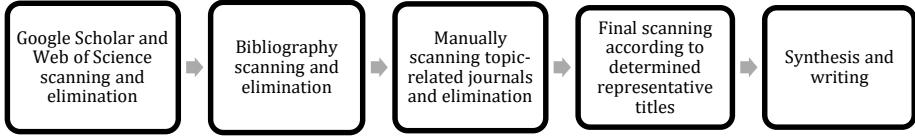

Figure 1. Research process

Topic Selection

Luxury is an old topic. Both academic and industrial studies have been carried out in the field of luxury for many years. However, the perspective based on the definition of “non-traditional”, “unconventional”, “masstige” luxury, which started with Silverstein and Fiske (2003) and developed with the contribution of names such as Kumar et al. (2019) and Cova and Saucet (2014) is relatively new. Based on relatively low number of studies in this area, it was thought to deal luxury from “new luxury” glasses.

For some examplaire literature reviews on luxury see Table. 1.

Author and year	Article name	Topic
Thirumaran et al. (2021)	The Role of Social Media in the Luxury Tourism Business: A Research Review and Trajectory Assessment	Luxury tourism and social media
Dhaliwal et al. (2020)	The consumer behavior of luxury goods: a review and research agenda	Luxury goods, factors related to luxury buying behavior
Kunz et al. (2020)	Sustainable luxury: current status and perspectives for future research	Sustainable luxury
Kumar et al. (2019)	‘Masstige’ marketing: A review, synthesis and research agenda	Mass Prestige (Masstige) marketing
Jain (2019)	Factors Affecting Sustainable Luxury Purchase Behavior: A Conceptual Framework	Sustainable luxury
Athwal et al. (2019)	Sustainable Luxury Marketing: A Synthesis and Research Agenda	Sustainable luxury
Ko et al. (2019)	What is a luxury brand? A new definition and review of the literature	Luxury brand and luxury branding
Aliyev et al. (2019)	A comprehensive look at luxury brand marketing research from 2000 to 2016: a bibliometric study and content analysis	Luxury branding
Arrigo (2018)	Social media marketing in luxury brands. A systematic literature review and implications for management research	Luxury brands and social media
Gurzki and Woisetchläger (2017)	Mapping the luxury research landscape: A bibliometric citation analysis	Luxury research in general
Ghosh and Varshney (2013)	Luxury goods consumption: A conceptual framework based on literature review	Luxury goods consumption

Table 1. Literature reviews about luxury

As seen from the table above, reviews on luxury generally focus on its definition and relatively recent studies deal with luxury in terms of issues such as sustainability and social media. So, a detailed literature review about 'new luxury' would contribute to reveal the direction of luxury consumption. Following the topic selection databases such as Web of Science and Google Scholar were checked to confirm the subject's originality.

Journal Selection Criteria, Identification of Streams and Period Coverage

Google Scholar is cited as the most comprehensive data source in terms of social sciences (Martín-Martín et al., 2021) while Web of Science and Scopus are cited as less inclusive resources on Sciences and Humanities (Martín-Martín et al., 2018). Since the new luxury is a relatively new concept, the first literature review was carried out on Google Scholar to deal with the subject extensively. Still, an additional search was realised on Web of Science to ensure that studies in high-quality journals were included. In addition, the bibliographies of the main articles were scanned manually. Throughout the process, studies in reliable and academically competent journal databases such as Springer, SagePub, Wiley, Sciencedirect, and Emerald were taken into consideration.

Articles Search and Inclusion Criteria Using Keywords

It possible to say that luxury has gone beyond the traditional view with Fiske and Silverstein's Boston Consulting Group Report in 2001. Parallel to this, studies to explain the new luxury also cover the last 20 years. The keywords used for searching process were 'luxury', 'new luxury', 'luxury consumers', 'luxury consumption', 'democratization / democratised luxury', 'luxury marketing', 'masstige'. Then, 'luxury literature review' and 'conceptual luxury' expressions were scanned to include important review and conceptual articles on the subject. After defining the representative titles for new luxury according to this initial search process, these representative titles were also scanned. The purpose of this final screening was to determine once again the articles (if any) first raising these concepts.

As each literature review would have specific inclusion and exclusion criteria (Meline, 2006), this study is composed of sources that can contribute to explain the 'new luxury'. For a review article, conceptual studies would contribute to suggestions concerning the field while practical studies would contribute to theoretical suggestions (Paul, 2020). To address this study's relatively new subject extensively, both theoretical and practical studies were included.

Research about the new luxury gained momentum in recent years. The article remarking the footsteps of the new luxury was already a Boston Consulting Group report. For this reason, the inclusion-exclusion criteria was more flexible in terms of publication type. Counterfeit luxury, second-hand luxury, sustainable fashion brands are not discussed in detail. Although these titles have common areas with new luxury, they evaluated as not enough 'new'. In addition, masstige theory in detail, new luxury's relation with brands and digital luxury (as it's mostly a brand-focused subject (e.g. Liu et al., 2019; Okonkwo, 2009;)) were left out of the scope of this study. Our study focuses mostly on experiential and brand-neutral dimension of luxury. Consequently, 129 sources were included.

Identification of Streams and Time Period Review

This study aims to contribute to the Masstige Theory (Kumar et al., 2019; Silverstein & Fiske, 2003) and unconventional luxury (Thomsen et al., 2020) concepts

addressing the changing definition of luxury. While Masstige Theory is a price, prestige and brand oriented approach (Silverstein & Fiske, 2003; Kumar et al., 2019), new luxury elaborated here can also be created independently from brands and without spending any money (e.g. taking time for themselves (Kreuzer et al., 2020). So, it can be said that new luxury elaborated in this review could be positioned as a more distant approach to brands.

Literature Review

In this section, firstly the factors thought to be prominent in the formation of new luxury were discussed under 'non-classical definitions of luxury', 'new forms of luxury consumption', 'product for the new luxury' titles. Secondly, new luxury concept was elaborated.

Non-Classical Definitions of Luxury

Increase in the number of people who can access luxury globally, luxury brands starting to offer low-priced versions of their products (Okonkwo, 2007) or target new consumer groups with more accessible prices (Kapferer & Laurent, 2016) was shown as the main reasons of luxury market's expansion. Today, luxury's homogeneous target market called 'happy few' has become a wider consumer group with many different expectations (Chandon et al., 2016). This new mass market different from the traditional, characterized by experiential and emotional dimensions was entitled 'luxury / populuxe' (Granot et al., 2013). Luxury consumption of masses was explained by 'bandwagon' luxury consumption (Kastanakis & Balabanis, 2012).

Increase in purchasing power of the middle class (Eng & Bogaert, 2010) and developing country consumers tending towards luxury (Ajitha & Sivakumar, 2017) were cited as reasons for this expansion. Dubois et al. (2005) defined consumers' relationship with luxury with three different segments: 'elitists' (happy few), 'democratics' (new luxury consumers) and 'distant' (who do not have any relation or interest in luxury). As a result of this situation, new expressions emerged to indicate new luxury consumption approaches.

'Modern luxury' was used to signal luxury's changing meaning once directly associated with aristocracy, haute-couture, big fashion houses, and branding (Lipovetsky & Roux, 2015). This affordable luxury associated with bourgeois and 'kitsch' was also expressed with words such as 'faux luxe' and 'demi-luxe' (Lipovetsky & Roux, 2015). 'Deluxe', 'masstige', 'opuluxe', 'premium', and 'real luxury' are other words to indicate luxury's access expansion (Kapferer & Bastien, 2009). On the other hand, 'post-modern' or 'hyper-modern' luxury was used to describe globalised and financialised luxury, together with global brands, broad brand portfolios, and international businesses (Lipovetsky & Roux, 2015).

Table 2 shows the concepts used for the non-classical luxury definitions.

Concept-word	Source
1. ‘Traditional luxury’ 2. ‘Modern luxury’ 3. ‘Faux-luxe’ / ‘demi-luxe’ (democratization of luxury) 4. ‘Post-modern’ or ‘hyper-modern luxury’ 5. ‘Luxe emotionnelle’	Lipovetsky and Roux (2015)
‘masstige’	Silverstein and Fiske (2003), Kumar et al. (2021), Paul (2018, 2019a), Kumar and Paul (2018), Truong et al. (2009)
‘deluxe’, ‘masstige’, ‘opuluxe’, ‘premium’, ‘real luxury’.	Kapferer and Bastien (2009)

Table 2. The concepts used in the literature when discussing the process of democratization of luxury

New Forms of Luxury Consumption

For new luxury consumption, experiencing rather than having has become important (Cristini et al., 2017). There is a transition from concrete, status signaling luxury product consumption to customer experience (Dion & Borraz, 2017). While in conspicuous luxury functional dimensions like quality, situational dimensions like accessibility, socio-cultural dimensions like status was coming to the fore (Batat, 2019) in experiential luxury symbolic, emotional, hedonic, personalised and familiar elements gain more importance (Batat, 2019; Sudbury-Riley et al., 2020). Although generally accepted luxury products are designer bags or traveling abroad, people can also regard driving compared to walking or cycling as luxury (Sloman et al., 2018). Experience has advantages such as only belonging to the individual, creating social capital, and preparing the ground for the best stories (Madan, 2018).

Belk’s (1999) ‘little luxuries’ concept can be seen as the early footsteps of the shift towards experience in luxury. The author cited chocolate as an example of ‘little luxury’ as it is not rare or expensive, but still preserves its ‘special’ perception by being a guilty pleasure and identified with celebrations. ‘Everyday luxury’ (Banister et al., 2020), ‘luxury moments’ (Wallpach et al., 2019), ‘my little luxury’ (Bauer et al., 2011), ‘self-gifting luxury’ (Dhaliwal et al., 2020) are other reflections of this approach. Kauppinen-Räsänen et al. (2019) defined luxury with well-being, meaning loading, subjective perceptions, and context. As can be seen, new luxury became associated with making and feeling more than having (Madan, 2018). Consumption for the new luxury can be explained by non-consumption as well as classical and new theories (Dubois et al., 2021).

Luxury consumption continues to diversify and gain new layers. Inconspicuous consumption appears as a subtitle of new luxury consumption (Berger & Ward, 2010; Wu et al., 2017). The inconspicuous consumers see luxury as a tool to live their lives more comfortably and to realise themselves (Makkar & Yap, 2018). The implicit, more polite, and less aggressive manner of conspicuous consumption was named as ‘low key conspicuous behavior’ (e.g. sharing a photo with a branded luxury item on social media, where the brand appears vaguely, with a caption unrelated to the brand) (Chen et al., 2021a). That depicts the situation of a person denying to consume prestigious brands near their superiors (‘boss ceiling effect’) is another example of the changing definition of conspicuous luxury consumption (Jia et al., 2019).

New luxury’s prominent experience dimension could be handled in a wide range from having a nice meal outside or drinking a nice bottle of wine, to traveling luxurious

exotic locations or owning a luxury boat (Madan, 2018). Yeoman and McMahon-Beattie (2018) used the term 'space tourism' in two meanings as it both expresses reality and gives a clue about the limits of change in the meaning. It is expected that inexpensive activities based on human interaction with nature will continue to attract attention, and options based on exotic, risky, and expensive experiences will fade away (Flatters & Willmott, 2009).

Product for the New Luxury

Luxury is a concept associated with uniqueness and scarcity, but since the 18th century, not very expensive or unique products can also be considered luxury (Carnevali, 2007). Old luxury products were associated with concepts such as 'price, quality, aesthetics, rarity, extraordinariness and symbolism' (Heine & Phan, 2011). But more generally, defining a product as a luxury is a fluid evaluation as luxury is socially constructed in a specific time and place (Belk, 1999).

Affordable luxury concept brings a new dimension to the definition of luxury products. Zhao and Jin (2017) defined affordable luxury as more reachable and abundant products having a quality and design similar to classic luxury products. New luxury creates demand by bringing a new breath and interpretation to an existing category by stimulating emotional and experiential dimensions (Silverstein et al., 2005). In terms of new luxury, product categories are quite wide, from coffee to electronics, from chocolate to pet food, from food to oral care (Fiske & Silverstein, 2001). Besides, Chadha and Husband (2006) emphasised the Asian influence in the prominence of digital luxury products (e.g. 'one person' technologies such as smartphones and laptops opening new areas for luxury).

For new luxury products, consumer perception is an important parameter. For instance, Mundel et al. (2017) discussed that millennial consumers have a similar perception of quality but different definitions concerning luxury and affordable luxury. Authors also highlighted that products such as film, music, holiday, and sneakers can be labeled as a necessity or affordable luxury. (They also draw attention to the importance of marketing activities in shaping this perception.)

New Luxury: Attainable, Creatable, Sustainable, Rental (Shareable)

According to our literature review attainable luxury, creatable luxury, sustainable luxury and rental luxury were identified as representative titles of the new luxury. In this section, these titles are discussed in detail.

Figure 2 shows representative titles of the new luxury.

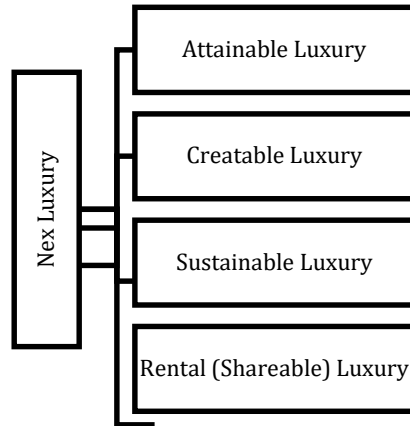

Figure 2. Representative titles of new luxury

Attainable Luxury

As far as we knew, ‘attainable luxury’ was first conceptualised by Tennant (1994) as a luxury independent from brands. In affordable luxury marginal benefit is fed through abstract value proposition presented with individual and collective meanings (Charitatos & Christodoulou, 2015). It is a result of meeting luxury with middle-class and experience-oriented approaches (Yeoman & McMahon-Beattie, 2011). Although experience is a determining factor in terms of the ‘new luxury’ (Batat, 2019; Cristini et al., 2017; Dion & Borraz, 2017) we evaluated that this concept is more prominent under the ‘attainable luxury’ title.

With new luxury, product groups have also diversified. Elaboration in economic power and taste level created a demand for better products and led new product groups (Silverstein & Fiske, 2003). This new luxury in question (also called ‘masstige’) could even be a sandwich prepared with seasonal ingredients, with a high but affordable price (‘accessible super premium’) (Silverstein & Fiske, 2003). Likewise, Palka and Newerli-Guz (2018) elaborated ice cream as a luxury product. Luxury food products are an important research area in understanding the traditional and new motivations of luxury consumption (Hartmann et al., 2016). American consumers preferring fast-casual restaurants that offer quality and sophisticated food at affordable prices is another example of this situation (Silverstein et al., 2005).

Affordable and attainable luxury is also a prominent research subject for tourism industry (Lo & Yeung, 2019) as luxury consumption has become directly related to experience and uncountable elements like well-being (Yeoman & McMahon-Beattie, 2011). In fact, shifting from material objects to experience offers important opportunities for the sharing economy in many industries from retail to hospitality (Andjelic, 2010).

Creatable Luxury

This approach is closely related to Belk’s (1999) work. A new quest emerging with luxury consumption shifting from product logic to experience is described as ‘moments of luxury’ and elaborated with elements such as hedonism, escape, and transience (Holmqvist et al., 2019). For new luxury, everything is not money. With all its subjective,

relative, contextual, cognitive, and emotional dimensions taking time for themselves can be defined as a luxury (Kauppinen-Räsänen et al., 2019). For instance, Kreuzer et al. (2020) elaborated human relationships as luxury. This new definition (which is less about concrete features) can easily be associated with non-commercial elements such as 'moments of silence', 'weekday luxury' (Kauppinen-Räsänen et al., 2019) or freedom (Llamas, 2016). Llamas (2016) emphasised that freedom may be a crucial source for understanding consumer behavior in areas such as rebellious consumer behavior and volunteering.

Sustainable Luxury

The first meeting of luxury with sustainability took place with vintage products and slow fashion trend (Brun et al., 2015). In consumer mind, some words related to sustainability, such as recycling, are considered to be incompatible with luxury (Achabou & Dekhili, 2013). Consumer's point of view on the interaction between luxury and sustainability reveals contradictory thoughts (Beckham & Voyer, 2014). Successful people may want to signal their concerns about environmental and social issues (Bendell & Kleanthous, 2007). The degree of contrast perceived between sustainability and luxury is related to how luxury is defined by consumer, and consumers who associate luxury with a special quality associate sustainability with luxury more easily (Kapferer & Michaut, 2015).

Consumers' attitudes for sustainability differ according to parameters such as generation (Pencarelli et al., 2020) and culture (Henninger et al., 2017; Karatzas et al., 2019). Generation Z, which represents an important consumer group for the future, stands out with its sensitivity on sustainability (Kautish & Sharma, 2019) and differs in their attitudes towards luxury (Shin et al., 2021). Consumers generally don't act with ethical impulses in luxury purchases compared to commoditised products (Davies et al., 2012). Kapferer and Michaut-Denizeau (2020), who suggested the word 'disengagement' instead of insensitivity on sustainability, found that millennials did not differ from other generations in this regard.

Although the coexistence of the words sustainability and luxury is an oxymoron for many people, an increasing number of managers in the luxury industry started to pay attention to environmental and working conditions (Kahn, 2009). Sustainable development's nature prioritizing social and economic cohesion is seen as the reason for this perception of conflict (Kapferer & Michaut-Denizeau, 2014). Luxury and sustainability is also a promising application and research field in gastronomy (Batat, 2020) and eco-tourism (Ryan & Stewart, 2009). Batat (2021) drew attention to the importance of the gastronomy sector in creating destination attractiveness. The green clover symbol (Lee, 2020) can be considered as an indicator of the trend towards sustainability in luxury gastronomy field. Also, the combination of luxury and sustainability could be considered as a disruptive innovation (Bendell & Thomas, 2013).

Rental (Shareable) Luxury

Rental luxury concept started to be studied mostly in fashion field and in the last 2-3 years. (e.g. Jain & Mishra, 2020; Mishra et al., 2021). Although it is considered together with vintage and second-hand consumption (e.g. Battle et al., 2018; Hu et al., 2019;), as stated previously, these issues are beyond the scope of this study. This section builds upon the relationship between rental luxury and new luxury. Yeoman (2011) associated luxury with 'mercurial consumption'. Mercurial consumption is a concept developed by Flatters and Willmott (2009) to explain consumer behavior in stagnant economic periods and

crisis psychology. This form of consumption is an output of the free shopping environment without brand loyalty, created by technological developments, social networks, eco-awareness, ethics, and healthy life concerns (Yeoman, 2011). Rental luxury was elaborated as one of the outcomes of this situation (Yeoman, 2011) and Internet was shown as an important means for this renting process from consumer to consumer (Chandon et al., 2017).

Luxury industry offers important opportunities for rental and sharing economies (Chandon et al., 2017). The most prominent common point of new luxury and sharing economy is experience (Madan, 2018). Sun et al. (2021) found that consumers would buy multiple products at the same price rather than buying a single durable luxury product and emphasised the sharing economy's potential to create win-win situations. Also, second-hand and rental luxury paved the way to the commoditization of luxury (Batat, 2019). On the other hand, consumption practices based on renting and sharing contribute to sustainability by increasing the use of luxury products (Osburg et al., 2020). Pantano and Stylos (2020) named 'cinderella moment' the rental consumption that combines sustainability with the opportunities offered by online platforms. Also, Guzzetti et al. (2021) found that anti-consumption and recreational motives come to the fore in renting vintage and second-hand luxury.

Discussion

This study aims to present a domain-based literature review concerning the new luxury concept. Accordingly, we concluded that four titles would be important in future research and activities on luxury. These titles are 'attainable luxury', 'creatable luxury', 'sustainable luxury' and 'rental luxury'. Based on this review a framework for new luxury is created. Figure 3 shows representative titles of the new luxury in detail with its subtitles and literature references.

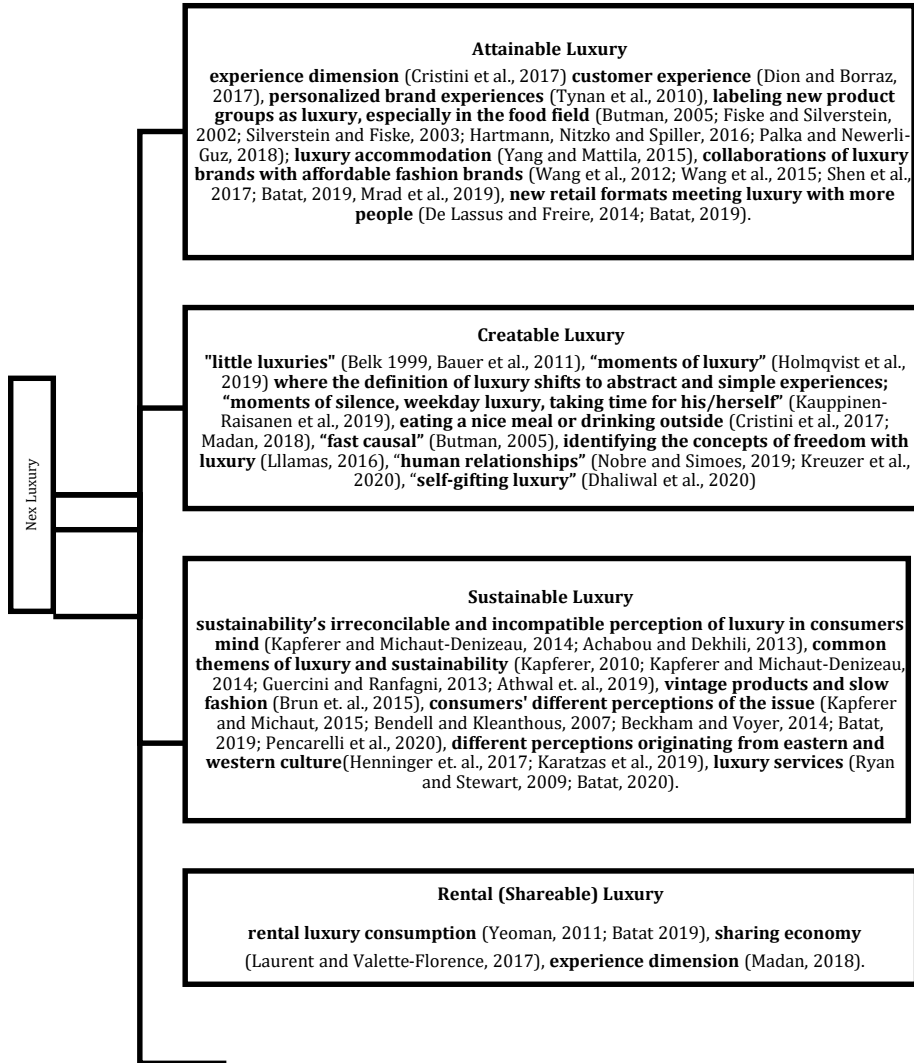

Figure 3. Representative titles of the new luxury in detail

Research Agenda

This study deals with new luxury concept whose theoretical foundations are created by masstige theory (Kumar et al., 2019; Silverstein & Fiske, 2003) and unconventional luxury (Thomsen et al., 2020). It provides a literature analysis and classification for new luxury. Based on the approaches of Paul (2019b), Chen et al.

(2021b), we present a research agenda on the axis of "Theory, Context, Characteristics, and Methodology".

Theory

As mentioned in the introduction part, the concept of luxury is an old subject with a solid theoretical background. Veblen's 'Theory of Leisure Class' and Bourdieu's 'Distinction Theory' constitute the basic studies of old luxury (Batat, 2019). Besides this, as pointed out by Kotler, explaining the relationship of consumer with luxury in the social context (e.g. 'Veblenian Social Psychological Model') with theories other than marginal utility provided important opportunities in understanding the relationship between luxury and consumer (Mason, 1993a). However, these concepts are not yet researched within the scope of new luxury. For this reason, studies discussing the compatibility and connection of old and new luxury theories can provide outstanding contributions.

As mentioned earlier, it is also possible to talk about new luxury-specific theoretical structures. The first of these is 'Masstige Theory' conceptualised by Silverstein and Fiske (2003) and developed by names such as Kumar et al. (2021), Paul (2015, 2018, 2019a), Kumar and Paul (2018), Truong et al. (2009), Kastanakis and Balabanis (2012, 2014), Cristini et al. (2017), Nobre and Simões (2019). The second is unconventional luxury (Cova & Saucet, 2014; Thomsen et al., 2020). These approaches can be the source of theoretical, qualitative and quantitative studies on the new luxury. Also, liquid consumption (Bardhi & Eckhardt, 2017; Bardhi et al., 2020) has the potential to be another theoretical foundation for the new luxury.

Context

New luxury is a concept that has begun to develop when countries such as America, China, and Japan have started to have a say in the luxury market, apart from continental Europe (Belk, 1999; Fujioka et al., 2018; Kapferer, 2014; Lipovetsky & Roux, 2015). The importance of China in the luxury market is revealed both in industrial reports and academic studies (e.g. Bain and Company, 2020; Kapferer, 2014). Accordingly, luxury consumer behavior research has been the subject of numerous single or comparative quantitative studies in Europe, America, and developing countries. On the other hand, the works here are mostly on old luxury. Qualitative and quantitative studies focused on new luxury can make significant contributions both to the theory and industry. Besides, how the new luxury, which is not of western origin, is evaluated in different cultures can be considered comparatively. Especially, western consumer's views about the emergence of new luxury independently from their societies may yield interesting results.

Secondly, as mentioned in detail during the review, the product range of luxury has been diversified with new luxury. This situation is in harmony with Belk (1999) 's fluid, socially constructed according to space and time luxury product definition. The 'new' luxury goods can consist of many different products (Silverstein & Fiske, 2003). Studies aimed at understanding consumer perceptions and attitudes in terms of luxury products can reveal important findings. Food products (e.g. Hartmann et al., 2016; Palka & Newerli-Guz, 2018; Silverstein et al. 2005) stand out in this area. Another area that posing a potential for new luxury research is tourism industry that offers affordable luxury (Lo & Yeung, 2019; Yeoman & McMahon-Beattie, 2011). The luxury gastronomy field (Batat, 2020), eco-tourism's relationship with the new luxury (Ryan & Stewart, 2009) offer yet undiscovered research areas.

It is also important to have a deep understanding of the new luxury consumers, which are prominent in the changing market of luxury in both industry reports and

literature (e.g. Batat, 2019; Deloitte, 2019; Kapferer, 2014, 2017; Leban & Plennert, 2018;). Generation Z who differs from previous generations in terms of their attitudes towards luxury consumption is also an under-studied subject (Shin et al., 2021).

Digitalization and sustainability are other important areas of study for luxury. Both subjects have been studied more than other areas in terms of new luxury. The contradictory views consumer about the relationship between luxury and sustainability (Beckham & Voyer, 2014) can be discussed in-depth with qualitative research. Also, although rental luxury and sharing economy was studied previously (e.g. Chandon et al., 2017; Madan, 2018; Yeoman, 2011), it still offers potential (investigating its in-depth relationship with consumer characteristics.)

Characteristics

Since the new luxury brings different consumption styles, it offers a very rich range of consumer research. 'Little Luxuries' (Bauer et al., 2011; Belk, 1999; Dhaliwal et al., 2020; Holmqvist et al., 2019; Kauppinen-Räsänen et al., 2019; Kreuzer et al., 2020) still provides a niche area for understanding the subjective and experiential dimension of new luxury. In parallel with the above perspective, Llamas (2016) emphasised that freedom can also be seen as a kind of luxury and encouraged its exploration with rebellious consumer behavior and volunteering. Consumerism and consumer cynicism are other topics related to this view.

One of the most important concepts in terms of the new luxury is experience (Batat, 2019; Cristini et al., 2017; Dion & Borraz, 2017; Flatters & Willmott, 2009; Sloman et al., 2018; Sudbury-Riley et al., 2020; Wallpach et al., 2019) and these experiences do not have to be extreme, expensive, or material. Bauer, von Wallpach and Hemetsberger (2011) drew attention to the importance of the experience factor in new studies on luxury. In this respect, the relationship between new luxury and experience should continue to be explored in today's market environment, where experience is already very prominent (Cristini et al., 2017; Thomsen et al., 2020).

Charitatos and Christodoulou (2015) talked about the importance of individual and collective meanings for affordable luxury. Addressing the issue in different cultures within the scope of new luxury can present important findings. 'Mercurial consumption's' relationship with new luxury (Flatters & Willmott, 2009; Yeoman, 2011) has not been discussed in depth.

Developing a new luxury scale that is not product or brand oriented in line with the changing definition of luxury can offer significant returns for understanding consumer's relationship with luxury. Nobre and Simões's (2019) study explaining the relationship between consumers and new luxury brands can be considered as one of the first examples of its kind. However, a new scale that is not brand-focused would be highly useful. COVID has affected the luxury market like all industries (Bain and Company, 2020; Deloitte, 2020; McKinsey and Company, 2020), and the new luxury industry, which attaches importance to issues such as human relationship (e.g. Belk, 1999; Kreuzer et al., 2020) and human interaction with nature (e.g. Flatters & Willmott, 2009), may be the key to exit this situation.

New luxury offers many new and different perspectives for introducing new consumption styles, new consumer-product relationship formats, new products, and so on. So, the approaches may not be limited to the above suggestions.

Methodology

Qualitative and quantitative studies will contribute significantly to understand perceptions and attitudes towards new luxury. There is a need to research consumer-oriented (rather than business-oriented) definitions of luxury in terms of consumer tastes and fashion (Roper et al., 2013). In this respect, understanding how consumers define new luxury constitutes an important field of study. These studies can also contribute to the 'luxe emotionelle' approach of Lipovetsky and Roux (2015) that highlights the personal, emotional dimensions and the demand side of luxury. On the other hand, due to its novelty the new luxury may require adopting some unusual applications for businesses. Looking at new luxury from the supply side (business, brands and, designers) through qualitative studies may reveal important findings since it is also possible to interpret new luxury as a kind of disruptive factor (Bendell & Thomas, 2013) for the industry.

For luxury services, the Gap Model conceptualised by Parasuraman et al. (1985) becomes thoroughly ambiguous, as new luxury is a very subjective concept. So addressing this situation with qualitative studies both business and consumer sides may contribute important results. Like the classic gap model approach, studies to understand consumer's new luxury perception and the knowledge of managers about consumer views on new luxury can be investigated with qualitative studies. The result can help defining the service gap in terms of new luxury and provide important data to service businesses. Addressing new luxury with service dominant logic putting 'intangibility, exchange process and relationships' at the center (Vargo & Lusch, 2004) can contribute to the development of both new luxury and service literatures.

As the definitions of luxury products and services change according to time, place, and context (Belk, 1999) the process of transition from old to new luxury can be addressed with longitudinal studies. Qualitative studies might help to gain an in-depth understanding of how consumers define and evaluate the new luxury. New luxury still includes the possibility of introducing additional consumption types and consumer typologies to the existing ones.

Although luxury's study area has shifted from sociological to managerial and applied fields over time (Gurzki & Woisetschläger, 2017), luxury theory is closely related to fields such as sociology and anthropology (Batat, 2019). So, as interpretative and philosophical aspects are predominant for new luxury, interdisciplinary (psychology, philosophy, sociology) studies may reveal important findings.

Conclusion

This study offers a review on the definition of luxury that started to change during 2000s. It differs from the previous reviews in terms of presenting a detailed literature review, classification, and analysis of the 'new' luxury concept. MacInnis (2011) emphasised the importance of 'beginners mind' in founding creative and useful ideas for both industry and researches. Instead of looking at luxury as a rooted and cumbersome industry, this 'beginners mind' is a critical factor for understanding the new luxury. As it can be seen from this study, the future of luxury should be handled together with experience (Batat, 2019; Cristini et al., 2017; Dion & Borraz, 2017; Flatters & Willmott, 2009; Sloman et al., 2018; Sudbury-Riley et al., 2020; Thomsen et al. 2020; Wallpach et al., 2019), subjectivity (Thomsen et al., 2020; Kauppinen-Räsänen et al., 2019), customization (Deloitte, 2020), digitalization (Chandon et al., 2016; Deloitte, 2020; Kapferer, 2017; McKinsey and Company, 2020) and sustainability (Deloitte, 2020;

Kapferer & Michaut-Denizeau, 2014; Koivisto & Mattila, 2012; McKinsey and Company, 2020).

As a result of our study, we concluded that new luxury can be classified under 'attainable, creatable, sustainable, shareable (rental)' titles. These titles represent important research areas. Further, if luxury brands want to survive, they should understand the new luxury consumption behavior and target their products and communication activities accordingly (Kapferer, 2017). The new luxury concept can present new horizons for the luxury industry.

REFERENCES

- ACHABOU, M. A., & DEKHILI, S. (2013). Luxury and sustainable development: Is there a match? *Journal of Business Research*, 66(10), 1896-1903.
- AJITHA, S., & SIVAKUMAR, V. J. (2017). Understanding the effect of personal and social value on attitude and usage behavior of luxury cosmetic brands. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 39, 103-113.
- ALIYEV, F., URKMEZ, T., & WAGNER, R. (2019). A comprehensive look at luxury brand marketing research from 2000 to 2016: a bibliometric study and content analysis. *Management Review Quarterly*, 69(3), 233-264.
- ANDJELIC, A. (2010). The Devil Shares Prada, Consumers Want Experiences, Not Products. Retrieved from: <https://adage.com/article/digitalnext/devil-shares-prada-sharing-economy-boosts-luxury/299725>
- ARRIGO, E. (2018). Social media marketing in luxury brands: A systematic literature review and implications for management research. *Management Research Review*, 41(6), 657-679.
- ATHWAL, N., WELLS, V. K., CARRIGAN, M., & HENNINGER, C. E. (2019). Sustainable Luxury Marketing: A synthesis and research agenda. *International Journal of Management Reviews*, 21(4), 405-426.
- BAIN and COMPANY (2020), Luxury after COVID-19: Changed for (the) Good? Retrieved from: <https://www.bain.com/insights/luxury-after-coronavirus/>
- BANISTER, E., ROPER, S., & POTAVANICH, T. (2020). Consumers 'practices of everyday luxury. *Journal of Business Research*, 116, 458-466.
- BARDHI, F., ECKHARDT, G. M., & SAMSIOE, E. (2020). *Liquid luxury. Research Handbook on luxury branding*. Edward Elgar Publishing.
- BARDHI, F., & ECKHARDT, G. M. (2017). Liquid consumption. *Journal of Consumer Research*, 44(3), 582-597.
- BATAT, W. (2021). The role of luxury gastronomy in culinary tourism: An ethnographic study of Michelin Starred restaurants in France. *International Journal of Tourism Research*, 23(2), 150-163.
- BATAT, W. (2020). Pillars of sustainable food experiences in the luxury gastronomy sector: A qualitative exploration of Michelin-starred chefs' motivations. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 57.
- BATAT, W. (2019), *The New Luxury Experience, Creating the Ultimate Customer Experience*, France: Springer.
- BATTLE, A., RYDING, D., & HENNINGER, C. E. (2018). Access-based consumption: a new business model for luxury and secondhand fashion business?. In *Vintage Luxury Fashion*, Switzerland: Palgrave Macmillan, Cham.
- BAUER, M., von WALLPACH, S., & HEMETSBERGER, A. (2011). My Little Luxury. *Marketing ZFP*, 33(1), 57-67.

BECKHAM, D., & VOYER, B. G. (2014). Can sustainability be luxurious? A mixed-method investigation of implicit and explicit attitudes towards sustainable luxury consumption. *ACR North American Advances*, 42, 245-250.

BELK, R. W. (1999). Leaping luxuries and transitional consumers. In *Marketing issues in transitional economies*. Boston, MA : Springer.

BENDELL, J., & THOMAS, L. (2013). The appearance of elegant disruption: Theorizing sustainable luxury entrepreneurship. *Journal of Corporate Citizenship*, (52), 9-24.

BENDELL, J. & KLEANTHOUS, A. (2007). *Deeper luxury*. WWF-UK, Godalming.

BERGER, J., & WARD, M. (2010). Subtle signals of inconspicuous consumption. *Journal of Consumer Research*, 37(4), 555-569.

BRUN, A., CASTELLI, C. M., KEITH, S., & SILIES, M. (2015). New life luxury: upcycled Scottish heritage textiles. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 43(10/11), 1051-1064.

CARNEVALI, F. (2007). Luxury for the masses. *Entreprises et histoire*, (1), 56-70.

CATRY, B. (2003). The great pretenders: the magic of luxury goods. *Business Strategy Review*, 14(3), 0-17.

CHANDON, J. L., LAURENT, G., & VALETTE-FLORENCE, P. (2019). Evermore subjective and contingent luxury, *Journal of Business Research*, 102, 245-259.

CHANDON, J. L., LAURENT, G., & VALETTE-FLORENCE, P. (2017). In search of new planets in the luxury galaxy, *Journal of Business Research*, 77, 140-146.

CHANDON, J. L., LAURENT, G., & VALETTE-FLORENCE, P. (2016). Pursuing the concept of luxury: Introduction to the JBR Special Issue on "Luxury Marketing from Tradition to Innovation". *Journal of Business Research*, 69(1), 299-303.

CHADHA, R., & HUSBAND, P. (2006), *The Cult of the Luxury Brand*, Nicholas Brealey: Finland.

CHEN, M., ZHANG, J., XIE, Z., & NIU, J. (2021a). Online low-key conspicuous behavior of fashion luxury goods: The antecedents and its impact on consumer happiness. *Journal of Consumer Behaviour*, 20(1), 148-159.

CHEN, Y., MANDLER, T., & MEYER-WAARDEN, L. (2021b). Three decades of research on loyalty programs: A literature review and future research agenda. *Journal of Business Research*, 124, 179-197.

CHARITATOS, D., & A, CHRISTODOULOU (2015), Trivial objects, economy and attainable luxury, *Semiotics and Hermeneutics of the Everyday*, Lia Yoka and Gregory Paschalidis, Cambridge Scholars Publishing.

CRISTINI, H., KAUPPINEN-RÄISÄNEN, H., BARTHOD-PROTHADE, M., & WOODSIDE, A. (2017). Toward a general theory of luxury: Advancing from workbench definitions and theoretical transformations. *Journal of Business Research*, 70, 101-107.

COVA, B., & SAUCET, M. (2014). *Unconventional marketing: From guerrilla to consumer made*. In *The Routledge companion to the future of marketing* (pp. 252-268). Routledge.

DANZIGER, P. N. (2005), *Let Them Eat Cake, Marketing Luxury to the Masses-as well as the Classes*, Dearborn: United States of America.

DAVIES, I. A., LEE, Z., & AHONKHAI, I. (2012). Do consumers care about ethical-luxury? *Journal of Business Ethics*, 106(1), 37-51.

DELOITTE. (2020), Global Powers of Luxury Goods, Retrieved from: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/Consumer-Business/gx-consumer-business-gplg-2020-report.pdf>

DELOITTE. (2019). Global powers of luxury goods 2019: Bridging the gap between the old and the new, Retrieved from:

https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ar/Documents/Consumer_and_Industrial_Products/Global-Powers-of-Luxury-Goods-abril-2019.pdf

DHALIWAL, A., SINGH, D. P., & Paul, J. (2020). The consumer behavior of luxury goods: A review and research agenda. *Journal of Strategic Marketing*, 1-27.

DION, D., & BORRAZ, S. (2017). Managing status: How luxury brands shape class subjectivities in the service encounter. *Journal of Marketing*, 81(5), 67-85.

DUBOIS, D., JUNG, S., & ORDABAYEVA, N. (2021). The psychology of luxury consumption. *Current Opinion in Psychology*, 39, 82-87.

DUBOIS, B., CZELLAR, S., & LaureNT, G. (2005). Consumer segments based on attitudes toward luxury: empirical evidence from twenty countries. *Marketing letters*, 16(2), 115-128.

ENG, T. Y., & BOGAERT, J. (2010). Psychological and cultural insights into consumption of luxury western brands in India, *Journal of Customer Behavior*, 9(1), 55-75.

ERTÜRK, E., LOPEZ, D., & YU, W. Y. (2019). Benefits and Risks of Using Blockchain in Smart Energy: A Literature Review. *Contemporary Management Research*, 15(3), 205-225.

FISKE, N., & SILVERSTEIN, M. (2001). Trading up: The new luxury and why we need it. Boston Consulting Group. Retrieved from: <https://www.bcg.com/en-cn/the-new-luxury-trading-up-and-trading-down>

FLATTERS, P., and WILLMOTT, M. (2009). Understanding the post-recession consumer. *Harvard Business Review*, 87(7/8), 106-112. Retrieved from: <https://hbr.org/2009/07/understanding-the-postrecession-consumer>

FUJIOKA, R., Li, Z. and KANEKO, Y. (2018), *The Democratisation of Luxury and the Expansion of the Japanese Market, 1960-2010*, *Global Luxury*, Pierre-Yves Donzé and Rika Fujioka, Japan: Palgrave Macmillan.

GHOSH, A., & VARSHNEY, S. (2013). Luxury goods consumption: A conceptual framework based on literature review. *South Asian Journal of Management*, 20(2), 146.

GRANOT, E., RUSSELL, L. T. M., & BRASHEAR-ALEJANDRO, T. G. (2013). Populence: Exploring luxury for the masses. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 21(1), 31-44.

GUTSATZ, M., and HEINE, K. (2018). Is luxury expensive? *Journal of Brand Management*, 25(5), 411-423.

GURZKI, H., and WOISETSCHLÄGER, D. M. (2017). Mapping the luxury research landscape: A bibliometric citation analysis. *Journal of Business Research*, 77, 147-166.

GUZZETTI, A., CRESPI, R., & BELVEDERE, V. (2021). "Please don't buy!": Consumers attitude to alternative luxury consumption. *Strategic Change*, 30(1), 67-78.

HANNA, J. (2004). Luxury isn't what it used to be. *Harvard Business School Bulletin*, 80(2), 54-62. Retrieved from: <https://hbswk.hbs.edu/item/luxury-isnt-what-it-used-to-be>

HARTMANN, L. H., NITZKO, S., & SPILLER, A. (2016). The significance of definitional dimensions of luxury food. *British Food Journal*. 118(8), 1976-1998.

HEINE, K., & PHAN, M. (2011). Trading-up mass-market goods to luxury products. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 19(2), 108-114.

HENNINGER, C. E., ALEVIZOU, P. J., TAN, J., HUANG, Q., & RYDING, D. (2017). Consumption strategies and motivations of Chinese consumers. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 21(3), 419-434.

HILTON, M. (2004). The legacy of luxury: Moralities of consumption since the 18th century. *Journal of Consumer Culture*, 4(1), 101-123.

HOLMQVIST, J., RUIZ, C. D., & PEÑALOZA, L. (2019). Moments of luxury: Hedonic escapism as a luxury experience. *Journal of Business Research*, 116, 503-513.

HU, S., HENNINGER, C. E., BOARDMAN, R., & RYDING, D. (2019). Challenging current fashion business models: Entrepreneurship through access-based consumption in the second-hand luxury garment sector within a circular economy. In *Sustainable Luxury* (pp. 39-54). Springer, Singapore.

JAIN, S., & MISHRA, S. (2020). Luxury fashion consumption in sharing economy: A study of Indian millennials. *Journal of Global Fashion Marketing*, 11(2), 171-189.

JAIN, S. (2019). Factors affecting sustainable luxury purchase behavior: A conceptual framework. *Journal of International Consumer Marketing*, 31(2), 130-146.

JHAMB, D., AGGARWAL, A., MITTAL, A., & PAUL, J. (2020). Experience and attitude towards luxury brands consumption in an emerging market. *European Business Review*, 32(5), 909-936.

JIA, F., YANG, Z., JI, L., & XU, S. (2019). "Boss ceiling effect": brand downgrading consumption of workplace employees. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.

KAHN, J. (2009). Luxury-Goods makers embrace sustainability, The New York Times, Retrieved from:

<https://www.nytimes.com/2009/03/27/business/worldbusiness/27iht-sustain.html>

KAPFERER, J. N., & MICHAUT-DENIZEAU, A. (2020). Are millennials really more sensitive to sustainable luxury? A cross-generational international comparison of sustainability consciousness when buying luxury. *Journal of Brand Management*, 27(1), 35-47.

KAPFERER, J. N., & VALETTE-FLORENCE, P. (2018). The impact of brand penetration and awareness on luxury brand desirability: A cross country analysis of the relevance of the rarity principle. *Journal of Business Research*, 83, 38-50.

KAPFERER, J. N. (2017). The End of Luxury as We Knew It? In *Advances in Luxury Brand Management* (pp. 25-41). Palgrave Macmillan, Cham.

KAPFERER, J. N., & LAURENT, G. (2016). Where do consumers think luxury begins? A study of perceived minimum price for 21 luxury goods in 7 countries. *Journal of Business Research*, 69(1), 332-340.

KAPFERER, J. N., & MICHAUT, A. (2015). Luxury and sustainability: a common future? The match depends on how consumers define luxury. *Luxury Research Journal*, 1(1), 3-17.

KAPFERER, J. N. (2014). The future of luxury: Challenges and opportunities. *Journal of Brand Management*, 21(9), 716-726.

KAPFERER, J. N., and Michaut-Denizeau, A. (2014). Is luxury compatible with sustainability? Luxury consumers' viewpoint. *Journal of Brand Management*, 21(1), 1-22.

KAPFERER, J. N. (2012). Abundant rarity: The key to luxury growth. *Business Horizons*, 55(5), 453-462.

KAPFERER, J. N., & BASTIEN, V. (2009). The specificity of luxury management: Turning marketing upside down. In *Advances in luxury brand management* (pp. 65-84). Palgrave Macmillan, Cham.

KARATZAS, S., KAPOULAS, A., & PRIPORAS, C. V. (2019). Consumers' perceptions on complexity and prospects of ethical luxury: Qualitative insights from Taiwan. *Australasian Marketing Journal (AMJ)*, 27(4), 224-232.

KASTANAKIS, M. N., & BALABANIS, G. (2014). Explaining variation in conspicuous luxury consumption: An individual differences' perspective. *Journal of Business Research*, 67(10), 2147-2154.

KASTANAKIS, M. N., & BALABANIS, G. (2012). Between the mass and the class: Antecedents of the "bandwagon" luxury consumption behavior. *Journal of Business Research*, 65(10), 1399-1407.

KAUPPINEN-RÄISÄNEN, H., GUMMERUS, J., von KOSKULL, C., & CHRISTINI, H. (2019). The new wave of luxury: The meaning and value of luxury to the contemporary consumer. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 22(3), 229-249.

KAUTISH, P., & SHARMA, R. (2019). Value orientation, green attitude and green behavioral intentions: an empirical investigation among young consumers. *Young Consumers*.

KHARAS, H., & GERTZ, G. (2010). The new global middle class: A cross-over from West to East. Wolfensohn Center for Development at Brookings, 1-14. Retrieved from: <https://www.brookings.edu/research/the-new-global-middle-class-a-cross-over-from-west-to-east/>

KO, E., COSTELLO, J. P., & TAYLOR, C. R. (2019). What is a luxury brand? A new definition and review of the literature. *Journal of Business Research*, 99, 405-413.

KOIVISTO, E., & MATTILA, P. (2012). Brand Management of 'New Luxury': Case Saga Furs. *Journal of Global Fashion Marketing*, 3(3), 135-145.

KREUZER, M., CADO, V., & RAİES, K. (2020). Moments of care: How interpersonal interactions contribute to luxury experiences of healthcare consumers. *Journal of Business Research*, 116, 482-490.

KUMAR, A., PAUL, J., & STARČEVIĆ (2021), S. Do brands make consumers happy? A masstige theory perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 58, 102318.

KUMAR, A., PAUL, J., and UNNITHAN, A. B. (2019). 'Masstige' marketing: A review, synthesis and research agenda. *Journal of Business Research*.

KUMAR, A., & PAUL, J. (2018). Mass prestige value and competition between American versus Asian laptop brands in an emerging market—Theory and evidence. *International Business Review*, 27(5), 969-981.

KUNZ, J., MAY, S., & SCHMIDT, H. J. (2020). Sustainable luxury: current status and perspectives for future research. *Business Research*, 1-61.

LEBAN, M., & PLENNERT, M. (2018). Analyzing the Perception of Experiential Luxury Consumption of Millennials on Instagram: a New Methodological Approach. *ACR North American Advances*, 46, 674.

LEE, D. (2020). What's the deal with Michelin's new green clovers, Retrieved from: <https://www.finedininglovers.com/article/michelin-guide-green-clovers>

LEIBENSTEIN, H. (1950). Bandwagon, snob, and Veblen effects in the theory of consumers' demand. *The quarterly journal of economics*, 64(2), 183-207.

LIU, X., SHIN, H., & BURNS, A. C. (2019). Examining the impact of luxury brand's social media marketing on customer engagement: Using big data analytics and natural language processing. *Journal of Business Research*.

LLAMAS, R. (2016). Is freedom the new luxury? A contemporary consumer perspective. In *14th International Marketing Trends Conference*, Venice: Paris-Venice Marketing Trends Association, 2-17.

LIPOVETSKY, G., & ROUX, E. (2015), *Le luxe éternelle, De l'âge du sacré au temps des marques*, Paris: Gallimard.

LO, A., & YEUNG, M. A. (2019). Brand prestige and affordable luxury: The role of hotel guest experiences. *Journal of Vacation Marketing*, 26(2), 247-262.

MADAN, S. (2018). Ephemeral experiences or permanent possessions? The future of luxury in Asia. In *LVMH-SMU Luxury Research Conference*.

MACINNIS, D. J. (2011). A framework for conceptual contributions in marketing. *Journal of Marketing*, 75(4), 136-154.

MAKKAR, M., & YAP, S. F. (2018). The anatomy of the inconspicuous luxury fashion experience. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 22(1): 129-156.

- MARTÍN-MARTÍN, A., THELWALL, M., ORDUNA-MALEA, E., & LÓPEZ-CÓZAR, E. D. (2021). Google Scholar, Microsoft Academic, Scopus, Dimensions, Web of Science, and OpenCitations' COCI: a multidisciplinary comparison of coverage via citations. *Scientometrics*, 126(1), 871-906.
- MARTÍN-MARTÍN, A., ORDUNA-MALEA, E., THELWALL, M., & LÓPEZ-CÓZAR, E. D. (2018). Google Scholar, Web of Science, and Scopus: A systematic comparison of citations in 252 subject categories. *Journal of informetrics*, 12(4), 1160-1177.
- MASON, R. (1993a). Conspicuous consumption: A literature review. *European journal of Marketing*, 18(3), 26-39.
- MASON, R. (1993b). Cross-cultural influences on the demand for status goods. *ACR European Advances*, 1, 45-61.
- MCKINSEY & COMPANY (2020), A perspective for the luxury-goods industry during -and after- coronavirus, Retrieved from: <https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/a-perspective-for-the-luxury-goods-industry-during-and-after-coronavirus>
- MELINE, T. (2006). Selecting studies for systemic review: Inclusion and exclusion criteria. *Contemporary issues in communication science and disorders*, 33(Spring), 21-27.
- MISHRA, S., JAIN, S., & JHAM, V. (2021). Luxury rental purchase intention among millennials—A crossnational study. *Thunderbird International Business Review*, 63(4), 503-516.
- MUNDEL, J., HUDDLESTON, P., and VODERMEIER, M. (2017). An exploratory study of consumers' perceptions: What are affordable luxuries? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 35, 68-75.
- NOBRE, H., & SIMÕES, C. (2019). NewLux Brand Relationship Scale: Capturing the scope of mass-consumed luxury brand relationships. *Journal of Business Research*, 102, 328-338.
- OKONKWO, U. (2009). The luxury brand strategy challenge. *Journal of brand management*, 16(5), 287-289.
- OKONKWO, U. (2007), *Luxury fashion branding. Trends, tactics, techniques*, New York: Palgrave Macmillan.
- OSBURG, V. S., DAVIES, I., YOGANATHAN, V., & MCLEAY, F. (2020). Perspectives, Opportunities and Tensions in Ethical and Sustainable Luxury: Introduction to the Thematic Symposium. *Journal of Business Ethics*, 1-10.
- PAUL, J. (2020). SCOPE framework for SMEs: A new theoretical lens for success and internationalization. *European Management Journal*, 38(2), 219-230.
- PAUL, J., & Criado, A. R. (2020). The art of writing literature review: What do we know and what do we need to know? *International Business Review*, 29(9), 101717.
- PAUL, J. (2019a). Masstige model and measure for brand management. *European Management Journal*, 37(3), 299-312.
- PAUL, J. (2019b). Marketing in emerging markets: a review, theoretical synthesis and extension. *International Journal of Emerging Markets*, 15(3), 446-468.
- PAUL, J., & Rosado-Serrano, A. (2019). Gradual internationalization vs. born-global/international new venture models. *International Marketing Review*, 36(6), 830-858.
- PAUL, J., (2018). Toward a 'masstige' theory and strategy for marketing. *European Journal of International Management*, 12(5-6), 722-745.
- PAUL, J. and Mas, E. (2016), "The emergence of China and India in the global market", *Journal of East- West Business*, 22(1). 28-50.
- PAUL, J. (2015). Masstige marketing redefined and mapped: introducing a pyramid. *Marketing Intelligence & Planning*, 33(5), 1-18.

- PALKA, A., & NEWERLI-GUZ, J. (2018). Ice cream as innovative luxury products. *Handel Wewnetrzny*, 2 (373), 331-342.
- PANTANO, E., & STYLOS, N. (2020). The Cinderella moment: Exploring consumers' motivations to engage with renting as collaborative luxury consumption mode. *Psychology & Marketing*, 37(5), 740-753.
- PARASURAMAN, A., ZEITHAML, V. A., & BERRY, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of marketing*, 49(4), 41-50.
- PENCARELLI, T., ALI TAHA, V., ŠKERHÁKOVÁ, V., VALENTINY, T., & FEDORKO, R. (2020). Luxury Products and Sustainability Issues from the Perspective of Young Italian Consumers. *Sustainability*, 12(1), 245.
- PLAŻYK, K. (2015). The democratization of luxury—a new form of luxury. *Studia University of Economics in Katowice*, 158-165.
- RANA, J., & PAUL, J. (2017). Consumer behavior and purchase intention for organic food: A review and research agenda. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 38, 157-165.
- RIBOLDAZZI, S., CAPRIELLO, A., & MARTIN, D. (2021). Private-label consumer studies: A review and future research agenda. *International Journal of Consumer Studies*. 1-23.
- ROPER, S., CARUANA, R., MEDWAY, D., & MURPHY, P. (2013). Constructing luxury brands: exploring the role of consumer discourse. *European Journal of Marketing*, No.47 Vol.3(4), 375-400.
- ROSENBAUM, M. S., RAMIREZ, G. C., CAMPBELL, J., & KLAUS, P. (2019). The product is me: Hyper-personalized consumer goods as unconventional luxury. *Journal of Business Research*.
- RYAN, C., & STEWART, M. (2009). Eco-tourism and luxury—the case of Al Maha, Dubai. *Journal of Sustainable Tourism*, 17(3), 287-301.
- SHIN, H., EASTMAN, J., & LI, Y. (2021). Is it love or just like? Generation Z's brand relationship with luxury. *Journal of Product & Brand Management*.
- SILVERSTEIN, M. J., FISKE, N., & BUTMAN, J. (2005). *Trading Up, Why consumers want new luxury goods and how companies create them*, Portfolio: USA.
- SILVERSTEIN, M. J., & FISKE, N. (2003). Luxury for the masses. Harvard business review. Retrieved from: <https://hbr.org/2003/04/luxury-for-the-masses>
- SUN, J. J., BELLEZZA, S., & PAHARIA, N. (2021). EXPRESS: Buy Less, Buy Luxury: Understanding and Overcoming Product Durability Neglect for Sustainable Consumption. *Journal of Marketing*, 85(3), 28-43.
- SLOMAN, J., GARRATT D. and GUEST J.,(2018) *Economics*, Tenth Edition, United Kingdom: Pearson.
- SUDBURY-RILEY, L., HUNTER-JONES, P., AL-ABDIN, A., LEWIN, D., & SPENCE, R. (2020). Conceptualizing experiential luxury in palliative care: Pathographies of liminal space, cathedral, and community. *Journal of Business Research*, 116, 446-457.
- TENNANT, A. (1994). Creating brand power. In *Brand power* (pp. 33-52). Palgrave Macmillan, London.
- THIRUMARAN, K., JANG, H., POURABEDIN, Z., & WOOD, J. (2021). The role of social media in the luxury tourism business: a research review and trajectory assessment. *Sustainability*, 13(3), 1216.
- TURUNEN, L. L. M. (2015). Challenging the hierarchical categorization of luxury fashion brands. *Nordic Journal of Business*, 64(2), 119-138.
- TRUONG, Y., McColl, R., & Kitchen, P. J. (2009). New luxury brand positioning and the emergence of masstige brands. *Journal of Brand Management*, 16(5-6), 375-382.

THOMSEN, T. U., HOLMQVIST, J., von WALLPACH, S., HEMETSBERGER, A., & BELK, R. W. (2020). Conceptualizing unconventional luxury. *Journal of Business Research*, 116, 441-445.

VARGO, S. L., & LUSCH, R. F. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of marketing*, 68(1), 1-17.

VIGNERON, F., & JOHNSON, L. W. (1999). A review and a conceptual framework of prestige-seeking consumer behavior. *Academy of marketing science review*, 1(1), 1-15.

WALLPACH, von S., HEMETSBERGER, A., THOMSEN, T. U., and BELK, R. W. (2019). Moments of luxury—A qualitative account of the experiential essence of luxury. *Journal of Business Research*, 116, 491-502.

WU, Z., LUO, J., SCHROEDER, J. E., & BORGERSON, J. L. (2017). Forms of inconspicuous consumption: What drives inconspicuous luxury consumption in China? *Marketing Theory*, 17(4): 491-516.

YEOMAN, I., & MCMAHON-BEATTIE, U. (2018). The future of luxury: mega drivers, new faces and scenarios. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 17(4), 204-217.

YEOMAN, I. (2011). The changing behaviours of luxury consumption. *Journal of Revenue and Pricing Management*, 10(1), 47-50.

YEOMAN, I., & MCMAHON-BEATTIE, U. (2011). *The changing meaning of luxury*. In *Revenue Management*, London: Palgrave Macmillan.

ZHAO, L., & JIN, S. (2017, December). The Definition of Affordable Luxury Based on Consumer Perception. In 2017 2nd International Seminar on Education Innovation and Economic Management (SEIEM 2017). Atlantis Press.

Özet

Günümüzde lüksün geleneksel tanımının dışında yorumlanıp algılanmaya başlamasının bir sonucu olarak lüks tüketimin de şekil ve kabuk değiştirdiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmanın konusu lüksün değişen tanımıdır. Çalışmanın amacı değişen lüks tüketimini anlamak için bir inceleme sunmaktır. Çalışmada detaylı olarak ele alındığı üzere günümüzde lüksün tanımı gelenekselden uzaklaşmakta, bu tanım içinde geleneksel lüks için oldukça farklı ve cesur sayılabilecek yeni kırılımlar ortaya çıkmaktadır. Literatürde bu durum küreselleşme, gelişmekte olan ülkelerin pazara girişi, sürdürülebilirlik kaygılarının ön plana çıkması, lüksün Batılı toplumlar dışında yayılması ve demokratikleşmesi gibi unsurlarla açıklanmaktadır. 'Yeni' lüks ilk olarak 2000'li yılların başında telaffuz edilen bir sözcük haline gelse de literatür incelendiğinde bu konudaki çalışmaların 2010'dan sonra arttığı görülebilir. Bu çalışmada da söz konusu değişen tanıma ilişkin detaylı bir literatür özeti sunulması amaçlanmaktadır. Literatürde yer alan literatür çalışmaları genellikle konuyu geleneksel lüks bağlamında ve daha muhafazakâr bir bakış açısıyla ele almıştır. Yeni lükse ilişkin çalışmalar son 1-2 yılda ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmada da yeni lükse ilişkin kapsamlı bir inceleme sunulması amacıyla bir literatür taraması süreci gerçekleştirilmiş, araştırmanın amacına uygun, 2010-2021 yıllarında yayımlanmış 129 makale çalışmaya dahil edilmiştir. Söz konusu makalelere Google Scholar ve Web of Sciences veri tabanlarından, seçilen makalelerin kaynakçalarının ve akademik yetkinliği olan veri tabanlarında yer alıp lüks konusunda en çok yayın yapan dergilerin taranmasıyla ulaşılmıştır. Bu kapsamda öncelikle yeni lüksün tanımı yapılmış, bu tanıma kapsayan ürünler ve tüketim formları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma kapsamında literatürde önceden belirlenmiş bir yaklaşım ve konu başlıkları ile bir "domain-based" literature review gerçekleştirilmiş, araştırma süreci metodoloji bölümünde ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Bu kapsamda çalışmada yeni lükse giden yol öncelikle 'lüksün klasik olmayan tanımları', 'lüks tüketimin yeni şekilleri' ve 'yeni lüks için ürün' başlıkları ile açıklanmış, ardından gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda yeni lüksü temsil edebileceği değerlendirilen başlıklara geçilmiştir. Bu başlıklar ise 'ulaşılabilir lüks', 'yaratılabilir lüks', 'sürdürülebilir lüks', ve 'paylaşılabilir (ya da kiralık) lüks'tür. Bu başlıkların belirlenmesinin ardından söz konusu başlıklara ilişkin literatürde yer alan açıklama ve çalışmalardan bir özet sunulmuştur. Ardından çalışmanın tartışma bölümünde yeni lüks için belirlenen başlıklar ile ilişkili alt boyutlar, ilgili literatür referanslarıyla birlikte sunulmuştur.

Son olarak çalışmanın üzerine kurulduğu çerçevede gelecekte gerçekleştirilebilecek çalışmalar için bir araştırma ajandası sunulmuş, yeni lüksün birlikte ele alınabileceği teorik çerçeve ve metodolojiler konusunda bir özete yer verilmiştir. Çalışmanın lüksün değişen tanımı konusundaki geleneksel bakış açısına alternatif sunan yaklaşımlara, yeni lüks literatürüne ve bu sektördeki büyük ve küçük işletmelere değişen lüksü anlama noktasında bir bakış açısı sunması amaçlanmaktadır. Lüksün klasik tanımından farklı olarak ele alınmasının hem akademik çalışmalara yeni ufuklar açma hem de işletmelere yepyeni ürün ve pazarlama alternatifleri sunma potansiyelinin çalışmanın önemini pekiştirdiği değerlendirilmiştir.

Sosyo Mekânsal Bir Alan Olarak Meydanlar

Hacer YALÇIN*, Osman METİN**

Meydanlar kentin tüm özelliklerini yansıtan vitrinsel mekânlardır.

Öz

Meydanlar, insanların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte en yaygın olarak kullandığı mekânlardır. Ortak kullanım alanı olan bu mekânlar, çeşitli etkinliklerin gerçekleştiği, kentin tüm özelliklerini yansıtan alanlardır. Meydanlar, ortaya çıktığı ilk günden beri hem biçimsel hem de işlevsel açıdan değişim geçirerek günümüze kadar gelmiştir. Kentsel bir mekân olarak meydanlar, günümüzde de değişen teknoloji, siyasi, ekonomik, kültürel etkenlerle değişmeye devam etmektedir. Meydan üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, farklı disiplinler tarafından ele alındığı, özellikle de kent planlamacıları ve mimarların bu konuda çalışmalar yaptığı görülmüştür. Çalışmamıza özgün değerini verecek olan bu konunun mevcut çalışmalardan farklı olarak sosyolojik boyutlarıyla incelenmesidir. Bu yönüyle sosyal bilimler literatürüne katkı sunacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Meydan, Kent, Kent Meydanı, Sosyalleşme

Square As A Socio-Spatial Field

Squares have all the features of the city. reflective showcases.

Abstract

Squares are the places most commonly used by people with their settled life. These spaces, which are common areas, are the areas where various activities take place and reflect all the characteristics of the city. Squares have survived to the present day by changing both formally and functionally since the first day they emerged. As an urban space, squares continue to change with the changing technology, political, economic and cultural factors. When the studies on the square are examined, it is seen that it is handled by different disciplines, especially urban planners and architects. It is the examination of this subject, which will give its original value to our study, with its sociological

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 26.09.2022

Kabul/Accepted: 05.01.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1180522>

* Doktora Öğrencisi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Bireysel ve Toplumsal Psikoloji Alanı 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Afyon, Türkiye. E-posta: hacerylcn@yandex.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3537-1173>

** Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Afyon, Türkiye. E-posta: ometin@aku.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-0888-1485>

dimensions, different from the existing studies. In this respect, it is thought that it will contribute to the social sciences literature.

Keywords: Space, Square, City, Town Square, Socializing

Giriş

Meydan kelimesi İngilizce 'de "square" kelimesine karşılık gelir ve kelime anlamına bakıldığında "sokakların buluşmasındaki açık alan" olarak tanımlanmıştır (Oxford, 2021). Meydan kelimesi Almanca'da "platz", Yunanca'da "agora", İtalyanca'da "piazza", Latince'de "forum" kelimelerine karşılık gelmektedir (Aslan, 2014, s. 20). Arapça kökenli bir sözcük olan meydan, Türkçe sözlük anlamında ise "yaşama, eğlence ve karşılaşma yeri", "fırsat, imkân ve vakit", "Mevlevi tekkelerinde ayin yapılan yer", "bulunulan yer ve çevresi", "alan ya da saha" anlamlarına gelmektedir. Meydan en geniş anlamıyla boşluk anlamına gelen bir kelimedir (Aslan, 2014: 20). Meydan halkın bir araya gelip toplandığı, yanları binalarla çevrili, düz, açık ve geniş bir alana sahip yerdir (Hasol, 1988, s. 360).

Meydana yönelik yapılan tanımlamalara baktığımızda; Lunch'a göre meydan yol kavşakları ve bazı karakteristik özelliklerin bir araya geldiği yerlerdir (Lunch, 2012, s. 80). Cansever meydanı; yaşayan ve gelecek kuşakların hayatlarını çevreleyen şehirlerin ve toplumun ortak münasebetlerinin geliştiği yer olarak ifade eder. Ona göre meydanların geçmişi şehirler kadar eskidir (Cansever, 1994, s. 136). Cansever'in belirttiği gibi meydanların geçmişi çok eskidir. Bu nedenledir ki meydanlar farklı geçmişlere sahip toplumlara ve onların yaşamlarına şahitlik etmiş tarihsel mekânlardır. Meydanlar farklı geçmişlere sahip kişilerin bir araya geldiği, geçmişin izlerini yansıtan ve hala insanlar açısından tarihi varlığını devam ettiren mekânlardır.

Mekânlar özel mekân, yarı özel mekân, kamusal mekân ve kamusal olmayan mekân olarak sınırlandırılır (Ercan, 2012: 176). Bir mekân biçimi olarak meydanlar bu sınıflandırmaya göre kamusal mekânlardır. Sennet, meydanı adalet arayışının ve sonra iktidarla güç paylaşımının bir ürünü olarak ortaya çıkan bir mekân olarak tanımlar (Sennet, 2008, s. 31). Kamusal bir mekân olarak ele alınan bir başka çalışmada ise meydan, kentsel yaşamın gerçekleştiği önemli bir yer olarak tanımlanmıştır (Özer ve Ayten, 2005, s. 96).

Meydanının sosyal özellikleri ve fiziksel özelliklerine bakıldığında;

Sosyal Özellikleri

- Bir şehrin kalbidir.
- Toplanma ve buluşma yeridir.
- Kamusal bir salondur.
- Kentin kimliğini gösterir.
- Toplumsal yoğunlaşma ve çekim noktasını oluşturur.
- Kamusal aktivitelerinin gerçekleştiği alandır.
- Tarihsel ve kültürel olayların yaşandığı bir yerdir.
- Dönemin estetik değerini ve mimarını yansıtan mekândır.
- Maddi ve siyasi bir başarının ifadesini oluşturur.
- Otoriteye başkaldırma ihtiyacında da kullanılır.

Fiziksel Özellikleri

- Çevresi binalar, ağaçlar, alçak mimari alanların olduğu yerlerdir.
- Taşıt ve yaya trafiğinin olduğu kesişme ve düğüm noktasıdır.
- Meydanın içinde havuz, heykel, anıt vb. semboller yer alır.
- Biçimleniş biçimi her dönem farklılık gösterir (Tönük ve Barkul, 1999, s. 37).

Sosyal ve fiziksel özellikleri dikkate alındığında genel olarak meydanlar, farklı yaşam tarzına sahip kişilerin bir araya geldiği, açık, geniş ve görünür mekânlardır. Bu mekânlar kamuya ait ve geniş tasarruf hakkına sahip yerlerdir. Meydanlar toplumun her bireyinin ulaştığı, toplandığı, faaliyet gösterdiği mekânlardır. Kamusal bir mekân olarak değerlendirilmesinde herkesin bir araya geldiği yerler olmasının, bulunduğu kentin genellikle orta noktasında olmasının, dünden bugüne toplumun geçmişini yansıttığının, gelenek ve göreneklerin gösterim merkezi olmasının ve daha birçok faktörün etkisi vardır.

Türkçede aynı zamanda meydan ile ilgili birçok deyim ve atasözü vardır. Bu deyimlere kısaca baktığımızda; meydan açmak, meydan bırakmamak, meydana atmak, meydana gelmek, meydana koymak, meydan okumak, meydana birine bırakmak, meydana getirmek, hodri meydan, meydana boş bulmak, meydan dayığı çekmek vb. şekilde kullanılmaktadır (Anonim, 2021a). Meydan kelimesi geçen "*at ölür meydan (nali) kalır, yiğit ölür şan (namı) kalır*"," *at var meydan yok*", "*yiğit meydana belli olur*" atasözleri vardır (Anonim, 2021b). Bu atasözlerinde atın Türkler için önemli olduğu görülmüştür. At Türkler için sosyal, askeri, iktisadi ve dini hayatta ön plana çıkan bir ögedir. Türklerin kuşun kanadıyla uzaklara uçtuğu gibi Türklerinde atıyla uzaklara uçtuğunu ve uzakları yakın ettiğini belirten "Kuş kanadın, er atın" atasözü bunu özetler niteliktedir (Durmuş, 2021, s. 9).

Bu deyimler ve atasözleri meydan kelimesini anlamada yol gösterici olmaktadır. Meydan kelimesi atasözlerinde ve deyimlerde olduğu gibi deyişlerde, şairlerde, türkülerde, marşlarda karşımıza çıkmaktadır. Meydan gündelik hayatın her anına ve alanına nüfus etmiş, toplumun kültürünü ve kimliğini yansıtmada önemli olan mekânlardır. Bu mekân simgesel değiş-tokuşun, şiddetin, kabullenişlerin, kavgaların, reddiyelerin olduğu yerlerdir. Aynı zamanda hak arayışlarının, ifşa edilmişlerin, savunma ve savrulmaların görüldüğü alandır (Ulutaş, 2019, s.143).

Meydan üzerine yapılan bu açıklamalar genel olarak değerlendirildiğinde özellikle kentsel meydanlara ağırlık verildiği görülmüştür. Meydan olgusunu ele alan sosyolojik araştırmaların da meydanı özellikle kent bağlamında ele aldığı görülmektedir. Dolayısıyla meydanlar kentle ve kentsel yaşamla bütünleşen yapılar olarak ifade edilebilir.

Bu çalışmada meydanın daha iyi anlaşılması için kent meydanı ve önemine, kent meydanının tarihi serüvenine, toplumdaki yeri ve önemine, türlerine ve işlevlerine, değişimine ve dönüşümüne yer verilmiştir. Sonrasında da tarihsel çerçevede Türkiye'deki kent meydanları ve bugün bulunduğu kentin önemli bir sembolü haline gelen kent meydanları örnekleri üzerinde durulmuştur.

Kent Meydanı ve Önemi

Kentleşmeyle birlikte kent meydanları kentin ayrılmaz bir parçası olmuş, kentte yaşayan kişiler tarafından benimsenmiş, zamanla daha fazla insanın ilgisini kazanmaya başlamıştır. Kentin tarihi değerinin yanı sıra kent estetiğine ve sosyolojisine önemli katkısı olan mekânlar haline gelmiştir (We-bing, 2009, akt; Çavdarlı ve Eraslan, 2022,

s.686). Kentsel yaşamın önem bir parçasını oluşturan kent meydanları, kentte yaşayan insanların rahatlıkla ulaşabildiği, doğal olarak yapılaşmış ve her türlü çevreyi kapsayan yapılardır. Kentsel bir mekân olan meydanlar, geçmişten günümüze kentte yaşayan insanların ve kentte gelen ziyaretçilerinin bulunduğu bir yer olmuştur. Bunun yanı sıra bireylerin; kentin karmaşasından uzaklaştıkları, nefes aldıkları, rahatlama ve dinlenme imkânı elde ettikleri, birbirlerini gözlemledikleri ve kent hakkında olan olayları paylaştıkları çok amaçlı alanlardır (İnceoğlu ve Aytuğ, 2009, s. 133-134).

Meydanlar toplumu oluşturan insanların yaşam biçimini, geleneklerini ve ticari alışkanlıklarını diğer nesillere aktardığı mekânlardır. Zira meydanlar üzerinde yaşayan insanlar değişse de varlığını her zaman koruyan mekânlardır. Kılıçbay "*kent belki de, bir başka açıdan meydan demektir*" diye tanımlamıştır (Kılıçbay, 1993, s. 29). Kılıçbay bu ifadesiyle kent ve meydanı özdeşleştirmiştir. Meydanlar kentin ilk mekânlarından birini oluşturduğu için kentle özdeşleşmiş yerlerdir.

Kenti karakterize eden meydanlar, toplumun ilgisinin toplandığı durağan noktalar (Demirci, 2001, s. 4). Taşçıya göre ise meydanlar, kentte sürekli yaşayan nüfusun ve kentte ziyaretçi olan kişilerin birbiriyle ve kentle ilişki kurmasını sağlayan, tüm insanlara aynı imkânı sunarak çeşitli aktiviteler için ortak bir platform oluşturan yerlerdir. Ona göre meydan, hem bireyler arasında ilişkiyi güçlendirmekte hem de yeni ilişkiler kurma imkânı sağlayan bir iletişim alanı olmaktadır (Taşçı, 2014, s. 106-107). Toplumun ilgisinin toplandığı bu alanlar iletişimin aktif bir şekilde gerçekleştiği, sosyalleşmenin fazla olduğu yerlerdir.

Lefebvre, meydanların, kentin sembolik bir boyutu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre meydanlar toplumu, dünyayı, evreni ya da basit bir şekilde devleti simgeler (Lefebvre, 2016, s. 82). Burada Lefebvre meydanın kent için taşıdığı sembolik anlama dikkat çeker. Bu nedenle doğrudan ya da dolaylı olarak toplumu, kenti, devleti yansıtır. Dolayısıyla kentin merkezi noktasında olan bu yerler her toplumda özgün bir kimliğe bürünür. Kent, meydanın büyütle genişlemiş hali gibidir. Meydanlar kentlerin kuşbakışı görünüşü olarak ifade edilebilir.

Toplum için meydanlar hem kendini gösterdiği hem de kendini seyrettiği yerlerdir. (Aymard, M.; aktaran, Tönük ve Barkul, 1999, s. 34). Benzersiz, heterojen, karmaşık, kentin tam anlamıyla kendini yansıttığı yerlerdir. Aynı zamanda kenti temsil eden mekânlardır. Toplumda yaşayan bireylerin de kendini gösterdiği bu mekânlar adeta kentin vitrinidir.

Foucault (2000, s. 296) mekânların iktidar analizinde önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. Panoptikon örneğinde açıkladığı gibi mekânlar, iktidar tarafından tıpkı hapisane sisteminde olduğu gibi gözetlenen yerlerdir. Lefebvre (2014, s.288) "*Egemenlik mekân demektir*" ifadesiyle aslında bu durumu açıklamaktadır. Ona göre de devlet iktidarını mekân aracılığıyla göstermektedir. Meydanlar genel olarak iktidarın egemenliğini koruduğu, sınırlayıcı ve disipline edici özelliği olan alanlardır. Günümüzde de kent meydanları Foucault'un belirttiği gibi görünmeyen iktidarın kentlilerin gözetimini sağladığı, yeri geldiğinde yapılan yanlış bir davranışından dolayı müdahale edildiği, denetimin sağlandığı kontrol mekânlarıdır. Meydanlar emniyet açısından güven ortamının olduğu yerler olduğu için genellikle insanlar tarafından tercih edilmektedir. Fakat bu durumun tam tersi bir durumu düşünen diğer insanlar tarafından da görünmeyen bir gözetimin varlığını hissetmek kaygı yaratabilmektedir.

Goffman insanların kamusal mekânlarda korunaksızlığının giderek arttığını belirtmiştir. Ona göre dağınık biçimde olan heterojen nüfus (genç- yaşlı, erkek-kadın, beyaz-siyah, fakir-zengin) kamusal birlikteliklerde kendini güvensiz hissedebilir. İnsanlar kendilerini bu mekânlarda birbirlerine kayıtsız kalmasının yanı sıra aynı zamanda da her an kaçıp uzaklaşma halinde olmasına neden olmaktadır. Kayıtsız olan bu kişiler aslında yüksek bir risk seviyesinde alarm durumunda olabilir (Goffman, 2021, s. 384). Goffman'ın

da belirttiği gibi meydanlar risk doğurabilecek alanlarken aynı zamanda da her bireyin kendini özgür hissettiği, rahat hareket edebildiği yerlerdir.

Kent meydanlarının bir diğer özelliği ise objektif mekânlar olmasıdır. Bu mekânlardan her siyasi partiden, her sosyal statüden kişiler istifade edebilmektedir. Siyasi, kültürel veya ekonomik herhangi bir kimliğe ait olmadan her kesime hitap etmektedir. Bu açıdan kent meydanları her kesimin aynı mekânda buluşmasını sağlayan kayda değer yerlerdir. Kent meydanlarının her yaş grubuna hitap etmesi cazip hale getirmektedir. Her yaş grubunun farklı şekillerde istifade ettiği bu mekânları her insan en az bir kez kullanmaktadır. Mekânın sabit yapısına karşın bu mekânları kullanan insanlar sürekli değişmektedir. Mekânı kullanan bu insanların zamanla mekânı kullanma biçimi de pek çok açıdan değişmektedir. Dolayısıyla bu mekânlarda akışkanlık vardır. Zamanın nasıl geçtiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Bu yüzden kentsel yaşamda zamanımızın önemli bir bölümünü geçirdiğimiz bu mekânlar, bireyler için gerekli alanlardır.

Kent meydanları dinamik yerlerdir. Zira kentin farklı noktalarını birleştiren, ulaşılabilirlik sağlayan kenti doğrudan yansıtan noktalarlardır. Meydan kent yaşamını gözlemlemeyi, insanların birlik, beraberlik ve dayanışma içinde yaşamasını sağlamayı amaçlayan ve çoğu zaman bunu gerçekleştirmenin yanı sıra toplumsal çatışmalara da sahne olabilmektedir. Uzlaşma ve çatışma bağlamında meydanlar kent yaşamında gerçekleşen tüm değişim ve dönüşümü görmede önemli bir noktadır. Tüm bunlar dikkate alındığında kenti toplumsal ve bireysel olarak her açıdan anlamının, değerlendirme yapmanın en önemli yollarından biri meydanı analiz etmektir. Meydan bu noktada bazen bize ipuçları verirken bazen de resmin bütünü görmemizi sağlar.

Meydanlar kentsel kimliğin oluştuğu yerlerdir. Toplumun bir arada tutacak yerlere her zaman ihtiyaç vardır. Bu açıdan kent meydanları bir kent için önemli yerlerdir. Kent planlaması yapılırken meydanların yerinin nerede olacağı iyi tasarlanmalıdır. Meydanlar bireylerin daha kolay bir yere ulaşmasını sağladığı için kilit noktalar. *"Bir şehrin silueti bir insan profili gibi hatta ondan çok daha fazla ölçüde bilgi verir ve izlenim uyandırır. Şehrin dokusu ise yüzlerdeki çizgiler, vücut hatları ve hatta yaşayanlar hakkında ipuçları verir"* (Ökten, akt; Taşçı, 2014, s. 76).

Ökten kentin silüetini bir insan profiline benzetmekte ve insan ile kent arasındaki ilişkiyi bu benzetmeyle açıklamaktadır. İnsan yüzündeki çizgilerin, vücut hatlarının, davranış biçimlerinin, şehri kuran ve şehirde yaşayanlar hakkında bilgi verdiğini, kentin dokusunu oluşturduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde bir kenti anlamının, değerlendirmenin en iyi yolu o kentte yaşayan insanların toplandığı, sıklıkla kullandığı mekân olarak meydanı ele alıp incelemektir. Bu açıdan meydan kentin tüm kapılarını açan anahtardır. Bu anahtar bize kenti ve o kentte yaşayan insan profilleri hakkında doğrudan görülebilir bilgiler sunmaktadır.

Meydanlar bir kentin veya tanımladıkları bölgenin özeti görünümündeki alanlardır. Bu alanlar özellikle kalabalık alanlarda yaşayan kişiler için "kentsel oturma" odaları olarak hizmet sunar. Toplulukların bir araya gelmesini sağlayan bu mekân insanların "zihinsel kent haritalarını" oluşturur. Bu mekân, kişinin evinin etkin bir devamı gibi hem sosyal hem de ekonomik anlamda ihtiyaçlarını gidermesini sağlar. Bu nedenle bu mekânlar kentsel yaşam sürecinde enformel etkinliklerin gerçekleşmesine ev sahipliği yapar (Soutworth, 2009, s. 118-119).

Kentin önemli bir ögesini oluşturan meydanlar bir evin misafir salonu gibidir. Misafirlerinin en iyi şekilde ağırlandığı misafir salonu işlevi gören meydanlar hem kentteki bireylerin, hem de yabancı bireylerin kentten yararlanma biçimlerini yansıtır. Kent kimliğini simgeleyen meydanlar kentin sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi yaşantısı hakkında fikir edinmeyi sağlar. Bu nedenle tüm insanları kapsayan kent meydanları kentlerin kimliğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynar.

Kent Meydanının Tarihsel Serüveni

Kent meydanlarının tarihsel başlangıcı konusunda Taşçı (2014, s. 112), muhtemel olan ilk şehirdeki insanların bulunduğu noktayı merkez kabul ederek bir biçimlendirme yapmış, merkezin etrafında da değişik biçimde yerleşim yerleri oluşturmuştur. Ona göre böylece bilinçli toplanma veya rastlaşma mekânı olan ilk meydanlar ortaya çıkmıştır. Kent meydanlarının tarihsel serüvenine kısaca baktığımızda;

Antik Çağ Döneminde Meydan: Geçmişten günümüze siyasal, toplumsal, mekânsal ve sanatsal anlayışa göre çeşitli özelliklere sahip çeşitli meydanlar ortaya çıkmıştır. Tarihsel olarak bakıldığında en işlevsel olarak meydanların kullanıldığı kentlerin, Yunan ve Roma kentleri olduğu görülmüştür. Bu kentlerde meydanlar, insanların bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunduğu mekânlar olarak kullanılmıştır. Bu meydanlar genellikle mevkisi yüksek olan bir yetkilinin ya da halkı temsil eden sözcünün konuşmasını yapması için kürsünün de olduğu mekânlar olmuştur (Kaftancı, 2000, s. 20).

Yunan kentlerinde meydanlara agora ve akropoller olmak üzere iki farklı biçimde rastlanmaktadır. Akropoller, dini ve askeri faaliyet için kentte yaşayan insanların toplandığı alanlardır. Bu alanlar ticaretin artmasıyla birlikte yerini agoraya bırakmıştır. Yunan kentlerinde tüm fonksiyonların merkezi haline gelen agoralarda toplumun ortak çıkarlarına hizmet edecek kararlar alınır, konsey toplantıları düzenlenirdi. Bu sayede bireylerin özel istekleri kamu sorunlarına, kamusal sorunlar ise bireysel hak ve ödevlere dönüşmeye başlamıştır (Bauman, 2013, s. 18). Yunan kentlerinde agoralar, halkın ürettiği ya da dışarıdan gelen ürünlerin satışı sunulduğu, kent için ticari fonksiyonu önemli olan yerlerdir (Demirci, 2001, s. 7). Yunan kent meydanları olan agoralar genel olarak ticaretin yapıldığı, belli zamanlarda da fikirlerin tartışıldığı, oy kullanıldığı, spor yapıldığı, geçit törenlerinin yapıldığı kamusal mekânlardır.

Roma döneminde kent meydanı forum olarak adlandırılmıştır. Roma kentinde forum, etrafı kamu yapılarıyla çevrilmiş, halkın toplandığı ve toplumsal etkinliklerin gerçekleştiği, siyasal, toplumsal ve ekonomik olarak öne çıkan bir yerdir (Hoşkara, 2014, s. 11). Forumun girişinde herhangi bir kısıtlama olmamasına rağmen kamu işlerinin görüldüğü alanın duvarları eğer insulae varsa yüksek inşa edilir bu şekilde de aşağı tabaka halk dışlanırdı (Connolly ve Dodge, 1998, akt; Yaylı ve Küçük, 2011, s.130-131). Roma döneminde şehrin odak noktası ve kalbi olan forum, senato ve siyasi meclisin toplandığı, ünlü davaların yapıldığı, dini törenlerin gerçekleştiği, kurban ritüelinin olduğu bir yerdir. Kent tarihinin ilk zamanlarında ticaret merkezi olan forum zamanla cenaze törenlerinin gerçekleştiği, gladyatör dövüşlerinin sergilendiği bir mekân olmuştur. Zamanla hukuki ve siyasi işlevi gerilemiş olsa da roma döneminde sembolik bir merkez olmuştur (Aldrete, 2004, s. 47-51). Roma'nın gücünü ve ihtişamını gösteren forumlar, ilk başlarda halkın dışlandığı zamanla kölelerin sahibi ile geldiği, ünlü davaların halka açık olduğu, cenaze töreni ve dini ritüeller gibi toplumsal etkinliklerin gerçekleştiği, alışverişin yapıldığı kamusal bir mekân haline dönüşmüştür.

Forumun agoradan farkı bir araya gelen kalabalığı dört yanı binalarla çevrili dikdörtgen bir alan olmasıdır. Benzer yönü ise siyaset, ekonomi, dini sohbetlerin yer aldığı bir mekân olmasıdır (Sennet, 2011, s. 97). Yunan agoralarında manzara önemli bir husus iken forumlarda anıtsal yapılar ön plandadır. Yunan ve Roma dönemindeki meydanların ortak yönlerinden biri bireylerin yalnızlığını gidermek için ihtiyaç duydukları bir mekân olmasıdır.

Ortaçağ döneminde Meydan: Ortaçağ döneminde kırsal hayat ön plana çıkmış, bu dönemde kentlerin önemi azalmaya başlamış, kentsel yaşam kesintiye uğramıştır. Kentlerde git gide küçülerek ayakta kalmaya çalışan meydanlar, kentteki önemini korumaya devam etmiştir (Kılıçbay, 1993, s. 42-43). Ortaçağ döneminde feodalite diye tanımlanan sistem gelişmiştir. Bu sistemin gereği olarak belirli sınıfsal yapılar

oluşmuştur. Feodal sistemde egemenlik hakkı olan kralın elinden yasama, yürütme ve yargı yetkisi alınıp, feodal beylerin olduğu kurula verilmiştir. Feodalitede kral senyör sıfatıyla hiyerarşik yapının en üstünde yer almaya başlamıştır. Bu dönemde kan bağıyla birbirine bağlı olan güçlü ve kudretli ailelerden gelen kesime soylu sınıfı, din adamlarının oluşturduğu ruhban sınıfı ve köylü kesimin kast edildiği köylü sınıfı olmak üzere üç farklı sınıfsal yapı ortaya çıkmıştır (Erez, 2017). Farklı sınıfsal yapının ortaya çıkması kentte de farklı mekânların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Meydanlara da bu hiyerarşik yapı yansımıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi bu dönemde kentlerde üç farklı meydan ortaya çıkmıştır. Bunlar; saray ve idare binalarının yakınındaki veya kentin ileri gelenlerinin bulunduğu meydanlar, etrafı dükkânlarla çevrili orta alanda açık satış alanlarının olduğu çeşme ve idare binalarının bulunduğu pazar yerleri olarak geçen meydanlar (Aykılıç, 2015, s. 15), diğeri ise daha mütevazı ve düzensiz olan, kendiliğinden biçimlenen, kilisenin yanında olmaya başlayan meydanlardır. Bu meydanlar hem dünya hem de dini işlerin görüldüğü bir alan haline dönüşmüştür (Aslan, 2006, s. 47). Ortaçağ meydanlarında mekânı bölücü, anıtsal düzeyde kullanılmayan çeşmeler, merdivenler, kaskatlar, küçük anıtlar vardır. Bu meydanlar günümüzde de varlığını korumakta, pazar yeri olarak kullanılmaktadır. Meydanların etrafında yer alan dükkânlar ise meydanın ticari fonksiyonunu halen devam ettirmektedir (Taşçı, 2014, s. 124-125).

Ortaçağ döneminde meydanların işlevinin ve biçiminin farklılık kazandığı görülmektedir. Meydanların çeşitlilik kazanması daha çok kullanışlı olmasını sağlamıştır. Bu dönemde meydanlarda değişiklik olması kültürel çeşitliliğin arttığını, insanların ihtiyaç ve isteklerinin değiştiğini, sınıfsal farklılıkların daha çok görünür hale geldiğini göstermektedir.

Rönesans Döneminde Meydan: Rönesans hareketleri kent mekânı olan meydanların da değişim ve dönüşümüne sebep olmuştur. Bu dönemde yaygın olan insanın kendi kaderini değiştirebileceği düşüncesi sanata da yansımıştır (Çınar, 2005: 116). Taşçıya göre Rönesans dönemindeki meydanlar, geometrik biçimlidir. Bu dönemde biçimsel gösteriş ön planda olmuş, bu durum meydanlara da yansımıştır. Meydanlar etrafında saray ve bazilika gibi aşırı süslü binalarla çevrilmeye başlanmıştır. Ayrıca meydanlar işlevlerini git gide kaybetmeye başlamış ve sahne dekoruna dönüşmüştür. Rönesans döneminde de meydanlar kralın askeri gücünün gösteri alanı olmaya devam etmiş ayrıca toplumsal hareketlerin merkezi olmuştur. Rönesans döneminde suç işleyen kişilerin idam cezalarının gerçekleştiği bu alanlar, kutlama mekânı işlevine de sahip olmuştur (Taşçı, 2014, s. 158).

Rönesans döneminde meydanlar daha çok toplumun gereksinimlerinden ziyade estetik yönü baskın hale gelmiştir. Ortaçağ dönemindeki meydanlara göre daha çok gösteriş vardır. Meydanın işlevinden ziyade mimari yönünde önemli değişikliklerin yaşandığı bu dönemde, meydanların yansıttığı biçim simgesel bir hale dönüşmüştür. İktidarın gücünü göstermeye devam eden bu mekânlar, Rönesans da aynı rolünü sürdürmüştür.

Barok Döneminde Meydan: 17. yüzyılda gerçekleşen Barok akımında kent merkezindeki parklar, bahçeler ve büyük meydanlar düzenlenmiş, güzellik önem kazanmıştır. Bu dönemde Rönesans dönemiyle mukayese edildiğinde daha gösterişli meydanlar yapılmıştır. Bu meydanlar halktan ziyade seçkin sınıfa hitap etmiş, saray avlusunun bir uzantısı olarak şekillenmiştir. Barok bahçeleri soyluların memnun olduğu, halkın ise rahatsız olmaya başladığı bir durum haline dönüşmüştür. (Aykılıç, 2015, s. 21). Bu dönemdeki yapılar diğer dönemlere göre daha gösterişli ve görkemlidir. İşlevinden ziyade görüntüleriyle cazip hale gelen bu meydanlar, sınıfsal ayrımın yoğun olduğu bir dönemin ürünüdür.

Sanayi Devriminde ve Sonrasında Meydan: Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa'daki kentlerin yapıları değişmeye başlamıştır. Bu dönemde fabrikalar, demiryolları ve bakımsız yollar artmıştır. İşçi sınıfının ortaya çıktığı bu dönemde kentlerde sanayi ve ticari faaliyetlerin önemi artarken, dini ve idari faaliyetler azalmaya başlamıştır. Bu değişim mekân yapılarını etkilemeye başlamış, kentte yollar genişlemiş, konut ve işyerleri arasında kesin bir ayırım olmaya başlamış ve yapılar yükselmiştir (Aslanoğlu, 2000, s. 43). Sanayi dönemini diğer dönemlerden ayıran temel nokta teknolojik gelişmelerin artması, bu gelişme ile birlikte de mekânsal yapıların değişmesidir. Bu dönem ve sonrasında işçi sınıfının sesini duyurmak için kullandığı mekânlardan biri haline gelen meydanlar, işlevsel olarak artış göstermeye başlamıştır.

Sanayi devrimi sonrasında meydanlar, sosyal ve siyasal olayların gerçekleştiği bir alan haline gelmiştir. Meydanlar bu nedenle toplumu içine alacak şekilde genişlemiştir. Habermas'a göre barok döneminin tam tersi bir durum söz konusudur. O dönemdeki meydanlar, herkese ait olmayan meydanlar iken sanayi devrimi sonrası meydanlar kentsel açık mekânlar olarak herkesin ulaştığı, demokratik sahneler haline dönüşmüştür (Zengel, 2007, s. 40). Sanayi devrimi sonrası meydanlar Habermas'ında belirttiği gibi büyük bir evrim geçirmiştir. Bireylerin sosyalleşmesini sağlayan, sesini duyurmaya çalıştığı bir mekân haline gelmiştir.

Amerikan şehirlerinde meydan, biçimsel olarak mekânsal bir bütünlüğün olmadığı, geniş caddelerin kesiştiği noktalarda dikdörtgen şeklinde simetrik açık alan veya büyük parklar olarak düzenlenmiştir. Bu meydanların işlevine baktığımızda; ulaşım noktalarının ortasında yer aldığı görülmüştür. Bu meydanlar Avrupa meydanlarına göre daha işlevseldir. Avrupa meydanlarına göre kiliseden uzak şekilde konumlandırılmıştır. *Çin-Hint şehir geleneğinde meydanlar*, incelendiğinde biçimsel olarak tanımlanan bir şeklinin olmadığı, gösterişe önem verildiği görülmüştür. Bu meydanlarda Çin devlet otoritesinin varlığı her zaman hissedilmiştir. Halkın Çin devlet otoritesini kabul ettiği mekânlar olan meydanlar, Hint şehirde pazaryeri konumundadır (Taşçı, 2014, s. 158). Meydanlar batı ve doğu toplumlarında farklı işlevlere sahiptir. Avrupa'daki meydanlar incelendiğinde genellikle biçimsel olarak benzer olduğu, işlevlerinin toplumdaki topluma değiştiği görülmektedir. Meydanlar tek bir kalıpla açıklanamayacak kadar farklılık gösterebilmektedir.

Kent Meydanının Türleri ve İşlevleri

Meydanlar, işlevine ve biçimine göre iki ana grup içinde sınıflandırılmıştır. Meydanların (Gökgür, 2008, s. 90), biçimine göre sınıflandırmada en kapsamlı teori Paul Zucker ve Camillo Sitte tarafından ortaya konulduğu için bu iki düşünürün sınıflandırmasına yer verilmiştir. Zucker meydanlar üzerinde yaptığı incelemelerde beş model sunar. Bunlar;

- Mekânın sınırlarının belli olduğu **kapalı meydan**: Bu meydan türü tamamen binalarla çevrilmiş, içe dönük meydanlardır. Sosyal hayatın ortak kullanımına açık bu meydanların Avrupa şehirlerinde birçok örneği vardır. Meydan, bağımsız bir kentsel form olma özelliğindedir. Bu meydan türüne en güzel örnekler İtalya şehirlerinde bulunmaktadır. Roma'daki piazza Navona, Floransa'daki Piazza Del La Signoria, Venedik'teki Piazza San Marco, buna en iyi örnektir.

- Mekânın ana binaya yönlendirildiği dominant (**baskın**) meydan: Devlet gücünü kabul ettirebilmek için meydana diğer devletin merkezi ve yerel teşkilatın bulunduğu binaları hâkim hale getirip, meydan yönlendirme mekânı olarak kullanılmıştır. Bu meydana en iyi örnek Vatikan'daki St. Pietro meydanıdır (Taşçı, 2014, s. 180-183).

• Mekânın bir merkez tarafından çevrildiği merkezi (**çekirdek**) **meydan**: Bu meydana hâkim bina meydanın kenarında ve onun yönlendirme yönünün hedefi değil, meydanın ortasında yer almaktadır. Bu tür meydanların özelliği tam merkezde olması ve mekânın onun etrafında biçimlenmesidir (Mesutoğlu, 2001, s. 61). Bu meydana en iyi örnek Roma'da yer alan Piazza del Campidaogliodur.

• Alanların ayrı ayrı daha büyük bir kompozisyonu tamamladığı **grup meydan**: Bu meydanlar cadde ve sokaklarla birbirine bağlanır ve iç içe giren karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu alanlar hem benzeri işlevlerin hem de farklı işlevlerin yapıldığı yerlerdir.

• Mekânın herhangi bir sınırın olmadığı, sınırsız kaldığı **amorf (serbest) meydanlar**: Mekânın tam anlamıyla biçiminin olmadığı mekânlardır. Bu meydan türüne Taşçı, Selçuklulardaki Gökmeidanını örnek vermiştir. Bu meydan, çeşitli spor ve kültürel etkinlikleri gerçekleştirmek için şehrin dışında yer alır. Cumhuriyet Türkiye'sinde de yer alan meydanlar biçim yönünden bu meydana örneklerdir (Taşçı, 2014, s. 183-185).

Camillo Sitte, kentsel mekânlar ve bunun yanı sıra özellikle meydanlar üzerinde Ortaçağ Avrupa kentleri ve İtalya üzerinden kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Sitte meydanları Zucker'den farklı olarak konumlanış biçimlerine göre iki biçimde ele almıştır. Bunlar; derin ve enli meydanlardır. Derin meydan, genellikle anıtsal özellikleri olan binaların mimari değerini ve oranlarını yansıtmak üzere oluşturulan derinlik taşıyan meydanlardır. Örneğin kilise önündeki meydanlar buna örnektir. Enli meydan ise göreceli olarak uzun ve olacak bir binanın önünde baskın bir mimariyi yansıtan meydan biçimidir (Hoşkara, 2014, s. 12). Sitte meydanının çevrili olmasının en önemli koşullardan biri olduğunu belirtmiştir. Sitte meydanının bu iki türden hangisinin geniş mi yoksa derin mi olduğunu belirleyen ölçütü "genellikle gözlemci bütün plana hükmeden büyük bir binanın karşısında durduğu zaman belli olur" sözleriyle açıklamıştır (Sitte; aktaran İnceoğlu ve Aytuğ, 2009, s. 136).

Meydanların biçimlerine göre sınıflandırılmasında genel olarak kentin neresinde konumlandığına, sınırlı olup olmamasına, yanında bulunan binaların yapısına, sosyal hayattaki yeri ve önemine bakılarak yorumlandığı görülmüştür. İşlevsel açıdan meydan türlerine baktığımızda;

• **Çok fonksiyonlu merkezi kent meydanları**, bu meydanlarda zamanla toplumsal ve ticari ilişkiler meydanın kullanım amacını arttırdığı için çok amaçlı bir şekilde kullanımını sağlar. Bu meydana en iyi örnek Taksim Meydanı verilebilir (Taşçı, 2014, s. 187).

• **Pazar kurulan meydanlar**, bu meydan türü pazar kurulan, ticari amaçlı kullanılan yerlerdir (Taşçı, 2014, s. 188).

• **Röprezentatif (gösteriş) meydanlar**, bu tür ise görselliğin meydana anlam kazandırdığı ve gösterişin diğer özelliklerinden daha çok baskın hale geldiği yerlerdir (Taşçı, 2014, s. 189).

• **Dini yapıların bulunduğu meydanlar**, bu meydan ise dini yapıların önünde bir toplanma ve sonra da ait oldukları yapıya doğru yönlendirme görevi üstlenen yerlerdir. Avrupa kentlerinde örnekleri fazladır. Bu türün en güzel örneği St. Peter' Meydanıdır. Toplanma noktası olması için oval olarak biçimlenen bu meydan, toplanan kalabalığı kiliseye yönlendirmektedir (Taşçı, 2014, s. 189-190). Türkiye'de bu meydana örnek olarak Sultanahmet Meydanı verilebilir.

• **İstasyon meydanları**, bu meydanlar buhar makinesinin icadıyla birlikte demiryolu ulaşımının kullanılmaya başlamasıyla demiryolu istasyonu olarak ortaya çıkmıştır. Demiryolu istasyonunun bulunduğu bu yerler istasyon meydanı olarak adlandırılmıştır. Bu meydanlar şehre ilk gelen kişilerde ilk izlenimi oluşturması nedeniyle

önemli yerlerdir. Bu meydanlar yolcuların beklediği, karşılaştığı, karşılama yaptığı, ulaşımın sağlandığı yerlerdir.

• **İskele meydanları**, bu meydan ise deniz ulaşımının sağlandığı yerlerde orta çıkmış, bir buluşma noktası özelliği taşıyan, yolcuların beklediği, karşıladığı ve karşılandığı, denizi izlemek için kullandığı alanlardır (Korkmaz,2007, s. 15).

• **Gösteri alanı olan meydanlar**, şehir hayatının sahnesi özelliği taşıyan bu meydanlar, şehrin kültürel, tarihi, sosyolojik ve benzeri değerlerin sergilendiği alanlar olduğu için önemli alanlardır. Bu alanlarda protesto, eylem, toplumsal ayaklanma ve kutlamalar yapılmaktadır. Her türlü gösteri eyleminin yapıldığı alanlardır (Taşçı, 2014, s. 189).

• **Sanatsal ve kültürel ağırlıklı olan meydanlar**, insanların sanatsal ve kültürel değeri olan objeleri ziyarete geldiği yerlerdir. Bu yerler kentin kültürel birikiminin sergilendiği, geçmişini yansıttığı alanlardır. Her yıl Uluslararası Venedik Karnavalının yapıldığı Piazza del Popolo Meydanı bu meydana örnektir (Taşçı, 2014, s. 193).

• **Toplanma mekânları olan meydanlar**, bu meydanlar birbirinden farklı olan kişileri bir araya toplamak için düzenlenmiş yerlerdir. Cansever'e göre kişiler her ne kadar kendi gayesine yönelmiş olsa bile bu kişilerin bir araya gelmesi toplum hayatının doğuşunu sağlamaktadır. Toplanmak, ortak konuları tartışıp, çözüm önerileri sunmak için gerekli bir ihtiyaçtır. Alınan kararlar ile kişiler topluca hareket eder. Bu açıdan meydanlar şehrin çekirdeğini oluşturan, hayatımız için kaçınılmaz bir çerçeveyi oluşturan yerlerdir (Cansever, 1994, s. 138).

Yukarıda da görüldüğü gibi meydanların farklı kullanım amaçları vardır. Örneğin Antalya ilinde yapılan bir çalışmada Cumhuriyet Meydanı kullanım amaçları sıralamasında birinci amaç olarak zorunlu geçiş yapmak, ikinci amacın manzara izlemek, üçüncü amacın insanlarla buluşmak, dördüncü amacın su gösterilerini izlemek ve insanlarla buluşmak, beşinci amacın ise güneşlenmek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Şavklı ve Yılmaz, 2013, s. 140). Meydan, insanların birbirine karıştığı, yetişkinlerin havadisler aldığı ve dedikodu yaptığı, çocuklar için ise bir oyun alanıdır (Kutlu, 1980, s. 16).

Alver'in de ifade ettiği gibi teknoloji ile birlikte verimlilik arttığı için boş zaman etkinliği arayışı ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin üretiminden ziyade tüketim, tüketici ve tüketicinin üretim üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Kapitalizmi yeni bir av sahası olarak boş zamanı görmektedir. Kapitalizm ile birlikte sadece biyolojik ihtiyaçlar değil sosyal ve psikolojik ihtiyaçlar da giderilmeye başlanmıştır. Bu etkenler insanların beslenme, tüketim ve eğlence ihtiyacını karşılamaya yönelik yeni mekânlar ortaya çıkarmıştır (Alver, 2012, s. 616). Kapitalizm hem yeni mekânlar ortaya çıkarmış hem de mekânların kullanım amacını değiştirmiştir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde; meydanlar hem yapısı hem de işlevi açısından farklılaşmaktadır. Burada meydanların yapısını ve işlevlerini tarihsel olarak değiştiren ve dönüştüren ise insan unsurunun içinde yer aldığı toplumsal ilişkiler ve bu ilişkileri düzenleyen toplumsal ihtiyaçlar ve değerlerdir.

Türk Tarihinde Kent Meydanı

Meydanlar incelendiğinde Yunanlıların agorasından, Romalıların forumundan bu yana Akdeniz kent yaşamının bir ögesi haline gelmiştir. Hemşerilerin bir araya geldiği bu mekânda kitle gösterileri olmakta ve önemli kararlar alınmaktadır. Meydanların batı kentlerinde pazar yeri olarak kullanılması pek azdır. Bu meydanların yanında dinsel ve kamusal yapılar yer almaktadır. Müslüman kentlerine bakıldığında insanların toplandığı

yer olan cami avlusundan başka her hangi bir mekân olmadığı görülmüştür (Braudel, akt; Aslanoğlu, 2000, s. 197-198). Osmanlı döneminde de meydanın pek fazla olmadığı, olan meydanlarında batı kentlerinde görülen işlevlerin olmadığı belirtilmiştir. Meydanlar, Osmanlıda genellikle ok meydanı, at meydanı gibi sportif faaliyet alanı olarak kullanılmıştır (Aslanoğlu, 2000, s. 197-198).

Osmanlı şehirlerinde meydanların batıdaki şehirlere göre az olmasının bir diğer nedeni ise meydanın işlevini gören mekânların kentin her tarafına parçalar halinde dağılmış olmasıdır. Kılıçbay' a göre çarşı, pazar ve bedesten gibi mekânların aslında esnafın bir arada olduğu mekânlar olduğunu fakat batı meydanlarındaki gibi iç içe olmadığını belirtmiştir (Ökten, 2008, s. 383).

Kılıçbay kenti meydan olarak ele almasının nedeni de tam olarak budur. Meydanın işlevi kentin her mekânına yayılmış olduğu için kenti meydan olarak görmektedir. Osmanlı devletinde meydanın pek fazla olmamasının, olsa bile batı devletlerinde olduğu gibi gösterişli olmamasının bir diğer nedeni ise dini yapısıdır. İslam dininde caminin olması ve caminin avlusunun geniş olması meydana olan birçok işlevi sağlamaktadır. Ayrıca İslam dinin mütevazılığı benimsemesinin, gösterişten uzak tutmasının etkisi de kentteki mekân yapılarına yansımıştır. Batının örnek alındığı dönemlerde ise farklılıklar söz konusu olmuştur.

Osmanlıda batılılaşma hareketlerinden etkilenmiş, bu etkilenme kent meydanlarının değişime uğramasını sağlamıştır. Bazı devletlerden miras kalan yapılar varlığını devam ettirmiştir. Örneğin Roma İmparatorluğundan kalan Sultanahmet meydanının ismi değişse de Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Özellikle padişahın camiye geçişinde tören alanı olmuştur. Batı toplumlarında olduğu gibi Osmanlıda da meydanlar idam cezasının verildiği yer olarak kullanılmıştır (Bilgihan, 2006, s. 79-80). Osmanlı döneminden beri ve daha öncesi kurulmuş olan meydanların hala varlığını korumuş olmasının nedeni, bir kent için önemli olmasından kaynaklanmaktadır. Meydanlar bazı işlevini korur iken bazılarını zamanla kaybetmiştir. Örneğin; günümüzde bazı toplumlar hariç seyirlik unsur haline gelen idam cezalarının verildiği bir yer olma işlevini yitirmiştir.

Cumhuriyetle birlikte oluşmaya başlayan değişiklikler kent yapısını da etkilemiştir. Osmanlı ve Selçuklu döneminde pek önemli olmayan meydanlar, Cumhuriyet döneminde önem kazanmıştır. Cumhuriyet döneminden önce buluşma yeri olarak cami ve benzeri yerlerin yerini almaktan çıkmış karşılaşma mekânı olmaya başlamıştır. Batı'daki örneklerinden farklı olarak cadde ve sokakların kesiştiği, şehir dokusu içinde parklar ve caddeleri olan yerler olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde çok partili hayata geçişle birlikte çeşitli toplumsal örgütlerin ortaya çıkması meydanın önemini arttırmıştır. Yerel yöneticilerin batıdaki meydanları görmesinin de meydanlardaki değişikliklerde etkisi olmuştur. Bu dönemde meydanlar adeta şehrin kalbi, şehir hayatının sahnesi olarak karşımıza çıkmıştır (Taşçı, 2014, s. 156).

Meydanların daha görünür, açık, işlevsel olarak kullanılmaya başladığı bu dönem Türkiye için önemlidir. Cumhuriyet döneminde ve sonrasında meydanlar kentin kimliğini, imajını, siyasi yapısını yansıtmaya başlamıştır. Türkiye'de, 1983'te yönetim tarzında ortaya konan liberal politikalar ve dış politikada uluslararası camiada yer alma çabaları, yerel yöneticilerin Avrupa ve batı dünyasındaki meydanları incelemelerini sağlamış, diğer meydanları görmeleri meydan konusunu gündeme getirmiştir (Taşçı, 2014, s. 156-157). Meydana yönelik çeşitli uygulamalar o dönemde başlamış ve hala yapılmaya devam etmektedir.

Türkiye'deki Kent Meydanları

Mekân, insana dair pek çok faaliyetin gerçekleştiği bir yer olduğu için hem bireysel hem de toplumsal açıdan merkezi bir öneme sahiptir. Mekân ve insan arasındaki ilişki karşılıklı bir etkileşim biçiminde gerçekleşir. Zira insan müdahalesiyle tarih boyunca değişim ve dönüşüm geçiren mekânlar, sahip oldukları işlevler ve kazandıkları kimliklerle insanlar üzerinde etki gücüne sahiptir. Bu açıdan kent mekânlarının sahip oldukları maddi ve manevi birikim bireye ve topluma yansır. Kent mekânlarının çok boyutlu yapısı kültür, kimlik, toplumsal ve bireysel hikâyeler ve bakış açıları üretme kapasitesine sahiptir. İnsanı ve toplumu anlamada referans olan kaynaklardan biri olan mekân bu açıdan önemlidir (Karakaş, 2019, s. 20).

Bireyler tarafından yaygın olarak kullanılan kamusal bir mekân olan meydanlar, Karakaş'ın da ifade ettiği gibi insanı ve toplumu anlamada önemli bir referans kaynaktır. Bireylerin kente aidiyet duymasını sağlayan, kentin önemli bir sembolü olarak pek çok açıdan kilit rol oynayan ve kentin tüm özelliklerini yansıtan kent meydanları kent için önemlidir.

Meydanlar, geçmişten günümüze kadar hem dünyada hem de Türkiye'de tarihsel olaylara ev sahipliği yapmış, içinde yer aldığı kentlerin sembolü haline gelmiştir. Ülkemizde tarihsel ve toplumsal açıdan önemli birer sembol haline gelmiş pek çok meydan vardır. Bu bölümde Türkiye'nin üç büyük kentinde yer alan üç kent meydanı incelenecektir. Bu meydanlar; İstanbul ilinde Taksim Meydanı, Ankara ilinde 15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı (Kızılay Meydanı) ve İzmir'de Gündoğdu Meydanı'dır. Bu meydanların seçilmesinin nedeni, Türkiye'de önemli tarihsel olaylara ev sahipliği yapmış olması ve günümüzde de hala işlevini koruyor olmalarıdır. Ayrıca ele alınan meydanlar, kentte yaşayan kişilerin yaşamında önemli rol almış, toplumsal hafızalarında yer edinmiş ve kentin sembolü olan yerlerdir.

1. Taksim Meydanı

Tarihi çok eskiye dayanan Taksim Meydanı, konum itibariyle Sıraselviler Caddesi, İstiklal Caddesi, Cumhuriyet Caddesi, Gümüşsuyu Caddesi ve Tarlabası Bulvarı'nın kesişim noktasında bulunması ve İstiklal Caddesi gibi bir alana bağlanmasından dolayı gece-gündüz kullanıma açık bir mekândır. Bu mekân, Cumhuriyet dönemine kadar boş alan olma özelliğindedir, Cumhuriyetle birlikte çok çeşitli olaylara sahne olan bir alan haline gelmiştir. Bu alanda ayaklanmalar yaşanmış, kutlamalar gerçekleşmiştir. Taksim Meydanı Taksim Kışlası'nın yıkılmasından sonra fiziksel olarak kışlaya ait olan alanın da dâhil olmasıyla genişlemiştir. Dolmabahçe'ye uzanan yeşil alanın başlangıç noktasında olmasından dolayı da önemi artmıştır (Yıldız, 2007, s. 96-97). Taksim Meydanı konumu itibariyle İstanbul'da herkes tarafından bilinen, geçmişte olan, işlevi zamanla artan ve kent için önemi oldukça yüksek olan bir alandır.

Taşçı Taksim Meydanını, meydan ve kentsel kimlik açısından Türkiye'de ilk akla gelen meydanlardan biri olduğunu ifade eder. Ona göre Taksim Meydanı, İstanbul için aleniyetin bir simgesi haline gelmiş bir alandır. Bu açıdan birçok tartışmanın başrolünde yer alır. Taşçı bir olayın herkes tarafından bilinmesi için "*Taksim Meydanı'nda*" ve "*Taksim Meydanında kendimi asarım*" ifadelerinin dilimize bir deyim gibi yerleşmeye başladığına dikkat çekmiştir. Taksim Meydanı ülkemizde birçok tarihi olayın gerçekleştiği bir mekân olmuştur. Bu meydanda gerçekleşen olaylarda en göze çarpanı, 1 Mayıs 1977 tarihinde 34 kişinin öldürüldüğü, tarihe kanlı pazar olarak geçmiş bir günün sahnesi olmasıdır. Bu tarihten sonra her 1 Mayıs'ta sendikaların eylem yapmak için toplanmayı tercih ettiği bir alan haline gelmiştir (Taşçı, 2014, s. 222). Taksim meydanı Taşçı'nın da belirttiği gibi

yaşanan siyasi olaylarla siyasi bir kimlik kazanmış, adeta şehrin simgesel bir mekânı haline gelmiştir.

(Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/09/Taksim_Square.jpg)

Şekil 1. Taksim Meydanı

Taksim Meydanı, Türkiye İşçi Partisinin 1965 yılında gerçekleştirdiği ilk kitlesel mitinge ev sahipliği yapmış, 1970 yıllarında ise Beyazıt Meydanından sonra öğrenci ve gençlik olaylarının ikinci merkezi olmuştur. Taksim meydanının bu bellek yükü 1970'lerle daha da yoğunlaşmış, 1 Mayıs 1977'de yaşanan olaylar gibi birçok miting yapıldığı gösteri mekânı olmuştur. Gezi Parkı Olaylarına da ev sahipliği yapan bu mekân simge mekân haline dönüşmüştür (Fırat ve Erdal, 2017, s. 25-26). 1977 yılında yaşanan "Kanlı 1 Mayıs", 2013 yılında gerçekleşen Gezi Parkı Olayı Taksim meydanının gösterilerin, yürüyüşlerin ve törenlerin olduğu, kentsel bellek mekânı olduğunu ve hala varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. 1 Mayıs mitinglerinin bu meydanda kutlanıp kutlanmayacağı da son yıllarda tartışma konusu olmuştur (Erkan, 2019, s. 43). Taksim meydanı toplumsal ve siyasal birçok olayın gerçekleştiği, toplumsal hareketlerde ilk akla gelen meydanlardan biri olma özelliğini günümüzde de korumaktadır.

Meydanlar görmezden gelinen pek çok sorunu görünür kılmamanın en etkili araçlarından biridir. İspanyada 15-M hareketi olarak adlandırılan toplumsal hareket emsal teşkil eder. Zira bu hareketi medya görmezden gelmiştir. Fakat Castells 'in de belirttiği gibi İspanya'da meydanların dolup taşması ile medya bunu açıklamak durumunda kalmıştır (Castells, 2013, s. 114). Taksim Meydanı ve birçok meydanın dolup taşması görünürlüğü arttırmakta ve meydanlar etki gücü yüksek kamusal mekânlara dönüşmektedir. Kamusal mekânlar genellikle toplumsal hareketlerde işgal edilen mekânlar haline dönüşmektedir. Castells genel olarak mekânların yüz yüze etkileşimi sağladığı, deneyimlerin gerçekleştiği, tehlikenin ve zorlukların paylaşıldığı, her koşulda bir arada durmayı sağladığı ve gündelik hayatta zorluklara dayanmayı mümkün kılması açısından önemli olduğuna dikkat çekmektedir.

Taksim Meydanı bulunduğu konum itibarıyla toplumdaki bireylerin gündelik hayatta da farklı işlevler için kullandığı bir mekândır. Taksim meydanı kuşkusuz toplumun kamuyu ilgilendiren konularda tartışma yapmak için aradığı bir alandır. Bu açık alanlarda farklı görüşlerden pek çok kişi veya gruplar bir araya gelmektedir. Kentlilerin bir araya geldiği bu mekânda olumlu ve olumsuz pek çok konu, eleştiri bireysel veya topluluk halinde bu alanda duyurulmaktadır. Bu alan gibi diğer birçok meydan, farklı olayların simgesi haline gelmiş hatta çoğu zaman gösteri mekânına dönüşmüştür.

2. 15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı (Kızılay Meydanı)

Kızılay Meydanı konumu itibariyle Cebeci-Maltepe, Sıhhiye- Çankaya trafik aksın keşiştiği önemli bir noktada bulunmaktadır. Ayrıca konumsal bir ayrıcalığı da 1960'dan sonra örgütlenen toplumsal muhalefetin önemli odak noktaları olan politik ve simgesel mekânların keşişiminde yer almasıdır. Cebeci - Maltepe aksı üzerinde Harp Okulu ve Anıtkabir, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi, Hacettepe Tıp Fakültesi; Sıhhiye - Çankaya aksında da Meclis, kamusal binalar, bakanlıklar ve Çankaya Köşkü Dil - Tarih -Coğrafya Fakültesi, Zafer Meydanı gibi önemli odak noktalar yer almaktadır. Kızılay Meydanının politik simgeselliğinin temelinde 1960'ın Nisan ve Mayıs aylarında gerçekleşen Demokrat Parti karşıtı olaylar yatmaktadır (İlkay, 2008, s. 8-9). Politik mücadelenin gerçekleştiği bir mekân olan Kızılay Meydanı, toplumsal muhalefetin sahnesi olmaktan çıkarmak için düzenlemeler ve yasal yaptırımlar yapılmıştır. Bu yıllarda yasal düzenlemelerle gösterilere kapatılan Kızılay Meydanı simgesel bir "politik bir sahne" olma özelliğini taşımıştır. Yerel yönetimin düzenlemesiyle 1980 sonrası bir kavşak olarak kullanılmaya başlandığı gözlenmiştir (İlkay, 2007). Konumu itibariyle çoğu yerin keşişim noktasının olması Kızılay Meydanı'nı pek çok açıdan işlevsel hale getirmiştir.

Kızılay Meydanı, orta gelirli için ticari bir merkez olmuş ve bankaların yaygınlaşmasıyla finansal bir merkez özelliğini sürdürmüştür. Ancak kamu kurumlarının zamanla merkez dışına taşınmasıyla bürokratik ve merkez özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Günümüzde Kızılay Meydanı, kentte bulunan insanlar tarafından bazı özel günlerin kutlandığı bir alan haline gelmiştir. Bu günlerde taşıt trafiği kesilerek çeşitli kutlamalar yapılmaktadır. Bu durumun olmasının iki nedeni vardır. Birincisi kentte insanların toplanacağı alan sayısının az olması, ikincisi ise insanların bir araya gelme isteğinin olmasıdır. Kızılay Meydanı 1960'lardan başlayarak bugüne denk birçok işlevi yerine getiren, politik toplantıların ve mitinglerin yapıldığı tek bir alan durumunda olmuştur. Günümüzde ise yasal olmayan birçok gösteriye, politik buluşmalara tanıklık etmeye, imza kampanyalarına ev sahipliği yapmaya devam etmektedir (Bayraktar, 2013, s. 30-31).

(Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/kizilay-meydaninin-ismi-degisti/625072>)

Şekil 2. 15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı

Kızılay Meydanı'nın ismi 15 Temmuz'daki askeri darbe girişiminin ardından Ankara Belediyesi Meclis Kararı ile 15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı olarak değişmiştir. Yapılan bu değişikliğin en önemli nedeni, bu günün ülkenin tarihi açısından önemli bir gün olarak hatırlanmak istenmesidir. 15 Temmuz gecesi, halk askerleri durdurmak için sokaklara çıkmıştır. Halkın demokrasiye sahip çıktığı bu olayla birlikte Kızılay Meydanı sembolik bir anlam kazanmıştır (Turan ve Ercöşkun, 2017, s. 61-62).

Ulutaş'a göre küreselleşme süreci kentleri ve meydanları benzeştirmiş olsa bile tarihe tanıklık etmiş bazı meydanların kendi kimliğini muhafaza etmeye devam ettiğini ifade etmiştir. Ona göre önemli olaylara, dönüşümlere, devrimlere şahitlik etmiş meydanlar, kentin ana omurgasını oluşturan mekânlardır. Ulutaş, Türkiye'de Beyazıt ve Taksim meydanlarının tarihsel süreçte birçok olaya şahitlik ettiklerini, toplumu değiştirmeye yönelik birçok düşüncenin bu meydanlarda bedene kavuştuğunu ifade etmiştir. Meydanlar ona göre kent halkına, yaşanan değişim ve dönüşümlerin kabul ettirilmeye çalışıldığı, halka telkin ve ödüllendirme yâda cezalandırılma gibi pratiklerin yansıtıldığı yerdir. Bu açıdan meydanlar, kamusal mekân olmanın ötesinde bir takım simgelerin yansıtıldığı ve sembollerle bir imgeye dönüşen alanlardır (Ulutaş, 2019, s. 142). Ankara'da yer alan 15 Temmuz Kızılay Milli İrade Meydanı da yaşanan bir takım olaylarla kenttekilerin hafızasına yerleşmiş, sembolik bir alan haline dönüşmüştür. Ankara'da yer alan bu meydan simgesel bir alandır.

3. Gündoğdu Meydanı

İzmir'in önemli bir meydanı olan Gündoğdu Meydanı, 1860'lı yıllardan beri kentin prestijli bir noktası haline gelmiştir. Günümüzde de halen kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı ve birçok organizasyonun düzenlendiği bir ulaşım noktası olarak kullanılmaktadır. Alanın yanında birçok otel, banka, tiyatro, büro, dükkân gibi konutlar yapılmaya başlamıştır. Güzel manzara anlamına gelen "Belvü" denilen bu meydana, günümüzde "Gündoğdu Meydanı" denilmektedir. Gündoğdu meydanı konumu itibariyle İzmir'de diğer meydanlara göre daha çok tercih edilen bir mekândır. Ülke gündeminde ulusal düzeyde gerçekleşen olaylara sahne olduğu için dikkat çeken bir meydan olmuştur. Birçok kutlamaya ve eyleme (1 Mayıs ve Nevruz kutlamaları, Cumhuriyet ve Andımız mitingi ve yakın dönemde gerçekleşen Gezi Parkı Olayları vb.) ev sahipliği yapmıştır (Erin vd. 2017, s. 131-133).

(Kaynak: <https://m.star.com.tr/foto-galeri/star-galeri-707633/>)

Şekil 3. Gündoğdu Meydanı

Bu meydan deniz ile bağlantısının olması, manzarasının gösterişli olması, alan olarak geniş olması, hem sahil güvenliğinin hem de karasal güvenliğin olması, yakın çevresinde farklı işlevler için kullanılan konutların olması, simgesel olarak tam bir anlamının olmaması, birçok işlevin gerçekleştiği mekân olması gibi nedenlerle kentteki tüm insanların tercih ettiği çok amaçlı bir meydandır. Bu meydan her türlü eylem için kullanılmakta, farklı parti ve kuruluşların bir araya geldiği bir mekândır. İzmir kenti için önemli bir mekân haline gelmiş olan bu meydan, ticari, siyasi ve kültürel olarak birçok faaliyetin gerçekleştiği bir alandır.

Sonuç

Meydanlar sosyal bir varlık olan insanın diğer kişilerle etkileşime geçtiği, sosyalleştiği alanlardır. Bu alanlar, yaş, cinsiyet, ekonomik statü, meslek, kimlik, din ve daha pek çok açıdan farklı olan birey ya da grupların bir araya geldiği yerlerdir. Kısacası meydanlar, farklılıkların vücut bulabildiği mekânlardır. Meydandaki insanların yüzleri, kimlikleri, giyiniş tarzları, yemek seçimleri ve nasıl yedikleri, ellerinde bulunan araç ve gereçler, okudukları gazete, kitap ve dergiler, oynadıkları oyunlar, katıldıkları yarışmalar, yer aldıkları mitingler ve yürüyüşler kente yabancı gibi bakan sosyologlara ve diğer gözlemcilere kent hakkında bilgi verir. Meydanlar kentin aynasıdır. Bu açıdan meydanlar kentin tüm özelliklerini yansıtan vitrinsel mekânlardır. Zira sadece kentlerin meydanları bile ele alınarak kentler hakkında fikir edinebiliriz.

Genel olarak değerlendirdiğimizde; meydanlar tarih boyunca dönemin koşullarına göre değişmiştir. Meydanlar biçimsel ve işlevsel olarak hem toplumdan topluma hem de kentten kente farklılık göstermiştir. İlk ortaya çıktığı günden beri meydanlar üzerinde din, siyaset, ekonomi, kültür gibi pek çok faktör etkili olmuştur. Meydanlar her dönemde değişimden nasibini alan mekânlar olmakla birlikte fikir edineceğimiz genel bir biçime sahiptir. Meydanlar genel olarak; üzeri açık, yanlarında bina, ağaç, yol, cami, kilise, kamu kurumları, özel kuruluşlar, restoranlar ve daha pek çok farklı yapının yer aldığı geniş mekânlardır.

Toplumun siyasi, dini, kültürel ve sosyal yapısını yansıtan kent meydanları, toplumsal yaşamın sıklıkla geçtiği, halka açık, insanların tüm aktivitelerini gerçekleştirdiği, kolay ulaşılan, yoğun kentsel alanlardır. Günümüzde meydanlar insanların sohbet ettiği, kahve veya çay içtiği, ilk buluştuğu, toplanma alanı olarak kullandığı, tartıştığı, kavga ettiği, kuşlara yem verdiği, oynadığı, koştugu, alışveriş yaptığı, kitap yâda gazete okuduğu, ayakkabı boyası yaptığı, otobüs beklediği, dinlendiği, miting yaptığı, seçim kampanyalarının olduğu, protestolarını gerçekleştirdiği, kan bağışının yapıldığı, konser verildiği, yarışmaların yapıldığı, resmi törenler için sahne olan ve daha birçok işlevi gerçekleştirmek için kullanılan kamusal alanlardır.

Meydanların genellikle yanlarında bulunan ağaçlar, mekânı yumuşatmaktadır. Bu ağaçlar sayesinde insanların dinlenebileceği, gölgesinde yemek yiyebileceği bir alana dönüşmektedir. İnsanların yazın gölgesinde duracağı bu alanlarda bankaların olması da bireylerin burada geçirdiği zaman dilimini konforlu yapmaktadır. Meydanlardaki ağaçlar, meydanın bir simgesi haline gelmektedir.

İlk kentten itibaren varlığını koruyan meydanların en temel özelliği da tarihi birikime sahip olmasıdır. Bu yönüyle meydanların toplumsal bir hafızası da bulunmaktadır. Örneğin Sultanahmet Meydanı, Halide Edip Adivar'ın Kurtuluş Savaşında konuşma yaptığı bir mekândır ve Osmanlı'dan günümüze hala önemini korumaktadır. Tarihsel anlamlarıyla toplumlarda sembol haline gelmiş meydanlar vardır. Çoğu zaman demokrasi ve hak arayışının olduğu yerler olarak göze çıparmaktadır. Yakın tarihte meydana gelen 15 Temmuz darbe girişimi, bunun en çarpıcı örneğidir. Milli birliğin gösterildiği birer meydan olarak pek çok yer ismi 15 Temmuz demokrasi meydanı olarak

değiştirilmiştir. Tarihsel bir birikime sahip olan meydanlar, kentte yaşayan bireyler için önemlidir. Zira bu meydanlar toplumsal hafızalarında yer edinmiştir. Tarihsel öneme sahip meydanlara yönelik zaman içinde yapılan bazı değişikliklerle işlevsellikleri artmış ve bu durum daha geniş bir kitleye hitap etmesini sağlamıştır.

Kültürel çeşitliliği gösteren, farklı kimlikleri bir araya getiren, insanların her alanda gelişimini sağlayacak (müzik, yemek, siyaset, din, edebiyat vs.) olan meydanlar canlı mekânlardır. Her insanla iletişimin sağlandığı bu mekânlarda farklı yaşam biçimine sahip kişilerle bir araya gelme fırsatına sahip olmak kentteki bireyler için önemlidir.

Meydanlar aynı zamanda geçmişten günümüze iktidarın kontrol alanı olarak işlev görmüştür. Meydanlar iktidarın gücünü gösterdiği hem de gücünü korumak için şiddet uyguladığı, halkı kontrol altına aldığı, mobesa kameralarıyla gözetlediği, gerekli gördüğü yerde polis müdahalesine başvurduğu kontrol alanları özelliği de taşımaktadır. Antik Yunan, Roma ve Ortaçağ döneminde cezalar seyirlik bir unsur olarak meydanlarda halkın gözü önünde verilirken, örneğin Sokrates'in ölümüne halkın tepkisinin olması ile iktidar gücünü korumak için cezalara hapisane gibi farklı mekân arayışına gitmiştir. Günümüzde de halkı caydırmak için protesto yapan bazı gruplara yönelik polis müdahalesi yapılmakta, hatta bazen şiddete de başvurulmaktadır. Meydanlar bu yönüyle de iktidar ve halkın karşı karşıya geldiği çatışma alanlarıdır. Kaosun, direnişin, mücadelenin merkezi olma özelliğini taşıyan meydanlar, insanların kendilerini daha özgürce ifade edebileceği yerlerdir. Susturulmuş seslerin sesini duyurmaya çalıştığı meydanlar, hem mağdur olan kişilerin hem de mağduriyeti yaratan kişilerin sahne aldığı, farklı rolleri bünyesinde taşıyan yerlerdir. Günümüzde de siyasi yapılar değişse de meydanlar siyasi rolünü korumaktadır. Bu alanlar tarih boyunca iktidarların gücünü sergilediği alanlar iken günümüz toplumlarında hem iktidarın hem de çeşitli muhalif kesimlerin mücadele alanına dönüşmüştür. Dolayısıyla meydanlar politik faaliyetlere yönelik işlevini her zaman yerine getiren politik mekânlardır. Politik bir mekan olan meydanlar siyasi yönüyle de hafızalara kazınmış yerlerdir. Örneğin Gezi Parkı Olayları ifade edildiğinde Taksim Meydanı hatırlanmaktadır.

Meydanlar insanların psikolojik olarak ihtiyaç duyduğu alanlardır. Meydan sayesinde kişiler hem enerji toplayabilmekte hem de enerjilerini sarf edebilmektedir. Eğlencenin de mekânı olan meydanlar, çeşitli sanatsal ve kültürel faaliyetlerin yapıldığı yerlerdir. Meydanlarda insanlar zorluklarla yüzleşmekte, riskleri göze alabilmekte, gerilim yaşayabilmektedir. Bu alanlar ayrıca gerilimin arttığı gibi rahatlamanın olabileceği alanlardır. İnsanların zihinsel, bedensel sağlığı için gereken birçok etkenin olduğu bu alanlar kent için olmazsa eksik kalacağı alanlardır. Sosyolojik anlamda toplumun her yönünü inceleyebileceğimiz bu alanların varlığı, toplumlar için önemlidir.

Meydanlar sosyal bir varlık olan insanın diğer kişilerle etkileşime geçtiği, sosyalleşme imkânı sağlayan alanlardır. Bu alanlar her yönüyle kişilerin ihtiyaçlarını giderildiği yerlerdir. Sonuç olarak, günümüz teknoloji dünyasında özellikle de pandemi sürecinin yaşandığı bu dönemde bireyler, meydan gibi kamusal mekânların kullanımına kapalı olmasından dolayı gittikçe toplumdan gönüllü veya zorunlu bir soyutlanma durumu yaşamaktadır. Fakat bu dönemde çoğu bireyin de sürekli olarak bu yalnızlıktan kurtulma arayışı içerisinde olduğu da bilinen bir gerçekliktir. Bu gerçeklik göz önünde bulundurularak, kentsel mekânlar, bireylerin topluma yeniden dâhil olabilmesi için işlevsel olacaktır. Çünkü güçlü bir potansiyele sahip olan meydanların kullanımı arttıkça da toplumda birlik, beraberlik, dayanışma ruhu ve kolektif bilincin artacağı da düşünülmektedir. Bu nedenle toplum ve siyaset için önemli olan kent meydanları, tekrar gözden geçirilmeli, gerekli görülen değişimler yapılmalı ve işlevselliği artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ALDRETE, G. S. (2004). *Daily Life in the Roman City: Rome, Pompeii and Ostia*, Londra: Green Wood Press.
- ALVER, K. (2012). *Kent Sosyolojisi*, Ankara: Hece Yayınları.
- ANONİM, (2022a). <https://sozluk.gov.tr/>, Afyonkarahisar, Erişim Tarihi: 8.05.2022.
- ANONİM, (2022b). <https://www.nkfu.com/meydan-ile-ilgili-atasozleri-ve-anlamlari/>, Afyonkarahisar, Erişim Tarihi: 8.05.2022.
- ASLAN, D. (2014). Kent ve Meydanlar, *İTÜ Vakıf Dergisi*, 63. s. 20-24.
- ASLAN, S. (2006). *Anıt ve Meydanlarda Oran ve Ölçek Kavramları Taksim Cumhuriyet Anıtı İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ASLANOĞLU, R. A. (2000). *Kent, Kimlik Ve Küreselleşme*, Bursa: Ezgi Kitapevi.
- AYKILIÇ, B. (2015). *Kentsel Mekânlar Olarak Meydanlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- BAUMAN, Z. (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm Küresel Çağda Sosyal Eşitsizlik*, (Çev. F. D. Ergun), İstanbul: Say Yayınları.
- BAYRAKTAR, N. (2013). Tarihe Eş Zamanlı Tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının Değişim Süreci, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- BİLGİHAN, G. (2006). *Kentsel Meydanların Dönüşümü*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü, Ankara.
- CANSEVER, T. (1994). *Ev ve Şehir Üzerine Düşünceler*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- CASTELLS, M. (2013). *İşyan ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, (Çev. E. Kılıç), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- ÇINAR, S. (2005). *Meydanlardaki Tarihi Değişimler ve Günümüze Yansımaları*, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 55(1).
- DEMİRCİ, C. (2001). *Şehir Meydanı İşlevlerinin Madrid Plaza Mayor Örneğinde Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.
- DURMUŞ, İlhami. (2021). "Türk Kültür Çevresinde At". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1), 1-12.
- ERASLAN, Ş., ÇAVDARLI, A (2022). Spatial Properties and Improvement of the Urban Square: An Investigation on Isparta Urban Square, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 7(2).
- ERCAN, M.A. (2012). *Kamusal Mekan*, Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük, İstanbul: Nivona.
- ERİN, İ. TEZCAN, S. ve ZENGİN, H. (2017). İzmir'de Kent Meydanlarının Toplumsal Hareketler Açısından Değişen Kullanım Değeri ve Temsil: Konak, Cumhuriyet ve Gündoğdu Meydanları Üzerine Bir Değerlendirme, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 44.
- ERKAN, O. (2019). *Kentsel Değişimin Konum Tabanlı Sosyal Medya Ağları İle İncelenmesi: Taksim Meydanı Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- FIRAT, D., ERDAL, C. (2017). *Devrimci Bir Pusul: Gezi*, İstanbul: Ayrıntı.
- FOUCAULT, M. (2000). *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. M.A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi.
- GOFFMAN, E. (2021). *Kamusal Alanda İlişkiler-Toplu Yaşamın Mikro İnceleme.eri*, (Çev.M. F.Karakaya), Ankara: HeretikYayınları
- GÖKGÜR, P. (2008). *Kentsel Mekânda Kamusal Alanın Yeri*, İstanbul: Bağlam.
- HASOL, D. (1988). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yem Kitabevi.

- HOŞKARA, Ş.Ö. (2014). Kentsel Kamusal Mekanların Şahı Meydanlar, *İTÜ Vakfı Dergisi*, Sayı 63.
- İLKAY, Y. (2007). *The Political Struggle on and at Public Space: The Case of Kızılay Square*, (Yüksek Lisans Tezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- İLKAY, Y. (2008). Kızılay Meydanı'nın Politik-Sembolik Anlamı: 1960-1964 Yılları Arasında DP Karşıtı Hareket, *Mülkiye Dergisi Ankara Özel Sayısı*.
- İNCEOĞLU, M. AYTUĞ, A. (2009). Kentsel Mekanda Kalite Kavramı, *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E- Dergisi*, 4(3).
- KAFTANCI, G. (2000). Avrupa'dan Örneklerle Meydan Kavramına Bir Yaklaşım, *Ege Mimarlık Dergisi*, Sayı 34.
- KARAKAŞ, M. (2019). *Kent, Mekan ve Toplum*, İstanbul: Tezkire Yayıncılık.
- KILIÇBAY, M.A., (1993). *Şehirler ve Kentler*, Ankara: Gece Yayınları.
- KORKMAZ, R. (2007). *Romanda Mekanın Poetiği, Edebiyat ve Dil Yazıları, Mustafa İsen'e*
- KUTLU, A. (1980). *Islak Güneş*, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- LEFEBVRE, H. (2014). *Mekanın Üretimi*, (Çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık
- LEFEBVRE, H. (2016). *Şehir Hakkı*, (Çev. I. Ergüden), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- LYNCH, K. (2010). *Kent İmgesi*, (Çev. İ. Başaran), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- MESUTOĞLU, M. (2001). *Kentsel Mekan Olarak Meydan ve Morfolojik Özellikleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- OXFORD, (2021). <https://www.lexico.com/definition/square>, Afyonkarahisar, Erişim Tarihi: 8.01.2021.
- ÖZER, M. N. AYTEN, M. A. (2005). Kamusal Odak Olarak Kent Meydanları, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, *Planlama Dergisi*, Temmuz, Sayı: 33.
- SENNET, R. (2008). *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, (Çev. T. Birkay), İstanbul: Metis.
- SENNET, R. (2011). *Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*, (Çev. T. Birkay), İstanbul: Metis.
- SOUTHWORTH, B. (2009). Cape Town Kasabalarındaki Kent Meydanları- Kentsel Dönüşüm Aracı Olarak Kamusal Mekan: Kökenleri, Amaçları ve Kent Uygulaması, *XXII. Dünya Mimarlık Kongresi'nden Seçme Bildiriler*, Mimarlık Pazar Yeri, UIA 2005 İstanbul, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- ŞAVKLI, F., YILMAZ, T. (2013). Kent meydanı kullanım nedenlerinin Antalya Cumhuriyet Meydanı örneğinde irdelenmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14.
- TAŞÇI, H. (2014). *Şehir, Mekan, Meydan*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- TÖNÜK, S., Barkul, Ö. (1999). Piazza, Plaza, Square, Platz, Praça, Meidan, Meydan, *Ege Mimarlık*, Sayı:30.
- TURAN, S., YALÇINER ERCOŞKUN, Ö. (2017). Meydanlardaki İsim Değişikliklerinin Kent Belleğine Etkisi: Ankara Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 2(1).
- ULUTAŞ, E. (2019). İmgeden Gerçekliğe: Kamusal Bir Mekan Olarak Meydan, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2.
- YAYLI, H. ve KÜÇÜK, A.B. (2011). Sosyal Bölünme-Kent Dokusu İlişkinin İkel Örneği Olarak Roma, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13/2.
- YILDIZ, A. (2007). *Tarihsel Birikime Sahip Kentsel Açık Alanların Dinamizmi-İstanbul Kent Örneği; Beyazıt Meydanı, Sultanahmet Meydanı ve Taksim Meydanı*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- ZENGEL, R. (2007). Dönüştürülmüş Bir Meydan: İzmir Konak Meydanı'na Analitik Bir Yaklaşım, *Mimarlık Dergisi*, Sayı 334.

Summary

Squares are areas where people, who are social beings, interact and socialize with other people. These areas are places where individuals or groups that differ in age, gender, economic status, occupation, identity, religion, and many more come together. In short, squares are places where differences can come into being. The faces of the people in the square, their identities, their dressing styles, their food choices and how they eat, the tools and equipment they have, the newspapers, books, and magazines they read, the games they play, the competitions they participate in, the rallies and marches they take place provide information about the city to sociologists and other observers who look at the city as if they were strangers. Squares are the mirror of the city. In this respect, squares showcase spaces that reflect all the characteristics of the city. Because we can get an idea about cities by considering even the squares of the cities.

When we evaluate in general; The squares have changed throughout history according to the conditions of the period. Squares differed both from society to society and from city to city in terms of form and functionality. Many factors such as religion, politics, economy, and culture have been influential on the squares since the day they first emerged. Although squares are places that have had their share of change in every period, they have a general form that we can get an idea of. Squares in general; They are large open spaces with buildings, trees, roads, mosques, churches, public institutions, private establishments, restaurants and many other structures.

City squares, which reflect the political, religious, cultural, and social structure of the society, are dense urban areas where social life is frequent, open to the public, where people carry out all their activities, and which are easily accessible. Today, squares are where people chat, drink coffee or tea, meet for the first time, use it as a gathering place, argue, fight, feed the birds, play, run, shop, read a book or newspaper, polish shoes, wait for the bus, rest, rally. These are the public spaces where election campaigns are held, protests are held, blood donations are made, concerts are held, competitions are held, are the stage for official ceremonies, and are used to perform many other functions

Squares, which have a historical background, are important for individuals living in the city. Because these squares have taken a place in their social memories. With some changes made over time for historically important squares, their functionality has increased and this has enabled them to appeal to a wider audience.

Squares are places where people can express themselves more freely. Although the political structures have changed, the squares maintain their political role. While these areas have been the areas where the powers have shown their power throughout history, they have turned into the struggle area of various opposition groups, especially in today's societies. Therefore, squares always fulfill their function for political activities.

Squares are areas that people need psychologically. Thanks to the square, people can both collect energy and spend their energy. In the squares, people face difficulties, take risks, and experience tension. These areas are also areas where relaxation can occur as tension increases. These areas, where there are many factors required for people's mental and physical health, are areas that would not be missing from the city. The existence of these areas where we can examine every aspect of society in a sociological sense is important for societies.

Squares are areas where people, who are social beings, interact with other people and provide opportunities for socialization. These areas are places where people's needs are met in all aspects. As a result, in today's technology world, especially in this period when the pandemic process is experienced, individuals are increasingly experiencing a situation of voluntary or compulsory isolation from society because public spaces such as squares are closed to use. However, it is a known fact that most individuals are constantly in search of

getting rid of this loneliness in this period. Considering this reality, urban spaces will be functional so that individuals can be reintegrated into society. Because as the use of spaces with strong potential (for example, squares) increases, it is thought that unity, solidarity, the spirit of solidarity and collective consciousness in the society will increase. For this reason, city squares, which are important for society, should be reviewed, necessary changes should be made and their functionality should be increased.

Üniversite Öğrencilerinin Enneagram Kişilik Tipleri ile Düşünme Stilleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Filiz YAĞCI*, Duygu ARICI DOĞAN**, Halenur KÜTÜK***, İsmail ACARKAN****

Öz

Kökleri insan yapısını tanımayı amaçlayan eski yaklaşımlara dayanan ve modern psikoloji oluşumu ve sistemi olarak bilinen Enneagram bilimi insan tabiatının dokuz temel kişilik tipini ve aralarındaki ilişkiyi inceler. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin enneagram kişilik tipleri ile düşünme stilleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın örneklemini; Sağlık Bilimleri Üniversitesi'nde öğrenim gören 18-21 yaş arası 144 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak "Kişisel Bilgi Formu", "Düşünme Stilleri Ölçeği" ve "Enneagram Kişilik Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmış ve veriler SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin yaşları ile DSÖ ve alt boyutlarından Kuralcı pozitif yönde çok zayıf, Tekilci pozitif yönde zayıf, Gelenekçi pozitif yönde çok zayıf ve Öznel pozitif yönde zayıf ilişki saptanmıştır. Varyans analizi sonucunda da Düşünme Stili, alt boyutlarından Tekilci ve Öznel düşünme stillerinin kişilik tiplerine göre anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite Öğrencileri, Enneagram, Kişilik Modelleri, Zihin, Düşünme Stilleri

Investigation of the Relationship Between Enneagram Personality Types and Thinking Styles of University Students

Abstract

The Enneagram science, which is known as the formation and system of modern psychology, whose roots are based on ancient approaches aimed at recognizing the human structure, examines the nine basic personality types of human nature and the

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 01.11.2022

Kabul/Accepted: 19.03.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1197620>

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Matematik Bölümü, Bursa, Türkiye. E-posta: gfiliz@uludag.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0001-5574-9922>

** Öğr. Gör., İstinye Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı, İstanbul, Türkiye. E-posta: duygu.dogan@istinye.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0003-4853-4637>

*** Arş. Gör., İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: halenur9685@gmail.com **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-1749-8568>

**** Araştırmacı Yazar, E-posta: acarkanismail@gmail.com **ORCID** <https://orcid.org/0000-0003-2751-6851>

relationship between them. In this study, it was aimed to determine the relationships between enneagram personality types and thinking styles of university students. The sample of the study consists of 144 students between the ages of 18-21 at the University of Health Sciences. In the study, "Personal Information Form", "Thinking Styles Scale" and "Enneagram Personality Scale" were used as data collection tools. The relational scanning model was used in the study and the data were analyzed with the SPSS 22.00 package program. According to the results of the research, the age of the university students and the WHO and its sub-dimensions were found to be very weak in the positive direction of the Rule, weak in the singular positive direction, very weak in the traditionalist positive direction and weak in the subjective positive direction. Another result of the study is that Singular and Subjective thinking styles differ significantly according to personality types.

Keywords: University Students, Enneagram, Personality Models, Mind, Thinking Styles

Giriş

Genç bireyin ergenliğinin sonlanmasıyla yetişkinliğe adım attığı yılları üniversite yılları içinde yer almaktadır. Aynı zamanda bu dönemde ergenlikle birlikte gelişen kişilik gelişimi ile bireyin sahip olduğu kişilik farkındalığını da kazanmış olması beklenmektedir. İnsanlar, yetenek ve ilgileri, davranış ve düşünceleri, dış görünüşleri gibi birçok açıdan farklıdır. Kişilik kavramı da bu farklılığı açıklamaktadır. Kişiliğin birçok kuramcı tarafından tanımlanmıştır. Geniş bir kavram olan kişilik en genel hali ile insanların kendilerine ve çevresindekilere karşı tutumları olarak ifade edilmektedir (Tatlıhoğlu, 2010: 59). Geçmiş dönemlerden günümüze gelinceye kadar insanların davranışlarını anlamak ve açıklamak amacı ile kişilik ve mizaç kavramları üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Alan yazında kişilik ve mizaç kavramları birbirinin yerine kullanılsa da iki kavram farklılıklar göstermektedir. Kişilik, sergilenen davranış ve tutumlar ile bunları etkileyen faktörlerin bütününe kapsarken mizaç doğuştan gelen, biyogenetik kodlarla yapılandırılmış tutumlar olarak tanımlanır (Atkinson, Atkinson, Simith, Bem & Hoeksema, 1999; Goodwin ve Jamison, 2007: 324-334).

Geçen zamanda, kişilik kavramı üzerine birçok kuram geliştirilmiş, bu kuramlar sonucunda da farklı kişilik sınıflandırmaları yapılmıştır (Clark, 2005: 505). Bunlar arasında en çok kabul görenler Freud'un öncüsü olduğu "psikanalitik" kuram, Maslow ve Rogers'ın öncülüğünde "benlik" kuramı ve Erikson ve Jung'un savunucusu olduğu "sosyo-psikolojik" kuramdır (İnanç ve Yerlikaya, 2015: 24). Allport'un "ayırıcı özellik" modeli de diğer kuramlardan biridir. Ayırıcı özellik modeline göre, kişiler farklı durumlara karşı benzer davranışlar gösterebilmekte ve ayırıcı özellikler temel olarak kategorik ve boyutsal olmak üzere iki ana kısımda ele alınmaktadır (Taymur ve Türkçapar, 2012: 160). Allport'un kategorik ve boyutsal sınıflaması gibi günümüzde Beş Faktör Kişilik Modeli, Yedi Faktörlü Psikobiyolojik Kişilik Modeli ve ilk olarak batı dünyası ile Gurdjieff'in tanıttığı Enneagram Kişilik Modeli gibi modeller ortaya çıkmıştır (Aca, 2020: 18).

Enneagram kelimesinin anlamına bakıldığında ise kişilik yapısını esas alarak oluşturulmuş dokuz nokta olarak tanımlandığı görülmektedir (Batı, 2012: 90). Bu dokuz nokta dokuz kişilik tipini ifade etmektedir ve her merkezde ayrı ayrı üçer tip olarak incelenmektedir. İnsanın üç merkezi olduğunu öne süren enneagram insanı bir bütün olarak incelemiş ve bu merkezlerin duygu, zihin ve içgüdü olarak sınıflandırmıştır (Bland, 2010: 23-24). Kişilik tiplerinin davranışsal, duygusal ve düşünsel olarak 3'e ayrıldığı görülmektedir. Enneagram kişilik tipleri, bu merkezler ekseninde 1'den 9'a kadar numara ile sınıflandırılmış olup şu şekilde belirtilmektedir: Duygu Merkezinde: Yardımcı-Tip 2,

Başaran-Tip 3, Özgün-Tip 4, Zihin Merkezinde: Gözlemci-Tip 5, Sorgulayan-Tip 6, Maceracı-Tip 7, İçgüdü merkezinde: Reis-Tip 8, Uzlaşmacı-Tip 9 ve Mükemmeliyetçi-Tip 1.

İçgüdü merkezin Akıl Bölümü baskın olan Tip 1'ler karşılaştığı olguları muhakeme, kıyaslama ve analiz etme yoluyla değerlendirip gerekli ve en doğru eylemde bulunarak kendini koruma amacını gerçekleştirilmeye eğilimlidir. Duygu Merkezinin Duygu Bölümü baskın olan Tip 2'ler karşılaştığı kişi ve nesnelere hakkında çok hızlı şekilde bir duygu (sevgi-nefret, uyum- uyumsuzluk, hoşnutsuzluk- hoşnutsuzluk) oluşturur. Çok hızlı şekilde oluşan bu duygular olumlu ise yönelim, sevgi ve ilgi oluşur, onu ister, onunla hemen etkileşime girmeye ve o şeye sahip olmaya çalışır. Oluşan duygu olumsuz ise hoşnutsuzluk, nefret ve ilgisizlik oluşur, onu istemez, etkileşimden kaçınır ve dışlar. Duygu merkezinin içgüdü bölümünü oluşturan Tip 3'ler karşılaştıkları şeylerin kendileri için gerekli ve faydalı olup olmadığını "pratik değer ve işlevsellik" üzerinden hızla algırlar. Bu algıları eğer olumlu ise bunun için yapmaları gerekeni yaparlar. O şey ile ilgili algısı olumsuz ise onunla hiç ilgilenmez, ondan uzaklaşır ve onu yok sayarlar. Duygu merkezinin akıl bölümünü oluşturan Tip 4'ler; Neye ihtiyaç duyduğunu, ne istediğini ve istemesi gerektiğini düşünen bir bölümdür. Karşılaşılan ve sahip olunan şeylerin gerekli ve yeterli olup olmadığını "sezgisel akıl ve düşünme" aracılığı ile belirlemeye çalışırlar. Düşünce merkezinin akıl bölümünün baskın olan Tip 5'ler her şeyi gözlemleyerek veri toplama, bu verileri tanımama, soyutlama ve kavramsallaştırma yoluyla her şeyin niteliğini ve nedenlerini bilme, yeni şeyleri anlamak için ölçüler ve ilkeler belirlemeye eğilimlidirler. Düşünce merkezinin içgüdü bölümünün baskın olduğu Tip 6'lar; Gözlem yapıp verileri depolayan ancak soyutlama ve kavramsallaştırmaktan çok, verilerin istatistiksel sonuçları üzerinden değerlendirmede bulunur, görünen durum ve yarar üzerinden karar verirler. Düşünce merkezinin duygu bölümünün baskın olan Tip 7 mizacı yapısındaki kişiler kendilerini ve çevrelerini hızla gözlemler, ilgi ve meraklarını çeken nesnelere hızla temas etmeye çalışır ve deneyip bilmek isterler. Bu kişiler gerek veri toplama gerekse bilgiye ulaşma sürecinde mümkün olduğu oranda "deneyimleme ve temas etmeyi" seçerler. Deneyimleri sonucunda hoşnutsuzluk duyduğu, heyecan ve keyif verici olan şeyleri "doğru ve uygun" bulur, heyecan ve keyif vermeyen şeyleri ise "yanlış ve gereksiz" bulurlar. Fiziksel merkezin duygu bölümü baskın olan Tip 8'ler hem durumu algılamak ve değerlendirmeyi hem de koruma ve savunmayı o anki his ve duygu üzerinden gerçekleştirir. Zarar ve tehlikeyi en hızlı sezen ve bunlara karşı harekete geçen bireylerdir. Fiziksel merkezin içgüdüsel bölümü baskın olan Tip 9'lar karşılaştıkları etkileri içgüdüsel duyum üzerinden değerlendirir. İçgüdüsel dengesini bozan, iç huzur ve rahatını azaltan ve zarar veren olgulardan uzaklaşır veya kendini bu etkilerden izole ederler. Kendi somut iç denge ve rahatına odaklanarak bunu devam ettiren, destekleyen, arttıran durum ve olguları tercih eder ve onlara yaklaşırlar (Acarkan 2022: 27-39).

Her bireyin dokuz farklı kişilik tipinden birine ait olarak doğduğu varsayılmaktadır ve bireyin kendisinde var olan baskın özellikleri, motivasyon kaynakları, duyguları veya yanlış tutumları, kötü veya iyi alışkanlıkları ortaya koyulmaktadır. Enneagram son yıllarda çalışılan güncel konular arasında yer almaya başlamıştır. Örneğin; Park ve Ha (2014) hemşirelik öğrencilerinin iletişim becerilerini kullanma düzeyleri ile enneagram kişilik tipleri arasındaki ilişkiyi incelemişler ve aralarında anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Yine Turan (2020) öğrencilerin enneagram kişilik tipleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve farklı kişilik tipleri ile akademik başarı arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. İnsanlar farklı kişilik tiplerine sahiptirler. İnsanlar farklı kişilik özelliklerine sahip olduğu gibi farklı düşünme stillerine de sahiptir.

Düşünme; "duyum ve izlenimlerden, tasarımlardan ayrı olarak aklın bağımsız ve kendine özgü durumu" olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2022). Alışılmış

kalıplarla veya tercih edilen yollarla herhangi bir şey yapmak ise stil olarak tanımlanmaktadır (Grigorenko ve Sternberg, 1995: 301). Bu bağlamda düşünme stilleri; kişilerin yaşamış oldukları zorluklara, sorunlara ya da olay ve durumlara karşı zihinsel bir sürecin ardından göstermiş oldukları tepkileri ifade etmektedir (Sünbül, 2004: 28-29). İnsanlar farklı düşünme stillerine sahip oldukları için duygu, düşünce ve davranışları da farklılık göstermektedir (Çivitçi ve Arıcıoğlu, 2012: 79-80). Cinsiyet, yaş, kişilik tipleri, kültür, liderlik deneyimi, ilgiler ve ebeveyn tutumları gibi bazı değişkenler düşünme stillerinin gelişimini etkileyebilmektedir (Sternberg, 1997; Zhang ve Huang, 2001, 19; Zhang, 2002: 917).

Literatürde farklı kaynaklar incelendiğinde kişilik tiplerinin oluşmasında fiziksel, düşünsel ve duygusal merkezlerin etkili olduğu belirtilmektedir. Fiziksel merkez potansiyeli olan kişiler; pratik, sistem ve yapıları önem veren, eylem ve uygulama odaklı ve bağımsızlığı seven kişilerdir. Düşünsel merkezin baskın olduğu kişiler ise; analiz yapan, tasarlayan, özseverleri kuvvetli, bütünü görebilen, soyut düşünme ve analitik becerilere sahip kişilerdir. Duygusal merkezdeki potansiyeli yüksek olan bireyler de; empati kurma, iyi organizasyon becerisine sahip, insanlarla pozitif ilişkiler kurabilen, insanları motive eden ve hayal gücü gelişmiş olan kişilerdir. Kişilik tiplerinde bu üç merkez farklı sıralarda kullanılmaktadır. Örneğin Tip 2 kategorisinde olan bir birey önce duygu merkezini sonra fiziksel ve son olarak da düşünsel merkezini harekete geçirmektedir (Wagner, 2010; Riso ve Hudson, 2016; Acarkan, 2020). Düşünme stilleri toplumsal birçok alanda (ev, okul, iş vb.) kullanılır (Çubukçu, 2004: 89). Düşünme stilleri ile ilgili ortaya atılmış birçok teori vardır (Epstein, Pacini, Denes-Raj & Herier, 1996; Sternberg, 1997; Fer, 2005; Duru, 2004). Bu teorilerden biri olan Zihinsel Özerklik Teorisi, kişilerin kendine özgü düşünme stilleri olduğunu ve bireylerin bu stillere göre kendilerini yönetmenin bir yolunu bulabildiklerini ve toplam 13 düşünme stili olduğunu savunmaktadır. Bunları: işlevsel (öznel, kuralcı, yargılayıcı), biçimsel (tekilci, aşamalı, eş değerci, kuralsız), düzey (bütüncül, ayrıntıcı), kapsam (içer dönük, dışa dönük), eğitim (yenilikçi, geleneksel) olmak üzere 5 boyut içerisinde ele alır (Abdullah, 2022: 4793; Sünbül, 2004: 27). Bunlar:

a) İşlevsel açıdan:

Öznel düşünmeler: Bu tipteki kişiler kendine özel teknikleri kullanarak üretmeyi, icat etmeyi, planlamayı ve uygulamayı seven kişilerdir (Sünbül, 2004: 29).

Kuralcı düşünmeler: Kendisine verilen sorumlulukları yapmaktan hoşlanır ve bu sorumlulukları yerine getirirken onun için belirlenmiş olan basamakları takip etmeyi tercih eder. Bir projede veys görevde ne kadar yol aldığını görebilmesi için kılavuza ihtiyaç duymaktadır (Doğru, 2021: 828).

Yargısal düşünmeler: Yargısal düşünmeler etrafındakileri, yaşadıkları olayları ve durumları yargılamayı severler. Bu tarz kişiler analiz yapabilecekleri, karşılaştırma yapabilecekleri ve muhakemede bulunabilecekler, proje ve görevlerden hoşlanırlar.

b) Biçimsel Açıdan:

Tekilci Düşünmeler: Tüm enerjilerini bir işe vermeyi ve biranda o işi bitirmeyi tercih ederler.

Aşamalı Düşünmeler: Bu kişiler ise birçok işi bir anda yapmak isterler ve bunun planlamasını önceden yaparlar. Hangi işe öncelik vereceğini belirleyip işe başlarlar.

Eş değerci düşünmeler: Elindeki işlerin hepsini yapmak isterler ancak hangisinden başlayacağını bilemezler, planlama yapmakta problem yaşamaktadırlar.

Kuralsız düşünme stili: Herhangi bir işi hallederken plansız ve programsız işlemeyi tercih ederler. Kurallardan hoşlanmazlar.

c) Düzey açısından:

Bütüncül düşünenler: Bütüncül bakmayı ve genellikle büyük resmi görmeye çalışırlar. Soyut durumlarla ilgilenirler ve genelleme yapmayı severler.

Ayrıntıcı düşünenler: Ayrıntılara takılırlar, genelleme yapmaktansa inceliklere önem verirler ve somut durumlara ilgi duyarlar.

d) Kapsam açısından:

İçe dönük düşünenler: Yalnız olmayı severler, kendilerine yetebileceklerini savunurlar.

Dışa dönük düşünenler: Yalnızlıktan hoşlanmazlar. Başka kişilerle birlikte olmaktan keyif alırlar.

e) Eğilim açısından:

Yenilikçi düşünenler: Yeniliye açıktırlar. Eski metodları kullanmayı tercih etmezler.

Gelenekçi düşünenler: Standardize olmuş, geçerliliği olan yöntemleri tercih ederler. Bu yöntemlerin doğru olduğunu düşünürler (Sünbül, 2004).

Şeklinde beş boyutta kendi içinde farklı düşünme stillerine göre ayrılmaktadır.

Düşünme stillerine yönelik psikoloji alanında birçok çalışma gerçekleştirilmiştir. Sofu (2005) Çin'deki liderlerle yapmış olduğu araştırmada düşünme stillerinin nelerden etkilendiğini ve hangi stilleri tercih ettiklerini araştırmıştır. Demir ve Osmanoglu (2013) ise lise öğrencilerinde düşünme stilleri ve farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi inceledikleri bir çalışma gerçekleştirmiştir. Düşünme stillerinin kişilik yapısından etkilendiğini Zhang ve Huang (2001)'da çalışmalarında ele almış ve kişilik yapısı ile düşünme stilleri arasında ilişki olduğunu, örneğin; dışa-dönük ve açıklık kişilik yapısına sahip bireylerin yasamacı düşünme stillerini tercih ettiklerini bulmuşlardır.

Kişilik tiplerinin düşünme stilleri üzerindeki etkisi ele alındığında bu iki konu arasındaki ilişkinin araştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Alan yazın incelendiğinde enneagram üzerine uluslararası çalışmaların sayısının fazla olduğu ulusal alan yazında ise enneagramın son yıllarda çalışma konusu olarak tercih edildiği görülmüştür (Matise, 2019; Riso ve Hudson, 2003; Tastan, 2019). Ancak çalışmaların odağını genellikle enneagram ve sosyal ağ kullanımı, ebeveyn tutumları ve enneagram kişilik tipleri, meslek seçimi ve enneagram kişilik tipleri arasındaki ilişki gibi konuların oluşturduğu ortaya çıkmıştır (Arslan, Güripek ve İnce, 2017; Palut, 2008). Bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin enneagram kişilik tipleri ile düşünme stilleri arasındaki ilişki olup olmadığı incelendiği için çalışmanın hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H1: Üniversite öğrencilerinin yaşına göre enneagram kişilik tipleri ile düşünme stilleri düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H2: Üniversite öğrencilerinin demografik değişkenlerine göre enneagram kişilik tipleri ile düşünme stilleri düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

H3: Üniversite öğrencilerinin enneagram kişilik tipleri ile düşünme stilleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Bu açıdan düşünme stilleri ile enneagram kişilik tipleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmaya rastlanmaması da araştırmanın literatüre özgün bir katkı sağlayacağını ortaya koymaktadır.

1. Yöntem

Bu çalışmada değişkenler arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek için ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde iki ve ikiden fazla sayıda olan değişkenler

arasında ilişkinin olup olmadığına var ise ne derecede olduğuna bakılmaktadır (Karasar, 2005). Bu bağlamda üniversite öğrencilerinin enneagram kişilik tipleri ile düşünme stilleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini Türkiye'de Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesinde eğitim almakta olan ve yaşları 18-22 arasında değişen toplam 144 öğrenci oluşturmaktadır. Gpower programı aracılığıyla çalışma grubunun örneklem sayısı hesaplanmıştır. Birinci tip hata ($\alpha=0,05$) ve testin gücü 0.80 iken çalışmanın istatistiksel analizlerini gerçekleştirmek için öğrenci sayısının minimum 108 olduğu belirlenmiştir. (Şevgin ve Çetin 2017: 1465-1477). Öğrencilere, olasılık dışı örnekleme yönteminden biri olan kartopu örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Öğrenciler çalışmaya gönüllü olarak katılmış ve çalışmaya sadece gönüllü olan öğrenciler dahil edilmiştir.

2. Veri Toplama Araçları

2.1. Kişisel Bilgiler Veri Formu

Bu formda üniversite öğrencilerinin yaşı, öğrenim gördüğü üniversite bilgileri, aile yapısı gibi demografik bilgilere yönelik sorular yer almaktadır.

2.2. Enneagram Kişilik Tipleri Ölçeği (EKÖ)

Ölçek 2017 yılında Subaş ve Çetin tarafından geliştirilmiştir. Toplam 27 maddeden oluşan ölçek dördümlük likert tipinde tasarlanmıştır. Ölçek Tip 1 (Mükemmeliyetçi), Tip 2 (Yardımcı), Tip 3 (Başaran), Tip 4 (Özgün), Tip 5 (Gözlemci), Tip 6 (Sorgulayan), Tip 7 (Maceracı), Tip 8 (Reis), Tip 9 (Uzlaşmacı) olarak 9 farklı kişilik tipini belirtmektedir. Ölçekten toplam puan alınmaz, alt boyutlar puanlandırılır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 12, en düşük puan ise 3'tür. Subaş ve Çetin (2017) ölçeğin güvenilirlik analizinde Cronbach alfa değerini 0,81 olarak hesaplamıştır. Bu çalışmada hesaplanan Cronbach alfa değeri ise 0,87 olarak belirlenmiştir.

2.3. Düşünme Stilleri Ölçeği (DSÖ)

Sternberg (1994) tarafından geliştirilen düşünme stilleri ölçeği Sünbül (2004) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. 13 alt boyuttan oluşan ölçeğin toplam 104 maddesi bulunmaktadır. Bir alt boyuttan alınabilecek en yüksek puan 40, en düşük puan ise 8'dir. Alınan puanlar yükseldikçe o alt boyutun düşünme stiline benimsendiği ifade edilmektedir. Ölçeğin Buluş (2006) tarafından hesaplanan Cronbach alfa katsayıları öznel düşünme alt boyutu için 0,71, kuralcı düşünme alt boyutu için 0,74, yargılayıcı düşünme alt boyutu için 0,78, tekilci düşünme alt boyutu için 0,70, aşamalı düşünme alt boyutu için 0,79, eşdeğerci düşünme alt boyutu için 0,71, kuralsız düşünme alt boyutu için 0,72, bütüncül düşünme alt boyutu için 0,71, ayrıntıcı düşünme alt boyutu için 0,72, kendine özgü düşünme alt boyutu için 0,82, dışa dönük düşünme alt boyutu için 0,86, yenilikçi düşünme alt boyutu için 0,83 ve gelenekçi düşünme alt boyutu için 0,85 şeklinde hesaplanmıştır. Bu çalışmada Cronbach alfa değerleri, Öznel düşünme alt boyutu için 0,81, kuralcı düşünme alt boyutu için 0,82, yargılayıcı düşünme alt boyutu için 0,82, tekilci düşünme alt boyutu için 0,68, aşamalı düşünme alt boyutu için 0,82, eşdeğerci düşünme alt boyutu için 0,74, kuralsız düşünme alt boyutu için 0,76, bütüncül düşünme alt boyutu için 0,79, ayrıntıcı düşünme alt boyutu için 0,75, kendine özgü düşünme alt boyutu için 0,84, dışa dönük düşünme alt boyutu için 0,85, yenilikçi düşünme alt boyutu için 0,89, gelenekçi düşünme alt boyutu için 0,86 şeklinde hesaplanmıştır.

3. İstatistiksel Analiz

Üniversite öğrencilerinin Enneagram kişilik tipleri ile düşünme stilleri arasındaki ilişkiyi bulmak için ön hazırlık olarak Gpower programı aracılığıyla çalışma grubunun örneklem sayısı hesaplanmıştır. Birinci tip hata ($\alpha=0,05$) ve testin gücü 0.80 iken çalışmanın istatistiksel analizlerini gerçekleştirmek için öğrenci sayısının minimum 108 olduğu belirlenmiştir. Çalışmada 144 öğrenci sayısına erişilmiş ve tekrar Gpower programı ile testi gücü hesaplanarak 0.94 bulunmuştur (Şevgin ve Çetin, 2017: 1465-1477). Kartopu yöntemi ile toplanan veriler SPSS 22 istatistiksel programı girilerek, istatistiksel analizleri yapılmıştır.

Tablo 1’de DSÖ ve alt boyutlarına ilişkin verilerin dağılım özelliklerini belirlemek için betimsel istatistikleri ve verilerin normal dağılıp dağılmadıklarını belirleyen Kolmogorov-Smirnov testi sonuçları sunulmuştur.

Değişken	Betimsel istatistik				Normal dağılım analizi				
	Min	Max	\bar{X}_e	Ss	Çarpıklık	Basıklık	Kolmogrow smirnow	sd	p
DSÖ	255	468	332.34	1.294	0.81	1.29	0.081	144	.001
Kuralcı	5	35	30.83	5.04	0.01	-0.51	0.080	144	.200*
Yargılayıcı	3	21	28.53	5.07	0.30	-0.24	0.106	144	.023
Tekilci	13	35	24.57	4.136	0.34	0.44	0.975	144	.010
Aşamah	15	35	26.53	4.439	0.151	-0.68	0.975	144	.007
Eşdeğerci	13	35	23.83	4.356	0.37	-0.29	0.977	144	.014
Kuralsız	7	35	20.91	4.868	0.50	0.83	0.982	144	.058
Bütüncül	9	35	23.12	4.658	0.01	1.04	0.965	144	.001
Ayrıntıcı	15	35	24.33	4.021	0.45	0.43	0.969	144	.002
Kendine Özgü	10	35	25.29	5.063	0.40	0.17	0.971	144	.004
Dışa Dönük	12	35	25.61	5.056	-0.12	-0.20	0.979	144	.026
Yenilikçi	9	35	25.29	5.115	-0.18	0.00	0.981	144	.047
Gelenekçi	12	35	23.35	4.678	0.48	0.11	0.971	144	.004
Öznel	23	40	33.17	4.267	-0.42	-0.66	0.960	144	.000

Tablo 1. Üniversite öğrencilerinin DSÖ ve alt boyutlarına ilişkin normallik analizi bulguları (n:144)

Veri setinin normal dağılıp dağılmadığı basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerlerine bakılarak karar verilmektedir (Kalaycı, 2008). George ve Mallery (2019)’e göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ve +2 arasında olması normal dağılım olması için yeterli bir kriterdir. Tablo 1’deki veriler incelendiğinde ise DSÖ toplam puanları, alt boyut puanlarının normal dağıldığı kabul edilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın amacı ve alt amaçlarına yönelik elde edilen verilerle ilgili bulgulara yer verilmiştir. Öğrencilerin sosyodemografik özelliklerinin betimleyici istatistikleri Tablo 2’de verilmiştir.

Değişken	Değerler	N	%
Aile	Çekirdek	113	78.6
	Parçalanmış	31	21.4
Anne Eğitimi	Okuryazar değil	4	2.8
	İlköğretim	57	39.3
	Ortaokul	32	22.1
	Lise	34	23.4
	Lisans	14	9.7
Baba Eğitimi	Okuryazar değil	44	30.3
	İlköğretim	27	18.6
	Ortaokul	49	33.8
	Lise	22	15.2
	Lisans	3	2.1

Tablo 2. Üniversite öğrencilerin sosyodemografik bilgileri (n:144)

Çalışma grubundaki üniversite öğrencilerinin yaşları, DSÖ ve alt boyutlarının, arasındaki ilişkiyi incelemek için Spearman korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3' te sunulmuştur.

	-	Yaş
DSÖ puan	-	,205*
P	-	,013
Kuralcı	-	,183*
P	-	,027
Yargılayıcı	-	,136
P	-	,102
Tekilci	-	,298**
P	-	,000
Aşamalı	-	,153
P	-	,000
Eşdeğerci	-	,094
P	-	,261
Kuralsız	-	,117
	-	,162
Bütüncül	-	,097
P	-	,244
Ayrıntıcı	-	,033
P	-	,697
Kendine Özgü	-	,080
P	-	,341
Dışa Dönük	-	-,047
P	-	,574
Yenilikçi	-	,141
p	-	,091
Gelenekçi	-	,181*
p	-	,029
Öznel	-	,213*
p	-	,010

*p<0.01, **p<0.05; r korelasyon katsayısı mutlak değeri r<0.2 ise çok zayıf ya da korelasyon yok, 0.2-0.4 arasında ise zayıf derecede korelasyon, 0.4-0.6 arasında orta derecede, 0.6-0.8 arasında yüksek derecede, 0.8>ise çok yüksek bir ilişki olarak tanımlanır.

Tablo 3. Spearman Korelasyon Analiz Sonuçları

Tablo 3 incelendiğinde, Spearman korelasyon analizi sonucunda üniversite öğrencilerinin yaşları ile DSÖ ve alt boyutlarından Kuralcı ile ($r=,183$, $p=0,27$) pozitif yönde çok zayıf, Tekilci ile ($r=,298^{**}$, $p=0,00$) pozitif yönde zayıf, Gelenekçi ile ($r=,181$, $p=0,29$) pozitif yönde çok zayıf ve Öznel ile ($r=,213$, $p=0,10$) pozitif yönde zayıf ilişki saptanmıştır. Öğrencilerin kişilik tiplerine göre DSÖ ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemek için ilişkisiz, iki veya ikiden daha fazla grup arasındaki farkı inceleyen bağımsız gruplar için tek faktörlü varyans analizi (One-Way ANOVA) kullanılmıştır. Bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Ölçek	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p	Anlamlı Fark
DSÖ	Gruplar arası	23935,294	8	2991,912	2,475	,015	1-8, 2-8, 4-8, 5-8, 6-8, 7-8, 9-8
	Grup içi	164397,464	136	1208,805			
	Toplam	188332,759	144				
Tekilci	Gruplar arası	417,284	8	52,160	3,467	,001	1-8, 2-6, 2-9 3-8, 6-8, 7-8 8-9
	Grup içi	2046,344	136	15,047			
	Toplam	2463,628	144				
Öznel	Gruplar arası	314,393	8	39,299	2,316	,023	1-8, 2-6, 2-9, 2-7, 4-8, 5-8, 6-8, 7-8, 7-9, 8-9
	Grup içi	2307,635	136	16,968			
	Toplam	2622,028	144				

Tablo 4. Kişilik Tiplerine Göre DSÖ ve Alt Boyut Toplam Puanlarının One Way Anova Yöntemi Sonuçları (n:144)

Tablo 4'te görüldüğü üzere, kişilik tiplerine göre DSÖ ($F=2,475$; $p<0,05$) ve alt boyutlarından Tekilci ($F=3,467$; $p<0,05$), Öznel ($F=2,316$; $p<0,05$) puan ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu görülmektedir.

Gruplar arası varyanslar eşit olduğu taktirde kullanılabilir birçok karşılaştırma testleri vardır. Bunlar LSD (Least Significant Difference), Sidak, Bonferroni, Tukey, Hochberg's GT2, Gabriel ve Scheffe olarak sıralanmaktadır (Özdamar, 2018). Gruplardaki sayıların eşit bir şekilde dağılmamış olması sebebiyle çalışmada LSD metodu tercih edilmiştir.

Bu metoda göre Tip1'in DSÖ ortalama puanı ($\bar{X} = 334,23$) ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X}= 356,15$), Tip 2'nin DSÖ ortalama puanı ($\bar{X}= 334,62$) ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X}= 356,15$), Tip 4'ün ($\bar{X} = 328,84$) DSÖ ortalama puanı ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X} = 356,15$), Tip5'in DSÖ ortalama puanı ($\bar{X} = 324,42$) ile Tip8 ortalama puanı ($\bar{X}= 356,15$), Tip 6 'nın DSÖ ortalama puanı ($\bar{X}= 321,94$) ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X} = 356,15$), Tip 7'nin DSÖ ortalama puanı ($\bar{X}= 323,58$) ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X}= 356,15$), Tip 9'un DSÖ ortalama puanı ($\bar{X} = 316,26$) ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X} = 356,15$) anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Ayrıca DSÖ ortalaması en yüksek olan Tip 8 ($\bar{X} = 356,15$) daha sonra sırasıyla Tip 3 ($\bar{X}= 343,93$), Tip 2 ($\bar{X}= 334,63$), Tip 1 ($\bar{X} = 334,23$), Tip 4 ($\bar{X}= 328,15$), Tip 5 ($\bar{X}= 324,15$), Tip 7 ($\bar{X} = 323,59$), Tip 6 ($\bar{X}= 321,94$) ve Tip 9 ($\bar{X} = 316,26$) şeklinde olduğu görülmektedir.

Tip 1'in DSÖ'nün alt boyutu olan Tekilci ortalama puanı ($\bar{X}= 24,15$) ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X} = 27,95$), Tip 2'nin Tekilci ortalama puanı ($\bar{X}= 26,06$) ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X} = 27,95$), Tip 3'ün ($\bar{X}= 25,40$) Tekilci ortalama puanı ile Tip 8 ortalama puanı ($\bar{X}=$

27,95), Tip 6'nın Tekilci ortalama puanı (\bar{X} = 22,35) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 27,95), Tip 7'nin Tekilci ortalama puanı (\bar{X} = 23,00) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 27,95), Tip 9'un Tekilci ortalama puanı (\bar{X} = 23,40) ile Tip8 ortalama puanı (\bar{X} = 27,95)) anlamlı fark olduğu belirlenmiştir.

Tip1'in DSÖ'nün alt boyutu olan Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 32,85) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 36,05), Tip 4'ün Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 33,53) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 36,05), Tip 6'nın Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 22,35) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 36,05), Tip 5'in Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 32,64) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 36,05), Tip 6'nın Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 31,47) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 36,05), Tip 7'nin Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 32,76) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 36,05), Tip 9'un Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 31,09) ile Tip 8 ortalama puanı (\bar{X} = 36,05) anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Tip 2'nin Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 34,63) ile Tip 6 ortalama puanı (\bar{X} = 31,47), Tip 2'nin Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 34,63) ile Tip 7 ortalama puanı (\bar{X} = 32,76) ve Tip 7'nin Öznel ortalama puanı (\bar{X} = 32,76) ile Tip 9 ortalama puanı (\bar{X} = 31,09) anlamlı fark olduğu belirlenmiştir.

5. Sonuçlar ve Tartışma

Bu çalışma Sağlık Bilimleri Üniveristesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi öğrencilerinin enneagram kişilik tipleri ile düşünme stilleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bulguları ve sonuçları literatür kapsamında bu bölümde tartışılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre Tablo 3 incelendiğinde, Spearman korelasyon analizi sonucunda üniversite öğrencilerinin yaşları ile DSÖ ve alt boyutlarından Kuralcı pozitif yönde çok zayıf, Tekilci pozitif yönde zayıf, Gelenekçi pozitif yönde çok zayıf ve Öznel pozitif yönde zayıf ilişki saptanmıştır. Buna göre yaş ile düşünme stilleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı söylenebilir. Çalışma sonucuna benzer olarak Yıldız ve Oflar (2016: 20-37)'in öğretmenlerle gerçekleştirdikleri çalışmada da katılımcıların yaşları ile Özerk, Kuralcı, Yargılayıcı, Tekil, Aşamalı, Eş Değer, Kuralsız, Bütüncü, Ayrıntıcı, İçe Dönük, Dışa Dönük, Yenilikçi, Gelenekçi düşünme stillerine yönelik görüşleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak farklı bir sonuç olarak Başol ve Türkoğlu (2009: 732-756)'nın çalışmasında düşünme stilleri envanteri alt ölçek düzeyleri ile yaş değişkeni arasındaki ilişkiler araştırılmış ve yerel düşünme stili düzeyinin yaşla birlikte arttığı, anarşik düşünme stili düzeyinin ise azaldığı tespit edilmiştir. Başol ve Türkoğlu (2009)'ın yapmış oldukları araştırma da farklı kişilik yapılarına sahip bireylerin yine farklı düşünme stillerine sahip oldukları ve bu durumun demografik değişkenlerden (yaş, cinsiyet, brans vb.) etkilendiği belirtilmiştir. Korkut (1986: 140) yaş ilerledikçe bireylerin iç kontrolü daha kolay sağlayabildiğini ve bu şekilde düşünme stillerinin yaş ile ilişkili olduğunu savunmaktadır. Ancak literatürdeki çalışmalar ve bu çalışma sonuçları farklılık göstermektedir. Bu bağlamda doğrudan yaş ile düşünme stillerinin ilişkili olabileceği varsayımında bulunmak doğru olmayacaktır. Cinsiyet, kişilik özellikleri gibi değişkenlerin de bu sonuçlar üzerinde etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Araştırmadan elde edilen diğer bir sonuçta Tablo 4' incelendiğinde DSÖ ortalaması en yüksek olan Tip 8 ile Tip 1 arasında anlamlı fark olduğu ve bu sonucun sebebinin Tip 8'in özerk, dışa dönük, gerçekçi ve uygulamacı düşünme stiline sahip iken Tip 1'in ise kuralcı, içe dönük, üretken, idealist ve yargılayıcı düşünmeye (Acarkan, 2020: 76; Francis, 2022: 5) sahip olması olduğu söylenebilir. Tip 2'de dışa dönük, eş değerci, bütüncül, sosyal düşünme stiline sahip olduğu için Tip 8 (Acarkan, 2020: 280; Stabile, 2018: 189) ile anlamlı fark belirlenmiştir. Tip 4'ün özerk, içe dönük, kuralsız ve sosyal düşünme stiline sahip olması nedeniyle Tip 8 ile Tip 4 arasında anlamlı fark

görülmektedir. Düşünme eylemini başlı başına bir iş gibi gören ayrıntıcı ve içe dönük düşünen, eyleme geçmekten zorlanan ve duygulara mesafeli yaklaşan Tip 5'in (Firoozan, Khosropour ve Anarı, 2022: 3479) bu özelliklerinden dolayı Tip 8 ile arasında anlamlı fark olduğu söylenebilir. Tip 6'lar aşamalı, sosyal, hem içe ve hem dışa dönük, ayrıntıcı, geleneksel, düşünme stiline sahip olduklarından Tip 8 ile arasında anlamlı fark belirlenmiştir. Tip 7'nin yenilikçi, dışa dönük, sentezci, üretken, bütüncül düşünme stiline sahip olduğu için Tip 8 ile anlamlı fark gözlenmiştir. İçe dönük, bütüncül, sosyal, analitik, sentezci düşünme stiline sahip olan Tip 9 ile de Tip 8 arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Yapılan çalışmalar ve araştırma sonuçlarına göre kişilik tipleri ve düşünme stilleri dikkate alındığında bu çalışmada elde edilen sonuçlar beklenen sonuç karşımıza çıkmaktadır.

Tortop, Çalışkan ve Dinçer (2012: 316) öğretmen adayları ile gerçekleştirdikleri çalışmada düşünme stilleri alt boyutları ile kişilik ölçeği alt boyutları arasında pozitif yönde ilişki olduğunu ve en yüksek ilişkinin DSÖ yenilikçi düşünme stili alt boyutu ile kişilik ölçeği dışa dönüklük alt boyutu arasında ortaya çıktığını bulgulamışlardır. Bu çalışmada da kişilik tiplerine göre anlamlı fark belirlenmiş ve bu farkın kişilik tiplerinden Tip 8 ile Tip 1, Tip 3, Tip 4, Tip 6, Tip 7 ve Tip 9 arasında olduğu saptanmıştır. İnsanların ne söyleyeceği ne tür yorumlarda bulunacaklarını çok önemsemeyen Tip 8'ler, cesur ve realist düşünme tarzına sahiptirler (Tapp ve Engebretson, 2010: 145). Doğru bildikleri konularda tek başlarına da olsalar düşüncelerini savunur ve tüm güçlerini kullanarak uygulamaya geçirirler. Onlar için asıl güç bilgiyi hayata geçirebilmek demektir. Tip 1 ise idealist, üretken ve şüpheli düşünme stillerine sahiptir. Hata ve eksikleri kolay fark eder, ayrıntıları, detayları dikkate alarak düşünür ve değer yargılı biçimde neden sonuç ilişkilerine önem verir. Uygulamaya geçmeleri için doğru sonuca ulaşmaları gerekmektedir (Francis, 2022: 5). Tip 2 ise duyguları çok yoğun yaşadığı için düşünme stillerinin duygularından etkilendiği düşünülmektedir. İnsan ve ilişki odaklı düşünen Tip 2 kompleks ve karmaşık fikirleri sevmez, pratik ve fayda merkezli düşünür. Gerekli desteği bulduklarında düşüncelerini uygulamaya dökülebilmektedirler (Chestnut, 2013: 72; Acarkan, 2020: 105; Francis, 2022: 6). Düşünürken pratik ve hedefe odaklı düşünen, rekabetçi ve başarı odaklı olan Tip 3, ulaşmak istediği sonuçları ve gerekli araçları hesaplar ve harekete geçer (Riso ve Hudson, 2020: 184). Kendisine faydalı bir iş ise bütün enerjisini kullanabilir. Risk almakta zorlanan Tip 6 sorgulamaya düşünceli stili ile nesnel olarak zararsız ve güvenli alana doğru yönelir ve görünür sonuçlara göre enerjilerini işe verirler. Onayladıkları işlere de kendilerini adayabilirler (Keskin ve Gündüz, 2019: 274; Gatti, 2022: 26). Tip 7'ler ise çalışma ortamında olumsuz kişi, durum ve duygulara kapılmadan, vizyoner bakış açısında, çatışmaksızın kendi bildiklerini okumaya eğilimlidirler (Gatti, 2022: 27). Kolektif düşünceye önem veren Tip 9'lar ise güç ve üstünlükten ziyade uyuma öncelik vererek sentezleme yöntemi ile işlerini gerçekleştirirler (Gatti, 2022: 28; Acarkan, 2020: 309).

Elde edilen diğer bir sonuç DSÖ'nün alt boyutu olan Öznel düşünme stili ortalama puanı en yüksek Tip 8'de, en düşük ise Tip 9'da görülmektedir. Öznel düşünme stiline sahip kişilerin işlerini planlama ve öz denetim gibi durumlara yönelimlerinin olduğunu söylemek mümkündür (Sünbül, 2004: 37). Bu bağlamda değerlendirildiğinde dışa dönük, eylem ve sonuç odaklı aynı zamanda gerçekçi kişiliğe sahip olan Tip 8'in Öznel düşünme stili ortalama puanının en yüksek olması olasıdır. Tablo 3'te görüldüğü gibi Tip 1 ile Tip 8 arasında anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tip 1 nesnel gerçeklik temeline dayanan mükemmeliyete eğilimli bir düşünce tarzına sahip iken Tip 8 eylem ve sonuç odaklıdır ve konunun gerekli ana hatlarını anladıklarını düşündüklerinde ayrıntılara inme ihtiyacı hissetmeden uygulamaya ve sonuç almaya yönelirler (Tapp ve Engebretson, 2010: 68; Stabile, 2018: 9). Tip 2 ile Tip 6 arasında da anlamlı fark saptanmış ve bunun nedeninin Tip 2'nin duygusal düşünürken (Acarkan, 2020: 104) Tip 6'nın ise netliğe

ulaşınca kadar veri toplamaya, karşılaştırma, kıyaslamaya ve bilen kişilere danışmaya eğilimli olması olduğu söylenebilir (Subaş, 2017: 172, Acarkan, 2020: 218). Tip 2 ile Tip 9 arasında anlamlı farkın olmasının nedeni ise Tip 9'ların birleştirici, uzlaştırıcı ve dengeleyici düşünme tarzına sahip olmaları, çevrenin ve toplumun düşüncelerine önem vermeleri ve barışçıl bir yaklaşım içinde olmalarıdır (Şirin, 2020: 1381; Acarkan, 2020: 219). Tip 2 ile Tip 7 arasındaki ilişkiyi de Tip 7'lerin kafalarının içinde şemalar kurarak düşünen, ayrıntı ve detaylara dikkat eden kişiler olması ile açıklanabilir. Aynı anda birbiri ile çelişen/çatışan fikirleri olabilir ve sentezci bir düşünme tarzları vardır. Sezgilerini ve duygularını öne çıkaran Tip 4 ile Tip 8 arasında da anlamlı fark elde edilmiştir. Duygudan ve subjektiflikten uzak rasyonel, objektif ve analitik düşünme yapısına sahip Tip 5 (Francis, 2022: 9) ile Tip 8 arasında da anlamlı fark saptanmıştır. Netlik ararken istatistiksel sonuçlar gibi bilimsel düşünmeyi de kullanabilen Tip 6, vizyon sahibi olan Tip 7, nedenselliğe dayalı algoritmik ve sistematik düşünen (Chestnut, 2013: 72) Tip 9 ile sonuç ve uygulama odaklı olan Tip 8 ile Öznel düşünme ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin yaşları ile düşünme stilleri arasında zayıf bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Tekilci ve öznel düşünme stiline sahip üniversite öğrencilerinin kişilik tipleri arasında farklı derecede ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Enneagram kişilik tipleri üzerine yapılan çalışmaların az olması ve düşünme stilleriyle olan ilişkisi incelenmemiş olması nedeniyle çalışmanın diğer yapılacak araştırmalara yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu araştırmadan hareketle öğrenim gördükleri bölümleri, okudukları bölümün giriş puanları ve alanları gibi farklı demografik değişkenler ele alınarak farklı çalışma gruplarıyla yeni çalışmalar gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır.

Düşünme insanlar için önemli yapıtaşlarından biridir. İnsan ancak duygu ve düşünceleri ile kişiliğini ortaya koyabilir bu yüzden kişinin kendini tanıması, kimliğini sağlıklı tamamlaması ve sağlıklı düşünme stillerine sahip olması için öncelikle alan uzmanları/eğitimciler ve ailelerin bilinçlendirilmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

ABDULLAH, S. I. (2022). The study of thinking methods in light of the Sternberg's theory among students of the Faculty of Basic Education. *Journal of Positive School Psychology*, 4791-4806.

ACA, G. (2020). *Lise öğrencilerinin enneagram kişilik tipleri ile sosyal ağ bağımlılığı düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

ACARKAN, İ. (2020). *Kişiliğin DNA'sı*. Ankara: Kurtuba Yayınları.

ATKINSON, R. L., ATKINSON, R. C., SMITH, E.E., BEM, D. J. & HOEKSEMA, S. N. (1999). *Psikolojiye Giriş*. (Çev: Yavuz, A.). Ankara: Arkadaş Yayınları.

ARSLAN, E., GÜRİPEK, E. & İNCE, C. (2017). Kişilik ve meslek seçimi ilişkisi: turizm öğrencileri üzerine bir araştırma. *Kesit Akademi Dergisi*, (11), 200-217.

BAŞOL, G. & TÜRKOĞLU, E. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının düşünme stilleri ile kontrol odağı durumları arasındaki ilişki. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1). 732-757.

BULUŞ, M. (2006). Düşünme stilleri ölçeğinin güvenilirliği ve geçerliği, akademik başarı ve öğretmen adayları özellikleri. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 31(139), 35-48.

BATI, U. (2012). *Enneagram ile kişilik analizi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

CHESTNUT, B. (2013). *The complete Enneagram: 27 paths to greater self-knowledge*. She Writes Press.

- CLARK, L. A. (2005). Temperament as a unifying basis for personality and psychopathology. *Journal of abnormal psychology*, 114(4), 505.
- ÇİVİTÇİ, N. & ARICIOĞLU, A. (2012). Psikolojik danışman adaylarının yardım etme stilleri ve beş faktör kuramına dayalı kişilik özellikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 78-96.
- ÇUBUKÇU, Z. (2004). Öğretmen adaylarının düşünme stillerin belirlenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 87-105.
- DEMİR, Ö. & OSMANOĞLU, D. E. (2013). Lise öğrencilerinin düşünme stillerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 165-184.
- DOĞRU, O. (2021). Görsel sanatlar öğretmen adaylarının düşünme stillerinin incelenmesi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(30), 825-844.
- DURU, E. (2004). Düşünme stilleri: kavramsal ve kuramsal çerçeve. *Eurasian Journal of Educational Research*, (14), 171-186.
- EPSTEIN, S., PACINI, R., DENES-RAJ, V., & HERIER, H. (1996). Individual differences in intuitive-experiential and analytical-rational thinking styles. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71 (2), 390-405.
- FER, S. (2005). Düşünme stilleri envanterinin geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 5 (1), 31.
- FIROOZAN, T., KHOSROPOUR, F. & ANARI, A.M.Z. (2022). The relationship of the enneagram personality types and the early maladaptive schemas to dependent personality disorder. *Journal of Positive School Psychology*, 6(7), 159-166.
- FRANCIS, A. (2022). *The enneagram and communication styles* (Doctoral dissertation). Baylor University, Waco.
- GATTI, K. (2022). *The Enneagram as a Psychographic Segmentation Tool* (Project). Texas Christian University, Texas.
- GEORGE, D. & MALLERY, P. (2019). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. New York: Routledge.
- GOODWIN, F. K. & JAMISON, K. R. (2007). *Manic-Depressive Illness: Bipolar Disorders And Recurrent Depression* (C. 1), Oxford University Press.
- GRIGORENKO, E. L. & STERNBERG, R. J. (1995). Thinking Styles. Robert J. Sternberg ve Patricia Ruzgis (Ed.) In *International Handbook of Personality And Intelligence* (s. 205-206). Boston: MA.
- İNANÇ, B. Y. & YERLİKAYA E. E. (2015). *Kişilik kuramları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- KALAYCI, Ş. (2008). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- KARASAR, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- KESKİN, N. & GÜNDÜZ, E. (2019). Yaratıcı liderlik geliştirmede enneagram öğretisinin rolü. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 2(2), 169-186.
- KORKUT, F. (1986). *İlkokul öğrencilerinin kendilerine ve ailelerine ilişkin bazı değişkenlerin denetim odakları üzerinde etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- MATISE, M. (2019). The enneagram: An enhancement to family therapy. *Contemporary Family Therapy*, 41(1), 68-78.
- ÖZDAMAR, K. (2018). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- PALUT, B. (2008). Düşünme stilleri ve anne-baba tutumları arasındaki ilişki. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (24), 1-11.

PARK, J. W. & HA, N. S. (2014). Communication apprehension and performance of using communication skills according to nursing students' enneagram personality types. *Korean Journal of Stress Research*, 22(4), 169-180.

RISO, D. R. & HUDSON, R. (2016). *Enneagram ile kişilik analizi*. Çeviri: Günseli Aksoy. İstanbul: Butik Yayıncılık.

RISO, D. R. & HUDSON, R. (2003). *Discovering your personality type: the essential introduction to the enneagram, revised and expanded*. New York: Mariner Books.

RISO, D. R. & HUDSON, R. (1996). *Personality types: Using the Enneagram for self-discovery*. Houghton Mifflin Harcour.

RISO, D. R. & HUDSON, R. (2020). *Enneagram Bilgeliği*, Çeviren: Sedat Yüksel, Lena psikolojik yayınları, Uluslararası seri no: 978-605-7004-40-6.

SOFO, F. (2005). Thinking styles of modern Chinese leaders: Independence and exploration in historically conditional China. *Australian Journal of Adult Learning*, 45 (3), 305-330.

STABILE, S. (2018). *The Path Between Us: An enneagram journey to healthy relationships*. InterVarsity Press.

STERNBERG, R. J. (1994). Allowing for thinking styles. *Educational leadership*, 52(3), 36-40.

STERNBERG, R. J. (1997). *Thinking styles*. Cambridge: Cambridge university press.

SUBAŞ, A. (2017). *Okul yöneticilerinin "liderlik stilleri" ile "enneagram kişilik tipleri" arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

SÜNBLÜ, A. M. (2004). Düşünme stilleri ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Eğitim ve Bilim*, 29 (132), 25-42.

ŞEVGIN, H. & ÇETİN B. (2017). Eğitim Araştırmalarında Güç Analizi ve Bir Uygulama, *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi (YYU Journal Of Education Faculty)*, 14(1), 1462-1480.

ŞİRİN, T. (2020). Enneagram Türkiye kişilik envanteri'nin geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin belirlenmesi. *Electronic Turkish Studies*, 15(2), 1375-1398.

TAPP, K. & ENGBRETSON, K. (2010). Using the enneagram for client insight and transformation: A type eight illustration. *Journal of Creativity in Mental Health*, 5(1), 65-72.

TASTAN, K. (2019). Development and validation of a personality type inventory based on enneagram. *Konuralp Tıp Dergisi*, 11(1), 112-120.

TATLILIOĞLU, K. (2010). *Farklı öz-anlayış düzeylerine sahip üniversite öğrencilerinin karar vermede özsaygı, karar verme stilleri ve kişilik özelliklerinin değerlendirilmesi* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

TAYMUR, İ. & TÜRKÇAPAR, M. H. (2012). Kişilik: tanımı, sınıflaması ve değerlendirmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4 (2), 154-177.

TDK. (2022). Büyük Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. Erişim Tarihi 12 Eylül 2022, <https://sozluk.gov.tr>

TORTOP, H., ÇALIŞKAN, G. & DİNÇER, M. (2012). Öğretmen adaylarının düşünme stilleri ile kişilikleri arasındaki ilişki gemisinin belirlenmesi aday adaylarının kişilikleri ile düşünme stilleri arasındaki ilişkinin öğretmen belirlemenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 307-319.

TURAN, H. (2020). Enneagram kişilik tipleri ve akademik başarı (Kocaeli-İzmit ilçesi 7. ve 8. sınıf örneği). *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(39), 149-158.

WAGNER, J. P. (2010). *Nine lenses on the world: The Enneagram perspective*. NineLens Press.

YILDIZ, K. & OFLAR, Y. (2010). İlköğretim okulu öğretmenlerinin düşünme stilleri. *International Journal of Field Education*, 2(2), 20-37.

ZHANG, L. & F, HUANG J. (2001). Thinking styles and the five-factor model of personality. *European Journal of Personality*, 15(6), 465-476.

ZHANG, L. F. (2002). Thinking styles and the big five personality traits. *Educational Psychology*, 22(1), 17-31.

Summary

Thinking styles, which are one of the individual differences, are known as the methods used by a person in their mental activities. In this direction, the aim of the research is to Decipher the relationship between enneagram personality types and thinking styles of university students.

The data were obtained from the opinions of university students who accepted the research. The research was continued with those who wanted to participate in the study voluntarily. In this study, the relational screening model was used to determined the relationship between the selected variables. In this context, the relationship between enneagram personality types and thinking styles of university students has been examined. The sample of the study consists of 144 students between the ages of 18-21 studying in some universities in Turkey in the 2021-2022 academic year. The students were reached with the snowball sampling method, which is one of the non-probability sampling methods. The students participated in the study voluntarily and only the students who volunteered were included in the study. The "Personal Information Form" prepared by the researchers was applied to the university students who participated in the study, the "Enneagram Personality Types Scale" was applied to reveal their personality types, and the "Thinking Styles Scale" was applied to their thinking styles. In order to find the relationship between Enneagram personality types and the thinking styles of university students, the sample number of the study group was calculated through the Gpower program as a preliminary preparation. The minimum number of students was determined to be 108. In the study, the number of 144 students was reached and the test power was calculated again with the Gpower program and found to be 0.94. The data collected by the snowball method were entered into the SPSS 22 statistical program and statistical analyses were performed. Statistical analyses of the data were performed according to the distribution characteristics.

In this section, the findings related to the data obtained for the purpose and sub-purposes of the research are given. Spearman correlation analysis was performed to examine the relationship between the ages, thinking styles scale and sub-dimensions of the university students in the study group. As a result of Spearman correlation analysis and its normative dimensions of thinking styles scale with college students with ages ($r=,183, p=0,27$) in the positive direction is very weak, with Singleton ($r=,298^{**}, p=0,00$) in the positive direction of the weak, with Traditionalist ($r=,181, p=0,29$) and subjective with very weak in the positive direction ($r=,213, p=0,10$) a weak positive relationship was found. One-way ANOVA (one-factor analysis of variance) was used for independent groups to examine whether there is a significant difference between the thinking styles scale and its sub-dimensions according to the personality types of the students decisively. According to personality types, there is a significant difference between the thinking styles scale ($F=2,475; p<0,05$) and the Singleton ($F=3,467; p<0,05$) and Subjective ($F=2,316; p<0,05$) mean scores from the sub-dimensions. If the variances between the groups are equal, multiple comparison tests (pairwise) that researchers can choose are known as LSD (Least Significant Difference), Sidak, Bonferroni, Tukey, Hochberg's GT2, Gabriel and Scheffe (Özdamar, 2018). In this study, the LSD method was used because the number of

observations in the groups was not equal. A relationship was found between thinking styles and personality types.

According to the results of the research, it was concluded that there is a weak relationship between the ages of the students and their thinking styles. It has been revealed that there is a different degree of relationship between the personality types of university students with singular and subjective thinking styles.

This study is limited to the students of Hamidiye Faculty of Health Sciences, University of Health Sciences. Data was collected online due to the pandemic. Therefore, the number of samples remained limited. Participants who did not answer some questions were excluded from the data set. Abstract comments are also included in the discussion section, because enneagram is a newly studied phenomenon.

It has been revealed that the focus of studies is usually on topics such as the use of enneagram and social networks, parental attitudes and the relationship between enneagram personality types, career choice and enneagram personality types. The fact that there is no study to reveal the relationship between thinking styles and enneagram personality types shows that the research will make an original contribution to the literature.

AHP Temelli TOPSIS Yöntemi ile Yer Seçim Problemine İlişkin Bir Uygulama

Emre EKİN*, Gamze DOLANBAY**

Öz

Toplumsal bilgi ihtiyacını sağlamak amacıyla kurulan kütüphaneler, eldeki bilginin saklandığı ve dağıtıldığı işlevsel hizmet kuruluşlarıdır. Kayıt altındaki bilgi kaynaklarını depolayan ve ihtiyaç halinde talep edenlerin kullanımına sunan kütüphaneler bilgi aktarımı açısından köprü görevi görmektedir. Kişiler kendilerini değişik açılardan bireysel, akademik vs. geliştirmek ve kültürel hayatın bir parçası olabilmek için bilgiye ulaşmak ve araştırmalar yapmak için kütüphanelerden faydalanırlar. Kütüphaneler aynı zamanda verimli çalışma alanı olmayan veya motivasyonu daha yüksek çalışma alanı arayan araştırmacılar için de uygun bir çalışma ortamı sunmaktadırlar. Bu haliyle de kütüphaneler yaşam boyu öğrenme felsefesinde herkes için önemli olduğu ve özel bir yere sahip olduğu aşikârdır. Bu sebeple toplumun her alanından talep gören kütüphanelerin kuruluş yeri seçimi önemli bir konudur. Bu çalışmada Kırıkkale ilinde belirlenen dört ilçeden herhangi birine en uygun kütüphane yeri seçiminin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaçla belirlenen dört ilçe beş kriter ile AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci) ve TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Uygulamada AHP ve TOPSIS yöntemlerine ilişkin çözümler Excel Solver programından elde edilmiştir. Her iki yöntemden elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Kriterli Karar Verme, Yer Seçimi Problemi, AHP, TOPSIS, Kütüphane

An Application of the Location Selection Problem with the AHP-Based TOPSIS Method

Abstract

Libraries established to meet the social information needs are functional service institutions where the information is stored and distributed. Libraries, which store registered information resources and make them available when needed, act as a bridge for information transfer. People benefit from libraries both to improve themselves and to be a part of cultural life, as well as to access information and conduct research. Libraries

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 24.11.2022

Kabul/Accepted: 08.08.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.1209399>

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Ekonometri/Yöneylem Araştırması Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

E-posta: emrenike@hotmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4043-9750>

** Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Erciş İşletme Fakültesi, Sayısal Yöntemler Anabilim Dalı, Van,

Türkiye. E-posta: gamzedolanbay@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1771-3520>

also provide a working environment for researchers who are not productive or looking for a more motivated study area. As such, libraries are important for everyone in the philosophy of lifelong education and learning. For these reasons, choosing the place of establishment of libraries, which are in demand from all areas of society, is a significant point. In this study, that is purposed to choose the most suitable library location for one of the four districts determined in Kırıkkale province. For this aim, it is aimed to examine the four districts determined under five criteria by AHP (Analytic Hierarchy Process) and TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) methods. In practice, solutions for AHP and TOPSIS methods were made in Excel Solver. The results from both methods are interpreted.

Keywords: Multi-Criteria Decision Making, Location Selection Problem, AHP, TOPSIS, Library

Giriş

Kütüphaneler ilk çağlardan itibaren eğitim, kültür, sanat, edebiyat, bilim, felsefe, astronomi ve din gibi toplumsal yaşam alanları için bir araç olmuştur. Kütüphaneler aynı zamanda kentler için bir saygınlık göstergesi olmuş ve kültürel rekabette önemli bir yer edinmiştir. Bu haliyle de en eski çağlardan itibaren kütüphaneler, güçlü medeniyetlerde toplumsal hayatın bir parçası olmuştur. Yazının icadıyla birlikte bilginin kayıt altına alınması ve gerektiğinde o bilgiden faydalanılması kütüphanelerin var oluşunun temel nedenlerinden biridir (Yılmaz, 2008). Bir milletin gelişmişliği, kültür seviyesi, yeniliklere ve gelişmelere açık oluşu onun kitaplarla ve dolayısıyla kütüphanelerle olan ilişkisine bağlıdır. Dili düzgün kullanma, kendini doğru ifade edebilme, sağlıklı kararlar verebilme, iyi bir muhakeme yeteneğine sahip olma, olaylara geniş ve gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşabilme yeteneklerinin tamamı daha çok kitap okumaktan geçmektedir. Kütüphaneler aynı zamanda güçlü bir iletişim aracıdır. İletişim temelli toplum yapısında toplumsal bünyelerden biri olan kütüphaneler ortak alan olma özellikleriyle ve bilgi aktarımıyla iletişim verimliliğini arttıran olgulardır (Yılmaz, 2008). Tüm bu yönleriyle kitaplara ve ilime açılan kapılar olan kütüphaneler varoluşlarından bu yana medeniyetin sembolü haline gelmiştir.

Her ne kadar teknolojik gelişmelerle birlikte dijital kaynaklar ön plana çıkmaya başlasa da, ilk elden sağlam, güvenilir ve doğru bilgiye ulaşılan kütüphaneler, gerçek kitapseverlerin ve araştırmacıların öncelikli tercih mekânı olmaktadır. Bunun yanı sıra kütüphanede geçirilen kaliteli zaman, bilgiye doğrudan ulaşma hissi, kütüphanelerin araştırmacı üzerindeki güdüleme etkisi, mekânın getirdiği okuma, araştırma ve çalışma arzusuyla birlikte kütüphanelere olan talep her zaman geçerliliğini korumaktadır. Nüfusun, genç nüfus oranının, okuyan, eğitim alan ve yaşam boyu eğitimi hayat tarzı haline getiren kişilerin her geçen gün artmasıyla yeni kütüphanelerin açılması kaçınılmaz olmuştur. Kütüphaneler bilgiyi okuma ve yazma yetisini güdüleyerek kişilerin hayat boyu öğrenme sürecine destek olmaktadır (Jehlik, 2004). Bu da yeni bir kütüphane açarken en uygun yerin seçimi problemini beraberinde getirmiştir. Çalışmada yer seçim problemine ilişkin bir çözüm sunulurken yer seçim problemleri farklı ve çok sayıda kriter ve alternatifi içerisinde barındırdığından dolayı ÇKKV (Çok Kriterli Karar Verme) problemi tipindedir. Burada "İdeal kütüphane yeri nasıl olmalıdır?" "Kütüphane yeri seçilirken nelere dikkat edilmelidir?" gibi sorular ve kütüphane yeri seçiminde dikkate alınması gerekli olan kriterlerin neler olduğu önem kazanmaktadır. Kütüphane yeri seçilirken kütüphanelerin;

- Halkın bilgi alma ihtiyacını karşılamak.
- Kişisel hayat boyu öğrenme çalışmalarını desteklemek.
- Bulunduğu bölge halkına, özellikle de çocuklara okuma yetisi ve kültürü kazandırmak.
- Toplumda okur yazar oranının artmasını sağlamak.
- Tüm seviyelerde eğitim ve öğretimi desteklemek.
- Gençler ile çocuklara zihinsel becerileri geliştirmeleri konusunda destek olmak ve bu yönde olanaklar sunmak.
- Bulunduğu bölge öncelikli olmak üzere, toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik kalkınmasına destek olmak.
- Kültürel zenginliklere, bilim ve sanata duyarlı bir toplumsal bilincin oluşmasına yardımcı olmak.
- Soyut mahalli kültürel mirasın toplanması, düzenlenmesi, korunması, kullanılması ve geleceğe aktarılmasına yardımcı olmak.
- Kültürlerarası diyalogu geliştirmeye yardımcı olmak. Şeklindeki işlevlerini de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir (Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği, 2012).

Optimum kütüphane yeri seçimi kütüphanenin kullanım amacına uygun olarak işlevselliğini arttırarak daha fazla kişinin kütüphaneden istifade etmesini sağlayarak bilgiye daha kolay yoldan erişimi sağlayacaktır. Bu çalışmada kırıkkaile ilinde kütüphane yapılmak istenen dört ilçeden biri için kütüphane yeri seçimi yapılmıştır. Çalışmada, ÇKKV yöntemlerinden AHP ve TOPSIS yöntemleri kullanılmış ve her iki yöntemle elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmanın Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde gerçekleştirilen yeni kütüphanelerin kurulmasında kuruluş yeri için farklı alternatifler varken optimal yer seçiminin yapılmasında fikir oluşturması amaçlanmıştır. Uygulamada ÇKKV yöntemlerini kullanarak kütüphane yeri seçimi yapılması hedeflenmiştir. Çalışmanın bu anlamda literatüre katkı sağlayarak, farklı yer seçimi problemlerine farklı ÇKKV yöntemleri de uygulanarak yer seçim problemlerine çözüm sunması beklenmektedir. Bu sayede zaman ve kaynak israfının önüne geçilerek çok yönlü fayda sağlayan rasyonel yer seçimlerinin yapılabileceği değerlendirilmektedir.

Literatür Taraması

Literatürde yer seçimi problemlerinin ÇKKV yöntemleriyle incelendiği çalışmalar bulunmaktadır.

Yang ve Lee (1997), mevcut bir tesisin taşınması veya yeni bir tesis kurulması için kuruluş yeri seçimi yapmışlardır. Çalışmada AHP yöntemi kullanılarak, yöneticilere çeşitli lokasyon faktörlerini analiz etmek ve farklı lokasyon alternatiflerini değerlendirerek nihai lokasyon seçimlerini yapmak için yardımcı olacak bir çerçeve sağlamıştır.

Aydın (2009), çalışmasında Ankara ilinde inşa edilecek olan bir hastane için en uygun yerin belirlenmesini amaçlamıştır. Alternatif olarak Ankara'nın beş semti belirlenmiş ve problem Bulanık AHP ile modellenerek, çözümde bulanık aritmetikten yararlanılmıştır.

Yücel ve Ulutaş (2009), çalışmasında Malatya'da bir kargo firmasının yeni açacağı şubenin seçimi gerçekleştirilmiştir. Kargo firması tarafından belirlenen altı kriter ELECTRE (Elimination and Choice Translating Reality English) yöntemi ile önem sırasına göre belirlenmiştir.

Athawale ve Chakraborty (2010), gerçek zamanlı bir tesis yeri seçimi problemini çözmüşlerdir. Çalışmada yöntem olarak karmaşık yapıdaki problemlerin çözümü için

sıklıkla uygulanan etkili bir ÇKKV yöntemi olan PROMETHEE II'yi (The Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluation) kullanılmıştır.

Moghaddam vd. (2011), tesis yeri seçimi problemini çözmek için yeni bir entegre metodoloji yapılandırmışlardır. İki karar verme yöntemi, AHP ve VIKOR (Vise Kriterijumsa Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemleri birleştirmişlerdir. Kriter ağırlıklandırma AHP, alternatiflerin sıralanmasında VIKOR yöntemi kullanmışlardır. Ayrıca konunun uzmanları tarafından en etkili kriterlerin seçilmesi için de Delphi yöntemini kullanılmışlardır.

Ho vd. (2013), birçok alternatif lokasyondan kiracıların ihtiyaçlarına göre, tercihlerine uygun bir ev elde etme çalışması yapmışlardır. Çalışmada AHP ve çok seçenekli hedef programlamayı MCGP (Multi-Criteria Goal Programming) entegre edilmiş, karar vericiler MCGP ile alternatifleri sıralamak için çoklu hedefleri(kriterleri) belirlemiş, AHP ile ise kriter ağırlıklarını bulmuşlardır.

Mousavi vd. (2013), imalat şirketleri için uygun tesis yer seçiminde iyi bilinen üç karar verme yöntemi olan Delphi, AHP ve PROMETHEE kullanan entegre bir karar verme metodolojisi tasarlamışlardır. Uzman görüşlerinden de faydalanarak en etkili kriterleri seçmek için Delphi, tesis seçim probleminin yapısını analiz etmek ve kriter ağırlıklandırmak için AHP, alternatifleri sıralamak için ise PROMETHEE kullanmışlardır.

Ar vd. (2014), çalışmasında Rize ilinde kurulacak olan ekoturizm merkezi için yer seçimi uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Probleme Bulanık AHP ve Bulanık VIKOR teknikleri uygulanmıştır. Otel yerinin seçilmesi kararında dikkate alınması gereken kriter ağırlıkları Bulanık AHP, uzlaşık çözüm ise Bulanık VIKOR yaklaşımı ile elde edilmiştir.

Ağaç vd. (2015), çalışmasında Doğu Anadolu bölge şehirlerinde kurulabilecek Serbest Bölge yer belirleme problemi için ÇKKV yöntemlerinden AHP, TOPSIS, VIKOR ve ELECTRE kullanılmıştır.

Bulut (2017), yabancı yatırımcılar için yatırım yapılacak uygun sanayi bölgesi seçimini yapmışlardır. Literatür taraması ve uzman görüşleriyle belirlenen kriterler ÇKKV yöntemlerinden MULTIMOORA (The Multi-Objective Optimization by Ratio Analysis) ile değerlendirilmiştir.

Pekkaya ve Bucak (2018), liman kuruluş yeri seçimi yapmak için PROMETHEE yöntemi ile birlikte TOPSIS ve VIKOR yöntemleri kullanılmıştır. Kriterlerin ağırlıkları için AHP, Türkiye-Batı Akdeniz Bölgesi'ndeki 4 liman yeri seçeneğinin sıralaması için ise PROMETHEE, TOPSIS, VIKOR yöntemleri kullanılmıştır.

Gümüş vd. (2019), çalışmasında ÇKKV yöntemlerinden AHP ile CBS (Coğrafi Bilgi Sistemlerinden) faydalanarak Niğde için en uygun AVM (Alışveriş Merkezi) yerinin tespit edilmesi hedeflemiştir. Probleme ait kriterler tanımlanarak AHP ile öncelikleri bulunmuş, daha sonra CBS aracılığı ile mekânsal analizler gerçekleştirilerek optimal AVM kuruluş yer seçim işlemi gerçekleştirilmiştir.

Karadağ (2019), çalışmada Ankara ve çevresinde kurulabilecek katı atık depolama tesis yeri seçiminde alternatifler AHP yöntemi ile incelenmiştir. Alternatiflerin sıralanmasında AHP, sistem gerçeklerini gösteren problemin bazı kısıtlarının karar sürecine katılmasında Hedef Programlama kullanılmıştır.

Şeker ve Alakaş (2019), bir ev aletleri firmasının İç Anadolu'da merkezi depo yeri seçim problemi ele alınmıştır. Problemin çözümünde belirlenen kriterlerin ağırlıkları AHP ile hesaplanmış ve alternatifler AHP, TOPSIS ve PROMETHEE yöntemleri ile sıralanmıştır.

Ghourri vd. (2020), çalışmasında Hindistan, Batı Bengal, Kalküta şehri ve çevresindeki çok sayıda alternatif konumdan birinde alışveriş merkezi kurulması için en uygun yer seçimi yapmışlardır. Yöntem olarak kriter ağırlıkları için Bulanık AHP (FAHP) ve alternatiflerin sıralanması için Bulanık TOPSIS (FTOPSIS) kullanmışlardır.

Supçiller ve Bayramoğlu (2020), enerji alanında rüzgar santralinin yer seçimine ilişkin problemde SWARA (Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis), A-GİA (Ağırlıklı Gri Sayı Tabanlı) ve Gri EDAS metotları kullanılmıştır. Kriter ağırlıkları SWARA yöntemi ile elde edilmiş ve alternatif sıralaması da A-GİA ve Gri EDAS metotları ile bulunmuştur.

Alossta vd.(2021), acil sağlık hizmeti merkezlerinin yer seçimini yapmışlardır. İlk adımda kriter ağırlıklarının belirlenmesi için AHP ve ikinci adımda ise optimal konumu seçmek için RAFSI (Ranking of Alternatives through Functional mapping of criterion sub-intervals into a Single Interval) modelini kullanmışlardır.

Yöntem Veriler

Çalışmada Kırıkkale iline bağlı olan ve kütüphane kurulmak istenen dört ilçeden birinde kurulması planlanan kütüphane için yer seçimi yapılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü bünyesindeki iki uzmandan alınan görüşler ve halk kütüphaneleri yönetmeliğinden alınan veriler doğrultusunda kriterler belirlenerek, kriterlerin alternatiflere göre karşılaştırmaları yapılmış, kriter ağırlıkları ve sıralamaları AHP ve TOPSIS yöntemleriyle bulunmuştur. Tablo (1)'de çalışmada incelenen ilçeler(alternatifler) ve kriterler verilmiştir.

	<i>Alternatifler(İlçeler)</i>		<i>Kriterler</i>
<i>A1</i>	Sulakyurt	K1	Nüfus
<i>A2</i>	Keskin	K2	Merkeze Uzaklık
<i>A3</i>	Delice	K3	Talep
<i>A4</i>	Çelebi	K4	Metrekare
		K5	Bütçe

Tablo 1. Uygulamada Kullanılan Alternatif-Kriter Seti

Çalışmada, alternatifler; Sulakyurt ilçesi A1, Keskin ilçesi A2, Delice ilçesi A3, Çelebi ilçesi A4 ile temsil edilmiştir. Kriterler ise, Nüfus K1, Merkeze Uzaklık K2, Talep K3, Metrekare K4, Bütçe K5 indisi ile temsil edilmiştir.

Çalışmadaki alternatif ilçelere ait görünüm Şekil (1)'deki gibidir.

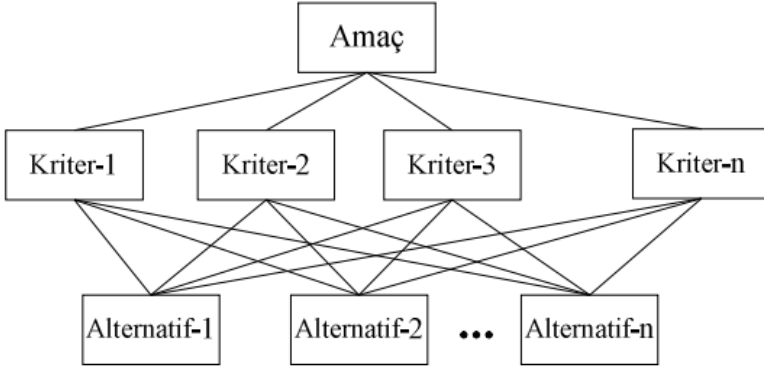

Şekil 1. Kırıkkale'nin ilçeleri harita gösterimi (Vikipedi, 2023)

Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi)

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP), 1970'lerde Thomas Saaty'nin bulduğu teknik, birin üzerinde kriter bulunduran problemlerin çözümüne uygun bir karar verme tekniğidir. AHP; karar vericilere kriterler, alt kriterler ve seçenekler arasındaki bağlantıyı hiyerarşik formda modelleme imkânı tanımaktadır (Kuruüzüm & Atsan, 2001).

AHP yönteminde problemin detaylı şekilde ele alınması ve hiyerarşi basamaklarının doğru oluşturulması gerekmektedir. AHP yöntemi ilk basamakta amaç, alt basamaklarda kriterler, daha alt basamaklarda alt kriterler ve seçenekler olan hiyerarşik bir sistemle şekle dökülebilir. Aşağıda yönteme ilişkin hiyerarşik yapı yer almaktadır Şekil (2).

AHP metodunun uygulama adımları aşağıdaki gibidir:

1. Adım: Hiyerarşik Yapının Kurulması:

En üstten başlayarak hiyerarşik yapı kurulur. En üst basamakta amaç, bir alt basamakta kriterler en alt basamakta ise alternatifler bulunur.

2. Adım: İkili Karşılaştırma Matrisleri (A) ve Üstünlüklerin Bulunması:

Amaç, kriterler ve alt kriterler belirlendikten sonra kriterlerin ve alt kriterlerin kendi aralarında önem derecelerinin belirlenmesi için 1 numaralı gösterimde olduğu gibi ikili karşılaştırma matrisi oluşturulur. Karar verici kriterleri ve seçenekleri ikili olarak karşılaştırılır.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & a_{12} & a_{13} & \dots & a_{1n} \\ 1/a_{12} & 1 & a_{23} & \dots & a_{2n} \\ 1/a_{13} & 1/a_{23} & 1 & \dots & a_{3n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ 1/a_{n1} & 1/a_{n2} & 1/a_{n3} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

1 numaralı eşitlikte yer alan her bir kriterin amaca katkısı görece önemleri ve her bir amacın da kriterler açısından üstün tarafları karar vericilerin öznel

değerlendirmelerine göre ikili karşılaştırmayla belirlenmektedir. Bu üstünlükleri belirlemede Saaty önem ölçeği Tablo (2) uygulanmalıdır (Saaty, 2004).

<i>Sayısal Değer</i>	<i>Tanım</i>
1	Kriterler eşit derecede önemli
3	1. kriter 2.'ye göre biraz daha önemli
5	1. kriter 2.'ye göre fazla önemli
7	1. kriter 2.'ye göre çok fazla önemli
9	1. kriter 2.'ye göre aşırı önemli
2,4,6,8	Ara değerler

Tablo 2. Saaty Önem Ölçeği

3. Adım: Özvektörün (Görelî Önem Vektörünün) Bulunması:

İkili karşılaştırma matrislerinin oluşturulmasının ardından matristeki her bir elemanın diğer elemanlara göre önemini gösteren öz vektör hesaplanır. Matrise ait $n \times 1$ boyutlu öz vektör aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$i=1, 2, 3, \dots, n \text{ ve } j=1, 2, 3, \dots, n$$

olmak üzere kriterlerin önem yüzdelerini belirlemek için $W=[w_i]_{n \times 1}$ şeklindeki sütun vektörleri hesaplanmalıdır. W sütun vektörü iki numaralı eşitlikte belirtilen b_{ij} değerlerinin oluşturduğu matrisin satır elemanlarının aritmetik ortalamasından oluşur.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad W_i = \frac{\sum_{j=1}^n b_{ij}}{n} \quad (2)$$

4. Adım: Özvektörün Tutarlılığının Hesaplanması:

Tüm ikili karşılaştırma matrisleri için tutarlılık oranı (CR) hesaplanır. Bu oran en fazla 0,10 olmalıdır. Oranın 0,10'un üzerinde olması karar vericinin değerlendirmelerinde tutarsızlık olduğunu gösterir. Bu ise değerlendirmelerin iyileştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Tutarlılık oranı (CR) değeri hesaplanmadan önce A matrisinin en büyük özvektörü (λ_{maks}) hesaplanmalıdır. Hesaplama 3 ve 4 numaralı eşitlikte verilmiştir. $i=1,2,3,\dots,n$ ve $j=1,2,3,\dots,n$ olmak üzere,

$$D=[a_{ij}]_{n \times n} \times [W_i]_{n \times 1} = [d_i]_{n \times 1} \quad (3)$$

$$\lambda_{max} = \frac{\sum_{i=1}^n \frac{d_i}{W_i}}{n} \quad (4)$$

Tutarlılık oranının hesaplanması için ayrıca rassallık indeksi (RI) de bilinmelidir. Sabit sayılardan oluşan ve n 'e göre belirlenen (RI) değerleri Tablo (3)'de yer almaktadır. Buradan (CR) değerinin hesaplanması 5 numaralı eşitlikteki gibidir.

$$CR = \frac{\lambda - n}{(n-1)RI} \quad (5)$$

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
RI	0	0	0,58	0,9	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49

Tablo 3. Rassal Sayılar İndeksi (RI), (Saaty, 1980)

5. Adım: Hiyerarşik Yapının Genel Skorunun Elde Edilmesi

Bu dört işlem basamağı, tüm hiyerarşik yapı için hesaplanır. Beşinci işlem basamağında ise hiyerarşik yapı içindeki n tane kriterin tümünün oluşturduğu mx1 boyutlu üstünlük sütun matrisleri bir araya getirilerek mxn boyutlu DW karar matrisi oluşturulur. DW karar matrisinin kriterler arası W üstünlük matrisi ile çarpılmasıyla R sonuç matrisi elde edilir.

TOPSIS

Önemli ÇKKV metotlarından olan TOPSIS'i, 1981'de Hwang ve Yoon bulmuştur. Yöntemde tüm alternatiflerin pozitif ve negatif ideal çözüme olan uzaklıkları hesaplanmaktadır. TOPSIS metodu, çözüm alternatifinin pozitif-ideal çözüme en yakın ve negatif-ideal çözüme en uzak olma mantığıyla oluşturulmuştur (Chen, 2000). Yöntem direkt olarak veri üzerinde uygulanabilme özelliğine sahiptir. Bu yöntem ile belli kriterler altında alternatifler, kriterlerin alabileceği maksimum ve minimum değerler arasında ideal çözüme uzaklıklarına göre sıralanabilir. Yöntemin uygulanabilmesi için birden fazla karar seçeneği olmalıdır. Sade algoritmalar ve matematiksel modeller içeren bir analiz sürecine sahip olan yöntem, kullanımının rahat oluşu ve sonuçlarının rahat anlaşılıp, yorumlanması gibi nedenlerden ötürü uygulamada birçok alanda yer alma imkânı bulmaktadır. Yöntemde ideal çözüme en yakın ve negatif-ideal çözüme en uzak alternatif seçilmelidir. TOPSIS metodu, her bir kriterin sistematik bir şekilde artan ya da azalan fayda eğilimine sahip olduğu varsayımına dayanır. Bu sebeple, ideal ve negatif ideal çözümleri tanımlamak zor değildir (Alpay, 2010).

TOPSIS metodunun uygulama basamakları şu şekildedir:

1. Adım: Problemin Amacının ve Değerlendirme Kriterlerinin Tanımlanması:

Karar probleminin amacı belirlenir, değerlendirme kriterlerine karar verilir.

2. Adım: Karar Matrisi (A) Oluşturulması:

Karar seçenekleri ve kriterleri kullanılarak karar matrisi oluşturulur. Karar matrisinde seçenekler satırlarda, kriterler sütunlarda yer alır ve matrisin elemanları kriterlerin farklı seçeneklere göre gösterdikleri özellikleri yansıtır.

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

3. Adım: Normalleştirilmiş Karar Matrisi (R) Belirlenmesi:

Karar matrisinin her bir değerinin sütun ($a_{11}, a_{21}, a_{31}, \dots, a_{m1}$) kareleri ve sütun toplamları hesaplanır ve toplamın karekökü alınır. Daha sonra her bir a_{ij} değeri bulunduğu sütunun toplamının kareköküne bölünerek normalizasyon değerleri elde edilir. İşleme uygun denklem ve normalizasyon matrisi aşağıdaki gibidir.

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum a_{ij}^2}} \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,n$$

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & r_{12} & \dots & r_{1n} \\ r_{21} & r_{22} & \dots & r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & r_{m2} & \dots & r_{mn} \end{bmatrix}$$

4. Adım: Ağırlıklı Normalleştirilmiş Karar Matrisi (V) Belirlenmesi:

Normalleştirilmiş matris değerleri w_i ağırlık değerleriyle çarpılarak ağırlıklı normalleştirilmiş matris belirlenir. Ağırlık değerleri toplamı 1 olmalıdır. Ağırlıklı normalize matris (V) aşağıdaki gibidir.

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & \dots & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & \dots & w_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & \dots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & v_{12} & \dots & v_{1n} \\ v_{21} & v_{22} & \dots & v_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & v_{m2} & \dots & v_{mn} \end{bmatrix}$$

5. Adım: İdeal \hat{I}^+ ve Negatif İdeal \hat{I}^- Çözümlerin Belirlenmesi:

İdeal çözüm değerleri problemin amacına uygun olarak belirlenir. Maksimizasyon için sütundaki maksimum değer ideal çözüm değeri, aynı sütundaki minimum değer ise negatif ideal çözüm değerleridir. Minimizasyon için ise sütundaki minimum değer ideal çözüm, aynı sütundaki maksimum değer negatif ideal çözüm olacaktır. İdeal çözüm değerleri;

$$\hat{I}^+ = \{ \max_j v_{ij} : i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \} \Rightarrow \hat{I}^+ = \{ v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^* \}$$

her sütundaki maksimum değerleri ifade etmektedir. Negatif ideal çözüm değerleri;

$$\hat{I}^- = \{ \min_i v_{ij} : i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \} \Rightarrow \hat{I}^- = \{ v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^- \}$$

her sütundaki minimum değerleri göstermektedir.

6. Adım: İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi:

İdeal ve negatif ideal noktalara uzaklık değerleri öklid uzaklığı ile belirlenir. Koordinat sisteminde x ve y gibi koordinatları bilinen iki nokta arasındaki uzaklığın ölçülmesinde (öklid uzaklığı);

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{k=1}^n (x_{ik} - x_{jk})^2}$$

eşitliği kullanılır. Eşitlikteki;

x_{ik} : i. Gözlemin k. değişken değerini

x_{jk} : j. Gözlemin k. değişken değerini

n: Değişken sayısını gösterir.

İdeal uzaklık:

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

Negatif ideal uzaklık:

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

denklemleri ile hesaplanır. Burada alternatif sayısı kadar S_i^- ve S_i^* olacaktır.

7. Adım: İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın Belirlenmesi:

Karar noktalarının ideal çözüme göreli yakınlıklarının hesaplanması için ideal ve negatif ideal noktalara uzaklıklar kullanılır. İdeal çözüme uzaklık C_i^* ile gösterilir ve $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığındadır.

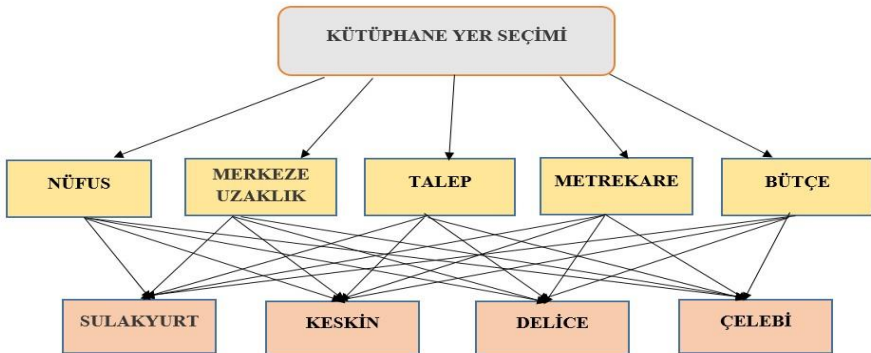
$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

$C_i^* = 1$ ise karar noktası mutlak ideal çözüm noktasına yakın, $C_i^* = 0$ ise karar noktası negatif ideal çözüm noktasına mutlak yakındır. En nihayetinde, skor değeri (C_i^*) en yüksek olan seçenek en uygun kabul edilerek seçilebilir (Demir, 2018).

Bulgular

AHP Yöntemi Uygulama Adımları

Adım 1: Hiyerarşik yapının kurulması: Öncelikle belirlenen amaca uygun hiyerarşik yapı hazırlanır. Burada amaç; kütüphane için yer seçimi yapmaktır. Problemde hedeflenen kütüphane yer seçimi problemi hiyerarşik yapının en üst basamağını oluştururken, bu yer seçim problemi için karar kriterleri olan Nüfus, Merkeze uzaklık, Talep, Metrekare, Bütçe ve karar alternatifleri olan Sulakyurt, Keskin, Delice, Çelebi ilçeleri de hiyerarşik yapının alt basamaklarında yer almaktadır Şekil (3).

Şekil 3. Kütüphane yer seçimi probleminin hiyerarşik yapısı

Adım 2: Karşılaştırma matrislerinin oluşturulması:

Nüfus, Merkeze Uzaklık, Talep, Metrekare ve Bütçe kriterlerine ait ikili karşılaştırma matrisi oluşturulmuştur. İkili karşılaştırma matrisi, kriterlerin belirlenmesi sürecindeki iki uzmanın ve kütüphane dokümantasyon birimi üyeleriyle kütüphane çalışanlarından oluşan onbeş kişilik bir ekibin görüşleriyle oluşturulmuştur. Karşılaştırma matrisi Tablo (4)'deki gibidir.

<i>Kriterler</i>	<i>K1</i>	<i>K2</i>	<i>K3</i>	<i>K4</i>	<i>K5</i>	<i>Ağırlıklar</i>
<i>K1</i>	1,00	3,00	3,00	3,00	3,00	0,398
<i>K2</i>	0,33	1,00	3,00	3,00	1,00	0,220
<i>K3</i>	0,33	0,33	1,00	0,33	1,00	0,292
<i>K4</i>	0,33	0,33	3,00	1,00	2,00	0,170
<i>K5</i>	0,33	1,00	1,00	5,00	1,00	0,120

Tablo 4. Karşılaştırma Matrisi

Adım 3: Özvektörlerin belirlenmesi ve tutarlılık oranlarının hesaplanması: Özvektörler (ağırlıklarının) bulunmuş ve tutarlılık oranları hesaplanmıştır. Kriterlerin alternatifler bazında ağırlıkları ve tutarlılık oranları hesaplanarak Tablo (5)'de gösterilmiştir.

<i>Kriterler</i>	<i>Kriter Ağırlıkları</i>	<i>Alternatifler</i>	<i>Alternatif Ağırlıkları</i>	<i>Tutarlılık Oranları</i>
<i>K1</i>	0,398	A1	0,099	0,094
		A2	0,615	
		A3	0,240	
		A4	0,046	
<i>K2</i>	0,220	A1	0,115	0,065
		A2	0,548	
		A3	0,281	
		A4	0,056	
<i>K3</i>	0,092	A1	0,121	0,081
		A2	0,559	
		A3	0,255	
		A4	0,065	
<i>K4</i>	0,170	A1	0,101	0,091
		A2	0,569	
		A3	0,288	
		A4	0,042	
<i>K5</i>	0,120	A1	0,289	0,039
		A2	0,067	
		A3	0,130	
		A4	0,515	

Tablo 5. Alternatif Ağırlıkları ve Tutarlılık Oranları

Adım 4: Genel sonucun elde edilmesi:

Nüfus, Merkeze Uzaklık, Talep, Metrekare ve Bütçe kriterleri için Sulakyurt, Keskin, Delice, Çelebi ilçe alternatiflerinin karşılaştırılıp özvektörler ağırlıkları bulunarak Tablo (6)'da sıralanmıştır.

<i>Alternatifler/Kriterler</i>	<i>K1</i>	<i>K2</i>	<i>K3</i>	<i>K4</i>	<i>K5</i>	<i>Normalize</i>	<i>Sıralama</i>
<i>A1</i>	0,099	0,115	0,121	0,101	0,289	0,145	3
<i>A2</i>	0,615	0,548	0,559	0,569	0,067	0,472	1
<i>A3</i>	0,240	0,281	0,255	0,288	0,130	0,239	2
<i>A4</i>	0,046	0,056	0,065	0,042	0,515	0,144	4

Tablo 6. Alternatiflere Ait Sıralamalar

Tablo (6)'da kriterlerin alternatifler bazında farklılık gösterdiği görülmektedir. Sulakyurt (A1) ilçesinin Bütçe (K4), Keskin (A2) ilçesinin Nüfus (K1), Delice (A3) ilçesinin Metrekare (K4) ve Çelebi (A4) ilçesinin Bütçe (K4) yönünden öncelikli olduğu tespit edilmiştir. Belirlenen bu kriterlere göre AHP sıralamasına göre kurulması planlanan kütüphanenin Keskin (A2) ilçesine kurulmasının optimum olacağı sonucuna varılmıştır.

TOPSIS Yöntemi Uygulama Adımları

Adım 1: Kriterler ve alternatifler kullanılarak karar matrisinin kurulması:

Alternatifler ve kriterler kullanılarak karar matrisi oluşturulmuştur. K1, K2, K3, K4, K5 kriterlerinin A1, A2, A3, A4 alternatiflerindeki değerlerinden oluşan karar matrisi Tablo (7)'de gösterilmiştir.

	<i>Nüfus</i>	<i>Merkeze Uzaklık (km)</i>	<i>Talep</i>	<i>Metrekare</i>	<i>Bütçe</i>
<i>Sulakyurt</i>	6953	38,6	2500	600	850.000
<i>Keskin</i>	17620	21,1	6200	1500	2.150.000
<i>Delice</i>	9075	45,1	4750	1150	1.625.000
<i>Çelebi</i>	2633	42,6	800	250	330.000

Tablo 7. Karar Matrisi

Adım 2: Karar matrisi kullanılarak normalize edilmiş karar matrisinin oluşturulması:

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum a_{ij}^2}} \quad i=1,2,\dots,m \text{ ve } j=1,2,\dots,p$$

Formülü kullanarak R normalize matrisin elemanları bulunmuş ve normalleştirilmiş karar matrisi Tablo (8)'de gösterilmiştir.

	<i>Nüfus</i>	<i>Merkeze Uzaklık (km)</i>	<i>Talep</i>	<i>Metrekare</i>	<i>Bütçe</i>
<i>Sulakyurt</i>	0,33	0,51	0,30	0,30	0,30
<i>Keskin</i>	0,83	0,28	0,75	0,75	0,76
<i>Delice</i>	0,43	0,59	0,58	0,58	0,57
<i>Çelebi</i>	0,12	0,55	0,10	0,13	0,12

Tablo 8. Normalleştirilmiş Karar Matrisi

Kriter ağırlıklarını gösteren özvektör değerleri Tablo (9)'daki gibidir.

<i>Kriterler</i>	<i>Nüfus</i>	<i>Merkeze Uzaklık (km)</i>	<i>Talep</i>	<i>Metrekare</i>	<i>Bütçe</i>
<i>Ağırlıklar</i>	0,398	0,220	0,092	0,170	0,120

Tablo 9. Özvektör Tablosu

Adım 3: Ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin oluşturulması:

Normalleştirilmiş karar matrisinin sütun elemanları ile ağırlık değerlerinin çarpılması sonucu ağırlıklandırılmış normalize matris oluşturulmuştur. Ağırlıklı normalize matris Tablo (10)'da gösterilmiştir.

	<i>Nüfus</i>	<i>Merkeze Uzaklık (km)</i>	<i>Talep</i>	<i>Metrekare</i>	<i>Bütçe</i>
<i>Sulakyurt</i>	0,13	0,11	0,03	0,05	0,04
<i>Keskin</i>	0,33	0,06	0,07	0,13	0,09
<i>Delice</i>	0,17	0,13	0,05	0,10	0,07
<i>Çelebi</i>	0,05	0,12	0,01	0,02	0,01

Tablo 10. Ağırlıklı Normalize Matris

Adım 4: İdeal çözümün oluşturulması:

Ağırlıklı normalize matriste sütunda yer alan değerlerin en büyükleri pozitif ideal çözüm için, en küçükleri ise negatif ideal çözüm için seçilmiştir. İdeal çözüm ve negatif ideal çözüm için elde edilen maksimum ve minimum değerler Tablo (11)'de gösterilmiştir.

İdeal çözüm için maksimum değerler	0,33	0,06	0,07	0,13	0,01
Negatif ideal çözüm için minimum değerler	0,05	0,13	0,01	0,02	0,09

Tablo 11. İdeal ve Negatif İdeal Çözüm Değerleri İçin Maksimum ve Minimum Değerler

Adım 5: Ayrım ölçülerinin hesaplanması:

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2}$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

Formülleri ile belirlenen pozitif ve negatif ideal çözümler Tablo (12)'de belirtilmiştir.

<i>Alternatifler</i>	S^+	S^-
<i>A1</i>	0,23	0,10
<i>A2</i>	0,08	0,31
<i>A3</i>	0,19	0,15
<i>A4</i>	0,31	0,08

Tablo 12. İdeal ve Negatif İdeal Çözümler

Buna göre; kütüphane kurulması planlanan alternatif ilçeler için ideal ve negatif ideal çözümler sırasıyla Sulakyurt ilçesi için 0,23-0,10, Keskin ilçesi için 0,08-0,31, Delice ilçesi için 0,19-0,15 ve Çelebi ilçesi için 0,31 ve 0,08 olarak elde edilmiştir.

Adım 6. İdeal çözüme göreli yakınlığın belirlenmesi:

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*}$$

Formülü kullanılarak, ideal çözüme göreli yakınlık elde edilmiştir. Tablo (13)'de sunulmuştur.

<i>Alternatifler</i>	C_i^*
<i>Sulakyurt</i>	0,300
<i>Keskin</i>	0,790
<i>Delice</i>	0,440
<i>Çelebi</i>	0,210

Tablo 13. İdeal Çözüme Göreli Yakınlık

Tablo (13)'den sıralamaların Keskin (A2), Delice (A3), Sulakyurt (A1) ve Çelebi (A4) olduğu tespit edilmiştir. Belirlenen kriterlere göre TOPSIS sıralamasına bakılırsa kurulması planlanan kütüphanenin Keskin (A2) ilçesine kurulmasının optimal olduğu sonucuna varılmıştır. AHP ve TOPSIS sonuçları ve ortak sıralamalar Tablo (14)'de verilmiştir.

Tablo 14. Sonuç Tablosu

	<i>AHP</i>	<i>TOPSIS</i>	<i>ORTALAMA</i>	<i>SIRALAMA</i>
<i>Sulakyurt</i>	0,145	0,300	0,222	3
<i>Keskin</i>	0,472	0,790	0,631	1
<i>Delice</i>	0,239	0,440	0,339	2
<i>Çelebi</i>	0,144	0,210	0,117	4

Sonuç tablosuna göre ilk sırada Keskin, ikinci sırada Delice, üçüncü sırada Sulakyurt ve son sırada Çelebi ilçesi çıkmıştır. Buna göre kütüphanenin Keskin ilçesine kurulması optimal karar olacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada, Kırıkkale'ye bağlı dört ilçeden birinde kurulması planlanan bir kütüphane için yer seçimi yapılmıştır. Seçilen beş değerlendirme kriterine göre, dört alternatifin AHP ve TOPSIS yöntemleriyle ağırlıklandırılması yapılmıştır. Uygulamada iki farklı yöntem kullanılmıştır. AHP yöntemi ile kriter ağırlıkları bulunmuş ve TOPSIS yöntemiyle alternatiflerin sıraları belirlenmiştir. Nüfus (K1), Merkeze Uzaklık (K2), Talep (K3), Metrekare (K4) ve Bütçe (K5) kriterlerinin ağırlıklarına göre her iki yöntemle de alternatif sıralamalarının farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Bu da çalışma sonucunda elde edilen sonuçların tutarlılığını ve güvenilirliğini göstermektedir. Sonuçlara ilişkin veriler Tablo (14)'de sunulmuştur. Her iki metottan elde edilen sıralamalarda da kütüphane kurulması için optimal yer olarak Keskin ilçesi ilk sırada, takip eden ilçeler ise sırasıyla Delice, Sulakyurt ve Çelebi olarak görülmüştür. Kullanılan ÇKKV metotlarının birbirlerini desteklemesi anlamlı bir sonuca ulaşıldığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AĞAÇ, G., BAKI, B., PEKER, İ., & AR, İ. M. (2015). Çok Kriterli Karar Verme tekniklerini kullanarak Serbest Bölge yer seçimi: Doğu Anadolu bölgesi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 30(1), 79-113.
- ALOSSTA, A., ELMANSOURI, O., & BADI, I. (2021). Resolving a location selection problem by means of an integrated AHP-RAFSI approach. *Reports in Mechanical Engineering*, 2(1), 135-142.
- ALPAY, M. (2010). Kredi değerliliğinin ölçülmesinde TOPSIS yöntemi ve bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, 75-81.
- AR, İ. M., BAKI, B., & ÖZDEMİR, F. (2014). Kuruluş yeri seçiminde Bulanık AHS-VIKOR yaklaşımının kullanımı: Otel sektöründe bir uygulama. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 93-114.
- ATHAWALE, V. M., & CHAKRABORTY, S. (January 9-10 2010). Facility location selection using PROMETHEE II method. *Proceedings of the 2010 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Dhaka*, (s. 59-64). Bangladesh.
- AYDIN, Ö. (2009). Bulanık AHP ile Ankara için hastane yer seçimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 87-104.
- BULUT, T. (2017). MULTIMOORA yöntemi ile farklı illerdeki organize sanayi bölgelerinin yabancı yatırımcılar açısından optimal yer seçimi olarak değerlendirilmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(624), 41-52.
- CHEN, C.-T. (2000). Extensions of the TOPSIS for group decision-making under Fuzzy environment. *Elsevier*, 1-9.
- DEMİR, M. (2018). TOPSIS yöntemi kullanılarak her segmentteki otomobillerin sıralanması. *Dış Ticaret Enstitüsü Working Papers*, 1-21.
- GHORUI, N., GHOSH, A., ALGEHYNE, E. A., MONDAL, S. P., & SAHA, A. (2020). AHP-TOPSIS inspired shopping mall site selection problem with Fuzzy data. *Mathematics*, 1-21.
- GÜMÜŞ, M. G., BALTA, M. Ö., & DURDURAN, S. S. (2019). Coğrafi Bilgi Sistemlerine dayalı Çok Kriterli Karar Verme teknikleri ile alışveriş merkezi kuruluş yeri seçimi: Niğde örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 8(1), 134-146.
- HO, H.-P., CHANG, C.-T., & KU, C.-Y. (2013). On the location selection problem using Analytic Hierarchy Process and Multi-Choice Goal Programming. *International Journal of Systems Science*, 44(1), 94-98.

- JEHLIK, T. (2004). Information literacy in the public library. *Nebraska Library Association Quarterly*, 35(4), 7-13.
- KARADAĞ, A. (2019). Katı atık depolama tesisi yer seçimi için birleştirilmiş Hedef Programlama ve AHP yaklaşımı. *Uluslararası Mühendislik Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 11(1), 211-225.
- KURUÜZÜM, A., & ATSAN, N. (2001). Analitik Hiyerarşi yöntemi ve işletmecilik. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 83-105.
- MEVZUAT. (2012, 01 11). 10 26, 2022 tarihinde Halk Kütüphaneleri Yönetmeliği Web Sitesi: <http://www.kygm.gov.tr> adresinden alındı
- MOGHADDAM, R. T., MOUSAVI, M., & HEYDAR, M. (2011). An integrated AHP-VIKOR methodology for plant location selection. *Archive of SID*, 24(2), 127-137.
- MOUSAVI, M., & MOGHADDAM, R. T. (2013). Multi-Criteria decision making for plant location selection: An integrated Delphi-AHP-PROMETHEE methodology. *Arab J Sci Eng*, 38, 1255-1268.
- PEKKAYA, M., & BUCAK, U. (2018). Çok Kriterli Karar Verme yöntemleriyle bölgesel liman kuruluş yeri seçimi: Batı Karadeniz'de bir uygulama. *ÜİİD-IJEAS*, 253-268.
- SAATY, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process*. New York: McGraw Hill.
- SAATY, T. L. (2004). Decision making the Analytic Hierarchy and Network Processes (AHP/ANP)". *Journal of Systems Science and Systems Engineering*, 13(1), 1-35.
- SAATY, T. L., & VARGAS, L. (2001). *How to Make a Decision*. New York MA: Springer.
- SUPÇİLLER, A. A., & BAYRAMOĞLU, S. (2020). Aralıklı gri sayı tabanlı A-GİA ve gri EDAS yöntemleriyle rüzgar santrali yer seçimi. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University*, 35(4), 1847-1860.
- ŞEKER, Ö., & ALAKAŞ, M. (2019). Bir lojistik firması için Çok Ölçütlü Karar Verme yöntemleri ile İç Anadolu bölgesinde depo yeri seçimi. *7. International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science*. Şanlıurfa.
- VİKİPEDİ. (2023, 07 23). Vikipedi Kırıkkale'nin ilçeleri: https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C4%B1r%C4%B1kkale%27nin_il%C3%A7eleri adresinden alındı
- YANG, J., & LEE, H. (1997). An AHP decision model for facility location selection. *Facilities*, 15(9-10), 241-254.
- YILMAZ, B. (2003). Toplumsal iletişim ve kütüphane. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 11-29.
- YILMAZ, B. (2008). İlkçağ Anadolu uygarlıklarında sosyo-ekonomik ve kültürel yapı bağlamında kütüphane/arşiv kurumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 22(3), 351-376.
- YÜCEL, M., & ULUTAŞ, A. (2009). Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinden ELECTRE yöntemiyle Malatya'da bir kargo firması için yer seçimi. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 327-344.

Summary

Libraries, which are information storage and transmission organs, are organizations that store recorded information and present it to research according to needs. Libraries, which have been a tool for the elements of many branches of science since the ancient times of history, have been a prestige indicator for the cities in which they were founded in the early days. Great civilizations have always given importance to libraries. This is a proof that the level of development of the society is closely related to books and libraries. The way to speak with correct expressions in daily conversation, social life and business life,

to have a wide vocabulary and to use a respectable language, passes through being close to books and libraries. Although technological advances seem to have pushed printed resources one step back, libraries still maintain their place for a healthy flow of information. Every professional person from every age group, every social environment needs a library from time to time. The efficient time spent in the library and the desire for research and study provided by the library environment increase the importance of libraries. The increase in the population and the increase in the literacy rate also increase the importance of libraries. Libraries also offer a disciplined working environment. The location selection of libraries, the number of which is increasing day by day, is an important issue. In the study, it was aimed to choose the optimal library location for one of the four districts in Kırıkkale. The ideal library should be designed in accordance with the duties and functions of the library, and be equipped with the capacity and equipment to provide maximum level of service. For this, the four districts selected were examined using AHP and TOPSIS methods, which are MCDM methods, with five criteria. In the application part, the solutions of the AHP and TOPSIS methods were calculated with the Excel Solver program. The results obtained from both methods were analyzed and interpreted. While there are different alternatives, it is aimed to contribute to the literature for the most appropriate site selection problem of the study and to provide a solution to the site selection problems scientifically by applying other MCDM methods to the site selection problems. In practice, criterion weights were found with the AHP method and the order of the options was determined with the TOPSIS method. It has been determined that the ordering of options by both methods does not differ according to the weights of the Population (K1), Distance to the Center (K2), Demand (K3), Square Meter (K4) and Budget (K5) criteria. This shows the consistency and reliability of the results obtained as a result of the study.

Maske Çocuklarda Duygu Tanımayı Etkiler mi?: Duygunun Çeşidinin, Yaşın ve Ebeveyn Kaygısının Rolü*

Müge EKERİM AKBULUT**, Ebrar ATAKAN***, Handenur ŞENYİĞİT****, Sema Merve BALÇIK*****, Zehra KIZILYURT*****

Öz

Mevcut çalışma, 47-74 aylık 60 okul öncesi çocuğun maskeli yüzlerden duygu tanıma performanslarını maskesiz yüzlerden duygu tanıma performanslarıyla karşılaştırmış, ayrıca çocukların duygu tanıma performanslarını etkileyebilecek olan duygunun çeşidi, duyguyu sergileyen kişinin yaşı ve ebeveynlerin sağlık kaygıları gibi sosyal faktörlerin rolünü incelemiştir. Çocuklar duygu tanıma görevini tamamlamış, ebeveynler ise Sağlık Anksiyetesi Ölçeği'ni doldurmuşlardır. Çocuklar maskesiz yüzlerdeki duyguları maskeli yüzlerdeki duygulardan daha doğru tanımış; ancak mutluluk, öfke, tikslenme, üzüntü ve korku arasından yalnızca üzüntüyü maskeli yüzlerden maskesiz yüzlerle kıyasla daha zor anlamışlardır. Çocuklar maskeli yetişkin yüzlerindeki duyguları maskeli çocuk yüzlerindeki duygulardan daha doğru anlamış, ebeveynlerin sağlık kaygısıyla çocukların maskeli yetişkinlerin duygularını doğru tanıma performansları arasında olumlu ilişki ortaya çıkmıştır. Sonuçlar çocukların duygu tanıma süreçlerinde maskenin yüzdeki ipuçlarını gizlediğini ve özellikle üzüntünün anlaşılmasını güçleştirdiğini göstermiştir. Çocukların maskeli yetişkinlerin duygularını maskeli çocuklarınkinden daha doğru tanımaları ve ebeveynlerinin sağlık kaygılarının maskeli yüzlerden duygu tanımayla ilişkisi sosyal deneyimler ve duygu tanıma becerilerinin bağlantılı olduğunu göstermiştir.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 21.10.2022

Kabul/Accepted: 19.03.2024

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1192845>

* Bu çalışma Gori vd. (2021)'nin "Masking emotions: Face masks impair how we read emotions" isimli çalışması ile Ruba ve Pollak (2020)'in "Children's emotion inferences from masked faces: Implications for social interactions during COVID-19" isimli çalışmalarının sonuçlarını genişleterek maskenin duygu tanıma üzerindeki etkisini duygunun çeşidi, duyguyu sergileyen kişinin yaşı ve ebeveyn kaygısı gibi sosyal faktörlere odaklanarak incelemiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta: makbulut@29mayis.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2074-8003>

*** Araştırmacı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta: ebraratakan61@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7572-7501>

**** Araştırmacı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta: handenursenyigit@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5257-6798>

***** Araştırmacı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta: smeervebalcik@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0083-8175>

***** Araştırmacı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

E-posta: zehrakizilyurt@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2204-7187>

Anahtar Kelimeler: Duygu Tanıma, Maske, Pandemi, Sağlık Kaygısı, Okul Öncesi Dönem

Do Masks Impact Emotion Recognition in Children?: The Role of Type of Emotion, Age and Parental Anxiety

Abstract

This study compared 60 preschoolers' (47-74 month-olds) emotion recognition performance from masked vs. unmasked faces, and investigated whether the type of emotion, age of the person displaying the emotion, and parental health anxiety are linked with children's emotion recognition scores. Children completed a computerized emotion recognition task, and parents filled out The Health Anxiety Inventory. Overall, children identified emotions better from unmasked vs. masked faces; however, from among happiness, anger, disgust, sadness and fear, the only difference emerged in recognition of sadness, as children identified sadness less accurately in masked than unmasked faces. Moreover, children were more accurate when reading emotions from adults' than children's masked faces, and their performance increased as a function of parents' health anxiety. In general, these findings pointed to the negative impact of facial masks on emotion recognition and highlighted the critical role of children's social experiences in reading others' emotions.

Keywords: Emotion Recognition, Mask, Pandemic, Health Anxiety, Preschool Period

Giriş

Duygu tanıma, başkalarının hissettikleri duyguları onların yüz ifadelerinden doğru şekilde anlayabilme becerisini ifade eder (Boyatzis vd., 1993; Gori vd., 2021). Bu becerinin bebeklikten itibaren gelişim gösterdiği ve bebeklerin yaşamlarının ilk yılında temel duyguları tanıyabildikleri bilinmektedir (Grossmann, 2010; Walker-Andrews, 1997). Bu alandaki araştırmalar bebeklerin dördüncü aydan itibaren öfke ve mutluluk gibi temel duyguları bakım verenlerinin yüz ifadelerinden tanımaya başladıklarını (Barrera ve Maurer, 1981), yaklaşık altıncı ayda ise şaşkınlık ve üzüntü duygularını ayırt edip bu duygular arasındaki yoğunluk farkını anlayabildiklerini ortaya koymuştur (de Haan ve Nelson, 1997). Bebekler duygu tanıma konusunda belli seviyede beceriye sahip olsalar da duygu tanıma becerisinin en hızlı gelişim gösterdiği dönemin sosyal etkileşimin hızlandığı okul öncesi dönem olduğu bilinmektedir (Denham vd., 2003). Bu dönemde farklı oyun ve akran gruplarıyla etkileşime giren çocuklar çeşitli sosyal durumlara ve bu durumların yol açtığı birçok duygu ifadesine maruz kalır. Böylece sosyal deneyimlerinin çeşitliliğine paralel olarak çocukların duygu tanıma becerileri hızlı bir şekilde gelişme imkanına sahip olur.

Ancak çocukların duygu tanıma becerilerinin gelişimi için kritik olan sosyal deneyimler ve etkileşimler, 2019 yılında ortaya çıkan COVID-19 pandemisi ile kesintiye uğramış, çocukların gözlemleyebildikleri çeşitli duygular maskelerin ardına gizlenmiştir. Bu nedenle, karantina döneminde yaşadıkları sosyal kısıtlamanın okul öncesi dönem çocuklarının duygu tanıma becerilerinin gelişimine nasıl etki ettiği merak konusu olmuştur. Maskeler her yaş grubundaki bireyin duygu tanıma becerisini olumsuz etkileme potansiyeline sahip olsa da (Gori vd., 2021; Grundmann vd., 2021), duygu tanımının en hızlı gelişim gösterdiği dönem olan okul öncesi çağda maskeli yüzlere uzun süre maruz

kalmanın duygu tanımaya etkisini incelemek sosyal deneyimlerin sosyo-bilişsel becerilerdeki rolünü anlamak açısından oldukça aydınlatıcıdır. Bu sebeple mevcut çalışma okul öncesi dönemdeki çocukların maske takan kişilerin sergiledikleri farklı duyguları ne kadar iyi tanıyabildiklerini incelemiş, aynı zamanda bu performansa etki edebilecek olan duygunun çeşidi (üzüntü, öfke, korku, mutluluk, tikslenme), duyguyu sergileyen kişinin yaşı (çocuk, yetişkin) ve ebeveynlerin sağlık kaygıları gibi çeşitli sosyal faktörlerin maskeli kişilerin duygularını tanımadaki rolünü araştırmıştır.

Duygu Tanıma ve Maske İlişkisi

İnsanların duygu ifadelerini anlamak için en önemli veriyi yüz, özellikle de göz ve ağız bölgesi sağlamaktadır. Ağız ve burnu kapsayacak şekilde yüzün büyük bir bölümünün COVID-19 döneminde maskeyle kapatılmış olması, bu maskeler ardında farklı yüzlerdeki duyguları yetişkinlerin ve çocukların ne kadar iyi tanıyabileceklerine dair bir merak oluşturmuştur. Yetişkinlerle yapılan çalışmalar, genel olarak yüzün maske ile kapatılmasının duygu tanımayı olumsuz etkilediğini göstermiştir. Bir çalışmada, yetişkinlerin genel duygu tanıma doğruluğu maskesiz yüzler için %69.9 iken maskeli yüzler için %48.9 olarak rapor edilmiştir (Grundmann vd., 2021). Benzer şekilde, 18-87 yaş aralığındaki yetişkinlerle yapılan başka bir çalışmada (Carbon, 2020), katılımcılara altı farklı duygu (kızgın, öğrenmiş, korkmuş, mutlu, üzgün ve nötr) sergileyen maskeli ve maskesiz yüz fotoğrafları gösterilmiş, katılımcıların bu duyguları maskesiz yüzlerde gördüklerinde doğru olarak tanıma performanslarının oldukça yüksek olduğu, fakat maskeli yüzler gördüklerinde duygu tanıma performanslarının anlamlı olarak düştüğü ve hedef duyguyu başka bir duygu ile karıştırabildikleri bulunmuştur. Bir boylamsal araştırmada (Barrick vd., 2021) ise 20-70 yaş arasındaki bireylerde maskeye maruz kalmanın duygu tanıma sürecinde göz bölgesindeki ip uçlarına odaklanmada bir artışa yol açtığı gözlemlenmiş, bu artışın bazen duygu ifadelerini tahmin ederken bir duyguyu diğeri ile karıştırmaya sebep olabileceği iddia edilmiştir.

Yetişkinlerle yapılan araştırmaların yanı sıra, pandemi süresince maske kullanımının çocukların duygu tanıma becerilerini nasıl etkilediğini inceleyen çalışmalar da yürütülmüştür. Bu noktada İtalya'da ilk karantina sona erdikten sonraki on beş gün içinde yapılan bir araştırma dikkat çekmektedir. Bu araştırmada, 3- 5 yaş arasındaki okul öncesi dönem çocuklarına, 6- 8 yaş arasındaki okul çağı çocuklarına ve 18- 30 yaş arasındaki yetişkinlere maskeli ve maskesiz kişilerin fotoğrafları gösterilmiş ve katılımcılardan fotoğraflardaki yüz ifadelerinin içerdikleri duyguları tanımaları beklenmiştir (Gori vd., 2021). Çalışmanın sonucunda, duygu tanımada maske kullanımının olumsuz etkisi tüm yaş gruplarında bulunmuş ancak bu etkinin en küçük yaş grubu olan okul öncesi dönem çocuklarında diğer gruplardan daha belirgin olduğu rapor edilmiştir. Benzer şekilde, Ruba ve Pollak (2020) tarafından gerçekleştirilen okul çağı çocuklarının katıldığı bir diğer çalışmada da yaş ve maskeli yüzlerden duygu tanıma arasında olumsuz bir ilişki bulunmuş, yaş düştükçe çocuklarının maskeli yüzlerin ifade ettikleri duyguyu tanımakta zorlandığı görülmüştür. Çocukların, maskeli olmayan yetişkin yüzlerindeki ifadeleri, maskeli veya gözlüklü yetişkin yüzlerindeki ifadelere kıyasla daha doğru tahmin edebildikleri bulunmuş, bununla birlikte yüzü maskeyle veya gözlükle kapatmanın çocukların duygu tanıma performanslarını eşit derecede etkilediği ortaya çıkmıştır. Kısacası yüzün maske veya gözlükle kapandığı durumlarda çocuklar bu yüzlerdeki duyguları tanımakta yüzün herhangi bir nesne ile kapatılmadığı durumlara kıyasla güçlük çekmektedir.

Duygu Tanıma ve Maske İlişkisinde Duygunun Çeşidinin Önemi

Maskenin duygu tanımayı genel olarak olumsuz etkilemesinin yanı sıra, duyguların ifadeleri ve bunların yüze yansımaları arasındaki farklar düşünüldüğünde, yüzün maskeyle kapatılmasının özel olarak hangi duyguyu tanımada güçlük yarattığı sorusu önemli bir soru olabilir. Yüzün farklı bölgelerinin farklı duygulara dair ipuçları verdiği; mutluluk, öfke ve tiksindenin ağız ve yanak çevresinden, üzüntü ve korkunun ise göz bölgesinden doğru olarak anlaşıldığı bilinmektedir (Boucher ve Ekman, 1975; Fischer vd., 2012; Kret ve de Gelder, 2012). Bu bulgulara dayanarak, maskelerle ağız çevresinin kapatılmasının üzüntü ve korku dışındaki duyguların (mutluluk, öfke, tikslenme) tanınmasını diğer duyguların tanınmasından daha fazla güçleştireceği iddia edilebilir. Ancak bu konuda alanyazındaki araştırmaların sonuçları birbirleriyle kısmen çelişmektedir. Örneğin, Carbon (2020) yetişkinlerin mutluluk, öfke ve tikslenme duygularının tamamını maskeli yüzlerden maskesiz yüzlere göre daha zor tanıdıklarını bulmuş, korku duygusunu tanımanın ise maskeli ve maskesiz yüzlerde farklılaşmadığını göstermiştir. Greenville ve Dwyer (2022) ise mutluluk, üzüntü ve tikslenme duygularının maskeli yüzlerden daha güç anlaşıldığını göstermiş, öfke ve korkuyu tanımanın maskeden daha az etkilendiğini bulmuştur. Bunların aksine, maskenin duygu çeşidi fark etmeksizin genel olarak duygu tanımayı güçleştirdiğine işaret eden bulgular da mevcuttur. Örneğin, Kastendieck vd. (2021)'nin maske kullanımının duygu tanımayı ve yüz taklitçiliğini nasıl etkilediğini anlamak amacıyla gerçekleştirdiği çalışmada katılımcılar hem mutluluk hem de üzüntü duygularını maskeli yüzlerden eşit derecede tanımışlardır. Ancak katılımcılar maskeli yüzlerdeki mutluluk ifadelerinin yoğunluğunu maskesiz yüzlere göre daha az olarak değerlendirmiş, bunun sonucunda maskeli yüzlerdeki mutluluk ifadelerini üzüntü ifadelerine göre daha az taklit etmişlerdir. Bu çeşitlilikteki bulgular, hangi duyguyu tanımanın maskenin varlığından daha fazla etkilendiğinin tekrar incelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çocuklarla yapılan erken dönemli araştırmaların sonuçlarında yetişkinlerdekine benzer şekilde çocukların mutluluk, üzüntü ve tikslenme duygularını ağız çevresine, öfke ve korkuyu ise göz çevresine bakarak tanıdıkları ortaya çıkmıştır (Sullivan ve Kirkpatrick, 1996). Görece güncel çalışmalarda ise yüzün üst, orta ve alt bölgeleri sırayla kapatıldığında, okul çağındaki çocukların tikslenme ve mutluluğu yüzün ağız ve yanaklar gibi alt bölgesinden; şaşkınlık, öfke ve üzüntü duygularını ise göz bölgesi gibi yüzün üst kısmındaki ip uçlarından daha iyi anladıkları görülmüştür (Gagnon vd., 2014; Guarnera vd., 2015). Bu bulgular ışığında, maskeli yüzlere maruz kalan çocukların maskeli kişilerin sergiledikleri mutluluk ve tikslenme gibi duyguları anlamakta diğer duyguları anlamaktan daha fazla zorlanacakları öngörülebilir. Ancak bu öngörü yeterli sayıda çalışma tarafından test edilmemiştir. Ruba ve Pollak (2020) yalnızca öfke, üzüntü ve korku duygularına odaklanmış, her üç duygunun da eşit şekilde maskenin varlığından olumsuz etkilendiğini ortaya koymuştur. Gori vd. (2021) ise okul öncesi dönemdeki çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma performanslarının oldukça düşük olduğunu raporlamalarına rağmen, inceledikleri mutluluk, üzüntü, öfke, korku duygularından hangisi veya hangilerinde çocukların daha fazla zorlandığını belirtmemişlerdir. Dolayısıyla, mutluluk, üzüntü, korku, öfke ve tikslenme duygularının yüzün farklı bölgelerinden anlaşıldığı düşünüldüğünde, çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma becerilerini incelerken hangi duyguların maskenin varlığından daha fazla etkilendiğinin yeni çalışmalarla daha detaylı incelenmesi önemli görülmektedir.

Duygu Tanıma ve Maske İlişkisinde Yaş ve Ebeveyn Kaygısının Önemi

Bunların yanı sıra, çocukların hangi yaştaki bireylerin maskeli yüz ifadelerini daha doğru tanıdıkları da önemli bir soru olabilir. Araştırmalar tutarlı olarak hem çocukların hem de yetişkinlerin kendi yaş gruplarından olan bireylerin yüzlerini kendi yaş gruplarından olmayanlara kıyasla daha doğru tanıdıklarını ve hatırladıklarını göstermekte (Hills ve Lewis, 2011; Rhodes ve Anastasi, 2012), bunun temel sebebinin ise bireylerin kendi yaşitlarıyla sosyalleşme sürelerinin ve kendi yaşitlarının yüzlerini tanıma motivasyonlarının yüksekliği olduğunu belirtmektedir (Hills, 2012). Çocuklar yetişkinlerden çok kendi akranlarından gelecek olan sosyal ipuçlarına ve bu ipuçlarının en belirgin olarak ortaya çıktığı yüz bölgesine yönelik yüksek bir dikkate sahip görünmektedir. Özellikle akranlarla ilişkilerin önemi ve bu ilişkiler sırasında duygu tanımanın ilişkinin kalitesine etkisi düşünüldüğünde (Denham vd., 2003), çocuklar maske takmış akranlarının yüz ifadelerini maske takmış yetişkinlerin yüz ifadelerine kıyasla daha doğru tanıma konusunda yoğun çaba harcıyor olabilirler. Bu doğrultuda çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma performanslarını incelerken akranlarının mı yoksa yetişkinlerin mi duygularını maskelere rağmen daha iyi tanıdıklarını araştırmak önemli olabilir.

Son olarak, maskelerin duygu tanımaya etkisini incelerken ebeveyn davranışlarının rolüne odaklanmak çocukların sosyal deneyimleri ve sosyo-bilişsel becerileri arasındaki ilişkiyi anlamak bakımından önem taşıyabilir. Ebeveynler çocukların duygu tanıma süreçlerinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışları olarak tanımlanan çocuklarıyla iletişimleri sırasında duygularını ifade etme biçimleri ve çocuklarının, kendilerinin ve diğerlerinin duyguları hakkındaki konuşmaları, çocukların duygu tanıma süreçlerinin gelişiminde etkili bulunmuştur (Castro vd., 2015). Çocuklarıyla iletişimleri sırasında duruma uygun duygu ifadeleri ve açıklamaları kullanamayan ebeveynlerin çocuklarında duygu tanıma problemleri görülmüştür. Fakat, ebeveynlerin duygu sosyalleştirme davranışları, onların kendi duygu-durumları ile yakından ilişkilidir (Meyer vd., 2014). Kendi duygularını tanımakta ve düzenlemekte zorlanan ebeveynler çocuklarıyla duygular hakkında açıkça konuşmakta ve duygularını ortaya çıkartan sosyal durumlara dair açıklama yapmakta zorlanabilir (Jacobs vd., 2011; Kujawa vd., 2014). Bu bağlamda COVID-19 döneminde COVID-19'a ve genel sağlık durumlarına yönelik ciddi seviyede kaygı hisseden ebeveynler çocuklarıyla iletişimleri sırasında bu kaygıyı yansıtacak davranışlar göstermiş olabilirler. Bu ebeveynlerin çocuklarının maske takma davranışına özel hassasiyet göstererek çocuklarına maske takmanın önemini anlatırken endişe ve korku ifadeleri sergilemiş olma ihtimalleri yüksektir. Kaygılı ebeveynler kendilerinininkine benzer bir sağlık kaygısını çocuklarına aktararak hem çocuklarının hem de çevredeki diğer kişilerin sosyal ortamlarda uzun süre maske takmalarına, bu yolla çocukların maskeli kişilerin yüzlerine uzun süre maruz kalmalarına sebep olmuş olabilir. Dolayısıyla ebeveynin COVID döneminde sağlığa yönelik kaygısı, çocuğu ile iletişim şekli (maske takması yönünde ısrarlı ve endişeli teşviki) ve çocuğun sosyal ortamı üzerindeki etkisi (çocuğun etrafındaki kişilerin maske takmaları yönündeki ısrarlı ve endişeli teşviki) yoluyla çocuğun maskeli yüzlerden duygu tanıma becerisiyle olumlu yönde ilişkili olabilir.

Mevcut Çalışma

Öztle, önceki çalışmalar maskelerin duygu tanıma üzerindeki etkisini çoğunlukla yetişkin ve okul çağındaki çocuklarda incelemiştir (Carbon, 2020; Ruba ve Pollak, 2020; Kastendieck vd., 2021; Gori vd., 2021), okul öncesi dönemdeki çocukların duygu tanıma

becerilerinin maskelerden nasıl etkilendiği görece daha az çalışılmıştır. Mevcut çalışmanın temel amacı gelişimsel olarak duygu tanınmanın en hızlı ilerlediği erken çocukluk döneminde (Denham vd., 2003) COVID-19 sebebiyle zorunlu maske takma politikasına maruz kalan çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma performanslarını incelemektir. Bu doğrultuda mevcut çalışma çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma performanslarını maskesiz yüzlerden duygu tanıma performanslarıyla karşılaştırmayı hedeflemiştir. Bunu yaparken duygular arasındaki farklılıklar göz önünde bulundurulmuş, yüzün farklı bölümlerinin farklı duygulara dair ipucu verdiği düşünülmüş (Gagnon vd., 2014; Guarnera vd., 2015) çocukların mutluluk, kızgınlık, üzüntü, korku ve tikslenme duyguları arasından hangi duyguyu tanımakta diğer duygulara kıyasla daha fazla zorlandıkları araştırılmıştır. Çalışmanın bir diğer hedefi, çocukların hangi yaştaki kişilerin duygularını maskelere rağmen daha kolay anladığını araştırmak, bunun için çocukların maskeli yetişkin yüzlerinden duygu tanıma performanslarını maskeli çocuk yüzlerinden duygu tanıma performanslarıyla karşılaştırmaktır. Önceki çalışmalarda (Gori vd., 2021; Ruba ve Pollak, 2020) çocuklara yalnızca yetişkinlerin maskeli resimleri gösterilmiş, çocukların farklı yaş gruplarından bireylerin maskeli yüzlerini tanıma performansları incelenmemiştir. Mevcut çalışma bu açığı kapatmayı amaçlamaktadır. Son olarak, alanyazındaki çalışmalar yalnızca maskelerin duygu tanıma üzerindeki etkisine odaklanmış, bu etkiyle ilişkili olabilecek çevresel-sosyal faktörleri incelememiştir. Bu noktada ebeveynlerin çocuklarla ilişkilerindeki davranışları önemli olabilir. Ebeveynlerin duygu sosyalleştirme süreçlerinde kendi duygu-durumlarının rolü göz önünde bulundurulduğunda (Denham vd., 2015), ebeveynlerin sağlık kaygıları çocukların maskeye yönelik tutumları, maskeyle sosyalleşmeleri ve bu sosyalleşmenin duygu tanıma performanslarına etkisi bakımından mühim görünmektedir. Bu sebeple mevcut çalışmanın bir diğer amacı, annelerin sağlık kaygılarının çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma performanslarıyla ilişkili olup olmadığını incelemektir. Bu amaçlar temelinde mevcut çalışmanın hipotezleri sırasıyla şunlardır: (1) Önceki çalışmalarda görüldüğü üzere (Gori vd., 2021; Ruba ve Pollak, 2020) çocukların maskesiz yüzlerdeki duygu ifadelerini maskeli yüzlerdeki duygu ifadelerine kıyasla daha doğru tanımaları beklenmektedir. İncelenecek duygular arasında mutluluk ve tiksinkenin ağız çevresindeki ipuçlarından anlaşıldığını gösteren sonuçlardan hareketle (Gagnon vd., 2014; Guarnera vd., 2015; Greenville ve Dwyer, 2022), çocukların bu duyguları maskeli yüzlerden tanıma performanslarının maskesiz yüzlerden tanıma performanslarından daha düşük olması beklenmektedir. Üzüntü, öfke ve korku duygularını tanımanın ise maskenin varlığından nasıl etkileneceği araştırılacaktır. (2) Çocukların yüz tanıma becerilerini çocuk ve yetişkin resimleri arasında karşılaştıran çalışmaların bulgularından yola çıkarak (Hills, 2012; Rhodes ve Anastasi, 2012), çocukların yetişkinlerin yüzlerindeki duygu ifadelerini akranlarının yüzlerdeki duygu ifadelerine kıyasla daha iyi tanımaları beklenmektedir. Fakat çocukların hangi duygu çeşidini yetişkin veya akranlarının yüzlerinden daha iyi tanıyacağına ilişkin özel bir hipotez bulunmamaktadır. Çocukların mutluluk, üzüntü, öfke, tikslenme ve korku duygularından hangilerini yetişkinlerin hangilerini akranlarının maskeli yüzlerinden daha iyi tanıyacakları incelenecektir. (3) Annelerin kaygı düzeylerinin çocukların sosyalleşme süreçlerini ve bu süreçte maske takma davranışlarını etkileyeceği düşünülmüş, annelerin sağlık kaygı düzeyleri ile çocukların maskeli yüzlerdeki duyguları tanıma performansları arasında olumlu yönde ilişkili beklenmektedir.

Yöntem

Katılımcılar

Yaşları 47 ile 74 ay arasında değişen ($X = 60.03$, $SS = 7.32$) 60 okul öncesi dönemdeki çocuk ($N = 37$ erkek; 23 kız) çalışmaya katılmıştır. Tüm çocuklar, İstanbul'daki çeşitli anaokullarından çalışmaya davet edilmiştir. Öncelikle anaokulu yöneticilerine çalışma anlatılmış, ardından yöneticilerin yönlendirmeleriyle çalışmayı açıklayan kısa duyuru metni ve onam formu öğretmenler aracılığıyla velilere iletilmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden velilerin çocuklarından veri toplanmıştır. Ebeveynlerin beyanlarına göre, çalışmaya katılan çocukların hiçbirinin bilinen bir gelişimsel gecikme problemi, gelişimsel bozukluğu veya kronik sağlık sorunu yoktur. Çocuklar orta veya orta-alt sosyo-ekonomik düzeydeki ailelerden gelmektedir.

İşlem

Veriler İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan onay alındıktan sonra toplanmaya başlamıştır. İlk olarak, çocukların velilerine çalışmaya dair bilgilerin yer aldığı bir onam formu gönderilmiştir ve ardından çalışmaya katılmayı kabul eden veliler ve çocuklarıyla veri toplama zamanını belirlemek üzere randevu oluşturulmuştur. Çalışmaya başlamadan önce çalışma kısaca ve açık şekilde çocuklara anlatılmış ve katılımları için çocukların rızası alınmıştır. Ardından çocuklar, maskeli ve maskesiz yüzlerden duygu tanıma performanslarının ölçümü için PsychoPy'da tasarlanmış olan ve yaklaşık 15 dakika süren duygu tanıma görevini tamamlamışlar, ebeveynler ise Sağlık Anksiyetesi Ölçeğini doldürmüşlardır. Çalışmada denek-içi desen kullanılmıştır. Veriler çocuğun ve ebeveynin dikkatinin dağılmayacağı sessiz bir ortamda toplanmıştır. Tüm veri toplama süreci anne ve çocuk için toplamda 30 dakika sürmüştür.

Ölçüm Araçları

Ebeveynin Sağlık Kaygısı

Ebeveynlerin, genel sağlık kaygılarını ölçmek için Salkovskis vd. (2002) tarafından geliştirilen Sağlık Anksiyetesi Ölçeği (The Health Anxiety Inventory) kullanılmıştır. Bu ölçek, 18 maddeden oluşmakta ve katılımcılar her bir maddede 0-3 arasındaki skala ile (0 = *hiç*, 3 = *hemen her zaman*) hangi sıklıkla sağlık durumlarından endişelendiklerini belirtmektedir. Ölçek, Aydemir vd. (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve geçerli ve güvenilir bir ölçüm yöntemi olarak bulunmuştur. Mevcut örnekleme ölçeğin iç tutarlılık değerini gösteren Cronbach's α .78 olarak hesaplanmıştır. Ebeveynin sağlık kaygısı puanı anket maddelerine verdiği puanların ortalamasından oluşmaktadır. Ölçekte yüksek puan, yüksek düzeyde sağlık anksiyetesini göstermektedir.

Duygu Tanıma

Katılımcı çocukların maskeli yüzlerden duyguları tanıma performanslarını ölçmek için PsychoPy'da bir duygu tanıma görevi dizayn edilmiştir. Çocuklara toplamda 20 adet fotoğraf karışık olarak gösterilmiştir. Bunların 10'u maskeli 10'u ise aynı kişinin maskesiz yüzlerinin görüldüğü fotoğraflardır. Maskeli fotoğrafların 5'i çocukların resimlerini 5'i ise yetişkinlerin resimlerini göstermektedir. Benzer şekilde maskesiz fotoğrafların 5'i çocukların 5'i ise yetişkinlerin maskesiz yüzlerini göstermektedir. Fotoğraflardaki kişiler mutluluk, üzüntü, öfke, korku ve tikslenme duyguları sergilemektedir. Her bir duygudan

eşit olarak 4 fotoğraf bulunmakta, bunların ikisi yetişkin ikisi ise çocuk resimlerinden oluşmaktadır (Şekil 1.). İlk olarak deney tasarımını anlayabilmeleri için çocuklara 20 fotoğraf haricinde maskeli, maskesiz, çocuk ve yetişkin yüzlerinin olduğu 5 deneme fotoğrafı gösterilmiştir. Ardından deney başlamış ve her çocuğa fotoğraflar rastgele gösterilmiştir. Deneyin tamamlanması yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Duygu tanıma puanı çocuğun doğru olarak tanıdığı fotoğraf sayısının toplamından oluşmaktadır.

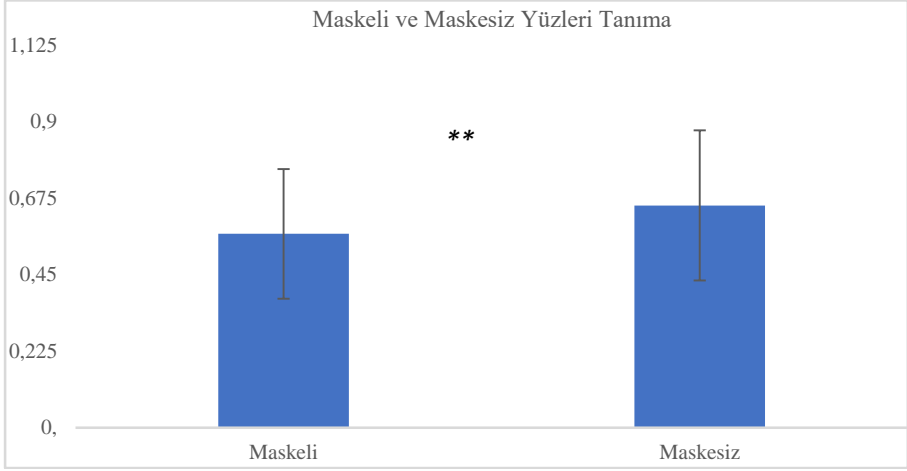
Şekil 1. Maskeli-Maskesiz Yüz Örnekleri

Sonuçlar

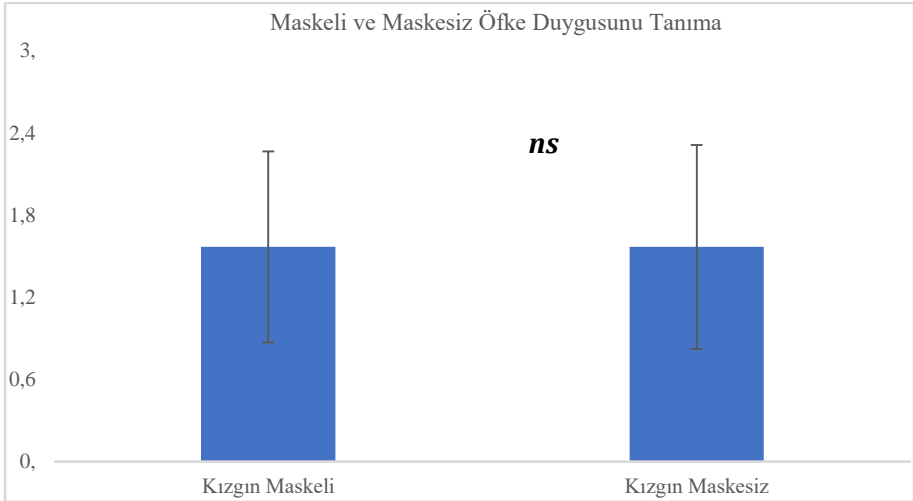
Ön analizlerde çocukların yaşları ile duygu tanıma performansları arasındaki ilişki Pearson korelasyon analizi ile incelenmiş, çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma performanslarının yaşları ile olumlu yönde ilişkili olduğu bulunmuştur, $r = .26, p = .04$. Ancak çocukların maskesiz yüzlerden duygu tanıma performanslarının, $r = .15, p = .27$, yetişkinlerin yüzlerindeki duyguları tanıma performanslarının, $r = .19, p = .14$, veya çocukların yüzlerindeki duyguları tanıma performanslarının, $r = .21, p = .12$, yaş ile anlamlı şekilde ilişkili olmadığı görülmüştür.

Tekrarlanan Ölçüler ANOVA analizi ile çocukların, maskeli ve maskesiz yüzlerdeki duyguları doğru tanıma performansları karşılaştırıldığında, çocukların maskesiz yüzlerdeki duyguları ($X = 0.65, SS = 0.22$) maskeli yüzlerdeki duygulara göre ($X = 0.57, SS = 0.19$) anlamlı olarak daha doğru tanıdıkları görülmüştür, $F(1, 59) = 12.5, p < .001, \eta^2 = .18$ (Şekil 2.). Bağımlı örneklem t-testi kullanılarak çocukların maskeli ve maskesiz yüzlerden duygu tanıma performansları tanınacak duygunun çeşidine göre analiz edildiğinde ise, öfke duygusunu maskeli ($X = 1.56, SS = .69$) ve maskesiz ($X = 1.57, SS = .74$) yüzlerden tanımak arasında bir fark bulunmamıştır, $t(59) = .000, p > .05$ (Şekil 3.). Korku duygusu incelendiğinde, çocukların korkuyu maskeli ($X = 1.30, SS = .78$) ve maskesiz ($X = 1.40, SS = .72$) yüzlerden tanıma performansları arasında anlamlı bir fark oluşmamıştır,

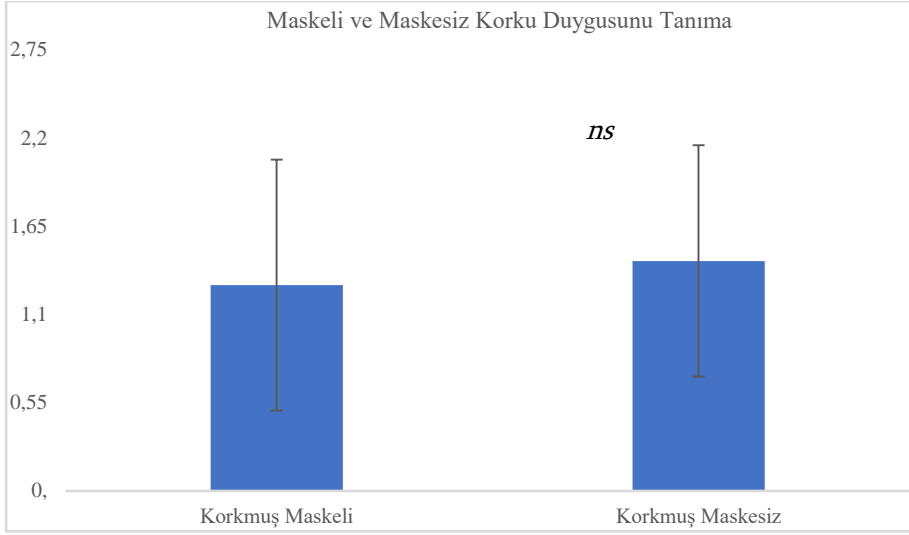
$t(59) = -1.639, p > .05$ (Şekil 4.). Benzer şekilde, çocukların mutluluk duygusunu maskeli ($X = 1.62, SS = .61$) ve maskesiz ($X = 1.6, SS = .72$) yüzlerden tanıma puanları arasında, $t(59) = .184, p > .05$ (Şekil 5.) ve tikslenme duygusunu maskeli ($X = .57, SS = .67$) ve maskesiz ($X = .75, SS = .73$) yüzlerden tanıma puanları arasında $t(59) = -1.664, p > .05$ anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır (Şekil 6.). Ancak üzüntüyü maskeli ($X = .67, SS = .51$) ve maskesiz ($X = 1.1, SS = .82$) yüzlerden tanıma puanları arasında $t(59) = -3.485, p < .01$ anlamlı bir fark görülmüş, $t(59) = -3.485, p < .01$, ortalamada çocuklar üzüntüyü maskesiz yüzlerden maskeli yüzlere göre daha doğru tanımışlardır (Şekil 7.).

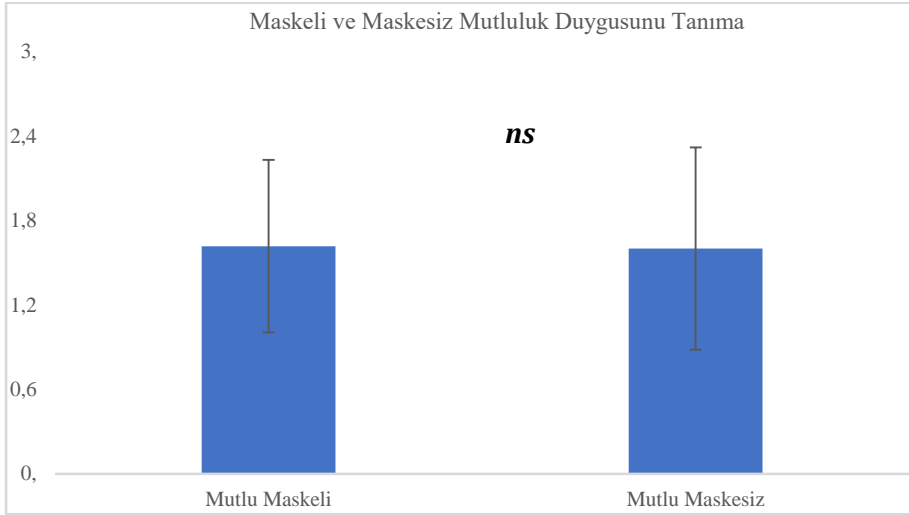
Şekil 2. Maskeli ve maskesiz yüzleri tanıma, ** $p < .01$

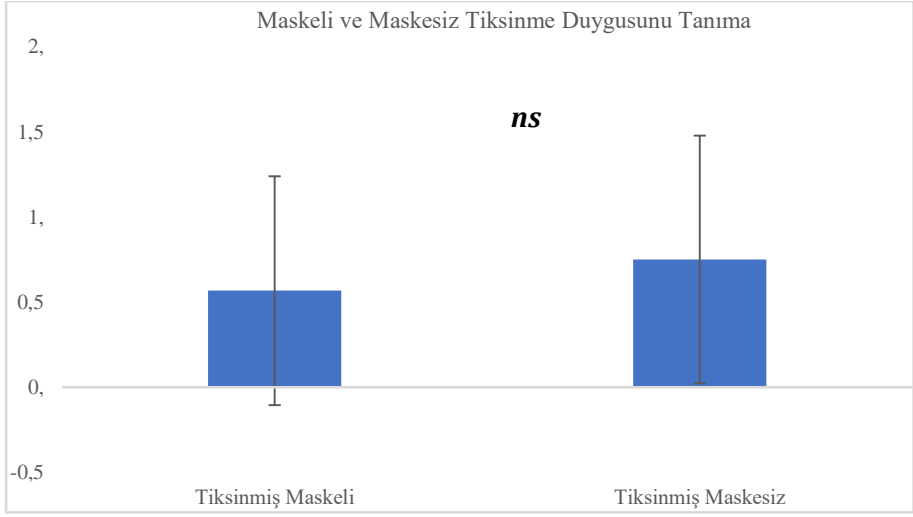
Şekil 3. Maskeli ve maskesiz öfke duygusunu tanıma

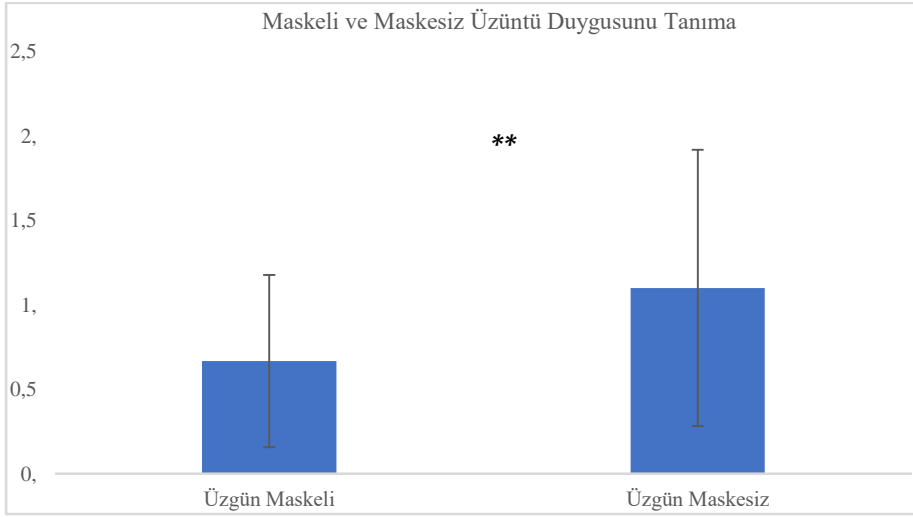
Şekil 4. Maskeli ve maskesiz korku duygusunu tanıma

Şekil 5. Maskeli ve maskesiz mutluluk duygusunu tanıma

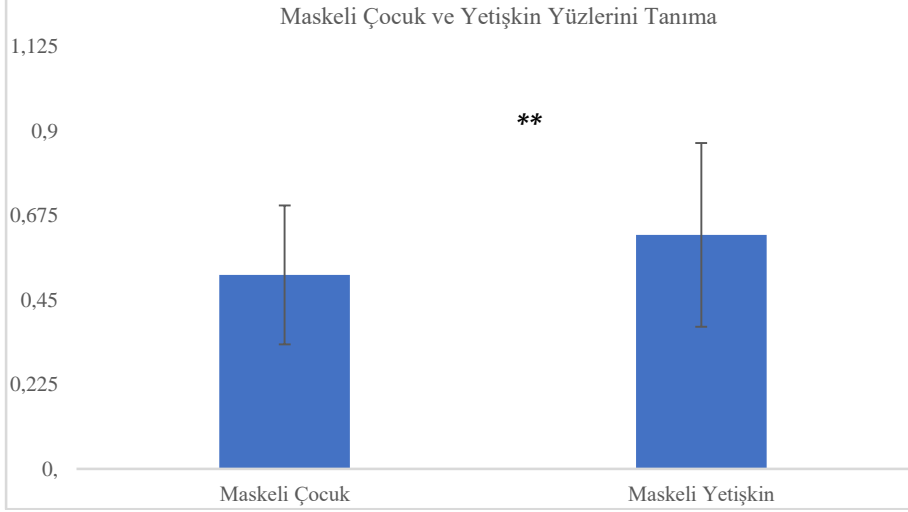
Şekil 6. Maskeli ve maskesiz tikslenme duygusunu tanıma

Şekil 7. Maskeli ve maskesiz üzüntü duygusunu tanıma, ** $p < .01$

Genel olarak, çocukların yetişkin resimlerindeki duyguları ($X = .64, SS = .21$) çocuk resimlerindeki duygulardan ($X = .58, SS = .18$) anlamlı olarak daha doğru tanıdıkları bulunmuştur $F(1, 59) = 16, p < .001, \eta^2 = .213$ (Şekil 8.). Çocukların maskesiz yetişkin ve maskesiz çocuk resimlerindeki duyguları doğru tanıma performansları karşılaştırıldığında ise, çocukların maskesiz çocuk yüzlerindeki duyguları tanıma performansı ($X = .64, SS = .23$) ile maskesiz yetişkin yüzlerindeki duyguları tanıma performansı ($X = .66, SS = .26$) arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır, $F(1, 59) = .50, p = .48, \eta^2 = .008$. Ancak çocukların maskeli yetişkin ve maskeli çocuk resimlerindeki

duyguları doğru tanıma performansları karşılaştırıldığında, çocukların maskeli yetişkin yüzlerindeki duyguları ($X = .62, SS = .24$) maskeli çocuk yüzlerindeki duygulardan ($X = .51, SS = .18$) anlamlı olarak daha doğru tanıdıkları görülmüştür, $F(1, 59) = 16, p < .001, \eta^2 = .213$.

Şekil 8. Maskeli çocuk ve yetişkin yüzlerini tanıma, ** $p < .01$

Çocukların maskeli ve maskesiz yüzlerden duygu tanıma performansları duyguyu sergileyen kişinin yaşı ve tanınacak duygunun çeşidine göre analiz edildiğinde, öfke duygusunu maskeli çocuk ($X = .77, SS = .43$) ve maskesiz çocuk ($X = .73, SS = .45$) yüzlerinden tanımak arasında, $t(59) = .531, p > .05$; maskeli yetişkin ($X = .82, SS = .39$) ve maskesiz yetişkin ($X = .82, SS = .39$) yüzlerinden tanımak arasında, $t(59) = .000, p > .05$; veya maskeli çocuk ($X = .77, SS = .43$) ve maskeli yetişkin ($X = .82, SS = .39$) yüzlerinden tanımak arasında, $t(59) = .903, p > .05$ anlamlı bir fark görülmemiştir.

Korku duygusu incelendiğinde, korkuyu maskeli yetişkin ve maskesiz yetişkin yüzlerinden tanıma performansları arasında; veya korkuyu maskeli yetişkin ($X = .68, SS = .49$) ve maskeli çocuk ($X = .68, SS = .47$) yüzlerinden tanıma puanları arasında, $t(59) = -.942, p > .05$ anlamlı bir fark bulunmamıştır. Ancak, çocukların korkuyu maskeli çocuk ve maskesiz çocuk yüzlerinden tanıma puanları farklılaşmış, ortalamada çocuklar maskeli çocukların ($X = .68, SS = .47$) korku ifadelerini maskesiz çocukların ($X = .82, SS = .39$) korku ifadelerinden daha zor tanıdı, $t(59) = -2.40, p < .05$.

Mutluluk duygusu analiz edildiğinde, çocukların mutluluk duygusunu maskeli yetişkin ($X = .73, SS = .45$) ve maskesiz yetişkin ($X = .83, SS = .37$) yüzlerden tanıma performansları arasında, $t(59) = -1.516, p > .05$; veya maskeli çocuk ($X = .88, SS = .32$) ve maskesiz çocuk ($X = .80, SS = .40$) yüzlerinden tanıma puanları arasında $t(59) = 1.692, p > .05$ anlamlı bir fark bulunmamıştır. Fakat, çocukların mutluluğu maskeli yetişkin ($X = .73, SS = .45$) yüzlerle kıyasla maskeli çocuk ($X = .88, SS = .32$) yüzlerinden ortalamada daha doğru tanıdıkları görülmüştür, $t(59) = -2.4, p < .05$.

Üzüntü duygusu ile ilgili puanlar analiz edildiğinde çocuklar üzüntü duygusunu maskesiz çocukların ($X = .48, SS = .5$) yüzlerinden maskeli çocukların ($X = .05, SS = .22$) yüzlerine kıyasla daha doğru tanıdı, $t(59) = -6.303, p < .01$. Fakat çocukların

üzüntü duygusunu maskeli yetişkin ($X = .6, SS = .49$) ve maskesiz yetişkin ($X = .63, SS = .48$) yüzlerden tanıma puanları arasında $t(59) = -.375, p > .05$; veya maskeli yetişkin ($X = .6, SS = .49$) ve maskeli çocuk ($X = .05, SS = .22$) yüzlerinden tanıma puanları arasında $t(59) = 7.537, p > .05$ anlamlı bir fark görülmemiştir.

Tiksinme duygusu incelendiğinde, çocukların tikslenme duygusunu maskeli yetişkin ($X = .33, SS = .47$) ve maskesiz yetişkin ($X = .42, SS = .5$) yüzlerinden tanıma puanları arasında $t(59) = -1.043, p > .05$; maskeli çocuk ($X = .23, SS = .43$) ve maskesiz çocuk ($X = .38, SS = .49$) yüzlerinden tanıma puanları arasında $t(59) = -1.918, p > .05$; veya maskeli yetişkin ($X = .33, SS = .47$) ve maskeli çocuk ($X = .23, SS = .43$) yüzlerinden tanıma puanları arasında $t(59) = 1.286, p > .05$ istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Son olarak, ebeveynlerin sağlık kaygısı anketinden aldıkları puan yükseldikçe çocukların maskeli yetişkinlerin duygularını doğru tanıma performanslarının arttığı bulunmuştur, $r = .29, p < .05$. Bu sonuçlar ayrıca regresyon analizi ile de değerlendirilmiş ve yaş kontrol edildiğinde çocukların maskeli çocuk ve yetişkin yüzlerindeki duyguları tanıma performanslarının ebeveynlerinin sağlık kaygısı puanları tarafından yordandığı yordandığı test edilmiştir. Çocukların yaşı kontrol edildiğinde ($\beta = .24, p = .058$), ebeveynlerin sağlık anksiyetesi puanları ($\beta = .28, p = .027$), çocukların maskeli yetişkin yüzlerindeki duyguları doğru tanıma performanslarını yordamaktadır (Tablo 1.). Yaş ve ebeveynlerin sağlık anksiyetesi maskeli yetişkin yüzlerini doğru tanıma becerisindeki varyansın %11'ini açıklamaktadır, $F(2, 55) = 4,62, p < .05, R^2 = .11$. Öte yandan, yaş kontrol edildiğinde, ($\beta = .22, p = .096$) ebeveynlerin sağlık anksiyetesi puanları ($\beta = .11, p = .421$) çocukların, maskeli çocuk yüzlerindeki duygu tanıma performanslarını anlamlı olarak yordamamaktadır, $F(2, 55) = 1,82, p = .17, R^2 = .03$ (Tablo 2.)

DV: Maskeli Yetişkinlerin Duygularını Tanıma		R	R ²	F	B	β
Aşama 1	Çocuğun Yaşı	.25	.06	3.83	.01	.25
Aşama 2	Çocuğun Yaşı	.38	.11	5.14	.01	.24
	Ebeveynin Sağlık Anksiyetesi				.21	.28*

* $p < .05$; ** $p < .01$

Tablo 1.

DV: Maskeli Çocukların Duygularını Tanıma		R	R ²	F	B	β
Aşama 1	Çocuğun Yaşı	.22	.05	3.00	.01	.22
Aşama 2	Çocuğun Yaşı	.25	.03	.66	.01	.22
	Ebeveynin Sağlık Anksiyetesi				.06	.11

* $p < .05$; ** $p < .01$

Tablo 2.

Tartışma

Duyguları anlamak için en temel yol, yüz ifadelerini doğru bir şekilde yorumlayabilmektir. Fakat 2020 yılında başlayan pandemi ile toplu alanlarda maske kullanımı zorunlu olmuş ve maskenin yüz ifadelerinden duyguları tanıma becerisine olan etkisi önemli bir araştırma sorusu haline gelmiştir. Bu etkiyi duygu tanıma becerileri henüz gelişmekte olan ve bu becerinin gelişimi için hassas bir gelişimsel dönemde bulunan okul öncesi dönem çocuklarında incelediğimiz mevcut araştırmanın ilk hipotezi, genel olarak çocukların maskesiz yüzlerdeki duyguları maskeli yüzlerdeki duygulardan daha iyi tanıyacağı yönündeydi. Beklendiği üzere, çocukların maskesiz yüzlerdeki duyguları doğru anlama performansı, maskeli yüzlerdeki duyguları doğru anlama performanslarından anlamlı derecede daha yüksek bulundu. Bu bulgular alanyazında yetişkin, okul çağı ve okul öncesi dönem çocuklarıyla yapılan diğer çalışmaların bulgularıyla örtüşmekte (Gori vd., 2021; Grundmann vd., 2021; Ruba ve Pollak, 2020) ve maskelerin duygu tanıma üzerindeki olumsuz etkisini doğrulamaktadır. Maske, duygulara dair ipuçları veren yanak ve çene gibi yüzün önemli bölümlerini kapattığı için çocukların maskeli yüzlerdeki duyguları doğru anlama performansları düşmüş olabilir. Duygu tanımının özellikle okul öncesi dönem çocuklarının sosyal ilişkilerini uyumlu şekilde sürdürebilmeleri için oldukça önemli olduğu bilinmektedir (Denham vd., 2003). Dolayısıyla, maskenin duygu tanıma üzerindeki olumsuz etkisini gösteren bu bulgular maske takılan ortamlarda sosyalleşmek durumunda kalan çocukların diğerlerinin duygularını tanımada zorlanabileceklerini ve sosyal ilişkilerinde aksaklıklar olabileceğini ima etmektedir.

Mevcut çalışmanın ilk bulgularına göre yüzü maske ile kapatmak çocukların duygu tanıma performanslarını genel olarak olumsuz etkilemektedir. Ancak mutluluk, kızgınlık, korku, üzüntü ve tikslenme duygularından özel olarak hangisini tanımının maskenin varlığından daha fazla etkilendiği incelendiğinde mevcut çalışmanın sonuçları çocukların üzüntü dışındaki tüm duyguları maskeli ve maskesiz yüzlerde benzer şekilde tanıdıklarını göstermiştir. Alanyazındaki çalışmalardan bazıları çocukların üzüntü duygusunu göz bölgesine (Guarnera vd., 2015) odaklanarak bazıları ise ağız bölgesine (Sullivan ve Kirkpatrick, 1996) odaklanarak çıkarsadıklarına işaret etmiştir. Fakat bu çalışmalar okul çağı çocuklarıyla yürütülmüş, okul öncesi dönem çocuklarının üzüntüyü yüzün hangi bölgesinden daha net anladıklarını incelememiştir. Mevcut çalışmada okul öncesi dönem çocuklarının üzüntü duygusunu doğru olarak anlayabilmek için ağız bölgesindeki ipuçlarına ihtiyaç duydukları görülmektedir. Üzüntü her ne kadar çocukların erken dönemden itibaren anlayabildikleri temel duygulardan biri olsa da, okul öncesi dönemdeki çocuklar sadece göz bölgesinden gelen verileri kullanarak üzüntüyü doğru olarak tanımakta zorlanmış olabilirler. Okul öncesi dönemdeki çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma performansları alanyazında farklı duygular temelinde detaylı olarak incelenmediğinden (Gori vd., 2021) ve çalışmalar genellikle farklı duyguların tanıma derecelerini yaş grupları arasında karşılaştırmadığından (Ruba ve Pollak, 2020), mevcut sonuçların diğer çalışmalarda tekrar edilmesi ve yeniden test edilmesi önemlidir.

Öte yandan, çocuklar üzüntünün aksine, mutluluk, korku, tikslenme ve öfke duygularını maskeli ve maskesiz yüzlerde benzer derecelerde tanımışlardır. Özellikle tikslenme ve mutluluğun ağız çevresinden anlaşıldığı bilinmesine rağmen (Carbon, 2020), çocuklar yalnızca göz bölgesindeki verilerle bu duyguları doğru olarak anlayabilmişlerdir. Mevcut çalışmada kullanılan yüz resimlerinde bu duyguların yoğunluklarının benzer olması ve resimlerde net şekilde sunulması çocukların bu duyguları rahatlıkla göz bölgelerinden ayırttıklarını sağlamış olabilir. Aynı zamanda, mutluluk, korku, öfke ve tikslenme duygularının sosyal olarak ilettiği ipuçları hayatta kalma ve çevresel şartların hayatta kalım için uygunluğu bakımından zengin bilgiler içerdiğinden özellikle COVID

döneminde çocuklar bu duyguları anlamaya daha fazla motive olmuş olabilir ve göz bölgesinden gelen ipuçlarını iyi şekilde değerlendirmiş olabilirler. Üzüntü duygusunda ise hayatta kalma ve çevresel şartların hayatta kalım ile ilgili uygunluğuna dair bilgi görece daha az olabilir. Üzüntü hayatta kalımla ilgili bilgi vermekten ziyade üzüntüyü sergileyen kişinin duygusal dünyasına dair bir yakınlık ve empati uyandırmaktadır. Örneğin araştırmalar öfkeye (Blair ve Coles, 2000; Ekerim-Akbulut vd., 2020) veya nötr (Dickerson ve Quas, 2021) duygulara kıyasla üzüntüyü doğru olarak okuyabilmenin empatiyi tetiklediğini göstermektedir. Dolayısıyla, üzüntü duygusunda hem hayatta kalım ile ilgili bilginin görece daha az olması hem de göz bölgesinden gelen bilginin muğlaklığı bu duygunun maskeler ardından anlaşılmasını engellemiş olabilir. İleriki çalışmalarda çocuklara sunulan duyguların yoğunluklarının eşitlenmesi ve çocukların hangi duyguyu maskelerin ardında daha iyi tanıdıklarının detaylı olarak incelenmesi bu çalışmada elde edilen sonuçların ve spekülasyonların doğrulanması için önem taşımaktadır.

Alanyazında çocukların kendi yaşlılarının yüzlerini yetişkinlerin yüzlerinden daha doğru tanıdıklarını gösteren çalışmalardan hareketle (Hills, 2012; Rhodes ve Anastasi, 2012), mevcut araştırmada çocukların maskeli akranlarının yüzlerindeki duyguları maskeli yetişkinlerin yüzlerindeki duygulardan daha doğru tanımaları beklenmiştir. Ancak, sonuçlar bu beklentinin aksine çocukların maskeli yetişkinlerin duygularını maskeli çocukların duygularına kıyasla daha doğru okuduklarını göstermiştir. Bu bulgunun temel sebebi çocukların pandemi döneminde akranlarının maskeli yüzlerine yetişkinlerin maskeli yüzlerine kıyasla daha az maruz kalmış olmaları olabilir. Okulların ve oyun gruplarının çevrimiçi ortamlara taşınmasıyla çocuklar akranlarıyla uzaktan sosyalleşmiş, bu sosyalleşme sırasında sıklıkla akranlarının yüzlerini maskesiz olarak görmüşlerdir. Öte yandan, ev ortamı dışındaki sosyalleşmelerde, market, sokak veya diğer toplu alanlarda yetişkinleri çoğunlukla maskeli olarak gözlemleyen çocuklar, yetişkinlerin yüz ifadelerini maskeler ardından tanımakta daha fazla yetkinlik kazanmış olabilirler. Bunun yanı sıra, çocuklar pandemi dönemindeki belirsizlik, değişen rutinler ve kaygılı duygusal atmosfer sebebiyle yetişkinlerin yüzlerine akranlarınınkine kıyasla daha fazla odaklanmış olabilirler. Yetişkinlerin pandemi gibi olağan üstü durumlarda nasıl davranılacağına dair tutumlarının çocukların günlük yaşamları için belirleyici olması (Johnson vd., 2021; Neubauer vd., 2021), çocukların yetişkinlerden gelen sosyal ipuçlarına daha fazla dikkat ve önem vermelerine sebep olmuş olabilir. Özellikle bu ipuçlarını anlamının güçleştiği maske takma durumunda çocuklar yetişkinlerin yüz ve duygularına daha fazla odaklanıyor olabilirler. Bu yorumlarla paralel olacak şekilde, mevcut çalışmada yetişkin ve çocukların yüzleri maskeler ardında gizlenmediğinde ve anlaşılacak duygu net olarak sergilendiğinde çocuklar her iki yaş grubunun duygularını benzer seviyede doğru tanımışlardır. Diğer bir ifadeyle, ipuçları belirsiz olmadığında çocuklar hem yetişkinlerin hem de akranlarının yüzlerindeki duyguyu aynı derecede doğru anlamışlardır.

Ancak yukarıda belirtildiği gibi bu bulgular çocukların kendi yaşlılarının yüzlerini yetişkinlerin yüzlerinden daha doğru tanıdıklarını gösteren ve *yüz tanımada aynı-yaş yanlılığı* (own-age bias in face recognition) olarak nitelendirilen çalışmaların sonuçlarıyla çelişmektedir (Hills, 2012; Hills ve Lewis, 2011; Rhodes ve Anastasi, 2012). Bu çalışmalar tüm yaş gruplarında kişilerin sosyalleşme motivasyonlarının yüksek olduğu kendi yaş gruplarına yönelik daha fazla dikkat sergilediklerini ve bu yaş gruplarının yüzlerini daha doğru tanıyıp hatırladıklarını ortaya koymuştur. Mevcut çalışmada bu bulguların benzer şekilde çıkmamasının sebebi *yüz tanıma* ve *duygu tanıma* arasındaki kavramsal farklar olabilir. Yüz tanıma yüze ait kimliğin belirlenmesi ve hatırlanması iken duygu tanıma yüzde gösterilen duygunun ne ifade ettiğini anlamaktır (Adolphs, 2002). Bu yönüyle yüz tanıma ve duygu tanıma birbirinden ayrı sosyo-bilişsel süreçler olarak ortaya çıkmakta ve beynin farklı nöral bölgelerini harekete geçirmektedir. Yüz tanıma ve kişilerin

yüzlerinden kimliklerini hatırlama sırasında fusiform girus bölgesi aktive olurken, kişilerin yüz ifadelerinden duygularının anlaşılması sırasında üst temporal sulkus ve amigdala aktivasyonu görülmektedir (Hoffman ve Haxby, 2000; Zhen vd., 2013). Dolayısıyla yüz tanımada gösterilen aynı-yaş yanlılığı etkisi, duygu tanımda ortaya çıkmayabilir. İleriki çalışmalar, duygu tanımanın yüz tanımda olduğu gibi yaş gruplarına yönelik hassasiyet içerip içermediğini daha detaylı incelemelidir.

Çocukların maskeli yetişkinlerin yüzlerindeki duyguları maskeli çocukların yüzlerindeki duygulardan daha doğru tanıdıklarına ilişkin bulgu, tanınan duygunun niteliğine göre incelendiğinde, mutluluk duygusunda anlamlı bir fark bulunmuştur. Çocuklar mutluluk duygusunu akranlarının maskeli yüzlerinden yetişkinlerin maskeli yüzlerine kıyasla daha doğru tanımışlardır. Mutluluk duygusu sosyal etkileşimin ne şekilde ilerlediği ve tatmin edici olup olmadığı hakkında bilgi veren önemli bir duygudur. Dolayısıyla hem yetişkinlerle hem de akranlarla etkileşim sırasında mutluluğun doğru olarak tanınması çocukların sosyal davranışlarını ilişki içerisinde bulundukları kişinin duygularına ve ilişkinin seyrini iyileştirmeye yönelik olarak ayarlamalarına imkân sağlar. Bu açılardan düşünüldüğünde mevcut bulgularda çocukların neden akranlarının maskeli yüzlerindeki mutluluk ifadesini yetişkinlerin maskeli yüzlerindeki mutluluk ifadesinden daha doğru anladıklarını açıklamak zor olabilir. Muhtemel sebeplerden biri, mutluluğun akran ilişkisinin tatmin ve başarısına yönelik mesaj veriyor olması ve çocukların mutluluğu akranlarının yüzünden anlamaya yönelik motivasyonlarının yetişkinlerin sergilediği mutluluğu anlamaya yönelik motivasyonlarından görece daha yüksek olması olabilir. Bu yüksek motivasyon çocukların dikkatlerini akranlarının mutlu ifadelerine daha yoğun olarak yönlendirmelerini ve bu ifadeleri daha doğru tanımlarını sağlamış olabilir. Diğer bir sebep ise, mevcut çalışmada kullanılan çocuk ve yetişkin resimlerinin gösterdiği duygu yoğunluğunun farklılığı olabilir. Yetişkin resimlerindeki mutluluk ifadesi çocuk resimlerindekilere göre daha az belirgin veya yoğun görünmüş olabilir, bu fark da çocukların akranlarının yüzlerindeki mutluluğu daha doğru anlamış olmalarına sebep olabilir. Mevcut çalışmada yalnızca tek bir çocuk ve yetişkinin mutluluk ifadeleri karşılaştırıldığından, resimde gösterilen kişilerin sergiledikleri gülümseme farkı ve yoğunluğu mevcut bulguları ortaya çıkartmış olabilir. Gelecek araştırmalarda her bir duygu için birden fazla çocuk ve yetişkin resmi kullanılmalı ve bu resimlerdeki duygu yoğunlukları kontrol edilmelidir. İleriki çalışmalar farklı ve çeşitli resimler kullanarak mevcut bulguların sebeplerine ilişkin inceleme yapmalıdır.

Mevcut çalışmanın bulgularında, mutluluk dışında, çocukların korku ve üzüntü duygularını akranlarının maskesiz yüzlerinden maskeli yüzlerine kıyasla daha doğru anladıkları ortaya çıkmıştır. Korku ağız bölgesi kapatıldığında ve yalnızca gözlere odaklanıldığında şaşkınla karışabilen bir duygu olabilmektedir. Çocuklar bu nedenle maskeli akranlarının korku ifadelerini anlamakta zorlanmış, bu ifadeleri maskesiz yüz resimlerinde daha doğru tanımış olabilirler. Ancak benzer sonucun yetişkinlerin maskeli ve maskesiz yüzlerinden korkuyu tanımda ortaya çıkmaması ilginçtir. Önceki bulgularla uyumlu şekilde (Ruba ve Pollak, 2020), çocuklar yetişkinlerin korku ifadelerini maskeli ve maskesiz yüzlerde benzer seviyede doğru anlamışlardır. Bu bulgular korku ifadesi sergileyen yetişkinlerin çocuklara önemli sosyal ipuçları vermeleriyle ilişkili olabilir. Çocuklar yetişkinlerin korku dolu yüz ifadelerinin içerdiği mesajı anlayıp yorumlama ve buna göre hareket etme konusunda hassas olabilirler. Yetişkinin korku ifadesi çocuk için hayati anlam taşıyan bir bilgiye veya duruma işaret edebileceğinden, bu ifade maskenin varlığına rağmen çocuklar tarafından doğru şekilde anlaşılıyor olabilir. Benzer bir durumun üzüntü için de geçerli olması muhtemeldir. Çocuklar akranlarının üzüntü ifadelerini ancak bu ifadeler net şekilde sergilendiğinde ve maskenin ardında gizlenmediğinde doğru olarak anlayabilirken, yetişkinlerin üzüntü ifadeleri çocuk için kritik bir durumun varlığına veya çocuğun yakın ilişki içerisinde olduğu yetişkinlerin

genel duygusal durumlarına işaret ettiğinden çocuklar bu sinyalleri anlamak konusunda gelişmiş olabilirler.

Mevcut çalışmanın diğer bir hipotezi ebeveynlerin sağlık kaygılarının çocukların maskeli yüzlerden duygu tanıma performanslarıyla ilişkili olabileceği yönündeydi. Bu hipotezi kısmen destekleyecek şekilde bulgular ebeveynlerin sağlık kaygısı seviyelerinin çocukların maskeli yetişkin yüzlerinden duyguları tanıma puanlarıyla olumlu yönde ilişkili olduğunu gösterdi. Çocukların yaşları kontrol edildiğinde dahi, ebeveynlerin sağlık kaygıları çocukların maskeli yetişkinlerin duygularını tanıma puanlarını olumlu olarak yordadı. Kendilerinin ve çevrelerindeki kişilerin sağlık problemleri yaşamalarından yüksek seviyede endişe duyan ebeveynler bu problemlerin oluşma ihtimalini azaltmak için azami hassasiyet göstermiş ve pandemi döneminde hijyen ve maske takma kurallarını titizlikle uygulamış olabilirler. Bu hassasiyetle ebeveynlerin toplu alanlarda sadece kendileri ve çocuklarının değil, etraflarındaki diğer kişilerin de maske kullanımını teşvik etmiş olmaları muhtemeldir. Ebeveynlerinin sağlık kaygıları sebebiyle maskeyle sosyalleşen ve maskeli yüzlere maruz kalan çocuklar bu yüzlerdeki duyguları daha doğru tanıma konusunda gelişmiş olabilirler. Öte yandan, mevcut çalışmanın sonuçlarına göre ebeveynlerin sağlık kaygıları çocukların maskeli çocuk yüzlerinden duygu tanıma performanslarıyla ilişkili görünmemektedir. Bu sonuçlar genel olarak çocukların maskeli yetişkinlerin duygularını maskeli çocukların duygularından daha doğru tanımış olmalarıyla bağlantılı olabilir. Çocuklar hali hazırda yetişkinlerin duygularını maskenin ardından anlamakta akranlarının duygularını anlamaktan daha başarılı olduklarından, ebeveynlerinin kaygısı çocukların maskeli çocukların yüzlerinden duygu tanıma puanlarıyla bağlantılı çıkmamış olabilir. Alternatif olarak, çocukların pandemi döneminde akranlarıyla ilişkilerini sıklıkla çevrimiçi ortamdan sürdürmeleri ve akranlarına kıyasla yetişkinlerle daha sık etkileşim kurmaları, yetişkin yüzlerine maruz kalma ihtimallerini arttırmış ve ebeveynin sağlık kaygısının çocuğun yetişkinlerin maskeli yüzlerinden duygularını tanıma ihtimalini güçlendirmiş olabilir.

Mevcut çalışma maskenin varlığının duygu tanıma becerisi gelişmekte olan çocukların duygu tanıma performanslarını inceleyerek alanyazına önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak bu haliyle çalışmanın bazı sınırlılıkları vardır. Öncelikle çalışma küçük bir örneklem grubuyla yürütülmüş olduğundan sonuçların daha geniş gruplarla tekrar edilmesi gerekmektedir. Fakat küçük örneklem grubuna rağmen maskeli ve maskesiz yüzlerden duygu tanıma performanslarında ve bu performansların tınanacak duygunun niteliğine göre değişiminde istatistiksel olarak anlamlı farkların bulunması, sonuçların güçlü olduğunun göstergesidir. Daha büyük örneklemelerde bu sonuçlar daha belirgin olarak tekrarlanabilir. İkinci olarak, mevcut çalışmada çocukların yaşları dolayısıyla dikkat sürelerindeki kısıtlılık göz önünde bulundurulmuş ve çalışma kısa sürecek şekilde tasarlanarak görsellerde her bir duygu için bir yetişkin ve bir çocuğun maskeli ve maskesiz resmi kullanılmıştır. Yukarıda belirttiği gibi her bir duygunun birden fazla ve çeşitli maskeli ve maskesiz çocuk ve yetişkin resmi kullanılarak sunulması, bulguların güvenilirliğini artırabilir.

Sonuç

Sonuç olarak, mevcut çalışma duygu anlama becerileri hızla gelişmekte olan anaokulu çocuklarının yüzlerden duygu tanıma becerilerinin maskenin varlığından etkilenip etkilenmediğini, bu etkide tanınacak duygunun çeşidinin, duyguyu sergileyen kişinin yaşının ve ebeveynin sağlık kaygısının rolü olup olmadığını incelemiştir. Elde edilen bulgular, alanyazında diğer yaş gruplarıyla yapılan çalışmaların sonuçlarına paralel sonuçlara işaret etmiş (Gori vd., 2021; Ruba ve Pollak, 2020) ve erken dönemde çocukların maskeli yüzlerdeki duyguları tanımakta maskesiz yüzlerdeki duyguları

tanımaya kıyasla zorlandıklarını ve bu zorlanmanın en belirgin olarak üzüntü duygusunda ortaya çıktığını göstermiştir. Üzgün yüz ifadelerini doğru tanımanın empati becerisini tetiklediği düşünüldüğünde (Dickenson ve Quas, 2021; Ekerim-Akbulut vd., 2020), çocukların maskenin ardında üzgün bir yüz sergileyen kişilere yönelik empati becerilerinin düşük olabileceği tahmin edilebilir. Bunun yanı sıra, mevcut çalışma çocukların yetişkinlerin maskeli yüz ifadelerini akranlarının maskeli yüz ifadelerinden daha doğru tanıdığını göstermiş, çocukların duygular muğlak olduğunda yetişkinlerden gelen sinyalleri anlamaya öncelik verdiklerine işaret etmiştir. Son olarak, yetişkinlerin çocukların sosyo-bilişsel becerilerinin gelişimindeki rolüne vurgu yapacak şekilde mevcut bulgular ebeveynlerin sağlık kaygılarının çocukların yetişkinlerin maskeli yüzlerinden duygu tanıma puanlarıyla olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermiş, sağlık kaygısı yüksek ebeveynle yaşayan çocuğun maskeli yetişkinlerin duygularını daha doğru anladığını ortaya koymuştur. Kaygılı ebeveynlerin maske ve hijyen kurallarına önem vermeleri ve çocuğu maske takılan ortamda sosyalleştirmeleri çocukların maskeli yüzlerden duygu tanımlarını kolaylaştırmış olabilir. Genel olarak bu sonuçlar çocukların sosyal deneyimlerinin ve çevresel koşullarının sosyo-bilişsel becerileriyle etkileşimine dikkat çekmekte, özellikle duygu tanıma süreçlerinin erken yaşlardan itibaren hem zamanın koşullarından hem de çocukların özgün sosyal çevrelerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ADOLPHS, R. (2002). Recognizing emotion from facial expressions: Psychological and neurological mechanisms. *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*, 1(1), 21-62. <https://doi.org/10.1177/1534582302001001003>
- AYDEMİR, Ö., KIRPINAR, I., SATI, T., UYKUR, B., & CENGİSİZ, C. (2013). Sağlık Anksiyetesi Ölçeği'nin Türkçe için güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, 50(4). [doi:10.4274/npa.y6383](https://doi.org/10.4274/npa.y6383)
- BARRERA, M. E., & MAURER, D. (1981). The perception of facial expressions by the three month old. *Child Development*, 52, 203-206. <https://doi.org/10.2307/1129231>
- BARRICK, E. M., THORTON, M. A., & TAMIR, D. I. (2021). Mask exposure during COVID-19 changes emotional face processing. *Plos One*, 16(10). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0258470>
- BLAIR, R. J. R., & COLES, M. (2000). Expression recognition and behavioural problems in early adolescence. *Cognitive Development*, 15(4), 421-434. [https://doi.org/10.1016/S0885-2014\(01\)00039-9](https://doi.org/10.1016/S0885-2014(01)00039-9)
- BOUCHER, J. D., & EKMAN, P. (1975). Facial areas and emotional information. *Journal of Communication*, 25(2), 21-29. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1975.tb00577.x>
- BOYATZIS, C. J., CHAZAN, E., & TING, C. Z. (1993). Preschool children's decoding of facial emotions. *The Journal of Genetic Psychology*, 154(3), 375- 382. <https://doi.org/10.1080/00221325.1993.10532190>
- CARBON, C. C. (2020). Wearing face masks strongly confuses counterparts in reading emotions. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.566886>
- CASTRO, V. L., HALBERSTADT, A. G., LOZADA, F. T., & CRAIG, A. B. (2015). Parents' emotion-related beliefs, behaviours, and skills predict children's recognition of emotion. *Infant and Child Development*, 24(1), 1-22. <https://doi.org/10.1002/icd.1868>

DE HAAN, M., & NELSON, C. A. (1997). Recognition of the mother's face by six-month-old infants: A neurobehavioral study. *Child Development*, 68(2), 187-210. <https://doi.org/10.2307/1131845>

DENHAM, S. A., BLAIR, K. A., DEMULDER, E., LEVITAS, J., SAWYER, K., AUERBACH-MAJOR, S., & QUEENAN, P. (2003). Preschool emotional competence: Pathway to social competence? *Child Development*, 74(1), 238-256. [10.1111/1467-8624.00533](https://doi.org/10.1111/1467-8624.00533)

DENHAM, S. A., BASSETT, H. H., & WYATT, T. (2015). The socialization of emotional competence. In J. E. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *Handbook of socialization: Theory and research* (pp. 590-613). The Guilford Press.

DICKERSON, K. L. & QUAS, J. A. (2021). Emotional awareness, empathy, and generosity in high-risk youths. *Journal of Experimental Child Psychology*, 208, 105151. <https://doi.org/10.1016/j.jecp.2021.105151>

EKERİM-AKBULUT, M., ŞEN, H. H., BEŞİROĞLU, B., & SELÇUK, B. (2020). The role of theory of mind, emotion knowledge and empathy in preschoolers' disruptive behavior. *Journal of Child and Family Studies*, 29(1), 128-143. <https://doi.org/10.1007/s10826-019-01556-9>

FISCHER, A. H., GILLEBAART, M., ROTTEVEEL, M., BECKER, D., & VLIEK, M. (2012). Veiled emotions: The effect of covered faces on emotion perception and attitudes. *Social Psychological and Personality Science*, 3(3), 266-273. <https://doi.org/10.1177/1948550611418534>

GAGNON, M., GOSSELIN, P., & MAASSARANI, R. (2014). Children's ability to recognize emotions from partial and complete facial expressions. *Journal Genetic Psychology*, 175(5), 416-30. <https://doi.org/10.1080/00221325.2014.941322>

GORI, M., SCHIATTI, L., & AMADEO, M. B. (2021). Masking emotions: Face masks impair how we read emotions. *Frontiers in Psychology*, 12, 1-9. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.669432>

GREENVILLE, E., & WYER, D. M. (2022). Face masks have emotion-dependent dissociable effects on accuracy and confidence in identifying facial expressions of emotion. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 7(1), 1-8. <https://doi.org/10.1186/s41235-022-00366-w>

GROSSMANN, T. (2010). The development of emotion perception in face and voice during infancy. *Restorative Neurology and Neuroscience*, 28(2), 219-236. [10.3233/RNN-2010-0499](https://doi.org/10.3233/RNN-2010-0499)

GUARNERA, M., HICHY, Z., CASCIO, M. I., & CARRUBBA, S. (2015). Facial expressions and ability to recognize emotions from eyes or mouth in children. *Europe's journal of psychology*, 11(2), 183-196. [10.5964/ejop.v11i2.890](https://doi.org/10.5964/ejop.v11i2.890)

GRUNDMANN, F., EPSTUDE, K., & SCHEIBE, S. (2021). Face masks reduce emotion-recognition accuracy and perceived closeness. *Plos One* 16(4). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249792>

HILLS, P. J., & LEWIS, M. B. (2011). Rapid communication: The own-age face recognition bias in children and adults. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 64(1), 17-23. <https://doi.org/10.1080/17470218.2010.537926>

HILLS, P. J. (2012). A developmental study of the own-age face recognition bias in children. *Developmental Psychology*, 48(2), 499-508. <https://doi.org/10.1037/a0026524>

HOFFMAN, E. A., & HAXBY, J. V. (2000). Distinct representations of eye gaze and identity in the distributed human neural system for face perception. *Nature Neuroscience*, 3(1), 80-84. <https://doi.org/10.1038/71152>

JACOBS, R. H., PINE, D. S., SCHOENY, M. E., HENRY, D. B., GOLLAN, J. K., MOY, G., COOK, E. H., & WAKSCHLAG, L. S. (2011). Maternal depressive history, teen 5HTTLPR

genotype, and the processing of emotional faces: Exploring mechanisms of risk. *Behaviour Research and Therapy*, 49(1), 80-84.

<https://doi.org/10.1016/j.brat.2010.10.004>

JOHNSON, M. S., SKJERDINGSTAD, N., EBRAHIMI, O. V., HOFFART, A., & JOHNSON, S. U. (2021). Parenting in a Pandemic: Parental stress, anxiety and depression among parents during the government-initiated physical distancing measures following the first wave of COVID-19. *Stress and Health*, 1-16. <https://doi.org/10.1002/smi.3120>

KASTENDIECK, T., ZILLMER, S., & HESS, U. (2021). (Un) mask yourself! Effects of face masks on facial mimicry and emotion perception during the COVID-19 pandemic. *Cognition and Emotion*, 36(1), 59-69.

<https://doi.org/10.1080/02699931.2021.1950639>

KRET, M. E., & DE GELDER, B. (2012). Islamic headdress influences how emotion is recognized from the eyes. *Frontiers in Psychology*, 3, 1-13.

<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00110>

KUJAWA, A., DOUGHERTY, L. E. A., DURBIN, C. E., LAPTOOK, R., TORPEY, D., & KLEIN, D. N. (2014). Emotion recognition in preschool children: Associations with maternal depression and early parenting. *Development and Psychopathology*, 26(1), 159-170. [doi:10.1017/s0954579413000928](https://doi.org/10.1017/s0954579413000928)

MEYER, S., RAIKES, H. A., VIRMANI, E. A., WATERS, S., & THOMPSON, R. A. (2014). Parent emotion representations and the socialization of emotion regulation in the family. *International Journal of Behavioral Development*, 38(2), 164-173.

<https://doi.org/10.1177/0165025413519014>

NEUBAUER, A. B., SCHMIDT, A., KRAMER, A. C., & SCHMIEDEK, F. (2021). A little autonomy support goes a long way: Daily autonomy-supportive parenting, child well-being, parental need fulfillment, and change in child, family, and parent adjustment across the adaptation to the COVID-19 pandemic. *Child Development*, 92(5), 1679-1697.

<https://doi.org/10.1111/cdev.13515>

RHODES, M. G., & ANASTASI, J. S. (2012). The own-age bias in face recognition: a meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 138(1), 146-174.

<https://doi.org/10.1037/a0025750>

RUBA, A. L., & POLLAK, S. D. (2020). Children's emotion inferences from masked faces: Implications for social interactions during COVID-19. *Plos One*, 15(12), 1-12.

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243708>

SALKOVSKIS, P. M., RIMES, K. A., WARWICK, H. M. C., & CLARK, D. (2002). The Health Anxiety Inventory: Development and validation of scales for the measurement of health anxiety and hypochondriasis. *Psychological Medicine*, 32(5), 843-853.

[doi:10.1017/S0033291702005822](https://doi.org/10.1017/S0033291702005822)

SULLIVAN, L. A., & KIRKPATRICK, S. W. (1996). Facial interpretation and component consistency. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 122(4), 389-404. (doi numarası yok). Erişim adresi :

<https://europepmc.org/article/med/8976596>

WALKER-ANDREWS, A. S. (1997). Infants' perception of expressive behaviors: Differentiation of multimodal information. *Psychological Bulletin*, 121(3), 437-456.

[10.1037/0033-2909.121.3.437](https://doi.org/10.1037/0033-2909.121.3.437)

WIDEN, S. C., & RUSSELL, J. A. (2003). A closer look at preschoolers' freely produced labels for facial expressions. *Developmental Psychology*, 39(1), 114-128.

<https://doi.org/10.1037/0012-1649.39.1.114>

ZHEN, Z., FANG, H., & LIU, J. (2013). The hierarchical brain network for face recognition. *Plos One*, 8(3), 1-9. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0059886>

Summary

Due to COVID-19 pandemic facial masks started to hide critical facial cues that help people identify others' emotions. While masks made emotion recognition challenging for both adults and children, preschoolers were at particular risk as they are in a period when their emotion recognition skills are rapidly developing. Although negative influence of facial masks on preschoolers' emotion recognition has been shown, it is not known if this negative influence occurs regardless of the age of person displaying the emotion (child vs. adult). Due to their limited school experience during quarantine periods children interacted more frequently with adults and had increased exposure to facial masks of adults than their peers, which may have led them to better recognize emotions of adults behind the masks than emotions of children. Moreover, it is yet to be examined whether children's environmental experiences influenced their emotion recognition from faces covered with masks. Given mothers' critical importance in facilitating children's emotion socialization, mothers' perceptions about pandemic may impact children's emotion recognition. Mothers with high levels of health anxiety during COVID-19 might show extreme cautiousness in social interactions, encouraging others and their kids to wear masks, and thus children of such mothers might be more frequently exposed to faces with masks and may have increased emotion recognition. Testing these hypotheses, the present study investigated whether wearing masks, age of the person wearing masks (child vs. adult), and mothers' anxiety about COVID-19 influence preschoolers' emotion recognition. Participants were 60 Turkish children between 47-74 months of age and their mothers. Children completed an emotion recognition task showing 20 pictures, half of which belonged to adults and the other half belonged to children with and without masks. The pictures displayed emotions of anger, happiness, sadness, fear and disgust equally. Mothers filled out The Health Anxiety Inventory to report their stress related to COVID-19. The results showed that facial masks impaired preschoolers' emotion recognition as they more accurately identified emotions on faces without masks ($M=.65, SD=.22$) compared to faces covered with masks ($M=.57, SD=.19$), $F(1, 59) = 12.65, p < .001, \eta^2 = .18$. Moreover, children more accurately recognized the emotions of adults wearing masks ($M=.62, SD=.24$) compared to the emotions of children wearing masks ($M=.51, SD=.18$), $F(1, 59) = 16, p < .001, \eta^2 = .213$ although this finding emerged only for recognition of sadness, but not for other emotions. Finally, mothers' COVID-19 anxiety positively contributed to children's accurate emotion recognition from adult ($r = .33, p < .05$) faces covered with mask. These results pointed that decreased exposure to diverse facial expressions due to cover of the face negatively impacted preschoolers' identification of emotions, especially the emotions of their peers. But mothers' attitudes toward COVID-19 seemed to modulate this effect as children better recognized emotions of both adults and children if their mothers were highly anxious about the pandemic. These findings highlighted the interplay between social experiences and children's socio-emotional development.

Solaris Film Afişinde Yer Alan Kültürel Kodların Göstergebilimsel Analizi

Can Murat DEMİR*

Sözcüklerin yerini imgeler mi korur? (Wittgenstein, 2019: s.19)

Öz

Kültür kavramı geniş bir perspektifte ele alındığında görülecektir ki o sadece yazılı ya da sözlü ürünlerden mütevellit değildir. Kültürün tevarüs edip saklanması -sözlü ya da yazılı gelenek dışında- başka üretimler de dikkat çekmektedir. Bu ürünlerden en önemlisi görsel nesnedir. İnsanlığın gelişim aşamalarını sadece yazılı ya da birtakım sözsel aktarımlara dayandırmak hem kültürün içeriksel derinliğine haksızlık etmek hem de uygarlık tarihini eksik okumak anlamına gelecektir. Görsel ürünlerin toplumsal hafızada önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir: özellikle eski çağlardan günümüze kadar ulaşılmış "mağara resimleri" bu duruma iyi bir örnektir. Bu bağlamda görsel nesnelere, kültürün sürdürülebilir olmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Görsel nesnelere faaliyet alanları ya da yetenekleri üç başlıkla izah edilebilir: İfade Etme, Anlamlandırma ve Haber Verme. İfade Etme, insan varlığının kaçınılmaz bir veçhesidir, iletişimin de ana temasını oluşturan ifade etme insan için elzem bir ihtiyaçtır. Anlamlandırma ise insanın merak duygusundan feyz alır, kültürün ve uygarlığın en önemli aşamasını temsil etmektedir. Haber verme, vicdani bir yükümlülüğün parçası olarak karşımıza çıksa da Tarih biliminin Kültür fenomeniyle buluştuğu önemli bir alanı işgal etmektedir. Bu faaliyet alanlarının toplandığı ve kodlandığı bir mecra olan Afiş, bu çalışmanın ana mecrasına işaret etmektedir. Dolayısıyla afiş, tüm yeteneklerinin ötesinde kültürel bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Rus yönetmen Andrey Arsenyevič Tarkovski'nin *Solaris* (1972) filmine ait afişte yer alan görsel ve dilsel kodların hangi göstergeler üzerinden nasıl temsil edildiği Roland Barthes tarafından geliştirilen göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle analiz edilmeye çalışılacaktır. İncelemede afişin anlam katmanlarının iki farklı düzeyine değinilip düzenlem ve yan anlam boyutları ele alınacaktır. Düzenlem, afişte yer alan evrensel ve nesnel değerleri içermekte, yan anlam ise öznel ve kültürel değerlerin ön planda tutulduğu çözümleme düzeyidir. İkinci aşamada afişin çözümlemesinden elde edilen bulgularla genel bir değerlendirme yapılarak afişte yer alan kültürel kodlara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Film Afişi, Göstergebilim, Kültür, Solaris, İmge

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 12.09.2022

Kabul/Accepted: 07.07.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusb.1174013>

* Bağımsız Araştırmacı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Samsun, Türkiye. E-posta: can.murat@uzem.omu.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-9155-9672>

Semiotic Analysis of Cultural Codes in the *Solaris* Movie Poster

Abstract

When the concept of culture is considered in a broad perspective, it will be seen that it is not just a result of written or oral products. Other productions draw attention in the inheritance and preservation of culture, apart from oral or written tradition. The most important of these products is the visual object. To base the developmental stages of humanity only on written or some verbal transmissions would mean both injustice to the contextual depth of culture and an incomplete reading of the history of civilization. It is known that visual products have an important place in social memory: especially "cave paintings" that have survived from ancient times to the present are a good example of this situation. In this context, visual objects have a very important place in the sustainability of culture. The fields of activity or abilities of visual objects can be explained under three headings: Expression, Meaning, and Reporting. Expression is an inevitable aspect of human existence, and expression, which is the main theme of communication, is an essential need for human beings. On the other hand, interpretation is inspired by human curiosity and represents the most important stage of culture and civilization. Although reporting comes across as a part of a conscientious obligation, it occupies an important area where the science of History meets the phenomenon of Culture. Poster, which is a medium where these fields of activity are collected and coded, points to the main medium of this study. Therefore, the poster emerges as a cultural object beyond all its abilities. In this study, it will be tried to analyze how the visual and linguistic codes in the poster of the Russian director Andrey Arsenyevich Tarkovsky's movie *Solaris* (1972) are represented through which indicators and how, using the semiotic analysis method developed by Roland Barthes. In the review, two different levels of the meaning layers of the poster will be touched on and the dimensions of denotation and connotation will be discussed. Denotation includes the universal and objective values in the poster, while connotation is the level of analysis in which subjective and cultural values are kept in the foreground. In the second stage, a general evaluation will be made with the findings obtained from the analysis of the poster and the cultural codes in the poster will be mentioned.

Keywords: Movie Poster, Semiotics, Cultural Codes, *Solaris*, Image

Giriş

Film afişi, tasarım veya sanat kaygısının yoğun olarak hissedildiği, sembol ve anlam sunumlarının yapıldığı çok göstergeli kültürel bir nesnedir. Grafik, metin vb. şekilde oluşturulan film afişi; içerdiği yazı, renk, çizgi ya da grafiklerin kendi aralarında ilişkiye girmeleri ile izleyene birtakım anlam katmanları sunmaktadır. Buradan hareketle izleyici afişe baktığında filmin anlam dünyasına ait birtakım imgelere ulaşabilmektedir.

Film afişi, kültürel bir nesne olmasının yanında filmlerin anlatsal ve içerik analizinde işlevsel bir role sahiptir. "Film afişleri terimi diğer reklam türleri ve güzel sanatlar anlatımı ile karıştırılmamalıdır" (Erzincan, 2022). Film afişi, film hakkında bir ön bilgi edinmemizi sağlar, izleyicide merak duygusu uyandırır, filmin konusu, oyuncular hakkında temel bilgiler verir (Atasoy, 2022). Bu onun sinemasal yönüne işaret eder. Kısaca afişle karşılaşan kişi ister istemez filmle ilgili bir beklenti içine girmektedir. Bu beklenti sayesinde kişi kendi anlam dünyasıyla da ilişkiye geçerek bir bildirişime maruz bırakılmaktadır. "Bir grafik tasarım ürünü olarak afiş, ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren,

iletişim dünyasının en temel araçlarından biridir" (Holat, 2021). Dolayısıyla film afişleri ne sıradan bir kitle iletişim aracıdır ne de salt sinemasal üründür, film afişleri kişileri düşünmeye ve anlam vermeye iten görsel olarak tasarlanmış kültürel nesnelere. Film afişi, "...film hakkında izleyicinin zihninde derinlikler yaratabilmektedir (Parsa, 2008). "Bunun için afişin salt bir görsel olmadığı, görseli destekleyen slogan ve ürünle bütünsel bir çalışma olduğu göz ardı edilmemelidir" (Tıgılı, 2012).

Yöntem

İncelemede anlamlandırmanın iki (düzanlam ve yan anlam) düzeyi olduğunu belirten Roland Barthes (1979) tarafından geliştirilen göstergebilimsel yöntemden yararlanılmıştır. Barthes (1979)'a göre anlamlandırma faaliyetinin iki boyutu bulunmaktadır. Düzanlam, anlatım düzlemi ya da gösterenden oluşurken, yan anlam içerik düzlemini ya da gösterileni ifade etmektedir. Düzanlam herkesçe görülebilen evrensel anlamları ifade eder. Düzanlam, gösterenin temsil ettiği gösterileni gören birey tarafından olduğu gibi algılanması ile oluşur, Yan anlam ise, gösterenin, kullanıcıların duygularıyla ya da heyecanlarıyla ve kültürel değerleriyle buluştuğunda meydana gelen etkileşimi betimlemektedir (Fiske, 2003).

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde 'film afişi', 'imge' gibi alt başlıklar içeren 'kültür' kavramı işlenecek, Göstergebilim tarihçesine genel anlamda göz atılıp, *Solaris* film afişinde yer alan gösterge ve anlam katmanlarının (düz ve yan anlamlar) tabloları sunulacak, afişte yer alan kültürel kodların göstergebilimsel analizi yapıp, çalışmanın 'Sonuç' bölümünde *Solaris* film afişinde yer alan kültürel kodların bir değerlendirmesi yapılacaktır.

1. Kültür

Kültür kavramının oldukça kompleks bir tarihçesi bulunmaktadır; hatta ortak tanım hususunda belirsizlikler dahi mevcuttur. Kavram ilk kez 19.yy. sonlarında İngiliz antropolog Edward Burnett Taylor tarafından kullanılmıştır. Ancak Taylor'ı takip eden dönemlerde Kültür çalışmalarıyla uğraşanların sayısı ve kavramın tanımları artmıştır. Kültür kavramına ait tanımları araştıran A.L. Kroeber ve Clyde Kluckhohn 1952 yılında bir literatür taraması yaparak kültür kavramına ait yaklaşık 100 farklı anlam karşılığı tespit etmişlerdir (Haviland, 2002: s. 64).

Güvenç (2002, s.57)'e göre kültür tanımı oldukça kapsayıcıdır: Kültür, toplumun ferdi olarak insanın tecrübe ederek öğrendiği ve aktararak öğrettiği maddi manevi her şeyden oluşan, tamamıyla insan edimlerine bağlı karmaşık bir bütündür. C. Sforza da kapsayıcı ve bütünleştirici bir tanım getirir: "Kuşaklar boyunca aktarılan, toplumsal grubumuza yayılmış, yaşamımızı sürekli etkileyip değiştiren, bireysel katkılardan kaynaklanan bilgi ve yenilik birikimlerinin toplamı" (Sforza, 2021: s. 11). Fark edildiği üzere Kültür, yaşamın her alanına sirayet eden bir yapıda kendisini konumlandırmaktadır: ekonomi, teknoloji, bilim, sanat, beslenme, sağlık, eğitim bunlardan sadece birkaçıdır. Bu denli devasa bir alana yayılan kavramın haliyle tanımlanması da oldukça zordur (Güvenç, 1979).

1.1. İmge

Sartre *İmgelem* adlı kitabında İmge kavramının felsefi arka planına değinirken özellikle Klasik filozofların imgeyi bedensel bir [nesne] şey olarak tasavvur etmelerini eleştirir. Sartre, Descartes'ın başını çektiği bu ekolün 'imge' tanımını oldukça sığ bulur; kitabın sonunda şunları söyler: "Ancak imge *belirli bir bilinç* türüdür. İmge bir şey değil,

bir edimdir. İmge bir şeyin bilincidir" (Sartre, 2016: s. 142). Ünlü filozofa göre imge fenomenolojik bir incelemeyi hak eder ve kesinlikle bilince yöneliktir. Frances A. Yates ise imgeyi ve düşünme sürecini yüce bir etkinlik olarak serimler. "Düşüncenin daha üst süreçlerinin işleyişini mümkün kılan şey ruhun imge üreten bölümüdür" (Yates, 2020: s. 45). Yates, Sartre'dan farklı olarak imgenin düşünce ve zihinle olan bağlantısını vurgulamaktadır.

Felsefi tarafından ziyade *imgenin* iletişimsel tarafına değinmekte fayda var: Örneğin, Antik insanların mesaj iletmede ya da dini ritüellerde kullandıkları imgeler buna en iyi örnektir. İnsanlar, gündelik hayatlarına dair birçok ipucunu kafalarındaki imgelerle anlatma yolunu seçmişlerdir.

İmge, toplumsal iletişimin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. İmge, bir şeye karşılık gelen estetik ve duyarlı bir düşünsel bağın *imidir*. Müstakil bir anlam dünyasına işaret etse de bu yönüyle *yanıltıcı* bir gösterge(ler) oluşumdur. Dolayısıyla her görenin (bilincin) yeniden anlam verdiği sonsuz bir betimleme işlemidir. Yanıltıcı olması belirsiz ve tekinsiz bir karmaşadan besleniyor olmasıyla ilgilidir. Reverdy¹ şunu söyler: "İmge, ruhun arı bir yarattır" (Anday, 1995: s. 239).

1.2. Film Afişi

Afiş, bir şeyi duyurmak veya tanıtmak için hazırlanan, kalabalığın görebileceği yere asılmış, genellikle resimli duvar ilanı, ası anlamına gelen Fransızca kökenli bir kavramdır. Kavramın İngilizce karşılığı ise poster olarak karşımıza çıkmaktadır (TDK, 2020).

Film afişi, filme ait anlam katmanlarını gizleyip onları kodlayan görsel bir nesnedir. Seyircinin ve yönetmenin anlam dünyalarının ilk karşılaşma anına tekabül eden afiş, bu iki farklı anlam dünyasının karşılaştığı ve yeniden üretildiği yerdir. Bu anlamda film afişi, yönetmenden bağımsız olarak her seyircinin zihninde müstakil bağımsız bir anlam dünyasının oluşmasına olanak sağlar. Afiş, görseelliğin imkânlarını kullanarak seyirciye özgü bir imge dünyasını da ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla afiş sadece filme ait göstergelere ev sahipliği yapmamakta, dönemin sosyo-kültürel ve yaşayış tarzını gizleyen bir yapı olarak da karşımıza çıkmaktadır (Demir, 2020).

Görsel nesnenin² hayata daha yakın ve güncel olması nedeniyle sözcüklere kıyasla daha başarılı oldukları söylenebilir (Burton, 1995: s. 24). Öte yandan görsel nesne mahiyeti gereği anlama dair gizli bir dil ve bütünlük oluşturmaya müsaittir. Anlamı sarıp gizleyen bu dil ile zenginleşen görsel nesne seyirci açısından düşünsel birlik ve bütünlüğün de temsilcisidir. Görsel nesnenin tanımı ve önemine değindikten sonra "sözcük" kavramına değinmekte fayda olacaktır çünkü görüntü ve sözcük kıyaslaması anlamın taşınıp iletilmesi tarafında literatürde önemli bir sorunsalı teşkil etmektedir.

Sözcükler, anlamlandırma faaliyetinde imgelere (görsel nesnelere) nazaran sığ kalmaktadır. İngiliz filozof Locke (1632-1704), söylediklerimizi teyit eder görünmektedir. Locke'a göre sözcükleri sadece düşüncelerimizi bir yerlerde saklamak ve başkalarına iletme için kullanırız (Locke, 1996: s. 277).

Sonuç olarak görsel nesne olarak afiş, göstergibilim analizler esas alındığında gözden kaçırılmaması gereken çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Filmin konusu ve oyuncuların sunumu dışında afiş, bir yandan seyircinin bilinçaltında film ile ilgili birtakım imgeler uyandırırken, diğer yandan filmin dönemine ait kültürel kodların seyircinin zihninde canlandırılmasına vesile olmaktadır.

¹ Pierre Reverdy (1889-1960). Günümüzün provokatif sanat hareketlerini, sürrealizm, dadaizm ve kübizmi etkilemiş olan Fransız şairi.

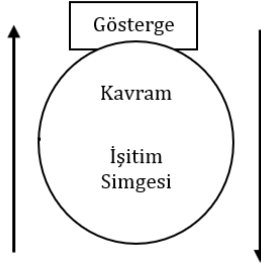
² Afişin.

2. Gösterge ve Göstergibilim Tarihiçesi

Gösterge kavramı (Eski Çağdan bu yana) birçok filozof ve bilim adamının uğraş alanına girmiştir. Bu sebeple kavrama ait tanımlar oldukça fazla sayıdadır. Gösterge kavramı ilk olarak İÖ 5. yüzyılda Hippokrates ve Parmenides tarafından 'kanıt', 'belirti', 'septom' anlamına gelen [*tekmerion*] ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır (Rifat, 2009: s. 27). Fark edileceği üzere gösterge³ kavramı daha çok bir tıp terimi olarak kullanılmıştır. Kavramın isabetli kullanımını ilk kez John Locke' ta görmekteyiz.

"Göstergeleri ve gösterge sistemlerini konu alan, bu sistemlerin anlamın kuruluşundaki rollerini inceleyen, gösterge sistemlerinin yapısı ve işleyişini araştıran; kısacası, canlı varlıkların bildirişme amacıyla kullandıkları her türlü işaret sistemini ele alan bilim dalı." Göstergibilim terimi ilk kez İngiliz empirizminin kurucusu John Locke tarafından kullanılmış olmakla birlikte, onun bağımsız bir disiplin ya da bilim dalı olarak, Amerikalı pragmatist düşünür C.S. Peirce, ama özellikle de İsviçreli ünlü dilbilimci Ferdinand De Saussure eliyle kuruluşu 20.yy'a denk düşer" (Cevizci, 2020: s.884).

Gösterge, bir gösterilen ya da kavram ile bir gösteren ya da işitimi imgesi arasındaki birleşimden doğan ögeyi belirtmek için kullanılır; daha genel olarak da 'kendi dışında bir şey gösteren öge' anlamına gelir (Barthes, 1979: s. 9). Saussure, *semiologie* olarak tanımladığı göstergelerin toplumsal bir işleve sahip olduklarını söylemiştir ve *göstergeyi gösteren* ve *gösterilen* olarak düalist bir yapı içinde düşünmüştür. Saussure için gösterge anlamı olan fiziksel bir nesnedir. Saussure' ün terimleri arasında gösterilen ve gösteren gösterenin oluşturuçlarıdır (Barthes, 1993: s. 37). "Her kim gösterge derse anlamlama demiş olur; her kim anlamlama derse *gösterge* demiş olur; *gösterge*'yi (tek başına) temel almak yanlış olmakla kalmaz, hiçbir anlam da taşımaz, çünkü anlamlarının tümünü yitirdiği an da gösterge sesçil yüzden ibaret kalır" (Saussure, 2014: s. 57).

Şekil 1. Saussure'ün Gösterge Şeması⁴

Peirce göstergeleri 3 grupta tasnif eder: 1) *Görüntüsel Gösterge*, 2) *Belirtisel Gösterge*, 3) *Simge*. Peirce'a göre bir gösterge, 'başka bir şeyin yerini tutabilme' özelliğine sahip olan bir şeydir. Gösterge bir şeyin gösterdiği nesneyi temsil eder. Buradan hareketle

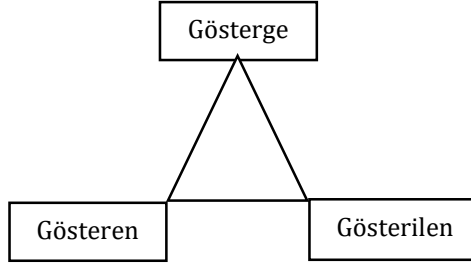
³ Türkçede ise göstergibilim [*semeiotike*] etimolojik olarak Yunancadan gelmektedir.

⁴ Bircan, U. (2015). *Roland Barthes ve göstergibilim*. Sosyal Bilimler ve Araştırma Dergisi, 13(26), 18-23. Erişim adresi:

https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Wtbv2NS3IAEJ:https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/ozeny/114829/ROLAND_BARTHES_VE_GOSTERGERBILIM.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

Peirce *sembol* ile *nesnenin* arasında benzerlik ilişkisinin olmadığını ima etmektedir (Gökçe, 1998).

Göstergebilim tarafındaki diğer önemli gelişme Fransa'da kendini göstermiştir. Felsefe ve sosyolojide özellikle *kültür* ve *mitler* alanında yaptığı ideoloji⁵ merkezli çalışmalarıyla tanınan Roland Barthes göstergebilimin seyrini değiştirmiş kapsama alanını genişletmiştir.⁶ Barthes göstergebilimin önde gelen ve önemli savunucularından biridir (Marshall, 1999: s. 283). "Gösterge ancak bir başka göstergenin yüzüne açılan bir çatlaktır" (Barthes, 2021: s. 59).

Şekil 2. Barthes'in Gösterge Şeması⁷

3. Solaris Filminin Konusu ve Afişinin Göstergebilimsel Analizi

3.1. Filmin Künyesi

Yönetmen	Andrey Tarkovski
Senaryo	Solaris (Stanisław Lem)
Görüntü Yönetmeni	Vadim Yusov
Yapımcı	Viacheslav Tarasov
Ülke	Sovyetler Birliği
Süre	165 dakika
Oyuncular	Natalya Bondarchuk, Donatas Banionis, Jüri Järvet, Vladislav Dvorzhetsky, Nikolai Grinko, Anatoly Solonitsyn
Gösterim Yılı ve Yeri	1972 CB)

4. Filmin Konusu

1972 yılı yapımı *Solaris*'in senaryosu Rus bilim kurgu yazarı Stanisław Lem'e aittir. Yönetmeni ise Rus Yönetmen Andrey Tarkovski'dir. Filmin yönetmeni olmasının yanı sıra

⁵ Burjuva ideolojisi.

⁶ Barthes, masum gibi görünen kültürel fenomenleri mercek altına alarak onları "ideolojik" bağlamda inceler. Bu çalışmalar, Toplumsal göstergelerin anlamlarından "nasıl" kopartıldığını onların zamanla "neye" hizmet ettiklerini ortaya koyan çalışmalardır. Barthes, Fransız yemek, spor ve moda kültürünün ardında yatan "ideolojik" bağlamları ortaya çıkarmıştır.

<https://www.youtube.com/watch?v=PG6Hw9s1h5A&t=5s>

⁷ Bircan, U. (2015). *Roland Barthes ve göstergebilim*. Sosyal Bilimler ve Araştırma Dergisi, 13(26), 18-23. Erişim adresi:

https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Wtbv2NS3IAEJ:https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/ozeny/114829/ROLAND_BARTHES_VE_GOSTERGEBILIM.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr

Tarkovski senaryoyu kendi sanat anlayışı ile düzenleyip uyarlamıştır. Şu ana kadar üç farklı yönetmen tarafından sinemaya uyarlanan *Solaris*'in en çok kabul gören uyarlaması Tarkovski'ye aittir (Şentürk, 2021).

Film, başarısızlıkla sonuçlanan bir uzay deneyinin raporlanmasında görevli Kris Kelvin'in içsel yolculuğunu konu edinmektedir. Solaris adı verilen bilimsel projenin içinde görev alan personelin duygusal krizlerinin kökenine inmeyi arzulayan Kelvin'in üsse gittiğinde personelle yaptığı mülakatlarda birtakım doğüstü olaylar dikkatini çeker. Kelvin tipik bir bilim insanıdır dolayısıyla metafizik olguları reddetmektedir. Başlarda önemsemediği ve ihtimal vermediği bu fenomenlere karşı oldukça temkinli ve tepkilidir. Zaman geçtikçe kendisinin de yaşadığı tuhaf olaylar ve Solaris'in bilinçaltı oyunları, bilime sorgusuz sualsiz bağlı olan bu bilim insanını derinden sarsmaktadır.

Şekil 3. Solaris Film Afişi⁸

⁸ <https://www.imdb.com/title/tt0069293/mediaviewer/rm286461184/>

5. Solaris Film Afişinin Göstergebilimsel Analizi

Görsel nesne (afiş, fotoğraf, tablo vd.) bazen yaratıcılarının dahi bilmediği ve görmediği anlamları barındırabilirler (Suler ve Zakia, 2018: s. 248). Dolayısıyla afişler incelemeye değer ve yorumlanması gereken göstergeler bütünüdür. Afişte yer alan bu göstergeler birbirleriyle ilişkiye girerek filmin kavram ve önerme haritasını da izleyicinin beğenisine sunmaktadır. Afişin göstergebilimsel analizi, seyircinin zihninde filme dair oluşturabileceği anlam evrenleri hakkında ipuçları vermesi açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada kullanılacak yöntem "Giriş" kısmında da belirtildiği üzere Roland Barthes'ın göstergebilimsel analiz yöntemidir. Afişin görsel ve dilsel analizi bu doğrultuda yapıp düzenlam ve yananlam tabloları sunulacaktır.

Görsel kodlar: Filmin konusu, oyuncularını (yaş, cinsiyet ve dış görünüşleri vb.) filmin geçtiği mekân ve dönem, filmin aldığı ödüller, gösterim tarihi gibi filmin genel tanıtımına ait kodlardır. Bu kodlar izleyiciye tam olarak nelerin gösterileceğine dair bazı ipuçlarını verirken izleyicinin filmi algılamasını kolaylaştırır (Atasoy, 2022).

Afişte iki farklı ebatta küre dikkat çekmektedir. Küreler mavi ve sepya renkte tasvir edilmiştir. Küre(ler) oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Büyük yarım elips şeklinde konumlandırılan küre birbirine benzeyen çok sayıda kadın silüetleri ile ön plana çekilmiştir. Solaris küresi mavi ve yer yer sepya renk tonlarıyla tasarlanmıştır. Kelvin ayak parmakları üzerinde Solaris⁹ küresine doğru hamle yapar vaziyette görünmektedir. Kelvin'in giysilerine dikkatle bakıldığında bir bilim kurgu kahramanından ziyade gündelik spor giyimli bir insan görünümünde olduğu görülmektedir.

Gösteren	Gösterilen
Küre	Büyük küre
Küre	Küçük küre
İnsan figürü	Erkek
Renk	Siyah, Sepya, Mavi
Silüetler	Kadın

Tablo 1: Solaris Film Afişi Görsel Düzenleme Çözümleme

Gösteren	Gösterilen
Yakın Çekim: Solaris Küresi	Bilinçaltı, Vicdan, Sevgi
Toprak Kutusu	Dünya, Yaşam
Arka Plan: Siyah Tonlama	Kurtuluş, Ölüm, Huzur
Sepya Tonlama	Anılar, Geçmiş, Özlem

Tablo 2: Solaris Film Afişi Görsel Yananlam Çözümleme

Afişte, Kelvin'in elinde bir kutu olduğu görülmektedir. Bu kutu —içinde dünyadan alınan toprak örneği bulunmaktadır— film boyunca izleyiciye birçok kez

⁹ Kavram olarak Solaris birden çok anlam dünyasına karşılık gelir, bu çok anlamlılık hem film hem de kitap versiyonunda açıkça görülebilmektedir. Bir uzay üssünün adı, bir bilim projesi, bir bilim türü, bir bilinç türü gibi (Lem, 2010: 15-41).

gösterilmektedir.¹⁰ Dikkat çeken kompozisyonlardan biri ise uçuşan bitki parçalarıdır. Bitki parçalarının siyah arka plandan ortaya çıktığı görülmektedir. Kelvin afişte nesnelerin odak noktasında yer almaktadır.

Gösteren	Gösterilen
Filmin Adı	Solaris
Yönetmen Adı	Andrei Tarkovsky
Oyuncu Kadrosu	Natalya Bondarchuk, Donatas Banionis, Jüri Järvet, Vladislav Dvorzhetskiy, Nikolay Grinko, Anatoliy Solonitsyn.

Tablo 3: Solaris Film Afişi Dilsel Düzenlem Çözümleme

Gösteren	Gösterilen
Filmin Adı	Büyük Font
Yönetmen Adı	Author Yönetmen
Oyuncu Kadrosu	Rus Oyuncular

Tablo 4: Solaris Film Afişi Dilsel Yananlam Çözümleme

Dilsel kodlar: İncelediğimiz diğer alan dilsel gösterge düzlemidir. Bu kısımda filmin adı, yönetmen adı ve oyuncu kadrosu yer almaktadır. Film adının baş ve son harflerinin yazılış şekli dikkat çekmektedir. Baş harfler grafiti şeklinde 'sonsuzluk' sembolüyle tasarlanmıştır. Filmin adı bir *metin* olarak değil *grafik* olarak tasarlanmıştır. Önem sırasına göre filmin adı, yönetmenin adı ve oyuncu kadrosu hiyerarşik bir sıralama içerisinde görünmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Solaris (1972) filmine ait afişin seyirciye iletmek istediği kültürel kodların hangi göstergeler üzerinden nasıl temsil edildiği gösterilmeye çalışılmıştır. Solaris film afişinin filmin mesajı ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Renkler: Afişteki renk skalasına bakıldığında kahverengi ve mavi tonların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Mavi renk [Solaris], güven, sadakat ve inanç kavramlarını, kahverengi tonlar [Kelvin] geçmişe ve anılara olan bağlılığı simgelemektedir. Solaris ve Kelvin'in -renk bağlamında- birbirlerine benzedikleri görülmektedir. Bu benzeşim Kelvin'in Solaris'e teslim olma sürecinin başlangıcını temsil etmektedir. Bu renk benzeşimleri Kelvin'in psikolojik değişimi ile uyumludur. Film boyunca, Solaris'in halüsinatif saldırıları Kelvin'i kendine doğru çekip etkisi altına almaktadır.

Tek Karakter: Kelvin'in sırtı bize (dünyaya) dönük olduğu için yüzü ve ifadesi görünmemekte, bedeninin konumlanması Kelvin'in psikolojik durumunu tahmin edebilmemizi zorlaştırmaktadır. Ancak beden dilinden Kelvin'in Solaris'e doğru yönelmiş olduğu fark edilmektedir. Solaris'in yüzeyine konumlandırılan kadın silüetler Kelvin'e göre sayıca üstün olduğu, Kelvin'in ise tek başına olduğu görülmektedir. Bu kompozisyon, Kelvin'in yalnızlığına ve Solaris'in bilinçaltı taarruzlarına karşı savunmasız oluşuna dikkat

¹⁰ Kelvin için toprak oldukça önemli bir metafordur: dünyaya bağlılığı simgelemektedir.

çekmektedir. Tek karakter, izleyicinin film boyunca olan bitenleri Kelvin'in gözünden izleme imkânı sağlamaktadır.

Afişte görsel nesnelere dilsel nesnelere görece oldukça fazla yer kapladığı görülmektedir. Özellikle büyük mavi kürenin içindeki kadın figürlerin ana karaktere göre yukarıda konumlanması ve kadın figürlerin sayıca üstün oluşu dikkat çekmektedir. Bu tasarım ve kodlama ana karakter üzerindeki kadın unsurların etkisine işaret etmektedir. Ana karakterin alta, hayal dünyasını sembolize eden Solaris gezegeninin yukarıda konumlandırılışı geçmişin ya da anıların insan dünyasındaki önemine işaret etmektedir.

Görsel kodların analizinde en çok dikkat çeken bulgu, afişte yer alan büyük küreyi oluşturan kadın silüetleri ile başrol oyuncusunun birbirlerine dönük şekilde –izleyiciyi dışarıda bırakan bir pozisyonda- göz temasında bulunmalarıdır.

Sonuç olarak bu çalışma, kültürel bir nesne olan afişte anlamın hangi göstergelerle nasıl temsil edildiğini, afişlerin belli bir amaçla hazırlandığını, kültürel nesnelere izleyicinin kültürüne göre şekillenen bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Yazar Katkıları/Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: CMD (%100)

Veri Toplanması / Data Collection: CMD (%100)

Veri Analizi / Data Analysis: CMD (%100)

Makalenin Yazımı / Writing up: CMD (%100)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: CMD (%100)

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder. / The author declares that He has no competing interests.

Teşekkür/Thanks: Çalışmada kıymetli desteğini esirgemeyen sayın Doç. Dr. Recep Yılmaz'a teşekkür ederim.

Telif Hakkı/Copyright: Can Murat Demir

KAYNAKÇA

ANDAY, M. C. (1994). *İmge Ormanları*. İstanbul: Adam Yayınları.

ATASOY, İ. (2022). *Evet, ich will! Film afişlerindeki kültürel kodların göstergibilimsel çözümlemesi*. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, IV. Uluslararası Rumeli [Dil, Edebiyat, Çeviri] Sempozyumu Özel Sayısı, 386-396. DOI: 10.29000/rumelide.1146640

BARTHESE, R. (1979). *Göstergibilim İlkeleri*. (B. Vardar ve M. Rifat, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

BARTHESE, R. (1993). *Göstergeler İmparatorluğu*. (T. Yücel, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BARTHESE, R. (2021). *Göstergibilimsel Serüven*. (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BİRCAN, U. (2015). *Roland Barthes ve göstergibilim*. Sosyal Bilimler ve Araştırma Dergisi, 13(26), 18-23. Erişim adresi:

<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Wtbv2NS3JAEJ:https://avys.>

[omu.edu.tr/storage/app/public/ozeny/114829/ROLAND BARTHES VE GOSTERGEBILI M.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr](https://omu.edu.tr/storage/app/public/ozeny/114829/ROLAND_BARTHES_VE_GOSTERGEBILI_M.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr)

- BURTON, G. (1995). *Görünenden Fazlası Medya Analizlerine Giriş*. (N. Dinç, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- CEVİZCİ, A. (2020). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- ERZİNCAN, A. *Film afişlerinin görsel okuryazarlık açısından analiz edilmesi*. *Yıldız Sos Bil Ens Der* 2022;6:1:36-43.
- DEMİR, K. (2021). *Eksi Elmalar Film Afişi Üzerine Göstergebilimsel Bir Deneme*. *Aksaray İletişim Dergisi*, 3 (1), 1-15. DOI: 10.47771/aid.721108
- FISKE, J. (2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- GÖKÇE, O. (1998). *İletişim Bilimine Giriş İnsanlararası İlişkilerin Sosyolojik Bir Analizi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- GÜVENÇ, B. (2002). *Kültürün ABC'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÜVENÇ, B. (1979). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- HOLAT, O. (2021). *Netflix'teki Türk Dizi Afişlerinin Göstergebilimsel Çözümlemesi*. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (27), 291-311. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sanatvetasarim/issue/63071/958308>
- HAVILAND, W.A. (2002). *Kültürel Antropoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları. IMDb. *Solaris*. <https://www.imdb.com/title/tt0069293/mediaviewer/rm286461184> Erişim: 24 Temmuz 2021.
- LEM, STANISLAW, (2010). *Solaris*. (M. Aközer, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- LOCKE, J. (1996). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (V. Hacıkadiroğlu, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- MARSHALL, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MEJUYEV, V. (1987). *Kültür ve Tarih*. (S.H. Yokova, Çev.). Ankara: Başak Yayınları.
- PARSA, Alev Fatoş. (2008). *Film Çözümlemeleri*, Multilingual Yayınları.
- RİFAT, M. (2009). *Göstergebilimin ABC'si*. Ankara: Say Yayınları.
- SARTRE, J. P. (2016). *İmgelem*. (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- SAUSSURE, F.D. (2014). *Genel Dilbilim Yazıları*. (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- SFORZA, L.L.C. (2021). *Kültürün Evrimi*. (T. Esmer, Çev.). İstanbul: Tellekt.
- SULER, JOHN & ZAKIA, Richard D. (2018). *Görme Biçimi Olarak Fotoğraf Algılama ve Görüntüleme*. (T. Ayteş, Çev.). İstanbul: The Kitap Yayınları.
- ŞENTÜRK, M. U. (2021). *Bilim-Kurgu Sinemasında Şiirsel Bir Deneme: Solaris*. *Türkiye Film Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 58-64. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/film/issue/71278/1144810>
- TARKOVSKI, Andrey. (2008). *Mühürlenmiş Zaman*. (F. Ant, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- TIĞLI, İ. (2012). *Film Afişleri Tasarımında Göstergeler; Prof. Yurdaer Altıntaş'ın Film Afişleri Çözüm Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TÜRK DİL KURUMU (t.y.) Şubat 21, 2023 tarihinde www.tdk.gov.tr adresinden alınmıştır.
- WIKIPEDIA. 2001: *Bir Uzay Destanı* (film) [https://tr.wikipedia.org/wiki/2001: Bir Uzay Destan%C4%B1 \(film\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/2001:_Bir_Uzay_Destan%C4%B1_(film)) Erişim: 24 Temmuz 2021.
- WITTGENSTEIN, W. (2019). *Zettel*, (D. Şahiner, Çev.). İstanbul: FOL.
- YATES, Frances A. (2020). *Hafıza Sanatı*. İstanbul: Metis Yayınları.

YOUTUBE. Göstergebilim.

<https://www.youtube.com/watch?v=PG6Hw9s1h5A&t=5s> Erişim: 24 Temmuz 2021.

Summary

The aim of this study is to analyze the cultural codes of a randomly chosen poster of the famous science fiction novel written by Stanislaw Lem and the movie Solaris, which was transferred to the big screen by Russian director Andrey Tarkovsky in 1972 with the same name, which was founded under the leadership of Ferdinand De Saussure and developed by Roland Barthes. to analyze with semiotics method. Based on Barthes's method, both denotation and connotation analyzes of the poster were given in tabular form. In this context, it has been deemed appropriate to give direct and connotation readings separately, accompanied by tables.

In the study, it has been tried to give versatile answers to the questions "what is a movie poster" "what is an image" and "what is an indicator". While the answers and contexts of these questions are examined in terms of both indicators and philosophy, it is underlined that especially visual objects play an important role in human life and acculturation.

While the image is one of the important tools of human thinking, it also forms the basis of intellectual progress. In particular, imaginative thinking associated with the dialectical method is functional in making connections between facts. Image is something that makes sense of difference and is the only element of human intellectual journey.

The poster is known as a multi-indicative text with a design or artistic concern in the first place. However, the poster contains much more. This study shows that the images in the poster are in constant contact with each other, just as the images interact in the mind. The poster is not just for artistic purposes, so the poster expresses a collection of intellectual activities as a cultural phenomenon.

Culture progresses with the questions that people ask about what is going on around them and the answers they give to these questions. More precisely, culture is the very process of bringing these answers together. From this point of view, it is possible to see the movie poster as a medium of meaning(s) or a cultural object. The poster is actually a brief summary of humanity as a cultural representation. The visuality of the poster makes it especially the center of attention. On the other hand, it is seen that the cultural value and visuality of the poster progress in parallel. In summary, visual objects (posters, brochures, pictures, photographs, etc.) can contain and hide much more meaning than other cultural objects.

As a result, humans produce culture and leave this heritage to other generations to pass on to objects. All productions, from paintings on cave walls to modern paintings, actually hide or reveal the summary of human existence. The Solaris movie poster is just one of these productions. It appears as an object that summarizes the various states of humanity rather than the artistic concern of the director or screenwriter.

Pandeminin Gelecek Nesillere Yansıması: 6-9 Yaş Aralığı Örneği

Sevinç KAHVECİ*, Feriha DİKMEN DELİCEIRMAK**

Öz

COVID-19 salgını ile ilgili yapılan birçok araştırmadan farklı olarak söz konusu çalışma şimdinin çocuklarına ve geleceğin yetişkinlerine odaklanmaktadır. Pandemi sürecinde birçok konuda izolasyonla karşılaşan bireyler, sağlığın yanı sıra iletişim, psikoloji vb. alanlarda bazı sorunlar yaşamıştır. Sağlık boyutu dönemin en önemli konusuyken birçok alanda toplumda ilk kez karşılaşılan örnekler yaşanmıştır. Önlemlerin yavaş yavaş esnetildiği günümüzde bazı rahatlamalar olsa da tüm dünya aynı anda zorlu bir süreç geçirmiş ve bu süreci her yaş grubu farklı anlamlandırmıştır. Çocuklar ise bu dönemde çok daha farklı bir dünyaya uyum sağlamak zorunda kalmışlardır. Söz konusu çalışmada COVID-19 döneminde çocukların karşılaştığı durumların yetişkinliklerinde ne tür etkilerinin olabileceği araştırılmıştır. Nicel veri toplama araçlarından olan anket çalışmasında, 6 ve 9 yaş arasındaki çocuğa sahip olan ebeveynlerden veriler alınarak, SPSS ile sonuçlandırılmıştır. Araştırmadaki bulgular ışığında, pandemiye çocukların en fazla etkilendiği uzantının sosyal ilişkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuca göre, pandemi dönemindeki aileler çocuklarının gelecekte sosyal izolasyonlardan dolayı asosyal bireyler olabileceklerini düşünmektedirler.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 Pandemisi, Gelecek Etkisi, İletişim, Aile, Çocukluk

The Reflection of Pandemic on Future Generation: Case of Age Group between 6 and 9

Abstract

Unlike many researches on the COVID-19 pandemic, this study tries to focus on the children of today and the adults of future. Individuals who encounter isolation on many issues during the pandemic, as well as health, communication, psychology, etc. experienced some problems. In many fields, there were examples encountered for the first time in the society while the health dimension was the most important issue of the period. Although there are some reliefs today, when the precautions are progressively get flexible, the whole world has gone through a difficult process at the same time and each

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 17.06.2022

Kabul/Accepted: 18.10.2022

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbdt.1132305>

* Doktora Öğrencisi, Girne Amerikan Üniversitesi, Medya Departmanı, Haber Sorumlusu; Girne Amerikan Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Girne, KKTC. E-posta: sevinckahveci@gau.edu.tr

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6722-6539>

** Prof. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Girne, KKTC.

E-posta: ferihadikmen@gau.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0003-4846-3736>

age group has interpreted this process differently. Moreover, childrens had to adapt to a very different world In this study, the investigation was on what kind of effects children might have on their adulthood because of situations they faced during the COVID-19 period. Based on questionnaire survey, as a quantitative data collection method, the data were collected from parents who have children between the ages of 6 and 9 and analysed using SPSS. The results have shown that children are the most affected by the pandemic in their social relationships and families during the pandemic believe that their children may become antisocial individuals in the future due to the social isolation caused by the pandemic.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Future Effect, Communication, Family, Childhood

1. Giriş

2019 yılında kendisini ilk kez Çin'in Wuhan eyaletinde gösteren ve tüm dünyadaki dinamiklerin değişim gösterdiği, her geçen gün yayılım gösteren COVID-19 pandemisi hayatın birçok alanını büyük ölçekte değiştirmiştir. Sosyal izolasyondan, salgına yakalanmamak için gerekli el hijyeni kuralına uymaya, yeme-içme faaliyetlerini panik içerisinde gerçekleştirmekten, özellikle de çocuklarda sosyalleşmemenin getirdiği durumlara kadar birçok konuda bu süreçte normal yaşantının dışına çıkmıştır.

Her ne kadar pandemi önlemleri günümüzde esnetilmiş olsa da virüsün yıkıcı etkileri hayatın her alanında kendisini büyük bir güç ile göstermiştir. Zaman içerisinde belirli mutasyonlara da uğrayan ve World Health Organization (WHO) tarafından "Endişe Verici Varyantlar" olarak nitelendirilen; İngiltere'de tespit edilen "Alfa", Güney Afrika'da görülen "Beta", Brezilya'da karşılaşılan "Gamma" ve Hindistan'da çıkan da "Delta" olarak adlandırıldı (Euronews, 2021). Söz konusu varyantlar her yaş grubunda farklı olarak seyretmektedir ki bu seyir yalnızca sağlık konusunda değil, akademik, sosyal, iletişimsel, ekonomik ve psikolojik olarak kendisini göstermektedir. Örneğin, virüsün sağlık uzantısı öncelikle yaşlı nüfusu riskli grup içerisinde dahil ettiği görülmekle beraber çocukların da eğitim-öğretim hayatlarının yanı sıra sosyalleşmesinde de bazı değişimler yaşanmıştır. Ne var ki, yarının nesillerini etkileyen ve gelişim dönemlerinde küresel çapta meydana gelen söz konusu virüsün etkileri, şimdinin çocuklarında kişiler arası iletişimin yanı sıra, sağlık, ortopedik, psikolojik ve sosyolojik konulara kadar birçok alanda kendisini göstermiştir. Esnetilen önlemlere rağmen halen devam eden COVID-19 süreci özellikle çocuklar ve ergenlik çağındaki çocuklar üzerinde daha fazla etkiye sebep olmuştur. Bu süreçte çeşitli önlemler alınırken anaokulları, ilk okullar ve üniversitelerde eğitime ara verilmiş, iletişim alanları ve sosyal etkinliklerde de sınırlamalara gidilmiştir.

Sosyal anlamda desteğe en fazla ihtiyaç duyulduğu dönem olan COVID-19 sürecinde, çocukların arkadaşları ile zaman geçirmeye, oyun oynamaya, iletişim kurmaya ihtiyacı vardır. Bu sosyalleşmeden sosyal mesafe kuralları gibi alınan önlemler altında yoksun kalmışlardır. Özellikle okul çağındaki çocukların, alınan önlemler kapsamında eğitim-öğretime ara vermesi ya da eğitimin online olarak devam etmesi bazı sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Okul çağındaki pandemi sürecini yaşayan çocuklar akademik ve bilişsel anlamda kendilerini geliştiremedikleri ve okul atmosferinden uzak kaldıkları için odaklanmada bazı sorunlar yaşayabilmektedir. Maltepe Üniversitesi'nin hazırladığı sağlık bülteninde pandemi döneminde online eğitime geçen çocukların yaşadığı zorluklar şöyle açıklanmaktadır;

"Bu dönem çocuklarında online eğitim döneminde sorumluluklarının yerine getirilmesinde zorluklar, okulda geçirilen zamanın evde geçirilmesi,

fiziksel aktivite azlığı, akranları ile vakit geçirememeleri, ailelerin öğretmen rolüne geçmesi sebebi ile çocukların ve ailelerin kaygı, tükenmişlik, öfke gibi olumsuz duygu yoğunluğunda artış ve aile içi çatışmaların arttığı görülebilmektedir" (2020).

COVID-19 salgınının yayılmasının önüne geçmek amaçlı alınan tedbirler kapsamında sosyal izolasyon, hijyen kuralları gibi yaptırımlarla ilk kez eğitimin online olarak uygulanması da gerçekleşmiştir. Bununla beraber gerek öğrenciler gerek aileler gerek ise öğretmenler yeni bir deneyim yaşayarak yüz yüze eğitimden uzaklaşmışlardır. Yaşanan bu süreçte evde izole olan ebeveynler ve çocuklar oldukça uzun bir süre aynı ortamda kalmış, birbirleriyle daha fazla zaman geçirme imkânı yakalamışlardır. Çalışmada alışlagelmiş düzenin bir anda farklı bir şekilde ilerlemesine uyum sağlamada verilen mücadelede çocukların psikolojik, sosyal ve iletişimsel durumları esas alınmıştır. Bu çerçevede tüm dünyada görülen COVID-19 salgınında şimdinin çocuklarına ve geleceğin yetişkinlerine olabilecek değişimlerin neler olabileceğine bakılmaktadır.

COVID-19 salgını önlemlerinin daha esnek hale geldiği günümüzde her ne kadar rahatlamalar olsa da zorlu bir iki yıl geçmiştir. Bu sürecin etkileri de çok boyutlu olup oldukça zorlu bir dönem yaşanmıştır. Dolayısıyla, araştırılması gereken asıl konunun gelecekteki etkileri olması gerektiği düşünülerek söz konusu çalışmaya karar verilmiştir. Çocukların en güvenilir bilgi kaynağının ebeveynleri olduğu göz önünde bulundurulduğunda araştırma kapsamında anne ve babalara odaklanılmıştır. Ebeveynlerin çocuklarında gözlemediği Pandemi sürecindeki gündelik yaşantının gelecekte onları nasıl birer yetişkin haline getireceği araştırmanın temel sorusunu oluşturmaktadır. Söz konusu araştırma, COVID-19 pandemisindeki ebeveynlerin çocuklarının pandemi sürecini nasıl deneyimlediklerinin değerlendirmesi ve bu sürecin geleceğin yetişkinlerine etkilerinin araştırılması noktasındaki çalışmaların eksikliği dikkate alınarak literatüre katkı sağlaması açısından önemli olarak görülmektedir.

2. Metodoloji

COVID-19 pandemisi sürecinde, bulaş riskini ve ölüm oranlarını azaltmak amacıyla tüm dünyada birtakım önlemler alınmıştır. Bu önlemler içerisinde bulunan yüz yüze eğitime ara verilmesi alışlagelmiş bir düzenin dışına çıkılmasına neden olmuştur. Sosyal izolasyona maruz kalan ilkokul çocukları, eğitimlerine evlerinden devam etmek durumunda kalmıştır. Böylece aile içi sorumluluklarda, aile ile ilgili iletişimde ve daha birçok konuda değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimin en iyi gözlemleyicisi olarak ebeveynler ile görüşülerek nicel araştırmalarda kullanılan anket tekniği üzerinden veri alınmıştır.

Araştırmaya ilkokulda eğitim alan 6-9 yaş aralığında çocuğa sahip olan 100 ebeveyn katılım göstermiştir. Pandeminin devam etmesi nedeniyle araştırmaya dahil olacak ebeveynler noktasında çeşitli sınırlılıklar ortaya konmuştur. Bu sınırlılıklar; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde ikamet etme, pandemi süreci boyunca çocuğun uzaktan eğitim almış olması ve gönüllülük esasında olma şeklinde çerçevelenmiştir. Yüz yüze olarak gerçekleşen anket çalışmasında aile içi iletişimde ve çocukların eğitim durumunda yaşanan değişimler noktalarında en doğru verilere ulaşılması hedeflenmektedir. Çalışma için hazırlanan anketlerde açık uçlu olarak hazırlanan ve etiketleme sistemi ile değerlendirilen bir soru mevcuttur ve ebeveynler bu soruyu istedikleri şekilde cevaplayabilmişlerdir. Çalışmada, söz konusu cevaplar kelime bulutu şeklinde ortaya konarak hangi kelimelerin daha yoğun kullanıldığına bakılarak analiz edilmiştir. Nicel veri toplama araçlarından anket çalışması ile elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) yardımı ile analiz edilerek sonuçlandırılmıştır.

Anket çalışması; 16 adet şık, etiket sistemi ile analiz edilen 1 adet yorum ve 13 adet de Likert tipi soruları olmak üzere 30 sorudan oluşmaktadır. Araştırma 6 ve 9 yaş arasındaki ilkokul çağındaki çocuklara sahip olan ebeveynler olarak sınırlandırılmıştır ve sorular bu sınırlılığa göre tasarlanmıştır. Araştırmanın temel sorusunu ebeveynlerin çocuklarında gözlemlediği pandemi dönemindeki günlük yaşantıların gelecekte onları nasıl birer yetişkin haline getireceği oluştururken aşağıdaki soruların da cevapları aranmıştır. COVID-19 pandemisinde;

- Öğrenme çağındaki çocukların sosyalleşmesine sosyal izolasyonun ne gibi etkileri olmuştur?
- Çocukların eğitim-öğretim alanındaki rutinlerinin değişmesi sonucunda eğitim dinamiklerinde ne gibi farklılıklar yaşanmıştır?
- Alınan önlemlerle beraber çocuklarda ne gibi belirtiler gözlenmiştir?
- Sosyal izolasyon döneminde aile içi iletişim nasıl ilerlemiştir?

a. Örneklem ve Veri Toplama

Araştırmanın örneklemini; 2020 yılında tüm dünyanın maruz kaldığı ve Mart ayı itibarıyla Türkiye’de de kendisini gösteren ve günden güne yayılan COVID-19 pandemisi sürecini yaşayan 6-9 yaş aralığı ilkokul öğrencilerinin ebeveynleri oluşturmaktadır. COVID-19 önlemleri kapsamında elden teslim edilebilen anketler, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde gelişigüzel olarak seçilen üç ilkokuldaki öğretmenlere iletilmiş ve velilere ulaştırılmıştır. Ulaşılamayan kişilere ise anketler online iletişim araçları üzerinden iletilmiştir. Çalışmada literatür taraması da yapılmış ve araştırma bölümünde anket aracılığı ile birincil verilere yer verilmiştir.

Anket sonuçları verilerin analiz edilmesinde kullanılan ve dijital ortamda olan anket programlarında raporlanmaktadır. Toplanan verilerin kâğıt materyalindeki hali ile bu tür programlara aktarılması zamansal anlamda gecikme ve hata çıkarma olasılığını beraberinde getirmektedir (Uğraş, Kartal, ve Ayvaz , 2011, s. 372). Dolayısı ile elde edilen verilerin elektronik ortama en az hata ile aktarılmaları için anketler elektronik ortamda gerçekleştirilmiştir.

b. Sınırlılıklar

- Araştırmada ilkokul çağı olarak nitelendirilen 6-9 yaş aralığı dikkate alınmıştır
- Anket çalışması yalnızca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde gerçekleştirilmiştir.
- Çalışma ilkokula giden çocukların ebeveynleri ile sınırlıdır.

3. Araştırmanın Önemi

Tüm dünyada görülen ve oldukça ciddi bir boyutu olan COVID-19 salgınında normal yaşamda bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Söz konusu değişiklikler ekonomik, eğitim, sağlık, psikolojik, yeme-içme, fiziki olmak üzere hayatın her alanında gerçekleşmiştir. Pandemi sürecinde salgın ile mücadelede noktasında, günlük yaşamda alınan önlemlerle beraber bireysel ve kitlesel olarak normal işleyiş dışına çıkmıştır. Bu işleyişte her yaşta bireyin etkilendiği düşünülürken çocukların gelişim çağı olan ilkokul döneminde sosyal izolasyon ya da hijyen çerçevesinde tutumları da değişmiştir. Çocukların içinde buldukları eğitim sisteminde de bazı değişimler yaşanmasıyla düzen değişerek evden ve aile ile iç içe bir öğrenim görme deneyimi oluşmuştur.

Bu bağlamda değişen yaşamsal dinamiklerin yanı sıra toplumda belirsizliğin hâkim olması da çözülemeyen bir süreci beraberinde getirmiştir. Söz konusu çalışma,

COVID-19 pandemisi ile ailelerde günlük rutinlerin değişmesi, sosyal izolasyon dikkati, arkadaş ve aile ilişkilerindeki dinamiklerin değişmesi, aşırı hijyene dikkat zorunluluğu gibi noktalarda çocukların yaşadığı süreç ve bu sürecin gelecekte onları nasıl birer yetişkine dönüştürebileceği ve COVID-19 pandemisi çocukluğunun yansımalarına bakılması açısından önem arz etmektedir.

4. Pandemi Süreci Çocukluğu

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de büyük değişim yaratan COVID-19 süreci her yaş grubunu etkilediği gibi özellikle çocuk üzerindeki etkisi çok fazla olmuştur. Bu süreçte enfekte insan sayısını azaltmak için alınan önlemler kapsamında sokağa çıkma kısıtlamaları, sürekli artan hijyen kuralları ve önerileri, eğitim ve öğretimin online sisteme geçmesi, ulusal ya da uluslararası ulaşım koşullarında yaşanan kuralları ve daha birçok alanda büyük değişimler ortaya çıkmıştır. Bununla beraber yaşam koşulları değişmiş ve insanlar sosyal izolasyon gereği daha bireysel halde yaşamaya başlamıştır. Gelişim çağında olan çocuklar sosyal olarak ve eğitimsel süreç olarak bazı zorluklarla karşılaşmışlardır.

COVID-19 sürecinde risk grubunda olan çocuklar, psikolojik dayanıklılıklarının artırılması açısından öncelikli bir gruptur (Çaykuş & Çaykuş, 2020, s. 99). Çocuklarda bu sürecin etkileri yalnızca psikoloji değil, iletişim, sosyal hayat, öğrenme zorlukları gibi uzantılarda da kendisini göstermiştir. Bu zorluklarla mücadele kapsamında çocukların gelişimlerini bu süreçte en az zararla atlatması için aile desteği oldukça önem arz etmektedir.

COVID-19 salgını bir anda ortaya çıkmış ve kişilerin günlük yaşamlarının bozulmasına, faaliyetlerinin aksamasına, normal durumların değişmesine ve bazı kriz durumlarına sebep olmuştur (Çaykuş ve Çaykuş, 2020, s. 108). Pandemi ile beraber sosyal izolasyonlar, sağlık koşulları, sokağa çıkma kısıtlamaları gibi gündelik yaşam rutinlerinde büyük değişimler yaşanmıştır. Pandemi süresince okul ya da işe gidemeyen ve evde kalma mecburiyetinde olan aile üyeleri, alışlagelmişin dışında bir aile yaşantısının içine girmiştir (Özyürek ve Çetinkaya, 2021, s. 97). Bu duruma göre aile içinde daha fazla zaman geçirme ve aile bireylerinin birbirlerini daha yakından tanıma, daha fazla yakınlık kurma, daha fazla paylaşım yapma gibi durumları söz konusu olmuştur.

Çeşitli kısıtlamalar ile pandemi dönemini yaşayan çocuklar hayatlarında hiç olmadığı kadar kısıtlanmış ve tedirgin olmuşlardır. Bu tedirginlikler gerek kitle iletişim araçları ile kendilerine empoze edilmiştir gerek ise sosyal ve aile ilişkilerinde duydukları söylemlerle kendisini göstermiştir. Erol ve Erol çocuklarda yaşanan tedirginliklerle ilgili, bir yakını kaybetme korkusu, devamlı olarak el yıkma ihtiyacı hissetmesi ve bu durumu gelecekte bir takıntı yapabileceklerini, temizlik konusunda oldukça hassas olmaları ve okullarının gerektiği derecede temiz olmaması düşüncelerinin oluşması ve bunun da çocuklarda salgına yakalanabileceklerini düşündürmesi ve dolayısı ile eğitimlerine eski hayatlarında olduğu gibi ayak uyduramayacakları gibi unsurlara yönelik kaygı ve korkuların yaşanacağını ifade etmektedir (2020, s. 535).

Tüm dünyada etkisini gösteren COVID-19 pandemisi nedeniyle evde sosyal izolasyon uygulayan her birey bu süreçte bazı endişeler yaşamıştır. Ancak bu endişeyi en fazla yaşayan kesim çocuklar olmuştur. Travmatik Stres Bozukluğu Merkezi tarafından evde kalan çocuklar adına, (CTSS Helping Homebound Children During COVID-19 OutBreak, 2020) bazı öneriler paylaşılmıştır, bu öneriler şu şekildedir (Öner, 2021, s. 3);

a. Ailelerin birlikte bir plan yapması, uygun olduğu durumlarda çocukların da planlama aşamasında katılım sağlaması ve bu şekilde kendilerini daha yetkin hissetmeleri,

b. Evde yapılabilecek fiziksel aktivitelerin planlanması,

- c. Sağlıklı diyet, uyku düzeni, uygun hijyenik uygulamalar,
- d. Yemek, yatma zamanı, çalışma ve egzersiz için rutinleri oluşturmak ve bunlara uymak,
- e. Evde gerekli gıda maddeleri ve ilaçların bulunması,
- f. Çocukların ev işlerine katılımı ile yeterlilik hislerinin arttırılması,
- g. Oyunlar, filmler gibi eğlenceli aktivitelerin planlanması,
- h. Olumlu bir duygulanımın sürdürülmesi,
- i. Anne babanın sabırlı ve toleranslı tutumları ile model olmaları,
- j. Gevşeme egzersizleri,
- k. Alkol ve tütün kullanımının azaltılması,
- l. Eğer önceden var olan bir aktivite ise dini aktivitelerin çevrimiçi yöntemlerle devamı.

Çocuklarda alışlagelmişin dışında bir yaşam şeklinde adapte olmaya çalışmaları, sosyal izolasyonları, aşırı hijyen kuralları ve daha birçok önlem sonrasında bazı rahatsızlıklar görülebilmektedir. Öner, çocukları kategorileştirerek ayrı belirtiler gösterdiğini ifade etmiştir. Bu kategoriler okul öncesi çocuklar, okul çocukları ve ergenler olarak ayrılmaktadır. Örneğin; COVID-19 dönemindeki okul çocuklarında saldırganlık, kabus, belirgin konsantrasyon sorunu, huzursuzluk, yapması gereken eylemleri yapamama, yaşına göre daha küçük yaşa sahip olan çocuk hareketlerinde bulunma şeklinde olabilir (2021, s. 4).

T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan "Salgın Hastalık Dönemlerinde Psikolojik Sağlamlığımızı Korumak Aileler İçin Çocuklara Yardım Rehberi"nde 6 ile 11 yaş arası çocuklarda görülen problemler şu şekilde sıralanmaktadır (MEB, 2020, s. 5);

- Aşırı sinirli, alıngan veya kavgacı davranma,
- Dikkat eksikliği ya da dağınıklığı,
- Kendisini insanlardan soyutlama,
- Kötü rüyalar görme ya da uyku sorunları,
- Fiziksel problemler: karın ağrısı veya baş ağrısı,
- Nedeni olmayan korkular yaşama,
- Eskiden mutlu olduğu şeylerden uzaklaşma,
- Akranlarına göre daha fazla ya da daha az beslenme.

Çocuklar pandeminin yarattığı etkileri farklı düzeylerde algılayabilmektedirler ve bu nedenle dışarı çıkmaktan tedirgin olabilirler ya da arkadaşlarıyla sosyalleşmekten uzaklaşabilirler. Kendileri ya da aile bireylerine bir zarar gelmesinden yana korku duyabilirler. Çocuklar yersiz bir şekilde öfkeye kapılabilir ya da saldırgan hareket edebilir. Hatta bazı çocuklar öz bakımları konusunda sorumsuz davranabilir ve yemek konusunda dengesiz beslenebilirlerken ailelerinden aşırı ilgi isteyebilirler (MEB, 2020, s. 5).

5. Pandemi Sürecinde Çocukların Sosyal İlişkilerindeki Değişim

COVID-19 pandemisinin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ortaya çıkması ile, birçok önlem alınmıştır. Bu önlemler kapsamında okullar kapatılmış, sokağa çıkma kısıtlamaları uygulanmıştır. Oldukça uzun bir zaman boyunca okulların kapalı olması ve sosyal izolasyon ile gerçekleşen evde kalma süreci nedeniyle çocuklar kendi akranları ile iletişim kurma ve sosyalleşme noktalarında bazı değişiklikler yaşamıştır. Söz konusu değişiklikler nedeniyle çocukların hayatlarında alışlagelmiş durumların dışında pek çok farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bu zaman diliminde çocuklarda bazı sorunlar görülmeye

başlanmıştır ve bunlar öfke, kaygı, korku gibi endişeli durumlardır. Söz konusu durumların temel sebebi; çocuğun kendisi ya da ailesi hatta akrabalarını kaybetmek olarak gösterilebilir. Ölüm olmasa bile çocuklar tıbbi tedavi kavramından dahi endişe duyabilmektedirler (Özçevik ve Ocakçı, 2020, s. 13).

Aile ve çocukların ilk kez bu şekilde uzun süreli bir arada bulunması hem aileler hem de çocuklar tarafından alışılmamışın dışında bir durum olmuştur. Dolayısı ile her iki tarafta bazı durumlarda birbirine uyum sağlamak noktasında zorluk yaşamışlardır. Yapılan bir araştırmada pandemi sürecinde gerçekleşen sorunlar içinde, çocukların ebeveynlerle olan iletişimleri noktasında negatif anlamda bir ilişki gözlemlendiği ortaya çıkmıştır. (Yeasmin, Banik, Hossain, Hossain, Mahumud, Salma ve Hossain'dan akt. 2020, Alisinanoğlu, Karabulut ve Türksoy, 2020, s. 563).

Örneğin çocuktaki bağırma hareketinin temeline bakıldığında temel ihtiyaçlarının eş zamanlı olarak karşılanamaması, sosyal ilişki seviyesinin eksik olması, çocuğa örnek olan birinin olumsuz davranışlarda bulunması, kitle iletişim araçlarından negatif yönde etkilenmeleri, çocukların aileler tarafından yanlış şekilde yargılanmaları olabilmektedir (Alisinanoğlu, Karabulut ve Türksoy, 2020, s. 563).

Pandemi sürecinde uzun dönemli evde durma konusunda ortaya çıkan arkadaş ya da akraba gibi çevrelerle yüz yüze iletişime geçememe ve bundan dolayı oluşan can sıkıntısı, pandemi konusunda yeteri kadar bilgi edinilememesi, belirsizliklerin olması vb. durumlar çocuklarda strese sebebiyet vermektedir (Akkan, ve diğerleri, 2021). Çocukların sosyal izolasyon nedeniyle sosyalleşememesi durumu daha önce hiç deneyimlemedikleri bir durum olduğundan alışmak noktasında bu tür sorunları ortaya çıkarmıştır. Pandemi döneminde, özellikle eğitim çağında olan çocukların motivasyon kayıplarının olmasına, sınav veya dersleri ile daha az ilgilenmesine, anksiyete ve stres bozukluğuna yol açabilmektedir (Schou ve diğ.'den akt. 2020, Kara, 2020, s. 166).

Tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınının yayılmasının önüne geçebilmek için otoritelerin bazı izolasyon önlemleri alması durumunda insanlar hiç olmadıkları kadar sosyal mesafe kuramına uymak zorunda kalmışlardır. Her yaş grubunun, her kültürün, her coğrafyanın farklı şekillerde etkilendiği bu süreçte en fazla etkilenen kitlelerden biri çocuklar olmuştur. İlkokul ve oyun çağında olan çocukların arkadaşları ile görüşememe ve sosyalliklerinin kısıtlandığı bu süreçte bir de 'normalleşmenin' ne zaman olacağı konusundaki belirsizlikler, bazı olumsuz durumlara sebebiyet vermiştir. Bu noktada çocuklar adına ebeveynlerin uzman kişilerden destek alması konusu oldukça önemlidir.

6. Pandemi Döneminde Çocuk ve Aile Yaşantısı

COVID-19 pandemisi gibi olağandışı bir sağlık sorununda travmatik olan bazı gerek sosyolojik gerek psikolojik gerek ise iletişim anlamında bazı sorunlar yaşanabilmektedir. Bu durum öncelikli olarak hayata dair yaşam biçimlerinin öğrenildiği çocukluk dönemini etkilemektedir. Dolayısı ile salgın dönemlerinde en fazla etkilenen sosyal yapı aileler olmaktadır.

Öztürk vd. göre, yaş gruplarının Pandemi sürecini anlamlandırma ve mücadele edebilme yöntemleri farklılık göstermektedir. Bu süreçte çocukların pandemi sürecini anlamlandırma konusunda ebeveynlerin önemli bir rolü vardır (2020, s. 208). COVID-19 süreci çocuklarda olduğu kadar aile içi dinamiklerde ve iletişimlerinde de birçok değişikliğe neden olmuştur. pandemiden kaynaklı sosyal izolasyon ile eğitimine ara vermek zorunda kalan çocuklar ve işlerini evden yürütmek durumunda olan ebeveynler aynı alanda uzun süre bir arada bireysel sorumluluklarını yürütmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla aile içerisindeki rollerde de zaman zaman değişiklikler yaşanmıştır. Aile bağının güçlenmesi ve iletişimin artması olumlu bir taraf olarak nitelendirilirken bazı

olumsuz durumlar da görmezden gelinmemelidir. Coyne vd. göre, bu süreçlerde evde bir arada olan kişilerin stres seviyelerinde artış gözlemlenmiştir ve bundan kaynaklı olarak aile içi tartışma oranında artış yaşanabileceğini söylemektedir (Coyne vd.'den akt. 2020, Dikme ve Gültekin, 2021, s. 33).

Mücadele gerektiren durumlarda çocukların stres ile kaygı düzeylerinde farklılıklar gözlenmesi olağan bir durumdur. Özellikle tüm dünyanın aynı anda yaşadığı COVID-19 pandemi sürecinde çocuklar gerek kendileri gerek aileleri gerek ise arkadaşları için panik ve endişe yaşayabilmektedirler (MEB, 2020, s. 3). Çocuklar daha önce hiç maruz kalmadıkları ve anlamlandıramadıkları bu gibi travmatik durumlarda nasıl bir yön izleyeceği konusunda deneyimsizdirler ve bu durum onların iletişimlerinde, psikolojilerinde ve sosyalleşmelerinde bazı sorunlara sebebiyet doğurabilmektedir. Bu noktada aile bireylerine oldukça ihtiyaç duyan çocuklar kendilerine daha fazla ilgi gösterilmesi konusunda ısrarcı olabilmektedirler. Çocuklar bu süreçte tam tersi bir etki yaşayarak tamamen elektronik cihazlarla kendisini kapatıp, asosyalleşme yolunda da ilerleyebilir. Bu nedenle ailelerin oldukça hassas ve bilinçli davranmaları büyük önem taşımaktadır.

Aileler çocukları bu etkiden çıkarabilmek adına onlarla bazı aktiviteler gerçekleştirebilirler. Yemek hazırlamak, çeşitli oyunlar geliştirmek ve oynamak, şarkı söylemek, hikayeler anlatmak, sohbet etmek bu açıdan oldukça önemlidir ve böylece güven duygusu daha da gelişecektir (MEB, 2020, s.3).

7. Bulgular

Çalışmada, ebeveynlerin demografik yapılarının verileri alındıktan sonra konu ile ilgili araştırma sorularına cevap alınmıştır. Ebeveynlerin, pandemi sürecinde ilkökull çağında bulunan 6 ve 9 yaş aralığındaki çocuklarının gelecekte ne şekilde etkileneceği amacıyla hazırlanan sorulara verdikleri cevaplar tablolar ile gösterilmiştir.

Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgulardan demografik veriler tek bir tablo oluşturularak şekillendirilmiştir. Bu şekil ile verilerin bir arada görülmesinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır.

Bilgiler	Veriler		
Ebeveyn Cinsiyeti	<i>Anne</i>	45	45.0
	<i>Baba</i>	55	55.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Medeni Durum	<i>Evli</i>	86	86.0
	<i>Boşanmış</i>	14	14.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Anne Yaşı	<i>18-22</i>	1	1.0
	<i>23-32</i>	31	31.0
	<i>33-39</i>	37	37.0
	<i>40-45</i>	20	20.0
	<i>46+</i>	11	11.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Anne Eğitim Düzeyi	<i>İlk Okul</i>	1	1.0
	<i>Orta Okul</i>	2	2.0
	<i>Lise</i>	13	13.0
	<i>Üniversite</i>	72	72.0
	<i>Yüksek Lisans/Doktora</i>	12	12.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0

Anne Mesleği	<i>Özel</i>	75	75.0
	<i>Memur</i>	10	10.0
	<i>Diğer</i>	15	15.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Anne İş Durumu	<i>Çalışıyor</i>	83	83.0
	<i>Çalışmıyor</i>	16	16.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Baba Yaşı	23-32	16	16.0
	33-39	42	42.0
	40-45	30	30.0
	46+	12	12.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Baba Eğitim Düzeyi	<i>İlk Okul</i>	2	2.0
	<i>Lise</i>	5	5.0
	<i>Üniversite</i>	73	73.0
	<i>Yüksek Lisans/Doktora</i>	20	20.0
<i>Toplam</i>	100	100.0	
Baba Mesleği	<i>Özel</i>	72	72.0
	<i>Memur</i>	24	24.0
	<i>Diğer</i>	4	4.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Baba İş Durumu	<i>Çalışıyor</i>	100	100.0
Aile Geliri	0-5000 TL	1	1.0
	5001-10000 TL	12	12.0
	10001-15000 TL	42	42.0
	15001-20000 TL	31	31.0
	20001+ TL	14	14.0
<i>Toplam</i>	100	100.0	
Çocuk Sayısı	1 Çocuk	78	78.0
	2 Çocuk	22	22.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Çocuk Yaşı	6	16	16.0
	6 ve 8	9	9.0
	6 ve 9	8	8.0
	7	18	18.0
	7 ve 9	4	4.0
	8	19	19.0
	9	26	26.0
<i>Toplam</i>	100	100.0	
Çocuk Cinsiyeti	<i>Erkek</i>	45	45.0
	<i>Kız</i>	55	55.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0
Çocuk Eğitim Durumu	-	1	1.0
	<i>İlk Okul</i>	99	99.0
	<i>Toplam</i>	100	100.0

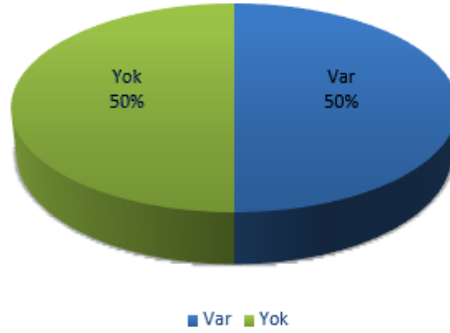
Tablo 1: Araştırmaya Katılan Ebeveynlerin Demografik Özellikleri

Araştırmada yer alan ebeveynlerin demografik özellikleri ile ilgili bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 1'e göre; araştırmaya katılım gösteren ebeveynlerin %45'i anne, %55'i babadır. %86'sı evli olup, %14'ü boşanmıştır. Tablo 1'e göre ailelerin gelirleri toplamı, %1'i 0-5000 TL, %12'si 5001-10000 TL, %42'si 10001-15000 TL, %31'i 15001-20000 TL ve %14'ü 20001 TL şeklindedir. Ailelerin çocuk sayısına bakıldığında ise,

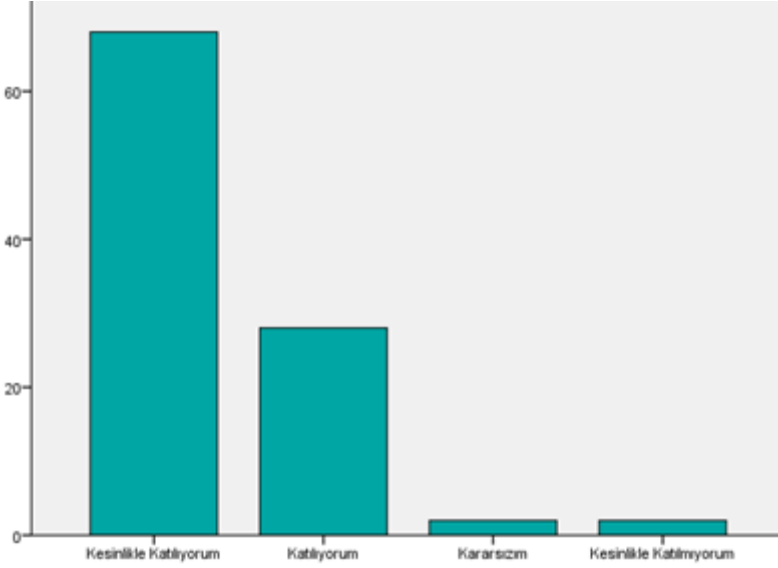
%78'inin 1 çocuk ve %22'sinin ise 2 çocuğa sahip olduğu görülmektedir. Ailelerin sahip oldukları çocuk yaşları ise; %16'sı 6 yaş, %9'u 6 ve 8 yaş, %8'i 6 ve 9 yaş, %18'i 7 yaş, %4'ü 7 ve 9 yaş, %19'u 8 yaş ve %26'sı 9 yaş şeklindedir. Çocukların cinsiyet dağılımı ise, %45'i kız, %55'i ise erkektir. Anket sonuçlarına göre çocukların eğitim durumları %99 oranında İlk okuldur ve %1'de boş olarak bırakılmıştır. Çalışma sonucunda katılımcı ebeveynlerden anneler hakkında elde edilen bulgulara göre, %1.0'ı 18-22 yaş aralığında, %31'i 23-32 yaş aralığında, %37'si 33-39 yaş aralığında, % 20'si 40-45 yaş aralığında ve % 11'i 46 ve üzeri yaşa sahiptir. Katılımcı annelerin, eğitim durumları şu şekildedir; %2'si orta okul, %13'ü lise, %72'si üniversite ve %12'si yüksek lisans/doktora. Tablo incelendiğinde katılımcı anneler meslek grupları ile ilgili %75'inin özel, %10'unun memur ve %15'inin diğeri işletlediğini görüyoruz. İş durumları ise %83'ü çalışmakta ve %16'sı çalışmamaktadır.

Katılımcı ebeveynlerden babalar hakkında elde edilen bulgulara bakıldığında ise, %16'sı 23-32 yaş aralığında, %42'si 33-39 yaş aralığında, %30'u 40-45 yaş aralığında ve % 12'si 46 ve üzeri yaşa sahip oldukları görülmektedir. Eğitim düzeylerinde ortaya çıkan sonuç ise, %2'si ilk okul, %5'i lise, %73'ü üniversite, %20'sinin ise yüksek lisans/doktora şeklindedir. Babaların %72'si özel sektörde, %24'ü ise memurdur. Katılımcı babaların %100 oranı ile tümünün çalıştığı görülmektedir.

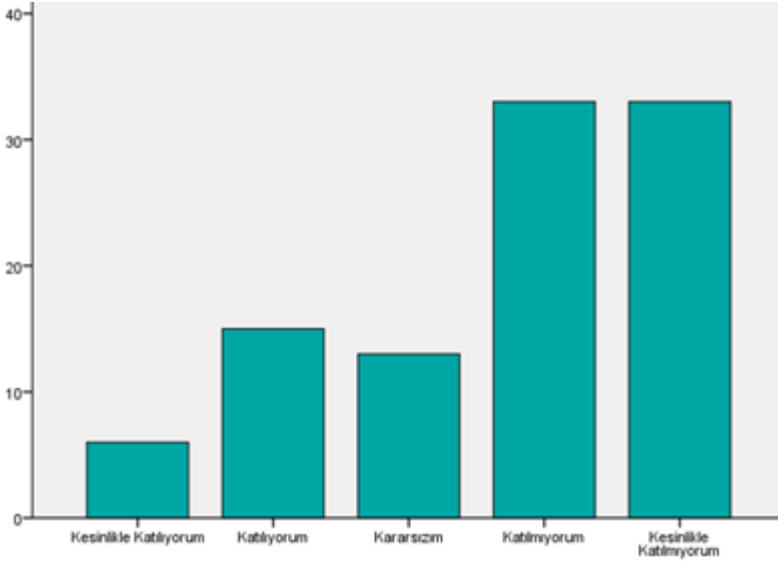
Çocuğun Çevresinde Covid-19 Tanısı Olan Kişi Oranı

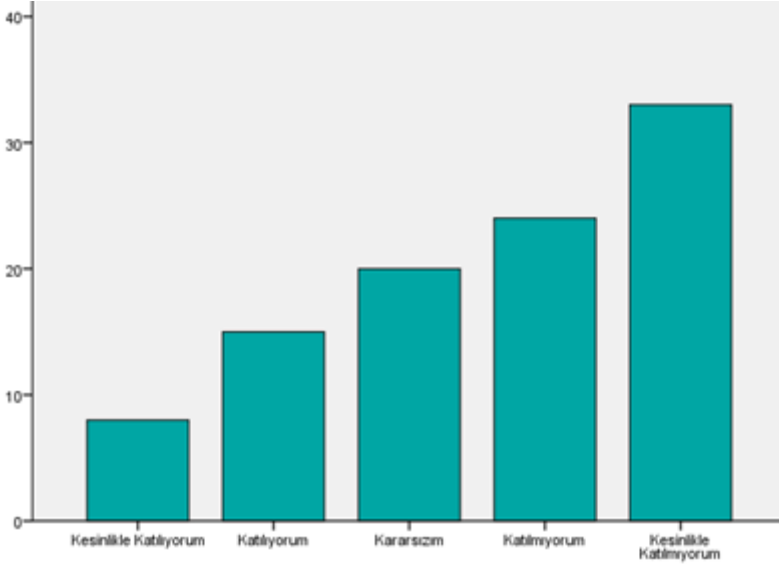
Şekil 1: Araştırmaya Katılan Ebeveynlerin Demografik Özellikleri

Şekil 2: Pandemi sürecinde sosyal aktivitelerinde değişiklikler oldu.

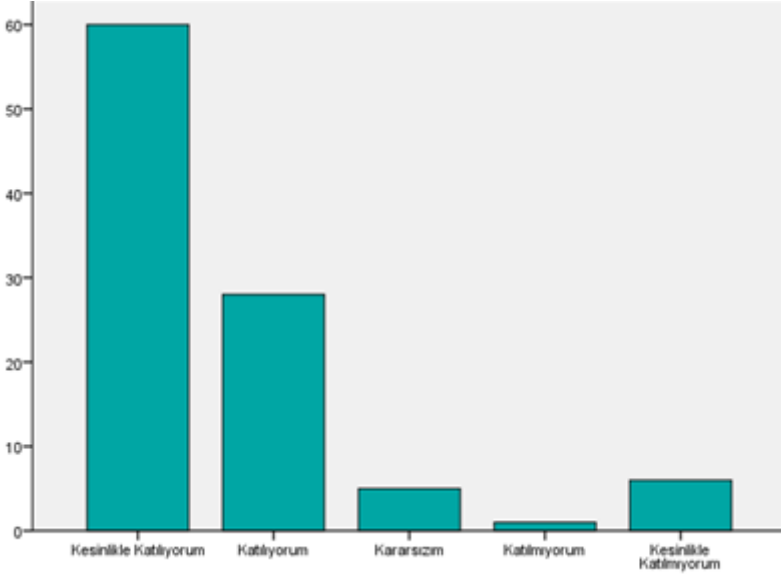

Şekil 3: Pandemi sürecinde uyku düzeninde değişiklikler oldu.

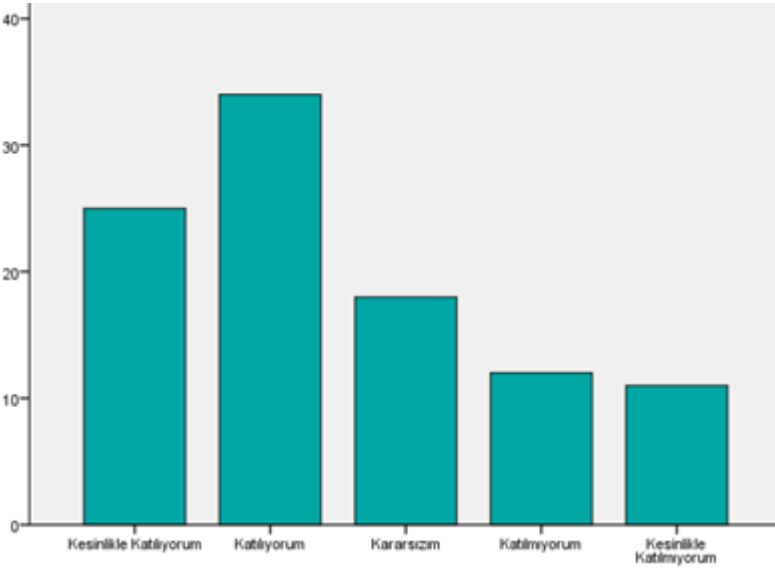

Şekil 4: Pandemi sürecinde beslenme saatinde değişiklikler oldu.

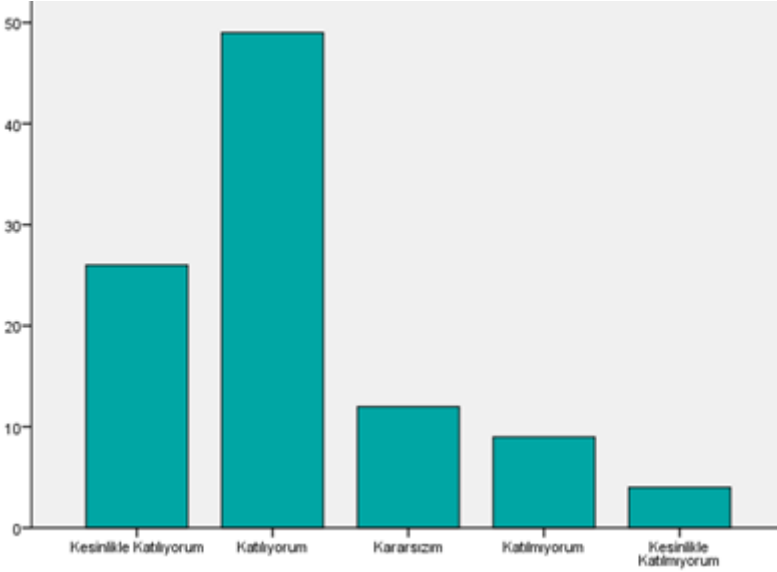
Araştırma sonuçlarının görselleştirildiği Şekil 1’de ‘Çocuğun çevresinde COVID-19 tanısı alan kişi var mı?’ sorusuna verilen yanıtlarda %50 oranında var ve %50 oranında yok şeklinde cevaplandırıldığı görülmektedir. Dolayısı ile katılımcıların çevrelerinde COVID-19 vakası olan kişi oranı yarı yarıyadır. Şekil 2’de ise görüş geliştirme tekniğinden olan katılım derecesini ölçen ‘Çocukların Pandemi sürecinde sosyal aktivitelerinde değişiklikler oldu’ ifadesine %68 ‘Kesinlikle katılıyorum’ %28 ‘Katılıyorum’ %2 ‘Kararsızım’ %2 ‘Kesinlikle Katılmıyorum’ şeklinde derecelendirme gelmiştir. Şekil 3’te ise, ‘Çocukların Pandemi sürecinde uyku düzeninde değişiklikler oldu’ ifadesine %6 ‘Kesinlikle katılıyorum’ %15 ‘Katılıyorum’ %13 ‘Kararsızım’ %33 ‘Katılmıyorum’ %33 ‘Kesinlikle Katılmıyorum’ şeklinde cevap alınmıştır. Bununla birlikte Şekil 4’deki derecelendirme ölçeği olan ‘Pandemi sürecinde beslenme saatinde değişiklikler oldu’ ifadesinde %8 ile ‘Kesinlikle katılıyorum’ %15 ile ‘Katılıyorum’ %20 ile ‘Kararsızım’ %24 ile ‘Katılmıyorum’ %33 ile ‘Kesinlikle Katılmıyorum’ şeklinde yanıtlandırılmıştır.

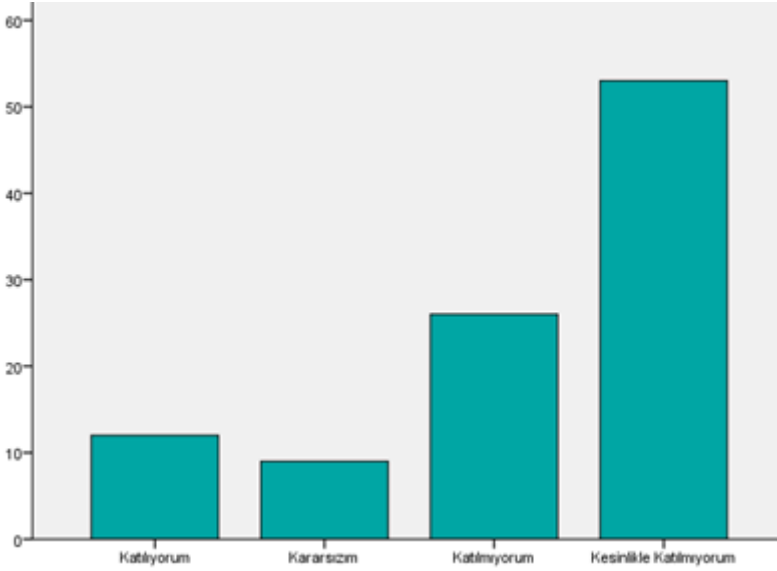
Şekil 5: Pandemi sürecinde elektronik cihaz kullanımında değişiklikler oldu.

Şekil 6: Pandemi sürecinde sosyal-duygusal değişimler oldu.

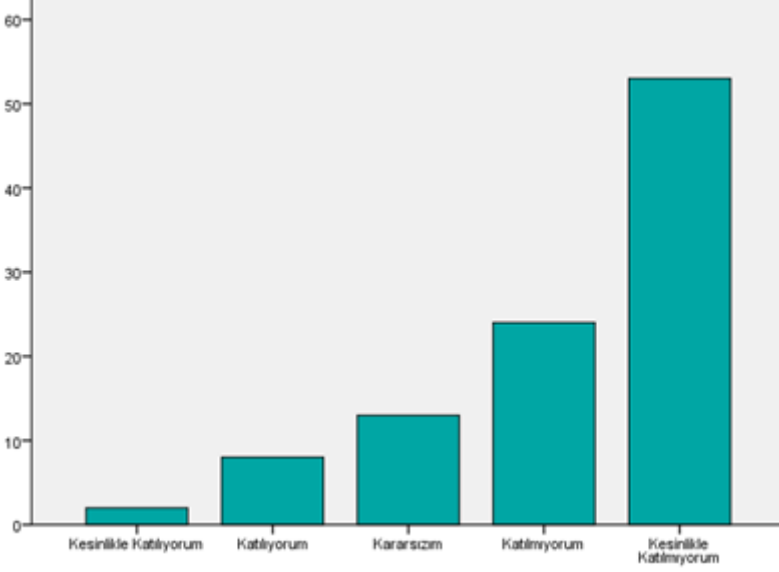
Şekil 7: Pandemi sürecinde davranışlarında değişimler oldu.

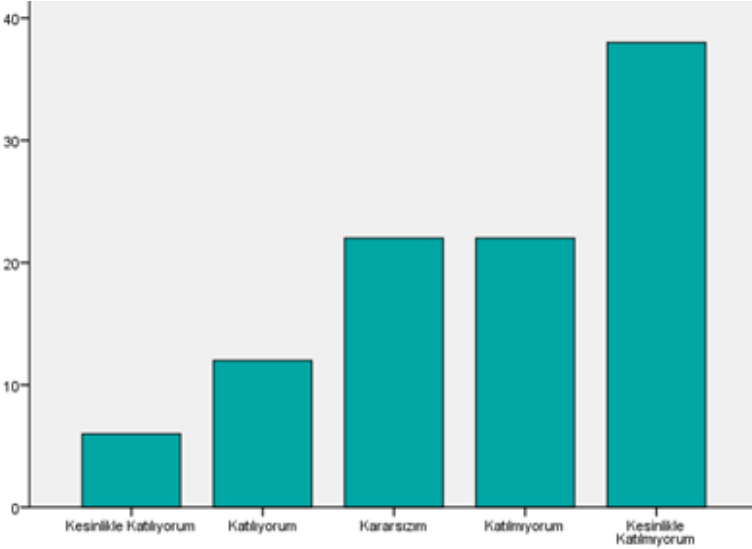
Şekil 8: Pandemi sürecinde dil/konuşmasında değişimler oldu.

Araştırma sonuçlarının görselleştirildiği Şekil 5’de ise, ‘Çocukların Pandemi sürecinde elektronik cihaz kullanımında değişiklikler oldu’ ifadesine katılımcılar %60 ile ‘Kesinlikle katılıyorum’ %28 ile ‘Katılıyorum’ %5 ile ‘Kararsızım’ %1 ile ‘Katılmıyorum’ %6 ile ‘Kesinlikle Katılmıyorum’ şeklinde cevaplar vermişlerdir. Şekil 6’da yer alan ‘Çocuklarda Pandemi sürecinde sosyal - duygusal değişimler oldu’ ifadesi ile ilgili ölçekte katılımcılar, %25 ile ‘Kesinlikle katılıyorum’ %34 ile ‘Katılıyorum’ %18 ile ‘Kararsızım’

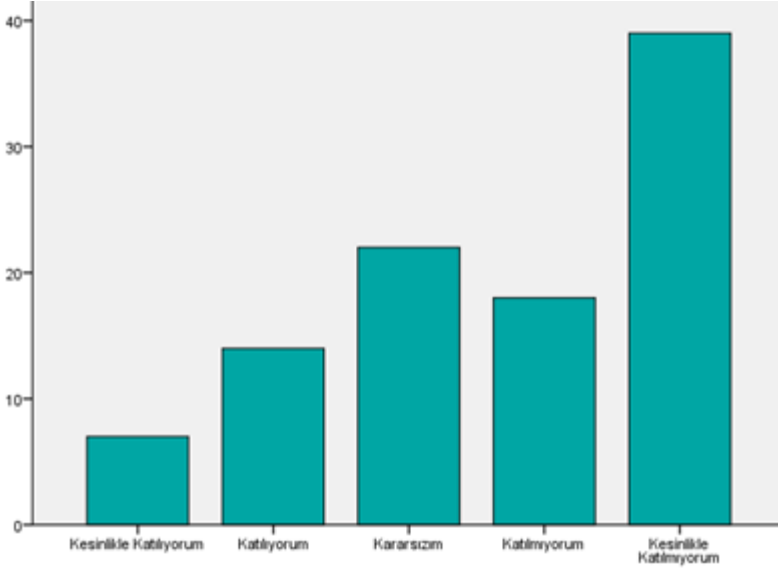
%12 ile 'Katılmıyorum' %11 ile 'Kesinlikle Katılmıyorum' şeklinde cevap vermişlerdir. Şekil 7'de ise 'Çocuklarda Pandemi sürecinde davranışlarında değişimler oldu' ölçeğinde cevaplar şu şekildedir; %26 ile 'Kesinlikle katılıyorum' %49 ile 'Katılıyorum' %12 ile 'Kararsızım' %9 ile 'Katılmıyorum' %4 ile 'Kesinlikle Katılmıyorum'. Bununla beraber Şekil 8'de yer alan 'Çocuklarda Pandemi sürecinde dil/konuşmasında değişimler oldu' ifadesine, %12 ile 'Katılıyorum' %9 ile 'Kararsızım' %26 ile 'Katılmıyorum' %53 ile 'Kesinlikle Katılmıyorum' şeklinde yorumlar gelmiştir.

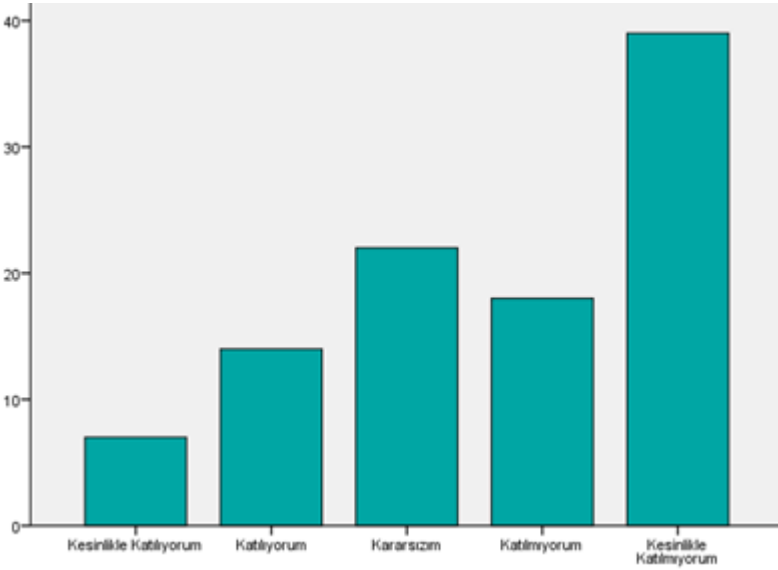
Şekil 9: Pandemi sürecinde öz bakımında değişimler oldu.

Şekil 10: Pandemi sürecinde öğrenim süresinde değişimler oldu.

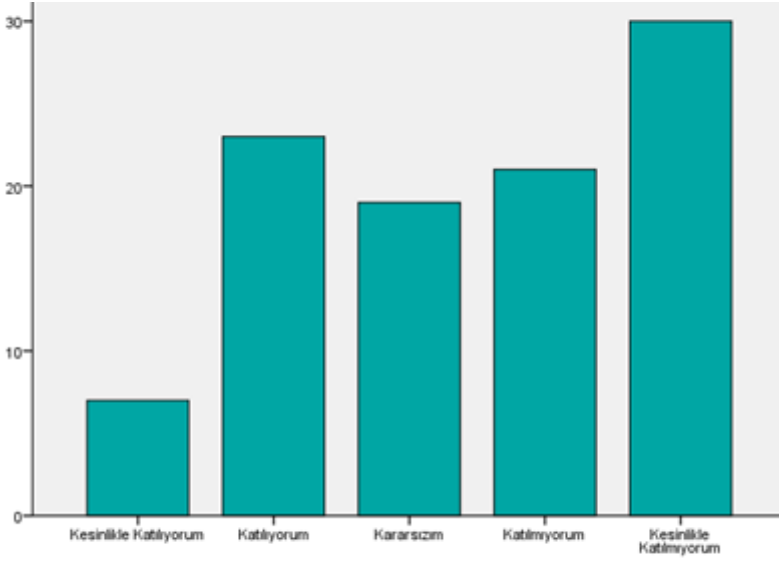
Şekil 11: Pandemi sürecinde ders/etkinliklere bakış açısında değişimler oldu.

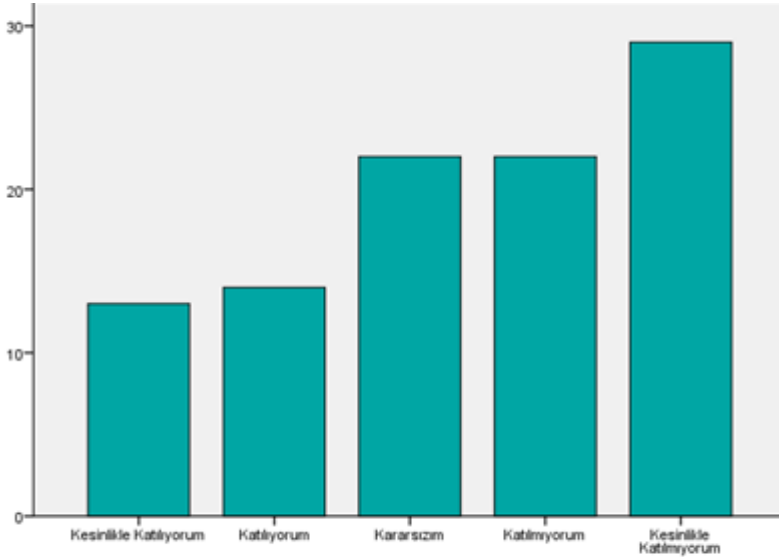
Şekil 12: Pandemi sürecinde arkadaşlarıyla ilişkilerinde değişimler oldu.

Araştırma sonuçlarındaki değerlendirilmelere bakıldığında, Şekil 9'da 'Çocuklarda Pandemi sürecinde öz bakımında değişimler oldu' ifadesine %2 ile 'Kesinlikle Katılıyorum' %8 ile 'Katılıyorum' %13 ile 'Kararsızım' %24 ile 'Katılmıyorum' %53 ile 'Kesinlikle Katılmıyorum' şeklinde cevaplar verildiği görülmektedir. Şekil 10'da bulunan 'Çocuklarda Pandemi sürecinde öğrenim süresinde değişimler oldu' ölçeğine gelen cevapların oranı ise, %6 ile 'Kesinlikle Katılıyorum' %12 ile 'Katılıyorum' %22 ile

'Kararsızım' %22 ile 'Katılmıyorum' %38 ile 'Kesinlikle Katılmıyorum' şeklindedir. Şekil 11'de belirtilen 'Çocuklarda Pandemi sürecinde ders/etkinliklere bakış açısında değişimler oldu' ifadesinde ise oranlar, 'Kesinlikle Katılıyorum' %7, 'Katılıyorum' %14, 'Kararsızım' %22, 'Katılmıyorum' %18, 'Kesinlikle Katılmıyorum' %39 şeklinde olmuştur. Şekil 12'de 'Çocuklarda Pandemi sürecinde arkadaşlarıyla ilişkilerinde değişimler oldu' ölçeğinde ise cevapların dağılımının, 'Kesinlikle Katılıyorum' %44, 'Katılıyorum' %39, 'Kararsızım' %7, 'Katılmıyorum' %6, 'Kesinlikle Katılmıyorum' %4 olduğu görülmektedir.

Şekil 13: Pandemi sürecinde öğretmenleriyle ilişkilerinde değişimler oldu.

Şekil 14: Pandemi sürecinde okula bakış açısında değişimler oldu.

dikkat' ifadesi yeşil ile, daha sonraki ifadeler sıklık derecesine göre mavi, mor, koyu pembe, açık pembe ve en az kullanılanlar siyah ile gösterilerek oluşturulmuştur. Bu kapsamda anlamlı bulgular elde etmek açısından bir sentez yapılmıştır.

Sonuç

Söz konusu çalışma çerçevesinde, pandemi sürecinde yaşanan sosyal izolasyon boyunca ebeveyn ve çocukların uzun süreli bir arada kalması ve çocukların gerek eğitim gerek ise sosyal çevrelerinden uzak kalması sonucunda yaşanan durumlara bakılmıştır. Bu kapsamda ebeveynlere, 'Pandemi döneminde çocuklarınız nasıl etkilenmiştir ve gelecekte etkileri ne olacaktır?' temasında sorular sorulmuş ve cevaplar değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan ebeveynlerin cevapları incelendiğinde çocuklarının pandemi döneminde genel olarak olumsuz etkilendiğini düşündükleri görülmektedir. Pandemide yaşanan çocukların arkadaş çevrelerinden uzak kalması ve eğitimlerinin aksaması durumu araştırma bulgularına göre yaşamlarında negatif yönde bir etki yaratmıştır.

Gerek araştırma sonucundan yola çıkılarak gerek ise literatür taraması yapılarak denilebilir ki; COVID-19 pandemisi hem ebeveynler hem de çocuklar üzerinde olumsuz etkilere sebep olmuştur. Dikmen ve Gültekin'e göre pandemiler, aile içinde yıkıcı etkilere neden olan bir süreçtir. Kişilerde mevcut olan stresle mücadele edebilme, psikolojik temel, problem çözebilme yetenekleri bu şekildeki yaygın toplumsal travmalarda karşılaşılan sorunların etkisini azaltmada oldukça önemli konumdadır (2021, s. 34).

Çalışmaya göre, araştırmaya katılan ebeveynlerin çocuklarının pandemi sürecinde sosyal aktivitelerinde, elektronik cihaz kullanımlarında, sosyal ve duygusal yaşamlarında, davranışlarında, arkadaşlarıyla ilişkilerinde gözle görülebilir oranda değişimler yaşanmıştır fakat uyku düzenlerinde, beslenme saatlerinde, konuşmalarında, öz bakımlarında, öğrenim sürelerinde, ders ve etkinliklere bakış açılarında, öğretmenleriyle ilişkilerinde ve okula bakış açıları gibi unsurlarda bu değişim oranı çok daha düşüktür.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre katılımcı ebeveynlerden neredeyse yarı yarıya bir oran görülmektedir ve katılımcıların yarısı anne ve yarısı babadır. Katılımcıların büyük bir oranı evli olup az bir oranı boşanmıştır. Aile geliri olarak incelendiğinde en fazla gelir miktarı 10.001 ile 15.000 TL arasındadır. Aileler büyük bir oran ile yalnızca bir çocuğa sahiptir. Anketler 6 ve 9 yaş aralığındaki çocuklara sahip ebeveynlere olacak şekilde gerçekleştirildiğinden çocukların eğitim durumları ilkökul olarak ele alınmıştır.

Söz konusu araştırmanın bulguları ışığında, tek çocuklu ailelerin daha fazla olduğu göz önünde bulundurularak, pandemi dönemindeki sosyalleşmenin neredeyse sıfıra indirildiği ve dolayısı ile evde vakit geçirilmesi zorunlu olunan süreçte çocuğun herhangi bir akranı ile vakit geçirme fırsatı yakalayamadığı görülmektedir. Bu durum gerek çocuk için gerek ise araştırmada çoğunluk olan ve genç olarak nitelendirilebileceğimiz 33-39 yaş arasındaki ebeveynler için çok daha zorlu bir süreçte tekabül etmektedir. Ayrıca ebeveynlerin özel sektörde çalışıyor olması durumu da internet ortamına transfer olunan online çalışmalar nedeniyle çocuğa vakit ayıramama gibi etkenler doğurabilmektedir. Araştırmaya göre, çocukların çevrelerinde COVID-19 tanısı alan kişi sayısına bakıldığında yarı yarıya olduğu görülmektedir. Dolayısı ile denilebilir ki, tanı alan biri olsa da olmasa da benzer anlamda olumsuz etkiler göstermiştir ve çocukların yaşam ritüellerinde değişiklikler yaşanmıştır fakat ebeveynlerden birinin bulaş olması durumunda sosyal mesafeden dolayı çocukta birçok açıdan etkilerinin olabileceği düşünülmektedir. Dağlı vd.'ne göre, pandemi döneminde enfekte olan ve bu süreci yaşayan hasta ile yakın aile bireylerinin psikososyal anlamda destek alması gerekmektedir (2020, s. 194).

Çin'de yapılan bir çalışmaya göre, çocuklar ve ergenler COVID-19 pandemisi nedeniyle davranışsal ve duygusal olarak incelenmiştir ve yaygın olarak; dikkat eksikliği, sınırlılık ve korku gibi davranış sorunları ortaya çıkarılmıştır (Zeshan vd., 2020, s. 67). Çalışmadan elde edilen verilerde de benzer çizgide sonuçlar elde edil ve ebeveynlerin pandemi döneminden dolayı çocuklarının gelecekları açısından kaygılı oldukları ortaya çıkmıştır. Ayrıca bulgulara göre, bu süreçte çocukların elektronik cihaz kullanımının ciddi oranda arttığı anlaşırlırken, özellikle açık uçlu soruya bakıldığında, pandemi döneminde çocukların en fazla etkilendiği olumsuz durumun sosyal ilişkileri çerçevesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Tüm bu bulgular ışığında denilebilir ki, pandemi sürecinin ardından olumsuz durumların yaşanmasında ailelerin sosyoekonomik düzeyleri, ebeveyn yaş oranları, eğitim durumları gibi değişkenler salgın sürecindeki çocukların farklı bağlamlar kurmasına ve farklı etkiler ortaya çıkarmasına yol açmıştır. 'Pandeminin Gelecek Nesillere Yansması' temalı çalışmadaki çıkan sonuçlara bakılarak, çocukların gelecekteki yetişkinliklerinde bir travma yaşamaması adına geç olmadan birtakım önlemler alınmalıdır ve bunlar; biyopsikososyal sağlık başta olmak üzere aile içi iletişimin doğru kurulması, sosyalleşme, paylaşımlarda bulunma, gerekli psikolojik ve duygusal desteğin verilmesi adına farkındalık faaliyetleri olarak düşünülmektedir. Pandemi sürecini yavaş yavaş geride bıraktığımız şu günlerde aile içi iletişimin doğru bir şekilde kurulması ve sürdürülmesi çocuklardaki ebeveynlik rolleri bilinci açısından da oldukça önem taşımaktadır. Daha sonra gerçekleşecek benzer çalışmaların geliştirilebilmesi için, COVID-19 salgını önlemlerinin de hafifletildiği günümüzde ebeveynlerle derinlemesine görüşmeler yapılarak veriler toplanabilir ve çalışmalara entegre edilebilir.

KAYNAKÇA

- AKKAN, A., DOST, B., KIZILDAŞ, E., SAMİ, M. G., AKTAY, T., YAĞLI, Ş. N., & ACAR, İ. H. (2021, Temmuz 14). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Çocukların Desteklenmesi. *Çocuk Gelişim ve Öğrenme Çalışmaları Laboratuvarı*. İstanbul, Türkiye: Özyeğin Üniversitesi. Ocak 4, 2022 tarihinde https://labs.ozyegin.edu.tr/cdll/files/2021/07/tr_covid19andchildren.pdf adresinden alındı
- ALİSİNANOĞLU, F., KARABULUT, R., & TÜRKSOY, E. (2020). Pandemi Sürecinde Çocukluk Dönemi Korkularına Yönelik Aile Görüşleri. *Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi*, 6(14), 547-568. Ocak 5, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhe/issue/57645/782570> adresinden alındı
- ÇAYKUŞ, E. T., & ÇAYKUŞ, T. M. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Çocukların Psikolojik Dayanıklılığını Güçlendirme Yolları: Ailelere, Öğretmenlere Ve Ruh Sağlığı Uzmanlarına Öneriler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 95-113. Ocak 5, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1128102> adresinden alındı
- DAĞLI, D. A., BÜYÜKBAYRAM, A., & ARABACI, L. B. (2020). COVID-19 Tanısı Alan Hasta ve Ailesine Psikososyal Yaklaşım. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 5(2), 191-195. Mayıs 8, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1186050> adresinden alındı
- EROL, M., & EROL, A. (2020). Koronavirüs Pandemisi Sürecinde Ebeveynleri Gözünden İlkokul Öğrencileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(1), 529 - 551. Ocak 5, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/58895/766194> adresinden alındı

GÖKÇE, S. (2020, 12 29). *Çocuklar Pandemiye Nasıl Algılıyor?* Ocak 04, 2022 tarihinde <https://maltepehastanesi.com.tr/saglik-bulteni/tr/cocuklar-pandemiyi-nasil-algiliyor> adresinden alındı

GÜLTEKİN, K. B., & DİKME, Ş. A. (2021). COVID19 Pandemi Sürecinin Evden Çalışan Ebeveynler ve Çocuklarına Etkileri. *Eğitim ve Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-48. Nisan 21, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2186555> adresinden alındı

KARA, Y. (2020). Pandemi Sürecindeki Öğrenci Deneyimleri: Bakırköy İlçesi Örneği. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(7), 165-176. Ocak 5, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/asead/issue/56000/757429> adresinden alındı

ÖNER, Ö. (2021). *COVID-19 ve Çocuklar*. Ocak 02, 2022 tarihinde Türkiye Psikiyatri Derneği: <https://psikiyatri.org.tr/uploadfiles/2420201236-cocuklarcovid.pdf> adresinden alındı

ÖZÇEVİK, D., & OCAKÇI, A. F. (2020). COVID-19 Ve Ev Hapsindeki Çocuk: Salgın Psikolojik Etkileri Ve Hafifletme Yolları. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 19(1), 13-17. Ocak 5, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ashd/issue/59257/800258> adresinden alındı

ÖZTÜRK, E. D., KURU, G., & YILDIZ, C. (2020). Covid-19 Pandemi Günlerinde Anneler Ne Düşünür Çocuklar Ne İster? Anne ve Çocuklarının Pandemi Algısı. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 204-220.

ÖZYÜREK, A., & ÇETİNKAYA, A. (2021). Covid-19 Pandemi Döneminde Aile Ve Ebeveyn-Çocuk İlişkilerinin İncelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 96-106. Ocak 6, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1851057> adresinden alındı

SEVER, G. N., & BUZLU, M. Ö. (2015). Turizm Fakülteleri Bünyesindeki Rekreasyon Programları İçin Müfredat Kapsamı Önerisi: Bilimetric Bir Çalışma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 381-396. Ocak 6, 2022 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil/issue/32044/354415> adresinden alındı

UĞRAŞ, T., KARTAL, E., & AYVAZ, Z. (2011). Akademik Bilişim'11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri. *Akademik Bilişim'11 - XIII. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri* (s. 371-378). Malatya: İnönü Üniversitesi. Ocak 6, 2022 tarihinde https://ab.org.tr/ab11/kitap/ugras_reis_AB11.pdf adresinden alındı

WILLIAMS, W., PARKES, E. L., & DAVIES, P. (2013). Wordle: A Method for Analysing MBA Student Induction Experience. *The International Journal of Management Education*, 11(1), 44-53. Mayıs 5, 2022 tarihinde <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S1472811712000511?token=DDD4F5DB39431122C534473A40F8A7AEB436B7056EED5E5CF7971E5FA3F047A745EB6C14BBABACF2B29E9E5C9917DFA6&originRegion=eu-west-1&originCreation=20220609095712> adresinden alındı

Word Art. (2009). Ocak 6, 2022 tarihinde <https://wordart.com/> adresinden alındı

ZESHAN, M., PERVAIZ, Z., & IMRAN, N. (2020). Mental Health Considerations for Children & Adolescents in COVID-19 Pandemi. (36), 67-72. Nisan 18, 2020 tarihinde <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7306970/pdf/PJMS-36-S67.pdf> adresinden alındı

Summary

Emerging as a global health problem in the last century, COVID-19 has shown itself as a challenging process that the world faces simultaneously. Although there are some reliefs today, unpredictability and unconsciousness at the beginning of the pandemic period have largely created uneasiness and sensation. In this stage, where life is almost to a halt, especially health; Interpersonal communication, psychology, sociology, economic and many more crises have emerged. The effects of these crises, both individually and collectively, have shown themselves in every age group in different forms.

In this uncertain period of pandemic, individuals and societies have taken some precautions, such as hygiene, social isolation, breaks in education, transportation and specially social distance and masks in order not to be infected on a global scale. With all the precautions taken, people have been locked in their homes and have to adapt to a new world that is different from daily routine life. While people over the age of 65, who are considered to survive the disease hardly, can be counted among the age group most affected by the epidemic, children found themselves in a routine they encountered for the first time in terms of social isolation and excessive hygiene obligation within the scope of the precautions taken.

Although there is no negative traumatic event in terms of health, children who are locked in their homes with their parents; They faced great stress by staying away from their schools, friends and daily life. The use of technology and social media, which is used as a time-spending activity today, experienced a great acceleration in this period, and therefore, the family and interpersonal communication level has also undergone a radical transformation. In this context, the observations of parents of children going through the pandemic time are very important and valuable. It is an issue that should not be ignored in terms of children and their parents to communicate correctly, spend quality time, and convey accurate information during the pandemic, not to experience a traumatic case. The children of the current COVID-19 pandemic and the adults of the future should be approached with awareness and high consciousness, and precautions should be taken in a multidisciplinary framework to minimize future epidemic effects on children.

EKLER:

Anket Çalışması

GELECEK NESİLLERDE PANDEMİNİN ETKİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Tarih:

Anket No:

Bu çalışma Girne Amerikan Üniversitesi İletişim ve Medya Yönetimi Bölümü Doktora öğrencisi tarafından hazırlanmıştır. COVID-19 döneminin çocuklar üzerindeki etkisini anlayabilmek ve gelecekte bu etkilerle ilgili varsayımlarda bulunabilmek için planlanmıştır. Aşağıda bu amaç ile hazırlanmış birtakım sorular verilmiştir. Sizden istenen; soruların tam, doğru ve eksiksiz şekilde cevaplanmasıdır. Bilimsel bir çalışmaya vereceğiniz bu katkının, paha biçilemez bir önemi vardır. Katkılarınızdan dolayı çok teşekkür ederiz.

1) Formu dolduran ebeveynin cinsiyeti

a. Anne b. Baba

2) Formu dolduranın medeni durumu

a. Evli b. Boşanmış c. Dul d. Bekar

3) Annenin yaşı:

a) 18-22 b) 23-32 c) 33-39 d) 40-45 e) 46+

4. Annenin Eğitim düzeyi:

- a) İlkokul b) Ortaokul c) Lise d) Üniversite e) Yüksek Lisans/Doktora
5) Annenin Mesleği
a) Özel b) Memur c) Diğer
6) Annenin İş Durumu
a. Çalışıyor b. Çalışmıyor
7) Babanın yaşı:
a) 18-22 b) 23-32 c) 33-39 d) 40-45 e) 46+
8. Babanın Eğitim düzeyi:
a) İlkokul b) Ortaokul c) Lise d) Üniversite e)Yüksek Lisans/Doktora
9) Babanın Mesleği
a) Özel b) Memur c) Diğer
10) Babanın İş Durumu
a. Çalışıyor b. Çalışmıyor
11) Ailenin aylık gelir düzeyi
a.0-5000 b.5001-10000 c.10001-15000 d.15001-20000 e.20001+
12) Ailedeki Çocuk Sayısı
a)1 b)2 c)3+
13) Çocuğun//ların Yaşı.....
14) Çocuğun//ların Cinsiyeti
a) Erkek b)Kız
15)Çocuğun//ların eğitim durumu.....
16) Çocuğun çevresinde COVID-19 tanısı alan kişi
a)Var b)Yok
17) COVID-19'un gelecekte çocuğunuzun//larınızın üzerinde etkisi sizce nasıl olacaktır?
.....

Aşağıdaki ölçekte sizden istenen maddeleri dikkatli bir şekilde okuyup size en uygun olan seçeneği 1'den başlayarak 5'e kadar puanlandırınız. Lütfen boş madde bırakmayınız.

1	2	3	4	5				
				Kesinlikle Katılmıyorum				
Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	1	2	3	4	5
18. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde sosyal aktivitelerinde değişiklikler oldu.								
19. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde uyku düzeninde değişiklikler oldu.								
20. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde beslenme saatinde değişiklikler oldu..								
21. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde elektronik cihaz kullanımında değişiklikler oldu..								
22. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde sosyal - duygusal değişimler oldu.								
23. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde davranışlarında değişimler oldu.								
24. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde dil/konuşmasında değişimler oldu.								
25. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde özbakımında değişimler oldu								
26. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde öğrenim süresinde değişimler oldu.								
27. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde ders/etkinliklere bakış açısında değişimler oldu.								
28. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde arkadaşlarıyla ilişkilerinde değişimler oldu.								
29. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde öğretmenleriyle ilişkilerinde değişimler oldu.								
30. Çocuğumun//larımın Pandemi sürecinde okula bakış açısında değişimler oldu								

Ahmet İhsan'ın (Tokgöz) İktisadi Anlayışı

Kenan DEMİR*

Öz

1870'lerle birlikte basında birçok iktisat kitabı tefrika edilmiş ve tefrika edilen iktisat kitaplarından biri de 1891'de öncelikle *Servet-i Fünun* sütunlarında çıkan sonra kitap olarak yayımlanan Ahmet İhsan'ın *İlm-i Servet* adlı eseridir. Kitap, halkın anlayacağı şekilde dili sade ve içeriği de basit hazırlanmıştır. Ahmet İhsan'ın kitabı yayımlamadaki amacı halka liberal iktisat düşüncesinin temel ilkelerini öğretmektir. Ahmet İhsan, kitabını liberalizm doğrultusunda yazmış ve kitabı yazmadaki amacı liberalizmin sadece okuma yazma bilen bir kitleye ulaştırmak olmuştur. Bu çalışmanın kapsamı 19. yüzyılın ikinci döneminde yaygın bir şekilde benimsenen liberal iktisadın İlm-i Servet kitabı ışığında incelemektir. Çalışmanın amacı dönemin ikinci yarısında basında çok fazla dile getirilen ve kitap tefrikalarının çıktığı liberal iktisadın, İlm-i Servet adlı kitabın içeriğini vererek halka öğretilen iktisadi düşüncüyü tespit etmektir. Çalışmada görüldüğü gibi Ahmet İhsan, okurlara liberalizm ilkelerini öğretmeyi amaçlamıştır. Çalışmada önce Ahmet İhsan'ın hayatı hakkında bilgi verilmiş ve basında tefrika edilen iktisat kitapların kronolojisi aktarılmış, sonra ise *İlm-i Servet* adlı kitabının içeriği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet İhsan, Basın, İlm-i Servet, Ekonomi, Liberalizm

Ahmet İhsan's (Tokgöz) Economic Understanding

Abstract

In the 1870s, many economics books were serialized in the press, and one of the serialized economics books is Ahmet İhsan's *İlm-i Servet*, which was first published in the columns of *Servet-i Fünun* in 1891 and later published as a book. The language of the book is simple and the content is simple in a way that the public can understand. Ahmet İhsan's aim in publishing the book is to teach the basic principles of liberal economic thought to the public. Ahmet İhsan wrote his book in line with liberalism and his aim in writing the book was to convey liberalism to a literate audience. The scope of this study is to examine in the light of the book *İlm-i Servet* of liberal economics, which was widely adopted in the second period of the 19th century. The aim of the study is to determine the economic thought that was taught to the public by giving the content of the book titled *İlm-i Servet* of liberal economics, which was mentioned a lot in the press in the second half of the period and the book serials were published. As seen in the study, Ahmet İhsan aimed to teach the principles of liberalism to the readers. In the study, firstly, information about

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 09.08.2022

Kabul/Accepted: 13.03.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbdt.1159732>

* Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman, İstanbul, Türkiye.

E-posta: kdemir@medipol.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1508-5978>

Ahmet İhsan's life was given and the chronology of the economics books serialized in the press was conveyed, and then the content of his book named İlm-i Servet was examined.

Keywords: Ahmet İhsan, Press, İlm-i Servet, Economy, Liberalism

1. Giriş

Osmanlı Devleti'nin iktisadi olarak sorunlarının kadim iktisadi çözüm yöntemleriyle çözülememesi nedeniyle 19. yüzyılın ilk döneminde Avrupa'dan gelen iktisadi sistemler önem kazanmaya başlamış ve iktisadi politikalar Avrupa'dan gelen düşünceler doğrultusunda uygulanmaya başlamıştır. Avrupa devletlerinin iktisadi başarısının açık bir şekilde görüldüğü 19. yüzyılın ilk çeyreğinde gelişmiş Avrupa devletlerinin iktisadi uygulamalarının benimsenmesiyle Osmanlı Devleti'nin iktisadi gelişmesini gerçekleştireceği fikri hakim olmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kadim iktisadi politikalarının kalıcı bir çözüm oluşturmaması ve iktisadi verim fikrine dönük bir çözüm politikası olmamasının anlaşılması nedeniyle Avrupa'dan gelen düşünce sistemleri önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin iktisadi çözümlerinin daha çok mali bakış açısı doğrultusunda olması ve fiskalist çözüm anlayışının kısa dönemli olması gibi nedenler bürokratları farklı arayışlara yöneltmiştir.

İktisadi sorunlara kalıcı şekilde çözüm getirilmek istenmesi iktisadi verimi ön plana alan düşünce sistemlerinin önemsenmeye başlamasına neden olmuştur. Köklü bir zihinsel yapı oluşturulmadığı sürece Osmanlı Devleti'nin gerilemesine çözüm üretilmeyeceğine dair döneminin siyasi konjonktörüne uygun şekilde iktisadi açıdan kadim gelenekten köklü bir kırılma yaşanmıştır. İktisadi dönüşümün yaşandığı 19. yüzyılın ilk çeyreğinde devletin askeri, siyasi, toplumsal ve hukuki değişime paralel olarak iktisat da bir değişim yaşanmaya başlamıştır. Bu değişime paralel olarak iktisadi verimi ön plana alan bir iktisadi zihniyeti yaratılmak istenmiştir. Bu zihniyetinin ilk örneği Kameralizm düşüncesi olmuş ve bu düşünce daha çok devletin Hariciye Bakanlığı'ndaki bürokratları vasıtasıyla ülkeye girmeye başlamıştır. Bu düşünce, devletin iktisadi girişimlerde rolünün etkin olması nedeniyle bürokratlar tarafından benimsenmesine neden olmuş ve devletin iktisadi verimi artırıcı rolü konusunda Avusturya'da uygulanan Kameralizm sistemi ışığında çözüm yolları önerilmiştir. Kameralizm düşüncesi yanında 1820'lerde liberalizm ilkeleri de benimsenmeye başlanmıştır. Liberalizmin bu dönemde Avrupa'da yayılmasına paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de görülmesinin nedenlerinden biridir. Liberalizmin sanayiye önemsemesi, özel girişimciliği teşvik etmesi ve ilkelerini benimseyen Avrupa devletlerinin terakki yolunda ilerlemesi gibi faktörler bürokratların bu düşünceyi benimsenmesinde etkili olmuştur. Liberalizmin yayılmasının bir nedeni de Sanayi Devrimini gerçekleştiren İngiltere'nin pazar bulma isteğidir. Liberalizmin benimsenmesiyle Osmanlı Devleti gibi geri kalmış devletlerin tarımsal ülke olarak kalmasını sağlanarak hem sanayi ürünler için bir pazar yaratılması amaçlanmış hem de sanayi için ihtiyaç duyulan hammaddeleri düşük bir gümrük politikasıyla temin edilmek istenmiştir. Bu nedenle İngiltere liberalizmin ilkelerinin Osmanlı Devleti'nde uygulanmasını sağlamak için İstanbul Elçiliği öncülüğünde liberalizmin propagandasında bulunmuştur. 1830'larda yaşanan Mısır Sorunuyla İngiltere ile yakınlaşan Osmanlı Devleti Mısır karşısında İngiltere'nin siyasi gücüne ihtiyaç duymuş ve siyasi gücün sağlanması konusunda İngiltere ile serbest iktisat düşüncesinin ilkeleri ışığında Baltalimanı Ticaret Anlaşması 1838 senesinde imzalamıştır. Bu ticaret anlaşması Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarında liberalizmin etkisini hızlandırmıştır.

1830'lardan itibaren ikamet eden Blak Bey, David Urquhart ve William Churchill gibi yabancılar ya da yabancı konsoloslarında çalışan elçilerin basında liberal iktisat

düşüncesinin propagandasını yapması bu düşüncenin yayılmasında etkili olmuştur. 1840'lardan itibaren modern iktisat düşüncesi doğrultusunda yayım yapan iktisat kitapları neşredilmiştir. Serendi Arşizen, Sehak Abru, Ohannes Efendi gibi dönemin önemli iktisatçıların yazdığı kitaplarında verilen düşüncenin liberal iktisadın fikirlerinin olması bu düşüncenin modernleşmesinde önemli katkıları olmuştur. Batı tarzında kurulan eğitim kurumlarında modern iktisat derslerinin verilmesi iktisadi bilgilerin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Okullardaki iktisadi müfredatın içeriğinin liberalizm olması, bu düşüncenin devletin resmi ideoloji haline geldiğinin göstergesidir. Bu faktörlerden dolayı 1860'lardan itibaren iktisadi anlayış açısından öğretilen ya da tartışılan tek iktisat düşüncesi liberal iktisadın oluşturması nedeniyle bu düşüncenin geniş halk kesimlere öğretilmesi konusunda öncelikle basında tefrika edildikten sonra kitap olarak basılan iktisat kitapları görülmüştür.

Osmanlı'da yayımlanan ilk iktisat kitabı *Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki'nin* bir bölümünün 1833'te *Takvim-i Vekayi'*de neşredilmesi ilk tefrika örneği olmamasına karşın iktisat kitabının bir bölümünün gazetelerde yayımlanması açısından önem arz etmektedir. Osmanlı basınında çıkan ilk tefrika örneği Mehmet Şerif Efendi'nin *İlm-i Emval-i Milliye'nin* adıyla 1863'te neşredilmeden önce 1862'de *Tercüman-ı Ahval'*de tefrika edilen eseridir. Bu tefrikadan sonra Mehmet Mithat'ın *Ekonomi Tercümesi: Fenni İdare* kitabı da 1869'da *Terakki'*de tefrika edilmiştir. Bu ilk örneklerden anlaşılacağı gibi Osmanlı'da çıkan iktisat kitapları öncelikle basında tefrika edilmiştir. Bu yöntem sonra bir gelenek haline gelmiş, bu doğrultuda 1873'te çıkan *Cüzdân'*da Reşad Bey'in *Tarik-i Refah* adlı iktisat kitabı, 1879'da çıkan *Tercüman-ı Hakikat'*ta Ahmet Mithat Efendi'nin *Ekonomi Politik'i, Sevda-yı Say u Amel ve Teşrik-i Mesai ve Taksim-i Mesai* kitapları, 1881'de çıkan *Hazine-i Evrak'*ta ise Mahmud Celaleddin'in *Elif Ba-ı Ulum* kitabının bazı bölümleri *Ekonomi Politik: İlm-i Emval-i Milliye* başlığıyla tefrika edilmiştir.

II. Abdülhamit dönemi basınında siyasi konuların görülmesinin azalmasıyla birlikte gazete ve dergiler halkın genel kültürünü artırıcı yayımlar yapmış ve bilim ve fen konuları basında fazlaca işlenmiştir. 1891'de çıkan *Servet-i Fünun* da bilim ve fen dergisi olarak Ahmet İhsan tarafından çıkartılmıştır. Ahmet İhsan modern gazetecilik tekniklerini kullanarak dergide birçok Batı bilimi konusunda yazı ve kitap tefrikaları yayımlamıştır. Çalışmanın konusu olan *İlm-i Servet* adlı kitap tefrikası da 1891'de dergide tefrika edilmiş ve aralıklarla 15 sayıda görülmüştür. Bu çalışmada tefrikanın gazete nüshaları takip edilerek iktisat kitabının içeriği incelenmiştir. Çalışmada öncelikle Ahmet İhsan'ın hayat hikayesi verilmiş sonra da ülkede çıkan iktisat tefrikalarının kronolojisi verilmiş en son ise *İlm-i Servet* adlı kitabın içeriği aktarılmıştır.

Hayatı

Ahmet İhsan, 1868'de babasının vazife sırasında bulunduğu Erzurum'da dünyaya gelmiştir (Ercilasun, 1996: 3). Babasının devlet memuru olması nedeniyle ilk öğretimini çeşitli okullarda sürdürdükten sonra Şam Askeri Rüştiyesi ve Üsküdar İdadisi'nden mezun olmuştur (Ebuzziya, 1999: 94). Şam'da Süleyman Sudi'yle tanışmış ve onun tavsiyesiyle Fransızca öğrenmiştir (Ercilasun, 1996: 4). Sonra Mülkiye Mektebi'ne giren Ahmet İhsan, burada edebiyata merak sarmıştır. Bu yönelişin nedeni okuldaki edebiyat hocası Recaizade Ekrem'dir (Ercilasun, 1996: 7). Mekteb-i Mülkiye'de öğrenciyken ilk tercüme eserini çıkartmış ve 1886'da *Tercüman-ı Hakikat'*te tercüme yazıları yazmaya başlamıştır (Özdemir, 2017: 504).1885'te mektebi bitirdikten sonra yayımcılık teşebbüslerine girişmiş ve *Şafak* adlı dergiyi çıkartmıştır (Rukancu-Anameriç, 2009: 153). Bir yandan yayıncılık faaliyetlerinde bulunurken bir yandan da Hariciye Nezareti Tercüme Kalem'i'nde göreve başlamış ve sonra Tophane Müşirliğine Fransızca mütercimi olarak girmiştir (Ercilasun, 1996: 8-9). 1888'de *Umran* adlı dergiyi çıkartmış ama dergi,

gerekli izinler alınmadığı için kısa sürede kapatılmıştır (Tokgöz, 1993: 41-42). 1890'da matbaa sahibi olmuş ve bu matbaa vasıtasıyla tercümelemlerini başta olmak üzere birçok eser çıkartmıştır (Tokgöz, 1993: 46-47). Bu senelerde memurluktan istifa ederek sadece yayımcılık mesleğiyle uğraşmıştır (Ebuzziya, 1999: 94)

1891'de Nikolaidis'in *Servet* adlı günlük gazetesinin eki olarak *Servet-i Fünun'u* çıkartmıştır (Parlatır, 2009: 573). 1891'de yayım hayatına başlayan dergi 1944'e kadar yayımını sürdürmüştür. (Rukancı-Anemerç, 2009: 157). İlk döneminde bilimsel ve teknik konuları veren *Servet-i Fünun* yazı işleri müdürlüğüne Tefvik Fikret'in getirilmesiyle edebiyat ve sanat ağırlıklı yayım politikası gütmüştür (Toprak, 1984: 17-18). 1891'de matbaacılığını geliştirmek ve modern yöntemleri öğrenmek için Avrupa'ya seyahat etmiştir. Paris, Londra, Belçika, Hollanda, Almanya, İsviçre ve İtalya gibi birçok Avrupa devletini gezmiş ve dönüşünde seyahatlerini *Avrupa'da Ne Gördüm* adıyla kitaplaştırmıştır (Ercilasun, 1996: 15).

Ahmet İhsan, 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuş ve devrim başarılı olunca *Servet-i Fünun'u* günlük gazeteye dönüştürmüştür (Tokgöz, 1993: 119-128). Sonraları İttihat ve Terakki'nin yönetimini tasvip etmeyen Ahmet İhsan, dergiyi tekrardan haftalık çıkartmıştır (Ebuzziya, 1999: 95). 1909'da Ticaret-i Mekteb-i Ali'de iktisadi coğrafya öğretilenliği önerisini kabul etmiş (Tokgöz, 1993: 188) 1917'e kadar iktisadi coğrafya derslerini vermiştir (Ebuzziya, 1999: 95). 1917'de *Servet-i Fünun'da* üç adet imzasız çıkan Ticaret Mekteb-i Ali ile alakalı yazılar Ahmet İhsan'ın mektepte iktisadi dersler vermesi nedeniyle onun kaleminde çıktığı ifade edilmektedir. Bu yazılarla, Türk-Müslüman gençlerini ticarete ve ticaret mektebine rağbeti amaçlamıştır (Özku, 2016: 323-338). Ayrıca 1912'de Beyoğlu Belediye Reisliği teklifini kabul etmiş, 1913 sonbaharına kadar görevi sürdürmüştür (Ercilasun, 1996: 22). Birinci Dünya Savaşı esnasında *Servet-i Fünun'u* hem haftalık hem de günlük çıkartmıştır (Ercilasun, 1996: 25-26). Savaşın sonra İstanbul'da Piyer Loti Cemiyetini kurmuş ve Millî Mücadeleciler ile temas kurmuştur (Ebuzziya, 1999: 95). 1920'de tutuklanacağını anlayan Ahmet İhsan, Avusturya'ya kaçmıştır (Ebuzziya, 1999: 95). Kurtuluş savaşı esnasında ise Almanya ve İsviçre'ye geçmiştir. Münih'te iken Ankara hükümetinin hizmetinde Türk İstihbarat Şubesi kurmuştur (Koloğlu, 1999: 626). 1923'te Lozan Konferansına matbuat bürosunda görevli olarak bulunmuştur (Ercilasun, 1996: 27). 1924'te *Servet-i Fünun'u* tekrardan çıkartmış ve ismini 1929'da *Uyanış* olarak değiştirmiştir (Koloğlu, 1999: 626). Cumhuriyet döneminde Avrupa'daki birçok organizasyona Ankara hükümeti delegesi olarak katılmıştır (Ercilasun, 1996: 30). 1931'de Cumhuriyet Halk Partisi'nde Ordu milletvekili seçilmiş ve meclisin 4, 5 ve 6. dönemlerinde milletvekilliği olmuştur (Ebuzziya, 1999: 95).

Ahmet İhsan, Batı dillerinden birçok eseri tercüme etmiştir. Çeviri eserlerden biri Marcel Dubois'in *Sinai Ticari İktisadi Avrupa: 1 Kısım İngiltere ve Belçika* başlıklı kitabıdır (Ebuzziya, 1999: 95). Ahmet İhsan, seyahatlerini anlatan eserler yazmıştır. Bunlar 1885'te *Asya-yı Şarkıye Seyahati*, 1891'de *Avrupa'da Ne Gördüm*, 1909'da *Tuna'da Bir Hafta* ve *1917'de Tirol Cephesinde Seyahat*'tir (Rukancı-Anemerç, 2009:153-154). Ahmet İhsan'ın seyahat yazıları yanında roman türünde 1892'de çıkarttığı *Ülfet* ve *Haver* adlı iki eseri bulunmaktadır (Kılıçkaya, 2010: 314). İktisadi konulara yönelik iki kitap neşretmiştir. Kitapların ilki 1307'de yayımlanan *İlm-i Servet*'tir. Kitabında Adam Smith'in serbest ticaret ilkelerinin medeni ülkelerde benimsenen kural diye adlandırarak bu düşüncenin koyu bir savunuculuğunu yapmıştır (Kurdakul, 1997: 131). Kitap 120 sayfa ve dili basit olup amaç halka iktisadi öğretmektir (Ahmet İhsan, 1307: 1-20). Diğer eseri ise *Demiryolları* başlıklı kitabıdır. Kitap 1308'de küçük boy ve 96 sayfa olarak basılmıştır (Ahmet İhsan, 1308: 1-96).

2. Osmanlı Devleti'nde Liberalizm Doğrultusunda Çıkan İlk İktisat Kitapları

Osmanlı'da yayımlanan ilk iktisat kitabı İlber Ortaylı'nın araştırmalarına göre Viyana'da Milli Kütüphane Şark Yazmaları arasında bulunan *Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki* adını taşıyan yazma eserdir (Ortaylı, 1980: 39). Kimin tarafından yazıldığı bilinmemesine karşın kitabın yazarının aynı dönemde *Takvim-i Vekay'* de de yazılarının görülmesinden hareketle araştırmacılar tarafından *Ziraat ve Sanayi Meclisi* üyelerinden Mehmet Nuri Bey'in olduğu varsayımı yapılmaktadır (Aydar, 2019: 35). Eserin yazıldığı tarih net olmamasına rağmen Ortaylı'ya göre kitap 1833'te çıkmıştır (Ortaylı, 1980: 39). Kitap giriş ve sonuç hariç beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iktisadın temel kavramları, ikinci bölümde üretim süreci üçüncü kısımda üretim araç ve gereçleri dördüncü bölümde sermaye ve tasarruf beşinci bölümde Malhus'un nüfus teorisi verilmiştir (Ortaylı, 1980: 42). Risalenin yazarı, ekonomi ilminin Avrupa'da bağımsız ilim haline geldiğini belirtmiş ve iktisadi politikalarını ekonomi ilmi doğrultusunda şekillendiren devletlerin istikrarı yakalayıp güçlendiklerini vurgulamıştır (Aydar, 2019: 57). Risalenin yazarı eserinde Batılı iktisatçıların yanında ismini belirtmemesine karşın İbn-i Haldun'un fikirlerinden de etkilendiği görülmektedir. (Aydar, 2018: 64).

İkinci iktisat kitabı Serendi Arşizen'in yazdığı *Tasarrufat-ı Mülkiye* adlı eserdir. Kitabın yayımladığı tarih net değilse de Rossi'nin *Cour d'economie Politique*'nin kitabını 1840'ta yayımlanması ve Arşizen'in 1841'de Tıbbiye Şahane'de ders vermeye başlaması gibi bilgiler ışığında kitabın 1840'larda yayımladığı söylenebilir (Sayar, 2003: 122). Arşizen'in eseri Pellegrino Rossi'nin çevirisi olarak serimlerine karşın iktisadi sorunlarına değinen ve öneriler getirmesi nedeniyle eser telif olarak adlandırılır (Genç-Özgür, 2011: XIX). Fransızca olarak yeniden yazılan eser Aleko Suço tarafından Türkçeye çevrilmiştir (Sayar, 2000: 263). Arşizen, Osmanlı'daki tarım-sanayi tartışmasına kitabında değinmiş ve bu konuda Osmanlı gerçeğine uygun ifadeler kullanmıştır (Sayar, 2000: 272-273). İktisat ilminin toplumun refahını artırmayı hedeflediğini belirtmiş ve insan refahını artırmanın en önemli yolunun gelir dağılımının adaletli şekilde sağlanması olduğunu vurgulamıştır (Genç- Özgür, 2011: XIX). Serbest ticaretin ülke ekonomilerine yarar sağladığını ve ticaretin milli geliri artırıcı işlevi olduğunu belirtmiş ve İngiltere'yi örnek göstermiştir. İngiltere'nin uluslararası ticaret sayesinde zenginleştiğini vurgulamıştır (Genç-Özgür, 2011: XX). Arşizen, Mekteb-i Tıbbiye'de iktisat dersleri de vermiştir (Sayar, 2001: 155).

Sehak Abru, Say'ın *Catehisme d'Ekoconomie Politique* adlı eseri 1859'da *İlm-i Tedbir-i Menzil* adıyla Türkçeye çevirmiştir (Orman, 2010: 258). Kitap Mühendisyan matbaasında basılmış ve çeviri olmasına karşın Abru yorum ve görüşlerini de dile getirdiği için kitap telif olarak adlandırılabilir (Candemir-Şeropyan, 1999: 78). Abru'nun çevirisinden başka iktisadi olmayan üç dört tercümesi daha vardır (Pakalın, 2008: 5). Abru, Babialı Tercüme Odası ve Hariciye Nezareti'nde çeşitli idari görevlerinde tecrüman olarak çalışmıştır (Pamukcuyan, 1958: 165-176). Abru tarafından çevrilen iktisat kitabı uzun süre Türk İktisat düşüncesini yönlendiren eser olmuştur (Mardin, 1990: 62). Eserinde ülkeye giren serbest ticaret düşüncesinin ilkelerini doktrin halinde bilimselleştirmiştir (Berkes, 1975: 332). İktisadın çeşitli konularını 30 bölüm halinde vermiştir (Şener, 1994: 217). Kitabını yazarken Say'ın kitabından etkilenecek ve onun görüşlerinin sadık aktarıcısı olmuştur (Fındıkoğlu, 1946: 19). 1859'da çıkan kitabın önsözünde, önce de iktisat kitabını yazdığını, sonra kitabı yeterli bulmayarak daha iyisini yazmayı amaçladığını belirtmiştir. Berkes, *Tedbir-i Menzil* adıyla 1852'de yayımlanan bir eserin Abru'nun kitabı olabileceğini belirtmiştir (Berkes, 1975: 332).

1860'ta çıkan diğer iktisat kitabı Charles Wells tarafından yazılan *İlm-i Tedbir-i Milk* adlı eserdir. Kitap Londra'da basılmış, Charles Wells önsözünde kitabın Türkçe

yazılan ilk iktisat kitabı olduğunu belirtmiştir (Berkes, 1975: 332-333). Bu açıklama Wells'in dönemindeki diğer Osmanlı iktisat kitaplarından habersiz olduğunu göstermektedir (Tütengil, 1965: 146). 95 sayfadan ibaret olan kitap ilkel dönemlerden İngiltere'deki demiryolların etkilerine kadar ki iktisadi konulara değinmiştir (Sayar, 2000: 276). Kitap klasik iktisat düşünce doğrultusunda yazılmış ekonomi kitabından ziyade bir iktisat tarihi kitabını andırmaktadır (Berkes, 1975: 333). Tanzim, tertip, muhteva ve uslub açısından Şark geleneğine uygun şekilde düzenlenmiştir (Tütengil, 1965: 146). Wells kitabında vergilerin alımından eşitliğe, tahsil giderlerin az olmasına ve vergiler yüzünden sanayi ve ticaretin zarar görmemesine dikkat edilmesini vurgulamıştır (Şener, 1994: 218). Wells'in Londra'da çıkan Muhbir'in 16, 20 ve 47. sayılarında üç adet yazısı da bulunmaktadır (Çelik, 1994: 137-138).

Şerif Efendi, 1862'de Mülkiye'de iktisat dersleri vermiş (Fındıkoğlu, 1946: 22) ve verdiği ders notlarını *İlm-i Emval-i Milliye* adıyla kitaplaştırmıştır (Fındıkoğlu, 1948: 263). Yayımlanmadan önce kitabın bir kısmı 1862'de *Tercüman-ı Ahval*'de tefrika edilmiştir (Demir, 2018a: 274-276). Şerif Efendi'nin kitabının yanında *Mecmu'a-ı Fünun* ve *Tercüman-ı Ahval*'de de iktisadi konulara değinmiştir (Sayar, 2000: 306). Fındıkoğlu, Şerif Efendi'nin *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'de de makaleleri olacağını belirtmesine karşın halen bu gazetelerdeki yazıları tespit edilememiştir (Fındıkoğlu, 1948: 263). Kitabı ve gazetelerdeki yazıları klasik iktisat düşüncesinin Smithan yaklaşımı doğrultusunda olmasına karşın iktisadi sorunlara mili çıkar ekseninde bakması Şerif Efendi'nin yerli iktisatçı olduğunu göstermektedir (Sayar, 2000: 314). Şerif Efendi, Osmanlı'nın kalkınması için tarıma önem verilmesini ifade edenlere karşı çıkmış ve sanayileşmeyi savunmuştur (Şener, 1994: 221). Borçlanmayı mali açıdan son çare olarak düşünmüş ve devletin borçlanmadan ziyade harcamaları azaltması, gelirlere zam yapması ya da yeni gelir kaynakların aranması gibi öneriler getirmiştir (Şener, 1994: 221).

Osmanlı'da çıkan iktisat kitaplarından biri de Mehmet Midhat'ın 1869'da yayımladığı *Ekonomi Tercümesi: Fenni İdare*'dir (Fındıkoğlu, 1946: 23). Kitabın aslı Otto Hübner'in Almanca eseri olmasına karşın Loroy Beaulieu'nun Fransızca tercümesini dikkate alarak tercüme etmiştir (Mardin, 1990: 72-73). Mehmet Mithat, Şura-yı Askeri levazım memuru olarak çalışmaktadır (Sayar, 2000: 324). Kitabın orijinali halk ve işçilerin ekonomiyi öğrenmesi için soru-cevaplı yöntemle yazılmış ve Mehmet Mithat da yöntemi değiştirmemiştir (Berkes, 1975: 333). Mehmet Mithat'ın kitabı dönemin önemli yayın organı *Terakki*'de tefrika edilmiştir (Sayar, 2000: 324). Kitabın içeriğini emek, mübadele, iş bölümü, sermaye, para, fiyat, ticaret, ziraat, mülkiyet ve memuriyet gibi konu başlıkları oluşturmaktadır (Şener, 1994: 224). Mehmet Mithat iktisadi yayıncılığın elit bir avuç aydına yönelik yapıldığını ve halkın iktisadi bilgilerden habersiz olduğunu belirtmiş ve kitabı yazma amacının halka bu ilmi tanıtmak ve öğretmek olduğunu vurgulamıştır (Sayar, 2000: 324-325). Kitapta yoksulluğun nedeni olarak toplumdaki ahlaki çöküntüyle cahilliği göstermiş ve bunun ortadan kaldırılması için de ahlakın, eğitim geliştirilmesiyle düşük gelirli insanlara destek olacak sigorta ve emniyet sandığı gibi kurumların kurulmasıyla sağlanacağını belirtmiştir (Berkes, 1975: 333).

1869'da Otto Hübner'in eseri Ahmet Hilmi Efendi tarafından da Almanca'dan tercüme edilerek yayımlanmıştır. Ahmet Hilmi, eseri *İlm-i Tedbir-i Servet* adıyla neşretmiştir (Sayar, 2000: 323). Hariciye Tercüme Bürosu'nda çalışmış ve Mülkiye Mektebi'nde hukuk, tarih ve coğrafya dersleri vermiştir (Kömürçan, 1946: 106). Çevirideki amacını daha çok bilimsel mahiyetle açıklamış ve iktisat ilminin gelişmiş ülkelerde kazandığı değer yüksek olduğunu ve bu çeviriyle ilmin herkes tarafından bilinmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir (Kurdakul, 1997: 120). Eserde işçilerin bir araya gelerek haftalık ücretlerinin bir kısmını tasarruf ederek işçi yardım sandıklarının kurulmasını istemiştir (Kurdakul, 1997: 121).

Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden Reşad Bey, Benjamin Franklin'in *Tarik-i Refah* adlı eseri 1869'da tercüme ederek Paris'te neşretmiştir (Sayar, 2000: 322). Kitap, 1873'te *Cüzdân*'da tefrika edilmiştir (Demir, 2018b: 132). Reşad Bey, eseri tercüme etmekle çalışma psikolojisini aşılama ve halkı bu konuda teşvik etmeyi amaçlamıştır (Sayar, 2000: 322). Kitapta çalışma ve tasarrufun erdemlerinden bahseden güzel söz ve deyimler genişçe yer almıştır (Şener, 1994: 223). Franklin'in eserinin 1870'te Bedros Hocasaryan tarafından *Tarik-i Servet Ez Hilmet-i Ricardos* adıyla İstanbul'da ikinci tercümesi de yapılmıştır (Sayar, 2000: 322).

Ahmet Mithat, ilk iktisat kitabını 1880'de *Ekonomi Politik* başlığıyla yayımlamıştır (Ahmet Mithat, 1296a: 1-190). Ekonomi kitabını yazarken kitabının girişinde iktisadın yeni gelişen ilim olduğunu ve bazı iktisadi sorunlarını çözemediğini iktisadi ilkelerin değişkenlik göstereceğini belirtmiş ve ülkenin iktisadi yapısına uygun iktisat kitaplarının yazılması gerektiğini ve ülke gerçekleriyle uyumayan iktisat çevirilerin iktisada zarar vereceğini vurgulamıştır. *Ekonomi Politik* adlı kitabı bu ilkeler doğrultusunda Osmanlı'nın iktisadi şartlarının göz önüne alıp Avrupa'daki çeşitli iktisatçıların fikirlerinden istifade ederek her Osmanlı vatandaşının okuyup anlayabileceği üslupla yazdığını ifade etmiştir (Mardin, 1990: 73). Kitabında liberalizm doğrultusunda ekonomiden bahsetmesine karşın ticaret serbestliği ve gümrük konularını anlatırken bir fikri değişim göstermiştir. Ekonomi ilmi konusunda halkın bilmesi gereken konuların bunlar olduğunu belirtmiş, ancak bu bilgilerin ancak kalkınmış Avrupa devletlerinde geçerli olduğunu, Osmanlı gibi geri kalan ülkelerde serbest iktisat düşüncesinin uygun olmadığını ve liberal düşüncesinin Osmanlı toplumunu çöküşe sürüklediğini vurgulamıştır (Berkes, 1975: 338). Bir ekonomide sanayi ve ticaretin gelişmesinin barış zamanlarında fazla olmasına bağlı olduğunu ancak Osmanlı'nın barış içerisinde geçirdiği senelerin az olması nedeniyle iki sektörde de geri kaldığını vurgulamış, sanayi ve ticaretin gelişmesi için barış devrelerin uzatılmasını önermiştir (Fındıkoğlu, 1946: 27). *Hall u Ukad* (Ahmet Mithat, 1307: 1-196) adlı dördüncü iktisat kitabında Sully ve Colbert gibi Fransız merkantilist iktisatçıları övmesi Ahmet Mithat'ın iktisadi düşüncesinin Merkantilist düşünce doğrultusunda şekillendiğini göstermektedir (Sayar, 2000: 388). Osmanlı Devleti için önerdiği iktisadi önerileri devletin yerli sanayiye koruması doğrultusunda olmuştur (Sayar, 2000: 382). Osmanlı Devleti'nin temel sorununun siyasi olmanın ziyade iktisadi olduğunu ifade etmiş ve bu doğrultuda iktisadi sorunlara çözümler üretmeye çalışmıştır. Ülkenin iktisadi zihniyetini değiştirmeye çalışmış ve memur algısı yerine teşebbüs-i şahsiyle çalışma düşüncesini aşılama çalışmıştır (Genç-Özgür, 2011: XXXI). Bu doğrultuda 1880'de ikinci kitabı *Sevda-yı Say u Amel'i* yayımlamıştır (Ahmet Mithat, 1296b: 1-78). Çalışmayı teşvik ederken bunun iş bölümü doğrultusunda olmasını vurgulayan *Teşrik-i Mesai ve Taksimi Mesai* başlıklı kitabı da aynı sene içerisinde çıkartmıştır (Ahmet Mithat, 1296c: 82-133).

Dönemine etkisi fazla olan önemli iktisat düşünülerinden Ohannes Efendi'nin kitabı *Mebadi-i İlm-i Servet* 1881'de çıkmıştır (Sayar, 1987: 419). Tercüme Odası'nda memur hayatına başlayan Ohannes Efendi Mülkiye Mektebi'nde iktisat ve usul-i idare dersleri vermiştir (Gövsa, 1936: 1409). Sakızlı Ohannes'in kitabı Mardin tarafından Say'ın fikirlerini tekrarı olarak görülmüş ve iktisadi fikirleri Klasik iktisat düşüncesi doğrultusunda şekillenmiştir (Mardin, 1990: 74). Ohannes Efendi hem kitabında hem de Mekteb-i Mülkiye'deki derslerinde klasik iktisat düşüncesini savunmaktaydı (Sayar, 2015: 974). Klasik iktisat düşüncesinin Smith-Ricardo-Say çizgisinin koyu temsilcisi olarak iktisadi anlayışını oluşturmuştur (Sayar, 2000: 371). Kitabını yazarken döneminde modern sayılan Bastiat, Beudrillart ve J. Garnier gibi savunucuların fikirlerinden yararlanmıştır (Mardin, 1990: 76). Ohannes'in kitabı döneminde göre giriş seviyesinde iyi bir iktisadi doktrin kitabıdır (Sayar, 2000: 360). Osmanlı Devleti'nde ticaretin geri kalmasının nedeni olarak lonca teşkilatı ve gedik yöntemiyle oluşan tekel sistemini

göstermiş ve bu kurumlara karşı çıkararak ticaret düzenin serbest iktisat düşüncesi doğrultusunda olmasını savunmuştur (Genç-Özgür, 2011: XXXVII). Sanayileşmenin girişim özgürlüğünün olmasıyla gerçekleşeceğini, özgürlük sayesinde insanların iktisadi girişimlerde gayret gösterdiğini belirtmiş ve iktisadi kalkınma için üretim ve ticarete serbestliği savunmuştur (Dığıroğlu-Genç-Özgür, 2015: 34). Devletin iktisadi girişimlerine karşı çıkmış, sanayinin ilerletilmesinde herhangi bir vazifesinin olmadığını dile getirmiştir. İktisadi girişime devletin karışmasının verimi düşürdüğünü ve maliyetin yüksek olduğunu belirtmiştir (Dığıroğlu-Genç-Özgür, 2015: 39). İktisadi geri ülkelerde yerli sanayinin oluşturulması için korumacılık düşüncesine karşı çıkmış ve İspanya ve Portekiz'de uygulanan koruma politikaların başarısızlığını örnek vermiştir (Dığıroğlu, Genç-Özgür, 2015: 45).

Münif Paşa 1861'de *Ceride-i Havadis*'te başyazar olarak yazılar yazmaya başlamış ve 1864'te günlük çıkan Ruzname-i *Ceride-i Havadis*'in yönetimini üstlenmiştir (Tanpınar, 2013:185). Gazetede *İdare-i Mülkiye ve Sinaat ve Ticaretin Mahiyetine ve Bunların Tesir ve Menfaatine Dair* (Budak, 2004:31) üst başlığıyla iktisadi konulara değinmiştir (Fındıkoğlu, 1946:20). 1862'de *Mecmua-ı Fünun'u* yayımlamış ve dergide iktisadi kavramlar hakkında ansiklopedist tarzında bilgiler veren makalelerin yazılmasını sağlamıştır (Erginöz, 2008: 186-192). Aynı zamanda 1880'de açılan Mekteb-i Hukuk'ta ilmi servet dersini okutmuştur (Sayar, 2000: 316). Bu okulda verdiği ders notlarını 1886'da *İlm-i Servet* adıyla neşretmiştir (Sayar, 2000: 315). *İlm-i Servet* adlı kitabı hem yazma hem de matbu yayımlanmıştır (Genç-Özgür, 2011: XXVI). Yazma nüshası 61 sayfa iken matbu nüshası ise 176 sayfadan oluşmaktadır (Budak, 2004: 428). Matbu nüshasında yer alan konular servet, değer, say u amel, taksim-i amel, sermaye, teknoloji, sanayi serbestliği, ticaret, serbest ticaret, gümrük, meskukat, mülkiyet, servetin bölüşümü, arazi bölüşümü, irad, vergi, borçlanma ve nüfus gibi başlıklar altında sınıflandırmıştır (Doğan, 1991: 89). Münif Paşa kitabını yazarken Batılı özellikle Fransızca kaynaklardan istifade etmiş ancak ülkenin iktisadi ve toplumsal özelliklerini dikkate aldığı kitabında vurgulamıştır. Bu eserin tercüme değil telif eser olduğunu göstermektedir (Genç-Özgür, 2011: XXVI). Stuart Mill, Malthus, Ricardo, A. Smith'in düşüncelerinden etkilenmiştir (Sayar, 2000: 321). Kitabın giriş sayfasında ilmin yeni bir ilim olmasına karşın toplum ve insan hayatı için önemli olduğunu vurgulamıştır (Budak, 2004: 433). Serbest ticaret sisteminin iş bölümünü sağlayarak sanayide ilerlemenin gerçekleştiğini ve bunun da serbest ticaretin genişlemesine neden olduğunu belirtmiştir. Ayrıca uluslararası uzmanlaşma doğrultusunda ürünlere kolay ve ucuz ulaşıldığını ifade etmiştir (İnceoğlu, 2005: 253-254). Münif Paşa'nın iktisadi anlayışı iktisadi hürriyetçilik bakış açısıyla şekillenmiş ve özel mülkiyeti, teşebbüs-i şahsi ve piyasa mekanizmasını benimsemiştir (Sayar, 2000: 319).

3. İlm-i Servet Adlı Kitabının İçeriği

Ahmet İhsan *İlm-i Servet* kitabını 1891'de yayımlamıştır. İncelenen kitabın kapak sayfasında 1309 (1893) ibaresi varken iç kapak sayfasında 1307 (1891) sene ibaresi gözükmektedir. Eldeki nüshanın ya ikinci baskısı olduğunu ya da Ahmet İhsan'ın, gazetede tefrika edildiği tarihi düşünerek ilk baskının kapak iç sayfasına 1307 sene ibaresini koyduğu ihtimalini getirmektedir. Kitap önce tefrika olarak 1891 Eylül'ünde *derginin* 26. sayısında yayımlanmıştır. 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 43, 44, 46 ve 47. sayılarında kitabın tamamı tefrika edilmiştir. Ahmet İhsan, kapak iç sayfasında kitabın Avrupa'da iktisat ilminin en birincilerin yazdığı iktisat kitaplarının tetkik edilmesiyle yazıldığını ifade etmiş, eserin servetin kazanılması ve refahın temin edilmesinde ekonomi ilminin kurallarını açıklayan kitap olduğunu belirtmiştir. Kitapta kimden etkilendiğini belirtmemesine karşın bazı konuları açıklarken Adam Smith, Nassau

William Senior, Hart, Sirjun Hersel ve Jenuvezi adlı iktisatçıların isimlerini zikretmiştir. Kitabın iktisat ilmi açısından giriş mahiyetinde olduğunu açıklamış, değinilen konuları ayrıntılı şekilde öğrenmek isteyenlerin konuları detaylı anlatan diğer iktisat kitaplarına başvurulabileceğini belirtmiştir.

Kapak iç sayfasındaki ilm-i servet üst başlığının altında vesait-i servet, usul-i iktisab-ı refah, semere-i sa'y u amel, sermaye, istihsal-ı servet, isti'mal, servet, taksim-i servet ve tekalif ibareleriyle kitapta hangi konulardan bahsedeceğini belirtmiştir. *İlm-i Servet* kitabının sayfa sayısı 120 olup dokuz bölümden oluşmaktadır. Bölümleri açıklarken 57 alt başlık kullanmıştır. Birinci bölümde ilm-i servetin tanımı, ikinci bölümde fayda, üçüncü bölümde istihsal-i servet, dördüncü bölümde taksim-i amel, beşinci bölümde sermaye, altıncı bölümde tevzi-i servet, yedinci bölümde ücret, sekizinci bölümde mübadele ve dokuzuncu bölümde ise para konularına değinmiştir. İlm-i Servet'in dilinin sade ve basit olması ve kitabın öncelikle *Servet-i Fünun*'da yayımlanması nedeniyle Ahmet İhsan'ın amacının iktisat ilmini halka öğretmek olduğu anlaşılmaktadır. İçeriğindeki konuları açıklarken verdiği örnekler halkın günlük yaşamında karşılaştığı veya halkın tahayyül edebileceği olaylardan oluşmuştur. *Servet-i Fünun*, düşünce dergisi olarak döneminde Avrupa'daki bilim ve teknik bilgileri okurlarına vermeyi amaçlamıştır. Ahmet İhsan'ın amacının ekonomi ilmini okurlarına öğretmek ve ilmin yaygınlaşmasını sağlamak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.

Ahmet İhsan öncelikle ilm-i servetin tanımını yapmış ve ilm-i serveti halkın fakirliğini ortadan kaldıracak bir çare olarak göstermiştir.

'İlm-i servet, servet-i milletten bahs ile sair milletlerden ziyade zengin ve müterakki bir millet vücuda getirmek için lazım gelen esbabı taharri eder. Maksadı fukaranın adedini tenkiz eylemek ve her bir ferdi sa'y u gayrete sevk ile sa'y mukabilinde kesb-i istihkak ettiği ücreti muntazaman tediye ettirmekdir. Ulum-ı saire de bu maksadın husulüne saidir' (Ahmet İhsan, 1309: 3).

İlm-i servetin doğrudan servetten bahseden ilim olduğunu belirten Ahmet İhsan, servetin nelerden ibaret olduğunu, elde edilen servetin nasıl harcanması yolunda olması ve servetin çoğaltılması için ne gibi teşebbüslere girişilmesini öğrettiğini açıklamış ve ilm-i servetin paradan bahseden bir ilim olduğu görüşünün yanlış olduğunu vurgulamıştır. Ülkede fazilet ve saygınlığın servete tercih edildiğini, birçok kimsenin saygınlık kazanmak için parasını akrabası ve dostları uğruna harcadığını ancak parasını biriktirenlerin servet sahibi olup zenginleşeceğini ifade etmiştir (Ahmet İhsan; 1309: 5).

İlm-i serveti okumayanların bazı yanlış fikirler içerisinde olacağını belirten Ahmet İhsan, bu kişilerin ilim ve fennin aleyhinde oldukları gibi ilm-i servet'e de itimat göstermediklerini ifade etmiştir. İlm-i servetin öğrenilmesiyle öncelikle yanlış itikatların ortadan kalkacağını vurgulamıştır. Merhamet duygusuyla birçok kişinin sadaka isteyenlere verdiği sadakayla ne gibi yanlış sonuçlara yol açtıklarından habersiz olduklarını ve bu hareketle de kendilerinin takdir edilecek eylem içerisinde olduklarını sandıklarını ifade etmiştir. Ancak bu eylemle fakirlerin artmasına teşvik edildiğine dikkat etmediklerini ve bu gibi merhamet tavırların toplumda tembellik ve rehabetin çoğalmasına neden olduğunu aktarmıştır. Ancak ilm-i servetin fakirlere sadaka vermek yerine işlerini sağlamak için say u gayrete sevk ederek onları sefaletten kurtardığını ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 6-7). İlm-i servetin zenginliğin yolunu gösterdiği zaman halkın parasını ne cimriler gibi saklayacağını ne de müsrifler gibi harcayacağını belirtmiş ve ilm-i servetin hayırlı işleri men etmediğini, herkesin akraba ve dostuna yardım edebileceğini, topluma yönelik hastane ve kütüphane gibi çeşitli bayındırlık hizmetlerinde bulunabileceğini ve eğitimin gelişmesi için mektepler açabileceğini ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 7-8).

Servetin artırılması için öncelikle dikkat edilmesi gereken birinci maddenin serbest mübadele olduğuna dikkat çeken Ahmet İhsan, iktisadi anlamda kalkınmış ülkelerde ticaretin tamamen serbest ortamda yürütüldüğünü ve bu ülkelerde ticareti engelleyen hiçbir kuralın olmadığını dile getirmiştir. Ticareti engelleyen vergi alımının servetin çoğaltılmasına engel oluşturacağını vurgulamış ve Adam Smith'in bir asır önce yazdığı bu ilkenin kalkınmış ülkelerde önemli bir iktisadi prensip olarak uygulandığını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 9)

Servetin yanlış telakkilerle tanımladığını belirten Ahmet İhsan, halkın çoğunluğun serveti nasıl gördüğünü şu şekilde ifade etmiştir:

'Beyn-el avam servet! Akçe, gümüş ve altın gibi zikymet eşyadan ibaret ad olunduğundan zengin denilmek lazım gelecek adamın altın ve gümüş torbalarıyla memlu büyükçe bir kasaya malik olması lazım gelir. Bu hakikat halden pek ba'iddir. Ehl-i servet yed-i tasarruflarında pek az akçeye maliktirler. Bankerler indinde büyük bir itibara sahiptirler. İtibar için şimdilik deriz ki bankerler indinde imzasının mabkul ve mu'teber tutulmasıdır. Bir de denilir ki servet araziye malikiyet iledir. Araziye malikiyet zenginlik olacak olursa Avrupa kıtası kadar cesim bir ülkesi olan Sibiryaya sahip Rusya devletinin bugünkü günde düvel-i muazzemenin cümlesinden zengin olması icab ederdi. Binaenaleyh arazide servet değildir' (Ahmet İhsan, 1309: 11-12).

Amerika Devleti'nde arazilerin verimli olmasına karşın yerli halkın zengin olmadığını ve bunun nedenin ise doğada bulunan eşyaları servet haline dönüştürememelerinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Hollandalıların bataklık arazileri verimli hale dönüştürerek zengin olduğunu belirtmiş ve bunun nedenini ise doğada bulunan kabiliyeti say u gayretle ortaya çıkartması olarak göstermiştir. Servetin emekten ibaret olduğunu ve emek sayesinde arazinin yeteneği ve madenlerden istifade edileceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 12-13).

Ahmet İhsan, Senior'a atıf yaparak servetin tanımını şu şekilde açıklamıştır: *"Servet sözüyle o eşya murad olunur ki onlar hem kabil-i nakl, hem kemiyeten mahdud ve doğrudan doğruya veyahut bilvasıta mahzuziyyeti mucib ve nafiadır"*. Ahmet İhsan'a göre servet nakledilebilir, nicel anlamda sınırlı ve faydalı olmalıdır (Ahmet İhsan, 1309: 13-18).

Ahmet İhsan, sonra fayda konusuna değinmiş ve ihtiyaçların çeşitli olduğunu, ihtiyaçları sadece bir çeşitle karşılamadığını ve çeşitli mallardan birer miktar kullandıklarını belirtmiştir. Örneğin beslenme ihtiyacını sadece pilav, yumurta ve ekmele gidermediğini biraz ekmek biraz yumurta biraz pilav biraz da tatlıyla ilave edip karşıladığını ifade etmiştir. İnsanların ihtiyaçlarının çeşitli ve farklı olduğunu ve ihtiyaçları başka eşyalarla karşılamak isteyeceğini aktarmış ve Senior'un buna tenevvü' kanunu dediğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 18-20)

Ahmet İhsan, insanın ihtiyaçlarının sonsuz olduğunu ve bir ihtiyacın giderildikten sonra başka ihtiyaçların doğacağını şu şekilde açıklamıştır.

"Karnı acıkan bir adamın edeceği taamda mevad-ı karboniye, azotiye, nişaiyyenin cümlesinden birer miktar bulunmayacak olursa kaide-i hıfz-ı sıhiyye tevfi-k-i hareket etmediği bedidardır. Karnını tamamen doyuran adamın düşüneceği şey ise güzel elbise giymektir. Bu da olursa sakın olmak için bir haneye lüzum görülür. Ufak bir oda bu ihtiyacı def'-i kafi ise de servet artıkça hanesi de büyültmek ve eşya-yı nefise ile tezyin etmek arzu eder. Birbirini müteakib-i ihtiyacat beşer muntazaman evvela hava saniyen me'kulat, salisen mesakin, rabian huzuzat, hamisen müzeyyenat olarak meydana çıkar" (Ahmet İhsan, 1309: 20-21).

Ahmet İhsan, ihtiyaçların çeşitli ve sonsuz olmasının serveti oluşturduğunu ve servet arttıkça ihtiyaçların da çeşitlenerek çoğaldığını ifade etmiştir. Eğer ihtiyaçlar çeşitli ve sonsuz olmasaydı birçok sanatkarın iflas edeceğini, fabrikaların kapanacağını dile getirmiştir. İhtiyaçları karşılamak için gerçekleştirilecek üretimle sanayi ocakların işletileceğini, işsizliğin azalacağını ve işçilerin gayret içerisinde iş arayacağını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 21-22).

Ahmet İhsan, bir eşyanın faydalı olması için ihtiyaç gösterdiği esnada bulunmasına ve malın ihtiyaca göre fazla olmamasına bağlı olduğunu belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 22-23). İnsanların hangi malların kendisine ihtiyacı olduğunu bilerek bu doğrultuda ihtiyaç nispetinde emek etmesi gerektiğini ifade etmiştir. İhtiyaç nispetinde fazla üretiminin yapılmasının ziyan olduğunu dile getirmiş ve ikinci olarak ihtiyaçların az çalışmakla elde etmek için çabalamak gerektiğini belirtmiş yani emeğin veriminin artırılmasını istemiştir (Ahmet İhsan, 1309: 23-24).

Ahmet İhsan, servetten istifadenin gerekli olduğu zamanlarda tüketilmesi ve sahip olunan eşyadan istifadesinin artırılması gerektiğini eğer bir eşya elden ele dolaşırsa faydalı hale geleceğini ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 25-26). Tüketimde geleceği düşünerek tüketilmesi gerektiğini yoksa ileride bundan mahrum kalınacağını belirtmiştir. Harcamaların azaltılmasıyla yarar sağlayacak birikimlerin sağlanacağını ve zamanla malların faydasının artırılmasını istemiştir (Ahmet İhsan, 1309: 26-27).

Ahmet İhsan, ticaretin gelişmesi için insanların fazla miktarda harcama yapmasını savunanlara karşı çıkmıştır. Hiçbir zenginin harcamakla ticaret ve genel servetin artmayacağını bunun aksine parasını banka gibi yerlerde muhafaza ederek ya da sanayi, ticaret ve ziraata ikraz ederek kazançlarını artıracaklarını ve sektörlerin de tasarruftan istifade edeceğini vurgulamıştır. Kazançlarıyla demiryolu piyango bileti alırlarsa yine servetin artacağını belirtmiş ve insanların servetlerini altın ve gümüş şeklinde saklamalarıyla istifadenin sağlanamayacağını ifade etmiştir. İnsanların sermayelerini şimendifer hisselerine yatırmasıyla bundan sanayinin istifade edeceğini ve gelişeceğini belirtmiştir. İnsanların balolardan mı yoksa şimendiferlerden mi fayda göreceğini sorusunu soran Ahmet İhsan, balo harcamaların geçici olduğunu ama şimendifer harcamaların nakliye ücretini düşürdüğünü, seyahati kolaylaştırdığını, az maliyetle ürünleri naklettiğini ve tarımsal aletlerini kolay şekilde tarımsal alanlara naklettiğini aktarmıştır. Paranın altın olarak saklanması ya da kılık kıyafet ve süs gibi eşyalara harcanmasının servet olmadığını belirten Ahmet İhsan, servetin üretim için harcanmasını istemiş, uygun harcamanın bu olduğunu vurgulamıştır (Ahmet İhsan, 1309: 27-31).

Ahmet İhsan, servetin üretimi için arz, emek ve sermaye olarak üç faktöre ihtiyacı olduğunu belirtmiş ve ihtiyaçların birçoğunun kaynağının arz olduğunu belirtmiş ve arzdan istifadenin ise emekle ortaya çıkarılacağını vurgulamıştır. İğnenin üretilmesi için bile bakır ve çinkoya gereksinim duyulduğunu bunun da arzdan çıktığını belirtmiş ve servetin oluşmasından arzın tek başına yerine getirilemeyeceğini ifade etmiş ve arzdan istifade edilmesi için çalışmaya gereksinim duyduğunu vurgulamıştır. Bir ülkenin zenginliğinin eşyaların üretiminde say u gayret edilmesine bağlı olduğunu belirtmiş ve bunu kanıtlamak için şu örneği vermiştir.

"Arz ettiğimiz veçhile Amerika-yı şimali ziraat, ticaret, madence ve sair her bir hususda zengin bir mevki' olduğu halde keşfinden mukaddemki akvamı olan hindliler niçin bunlardan istifade edememişlerdir? Mademki servetin rüknü yukarıda zikrettiğiniz eşyadır. Onların da zengin bir kavim olması lazım gelmez miydi? Zira vesait-i mezkureye say u amellerini zamm ederek istihsal etmediler. Oraya hicret ile milleti teşkil eden Avrupa muhacirini ise self-ez zikr vesaiti say u gayret ve himmetlerini ilave ederek dünyanın en zengin bir kavmi olmuşlardır. Şu misaller isbat eder ki servetin bir rüknü de say u ameldir" (Ahmet İhsan, 1309: 32-36)

Ahmet İhsan, servetin çoğaltılması için arz ve emeğin yanında önemli diğer bir unsurunda sermaye olduğunu belirtmiş ve sermayenin girişimcinin teşebbüslerine kolaylık vereceğini ifade etmiştir. Sermayenin sadece para olmadığını, üretim sürecinde kullanılan makinaların sermaye olduğunu ve paranın ise bunların temin edilmesinde araç olduğunu vurgulamıştır. Üretimin gerçekleşmesi için sermayenin önce tedarik edilmesi gerektiğini belirtmiş ve sermayenin tedarik edilmediğinde üretim için gerekli tohum, edevat ve diğer üretim araçlarının tedarikinin imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Servetin üretiminde gerekli unsurlar sıralamaya tabi tutulsa önceliği arz ve emeğe vermiş ve sermayeyi ise ikinci sırada göstermiştir (Ahmet İhsan, 1309: 36-38).

Ahmet İhsan, emekten fazla istifade etmek için uygun vakit, yer ve yöntemle çalışmak gerektiğini vurgulamıştır (Ahmet İhsan, 1309: 38-39). Emekten fazla istifade etmek için ülkenin yeteneği olan sektörlerle kanalize edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İhtiyacı olan ürünlerin ticaretle dışarıdan ucuza elde edilmesini münasip görmüş ve hükümetlerin ticareti serbest hale getirilmesini istemiştir. İnsanların ticaretle ihtiyacı olan ürünü ucuz almasıyla emeği uzman olduğu sektöre kanalize edeceğini ve bundan istifadesinin artacağını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 39-42). Emeğin verimini artırmak için uygun yöntemle icra etmesi ve gelişen son yöntemleri kullanması gerektiğini vurgulamıştır. Bilgi seviyesini artırmasını ve bunun için de öncelikle eğitime sonra ise iş bölümüne önem vermesini talep etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 42-43).

Ahmet İhsan, emekle çalışan kişinin fenni bilgilere gereksinim duyduğunu ve eylemlerini ise fen doğrultusunda gerçekleştirmesini önermiştir. İnsanoğlunun fen sayesinde buhar kuvvetini icat etmesiyle iktisadi girişimlerin kolaylaştığını ve makine gücünden istifade ederek üretimin az maliyetle elde edildiğini vurgulamıştır. Fen sayesinde birçok maddenin icat edilerek insanoğlunun meşakkatten kurtarıldığını aktarmıştır (Ahmet İhsan, 1309: 43-45).

Ahmet İhsan, dördüncü bölümde iş bölümüne değinmiştir. İş bölümü işin görülmesinde işlerin taksim edilerek amelenin işin sadece bir kısmını icra etmesi olarak tanımlamıştır.

"İ'mal bir mahalde icra olunduğu halde birçok taksimata münkasımdır. Şu hal bilcümle memalik-i mütemeddine de ve bir dereceye kadar vahşetten kurtarılmış akvamda müşahede olunur. Her kasabada kasab, ekmeğeç, dülger ayrı adamlardır. Taksim-i a'mal aile halkına kadar tamim eder. Zevç çalışır zürra' eder ağaç keser, zevce yemek pişirir eve bakar, nesc eder erkek çocuklar avcılık ve çobanlık eder kızlar süd sağlamak ve saire ile iştigal eyler" (Ahmet İhsan, 1309: 45-46).

İş bölümünün eskiden beri sanayide uygulandığını belirten Ahmet İhsan bu çağda iş bölümünün her sektöre yayıldığını belirtmiştir. Her şehir ve kasabada çeşitli zanaat kolları olduğu gibi ve her bölgenin kendine mahsus zanaatı olduğunu bir bölgede pamuk diğer bölgede yün başka bölgede ise ketenin dokunduğunu aktarmıştır. Üretimin fabrikada müdür, şube müdürü, makineci, ateşçi, arabacı gibi işçiler arasında taksim olunarak gerçekleştiğini ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 46). İş bölümünün gerçekleşmesiyle üretimin fazla olacağını ve işin defalarca yapılması nedeniyle kişinin o işte uzmanlaşacağını belirtmiştir. Ustanın işin tüm kısımlarını kendisi yapmaya giriştiğinden hem fazla üretim gerçekleştiremeyeceğini hem de ürünün kaliteli olmayacağını aktarmıştır (Ahmet İhsan, 1309: 47-48). İş bölümü neticesinde üretimin sade, hızlı, çok ve kaliteli gerçekleşeceğini ve aynı zamanda maliyetin düşeceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 49).

Ahmet İhsan, iş bölümünü açıklarken alt bölümde Adam Smith'in iş bölümü görüşlerine değinmiş ve Adam Smith'in iş bölümü sonucunda gerçekleşeceği dediği üç faydayı şu şekilde aktarmıştır.

"Adam Smith'in kavlince taksim-i a'maldan üç suretle istifade olunur. Evvela: bilhassa her amilin istidadi ve maharetini tezyid eder. Saniyen: bir işten diğer işin imaline geçileceği vakit ziya-ı zaruri olan zamanın mahvını men' eder. Salisen: sanayiın terakkisine ve az say ile çok istifadeye hadim makineler ihdasına sebep olur" (Ahmet İhsan, 1309: 49-50).

Ahmet İhsan, işlerin iş bölümüyle yapılması sonucu hizmetlerin artacağını belirtmiş ve bir kişinin yapacağı işi yirmi kişi yapmaya kalkışırsa 19 kişinin yapacağı meşguliyetin gereksiz olduğunu ifade etmiştir. Mesela yirmi kişinin postaya göndereceği mektubu kendileri götürmeye kalkıştığında herkesin ayrı ayrı bunu postaneye götürceğini ancak içlerinden biri bunu yaparsa diğer 19 kişinin zamandan tasarruf edeceğini ve farklı işleri gerçekleştireceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 53-54). İş bölümü sonucu gerçekleşen teksir-i sevrin üretimi çoğalttığını aktarmış ve eskiden kitaba ulaşmanın zor ve maliyetli olmasına karşın matbaanın icadıyla kitapların ucuzladığını ve herkesin kolaylıkla tedarik ettiğini ifade etmiştir. Günlük hayatta kullanılan masa, sandalye, tabak ve bardak gibi eşyaların makinelerden üretilmesi nedeniyle bunların az maliyetle çok miktarda üretildiğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 55-56).

Ahmet İhsan, iş bölümü neticesinde herkesin yeteneğine göre üretim yapabileceğini ve kuvvetlilerin demirci, akıllıların saatçi ve dirayetsizlerin taş kırıcı olacağını ifade etmiştir. Bir mesleğin benimsenmesinde yeteneğin önemli olması nedeniyle çocuğun ilk eğitimini almasından sonra tayin edeceği meslek için bir süre serbest bırakılması gerektiğini vurgulamıştır. Çocuğun kabiliyeti olduğu zanaata sevk edilmesi gerektiğini ve arzu ettiği mesleğe sevk edildiğinden say u gayretinin yararlı olacağını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 56-57). Üretimin uygun bölgede imal edilmesinin iş bölümü doğrultusunda gerçekleştirileceğini ve bir bölgede iş bölümü ve serbest ticaret ne kadar fazla yayılırsa o bölgede üretimin çoğalacağını ve iktisadi refahın yaşanacağını ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 57-59).

Ahmet İhsan, iş bölümünün faydasına değindikten sonra iki noktada sakınca olduğunu belirtmiştir. Bunları insan yeteneğinin sınırlaması yani her zaman işin bir kısmını yapan kabiliyet olarak diğer üretim aşamalarını yapamayacak duruma gelmesi ile düzenli olarak zanaatın bir kısmını yapan kişinin o zanaatı tamamını icra edememesi olarak açıklamıştır (Ahmet İhsan, 1309: 62-64).

Ahmet İhsan, bir kişinin günlük tüketimi için ayırdığı paranın sermaye olmadığını ve bunun servet sayılmasına rağmen başka servetin yaratılmasında kullanılmadığından serveti husule getiremeyeceğini ifade etmiş ve zanaatla uğraşan kişinin gerek akçesi gerekse zahiresi sermaye olarak addedildiğini belirtmiştir. Bir kişinin sermaye ile elde ettiği üretim aracının kullanılmasıyla üretimde maliyetin azaldığını ve az maliyetle birçok fayda elde ettiğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 65-66).

Ahmet İhsan, sonra sabit ile değişken sermayenin aralarındaki farka değinir. Sabit sermayenin fabrika, makine, alet, demiryolu, liman ve araba gibi uzun süre kullanılan ve çalışmanın verimini artıran üretim araçları olduğunu açıklamıştır. Değişken sermayeyi ise uzun süre kullanılmayan yiyecek, elbise ve yakacak gibi eşyalardan ibaret olduğunu ve değişen sermayenin bir iki senede yenilendiğini belirtmiştir. Bazı sermayenin sabit mi değişken mi olduğunun ayırt edilmesinin zor ve ölçüsünün zaman meselesi olduğunu belirtmiş ve sermaye uzun süre kullanılıyorsa sabit kısa sürede yinelenirse değişken sermaye olduğunu ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 66-68).

Ahmet İhsan, sermayenin ihtiyaçlardan sakınarak tasarruf edilmesi sonucu elde edildiğini aktarmıştır. Serveti üretime kanalize ederek sermayenin oluşacağını belirtmiştir. Servetin çoğaltılmasından kullanılan her şeyi sermaye olarak göstermiş ve paranın sadece mübadele aracı olduğunu belirtmiştir. İnsanın tüketimden duyacağı

zevkten mahrum edilmesine tasarruf diyen Ahmet İhsan, harcamanın azaltılmasıyla tasarrufun çoğalacağını vurgulamıştır (Ahmet İhsan, 1309: 68-70).

Ahmet İhsan, sermayenin kullanılmasında dikkat edilecek iki noktanın olduğunu bunlardan birincisinin miktarı ikincisinin de sürenin belirlenmesi olduğunu belirtmiştir. Üretim kapasitesine göre sermayenin tedarik edilmesinde kazancın hızlı elde edilmesi için işin süresinin dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bağcılıkta üretim için harcanan sermayenin geri dönüşünün uzun sürede elde edildiğini belirtmiş ve bu nedenle hangi zanaat olursa olsun sermayenin miktarı ve zamanına dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Güç koşullarla gerçekleşecek üretimde sermayenin fazla olmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 70-72).

Ahmet İhsan, sonra servetin bölüşümüne değinir. Bir zanaatın işlenmesi için arz, emek ve sermayeye gereksinim olduğunu ve üç unsurun tek kişide olmaması nedeniyle girişimcinin elde ettiği kazancın sadece girişimciye ait olmadığını üretim sürecinde kullanılan miktar kadar arzın, emeğin ve sermayenin de hakkı olduğunu belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 74-75). Emeğin payına ücret, arzınkıne irad ve sermayeninkine ise faiz dendiğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 73). Üretimdeki kazançtan devletin de istifade ettiğini ve devletin aldığı paya ise vergi dendiğini ifade etmiştir. Üretimde elde edilen kazancın ücret, irad, faiz ve vergi olarak bölüşüldüğünü belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 76).

Ahmet İhsan, ücret konusuna ayrı bölümde ayrıntılı olarak değinir. Ücretin amelenin çalışmasına karşılık aldığı bedel olarak tanımlayan Ahmet İhsan işçiye bedelin, günlük, haftalık ve aylık verildiğini ifade etmiş ve modern dönemde ücretin nakdi ödendiğini ve işveren bu miktarı elde edeceği kazançta göre belirlediğini aktarmıştır (Ahmet İhsan, 1309: 83-85).

Ahmet İhsan, ücretin güncel hayatta aldığı ürünler karşısındaki değerine göre değiştiğini belirtmiş ve ücretin değişmemesine karşın ürün fiyatının artması karşısında ücretin reel değerinin azaldığını ifade etmiştir. Önceleri aldığı ücretle temel geçim ihtiyaçlarını karşılayıp fazlasıyla zorunlu olmayan harcamalardan bulunmasına karşın zahire ve pamuk gibi zorunlu ihtiyaçların fiyatının artması nedeniyle önceki gibi geçinemediklerini vurgulamıştır. Buna karşın emtia fiyatları düşerse de ücretin nominal değeri değişmese de reel değerinin artacağını belirtmiş, ücretin nominal değerini %25 artış gerçekleşmesine karşılık emtia fiyatın artışı %25 artarsa bu artıştan işçilerin fayda elde edemeyeceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 85-86).

Ahmet İhsan, üretimde girdi olan emeğin verimli hale getirerek ürünün ucuz üretilmesiyle ihtiyaç sahiplerinin ürünü ucuz ve fazla miktarda sahip olacaklarını belirtmiştir. Tüm ürünlerin az emek sarfıyla fazla üretilmesiyle herkesin ihtiyacı olduğu üründen fazla istifade edeceğini ifade etmiştir. Bu nedenle ücretin artışının eşyaların ucuz elde edilmesiyle gerçekleşeceğini vurgulamış ve ürünün fiyatının artmasıyla hem tüccarın hem de tüketicinin bundan istifade etmediğini ancak ürünün ucuz satılmasıyla bundan istifade edeceğini belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 86-88).

Ahmet İhsan, işçiler arasında ücret miktarının farklı olduğunu ve farkın nedeninin ise işçilerin kabiliyeti olduğunu belirtmiş ve insanın yaratılış itibarıyla eşit doğduğunu ancak bazılarının kuvvetli ve sağlam bazılarının zayıf ve çürük bazılarının akli olarak kabiliyetli bazılarının ise olmadığını ifade etmiştir. Ücretin belirlenmesinde işçilerin yeteneği yanında arz ve talep miktarının da etkisi olduğunu açıklamış ve malın arzı az talebi fazla olduğundan sektörde işçiyi gereksinim duyulduğunu ve işçi miktarı da az ise sektörde işçi ücretlerin artacağını belirtmiştir. Bir eşyaya fazla talep edildiğinde üreten işçilere gereksinim duyulacağını aktarmış ve mesleğe olan talebin fazlalığı azlığının ücretin belirlenmesini etkileyeceğini belirtmiştir. Bir mesleğe işçilerin talep etmesiyle ücretin düşeceğini işi yapan fazla nitelikli işçi yoksa ücretin artacağını dile getirmiştir. Yetenek gerektirmeyen işlere talep fazla olduğundan ücretin düşük olduğunu ancak

yetenek ve eğitim gerektiren mesleklerin ücretinin yüksek olacağını ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 88-93).

Ahmet İhsan, sonra Adam Smith'in bir meslekte ücretin artış ve azalışını ifade ettiği beş nedeni şu şekilde açıklar. 1. Zanaatın inceliği. 2. Zanaatı öğrenmedeki kolaylığı ve maliyeti. 3. Üretimin sürekliliği ve kalıcı olması. 4. İşçiye duyulan güven. 5. İşçinin yeteneği ve kabiliyeti. (Ahmet İhsan, 1309:93-96).

Ahmet İhsan, sekizinci bölümde mübadeleye değinmiş ve servetin üretilmesi için ilk vasıtanın mübadele olduğunu belirtmiştir. İnsanoğlunun ürettiği ürünü ile ihtiyacı duyduğu ürünü mübadele ederek servet sahibi olduğunu ifade etmiş ve insanoğlunun yararlandığı eşyanın fazlalığına rağmen başka eşyaya gereksinim duyduğunu ve bunu da mübadele ile elde ettiğini belirtmiştir. Mübadelenin faydayı çoğalttığını ve insanı zenginleştirdiğini vurgulamıştır. İhtiyacın faydanın şiddetine göre alınmadığını mübadelenin değeri nispetinde olursa faydanın fazlalaşıp servetin artacağını belirtmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 96-99).

Ahmet İhsan, mübadelede önemli unsurun malın değeri olduğunu belirttikten sonra değeri açıklamıştır. İnsanoğlunun mübadelede değeri nispetinde bir ürün elde etmeyi tasarladığını belirtmiştir. Malın kullanım ve mübadele değeri olduğunu bazen malın mübadele değeri az olmasına karşın kullanım değerinin fazla olduğunu dile getirmiştir. Kullanım değerinin ise fayda manasına geldiğini ifade etmiştir. Osmanlı'da fazla hububat üretildiğini buna karşın İngiltere'de fazla maden kömürü üretildiğini İngiltere'nin ihtiyacından fazla olduğu maden kömürünü yani faydalı olan eşyasını lazım olan hububat ile mübadele ederek bundan yarar sağlayacağını ve Osmanlı'nın da bu mübadeleden yarar sağladığını belirtmiştir. Mübadeleyle bir ülkenin faydalı ürünü verip lazım ürünü aldığını ve mübadeleden iki tarafın da kazanç sağladığını ifade etmiştir (Ahmet Mithat, 1309: 99-101)

Ahmet Mithat, değerın malın arz ve talebine bağlı olduğunu belirtmiştir. Ancak talep ve arzın fiyata göre şekillendiğini ve tüketicinin fiyatı yüksek olan maldan az almaya başladığını ve üreticinin ise malın fiyatı düşükse o malı piyasa sürmüyüp birkaç gün beklediğini vurgulamıştır. Bir malın arzı az talebi çoksa fiyatın yüksek olduğunu bilakis arzı çok talebi az ise fiyatın düşük olduğunu belirtmiştir. Arz ve talebin etkisini halkın anlayacağı şekilde güncel konulardan seçen Ahmet İhsan fiyatı şu şekilde açıklamıştır:

"Bir bostancı tarlasından kopardığı sebze küfesiyle pazar yerine geldiği gibi derhal talebin ne raddede olduğunu anlar. Eğer müşteri nadir ve nazlı ise bostancı elindeki malı satmayarak ihtiyacı olduğu diğer eşyayı alamadan avdet tehlikesinden bulunur. Binaenaleyh gösterdiği malın fiyatını biraz kırar yahud kendinden evvel kırmış olacıklarından onlara uyar. Kezalik bu satıcı geldiği zaman müşteriyi ziyade ve arzulu bulursa tabii manzara değişir. Satıcı ile hem sanatı olanlar ellerindeki malın kesretli müşterileri zarfından derhal satın alınacağını görerek vuku bulan talebe göre istifade etmek isterler. Fiyatı yükseltirler. İşte müşterinin derece-i talebi ile satıcının derece-i arzı böylece fiyatı kararlaştırır yani fiyat arz ve talebin netice-i tabiiyesidir. Bu sebepten dolayı mesela bir pazar yerinde bir şey hakkında kararlaştırılan fiyat arzın talebe müsavâtından tahassul etmiştir." (Ahmet İhsan, 1309: 103-107).

Ahmet İhsan, değerın sadece çalışmanın neticesi olmadığını malın değerini sadece çalışma belirleseydi çok emek gerektiren malın değerinin yüksek olması gerektiğini belirtmiştir. Emegın neticesiyle malın faydası artarsa değerinin de artacağını ifade etmiştir. Bazı malların az emekle meydana gelmesine karşın değerinin yüksek olduğunu ve değerın ihtiyaca olan faydanın yüksekliğinin belirlediğini belirtmiştir. Bu nedenle malı

üretmek için gösterilen emek miktarının değeri tek başına oluşturmayacağını ifade etmiştir (Ahmet İhsan, 1309: 107-110).

Ahmet İhsan, paranın üretim nispetindeki malın mübadelesinde yaşanan güçlükleri ortadan kaldırarak mübadeleyi kolaylaştırdığını ifade etmiştir. Her eşyanın para olarak kullanılabilmesini belirtmiş, altın ve gümüşün kullanılmasından önce çiftçiler arasında buğdayın para olarak kullanıldığını ve buğdayın mübadele aracı gördüğünü dile getirmiştir. Para sayesinde mübadele arasındaki sakıncaları ortadan kaldırıldığını belirtmiş, bölünebilir, taşınabilir, saklanabilir ve bozulmaz olması nedeniyle altın ve gümüşün eskiden beri para olarak kullanımının uluslararası arenada kabul gördüğünü ifade etmiştir. Paranın mübadele açısından iki önemli özelliği olduğunu belirtmiş ve ilkinin mübadele aracı olması ikincisinin ise malın değerinin ölçü aracı olmasıdır. Paranın arz ve talep kaidesine göre değerinin değişebileceğini vurgulamıştır (Ahmet Mithat, 1309: 112-116).

4. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıla girerken iktisadi sıkıntıları artmış mali kaynaklarını artırmak ve üretimi geliştirmek için bürokratlar bu sorunlara çözümün geleneksel yöntemlerle olmayacağına kanaat getirdikten sonra Avrupa'daki iktisadi gelişmelere önem vermiştir. Bürokratlar Osmanlı'nın iktisadi gelişmesi için iktisadi gelişmeleri takip etmek için Avrupa'nın çeşitli devletlerine elçi olarak gönderilmiş ve birinci gözle iktisadi gelişmeleri gözlemlemişlerdir. Avrupa'nın gelişmişliğin nedeninin iktisatta yaşanan önemli kazanım neticesinden elde edildiğini gözlemlemiş ve Avrupa'da hakim düşüncenin Osmanlı iktisadi politikalarına da uygulanması için girişimlerde bulunmuştur. 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra devletin iktisadi girişimleri Avrupa iktisat düşüncesi doğrultusunda oluşmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ithal ettiği kurumlardan biri de basın olmuş ve basının gücünden istifade etmek için bürokratlar 1831'de *Takvim-i Vekayi*'yi çıkartmış ve sonra ülkede birçok gazete ve dergi çıkmıştır. Osmanlı'da eğitim kurumlarının gelişmemiş olması nedeniyle basın bir eğitim kurumu gibi hareket etmiş ve halkın eğitilmesi ve kültürel birikimin artmasına yardımcı olan bir yayım politikası geliştirmiş ve modern Avrupa fenlerine basında genişçe verilmiş ve birçok yazı ve kitap tefrikası gerçekleştirilmiştir. Basının işlediği fenlerden biri de iktisat olmuştur. 1860'lardan itibaren gazete ve dergilerin işlediği ve eğitici üslupla verdiği iktisat yazıları ve tefrikalar olmuştur. Osmanlı'da basın eğitim kurumu gibi davranmış ve bu konuda Avrupa'da ortaya çıkan birçok iktisadi kurum ve düşüncüyü halka öğretmeye çalışmıştır.

Osmanlı'da ilk gazetenin yayımlanmasından sonra basının canlanması için otuz yıl beklenilmesine karşın 1860larda basında patlama yaşanmış ve birçok yayım görülmüştür. Çıkan yayımlardan biri de 1891'de Ahmet İhsan (Tokgöz) tarafından çıkarılan *Servet-i Fünun*'dur. İsminden de anlaşıldığı bir fen yayını olan dergi sütunlarında Avrupa'daki her türlü bilimsel ve fenni gelişmesine değinmiş ve birçok makale ve kitap tefrikası yayımlamıştır. Ahmet İhsan, Avrupa'yı yakından takip etmiş ve Avrupa'da yaptığı seyahatler neticesinde Avrupa'nın kalkınmasında iktisadın önemini anlamış ve çıkarttığı dergide iktisatla alakalı birçok yazı neşretmiştir. Avrupa'da hakim olan liberal iktisat düşüncesini geniş halk yığınları tarafından haberdar olması için *İlm-i Servet* başlıklı iktisadi eserin tefrikasını gerçekleştirmiştir.

İlm-i Servet adlı kitabında liberal iktisat düşüncesinin ilkeleri verilmiştir. Avrupa devletleri ve vatandaşlarının ilim sayesinde refaha eriştiğini belirten Ahmet İhsan, bu ilmin öğrenilmesi ve uygulanması sayesinde Osmanlı'nın da refahın görüleceğini vurgulamıştır. Okurların rahat anlaması için kitabın dilini sade tutmuş ve konuları basit anlatımlarla vermiştir. Kitabı, Avrupa'da çıkan liberal iktisat kitapları içeriğine uygun

şekilde tasarlamış ve kitabında ilmin konuları günlük yaşamdaki örneklerle vermiştir. Ahmet İhsan'ın bir dönem Ticaret Mektebi Ali'nde görevli olması, iktisadi konulara ilgisinin ve bilgisinin olduğunu kanıtlamaktadır. Bu doğrultuda dergide çıkan imzasız yazıların bir kısmının onun tarafından yazılmış olma ihtimali yüksektir. Ahmet İhsan, tefrikayı dergide gerçekleştirdikten sonra 1893'te matbaasında kitaplaştırmak üzere neşretmiştir.

Ahmet İhsan, kitabında servet, refah, emek sermaye, üretim araçları, iş bölümü, bölüşüm, üretim sektörleri gibi konulara değinmiş ve bu konuları alt başlıklar halinde işlemiştir. Kitabını liberal iktisat düşüncesi ilkeleri ışığında yazmış ve kitabında başka iktisadi düşünce ve yerli iktisadi düşünce gibi bilgiler ya da konular yer almamıştır. Kitap bir iktisat teori kitabıdır ve kitapta liberal iktisat düşüncesinin ilkeleri işlenmiştir. Ahmet İhsan'ın Fransızcasının iyi olması nedeniyle faydalandığı kitaplar Fransız menşeli olup A. Smith ve N. W Senior gibi önemli iktisatçıların kitapta zikredilmesi Ahmet İhsan'ın tanınmış bu iki iktisatçıdan haberdar olduğunu göstermektedir. Kitap incelenirken Ahmet İhsan'ın gazeteci olarak bilinmesine karşın yeterli iktisadi bilgisinin olduğu da anlaşılmalıdır. Servet-i Fünun'un dönemin önemli yayım organı olması nedeniyle kitabın neşredilmesiyle liberal iktisat düşüncesinin Osmanlı'da geniş okur tarafından okunduğunu ve bilinmeye başlandığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AHMET İHSAN, (1307-1309/1891-1893). *İlm-i Servet*, Dersaadet: Alem Matbaası.
AHMET İHSAN, (1308/1892). *Demiryolları*, Dersaadet: Alem Matbaası.
AHMET MİTHAT, (1296a/1879). *Ekonomi Politik*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası.
AHMET MİTHAT, (1307/1891). *Hall u Ukad*, Dersaadet: Kırkanbar Matbaası.
AHMET MİTHAT, (1296b/1879). *Sevda-yı Sa'y u Amel*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası.
AHMET MİTHAT, (1296c/1879). *Teşrik-i Mesai ve Taksim-i Mesai*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası.
AYDAR, M. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Modern İktisat Düşüncesinin Doğuşu Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki*, İstanbul: Kitabevi.
AYDAR M. (2018). Risale-i Tedbir-i Umran-ı Mülki Adlı Risalede İbn-i Haldun'un iktisadi Düşüncelerinin Yansımaları, *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/3.
BERKES, N. (1975). *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi 2*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
BUDAK, A. (2004). *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, İstanbul: Kitabevi.
CANDEMİR, A.- SEROPYAN V. (1999). *Sahak Abroyan, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
ÇELİK, H. (1994). *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
DOĞAN, İ. (1991). *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma)*, İstanbul: İz Yayıncılık.
DİĞİROĞLU, F.-GENÇ, H.-ÖZGÜR M. E. (2015). *Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 1, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milet Sakızlı Ohannes Efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
DEMİR, K. (2018a). Modern İktisadın Öğretilmesinde Gazetelerin Rolü ve Gazetelerdeki İktisadi Tefrikaları (1860-1870), *A. Ü. İletişim Fakültesi Dergisi*, 30.
DEMİR, K. (2018b). Osmanlı'da Sa'y u Amel Tartışmaları, *Erciyes İletişim Dergisi*, 5/3.
ERĞİNÖZ, G. Ş. (2008). Aylık Türkçe Bilim Dergisi *Mecmua-ı Fünun, Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10/1.

- EBUZZİYA, Z. (1999). Ahmet İhsan Tokgöz (1867-1942), *İA* 2, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- ERCİLASUN, B. (1996). *Ahmet İhsan Tokgöz*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- FINDIKOĞLU, Z. (1948). Türk İktisadi Tefekkür Tarihi ve Mehmet Şerif, *III. Türk Tarih Kongresi Ankara 15-20 Kasım 1943 Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- FINDIKOĞLU, Z. (1946). *İktisat Tedrisatı Tarihçesi*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- GENÇ H.- ÖZGÜR M. E. (2011). *Osmanlı'da Bir Politik İktisat Kitabı Tasarrufat-ı Mülkiye Serendi Arşizen*, İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- GÖVSA, İ. A. (1936). Sakızlı Ohannes Paşa, *Meşhur Adamları Hayatları ve Eserleri* 4, İstanbul.
- İNCEOĞLU, S. (2005). Tanzimat'ta Bir Düşünür ve Bürokrat: Münif Paşa ve İktisat Tasavvuru, *Divan*, 19.
- KOLOĞLU, O. (1999). Ahmet İhsan Tokgöz, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- KÖMÜRÇAN, K. (1946). Ahmet Hilmi Efendi, *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi* 1, İstanbul.
- KILIÇKAYA, D. (2010). Ahmet İhsan'ın Romanları Üzerine Bir Değerlendirme, *S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27.
- KURDAKUL, N. (1997). *Tanzimat Dönemi Basınında Sosyo-Ekonomik Fikir Hareketleri*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- MARDİN Ş. (1990). *Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler II*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (1980). Osmanlılarda İlk Telif İktisat Elyazması, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, 46/1.
- ORMAN, S. (2010). *İktisat Tarih ve Toplum*, İstanbul: Küre Yayınları.
- ÖZDEMİR, Z. (2017). Servet-i Fünun Dergisinde Seyahat Yazıları (1891-1901) ve Ahmet İhsan'ın Suriye Seyahati, *Turkish Studies*, 12/15.
- ÖZKUL, A. S. (2016). *Servet-i Fünun* Mecmuası'nda Yayımlanan Ticaret Mektebi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme, *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25.
- PARLATIR, İ. (2009). *Servet-i Fünun*, *İA* 36, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (2008). Abro Efendi, *Sicil-i Osmani Zeyli* 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- PAMUKCUYAN, K. (1958). Abro Efendi (Sahak), *İstanbul Ansiklopedisi* 1, İstanbul.
- RUKANCI, F.- ANAMERİÇ, H. (2009). Türk Matbaacılığının Önemli İsimlerinden Ahmet İhsan (Tokgöz) ve Matbaası, *Erdem Dergisi*, 54,
- SAYAR A. G., (2000). *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SAYAR, A. G., (2003). İlk İktisat Muallimi: Serendi Arşizen, *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29.
- SAYAR, A. G. (2001). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- SAYAR, A. G. (1987). Marjinalizm'in Türkiye'ye Girişine Dair Notlar, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 45/1-4.
- SAYAR, A. G. (2015). Cumhuriyetin Erken Döneminde (1923-1938) İktisat Düşüncesinde Eğilimler ve Yaklaşımlar, *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri* 2, Ankara: Nobel Yayınları.
- ŞENER, A. (1994). Osmanlı Mali Düşüncesinin Çağdaşlaşması, *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- TANPINAR A. H. (2013). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

- TOKGÖZ, A. İ. (1993). *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul: İletişim Yayınları.
TOPRAK, Z. (1984). Fikir Dergiciliğinin Yüzyılı, *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul: Gelişim Yayınları.
TÜTENGİL, C. O. (1965). Türkçe'de İlk İktisat Kitabı Konusu ve Yeni Bir Eser Üzerine Notlar, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 25/1-2.

Summary

When the Ottoman Empire entered the 19th century, the economic problems increased, and in order to increase its financial resources and improve production, bureaucrats gave importance to the economic developments in Europe after they were convinced that the solution to these problems would not be possible with traditional methods. Bureaucrats were sent as ambassadors to various European states in order to follow the economic developments for the economic development of the Ottoman Empire and observed the economic developments with the first eye. He observed that the reason for the development of Europe was obtained as a result of the important gains in economics and he made attempts to apply the dominant thought in Europe to the Ottoman economic policies. After the second quarter of the 19th century, the economic initiatives of the state were in line with European economic thought.

*In the 19th century, one of the institutions imported by the Ottoman Empire was the press, and bureaucrats issued the *Calendar-i Vekayi* in 1831 in order to benefit from the power of the press, and then many newspapers and magazines were published in the country. Due to the lack of development of educational institutions in the Ottoman Empire, the press acted as an educational institution and developed a publishing policy that helped to educate the public and increase cultural accumulation. One of the sciences of the press has been economics. Since the 1860s, there have been economics articles and serials that newspapers and magazines have processed and given in an educational style. In the Ottoman Empire, the press acted as an educational institution and tried to teach the public about many economic institutions and ideas that emerged in Europe.*

*Although the press waited thirty years for the revival of the first newspaper in the Ottoman Empire, in the 1860s there was an explosion in the press and many publications were seen. One of the published publications is *Servet-i Fünun*, published by Ahmet İhsan (Tokgöz) in 1891. The journal, which is a science publication, whose name is also understood, mentioned all kinds of scientific and scientific developments in Europe in columns and published many articles and book series. Ahmet İhsan followed Europe closely and realized the importance of economics in the development of Europe as a result of his travels in Europe and published many publications related to economics in his journal. The book titled *İlm-i Servet* was serialized in order to inform the broad masses of the people about the liberal economic thought prevailing in Europe.*

*In his book titled *İlm-i Servet*, the principles of liberal economic thought are given. Stating that European states and citizens achieved prosperity thanks to science, Ahmet İhsan emphasized that the Ottoman Empire would also experience prosperity thanks to the learning and application of this science. He kept the language of the book simple for the readers to understand the *Tefrika* easily and explained the subjects in simple expressions. He designed the book in accordance with the content of liberal economics books published in Europe and gave the subjects of science in his book. It proves that Ahmet İhsan had an interest in economic issues and economic knowledge, since he was a member of the trade school for a while. Accordingly, it is highly likely that some of the unsigned articles published in the journal were written by him. After Ahmet İhsan realized the serial in the magazine, he published the serial by publishing it in his printing house in 1893.*

In his book, Ahmet İhsan touched upon subjects such as wealth, welfare, labor capital, means of production, division of labor, distribution, and production sectors and treated these subjects under sub-titles. He wrote his book in the light of the principles of liberal economic thought, and his book did not include other topics such as economic thought and domestic economic thought. The book is an economic theory book and the principles of liberal economic thought are covered in the book. The books that Ahmet İhsan uses because of his good French origin are of French origin, and the mention of important economists such as A. Smith and N. W Senior in the book shows that Ahmet İhsan was aware of these two well-known economists. While examining the book, it is understood that although Ahmet İhsan is known as a journalist, he has sufficient economic knowledge. Since Servet-i Fünun was the important publishing organ of the period, the publication of the book shows that liberal economics thought was read and known by a wide readership in the Ottoman Empire.

Коммуникативные Механизмы Экспрессивности в Произведениях Б.Зайцева

Larisa ZAKHAROVA*

Аннотация

Статья посвящена исследованию вопросов экспрессивности коммуникативного синтаксиса в произведениях классика русской поэтической прозы первой половины двадцатого века Б.Зайцева. Используемые в работе методы позволили установить глубинные факторы экспрессивности, которая достигается писателем за счет изменения порядка слов в синтаксически несвязанных и нерасчлененных высказываниях.

Ключевые Слова: Порядок Слов, Актуальное Членение, Коммуникативная Цель, Катафора, Экспрессивность

The Communicative Factors of Expressiveness in the Works of B. Zaytsev

Abstract

The article is about the problems of expressiveness of communicative syntax in the classic works of Russian poetic prose of the twentieth century B. Zaysev. The methods used in the work made it possible to find the secret factors of expressiveness, which is caused by changing the order of words in some types of sentences.

Keywords: Word Order, Functional Perspective, Communicative Purpose, Cataphore, Expressiveness

B. Zaytsev'in Eserlerinde Etkileyici Anlatımın Bildirim Mekanizmaları

Öz

Bu makalede, yirminci yüzyıl Rus nesrinin klasiği B. Zaytsev'in eserlerindeki bildirim cümlelerinin etkileyici anlatım konusu incelenmektedir. Bu çalışmada kullanılan yöntemler, yazarın sözdizimsel olarak ilgisiz ve açıklanmamış ifadelerdeki sözcüklerin düzenini değiştirerek elde edilen yeni ifadenin örtük faktörlerini belirlemesini mümkün kılmıştır.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 27.07.2022

Kabul/Accepted: 18.10.2022

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igushd.1149493>

* Asst. Prof. Dr. Лариса ЗАХАРОВА, Istanbul Beykent University, Department of Translation and Interpreting (Russian), Istanbul, Türkiye. E-mail: larysazakharova@beykent.edu.tr

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0939-7609>

Anahtar Kelimeler: Sözcüklerin Sıralaması, Aktüel Bölünmeler, Bildirimsel Hedef, Katafora, Etkileyici Anlatım

Введение

Как исследователя семантики, прагматики, когнитивности, а также преподавателя-практика РКИ с двадцатипятилетним стажем нас всегда интересовало, участвуют ли грамматические факторы русского языка в передаче смысла либо являются лишь средством выражения нашего менталитета. Поэтому проблему изменения порядка слов мы рассматриваем в рамках исследования понятия языковой личности, заложенного в трудах В.В.Виноградова (1980), М.М.Бахтина (1998), Ю.Н.Караулова (1987) и др. Каждый мастер слова оперирует уникальными средствами передачи оттенков смысла, в том числе и особым размещением слов в предложении. В российском языкознании порядок слов исследован как характерная черта идеостиля языковой личности в произведениях А.П.Чехова, Л.Улицкой, Л.Петрушевской, В.Плевина, Б.Акунина и других (Баскаков, 1988), (Вороновская, 2013). Наше исследование посвящено анализу фактов нарушения нейтрального размещения слов, его связи с актуальным членением и целью высказывания на материале произведений малоизученного мастера поэтической прозы русского зарубежья Б.К.Зайцева. Актуальность данной статьи обусловлена прежде всего тем, что до настоящего времени исследование творческого наследия Б.К.Зайцева ограничивалось лишь рамками литературоведения, а именно рассмотрением биографического, тематического, поэтического аспектов (Михайлов, 1995), (Соколов, 1991), (Драгунова, 1997), (Сомова, 2008), (Захарова, 2014), (Усенко, 1988). Проблемы актуального членения и варианты изменения порядка слов как составляющие идеостиля писателя, а также его вклада в формирование языковой нормы русского литературного языка в современной лингвистике не исследованы.

Достаточно длительное время неизвестное советскому и российскому читателю имя Б.К.Зайцева связано с эмиграцией первой волны. По временным и тематическим показателям его творчество можно условно разделить на начальный дореволюционный (до революции 1905 года), постреволюционный российский и эмиграционный периоды. Свои ранние произведения Б.К.Зайцев определяет как «поэтическую прозу» (Зайцев, 1993, с.587), навеянную изобразительно—импрессионистскими тенденциями в искусстве начала двадцатого века. Во второй период своего творчества писатель обращается к реалистическим сюжетам в романах, повестях, драматических произведениях, которые не лишены мистических и лирических мотивов. За границу Б.К.Зайцев попадает в связи с необходимостью лечения в 1922 году и остается там до конца своих дней. Произведения, написанные за рубежом, связаны с воспоминаниями о России, жизнью в эмиграции, религиозной тематикой.

Цель И Объект Исследования

Цель нашей работы – исследование механизмов экспрессивности художественного творчества Б.К.Зайцева на коммуникативном уровне. В рамках данной статьи рассмотрены два аспекта проблемы: 1) выражение экспрессивности посредством особенностей связи между высказываниями; 2) способы выражения экспрессивности в синтагматически несвязанных высказываниях. Материалом анализа стали произведения Б.К.Зайцева разных лет и разной тематики:

религиозно-мистические, импрессионистские повести и рассказы из сборников «Тихие зори», «Полковни Розов», «Земная печаль», «Путники», «Улица Святого Николая», романы «Голубая звезда», «Дом в Пасси», где, по замечанию самого автора, «чувствуется растущее тяготение к реализму» (Зайцев, 1993, с.221), «Дальний край».

Методы Исследования

Для исследования заявленного языкового материала нами были использованы методы сопоставительного, логико-синтаксического, контекстного, синтагматического анализа, описательный и метод актуального членения. Выбор фактического материала данные осуществлялся с помощью логико-синтаксического анализа и метода актуального членения, которые позволили определить как формальную синтаксическую структуру высказываний, так и варианты их изменения в зависимости от коммуникативных условий контекста. Для этого необходимо было определять коммуникативный тип высказывания, находить фразовое ударение, чего нам удалось достичь методом синтагматического анализа. Метод контекстного анализа позволил оценить соответствие порядка слов собранных высказываний их актуальному членению, а сопоставительный анализ дал возможность выявить случаи «отклонения» от нормативных схем и квалифицировать как экспрессивные. С помощью описательного метода мы проанализировали причины и тип экспрессивности высказываний, в которых изменение порядка слов не подчинено коммуникативному заданию, а служит средством выражения дополнительного смысла.

Кратко обратимся к истории изучения вопроса. Лингвистика XIX века рассматривала проблему подвижного порядка слов как явление, связанное с логическими и психологическими факторами (Габеленц & Пауль, 1960), (Фортунатов, 2010), (Пешковский, 2001). Несмотря на различия во взглядах все исследователи отмечают зависимость порядка слов от позиции творца высказывания, синтаксической структуры предложения и его функциональной составляющей. Современный этап в изучении порядка слов как объекта лингвистики в рамках теории актуального членения начался с работ В.Матезиуса и был продолжен в трудах чешских исследователей, наиболее значительными из которых являются исследования П.Адамца (1966). В советском и российском языкознании данные вопросы стали предметом изучения И.П.Распопова (1961), К.Т.Крушельницкой (1978), И.И.Ковтуновой (2002) и др. Особенность современного подхода к подвижности порядка слов заключается в том, что само предложение изучается не столько как объект синтаксиса, сколько в прагматическом аспекте и именуется высказыванием. Порядок слов при этом наряду с фразовым ударением, служебными словами считается средством выражения актуального членения, под которым понимают деление высказывания в зависимости от коммуникативной цели на исходную (тему) и основную (рему) части. Это членение называют актуальным, потому что оно свойственно конкретному контексту.

В связи со сказанным, исследователи выделяют высказывания нерасчлененные, т.е. такие, в которых присутствует лишь тема, и расчлененные, то есть членимые в зависимости от условий контекста на тему и рему. Определяющим фактором актуального членения является связь высказываний в сверхфразовом единстве, первое из которых, как правило, коммуникативно свободно, то есть в разной степени имеет независимую от предыдущего контекста коммуникативную

структуру. Авторами раздела о порядке слов «Русской грамматики» перечислены структурные особенности всех возможных в русском языке синтагматически независимых типов высказывания и варианты их изменения. Причем отмечено, что каждое изменение сигнализирует о наличии у высказывания экспрессивной или стилистической окраски (Шведова, 1980, т.2, §2128).

Исследование

Первым, что привлекло наше внимание, стали начальные высказывания произведений Б.К.Зайцева, включающие средства последовательной (анафористической) связи с предыдущим контекстом. Показателен в данном плане прежде всего рассказ «Волки», который с точки зрения типа повествования представляет собой описание. Совершенно новые, не упомянутые в предыдущем контексте предметы описания рассказа вводятся синтагматически несвязанными высказываниями, которых не менее десяти на четырех страницах. Первое читательское впечатление – непонимание происходящего вследствие отсутствия четкой сюжетной линии. Ход событий приходится улавливать по крупницам, однако с первых же строк явственно ощущается тревога и напряжение.

Итак, начало рассказа. Перед нами – сверхфразовое единство, представляющее собой описание и состоящее из восьми высказываний. Традиционно первое из них с точки зрения синтагматических связей является независимым от предыдущего контекста вследствие его отсутствия, вводит читателя в курс событий, поэтому и тема, и рема в них (если они расчленены), по идее, должны содержать новую информацию. Б.К.Зайцев же начинает описание высказыванием, содержащим грамматические показатели связности с предыдущим контекстом – наречием времени *уже* и указательным местоимением *это* в роли подлежащего-темы, смысл которого раскрывается ремами следующих за ним высказываний. Само синтагматически независимое высказывание *Это тянулось уже с неделю* (Зайцев, 1993, т.1, с.31) выстраивается по схеме «подлежащее+ сказуемое+ детерминант» и проявляет признаки синтагматической зависимости к предыдущему, то есть левому контексту. Таким образом, автор заставляет читателя приложить усилия, связать второе высказывание с описываемым в первом. Первое высказывание как стилизованное под синтагматически связанное, по классификации Ш.Балли (1955, с.47), отвечает на частичный диктальный вопрос: «Как долго это происходит?». Фразовое ударение приковывает внимание к детерминанту *с неделю*, экспрессивно выделяя его с помощью наречия времени *уже*. А подлежащее *это*, которое должно называть происходящее и вынесено в начало в качестве темы первого высказывания рассказа, предлагается осмыслить по ходу описания. Перечисленные средства связности, по классификации Р.И.Гальперина, являются логико-грамматическими (2007, с.78), и, как правило, получают словесное выражение в ближайшем высказывании. Эта особенность повествования, так называемая катафора, в противоположность анафоре является стилистическим маркером связности, характерным именно для художественных текстов.

Интересно, что второе высказывание рассматриваемого сверхфразового единства *Почти каждый день/ их обкладывали и стреляли* (Зайцев, 1993, т.1, с.31), называя и описывая происходящее, скрытое в первом высказывании местоимением *это*, семантически не вносит ясности в то, кто же является объектом описания. Как видно, зависимый компонент сказуемого также выражен личным местоимением *их*. Таким образом, Б.К.Зайцев поддерживает интригу: раскрывает смысл подлежащего-местоимения первого высказывания посредством

фразового ударения на сказуемых-реме *обкладывали и стреляли*, но, не сообщая о предмете речи, усиливает «тревожность» настроения начала рассказа. И опять личное местоимение выступает в роли катафористического элемента связности, отсылая к конечным высказываниям сверхфразового единства.

Но даже третье высказывание не проливает свет на события вследствие того, что подлежащее (объект второго высказывания) подробно описывается, но не называется. Развернутое определение отделяется тире в качестве первой темы от подлежащего *они*, являющегося его второй темой: *Высохшие, с облезлыми боками, из-под которых злобно торчали ребра, с помутневшими глазами, похожие на каких-то призраков в белых, холодных полях -/ они/ лезли без разбору и куда попало, как только их подымали с лежки, и бессмысленно металась и бродили все по одной и той же местности* (Зайцев, 1993, т.1, с.31). Особенностью данного высказывания является и наличие детерминанта – придаточного времени (*как только их подымали с лежки*) в середине ремы между однородными сказуемыми (*лезли, детерминант, металась, бродили*), хотя детерминант можно отнести к любому из них. Это придает высказыванию разговорный оттенок неподготовленности и способствует экспрессивному выделению самого детерминанта (Ковтунова, 2002, с.134). Для автора, как нам представляется, здесь наиболее важно передать ощущения, а не последовательно описать события.

Подобное описание без называния его главных финурантов распространяется на все сверхфразовое единство. И только в восьмом высказывании *И волки/ останавливались, сбивались в кучу и принимались выть...* (Зайцев, 1993, т.1, с.31) тема выражается именем существительным *волки*. Таким образом, налицо «обратный», катафористический сценарий связи высказываний, когда на первый план выступают детерминанты, ступенчато описываются признаки участников, а их наименование дано лишь в конце. Исследователи коммуникативного синтаксиса отмечают, что особенность зависимости формы и значения высказывания от находящихся в постпозиции высказываний характерна для современной художественной литературы (Ковтунова, 2002, с.35).

Подобный прием использования в начале сверхфразового единства синтагматически связанных по отношению к предыдущему контексту высказываний, где катафористическую функцию выполняет указательные, личные, притяжательные местоимения, наречия, у Б.К.Зайцева встречается и в других произведениях разных периодов: *Давно, когда мы были молоды, пылки и когда кровь кипела в нас, мы ушли раз с Семеном на север.* (Зайцев, 1993, т.8, с.102). Это высказывание начинает рассказ «Север» (1903) и является первым в сверхфразовом единстве, однако в отличие от начала рассказа «Волки» во втором и даже в конечном высказывании личное местоимение *мы* не вербализуется. Оно присутствует во всех высказываниях сверхфразового единства в качестве темы. Поэтому Б.К.Зайцев предлагает своему читателю принять «условия игры» и лишь одной деталью – зависимой словоформой ремы второго высказывания очень незаметно эксплицирует катафору: *Мы забрали ящики с красками, зонты, распрощались с убогой усадьбой Сенина дяди – в одной из северных губерний, где жили почти каждое лето, - и ушли.* (Зайцев, 1993, т.8, с.102). Только по ходу произведения, ближе к концу читателю приходит понимание того, что же заложено в первом высказывании. Главные герои – художники! Можно утверждать, что автор поддерживает катафористическую связь в композиционно-тематическом плане рассказа, пронизывающем все произведение, что находит выражение в актуальном членении высказываний. При этом внимание читателя волей-неволей концентрируется на детерминантах. Несмотря на то, что местоимение *мы* присутствует почти в каждом высказывании, оно нигде не заменяется именем

существительным (повествование ведется от лица лирического героя), поэтому наряду с грамматическими средствами в рассказе наблюдается дистантная логическая катафора (Гальперин, 2007, с.75): *И мы работали. Мы писали странно и грубо, и Федя часто покачивал головой над нашими этюдами.* (Зайцев, 1993, т.8, с.106).

Аналогичные примеры катафоры наблюдаются в повестях и рассказах Б.К.Зайцева разных лет: *То лето я жил в городе.* («Тихие зори») (Зайцев, 1993, т.1, с.36); *Мы со старшиной очень долго бродили у него в саду.* («Ласка») (Зайцев, 1993, т.8, с.42), *Когда мы с Машей после ужина сошли с балкона, нас охватила сразу такая тьма, что, казалось, мы не найдем дороги к флигелю.* («Сестра») (Зайцев, 1993, т.1, с.79), *Мы выезжаем: восьмой час зимнего утра.* («Мгла») (Зайцев, 1993, т.8, с.20), *Родом он был из тех дворян, что дают земцев, думцев-либералов, и в провинции читают толстые журналы. Их не любят губернаторы.* («Бездомный») (Зайцев, 1993, т.2, с.114) и т.д.

Кроме экспрессивного начала за счет обратной связи с контекстом Б.К.Зайцев использует прием актуализации, или изменения порядка слов в синтагматически несвязанных и не включающих грамматических показателей связности конструкция. Они вводят в текст новых героев, новый предмет описания, повествования и т.п. В исследованных нами произведениях встречаются разные типы синтагматически несвязанных нейтральных высказываний, характерных для современного русского языка и описанных в «Русской грамматике» (Шведова, 1980).

Схема №1: группа подлежащего+группа сказуемого, *Облака цепляются за шпиль, ...* («Черные ветры») (Зайцев, 1993, т.1, с.59).

Схема №2: группа сказуемого+группа подлежащего, например, *Был вечер. Задувал неприятный ветер...* («Волки») (Зайцев, 1993, т.1, с.32).

Схема №3: детерминант+группа подлежащего+группа сказуемого, например, *В третьем часу дня Миша открывает калитку молодого сада и входит.* («Миф») (Зайцев, 1993, т.1, с.50)

Схема №4: детерминант+группа сказуемого+группа подлежащего, например, *Сквозь тихие березовые стволы видно озеро бледно-зеленой майолики.* («Миф»). (Зайцев, 1993, т.1, с.53)

Схема №5: детерминант+группа сказуемого, например, *На улице пахнет канифасами и кумачами...* («Хлеб, люди и земля») (Зайцев, 1993, т.1, с.47), *В комнате посветлело.* («Атлантида») (Зайцев, 1993, т.2, с.436).

Схема №6: группа сказуемого, например, *Вечереет.* («Север») (Зайцев, 1993, т.8, с.108).

Исследование синтагматически независимых высказываний позволило обнаружить, что автор использует в своих произведениях случаи изменения порядка слов, не обусловленные актуальным членением. В результате читательское внимание привлекается к изменившим традиционное место в высказывании членам, то есть экспрессивно выделяет их.

Наиболее часто встречающимся является изменение порядка слов стилистически нейтрального высказывания четвертого типа «детерминант+группа сказуемого+группа подлежащего». Изменения в таких высказываниях могут быть двух видов, но самым распространенным у Б.К.Зайцева, по нашим наблюдениям, является создание экспрессивных высказываний, характерных для художественной прозы (Ковтунова, 2002, с.108). Писатель в данном случае следует традиционным принципам классической русской литературы. Схема таких высказываний преобразуется следующим образом:

«группа подлежащего+группа сказуемого+детерминант». Фразовое ударение, находящееся в исходном варианте в конце высказывания на подлежащем, продолжает выделять этот член и смещается за ним в начало. Например, высказывание *Тонкая, палевого оттенка пыль проникла снаружи...* (Зайцев, 1993, т.1, с.36) в рассказе «Тихие зори» приобретает экспрессивность за счет перемещения группы подлежащего и, соответственно, фразового ударения *тонкая, палевого оттенка пыль* в абсолютное начало. Кроме того, усилению ударения способствует и изменение порядка слов в самой группе подлежащего, которое будет рассмотрено в другом исследовании. Новая позиция подлежащего в потоке других высказываний призвана привлечь внимание читателя именно к нему, к факту ее существования. Для сравнения высказывание в нейтральном варианте имеет вид: *Снаружи проникла тонкая пыль палевого оттенка*. Примерами подобных трансформаций являются следующие высказывания: *Ястреба реяли в воздухе. Темные дуновения налетали откуда-то сверху*. («Тихие зори») (Зайцев, 1993, т.1, с.37), *Мрак и тьма стоят над землей*. («Хлеб, люди и земля») (Зайцев, 1993, т.1, с.49), *Вон голуби вьются тучей над поповскими ометами!* («Миф») (Зайцев, 1993, т.1, с.53), *Мрачная кровавая туча стелется по земле, ползет, как тяжелый пар*. («Черные ветры») (Зайцев, 1993, т.1, с.56), *Вокруг даже лучше: солнце совсем вышло из облачков, день смирный, золотой, и по пашне на прощанье гуляют грачи*. («Молодые») (Зайцев, 1993, т.1, с.77), *Роса задымилась по траве*. («Сестра») (Зайцев, 1993, т.1, с.82), *Стало сереть, серебриться, дымно-розовые пятна выступили над садами*. («Аграфена») (Зайцев, 1993, т.1, с.117), *Тучи звезд слабо плывут по небу*. («Океан») (Зайцев, 1993, т.8, с.25) и т.д.

Выделению подлежащего способствует детерминант, включающий ранее известную информацию, например, *...сухая, бело-пыльная дымка стояла над городом...* и *Густая темная трава росла за оградой..* («Тихие зори») (Зайцев, 1993, т.1, с.39-40). Из контекста рассказа известно, что описываемое происходит в городе, а ограда – вокруг церкви, где гуляли герои.

Вторым довольно активным способом привлечения внимания читателя посредством актуализации четвертого типа высказываний с исходной схемой «детерминант+группа сказуемого+группа подлежащего» у Б.К.Зайцева является перемещение детерминанта в конец предложения. Таким образом, несущее на себе основную нагрузку подлежащее оказывается в середине «группа сказуемого+группа подлежащего+детерминант». При этом детерминант оказывается слабым и незначительным членом высказывания, а само высказывание воспринимается труднее и вносит в художественный текст эффект неподготовленности, замедления описания: *Темно зеленели сады пятнами по склону вдали*. («Тихие зори») (Зайцев, 1993, т.1, с.41), *Стоял гроб в моей квартире, скромные монашки из монастыря читали поочередно высокими, монотонными голосами*. («Тихие зори») (Зайцев, 1993, т.1, с.41), *Веет ветер из далеких мест, о счастье – улыбаться так, глядеть туда*. («Тихие зори») (Зайцев, 1993, т.1, с.44), *Мясные трещат, стекла высакаивают, засверкали длинные ножи – около освежеванных туш*. («Черные ветры») (Зайцев, 1993, т.1, с.57), *Свиваются воронками листья по земле, шире полушар неба; ни огонька*. («Завтра») (Зайцев, 1993, т.1, с.63). Для сравнения нейтральный вариант приведенных высказываний выглядит динамичнее: *Пятнами по склону вдали темно зеленели сады. В моей квартире стоял гроб. Из далеких мест веет ветер. Около освежеванных туш засверкали длинные ножи. По земле свиваются воронками листья*.

Кроме описанных в «Русской грамматике» видов актуализации синтагматически несвязанных высказываний четвертого типа «детерминант+группа сказуемого+группа подлежащего» у Б.К.Зайцева

встречаются экспериментальные случаи с перемещением детерминанта в середину высказывания или разделение его на две части. Рассмотрим примеры первой трансформации «группа подлежащего+детерминант+группа сказуемого»: *Было уже поздно, в усадьбе спали; вблизи деревня тоже дремала, и только березы на канаве ровно шумели – тихим, беспредельным шумом.* («Сестра») (Зайцев, 1993, т.1, с.79), *Огромные зеркала в стенах зияют без огней, только кое-где в булочных сальный озарок и вереницы жаждающих хлеба, боящихся, торопливых.* («Завтра») (Зайцев, 1993, т.1, с.62), *Галифе с дамой румяною, в многомиллионном палантине катят.* («Белый свет») (Зайцев, 1993, т.2, с.340), *Старуха на углу сия в снегу со щекой подвязанной, клонится поклоном низким, древне-убого-покорным...* («Белый свет») (Зайцев, 1993, т.2, с.336). Исходным с точки зрения экспрессивности для данных высказываний является построение по нейтральному варианту четвертой схемы: *Только на канаве тихим, беспредельным шумом ровно шумели березы. В стенах зияют без огней огромные зеркала. В многомиллионном палантине катят галифе с дамой румяною.* Но Б.К.Зайцев намеренно помещает детерминанты места в серединную позицию после группы подлежащего, которая и несет на себе акцент всего высказывания. В результате создается эффект включения детерминанта места в группу подлежащего, определяющего именно его, а все члены высказывания (*березы на канаве* и *зеркала на стене*). Таким образом, автор препятствует семантическому «растворению» детерминанта в высказывании, смещает акцент на всю группу подлежащего.

В варианте изменения порядка слов высказывания четвертого типа, где детерминант помещается после сказуемого, а за ними следует группа подлежащего, эффекта включения в состав подлежащего не наблюдается: *Тихо звучала в небе заря, внимательная, нежная заря.* («Тихие зори») (Зайцев, 1993, т.1, с.38). Причиной является особенность порядка слов в сочетаниях существительных русского языка, когда определяющий член находится в постпозиции по отношению к главному слову, например, *человек в очках, девушка с серыми глазами, платье в полоску* и т.п. Поэтому, на наш взгляд, данный вариант синтагматически независимого высказывания становится слабой позицией для детерминанта, который выполняет в таком высказывании синтаксическую роль зависимой словоформы при сказуемом и полностью нейтрализуется в семантическом плане.

Еще одним экспериментальным способом актуализации высказывания четвертого типа в произведениях Б.К.Зайцева является разделение детерминанта на две части и перемещение одной из них между сказуемым и подлежащим или в конец высказывания после подлежащего. В синтагматически независимых высказываниях, построенных по схеме «детерминант+группа сказуемого+группа подлежащего», первый детерминант в связке со сказуемым выполняет роль темы, однако второй, включаясь в группу сказуемого в качестве зависимой словоформы, растворяется в ней. При этом центр фразового ударения приходится на подлежащее, например, *За облаками взошла на небо /луна* («Волки»). Таким образом, наиболее значимый из детерминантов остается в начале высказывания, привязывается как к сказуемому, так и к подлежащему, а также выделяется хоть и слабой, но восходящей интонацией.

В высказываниях, построенных по схеме «детерминант+сказуемое и зависимый компонент+детерминант», второй детерминант оказывается включенным в группу сказуемого в качестве определения к зависимому члену и тем самым становится центром фразового ударения ремы, в таком положении его невозможно незаметить, например, *Далеко по склонам и перелогам видны / поля в радужной дымке ...* («Миф») (Зайцев, 1993, т.1, с.33).

Встречаются у Б.К.Зайцева и синтагматически несвязанные высказывания, соответствующие схеме «детерминант+сказуемое+подлежащее+детерминант»: *Тысячи, сотни лет трудилось человечество, изо дня в день*. («Белый свет») (Зайцев, 1993, т.2, с.334). Как видно из примера, второй детерминант выделен запятой и, скорее всего, задуман автором как уточняющий член, однако в отличие от обособленных места обстоятельство времени в русском языке не привязывается к имени, поэтому его невозможно идентифицировать как определение-приложение. Детерминант *изо дня в день*, помещенный автором в конец, разрушает нерасчлененность высказывания, которое без него отвечает на полный диктальный вопрос «Что происходило?», и выделяется фразовым ударением.

Кроме экспрессивной актуализации синтагматически независимых высказываний четвертого типа в произведениях Б.К.Зайцева встречаются и случаи изменения порядка слов с той же целью в высказываниях пятого типа, то есть построенных по схеме «детерминант+сказуемое». Подобные единицы являются нерасчлененными, или неделимыми на тему и рему вследствие отсутствия первой. Такое высказывание повествует о состоянии чего-либо или возникновении каких-либо явлений и отвечает на полный диктальный вопрос «Что происходит?». Однако и в нерасчлененных высказываниях возможны варианты экспрессивного выделения компонентов, например, *Тихо было на улицах, свежело легка*. («Тихие зори») (Зайцев, 1993, т.1, с.38), *Нежно алеет и золотеет в лесах*. («Душа») (Зайцев, 1993, т.1, с.78), *Снег, пушисто на Арбате*. («Белый свет») (Зайцев, 1993, т.2, с.339). Автор намеренно перемещает детерминант в конечную позицию, включает в группу сказуемого в качестве безударного зависимого компонента. Это придает высказываниям оттенок разговорности. Так, нейтральные высказывания выглядят следующим образом: *На улицах было тихо. В лесах нежно алеет и золотеет. На Арбате пушисто*. Они имеют нисходящую повествовательную интонацию первого типа. Изменение порядка слов в группе сказуемого первого высказывания же преследует цель привлечь внимание читателя к именной части сказуемого *тихо* как к смысловому центру и искусственно создать ему восходящий тон с последующим понижением на связке *быть*.

Следует отметить, что рассмотренные примеры актуализации синтагматически независимых высказываний четвертого и пятого типов чаще всего встречаются в ранних произведениях Б.К.Зайцева, где сильно изобразительное начало. Немногочисленные примеры, найденные нами в произведениях более позднего периода, представлены лишь в описании и воспринимаются как отдельные мазки художника на огромном полотне картины. Так, в повестях, рассказах зарубежного периода, где много диалогов, рассуждений, такие средства экспрессивности используются автором неактивно.

Выводы

Цель, поставленная в начале настоящей статьи, была успешно достигнута с помощью заявленных во вводной части работы методов. Так, методом актуального членения мы первично устанавливали коммуникативную структуру высказываний, случаи отклонения от «нормы», связь высказываний в сверхфразовом единстве. Метод сопоставительного и контекстного анализа позволил выявить особенности и сравнить синтаксическую и коммуникативную структуру высказываний, логико-синтаксический метод помог соотнести их с описанными в лингвистической литературе. Синтагматический анализ способствовал выявлению фразового ударения и коммуникативного центра

высказывания, а описательный метод дал возможность определить и описать его экспрессивную семантику.

Анализ произведений Б.К.Зайцева как продолжателя традиций классической литературы только на лексико-семантическом уровне не позволяет в полной мере раскрыть глубину и возможности современного русского языка. На коммуникативном уровне, уровне актуального членения высказывания, нам удалось обнаружить механизмы, позволяющие экспрессивно выделить необходимые элементы.

1. Первой особенностью, характерной для произведений Б.К.Зайцева разных периодов творчества, является катафористическое начало, то есть высказывания с «обратной» связью, смысл которых раскрывается в следующих за ними высказываниях. Нами было рассмотрено девяносто два произведения, пятнадцать из которых начинаются синтагматически связанными высказываниями, включающими показатели связи с предыдущим контекстом (личными, притяжательными, указательными местоимениями, наречиями). Причем номинативная лакуна в качестве имеющегося катафористического средства в большинстве произведений Б.К.Зайцева не эксплицируется во втором высказывании, интрига затягивается, и «неведомый» объект расшифровывается постепенно в конце сверхфразового единства либо выходит за его пределы и выясняется по ходу всего произведения. На коммуникативном уровне катафористические средства уводят читателя от конкретности, четкости понимания событийного содержания и концентрируют его внимание на обстоятельствах происходящего.

2. Другим механизмом выделения необходимых элементов высказывания в произведениях Б.К.Зайцева, характерным для его раннего изобразительного творчества и встречающимся только в описании, является актуализация отдельных членов в синтагматически несвязанных высказываниях. К высказываниям такого типа относятся не только начальные в произведении, главе, но и вводящие новую тему. Нами установлено, что актуализации подвергаются высказывания двух типов: №4 «детерминант+группа сказуемого+группа подлежащего» и №5 «детерминант+сказуемое».

3. Наиболее распространенной у Б.К.Зайцева является актуализация четвертого типа по схеме «группа подлежащего+группа сказуемого+детерминант», встречающаяся в художественной речи и активно используемая мастерами русской классической литературы. При этом центр фразового ударения – подлежащее, перемещаясь в начало высказывания, получает дополнительный экспрессивный акцент.

4. В качестве второго по численности способа экспрессивности нами выделена актуализация синтагматически несвязанных высказываний четвертого типа по схеме «группа сказуемого+группа подлежащего+детерминант». Такое построение высказывания, с одной стороны, затрудняет его восприятие и создает эффект спонтанности речи, а, с другой, необычная позиция подлежащего еще более усиливает его фразовое ударение и резко понижает интонацию на детерминанте, делая его семантически незначимым членом высказывания.

5. Кроме указанных трансформаций, описанных в лингвистической литературе, Б.К.Зайцев экспериментирует с порядком слов высказываний четвертого типа, помещая детерминант в середину после группы подлежащего, привязывая его к подлежащему, изменяя его синтаксическую роль и употребляя в качестве определения.

6. Другим примером экспериментаторства у Б.К.Зайцева является актуализация высказывания четвертого типа с изменением исходной схемы

следующим образом «группа сказуемого+детерминат+группа подлежащего». Данный способ расположения членов привязывает детерминант к сказуемому и практически полностью нейтрализует его значение, а на первом плане оказывается подлежащее с определением.

7. Рассмотренные варианты экспериментального творчества в плане актуализации обогащаются примерами разделения детерминантов на две группы с перемещением одного из них после подлежащего с сохранением смысловой значимости либо растворении в группе сказуемого.

8. Актуализация высказываний пятого типа, имеющих нейтральную схему «детерминант+сказуемое» и являющихся нерасчлененными, в произведениях Б.К.Зайцева способствует семантической нейтрализации детерминанта.

9. В результате проведенного исследования установлено, что Б.К.Зайцев активно использует в своих произведениях незримые механизмы коммуникативного синтаксиса для достижения необходимых акцентов.

ЛИТЕРАТУРА

- АДАМЕЦ, П. 1966. *Порядок слов в современном русском языке*. Praha. Akademiya.
- БАЛЛИ, Ш. 1955. *Общая лингвистика и вопросы французского языка. Пер. с фр.* Москва. Издательство иностранной литературы.
- БАСКАКОВ, Л.В. (Ред.). 1988. *Языковое мастерство Чехова*. Ростов. Издательство Ростовского университета.
- БАХТИН, М.М. 1998. *Тетралогия*. Москва. Издательство Лабиринт.
- ВИНОГРАДОВ, В.В. 1980. *О языке художественной прозы*. Москва. Наука.
- ВОРОНОВСКАЯ, И.А. 2013. *Порядок слов как средство стилизации в современной художественной литературе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Саратов. Типография Саратовского университета.
- ГАБЕЛЕНЦ, Фон Дер., ПАУЛЬ, Г. 1960. *Принципы истории языка*. Москва. Иностранная литература.
- ГАЛЬПЕРИН, Р.И. 2007. *Текст как объект лингвистического анализа*. Москва. Комкнига.
- ДРАГУНОВА, Ю.А. 1997. *Проза Б.К.Зайцева 1901-1922 годов*. Тверь. Тверской государственный университет.
- ЗАЙЦЕВ, Б.К. 1993. *Собрание сочинений: в 11 томах*. Москва. Русская книга.
- ЗАХАРОВА, В.Т. 2014. *Поэтика прозы Б.Зайцева*. Новгород. Издательство Мининского университета.
- КАРАУЛОВ, Ю.Н. 1987. *Русский язык и языковая личность*. Москва. Наука.
- КОВТУНОВА, И.И. 2002. *Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения*. Москва. Едиториал.
- КРУШЕЛЬНИЦКАЯ, К.Т. 1978. *Коммуникативное задание предложения и способы его выражения*. Москва. МГПИИЯ.
- МИХАЙЛОВ, О.Н. 1995. *Литература русского зарубежья*. Москва. Просвещение.
- ПЕШКОВСКИЙ, А.М. 2001. *Русский синтаксис в научном освещении*. Москва. Языки Славянской Культуры.
- РАСПОПОВ, И.П. 1961. *Актуальное членение предложения*. Уфа. Издательство Башкирского университета.

СОКОЛОВ, А.Г. 1991. *Судьбы русской литературной эмиграции 1920-х годов*. Москва. МГУ.

СОМОВА, С.В. 2008. *Поэтика Б.Зайцева*. Самара. Издательство Самарской гуманитарной академии.

УСЕНКО, Л.В. 1988. *Импрессионизм в русской прозе начала XX века*. Ростов-на-Дону. Ростовский университет.

ФОРТУНАТОВ, Ф.Ф. 2010. *Сравнительное языковедение*. Москва. Красанд.

ШВЕДОВА, Н.Ю. (Ред.). 1980. *Русская грамматика. Т.2*. Москва. Наука.

Summary

This article is about the problems of the expressiveness, created by changing the order of words in the works of B.K.Zaytsev. The relevance of the topic of our research is explained by the fact that the last period of the writer's life was associated with the emigration of the 1920s, that's why his works are unknown to the Russian readers and there are no linguistic research of them. Using the methods of comparative, logical-syntactic, syntagmatic, descriptive analysis and method of functional sentence perspective in our work we search for examples of cataphoric beginnings like an expressiveness cause in the works of B.K.Zaytsev of different years. This technique allows to keep the intrigue, by focusing the reader's attention not on an unknown object, but on its features and situation. Another expressive factor in the article is the changing of the order of words in syntagmatically unrelated sentences, which is not due to their functional perspective. As a result, sentences indicate belonging to the colloquial or literary style. We have also found cases of experimental changes in the usual word order which capture attention to the shifted center of phrasal stress and accentuate or neutralize the determinants of a sentence.

Özet

Makalede, B.K.Zaytsev'in eserlerinde sözcük sırası değişimi sonucunda ortaya çıkan etkileri konusu incelenmektedir. Yazar, Bolşevik Devrimi'nden sonra Avrupa'ya göç ettiği için yaşamının olgunluk dönemini yurtdışında yaşamış. Bu nedenle ismi Rus okurları tarafından pek bilinmemektedir. Ayrıca eserleri dilbilimsel bakımdan şimdiye kadar incelenmemiştir. Çalışmada, B.K.Zaytsev'in farklı yıllarda kaleme aldığı eserlerini araştırmak için karşılaştırma, sözdizimsel, işlevsel bağlam analizi, betimleme ve işlevsel cümle perspektifi (functional sentence perspective) yöntemleri kullanılmıştır. Yazarın ifade biçimlerinden biri olan, önce işaret/kişi zamiri veya zaman/yer zarfları kullanıp daha sonraki paragraflarda olayın aslını anlatma biçimine de dikkat çekilmiştir. Söz konusu cümleler, kendi paragrafı içindeki kataforik kontekst örnekleri bağlamında incelenmiştir. B.K.Zaytsev'in eserlerin başlarında sık sık kullandığı bu dil sanatı, konunun gizemini korumaya ve okuyucunun dikkatini meçhul bir nesneye değil, o nesnenin özelliklerine ve eylemin gerçekleştiği durumuna doğru yönelmesini sağlamaktadır. Bu çalışmada ele alınan etkileyici anlatım yollarından bir diğeri, sözdizimsel olarak ön bağlamdan bağımsız içerikli cümlelerde aktüel bölünmelere sebep olmayan sözcük sırası değişimidir. Bu değişimler, cümlelere konuşma dili niteliği ya da edebiyata has bir üslup özelliği kazandırmaktadır. Ayrıca cümlede vurgu içeren öğenin yerinin değiştirilmesi sonucu, aslında vurgusu olmayan sözcüklerin öne çıkarılması veya bir sözcüğün tamamen pasifleştirilmesini sağlayan tekniklere de dikkat çekilmiştir.

Yeni Bir Eşitsizlik Biçimi Olarak Dijital Yoksulluk

Mira ASSADI*

Öz

Küresel dünyanın en önemli özelliği ürünler, hizmetler ve bilginin ulusal sınırları aşarak uluslararası bağlamda tüm toplumlara kolayca ulaşmasıdır. Ancak ürünlerin eşitsiz biçimde dağılımı gibi bilgi ve enformasyon teknolojilerinin de eşitsiz dağılımından söz edilebilir. Bu durumda dijital bölünmenin sonucu olan dijital yoksulluk, yeni bir eşitsizlik biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu makalenin amacı dijital yoksulluğu yeni bir eşitsizlik biçimi olarak ele almak ve Dünya’da ve Türkiye’deki internete erişim durumlarına bakarak dijital yoksulluğun ne anlama geldiğini tartışmaktır. Yöntem olarak bu çalışma bir derleme çalışması niteliğindedir. Dolayısıyla dijital yoksulluk alanında yayınlanmış ulusal ve uluslararası araştırmalar üzerine durulmuştur. Makalede eşitsizlik, yoksulluk, dijitalleşme ve dijital yoksulluk konuları irdelenmiştir. Çalışmanın tartışma bölümünde dijital yoksulluğun ortaya çıkışında toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik faktörlerden söz edilmiştir. Sonuç olarak dijital yoksulluğun diğer yoksulluk türlerinin yaygınlaşması ve derinleşmesindeki önemine vurgu yapılmış bu sorunun, geleceğin en önemli sorunlarından birisi olabileceği ifade edilmiştir. Dijital yoksulluğu kapsamlı bir biçimde ele almak, bu alanda farkındalığın gelişmesine katkı sağlamak, dijital ve enformasyon teknolojilere olan ihtiyacın önemine değinmek ve bu eşitsizliği azaltmaya yönelik öneriler sunmak araştırmanın özgün değerini gösterebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eşitsizlik, Yoksulluk, Dijitalleşme, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Dijital Yoksulluk

Digital Poverty as a New Form of Inequality

Abstract

The most important feature of the global world is easily delivered products, services and information to all societies in an international context by crossing national borders. However, just like the unequal distribution of products, it can be mentioned that information and information technologies are also unequally distributed. In this case, digital poverty, which is the result of digital divide, emerges as a new form of inequality. The aim of this article is to consider digital poverty as a new form of inequality and to discuss what digital poverty means by looking at the internet access situation in the world and in Turkey. As a method, this study is a review study. Therefore, national and international published research in the field of digital poverty is focused on. In the article,

Derleme Makale (Review Article)

Geliş/Received: 11.07.2022

Kabul/Accepted: 12.07.2023

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/iquşbd.1143096>

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: miraassadi@aydin.edu.tr **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-7131-2701>

the issues of inequality, poverty, digitalization and digital poverty are discussed. In the discussion, social, economic, cultural and political factors in the emergence of digital poverty are mentioned. As a result, the importance of digital poverty in the spread and deepening of other types of poverty has been emphasized and it has been stated that this problem may be one of the most important problems of the future. Addressing digital poverty in a comprehensive way, contributing to the development of awareness in this area, emphasizing the importance of the need for digital and information technologies, and recommendations to reduce this inequality can show the originality of the research.

Keywords: Inequality, Poverty, Digitization, Information and Communication Technologies, Digital Poverty

Giriş

Dünya’da küreselleşme olgusunun ortaya çıkışı ile birlikte toplumlar, sosyal, kültüre, ekonomik ve politik olarak derin bir biçimde değişim ve dönüşüme uğramıştır. Küreselleşen dünyada, yerelde var olan sorunlar, kaynaklar ve fırsatlara yeni küresel sorunlar ve kaynaklar eklenmiş ve kimi zaman küresel koşullar yereldeki koşullardan daha etkili ve önemli olmuştur. Küresel süreçlere dâhil olmak, toplumlar için zorunlu hale gelmiş ve bu ilişki bazı toplumlar için çift yönlüken bazı toplumlar tek yönlü olarak küresel olguların hedefi olmuştur. Böylece küreselleşme, kültürel, sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik anlamda dünyayı yeniden şekillendirmiştir. Yeni Dünya düzeni 1962 yılında Marshall McLuhan tarafından Küresel Köy (Global Village) ve 2000’li yıllarda Manuel Castells tarafından Ağ Toplumu (Network Society) olarak tanımlanmıştır (Castells, 2000, s. 695).

Tarihsel anlamda dijitalleşme ve dijitalleştirme süreçleri, 1990’lı ve 2000’li yıllardan itibaren aktif olarak tartışılmaya başlanmış ve yaşamın tüm alanlarını etkisi altına almayı başarmıştır (Auriga, 2016; Schallmo ve Williams, 2018; Krzywdzinski, 2021). Dijital teknolojilerin günlük yaşamda benimsenmesi, diğer mal ve hizmetleri tüketme şeklimiz üzerinde de derin bir etkiye sahip olmuştur (Lehdonvirta, 2012). Dijitalleşme ve dijitalleştirme geniş bir literatür yelpazesinde yakından ilişkili ve sıklıkla birbirinin yerine kullanılan iki kavramdır (Brennen & Kreiss, 2016). Ancak dijitalleşme, analog bilginin dijitale dönüştürmenin basit bir süreci olarak tanımlanırken dijitalleştirme, dijital teknolojinin ve dijitalleşmiş bilgilerin yeni yollarla değer yaratmak için kullanılması ifade eder (Gobble, 2018). Dijital bilgilerin ve Bilgi ve İletişim Teknolojilerin (Information and Communication Technologies, ICT) eksikliği ise dijital yoksulluk olarak tanımlanmaktadır (Barrantes, 2007, s. 29).

Bu çalışmanın sorunsalı, yeni bir eşitsizlik ve yoksulluk biçimi olan dijital eşitsizlik ve dijital yoksulluk üzerine tartışma yürütmektir. Zira eşitsizlik ve yoksulluk diğer alanlarda olduğu gibi bilgi alanında da toplum ve bireylerin refahını olumsuz yönde etkileyen önemli bir faktördür. Dolayısıyla çalışmada yeni bir eşitsizlik biçimi olarak dijital yoksulluk ele alınmış ve bu alandaki literatüre değinilmiştir. Yöntem olarak bu çalışma bir derleme çalışması niteliğindedir. Dolayısıyla dijital yoksulluk alanında yayınlanmış ulusal ve uluslararası araştırmalar üzerine durulmuştur. Çalışma kapsamında yoksulluk, eşitsizlik, dijitalleşme ve dijital yoksulluk kavramlarına değinilmiş ve Dünya’da ve Türkiye’de Bilgi ve İletişim Teknolojilerine erişim ve kullanma durumuna ilişkin istatistikler sunulmuştur. Son olarak dijital yoksulluğun geleceğin en önemli sorunlarından birisi olabileceğine vurgu yapılmıştır.

Eşitsizlik ve Yoksulluk

Günümüzde eşitsizliğin artış gösterdiği bilinmekte ve bireylerin ve toplumların eşitsizlik konusundaki endişeleri son yıllarda önemli ölçüde artmaktadır. Eşitsizlik, farklı ulusal ve uluslararası nedenlerden dolayı ortaya çıkmakta ve insan hakları ihlali olarak sosyal adaletin sağlanmamasını göstermektedir. Küreselleşme, ekonomik gelişmeler, serbest piyasa anlayışı, teknolojik ilerlemeler ve sermaye dolaşımı eşitsizliğin ortaya çıkışı veya derinleşmesini etkilemektedir.

Altı Ocak 1941 tarihinde, İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında, ABD dönem Cumhurbaşkanı Roosevelt, "Gelecek günlerde dört temel özgürlük üzerine kurulmuş bir dünyayı dört gözle bekliyor olacağız" duyurusu yapmıştır. Bu özgürlüğün temelinde ise "istekten özgürlük" (freedom from want) yer almıştır (Sen, 1983). Ancak "istekten özgürlük" gelişmiş ve zengin ülkelerin politik tartışmalarında önemli bir konuyken gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin gerçekleri ile uyusmamıştır. Zira eşitsizlik ve yoksulluğun artış gösterdiği dönemlerde gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkeler daha kırılgan konumda yer alır. Alvaredo ve Gasparini'e (2015) göre "yoksulluk ve eşitsizlik, gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir özelliktir; ancak değişmez bir özellik değildir". Böylece gelişmekte olan ülkelerde eşitsizliği azaltmak ve yoksulluğu hafifletebilmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinin daha eşit bir biçimde dağıtılması dijital yoksulluk ve eşitsizliğin azaltılmasına yol açabilir.

Politikacılar ve gazeteciler, giderek artan eşitsizliği, sosyal istikrar için bir tehdit olarak değerlendirmekte, küreselleşme ve ona eşlik eden neo-liberal politikaların sorumlu olduğuna değinmektedir. 2010 yılında ABD, Brezilya, Fransa ve Hollanda'da uluslararası bir araştırma kapsamında vatandaşlara son 10 yılda eşitsizliğin seyri hakkında sorular sorulmuştur. Araştırmada gerçek eşitsizlik istatistikleri ve bireylerin algıları üzerine durulmuştur. ABD vatandaşları, eşitsizliğin son 10 yılda aynı seyrinde kaldığını hissettiklerini ifade etmişlerdir. Ancak istatistiklere göre ABD'de eşitsizlik artmıştır. Brezilya'da, 1970-2010 yılları arasında eşitsizliğin azalmasına rağmen, Brezilyalılar eşitsizliğin arttığını ifade etmişlerdir. Fransa ve Hollanda'da eşitsizlik istatistiklerinin çok değişmemesine rağmen Fransızlar ve Hollandalılar eşitsizliğin arttığını ifade etmişlerdir (Bourguignon, 2018, s. 2). Bu araştırmanın sonuçlarına göre eşitsizlik sorununu anlamak için hem tarihsel süreçlerdeki istatistikleri hem de toplumsal algıyı incelemek gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler, Sosyal Kalkınma Komisyonu (15 February 2021) raporu, yoksulluğun üstesinden gelmek, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve herkes için daha iyi yaşam inşa etmek için dijital teknolojinin artan önemini vurgulamıştır. Raporda, COVID-19 pandemisi ve küresel yoksulluk dikkate alınarak teknolojinin çok sayıda ülkenin pandemi sürecinde eğitim ve ekonomik krizlerin üstesinden gelmesini mümkün kıldığına değinilmiştir. Pandemi döneminde dijital eşitsizliğin küresel bir sorun olduğu da anlaşılmıştır. 2021 yılında dünya nüfusunun yarısının (çoğunluğu kadın ve çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde) internet erişiminden yoksun olduğunu, gelişmekte olan ülkelerdeki insanların yalnızca yüzde 35'inin internete erişimi olduğu tespit edilmiş ve en büyük dijital erişim eşitsizliğinin kırsal alanlarda görüldüğüne vurgu yapılarak "bu eşitsizlikler paylaşılan refahı engelliyor ve yoksulluktan çıkış yollarına erişimi kısıtlıyor" değerlendirilmesi yapılmıştır.

Eşitsizliğin en bariz biçimi olan gelir eşitsizliği, birçok nedenden kaynaklanmaktadır. Gelir eşitsizliği, ekonomik kalkınmanın tüm seviyelerinde, *makro süreçlerin* örneğin arz ve talep süreçleri, küreselleşme, ticaret ve ekonomideki sektörel değişimlerden kaynaklanabilir. Gelir eşitsizliği ayrıca *yapısal koşullar* örneğin ekonomik ve sosyal yapıların ve *kurumsal yapılar* örneğin kolektif tercihlerin, siyasi kurumların, işgücü piyasası ile ilgili kurumların ve toplumda yeniden dağıtım kurumsallaştırmak için

vergi/transfer planlarından kaynaklanabilir (Förster & Tóth, 2015, s. 1732-33). Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund IMF) (2021) eşitsizliği, birbiriyle ilişkili olan farklı perspektiflerden ele almıştır. *Gelir eşitsizliği* (income inequality), gelirin nüfus içinde eşitsiz bir biçimde dağılması ile ilgili *yaşam boyu eşitsizlik* (lifetime inequality) bir bireyin yaşamı boyunca gelir eşitsizliğine maruz kalması anlamına gelir. *Servet eşitsizliği* (inequality of wealth) servetin haneler veya bireyler arasında belirli bir zaman diliminde eşitsiz dağılımı ve *fırsat eşitsizliği* (inequality of opportunity) aile sosyoekonomik durumu, cinsiyet veya etnik köken gibi; bireylerin üzerinde kontrol sahibi olmadığı koşulların, gelir üzerindeki etkisini ifade etmektedir. Tüm bu eşitsizlik kavramları, birbiriyle ilişkilidir ve eşitsizliğin nedenleri ve sonuçları hakkında farklı ancak tamamlayıcı anlayış otaya koymaktadır.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2020 ve 2021 Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması raporunda Türkiye’de son yıllarda eşitsizliğin arttığı anlaşılmaktadır. 2020 raporunda en yüksek gelir grubunun toplam gelirden aldığı pay yüzde 47,5’ken 2021 yılında yüzde 46,7 olmuştur. Çalışkan (2010), Türkiye’de gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorununa dikkat çekerek “siyasî iktidarların gelir dağılımında adaleti sağlama ve yoksullukla mücadele amacıyla uygulanan sosyal politikalara yeterince ağırlık vermediklerini” ifade etmiştir. Böylece raporda “Türkiye’de etkili ve istikrarlı bir yoksulluk programı uygulanmamaktadır” açıklaması yapılmıştır. Bu araştırmalardan yola çıkarak eşitsizlik ve yoksulluğun Türkiye’nin derin bir sorunu olduğu ve yıllar geçse bile çözüme kavuşturulmadığı anlaşılmaktadır.

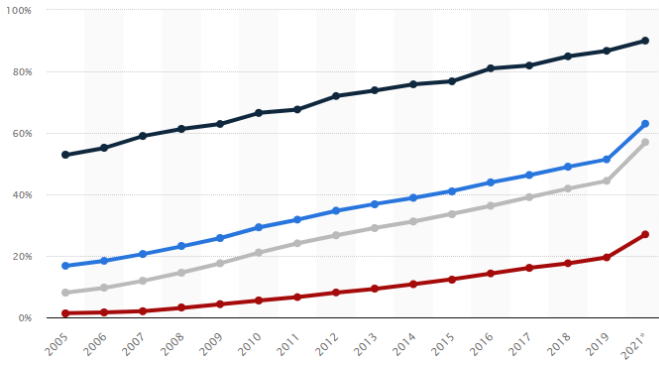
Yoksulluk olgusu çok boyutlu ve çok yönlü doğasıyla, çeşitli şekillerde tanımlanıp ölçülebilir (Lok-Dessallien, 1999). Mutlak ve görelî yoksulluk kavramlarına ek olarak insani yoksulluk, durumsal, kuşaklararası, kırsal, kentsel, maddî ve kapsamlı yoksulluktan söz edilebilir. Adam Smith’e (1776) göre yoksulluk sadece bir geçim meselesi değil tarihsel süreçlerde bir itibar meselesi olarak da algılanmıştır (akt. Sen, 1983). Sen (1983) ise yoksulluğun belirlenmesinde açlık ve sefalet kriterlerinin bir kenara bırakılması ve yaşam standartlarının dikkate alınmasından söz etmiştir. Sen’in düşüncesinden yola çıkarak Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 1991 yılındaki raporunda yoksulluğun insani boyutunu ele almış ve insani gelişimin gerekli olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “insanlar sadece hayatta kalmak istemezler. Bilgili olmak isterler ve aşırı yoksulluk ve sadece fiziksel hayatta kalma konusundaki endişelerle uğraşmak yerine kesinlikle düzgün bir yaşam arzu ederler.” (Chakravarty & Majumder, 2005). İnsani Gelişim Endeksi ve UNDP’nin vurguladığı *bilgi* günümüzde dijitalleştirilmiş bir ürün haline gelmiştir. Artık bilgiye ulaşmak dijital altyapı ve cihazların bulunmasıyla mümkün olmuş, iletişim ve bilgi teknolojilerin yetersizliği veya eksikliği, dijital eşitsizlik ve yoksulluğun ortaya çıkışına neden olmuştur. Dolayısıyla eşitsizlik, yoksulluk, dijitalleşme ve bilgi kavramları uzak kavramlar değil birbirleriyle yakından ilişkili kavramlar olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmada, dijital yoksulluk Sen’in (1985, 1987, 1997) insani yoksulluk kavramı bağlamında ele alınmıştır.

Dünya’da ve Türkiye’de İnternet Yaygınlık Oranı

Günümüzde internetsiz bir dünya düşünülemez hale gelmiş ve dünya çapında milyarlarca insanı birbirine bağlayan internet, modern bilgi toplumunun temel direği olarak kabul edilmiştir. Ocak 2021 itibariyle dünya çapında 4,66 milyar kişi aktif olarak internet kullanmaktadır. Bu oran, küresel nüfusun yüzde 59,5’ine tekabül etmektedir. 4,66 milyar aktif internet kullanıcısının yüzde 92,6’sı (4,32 milyar) internete mobil cihazlardan erişmektedir. Temmuz 2021 itibariyle, Danimarka ve Birleşik Arap Emirlikleri yüzde 99 internet kullanım yaygınlığı oranıyla (internet penetration rate) en yüksek internete erişimini kaydeden ülkeler olmuştur. Güney Kore ve Birleşik Krallık

yüzde 98, İsveç ve İsviçre yüzde 97, Hollanda yüzde 96, Suudi Arabistan, Almanya ve Kanada ise yüzde 95 internet kullanım yaygınlığı oranıyla dünya genelinde en çok internet erişimine sahip ülkeler olmuştur (Johnson, 2021).

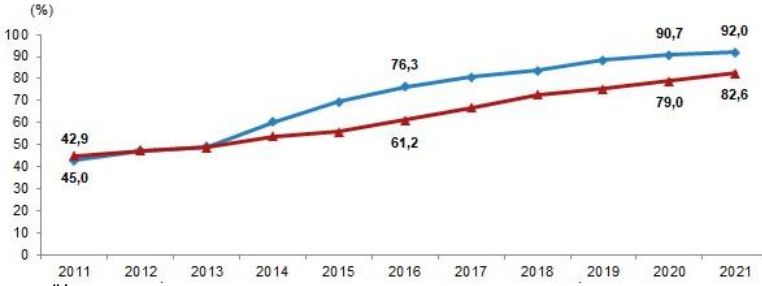
Aralık 2019 itibarıyla en fazla internet kullanıcılarına sahip ülkelerin başında, 854 milyon kullanıcı ile Çin gelmektedir. İkinci sırada 560 milyon kullanıcısıyla Hindistan, üçüncü sırada 313 milyon kullanıcısıyla ABD, dördüncü sırada 171 milyon kullanıcısıyla Endonezya yer almaktadır. Türkiye ise 69 milyon kullanıcısıyla 13'üncü sırada yer almaktadır (Statista, 2019). 2021 yılında dünya nüfusunun yüzde 63'ü internete erişebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde nüfusun yüzde 90'ı, gelişmekte olan ülkelerde nüfusun yüzde 57'si ve gelişmemiş ülkelerde nüfusun yüzde 27'si internete erişebilmektedir. 2005-2021 yıllarında dünya genelinde internete erişen küresel nüfusun yüzdesi şekilde 1'de sunulmuştur. Mavi hat dünya genelinde internet kullanıcılarının yüzdesini göstermektedir. Lacivert hat gelişmiş ülkelerin, gri hat gelişmekte olan ülkelerin ve kırmızı hat gelişmemiş ülkelerin nüfusunun internete erişim yüzdesi göstermektedir.

Kaynak: Statista, 2022

Şekil 1. 2005-2021 yıllarında dünya genelinde internete erişen küresel nüfusun yüzdesi

Türkiye’de 2021 yılı TÜİK verilerine göre tüm hanelerin yüzde 92’sinin evden internet erişim imkânına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu oran 2020 yılında yüzde 90,7 olarak kaydedilmiştir. 2020 yılında 16-74 yaş grubundaki bireyler arasında internet kullanım oranı yüzde 79’iken 2021 yılında bu oranı yüzde 82,6’ya yükselmiştir. İnternet kullanımının cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise bu oran erkeklerde yüzde 87,7’iken kadınlarda yüzde 77,5 olduğu kaydedilmiştir. 2011-2021 yıllarında internet erişim imkânı olan haneler yüzde 92’ye yükselmişken bireylerde internet kullanımı yüzde 82,6’ya ulaşmıştır.

Kaynak: (TÜİK, 2021)

Şekil 2. Türkiye’de bireylerin internet kullanım yüzdesi

İstatistikler, Dünya’da ve Türkiye’de internete erişimin yaygınlaştığını ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin gün geçtikçe önemini artırdığını ortaya koymaktadır. Devletler ise dijitalleşmenin, yaşamın her alanını etkilediğinin farkında olarak internete erişimi daha eşit bir biçimde sağlamaya çalışmaktadır. Ancak diğer mal ve hizmetlerde olduğu gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin de eşitsiz bir biçimde dağıldığı sonucu dijital yoksulluk ortaya çıkmaktadır.

Dijital Yoksulluk

Bu çalışmada yeni bir yoksulluk biçimi olarak dijital yoksulluk ele alınmıştır. Dijital yoksulluk, ekonomik ve sosyal sorun olarak Bilgi ve İletişim Teknolojilerine (ICT) erişim eksikliğini ifade etmektedir. Özellikle 2019 yılından günümüze dek devam eden COVID-19 pandemisinde uzaktan eğitim, çevrimiçi ticaret, uzaktan tedavi, online etkinlik ve sosyal faaliyetler, evden çalışma ve çevrimiçi bürokrasi gibi gelişmelerin artmasıyla birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerine erişimin önemi fazlasıyla anlaşılmıştır. Pandemi döneminde dünyanın birçok ülkesinde dijital yoksulluk ortaya çıkmış ve hemen hemen her ülke bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik artan talebi karşılamakta zorlanmıştır. Yoksulluk ve dijital dışlanma arasındaki bağlantı açık bir şekilde ifade edilebilir: “eğer yoksulsanız, çevrimiçi olma şansınız daha azdır”. Böylece dijital dışlanma, yoksulluğun bir özelliği olarak ortaya çıkmakta ve yoksulluk yaşayan bireyler için ek sorunlar oluşturmaktadır (University of Cambridge, 2021).

Dijital bölünme (digital divide) ve dijital yoksulluk (digital poverty) kavramları birbirlerine benzerlik göstermektedir. Ancak dijital bölünme daha yaygın biçimde kullanılmakta ve genellikle ICT erişimi ve ICT kullanımındaki eşitsizliklerin hane veya ülke düzeyinde ölçülmesi olarak tanımlanmaktadır (Sciadas, 2003; Barrantes Cáceres, 2007). Bölme kavramının aksine, dijital yoksulluk kavramı, nüfusun ICT ürünlerini talep etmek için gerekli olan gelir düzeylerine sahip olmaması ve minimum ICT kullanım ve tüketim düzeylerinin yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Dijital yoksulluk kavramı hem işlevselliği hem de bağlanabilirliği kapsadığı için “dijital okuryazarlık” kavramının da ötesine geçmektedir (ETS, 2002; Barrantes Cáceres, 2007). Kalaycı (2013) dijital yoksulluğu dijital bölünmenin bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

Holmes ve Burgess’e (2021) göre dijital dışlanma, Birleşik Krallık’ta önemli sayıda insanı etkilemektedir. Birleşik Krallık’ta beş milyondan fazla kişi internet kullanmamakta, 10 milyondan fazla kişi ise temel dijital becerilere sahip olmamaktadır (Office for National Statistics ONS, 2019 akt. Holmes ve Burgess, 2021, s. 6). Dijital yoksulluk, birkaç farklı faktörü kapsamaktadır. Bu faktörler arasında uygun bir cihaza (dizüstü bilgisayar gibi) erişim eksikliği, güvenilir bir internet bağlantısına erişim eksikliği (Bowyer & diğerleri,

2021), interneti kullanmak için düşük motivasyon seviyeleri (Good Things Foundation, 2021) ve bir dizi farklı dijital becerilerle ilgili zorluklar (Citizens Advice Scotland, 2018) gelmektedir. Çevrimiçi olmanın avantajlarına erişebilenler ile bu avantajlardan yararlanamayanlar arasında bir dijital bölünmenin varlığı 1990'larda ortaya çıkmıştır (Tsatsou, 2011 akt. Holmes ve Burgess, 2021, s. 6). Bununla birlikte, dijital dışlamayı / içermeyi ikili bir ayırım olarak anlamak yerine, 2000'lı yıllardan sonra yapılan araştırmalar, bireylerin uygun cihazlara, internet bağlantılarına ve önemli ölçüde değişen beceri düzeylerine erişebilmesi dikkate alınmıştır (Livingstone & Helsper, 2007 akt. Holmes ve Burgess, 2021, s. 6).

Dünya Bankası (2021), dijital teknolojilerin ekonomik büyümede, istihdam oluşturmada, hizmetlere erişim ve yeni uygulamaların ortaya çıkarılmasındaki rolüne vurgu yapmıştır. Örneğin Afrika'da dijital teknolojilerin, ekonomik dönüşümü mümkün kılacağı ve halk için daha fazla iş imkânı sağlayabileceği varsayılmaktadır. Dijital teknolojiler tüm insanların, özellikle de düşük gelirli ve düşük vasıflı girişimciler ve çalışanların daha iyi çalışmasına ve daha iyi öğrenmesine yardımcı olabilir. Dünya Bankası, Nijerya, Senegal ve Tanzanya gibi ülkelerde mobil internet kullanılabilirliğinin (3G veya 4G kapsamlı) ekonomiye olan katkılarını analiz etmiştir. Araştırmada, internetin erişilebilirliğinin ve dijital teknolojilerin kullanımının daha düşük gelirli ve düşük vasıflı bireyler için daha fazla iş imkânı sağladığı ve dolayısıyla yoksulluğu azalttığı gözlemlenmiştir. Örneğin, tablet bilgisayarlarda yerel dildeki videoların paylaşımı ve akıllı telefonlardaki uygulamaların kullanılması düşük gelirli çiftçileri bilgilendirerek mahsul veriminde artışa neden olmuştur (The World Bank, 2021).

Bir ülkede ICT hizmetleri ve imkanlarının mevcudiyeti ICT'nin arz tarafını (supply side) gösterir. Örneğin radyo, televizyon, bilgisayar, akıllı telefon ve internet hizmetlerinin devlet tarafından sunulması ICT'nin arzı ile ilgilidir. ICT hizmetlerinin kullanılması ve satın alınması da ICT'nin talep tarafını (demand side) gösterir (Barrantes Cáceres, 2007). Dijital yoksulluktan söz ederken talep analizi yapmak kaçınılmazdır. Talep, ihtiyaç kavramından farklı olarak toplumda bireylerin satın alma gücüne işaret eder. Bir kişinin bir mal veya hizmete ihtiyacı olabilir ancak gelir eksikliğinden dolayı mal veya hizmeti talep etmeyebilir. Bu nedenle talep, iki ana faktör tarafından kısıtlanır: gelir eksikliği ve mal / hizmetin tüketilmesiyle ilgili faydaya ilişkin, bilgi eksikliği. Dolayısıyla piyasada hizmetlere olan talep, iki önemli faktörden etkilenmektedir: gelir seviyeleri ve dağılımı. Bu tartışmadan yola çıkarak ICT'ye erişim eksikliği ve ICT'ye dayalı mal ve hizmetlerin eksikliği dijital yoksulluk olarak tanımlanmaktadır (Barrantes, 2007). Örneğin bir ülkede iletişim ve bilgi teknolojilerine ihtiyaç olabilir ancak gelir eksikliği nedeniyle dijital ürünlerin talep edilmesi söz konusu olmayabilir. Bu durumda dijital yoksulluk ortaya çıkabilir. Diğer taraftan gelir eksikliğinin yaşanmadığı bir toplumda, bireyler dijital ürünlerin tüketilmesiyle ilgili faydaya ilişkin, bilgi eksikliği yaşarlarsa tekrar dijital yoksulluk durumu söz konusu olabilir.

Mal ve hizmet eksikliği iki farklı açıdan analiz edilebilir: *Birincisi* marjinal sektörlerin ICT talebi ve dijital yoksulluk ölçümleri veya düşük gelirli / ekonomik açıdan yoksul kişilerin ICT'yi talep etmeme durumu (Adeya, 2002, s. 31; Barrantes, 2007, s. 30). Bu yaygın perspektife göre ekonomik yoksulluğun üstesinden gelebilme ve marjinalize edilmiş sektörlerin sisteme dahil edilebilmesinde ICT'nin önemli rolü vardır. *İkinci* perspektif, hizmetlere olan talebin "dijital okuryazarlık" veya dijital yoksulluğu tanımlayan bir dizi tüketim değişkenlerinden etkilendiği ile ilgilidir. Bu perspektif, dijital yoksulluk düzeyini genel nüfus içerisinde ölçmeye yöneliktir ve farklı nedenlerle ICT kullanmayan veya talep etmeyen tüm bireyleri içerir (Barrantes, 2007, s.30).

Dijital açıdan yoksul bireyler, yalnızca düşük gelirli kişiler, temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlananlar, ICT'ye erişimi olmayan veya bunları kullanmayan kişilerden oluşmamaktadır. Dijital olarak yoksul bireyler, ekonomik olarak yoksul olmayan kişileri

de içerebilir. Bu nedenle, dijital yoksul farklı gelir gruplarında ortaya çıkabilir. Aşağıda dijital yoksulluk yaşayan bireyler ve gruplar ele alınmıştır.

- Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanabilme açısından gerekli asgari becerilere sahip olmayan, düşük gelirli veya ekonomik açıdan yoksul bireyler. Bu bireylerin bulunduğu ülkede ICT hizmetleri de kısıtlıdır. Böylece bireylerin ICT kullanılabilmesinde çifte kısıtlamalar mevcuttur: arz ve yetenek kısıtlamaları.

- Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmak için gereken asgari becerilere sahip olmalarına rağmen, buldukları ülkede ICT hizmetlerinin olmaması, düşük gelirli veya ekonomik olarak yoksul kişiler. Bu bireylerin ICT kullanılabilmesinde yalnızca bir arz kısıtlaması vardır.

- Bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmak için gereken asgari becerilere sahip olmalarına rağmen, yoksul oldukları için bu hizmetleri talep edemeyen bireyler. Bu bireylerin ICT kullanılabilmesinde talep kısıtlaması vardır.

- Ekonomik olarak yoksul olmayan ancak gerekli asgari yeteneklere sahip olmadıkları için ICT hizmetlerini talep etmeyen bireyler (Barrantes, 2007, s.33).

Dijital olarak yoksul bireyleri tanımlamak için gelende dört değişkenden söz edilir. Bu değişkenler yaş, eğitim, altyapı ve işlevselliktir.

- Yaş: Yaş arttıkça dijital yoksulluk oranı artabilir. Böylece, yaşlı bireylerde dijital yoksulluk olasılığı daha yüksektir.

- Eğitim: Eğitim seviyesi düşük bireylerde dijital yoksulluk oranı daha fazla olabilir. Böylece eğitim seviyesi düşük bireylerin dijital yoksulluk olasılığı daha yüksektir.

- Ülkedeki Mevcut Altyapı: Radyo, televizyon, sabit ve mobil telefon hizmetleri, kablolu televizyon, bilgisayar ve internete erişim düşük seviyedeysse dijital yoksulluk olasılığı daha yüksektir.

- İşlevsellik: İşlevsellik, teknoloji kullanımını ifade eder. Örneğin elektronik devlet uygulaması ve çevrimiçi iletişim teknolojilerini kullanmak veya sanal ortamda alışveriş yapabilmek dijital yoksulluğun düşük olduğunu gösterir (Barrantes, 2007).

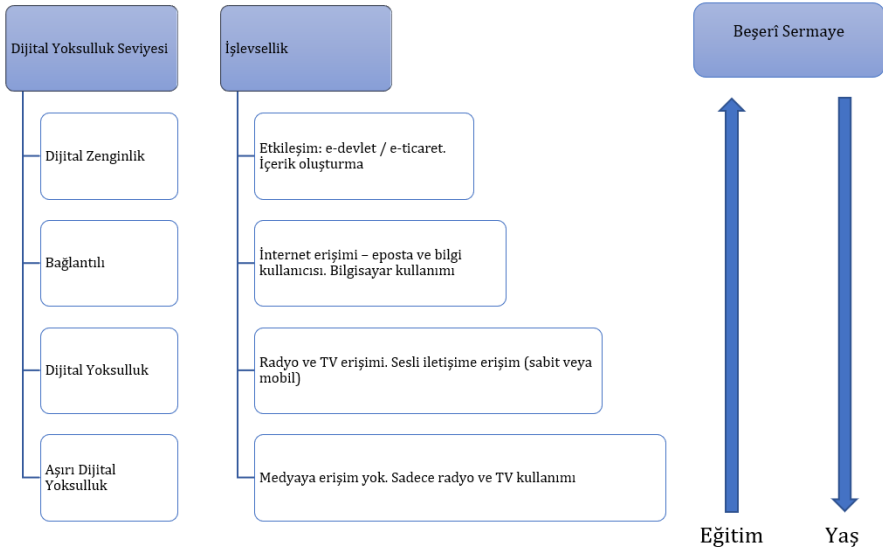
Dijital yoksulluk veya dijital zenginlik sınıflandırmasında yaş, eğitim, altyapı ve işlevsellik faktörlerine ek olarak bağlantı düzeyi de dikkate alınır. Tablo 1'de bağlantı düzeyi 0'dan 3'e kadar dört seviyeye ayrılmıştır. Genel anlamda bağlantı düzeyi ne kadar yüksekse, dijital yoksulluk düzeyi o kadar düşüktür. Dijital olarak yoksul bireyler, bağlantı düzeyi düşük ülkelerde yaşarlar. Yaşlı olmak, okuryazar olmamak ve bilgiyi sadece radyo veya televizyondan tek taraflı almak dijital yoksulluğun varlığını gösterir. Ancak genç ve eğitilmiş olmak, internete erişebilmek ve dijital cihazları aktif bir şekilde kullanabilmek dijital zenginliğin göstergesidir. Diğer taraftan eğitim seviyesi yükseldikçe dijital yoksulluk azalır. Yaş, eğitim ve okuryazarlık seviyesi beşerî sermaye olarak sınıflandırılabilir. Tablo 1'de dijital yoksulluk, etkili faktörler ve dijital yoksulluk seviyeleri gösterilmiştir.

Bağlantı Düzeyi	İşlevsellik	Altyapı	Eğitim	Yaş
III.	Dijital Etkileşim (Elektronik Devlet ve İşletmeler)	İnternet Geniş Bant	Yüksek	Gençler
II.	Elektronik Mesajlaşma	İnternet / Mobil Telefon Hizmetleri	Orta	Genç ve Çok Genç Olmayan İnsanlar
I.	İletişim ve Bilgi Alımı	Telefon Hizmetleri (Sabit veya Mobil)	Düşük Ancak Okuryazar Olmak	Yaşlı
0	Bilgi Alımı	Radyo veya Televizyon	Okuryazar Olmamak	Yaşlı

Kaynak: Barrantes, 2007, s.35

Tablo 1. Dijital Yoksulluk

Dijital yoksulluk seviyeleri, işlevsellik ve beşerî sermayenin (eğitim ve yaş) ilişkisi şekil 3'te sunulmuştur. Şekil 3'ten anlaşıldığı gibi genç kuşakta eğitim seviyesi arttıkça dijital bilgi ve teknolojiler daha etkin bir biçimde kullanılır. Eğitim seviyesi düşük yaşlı bireylerde ise dijital yoksulluk söz konusu olmakta ve sadece radyo ve televizyon artacağıyla bilgiye erişim sağlanmaktadır. Dolayısıyla beşerî sermaye ile işlevsellik ve dijital yoksulluk seviyeleri arasında ilişki olduğu söylenebilir. Eğitim seviyesi yüksek ve genç bireyler, dijital zenginlik seviyesinde yer almakta ve dijital cihazlarla etkileşim içinde bulunmaktalar. Dijital etkileşim, e-devlet ve e-ticareti kullanabilmek ve dijital ortam için içerik oluşturabilmek anlamına gelmektedir. Aşırı dijital yoksulluk eğitim seviyesi düşük ve daha yaşlı bireyler görülmektedir. Aşırı dijital yoksulluk durumunda bireyin medyaya erişimi yok ve sadece tek taraflı olarak radyo ve TV kullanmaktadır.

Şekil 3. Dijital Yoksulluk Seviyeleri

Şekil 3'teki faktörler, dijital yoksulluğun toplumsal ve bireysel faktörlerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin bir toplumsa dijital yoksulluğu azaltmak için eğitim seviyesini yükseltmek gerekmektedir. Diğer taraftan toplumdaki ICT altyapısını genişletmek, bilgileri dijital ortama taşımak, dijital bilgileri elverişli bir biçimde kullanıma sunmak, ICT'nin kullanılması, faydaları ve avantajları hakkında toplumda farkındalık oluşturmak ve ICT'ye olan talebi karşılamak dijital yoksulluğun ve dolayısıyla ekonomik yoksulluğun önüne geçebilmek açısından oldukça önemli olduğuna vurgu yapmak gerekmektedir.

Bilgi, ekonomiyi etkileyerek ülkelerin refah seviyesini de etkilemektedir. Seyrek ve Sarıkaya (2008: 54) bilginin ekonomik değerine değinerek bilim ve teknoloji politikalarının ülkelerin refah seviyelerini doğrudan etkilediğinden söz etmiştir. Örneğin ICT ve yoksulluk ilişkisine iktisadi açıdan da bakılabilir. Makro ekonomik düzeyde, ICT'ye erişim daha yüksek ekonomik büyümeye yol açabilir, doğrudan yabancı yatırımlarını artırabilir, uluslararası ticaret hacmini canlandırabilir, işsizliği azaltabilir, enflasyonu, yolsuzluğu ve kayıt dışı ekonominin boyutunu azaltabilir. Mikro ekonomik düzeyde ise ICT sektörü yoksullar için istihdam olanakları sağlayabilir, yoksul işçilerin diğer işler ve ücretler hakkında bilgi edinmelerine yardımcı olabilir, mikro işletmeleri örneğin cep telefonu ve bilgisayar gibi ürünleri satan ve tamir eden mağazaları, SIM kart ve cep telefonu aksesuarları satanları ve internet hizmeti sunan kafelere iş imkanları sunabilir. Ayrıca ICT, yoksul girişimcilerin piyasa fırsatları hakkındaki bilgilerini artırır, işlem maliyetlerini düşürür, verimliliklerini ve gelirlerini artırır, satış, pazarlama ve satın alma süreçlerini iyileştirir, faaliyet gösterdikleri piyasalardaki bilgi asimetrisini ve verimsizliklerini azaltır (Yılmaz & Koyuncu, 2018).

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada yoksulluk bir insan hakları ihlali olarak sadece mutlak ve görece değil insani bağlamda ele alınmıştır. İnsani yoksulluk, yaşam standardı, sağlıklı ve uzun yaşam, eğitim ve bilgili olmakla tanımlanmaktadır. Bu açıdan dijital yoksulluk, insani yoksulluğun ölçütlerinden birisi olabilir. Bilgi eksikliği, insani gelişimi olumsuz etkilerken aynı zamanda dijital yoksulluğa yol açan bir faktördür. Dijital yoksulluk, makro düzeyde ülkelerin bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili altyapısı, bilgi ve iletişim araçlarına erişim, mikro düzeyde ise bireylerin bu teknolojileri kullanma becerisi ve bilinci, eğitim, yaş ve cinsiyeti gibi bireysel faktörlerle ilgilidir. Dijital yoksulluğun ortaya çıkış nedenlerine bakıldığında ise ICT'ye bağlı altyapı, toplumsal ve bireysel refah seviyesi, gelir düzeyi, GSYİH düzeyi, eğitim durumu, cinsiyet, yaş, bilgi ve beceri durumu ve genel anlamda beşerî sermaye etkili olmaktadır. Dijital yoksulluk, yeni bir eşitsizlik biçimi olarak toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik eşitsizliklerden dolayı ortaya çıkabilir ve sonuçta bu eşitsizlikleri tekrar besleyerek derinleşmesine yol açabilir.

Dijital yoksulluğun önemi COVID-19 pandemisi ve pandeminin ardından ortaya çıkan küresel ekonomik krizde fazlasıyla anlaşılmıştır. Aynı zamanda dijital yoksulluk diğer yoksulluk türlerinin yaygınlaşmasında ve derinleşmesinde büyük öneme sahiptir. Dijital yoksulluğun diğer yoksulluk türlerini derinleştirmesinin ana yollarından biri, insanların bilgiye ve fırsatlara erişimini sınırlamasıdır. Günümüzün dijital çağında birçok iş, eğitim kaynağı ve sosyal hizmetler, yalnızca çevrimiçi olarak mevcuttur. Bu kaynaklara erişim olmadan, insanlar iş bulmakta, eğitim almakta veya sağlık veya devlet yardımı gibi temel hizmetlere erişmekte zorlanabilirler. Dijital yoksulluk, toplumun zengin ve yoksul kesimleri arasındaki uçurumu da genişletebilir. Dijital teknolojiye erişimi olan ve onu kullanma becerisine sahip olanların günümüzün dijital ekonomisinde başarılı olma olasılığı daha yüksektir. Bu, dijital teknolojiye erişimi olmayanların daha da geride kaldığı ve ekonomik durumlarını iyileştirmek için daha az fırsata sahip olduğu bir yoksulluk

döngüsüne yol açabilir. Ayrıca, dijital teknolojiye erişimi olmayan insanlar başkalarıyla bağlantı kurmakta ve sosyal ağlara katılmakta zorlanabileceğinden, dijital yoksulluk sosyal izolasyonu ve dışlanmayı da şiddetlendirebilir. Böylece yoksulluğu daha da derinleştirebilecek bir kopukluk ve yabancılaşma duygusuna yol açabilir.

Günümüz dünyasında artık bilgi ve iletişim teknolojileri, temel bir ihtiyaç ve insani bir hak olarak görünmektedir. Dolayısıyla dijital yoksulluğu önlemek için bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmanın avantaj ve artılarını göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bilginin hızla dolaştığı dönemde bilgi toplumu olmak, ülkelere ekonomik, sosyal, kültürel ve politik olarak avantajlar sağlayabilir. Dünyadaki bilimsel gelişmeleri takip etmek, kalkınma planlarını güncel bilgi ve bilime göre geliştirmek ve geleceğe yönelik planlar yapmak bilgi toplumunda daha etkin ve kolay olabilir. Böylece büyüyen dijital ekonomiyle birlikte herkes için dijital erişim, giderek daha gerekli hale gelir ve bilgi toplumu oluşturmak ve dijital cihazlara erişimi sağlamak toplumların ve bireylerin iyilik halini etkileyen önemli bir faktör olur. Dolayısıyla sosyal adaleti sağlamak ve insan haklarını savunmak, dijital eşitsizlik ve yoksulluk dahil her türlü eşitsizlik ve yoksulluğu ulusal ve uluslararası alanda azaltmakla mümkün olmaktadır.

Dijital yoksulluğu önlemek için bazı öneriler verilebilir. Örneğin devletler ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar, yoksul bireylerin ve toplulukların bilgisayarlara, akıllı telefonlara ve diğer dijital cihazlara uygun fiyatlı veya ücretsiz erişimini sağlayabilir; devletler, imkanları kısıtlı bölgelerde internet altyapısını iyileştirmek için yatırım yapabilir ve düşük gelirli hanelerin internete erişebilmesi için sübvansiyonlar veya indirimler sunabilir; insanların dijital teknolojileri etkin bir şekilde kullanabilmelerini sağlamak amacıyla dijital okuryazarlık, temel bilgisayar becerileri, internet kullanımını ve siber güvenlik eğitimi sağlanabilir. Ayrıca dijital içerik ve hizmetlerin tüm bireyler ve topluluklar için erişilebilir kılmak amacıyla farklı dillerde ve özel gereksinimli bireylere uygun olarak içerik oluşturmak yararlı olabilir. Bunlara ek olarak dijital yoksulluğu önlemek ve sürdürülebilir çözümler oluşturmak için devletler, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ve özel sektörler işbirliği yaparak bilginin eşit biçimde paylaşılmasında rol alabilirler. Sonuç olarak, dijital yoksulluğun, geniş kapsamlı sonuçlarının olabileceğinin farkında olmak bu sorunu önlemekte yararlı olabilir.

KAYNAKÇA

- ADEYA, C. N. (2002). ICTs and poverty: A literature review. *Ottawa, IDRC*.
- ALVAREDO, F. & GASPARINI, L. (2015). Recent trends in inequality and poverty in developing countries. A. Atkinson and F. Bourguignon, (Eds.), *Handbook of Income Distribution*, (pp. 697-805). Elsevier: vol 2.
- AURIGA (2016). *Digital transformation: history, present, and future trends*. Retrieved May 12, 2022, from <https://auriga.com/blog/2016/digital-transformation-history-present-and-future-trends/>
- BARRANTES, R. (2007). Analysis of ICT demand: what is digital poverty and how to measure it? H. Galperin and J. Mariscal (Eds.), *Digital Poverty: Latin American and Caribbean Perspectives*, (pp. 29-53). Canada: International Development Research Centre.
- BARRANTES CÁCERES, R. (2007). Digital poverty: Concept and measurement, with an application to Peru. *Institute of Peruvian Studies*. Working paper, https://www.researchgate.net/publication/265038043_Digital_poverty_Concept_and_measurement_with_an_application_to_Peru
- BOURGUIGNON, F. (2018). World changes in inequality: An overview of facts, causes, consequences, and policies. *CESifo Economic Studies*, 64(3), 345-370.

BOWYER, G., GRANT, A., NIELSEN, A. & DILWORTH, N. (2021). Closing the Digital Divide for Good: An end to the digital exclusion of children and young people in the UK. *UNICEF: Carnegie UK Trust*. Retrieved May 12, 2022, from <https://gdc.unicef.org/resource/closing-digital-divide-good-end-digital-exclusion-children-and-young-people-uk>

BRENNEN, J. S., & KREISS, D. (2016). Digitalization. *The international encyclopedia of communication theory and philosophy*, (pp. 1-11). Retrieved May 28, 2022, from <https://doi.org/10.1002/9781118766804.wbiect111>

CASTELLS, M. (2000). Toward a sociology of the network society. *Contemporary sociology*, 29(5), (pp. 693-699). Published by American Sociological Association. Retrieved May 28, 2022, from <https://www.jstor.org/stable/2655234>.

CHAKRAVARTY, S. R., & MAJUMDER, A. (2005). Measuring human poverty: A generalized index and an application using basic dimensions of life and some anthropometric indicators. *Journal of Human Development*, 6(3), 275-299.

Citizens Advice Scotland (2018). *Disconnected: Understanding digital inclusion and improving access*. Edinburgh: Citizens Advice Scotland. Retrieved May 26, 2022, from <https://www.cas.org.uk/publications/launch-disconnected-understanding-digital-inclusion-and-improving-access>

ÇALIŞKAN, Ş. (2010). Türkiye'de gelir eşitsizliği ve yoksulluk. *Journal of Social Policy Conferences*, No. 59, (pp. 89-132).

EKER, T. (2021). *Gelir dağılımı ve yoksulluk analizi: Türkiye örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İktisat Anabilim Dalı, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tez Danışmanı: Doç. Dr. Aziz Bostan. Erişim tarihi 02 Temmuz 2022. <http://adudspace.adu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11607/4357/3210.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

ETS (2002). *Digital Transformation: A Framework for ICT literacy. A Report of the International ICT Literacy Panel*. Retrieved June 02, 2022, from <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.453.7843&rep=rep1&type=pdf>

HOLMES, H., & BURGESS, G., (2021). *New Horizons: Digital Exclusion And The Importance Of Getting Online*. Cambridge Centre for Housing & Planning Research. Department of Land Economy. Cambridge: University of Cambridge.

FÖRSTER, M. F., & TÓTH, I. G. (2015). Cross-country evidence of the multiple causes of inequality changes in the OECD area. *Handbook of Income Distribution*, Elsevier, Vol. 2, 1729-1843.

GOBBLE, M. M. (2018). Digitalization, digitization, and innovation. *Research-Technology Management*, 61(4), 56-59. Retrieved June 01, 2022, from <https://doi.org/10.1080/08956308.2018.1471280>

Good Things Foundation (2021). Digital Skills and Safety. Sheffield: Good Things Foundation. Retrieved June 02, 2022, from <https://www.goodthingsfoundation.org/the-digital-divide/digital-skills-and-safety/>

International Monetary Fund IMF (2021). *The IMF And Income Inequality Introduction To Inequality*. Retrieved June 02, 2022, from <https://www.imf.org/en/Topics/Inequality/introduction-to-inequality>

JOHNSON, J. (2021). *Worldwide digital population as of January 2021*. Retrieved June 02, 2022, from <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/#:~:text=How%20many%20people%20use%20the,the%20internet%20via%20mobile%20devices>

KALAYCI, C. (2013). Dijital Bölünme, Dijital Yoksulluk ve Uluslararası Ticaret. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 145-160.

- KRZYWDZINSKI, M. (2021). Automation, digitalization, and changes in occupational structures in the automobile industry in Germany, Japan, and the United States: A brief history from the early 1990s until 2018. *Industrial and Corporate Change*, 30(3), 499-535.
- LIVINGSTONE, S. & HELSPER, E. (2007). Gradations in digital inclusion: children, young people and the digital divide. *New Media and Society*. Vol. 9:4. 671-696. Retrieved June 22, 2022, from <https://doi.org/10.1177/1461444807080335>
- LEHDONVIRTA, V. (2012). A history of the digitalization of consumer culture. *Digital virtual consumption*, 23 (11).
- LOK-DESSALLIEN, R. (1999). Review of poverty concepts and indicators. *UNDP Soc Dev Poverty Elimin Div Poverty Reduct Ser. 21*, 1-21. Retrieved June 02, 2022, from <http://ftp.unpad.ac.id/orari/library/library-ref-ind/ref-ind-1/application/poverty-reduction/Poverty/Review of Poverty Concepts.pdf>
- MCLUHAN, M. (1962). *The Gutenberg galaxy: The making of typographic man*. Canada: University of Toronto Press.
- Office For National Statistics ONS (2019). *Exploring the UK's digital divide*. London: Office for National Statistics. Retrieved June 10, 2022, from <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/householdcharacteristics/homeinternetandsocialmediausage/articles/exploringtheuksdigitaldivide/2019-03-04>
- SEYREK, İ., ve SARIKAYA, M. (2008). Teknoloji Politikaları ve Türkiye: Bir İnceleme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 53-79.
- SEN, A. K. (1983). Poor, Relatively Speaking. *Oxford Economic Papers*, New Series, Vol. 35, No. 2, 153-169. Retrieved June 15, 2022, from https://www.jstor.org/stable/2662642?seq=1#metadata_info_tab_contents
- SEN, A. K. (1985). *Commodities and Capabilities*, North Holland: Amsterdam.
- SEN, A. K. (1987). *Standard of Living*, Cambridge: Cambridge University Press.
- SEN, A. K. (1997). *On Economic Inequality*, with a Substantial Annexe by J. E. Foster and A. K. Sen, Oxford: Oxford University Press.
- SCHALLMO, D. R., & WILLIAMS, C. A. (2018). *History of digital transformation. In Digital Transformation Now!* Springer, Cham, 3-8.
- SCIADAS, G. (2003). *Monitoring the digital divide... and beyond*. Orbicom Research Committee. Canada: Claude-Yves Charron. Retrieved June 15, 2022, from https://www.infodev.org/sites/default/files/resource/InfodevDocuments_20.pdf
- SMITH, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Everyman Edition, London: Home University Library.
- Statista, (2019). *Countries with the highest number of internet users as of December 2019*. Retrieved June 10, 2022, from <https://www.statista.com/statistics/262966/number-of-internet-users-in-selected-countries/>
- Statista, (2022). *Percentage of global population accessing the internet from 2005 to 2021*, by market maturity. Retrieved June 17, 2022, from <https://www.statista.com/statistics/209096/share-of-internet-users-in-the-total-world-population-since-2006/>
- The World Bank (2021). *Narrowing the Digital Divide Can Foster Inclusion and Increase Jobs*. Retrieved June 17, 2022, from <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2021/09/24/narrowing-the-digital-divide-can-foster-inclusion-and-increase-jobs>
- TSATSOU, P. (2011) Digital divides revisited: what is new about divides and their research? *Media, Culture & Society*. 33(2). 317-331. DOI: 10.1177/0163443710393865.
- Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2021). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması*. Erişim Haziran 10, 2022,

[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437)

Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2020). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020*. Erişim Haziran 10, 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404>

Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK (2021). *Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2021*. Erişim Haziran 10, 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581>

United Nations Development Programme UNDP (1990–2005). *Human Development Report*, New York: Oxford University Press.

United Nations (15 February 2021). Economic and Social Council commission for Social Development. Retrieved June 17, 2022, from <https://www.un.org/press/en/2021/soc4895.doc.htm>

University of Cambridge (2021). *Pay the wi-fi or feed the children: Coronavirus has intensified the UK's digital divide*. Retrieved June 17, 2022, from <https://www.cam.ac.uk/stories/digitaldivide>

YILMAZ, R., ve KOYUNCU, J. Y. (2018). The contribution of ICT to poverty reduction: a panel data evidence. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7(4), 63-75.

Summary

With the emergence of the phenomenon of globalization in the world, societies have undergone profound changes and transformations socially, culturally, economically and politically. In the globalizing world, new global problems and resources have been added to the local problems, resources and opportunities, and sometimes global conditions have been more effective and important than local conditions. The New World Order was defined as the Global Village by Marshall McLuhan in 1962 and as the Network Society by Manuel Castells in the 2000s. The most important feature of the global world is easily delivered products, services and information to all societies in an international context. However, just like the unequal distribution of products, it can be mentioned that information and information technologies are also unequally distributed. In this case, digital poverty, which is the result of digital divide, emerges as a new form of inequality. In this study, digital poverty as a new form of poverty is discussed. Digital poverty refers to the lack of access to Information and Communication Technologies (ICT) as an economic and social problem. The importance of access to information and communication technologies has been well understood with the increase in developments such as distance education, online trade, distance treatment, online activity and social activities, working from home and online bureaucracy, especially in the COVID-19 pandemic that has continued since 2019.

The problematic of this study is the effects of digital inequality and digital poverty on societies. Because inequality and poverty are factors that negatively affect the development and welfare of society and individuals in the field of knowledge, as in other fields. Therefore, in the study, digital poverty as a new form of inequality is discussed and the literature in this field is mentioned. Within the scope of the study, the concepts of poverty, inequality, digitalization and digital poverty were mentioned and statistics on the access and use of Information and Communication Technologies in the World and Turkey were presented. As a result, the importance of the effects of information and communication technologies on social and economic equality has been emphasized.

As a discussion in order to prevent digital poverty, it is necessary to consider the advantages and benefits of using information and communication technologies. Because in today's world, information and communication technologies seem to be a basic need and a

human right. By affecting the economy, knowledge also affects the welfare level of countries. Being an information society in the period when information is circulating rapidly can provide economic, social, cultural and political advantages to countries. In the information society it can be more effective and easier to follow the scientific developments across the world, to design development plans according to new knowledge and science, and to make plans for the future. Thus, with the growing digital economy, digital access for everyone has become more and more necessary and creating an information society and providing access to digital devices has been an important factor affecting the well-being of societies and individuals. Therefore, providing social justice and defending human rights is possible by reducing all kinds of inequality and poverty, including digital inequality and poverty, at the national and international level.

Oyun Teorisi Perspektifinden Bilgisayar Oyunlarında Yapay Zekâ Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme

Ahmet EFE*

Öz

Yapay zekâ (YZ), oyun ve oyun teorisi, son derece farklı ancak birbiriyle yakından ilişkili disiplinlerdir. Oyun Teorisi, adından oldukça farklı olarak, bir YZ modelinin yapılandırılması ve planlanması söz konusu olduğunda uğraşılması gereken ciddi bir mesele haline gelmiştir. Bununla birlikte, YZ'deki oyun teorisinin gücünü anlamak için, oyun teorisini ve uygulamalarını gerçekte neyin oluşturduğunun temellerini anlamak önem arz etmektedir. Son araştırmalar, bu alanlar arasındaki bağlantıların derin olduğunu ve bu araştırma disiplinleri arasındaki boşluğu doldurmanın zamanının geldiğini göstermektedir. Bu nedenle YZ tabanlı bilgisayar oyunlarının tasarlanması ve geliştirilmesi, çeşitli disiplinlerden profesyonellerin dahil olabileceği karmaşık bir inovasyon olabilir. Buna göre, bir bilgisayar oyununun farklı bölümlerinde oyun tasarımını desteklemek için YZ tabanlı oyun teorisinin kullanımı incelenerek bilgisayar oyunları, oyun teorisi ve YZ arasındaki ilişkinin bir fotoğrafı çekilmektedir. Bu çalışmada, YZ'nin kullandığı doğrusal makine öğrenimi, doğası gereği büyük ölçüde tek boyutlu unsurlarla ilgilenirken, YZ'nin gerçek gücünün aslında oyun teorisini ve bunun çeşitli yönlerini uygulamasıyla ortaya çıkabildiği ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Oyun Teorisi, Bilgisayar Oyunları, Yapay Zekâ, Makine Öğrenmesi, Nash Dengesi

An Evaluation on the Use of Artificial Intelligence in Computer Games from Perspective of the Game Theory

Abstract

Artificial intelligence (AI), game and game theory are extremely different but closely related disciplines. Game Theory, quite different from its name, has become a serious issue to deal with when it comes to configuring and planning an AI model. However, to understand the power of game theory in AI, it is important to understand the basics of what actually makes up game theory and its applications. Recent research shows that the links between these fields are deep and it is time to bridge the gap between these research disciplines. Therefore, designing and developing AI-based computer games can be a complex innovation that can involve professionals from a variety of disciplines. Accordingly, here is a photograph of the relationship between computer games, game

Derleme Makale (Review Article)

Geliş/Received: 25.04.2021

Kabul/Accepted: 24.04.2024

DOI: <https://dx.doi.org/10.17336/igusbd.927479>

* Doç. Dr., CISA, CRISC, PMP, Kıdemli Bölgesel Risk Yönetimi Sorumlusu, IFRC Avrupa, Budapeşte, Macaristan. E-posta: icsiacag@gmail.com **ORCID** <https://orcid.org/0000-0002-2691-7517>

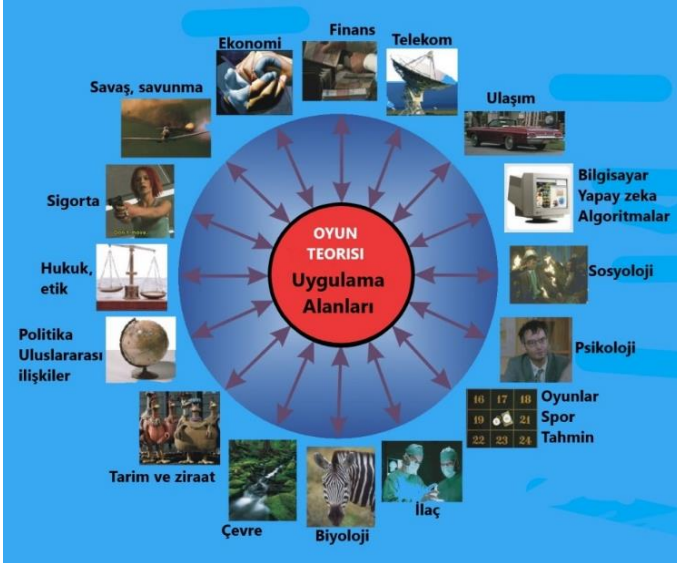
theory and AI by examining the use of AI-based game theory to support game design in different parts of a computer game. In this study, it is suggested that while linear machine learning used by AI deals with one-dimensional elements to a great extent by its nature, the real power of AI can actually be revealed by its application of game theory and its various aspects.

Keywords: Game Theory, Computer Games, Artificial Intelligence, Machine Learning, Nash Equilibrium

1. Giriş

Oyun teorisi, insan davranışlarının matematiksel bir keşfi olarak başladı. Oyun teorisi, bağımsız, çıkarıcı ve rekabetçi etmenler arasındaki etkileşimin matematiksel çalışması olarak ifade edilebilir. Kullanılmaya başlandığı ilk zamandan beri bu terim, sadece insanlar için değil, hayvanlar ve bilgisayarlar için de karar verme bilimini kapsayacak şekilde genişleme göstermiştir. Başlangıçta, oyun teorisi yalnızca sıfır toplam "oyunlara" bakıyordu. Sıfır toplam, bir kişinin "kazanması" ve diğerinin "kaybetmesi" durumunda geçişkenlik olduğu için toplamdaki sonuçta ek bir "değer" eklenmediği anlamına gelir. Oyun Teorisi ekonomi, psikoloji ve siyaset biliminde çok kullanılmakla birlikte biyoloji ve bilgisayar bilimi çalışmalarında da yer almaktadır. Oyun teorisi çalışmaları geliştikçe, sıfır toplam olmayan oyunlarda da kullanılmaya başlandı. Bu genişleme, kazan-kazan çözümlerinin mümkün olduğu veya en azından kaybet-kaybet durumlarının önlenilebileceği durumlarla da ilgilenmek anlamına gelmekteydi (Shoham, 2008).

Oyun teorisinin ilgili kitlesi son yıllarda çarpıcı bir şekilde büyüme göstermiş ve Şekil-1 de görüldüğü üzere şimdi siyaset bilimi, biyoloji, psikoloji, ekonomi, dilbilim, sosyoloji ve bilgisayar bilimi gibi çok çeşitli disiplinlerde kullanılabilir. Şekil 1. Oyun Teorisi Uygulama Alanları

Kaynak: http://euler.fd.cvut.cz/predmety/game_theory/ den devşirilmiştir.

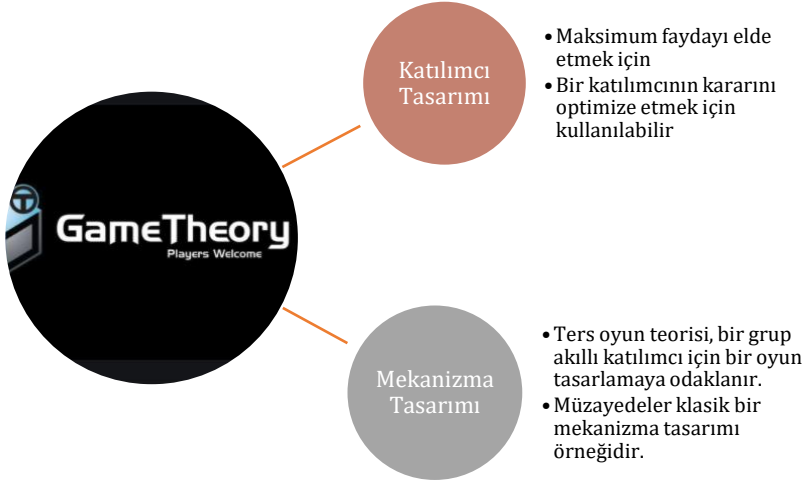
Şekil 1. Oyun Teorisi Uygulama Alanları

Oyun teorisi, matematiksel bir çerçeve içinde ajanlar arasındaki çatışma ve iş birliği gibi etkileşimleri inceler. Bu etkileşimler, her ajanın mümkün olan her kararı ve bu kararların her olası kombinasyonunu analiz eder. Oyun teorisi, her bir karar kombinasyonuna karşılık gelen ödüller ve kayıplarla ilgilenir. Bu bilgiler ışığında, oyunun olasılıkları belirlenebilir.

Gerçek dünyadaki stratejik etkileşimler oldukça karmaşıktır ve oyun teorisi modelleri kullanılarak anlaşılabilir hale getirilebilir. Örneğin, Nash Denge, Pareto Verimliliği, çok sayıda denge, Simetrik ve Asimetrik denge gibi modeller, bu karmaşıklıkları ele almak için kullanılabilir. Dengeli bir oyun, oyuncuların eşit "kazanma" olasılıklarına sahip olduğu bir durumu ifade ederken, dengesiz bir oyun, oyuncuların her seferinde doğru kararı verseler bile, bir oyuncunun diğerine göre avantajlı olduğu bir durumu ifade eder.

Oyun teorisi, savaş stratejilerinden iş stratejilerine ve hatta tahta oyunlarına kadar çeşitli alanlarda uygulanabilir. Özellikle YZ dünyasında, oyun teorisinin uygulanması oldukça ilginç olabilir. YZ sistemleri, çok boyutlu ve çok faktörlü etkileşimlerin modellendiği bir alandır ve oyun teorisi, bu sistemlerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynayabilir.

Ancak, bazı durumlarda, özellikle çok katılımcılı ortamlarda, oyun teorisi uygulanması daha zor olabilir. Bu tür ortamlarda, oyun teorisi, Katılımcı ve Mekanizma tasarımları olmak üzere iki temel role hizmet edebilir. Örneğin, satış tahmini optimizasyonu gibi bazı alanlarda, oyun teorisi direkt olarak uygulanabilirken, diğer durumlarda daha karmaşık bir yaklaşım gerekebilir.

Şekil 2. Oyun Teorisinin iki alanı olarak katılımcı ve mekanizma tasarımları

Bu dijital çağda popüler oyunların çoğu, YZ ve oyun teorisi sayesinde geliştirilmektedir. Ancak, oyun teorisi sadece oyunlarla sınırlı değildir; aynı zamanda Generative Adversarial Networks (GAN'lar), makine öğrenimi algoritmaları ve manipülasyona dirençli sistemler gibi diğer büyük YZ uygulamalarıyla da ilişkilidir. Kısacası, oyun teorisi, birden fazla kişinin dahil olduğu mantıksal problemlerin çözümünde yapay zekâda kullanılabilir. Oyunlar, elbette, oyun teorisinin en açık ifadesi olsa da, bu kavramların uygulandığı tek alan değildir. Bu nedenle, oyun teorisi ve yapay zekânın birleşimi, birçok farklı alanda etkili olabilir. Çünkü bir görevi gerçekleştirmek için

iş birliği yapan veya rekabet eden birden fazla "katılımcıyı" içeren senaryolar, YZ teknikleri kullanılarak oyunlaştırılabilir ve geliştirilebilir. Bu durum, oyun teorisinin ve yapay zekânın, yazılım sistemlerini düşünmenin ve modellemenin bir yolu olduğu noktasını açıklar.

Betimleyici ve kavramsal ilişki arayıcı bu çok disiplinli çalışmada, öncelikle oyun teorisinin bilgisayar destekli ve YZ tabanlı oyun geliştirmedeki rolüne ilişkin ilgili literatür taraması yapılmıştır. Oyun teorisi bağlamında farklı oyun türleri incelenmiş, Nash dengesi kavramına vurgu yapılmış, bilgisayar ve çevrimiçi oyun geliştirmede oyun teorisi ele alınmış ve son olarak gerekli analiz ve değerlendirmeler yapılarak sonuçlandırılmıştır.

1.1. Varsayımlar

Çalışmamıza esas olan temel varsayımlar şunlardır:

1) Oyun Teorisi ve Yapay Zekâ Entegrasyonu: Varsayım, oyun teorisinin YZ (YZ) gelişiminde önemli bir rol oynayabileceğini önerir. Bu, oyun teorisi prensiplerinin, YZ sistemlerinin stratejik kararlarını geliştirmede ve optimize etmede etkili bir şekilde kullanılabileceğini kabul eder.

2) Çoklu Katılımcı Ortamlar: Oyun teorisi ve YZ'nin en etkili şekilde kullanılabileceği varsayım, çoklu katılımcıların olduğu karmaşık ortamlardır. Bu tür ortamlar, oyun teorisi ve YZ'nin çatışma ve iş birliği senaryolarını modellemek ve optimize etmek için potansiyel sağlar.

3) Oyun Geliştirme ve Optimizasyon: Varsayım, oyun geliştiricilerinin oyunlarını daha dengeli ve rekabetçi hale getirmek için oyun teorisi ve YZ tekniklerini kullanılabileceğini ileri sürer. Bu, oyunlarını daha ilgi çekici ve dengeli hale getirmek isteyen geliştiriciler için bir potansiyel olarak görülür.

4) Oyun Teorisi ve YZ'nin Çeşitli Alanlara Uygulanabilirliği: Oyun teorisi ve YZ'nin yalnızca oyunlarla sınırlı olmadığı varsayımı, bu iki alanın çok çeşitli disiplinlerde uygulanabileceğini öne sürer. Bu, ekonomi, psikoloji, biyoloji, sosyoloji ve diğer disiplinlerdeki stratejik etkileşimleri anlamak ve optimize etmek için potansiyel sağlar.

1.2. Araştırma Hipotezi:

Makalenin ana hipotezi şu şekilde kurgulanmıştır:

Oyun teorisi prensipleri, YZ algoritmalarıyla entegre edildiğinde, bilgisayar oyunlarının tasarımı ve geliştirilmesinde daha dengeli, rekabetçi, ve etkileyici deneyimler yaratma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyel, oyun geliştiricilerine ve araştırmacılara daha iyi oyun tasarlama ve optimize etme konusunda yeni yaklaşımlar sunabilir. Bu hipotezi desteklemek için, oyun teorisi ve YZ ile ilgili literatür incelenecek ve bilgisayar oyunlarının geliştirme süreçlerinde bu iki alanın nasıl kullanılabileceği araştırılacaktır.

2. Literatür

Konuyla ilgili yapılan araştırmada, Scholar veri tabanındaki yayınlardan faydalanılmıştır. "Oyun teorisi" başlığı altında yapılan aramada yaklaşık 3.430.000, "yapay zekâ" başlığı altında yapılan aramada ise 2.680.000 adet yayın bulunmuştur. Ayrıca, "yapay zekâ ve oyun teorisi" başlığı altında yapılan aramada ise 997.000 adet yayın elde edilmiştir. Ancak, Türkçe literatürde bu konuda yeterli düzeyde yayın bulunmadığı belirlenmiştir. "Yapay zekâ ve oyun teorisi" ile "oyun teorisi ve bilgisayar oyunları" başlıkları altında yapılan Türkçe aramalarda hiçbir yayına rastlanmamıştır. Bununla birlikte, "yapay zekâ" başlığı altında 12.800 yayın, "oyun teorisi" başlığı altında

ise 1940 yayın bulunmuştur. Bu nedenle, YZ ile oyun teorisi arasındaki ilişkiyi ele alan bir çalışmanın literatüre önemli katkılar sağlayabileceği ve büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir.

Son zamanlarda, oyun teorisine olan ilgi, değişimlerin modellemesinden dağıtılmış protokollerin tasarımına kadar değişen kullanımlarıyla çeşitli araştırma disiplinlerinde yeniden artmıştır. YZ topluluğunda, oyun teorisi, çoklu ajanlı sistemlerde stratejik ve iş birliğine dayalı etkileşimi incelemek için baskın bir model olarak öne çıkmaktadır. Klasik çalışmalar zengin matematiksel temeller ve denge kavramları sunmaktadır; ancak, oyun teorisinin büyük ve karmaşık sistemlere uygulanabilmesi için gerekli olan hesaplama ve temsil anlayışlarına dair çalışmalar sınırlıdır. Hızla gelişen hesaplamalı oyun teorisi, bu tür algoritmik problemleri ele almaktadır (Shoham, 2008).

Günümüzde, teori, çeşitli biyolojik oyunların modellenmesinde doğa bilimlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Aslında, teorisinin ilkeleri, web tabanlı akıllı ajanların veya robotların karmaşık karar verme problemleriyle karşılaşabileceği durumları ele alabilir (Tennenholtz, 2002), veya değişimsel oyun teorisinin, farklı dinamikler ve biyolojik oyunlar arasındaki etkileşimde kullanılabilir (Nowak & Sigmund, 2004).

Singapur'daki Sussex Üniversitesi, Imperial College London ve Nanyang Teknoloji Üniversitesi'ndeki araştırmacılar, robotların insanlara güvenli ve çok yönlü bir şekilde yardımcı olmasını sağlamak için oyun teorisini kullandılar. İlk kez, araştırma ekibi, insan kullanıcının davranışını anlayabilen bir robotu programlamak için uyarlanabilir kontrol ve Nash dengesi oyun teorisini kullandı. Bu buluş, spor eğitimi, fiziksel rehabilitasyon veya ortak sürüş gibi alanlarda insanları tamamlayan robotlara yardımcı olabilir. Ancak, robotların geliştirilmesi henüz erken aşamadır ve şu anda, kullanıcılar insanlarla yakın iş birliği yapmak için yeterince sezgisel değildir. Araştırmacılar, insan kullanıcıların davranışlarını tanımlayarak ve oyun teorisinden yararlanarak robotların en iyi şekilde tepki vermesini sağlayan bir sistem geliştirmiştir (Liang ve Xiao, 2010).

Nature Machine Intelligence'da yayınlanan bir makalede, araştırmacılar bir robotun bir insanla fiziksel etkileşimi için oyun teorisini nasıl kullandıklarını ve felç geçirmiş bir kişinin motor kontrolünü yeniden eğitmesine yardımcı olmak için nasıl kullanılabileceğini özetlemektedir. Oyun teorisi, ekonomik ajanların kendi kazançlarını en üst düzeye çıkarmak için nasıl karar verdiklerini ve birbirleriyle nasıl etkileştiklerini anlamak için yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak, bir robot ile insan kullanıcının etkileşimine başarılı bir şekilde uygulamak için araştırmacılar, robotun insanın niyetini bilememesi sorununun üstesinden gelmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle, araştırmacılar, robotun insan partnerini tanımlamasını sağlayan bir yöntem geliştirmiştir. Bu durumda, bir reaktif robotik programlama sistemi kullanılmıştır, bu da robotun insan kullanıcının kontrolünü öğrenmesini ve kendi kontrolünü buna göre uyarlamasını sağlamaktadır. Bu sayede, robot insan kullanıcının eylemlerini anlayabilir, yanıt verebilir ve görevleri başarıyla ve minimum çabayla gerçekleştirebilir. Oyun teorisini insan-robot etkileşimine uygulamak için, robotun insan kullanıcının kontrol hedeflerini aynı anda onlarla sorunsuz bir şekilde etkileşime girecek şekilde belirleyebilmesi gerekmektedir (Li ve diğerleri, 2019).

İlerleme kaydedilen bir alanda, çok boyutlu bir fonksiyonun optimumunu bulmak için oyun teorisinin kavramlarının kullanılması dikkate değerdir. Bu bağlamda, Lambert, Epelman ve Smith (2005) hayali oyunu, oyuncuların her birinin tek bir değişkeni temsil ettiği ve küresel bir maliyet fonksiyonunu optimize etmek için bağımsız olarak hareket ettiği bir optimizasyon buluşsal yöntemi olarak öne sürmüşlerdir. Analiz, bu bağımsız değişkenlerin ürünleri olan nesnel işlevler sınıfına dikkati çeker ve bu nedenle pratikte oldukça sınırlıdır. Benzer şekilde, Wolpert ve diğerleri, eylemleri aracılığıyla küresel bir maliyet işlevini en üst düzeye çıkarmaya çalışan bağımsız oyuncuları değerlendirmişlerdir (Lee & Wolpert, 2004; Wolpert, 2004). Bununla birlikte,

optimizasyon, tüm oyuncular tarafından seçilen değişkenlerin ortak dağılımlarına göre gerçekleştirilecektir. Her oyuncu için bağımsız seçimlerle sonuçlanan bir ortalama alan yaklaşımı kullanılır. Fudenberg ve Levine (1999), Makine öğrenimi ve istatistiğin tekniklerini kullanarak oyun-teorik algoritmalarını geliştirme bağlamında, kurgusal oyunun Bayesçi bir öğrenme prosedürü olduğunu göstermektedir. Ancak bu yorum, hayali oynatmanın bir tür eklenti sınıflandırıcı olduğunu göstermektedir (Ripley, 2000) ve yöntemi geliştirmek için Bayesçi tekniklerinin tüm gücünü kullanmaktan vazgeçmemektedirler (Grünwald ve diğerleri, 2004).

Görüldüğü üzere bu konuyla ilgili önemli araştırmaları ve çalışmaları genel anlamda şu şekilde sınıflandırılabilir:

2.1. Oyun Teorisi ve Yapay Zekâ Entegrasyonu

Oyun teorisi ve YZ entegrasyonu konusunda yapılan çalışmalar, bilgisayar oyunlarının tasarımı ve oynanabilirliği üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Shoham, 2008). Oyun geliştiricileri, oyun teorisi prensiplerini kullanarak YZ algoritmalarını geliştirerek daha akıllı ve rekabetçi YZ karakterleri oluşturabilirler (Yannakakis & Hallam, 2018).

2.2. Çoklu Katılımcı Ortamlar ve Oyun Teorisi

Çoklu katılımcı oyunlar, oyun teorisi ve YZ'nin en etkili şekilde uygulanabileceği senaryolardan biridir. Bu tür oyunlarda, oyuncular arasındaki stratejik etkileşimlerin modellenmesi ve optimize edilmesi karmaşık bir görev olabilir (Tennenholtz, 2002). Oyun teorisi, oyuncular arasındaki iş birliği ve rekabeti anlamak ve daha dengeli oyun deneyimleri sunmak için kullanılabilir (Bowling et al., 2003).

2.3. Oyun Geliştirme ve Optimizasyon

Oyun geliştiricileri, oyun teorisi ve YZ tekniklerini kullanarak oyunlarını daha dengeli ve rekabetçi hale getirebilirler. Nash dengesi, oyunların dengeye ulaştığı noktayı tanımlamak için kullanılabilir ve bu, oyunların daha adil ve ilgi çekici hale getirilmesine yardımcı olabilir (Zhang & Faltings, 2019). Ayrıca, oyun teorisi modelleri, oyunların dengesizliklerini ve kazançlarını incelemek için kullanılabilir (Hart & Mas-Colell, 2013).

2.4. Oyun Teorisi ve YZ'nin Çeşitli Alanlara Uygulanabilirliği

Oyun teorisi ve YZ'nin sadece bilgisayar oyunları ile sınırlı olmadığı vurgulanmalıdır. Bu iki alan, ekonomi, psikoloji, biyoloji, sosyoloji ve diğer birçok disiplindeki stratejik etkileşimleri anlamak ve optimize etmek için kullanılabilir (Nowak, 2006). Örneğin, ekonomi alanında, oyun teorisi, rekabetçi pazarların analizi ve iş birliği stratejilerinin belirlenmesi için yaygın olarak kullanılmaktadır (Fudenberg & Tirole, 1991).

Literatür taraması, oyun teorisi ve YZ'nin bilgisayar oyunlarında kullanımının, oyunların daha dengeli, rekabetçi ve ilgi çekici hale getirilmesine katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Bu iki alanın entegrasyonu, oyun geliştiricilerine daha akıllı ve özgün YZ karakterleri oluşturma fırsatı sunar. Ayrıca, çoklu katılımcı ortamlarda oyun teorisi, oyuncular arasındaki stratejik etkileşimleri daha iyi anlamak ve optimize etmek için kullanılabilir. Bu, oyunların daha adil ve dengeleyici hale getirilmesine yardımcı olabilir.

Öte yandan, oyun teorisi ve YZ'nin çeşitli alanlarda uygulanabilirliği, bu iki alanın sadece bilgisayar oyunları ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Ekonomiden biyolojiye

kadar birçok disiplinde, stratejik etkileşimleri modellemek ve anlamak için bu tekniklerin potansiyeli bulunmaktadır.

Sonuç olarak, oyun teorisi ve YZ'nin bilgisayar oyunları ve diğer disiplinlerdeki uygulamaları hala gelişmekte olan bir alandır ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu alanın ilerlemesi, daha akıllı ve etkileyici YZ sistemlerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

3. Oyun Teorisi Bağlamındaki Oyun Türleri

Oyun teorisi bağlamında oyun türlerini değerlendirmek için, farklı oyunların stratejik özelliklerini, oyuncu etkileşimlerini ve kazanma koşullarını analiz etmek önemlidir. Aşağıda, oyun türlerinin değerlendirilmesi için kullanılacak bazı yaklaşımları içeren bir açıklama bulunmaktadır (Osborne & Rubinstein, 1994):

1) Oyunların Temel Stratejik Özellikleri: Oyun türleri, temel stratejik özelliklerine göre değerlendirilebilir. Bu özellikler arasında oyuncuların bilgi seviyeleri (tam bilgi, kısmi bilgi, bilgisizlik), oyunun sıfır toplam veya sıfır toplam olmayan bir oyun olması, oyunun rekabetçi veya işbirlikçi olması gibi faktörler yer alır. Örneğin, sıfır toplam oyunlar genellikle rekabetçi oyunlardır, bu nedenle bu tür oyunların stratejileri farklılık gösterebilir (Fudenberg & Tirole, 1991).

2) Oyuncu Etkileşimleri ve Karar Süreçleri: Oyun türlerini değerlendirirken, oyuncu etkileşimlerini ve karar süreçlerini incelemek önemlidir. Oyuncular arasındaki etkileşimler, oyunun dinamiklerini ve çatışma seviyelerini belirler. Bazı oyunlar simultane (eşzamanlı) kararlar gerektirirken, diğerleri ardışık kararları içerebilir. Bu etkileşim biçimleri, oyuncuların stratejilerini etkileyebilir (Rasmusen, 2007).

3) Kazanma Koşulları ve Hedefler: Her oyun türü farklı kazanma koşullarına ve hedeflere sahiptir. Kazanma koşulları oyunun sonucunu belirlerken, oyuncuların hedefleri stratejilerini şekillendirir. Oyunlar, oyuncuların toplam kaynakları artırmaya, rakipleri alt etmeye veya belirli bir amaca ulaşmaya çalıştığı farklı kazanma koşullarıyla gelir (Binmore, 2007).

4) Oyunun Denge Noktaları: Oyun türlerini değerlendirmek için, denge noktalarını ve denge dışı stratejileri incelemek önemlidir. Nash dengesi gibi denge noktaları, oyuncuların en iyi yanıtlarını temsil eder ve stratejik istikrarı belirler. Oyunun denge noktaları, oyuncu davranışlarını anlamak için kullanışlıdır (Fudenberg & Tirole, 1991).

5) Oyunların Uygulama Alanları: Oyun türlerini değerlendirmek için, farklı oyunların gerçek dünya uygulama alanlarını incelemek de önemlidir. Oyun teorisi, ekonomiden biyolojiye, politikadan bilgisayar bilimine kadar birçok alanda kullanılır. Oyun türlerinin bu farklı uygulama alanları, oyunların nasıl modellendiği ve analiz edildiği konusunda farklılıklar yaratabilir (Myerson, 1991).

Dolayısıyla, oyun teorisi bağlamında oyun türlerini değerlendirmek için oyunların stratejik özellikleri, oyuncu etkileşimleri, kazanma koşulları, denge noktaları ve uygulama alanları göz önüne alınmalıdır. Bu faktörler, oyunların analiz edilmesi ve anlaşılması için önemlidir.

Şu anda, yaklaşık 5 tür oyun sınıflandırması vardır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Qohen-Solal, 2020):

- Sıfır Toplamlı ve Sıfır Toplamlı Olmayan Oyunlar: Sıfır toplamlı olmayan oyunlarda birden fazla oyuncu vardır ve hepsinin başka bir oyuncunun herhangi bir hamlesinden dolayı bir avantaj kazanma seçeneği vardır. Sıfır toplamlı oyunlarda, ancak bir oyuncu bir şey kazanırsa, diğer oyuncular önemli bir final kaybedeceklerdir.

- Eşzamanlı ve Sıralı Oyunlar: Sıralı oyunlar, her oyuncunun başka bir oyuncunun hareketinden haberdar olduğu daha popüler oyunlardır. Eşzamanlı oyunlar içlerinde olduğu gibi daha zordur, oyuncular eşzamanlı bir oyuna dahil olurlar. Masa oyunları, sıralı oyunların mükemmel bir örneğidir ve aynı zamanda sıra tabanlı veya kapsamlı biçimli oyunlar olarak da adlandırılır.
- Kusursuz Bilgi ve Kusursuz Bilgilendirme Oyunları: Kusursuz bir bilgi oyununda, her oyuncu diğer oyuncunun hareketinin farkındadır ve aynı zamanda diğer oyuncunun nihai oyunu kazanmak için uygulayabileceği çeşitli stratejilerin de farkındadır. Kusurlu bilgi oyunlarında ise hiçbir oyuncu diğerinin ne yaptığının farkında değildir. Kart oyunları ve Satranç ise kusursuz bilgi oyunlarının mükemmel bir örneğidir.
- Asimetrik ve Simetrik Oyunlar: Asimetrik oyunlar, her oyuncunun farklı ve genellikle çelişen bir nihai hedefe sahip olduğu galibiyet oyunlarıdır. Simetrik oyunlar, tüm oyuncuların aynı nihai hedefe sahip olduğu, ancak her biri tarafından kullanılan stratejinin tamamen farklı olduğu oyunlardır.
- İşbirliğine Dayalı ve İşbirliğine Dayalı Olmayan Oyunlar: İş birliği olmayan oyunlarda, her oyuncu ortak oyunlarda kendi adına oynar, oyuncular nihai hedefe ulaşmak için ittifaklar oluşturur.

Şekil 3. Oyun Teorisi Kapsamındaki Oyun Türleri

4. Oyunlarda Nash Dengesi

Nash dengesi, Oyun Teorisinin özü olarak düşünülebilir. Temelde bir oyundaki birden fazla oyuncunun iş birliği denge noktasını gösteren durudur. Nash Dengesi, her oyuncuya maksimum karı garanti eder. Bunu Generative Adversarial Networks (GANs) yardımıyla anlamaya çalışalım. *Ayırıcı (DNN) ve Üretici (GNN)* olarak iki sinir ağının birleşimidir: Üretici Sinir Ağı, analiz ettiği girdi görüntüleri ile beslenir ve ardından gerçek girdi görüntülerini olabildiğince yakın temsil etmek için yapılan yeni örnek görüntüler üretir. Görüntüler üretildikten sonra, Ayırıcı Sinir Ağına gönderilir. Bu sinir ağı, kendisine gönderilen görüntüleri analiz edip yargılar ve bunları üretilen görüntüler ve gerçek girdi görüntüleri olarak sınıflandırır. Görüntü orijinal görüntü olarak sınıflandırılırsa, DNN değerlendirme parametrelerini değiştirir. Görüntü, oluşturulan yapay bir görüntü olarak sınıflandırılırsa, görüntü reddedilir ve GNN'ye geri döndürülür. GNN daha sonra, üretilen görüntünün kalitesini iyileştirmek için parametrelerini değiştirir. Bu, her iki sinir ağının parametrelerinde herhangi bir değişiklik yapmasına gerek kalmayana ve her iki sinir ağında daha fazla gelişme olamayana kadar devam eden rekabetçi bir süreçtir. Bu daha fazla iyileştirmenin olmadığı durum "NASH Dengesi" olarak bilinir. Başka bir deyişle, GAN, her iki oyuncunun da bir Nash Dengesi bulmak için sürekli olarak kendilerini optimize ettiği 2 oyunculu rekabetçi bir oyundur (Genç ve Kadah, 2018).

Herhangi bir oyunda, ajanlardan birinin stratejilerini diğer ajanların önünde açıklaması gerekir. Açıklama sonrası oyunculardan hiçbiri stratejilerini değiştirmese oyunun Nash Dengesine ulaştığı anlaşılır. Peki, eşzamanlı bir oyunda Nash Dengesine nasıl ulaşılır? Pek çok örnek var ama en ünlüsü Mahkûmların İnkilemidir. Kapalı çanta değişimi Oyunu, Arkadaş veya Düşman Oyunu ve tekrarlanan Snowdrift Oyunu gibi daha başka örnekler de var. Tüm bu oyunlarda iki oyuncu yer alır ve son elde her iki oyuncunun da vermesi gereken bir kararın sonucudur. Her iki oyuncu da ayrılma ve iş birliği arasında bir seçim yapmak zorundadır. Her iki oyuncu da iş birliği yaparsa, son el her ikisi için de olumlu olacaktır. Ancak, her iki oyuncu da kusurluysa, son el her iki oyuncu için de negatif olacaktır. Bir oyuncunun arıza olduğu ve diğerinin birlikte hareket ettiği bir kombinasyon varsa, son el biri için pozitif, diğeri için negatif olacaktır. Nash Dengesi burada önemli bir rol oynar. Ancak her iki oyuncu da birbirlerine fayda sağlayan ve her ikisine de olumlu bir oyun sağlayan bir strateji yazarsa, bu sorunun çözümü en uygun olacaktır. Bu ikilemi çözmeye çalışan daha birçok gerçek örnek ve bir dizi kod parçası var. Bununla birlikte, temel öz, rahatsız bir durumda Nash Dengesinin elde edilmesidir.

5. Bilgisayar ve Çevrimiçi Oyun Geliştirmede Oyun Teorisi

Oyun teorisini oyun geliştirmeye uygulamanın en net yollarından biri, olasılıkları dengelemektir. Oyuncular için haksızlık hissi kadar sinir bozucu olan çok az şey var. Bir oyuncunun diğeri oyunculara karşı haksız bir avantajı olmamalıdır. Bunu yalnızca bilerek yapmaktan kaçınmakla kalmaz, aynı zamanda bu seçeneği kazara dahil etmekten de kaçınmak istersiniz. Bu her zaman işe yaramıyor. Oyuncular kuralları çiğnemenin yollarını bulur. Oyun teorisi, oyun karar vermeyi içeriyorsa, adil bir oyun tasarlamaya yardımcı olabilir. Kart oyunları buna güzel bir örnektir. Ancak beceri (refleksler, nişan alma vb.) içeren oyunlarınız olduğunda oyun teorisi yardımcı olamaz. Bir oyuncunun daha iyi bir şut olmasını hesaba katamaz, onlara yalnızca oyun içi oyun alanında bir seviye verebilir. Halo'nun hile modu gibi bir formatta kendi kendine tasarlanmış bir haritayı donatmak yeterince iyidir. Ve Counter-Strike gibi oyunlarda bazı oyuncuların çekilişte daha hızlı olacağına saygı duymalısınız. Peki, oyuncular çok oyunculu oyunlarda istenmeyen bir seçim bulduğunda ve bu seçim bozuk bir oyuna yol açarsa ne olur? Oyuncuların bir oyunda kendilerine haksız bir avantaj sağlamak için yapabilecekleri bir

seçim varsa, birkaç oyuncu bunu bulacak ve kötüye kullanmaya başlayacaktır (Li ve diğerleri, 2019). İlk başta, tüm oyuncular için bu seçimi yapmamak sinir bozucu olabilir. Daha fazla oyuncu fark ettikçe, daha fazla oyuncu bu seçimi yapmaya başlar ve kendilerine haksız bir avantaj sağlayabilir. Oyunda bir şansa sahip olmanın tek yolu bu haksız avantajı kullanmaktır. Açıkçası, bu oyunun oynanış şeklini değiştiriyor. Oyuncular amaçlanan mekanikliği takip etmiyor ve oyun olması gerektiği gibi çalışmıyor. Bu genellikle oyunu daha az eğlenceli hale getirir. Peki işin içerisine YZ girdiğinde ne olur? YZ insan oyuncuların hile yaptığının farkına varabilir mi? bu hususta söylenebilecek pek çok şey vardır.

5.1. Bilgisayar Oyunlarında Kendi Kendine Öğrenme ve Sonuçları

Kendi kendine öğrenme, YZ ve bilgisayar oyunları alanında önemli bir konu olmuştur. Bu özellik, bilgisayar oyunlarına adaptif ve akıllı davranışlar kazandırma potansiyeline sahiptir (Sutton & Barto, 2018).

Kendi kendine öğrenme özelliği, bir YZ sisteminin oyun içi deneyimlerden öğrenme yeteneğini ifade eder. Bu özellik, birkaç temel bileşenle teknik olarak mümkün olabilir:

1) Veri Toplama ve Gözlemeleme: YZ, oyun içi davranışları sürekli olarak gözlemlemeli ve veri toplamalıdır. Bu, oyuncu hareketlerini, oyunun durumunu ve sonuçları izlemeyi içerir (Lipton et al., 2015).

2) Özellik Mühendisliği: Gözlenen veriler, öğrenme için uygun özelliklere dönüştürülmelidir. Özellik mühendisliği, YZ'nin oyun içi bilgileri anlamasına yardımcı olur (LeCun et al., 2015).

3) Model Seçimi: YZ sistemi, verileri analiz etmek ve öğrenmek için uygun bir model seçmelidir. Derin öğrenme (deep learning) ve takviye öğrenme (reinforcement learning) gibi teknikler sıkça kullanılır (Sutton & Barto, 2018).

4) Eğitim ve Yeniden Değerlendirme: YZ, belirli bir süre boyunca verileri kullanarak bir modeli eğitir. Daha sonra, modelin performansını değerlendirmek ve gerektiğinde yeniden eğitmek önemlidir (LeCun et al., 2015).

Kendi kendine öğrenme özelliğinin bilgisayar oyunlarına uygulanmasının sonuçları oldukça önemlidir:

1) Daha Akıllı Düşmanlar: Oyunculara daha zorlu bir deneyim sunmak için YZ tarafından öğrenilen davranışlar, yapay düşmanların daha akıllı ve öngörülemez olmasını sağlayabilir (Silver et al., 2016).

2) Dinamik Oyun Dengelemesi: Kendi kendine öğrenme özelliği, oyun geliştiricilerine dinamik olarak oyun dengelemesi yapma yeteneği sunar. Bu, oyuncu deneyimini sürekli olarak iyileştirmek için kullanılabilir (Sutton & Barto, 2018).

3) Kişiselleştirilmiş Deneyimler: YZ, oyuncuların tercihlerini ve becerilerini öğrenerek kişiselleştirilmiş oyun deneyimleri sunabilir. Bu, oyuncuların daha fazla bağlantı kurmalarına ve daha uzun süre oyun oynamalarına yardımcı olabilir (Silver et al., 2016).

4) Hızlı Öğrenme ve Adaptasyon: YZ, oyun içi deneyimlerden hızla öğrenebilir ve yeni stratejiler geliştirebilir. Bu, oyuncuların zorluk seviyelerine daha hızlı uyum sağlamalarına yardımcı olabilir (Lipton et al., 2015).

Dolayısıyla, kendi kendine öğrenme özelliği, bilgisayar oyunlarının daha akıllı, dinamik ve kişiselleştirilmiş hale gelmesini sağlayabilir. Bu, oyuncuların daha tatmin edici bir deneyim yaşamasına ve oyun geliştiricilerinin oyunlarını sürekli olarak iyileştirmesine olanak tanır.

5.2. Yapay Zekâ ile Oyun Teorisi

Oyun teorisi, günümüzde YZ modelleri oluşturmada çok önemli bir unsurdur. Başlangıç olarak, oyun ortamları ve modelleri, "taklitçi öğrenme" veya "pekiştirmeli öğrenme" dahil olmak üzere makine öğrenimi için giderek daha popüler eğitim mekanizmaları haline geliyor. Yer kazandığı alan, bir oyun modeli içindeki diğer araçlar arasındaki oyunlaştırılmış etkileşimlere katılmak için yapılabilen çok-etmenli sistemlerdir. Oyun teorisi, çok aracı sistemlerin bir hedefe ulaşmak, farklı YZ programlarının etkileşime girmesini sağlamak ve ihtiyaç duyduğu bazı önemli yetenekleri kolaylaştırmak için derin öğrenme sistemlerinde çok önemli hale gelmiştir. Oyun teorisi, her bir temsilcinin amacının, aynı boyuttaki diğer ajanların eylemlerini hesaba katarak oyunu kazanmak olduğu varsayımına dayanır. Oyun teorisi temelde, önceden tanımlanmış kurallar (oynama veya manevra yapma) ve sonuçlar bağlamında, hepsi eşit derecede rasyonel olan farklı oyuncular (araçlar) arasındaki tipik stratejik etkileşim için kullanılan bir matematik daldır. Her oyuncu veya temsilci, bencil olan ve belirli bir strateji kullanarak elde edilecek ödülü en üst düzeye çıkarmaya çalışan rasyonel bir varlıktır.

Bunun YZ ile ilişkisi nedir? Pekiştirmeli öğrenmede, çok sayıda aracı oyun boyutları dahilinde birbiriyle etkileşir. Hedefin kazanmak olduğu ve diğer değişkenlerin değişmeden kaldığı göz önüne alındığında, oyunu kazanan temsilci nihayet en uygun olarak kabul edilir. Birden fazla aracı, makine öğreniminde pekiştirmeli öğrenmenin temeli olan bir görevi doğru ve verimli bir şekilde gerçekleştirmek için oyun boyutlarında rekabet edebilir veya iş birliği yapabilir. Bu aynı zamanda gerçek dünyadaki sorunları çözmeye potansiyeline sahiptir ve YZ 'de uygulanan oyun teorisinin kullanımı, siber güvenlikten sağlık hizmeti teşhisine kadar farklı alanlarda yaygınlaşmaktadır. Tipik ortamlarda, oyun mekanizması akılda nihai hedef (çıktı) ile tasarlanmıştır. Oyun Teorisi artık hem Makine Öğrenimi algoritmaları hem de birçok günlük yaşam durumu için açıklayıcı bir faktör haline geldi. Örneğin SVM'yi (Destek Vektör Makinesi) düşünün. Oyun teorisine göre SVM, bir oyuncunun diğerine sınıflandırma için en zor noktaları sağladıktan sonra en iyi hiper uçağı bulmaya zorladığı 2 oyuncu arasında oynanan bir oyundur. Bu oyunun son maçı, yarışan her iki oyuncunun stratejik yetenekleri arasında bir değiş tokuş olacak bir çözümdür (Petrovski, 2004).

Tüm oyunların açık bir kurallar ve talimatlar seti vardır. Oyunu kazanmak için kurallarla oynamak. Bu oyunları dijital olarak yapmak için, oyuncu sayısını ve kuralları dikkate alan bazı algoritmalar geliştirmek gerekir, bu nedenle oyun teorisi devreye girer. Dijital olarak oynadığımız popüler oyunların çoğu YZ ve Oyun teorisinin yardımıyla geliştirilmiştir. Oyun teorisi sadece oyunlarla sınırlı değil, aynı zamanda Generative Adversarial Networks (GAN'lar), makine öğrenimi algoritmaları, manipülasyon, dayanıklı sistem, çok ajanlı YZ sistemi, taklit ve pekiştirmeli öğrenme vb. gibi büyük YZ uygulamalarına da sahiptir. Herhangi bir sorun iki bölüme ayrılabilir, birincisi tek bir kişinin bir işi yapmaya çalıştığı zamandır ve ikincisi, bir kişinin kararının bir kişinin kararını etkilediği bir oyundaki gibi birçok kişinin aynı işi yapmaya çalıştığı zamandır. Oyun teorisi çok sayıda dinamik problemi çözmek için de gereklidir. Multi-agent Reinforcement Learning'de (MRL), oyun teorisinin uygulanmasıyla, YZ tarafından yönetilen sürücüsüz arabaları kullanarak bir bölgenin trafik akışını iyileştirebiliriz. Arabaların her birinin dış çevre ile mükemmel bir etkileşimi vardır. Ya arabalar bir grup olarak düşünürse işler daha karmaşık hale gelebilir. Bu tür sistemlerde, bir temsilcinin optimal politikası sadece ortama değil, aynı zamanda diğer temsilcilerin politikalarına da bağlıdır. Bu durumlar, robotik, telekomünikasyon, ekonomi, dağıtılmış kontrol, açık artırma, trafik ışığı kontrolü vb. gibi çeşitli alanlarda doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda, çok etmenli öğrenme ya alanın karmaşıklığı nedeniyle ya da kontrol doğası

gereği merkezden uzaklaştırılmıştır. Bu tür sistemlerde, temsilcilerin ya diğer öğrencilerle koordinasyon kurarak ya da onlarla rekabet ederek eldeki soruna iyi çözümler bulabilmeleri önemlidir (Nowe ve diğerleri, 2012).

Algoritmaların, biçimsel yöntemlerin ve YZ'nin üç odak alanındaki oyun teorisinin rolleri oldukça farklıdır. Algoritmik oyun teorisi, oyunlarda algoritmik hesaplamaya özellikle hesaplama çözümü kavramları ve dağıtılmış bilgisayar sistemlerinin analizi ve inşasında oyun teorik tekniklerinin kullanımına odaklanma eğilimindedir. Mantık ve biçimsel yöntemlerde oyunlar, sistemlerin dallanma davranışları hakkında akıl yürütmede ve birden çok bileşen içeren sistemlerin doğrulanmasında ve sistem sentezinde kullanılır. YZ de oyun teorisi kavramları çok etmenli sistemlerin analizinde rutin olarak kullanılmaktadır. Üç alandan birinde çalışan çoğu araştırmacı, oyun teorisinin rollerini kendi alanları dışında günlük olarak deneyimleme fırsatına sahip değildir. Bilgisayar bilimindeki oyunlar üzerine alternatif perspektifler sunarak, bu çok disiplinli konu hakkında daha fazla araştırma yapılması, gelecekteki araştırmada gündemlerini muhtemelen etkileyecektir. Örneğin, algoritmik oyun teorisi üzerinde çalışan bir araştırmacı, zaman içinde gelişmeyen oyunları inceleme eğiliminde olan algoritmik oyun teorisi araştırmalarının aksine, resmi yöntem araştırmasının oyun dinamiklerini modelleme biçiminden etkilenecektir. Son zamanlarda algoritmik oyun teorisinde araştırılan titreyen el dengesi gibi çözüm kavramlarının kullanımı, gayri resmi yöntemler ve çok ajanlı sistemlerin analizinde çağdaş biçimsel yöntemlerden tekniklerin kullanımı üzerine tartışmalar da mevcuttur. Biçimsel yöntemler, çok etmenli sistemler ve algoritmalarından oluşan araştırma topluluklarının çok fazla örtüşmediği ve disiplinler arası herhangi bir araştırma gündemi oluşturmanın zaman aldığı göz önüne alındığında bu belki de şaşırtıcı olmayacaktır (Chaudhuri ve diğerleri, 2017).

Bir arabanın diğer araba ile çatışabileceğini düşünebilmek gerekir. Çünkü belirli bir rotayı takip etmek seyahatleri için uygun olabilir. Bu durum, oyun teorisi ile kolaylıkla modellenebilir. Oyun teorisi açısından, arabalar oyuncu olarak hareket eder ve Nash Dengesi, farklı otomobiller arasındaki iş birliğinin noktasıdır. Pekiştirmeli öğrenme için basit bir ortam olan robotlar, çok-ajanlı ortamda öğrenim politikasıyla ödül veya ceza alır. Pekiştirmeli öğrenme, bir temsilcinin çevreyle gerçek veya sanal veya artırılmış gerçeklikle etkileşime girerek öğrenmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bir temsilcinin rastgele bir ortamla etkileşime girdiğini ve bir ödül veya ceza yoluyla bir politika öğrendiğini varsayalım, ancak birden fazla aracı devreye sokulmuşsa aynı ortam, artık mümkün olmayacaktır. Bunun nedeni, artık etkileşimin birden çok aracı ve çevre arasında gerçekleşmesidir. Bu nedenle, birden fazla aracıya sahip bir sistemin modellenmesi zor bir iştir, birkaç aracıdaki artış, araçların birbirleriyle etkileşime girmek için kullandıkları olası yolların katlanarak artmasıyla sonuçlanabilir, bu ve benzer sorunlar oyun teorisi ile düzeltilabilir.

5.3. Google YZ Botu ve Strateji Oyunu StarCraft II

Son yıllarda bilgisayar gücü çok hızlı ilerliyor ve giderek daha fazla YZ uzmanı dikkatlerini oyun tasarımına çevirdikçe, dijital oyun YZ tasarımı hakkında daha radikal düşünmek için açık bir fırsat var. Yalnızca önemli YZ inovasyonunun zamanı değil, aynı zamanda dijital oyun tasarımının önemli etkileşimli yönlerini kayda değer ölçüde geliştirmenin, yeni oyun senaryoları için fırsatlar sağlamanın ve ortamı bir sanat formu olarak ilerletmenin de önemli olduğu öneriliyor. Dijital oyunlarda YZ'nin gelişmiş kullanımından kaynaklanan sorunlar tartışılabilir ve oyuncu duygusunu etkilemek, ahlaki ikilemler, oyuncu tarafından yaratılan hikayeler, dinamik ve uyarlanabilir oyun dünyaları ve karakter inanılabilirliği gibi oyunun oynanışı üzerindeki etkileri araştırılabilir (Charles, 2003).

YZ sistemlerinin hızlı ilerlemeleri, insanların bilgisayarlardan daha iyi yaptığı şeyler listesinin dışına sürekli olarak çıkıyor. YZ, satranç ve Go gibi masa oyunlarında insanları geride bıraktı ve Bayan Pacman gibi klasik bilgisayar oyunlarında astronomik olarak yüksek puanlar alabildi. Daha karmaşık oyunlar, YZ'nin bir sonraki sınırının bir parçasını oluşturur. YZ çalışan bir ekip OpenAI tarafından geliştirilen botları yenerken, OpenAI Five olarak bilinen, sonuçta profesyonel oyuncuların bir ekip geçen yıl kaybettiler. Google'ın DeepMind YZ almış olduğu son StarCraft II'de birkaç profesyonel oyuncuyu defalarca yendi. DeepMind, oyun teorisi yardımıyla tecrübesi iyi bilinen "sosyal ikilemler" mantığı etrafında tasarlanmıştır. Bunlar, bir oyundaki katılımcıların bencil olmaktan faydalanabileceği ancak herkes bencil davranırsa tüm katılımcıların kaybedeceği oyun teorisi senaryolarının bir çeşididir. Bu tür bir sorunun en kötü senaryosu "mahkûm ikilemi"dir. Ünlü sorun, bir soyguna yakalandıktan sonra, diğer kişiye karşı ifade vermeleri halinde iki kişinin serbest bırakılmasının teklif edildiğini belirtir. Her iki katılımcı da diğer kişinin kararının farkında değildir. Alternatif olarak, soyguncular iş birliği yapmayı reddederlerse 10 yıla kadar hapis cezasına çarptırılabilirler ve diğer kişi onlara karşı ifade verirse, taraflardan hiçbiri iş birliği yapmazsa 5 yıla kadar yatacaklar. Buna benzer durumlarda oyun teorisi tüm ihtimalleri makul ölçüde dikkate almayı gerektirmektedir.

Google'ın sahip olduğu DeepMind, Facebook'un YZ araştırma bölümü ve dünyadaki diğer YZ ekiplerinde araştırmacılar, yazılımlara her zamankinden daha karmaşık video oyunlarının nasıl oynanacağını öğretmek için sıkı çalışmaktadırlar. Bu, Çin masa oyunu Go'dan klasik Atari oyunlarına, dünyanın profesyonel oyun devrelerine hâkim olan rekabetçi bir beşe beş strateji yarışması olan Valve's Dota 2 kadar gelişmiş oyunlara kadar her şeyi içerir. Buradaki amaç, daha ilginç, dinamik ve gerçekçi oyun deneyimleri yaratacak YZ geliştirmek değildir. YZ araştırmacıları, oyunları bir yazılım parçasının zekâ düzeyini ölçmek için büyük ölçüde kullanıyorlar ve çünkü katı kural ve ödül sistemlerine sahip sanal dünyalar, yazılımı eğitmek için özellikle yararlı bir ortam olarak düşünülmektedir. DeepMind'deki misyon, yapay bir genel zekâ oluşturmaktır ve bir insanın yapabileceği herhangi bir zihinsel görevi yerine getirebilir (Statt, 2019).

5.4. AlphaStar Oyununun Yapımı

AlphaStar olarak adlandırılan StarCraft II için YZ sürümü, denetimli öğrenme ve pekiştirmeli öğrenme yoluyla oyunları oynamayı öğrenmiştir. İlk olarak, YZ ajanları, insan oyuncularını analiz edip kopyalayarak, temel stratejileri öğrenerek algoritmalar eğitildi. İlk ajanlar daha sonra en güçlü ajanların kaldığı bir tür sanal ölüm maçında birbirleriyle oynadılar. Zamanla, temsilciler oyunda daha iyi hale geldi ve yol boyunca yeni stratejiler ve taktikler öğrenmeye başladı. YZ'nin avantajlarından biri, bu tür bir süreci süper hızda geçebilmesi ve daha iyi araçları hızla geliştirebilmesidir. DeepMind araştırmacıları, AlphaStar ajanlarının yaklaşık 14 günde yaklaşık 200 yıllık oyun süresine eşdeğer olduğunu tahmin ediyor. AlphaStar YZ ajanları, YouTube ve Twitch üzerinden yayınlanan bir dizi oyunda insan profesyonel oyuncularla karşı karşıya getirildi. Profesyonel oyuncu Grzegorz "MaNa" Komincz final oyununu kazanarak insanlık adına bazı gururları kurtarmayı başaramadan önce YZ'ler insan rakiplerini alt ederek, tam on oyun kazandı. AlphaStar'ın performansı hakkında yorum yapan uzmanlar, işlerin biraz sorunlu hale geldiği bir dereceye kadar "olağanüstü" ve "sıradışı" gibi kelimeler kullandılar. AlphaStar, mikro yönetim olarak bilinen savaşta birimleri kontrol etme ve yönetme konusunda özellikle yetenekli olduğunu kanıtlamış olmaktadır. DeepMind araştırmacıları, YZ'lerin herhangi bir zamanda haritanın yalnızca tek bir bölümüne odaklandığını, ancak ilginç bir şekilde, AlphaStar'ın YZ aracısının kazanılan maç sırasında daha kısıtlı bir kamera görüntüsü ile sınırlı olduğunu ifade etmişlerdir (Garisto, 2019).

5.5. Yapay Zekâların Oyunlardaki Mücadelesi

StarCraft II ve Dota 2 gibi oyunlar, YZ'lerde pek çok zorluk çıkarmaktadırlar. Karmaşık oyun teorisi / stratejileri, kusurlu / eksik bilgilerle çalışan, çok değişkenli ve uzun vadeli planlamayı üstlenen, gerçek zamanlı karar verme, geniş bir eylem alanında gezinme ve her noktada çok sayıda olası karar verme, sadece buzdağının tepesidir. YZ'lerin her iki oyundaki performansı etkileyici görünmekle birlikte aynı zamanda mücadele ettikleri söylenebilecek bazı alanları da göstermiştir. Dota 2 ve StarCraft II'de, YZ botları daha uzun oyunlarda veya şaşırtıcı, alışılmadık stratejilerle karşılaştıklarında daha savunmasız görünmektedirler. Zamanla karmaşıklıkla mücadele edebilirken hızlı değişikliklere adapte olabilmektedirler. Bu YZ'lerin nasıl öğrendiğiyle bağlantılı olabilir. Bir görevi yerine getirdikten sonraki ilk birkaç saat içinde bile, insanlar bir YZ yı çok daha uzun süren bir aşinalık ve beceri kazanma eğiliminde görmektedirler (Prosser, 2019).

Dota 2 ve StarCraft II'de YZ ile insanlar arasındaki mutlak üstünlük savaşı hala devam ederken, YZ'nin yakında hüküm sürmesi muhtemel görünmektedir. Diğer oyun türlerinde de benzer şeyler olduğu söylenebilmektedir. 2017 yılında, Carnegie Mellon Üniversitesi'nden bir ekip Libratus YZ'sini dört profesyonelle karşı karşıya getirdi. 20 günlük Limitsiz Texas Holdem'den sonra, Libratus 1,7 milyon dolar değer artışı kaydetmiştir. Bir başka olası aday da Noel'de aile uyumunun yok edicisi olan Monopoly oyunudur. Poker blöf içerirken Monopoly ise müzakere içermektedir. YZ'nin başa çıkmaya özellikle uygun olmadığını düşünebileceğiniz beceriler olarak ifade edilebilirler. Bununla birlikte, Facebook'ta yapılan bir YZ deneyi, YZ botlarının bu tür görevleri üstlenmekten daha fazla yetenekli olduğunu göstermiştir. Botlar yetenekli müzakareciler olduğunu kanıtladılar ve bir nesneye ilgi duyuyormuş gibi pazarlık stratejileri geliştirerek blöf gibi tamamen başka bir şeyle ilgilendikleri gözlemlenmiştir.

5.6. YZ'nin Yenildiği Oyunlar

Kesin bir cevap olmamakla birlikte YZ'nin yenildiği liste hızla kısalmaktadır. YZ'nin oyun ustalığı ilk bakışta araştırmaya odaklanmak için garip bir alan gibi görünse de kesin kanı, YZ'nin bir oyunda ustalaşmayı öğrenme biçiminin diğer alanlara aktarılabilir olmasıdır. Örneğin, Libratus poker oynayan YZ, finansal ticarete veya politik müzakerelerde işe yarayabilecek stratejiler kullanmıştır. Aynı AlphaStar için de geçerlidir. AlphaStar projesinin eş lideri Oriol Vinyals'ın The Verge'e söylediği gibi "Her şeyden önce, DeepMind'deki misyon yapay bir genel zekâ oluşturmaktır". 350'den fazla YZ araştırmacısının katıldığı 2017 yılında yapılan bir araştırmaya göre, YZ'nin on yıl içinde insanlardan daha iyi bir sürücü olabileceğini öngörülmektedir. Yüzyılın ortalarında, YZ çok satan bir roman yazabilecektir. 2060 yılına gelindiğinde, YZ her şeyi bizden daha iyi yapabilir hale gelecektir (Prosser, 2019).

Bunun iyi ya da kötü bir şey olduğunu düşünseniz de YZ'nin olayları farklı şekilde görmemize yardımcı olma konusunda genellikle gözden kaçan bir yeteneği olduğunu belirtmekte fayda vardır. Ne zaman DeepMind ve AlphaGo insan şampiyonu Lee Sedol yendi o zaman Go topluluğu da ondan öğrendiklerini uygulamaya çalışmıştır. Lee, AlphaGo ile maçtan sonra galibiyet serisi almıştı. Aynı şey şu anda insan ve YZ oyunlarını yoğun bir şekilde inceleyen Dota 2 ve StarCraft II topluluklarında da yaşanmaktadır.

5.7. Kendi Kendine Öğretilen YZ'nin En İyi Olduğu Strateji Oyunu "Go"

StarCraft II'de deneyimli oyuncular, kaynakları yöneterek, karmaşık savaş manevraları uygulayarak ve nihayetinde rakiplerini alt ederek çok görevli işleri başarabilmektedir. Profesyoneller oyunu son derece hızlı bir şekilde oynayarak dakikada

300'den fazla eylem gerçekleştiriyor. DeepMind'ın YZ sinin temelini oluşturan makine öğrenimi teknikleri, özel talimatlar verilmekten ziyade büyük veri kümelerinden kalıpları tanımayı öğrenen yapay sinir ağlarına dayanır (Garisto, 2019).

DeepMind AlphaStar'ı ilk olarak Aralık 2018'de bir dizi laboratuvar tabanlı test oyununda üst düzey oyuncularla karşı karşıya getirdi. YZ, iki profesyonel insan oyuncuyla oynadı ve yendi. Ancak eleştirilenler, bu gösteri maçlarının adil bir mücadele olmadığını, çünkü AlphaStar'ın insanüstü hız ve hassasiyete sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Ekip, AlphaStar'ı laboratuvardan çıkarıp Avrupa StarCraft II sunucularına bırakmadan önce, daha adil bir yarışma haline getirmek için YZ'nin reflekslerini kısıtlamıştı. Temmuz ayında oyuncular, potansiyel olarak YZ ile eşleştirilme şansı için seçebileceklerini bildirdiler. Denemeyi kör tutmak için DeepMind, AlphaStar'ın YZ kimliğini gizleyerek normal insan gibi kendisini göstermiştir. Düşük rütbeli rakiplerini ezerken nihayetinde yüksek rütbeli oyunculara karşı 90 maçtan 61 galibiyetini toplamıştır.

5.8. Kendi Kendine Öğrenen Yazılımlar ve Video Oyunları

Şu anda gördüğümüz şey, YZ'nin teknolojik yönünü yakalamak ve oyun geliştiricilere oyunlarında gerçekten uygulamaya koyabilecekleri yeni yetenekler ve yeni şeyler vermektir ki bu çok heyecan verici görünmektedir. Oyunlarda öngörülemez YZ ile bu tür deneylerin çoğunlukla akademisyenler ve bağımsız geliştiricilerle sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu tür bir çalışma büyük stüdyoların ve halka açık oyun yayıncılarının ticari baskılarından uzakta görünmekte ve şimdi gerçek YZ destekli oyun deneyimlerinin temelini atılmakta, sinirsel yapının sürekli gelişen doğası etrafında kasıtlı olarak tasarlanmış olan ağlar ve makine öğrenimi destekli sistemler ön plana çıkmaktadır (Cohen-Solal, 2020).

YZ'nin insanlarla bir tür işbirlikçi haline geldiği, tasarımcıların ve geliştiricilerin sanat varlıkları, tasarım seviyeleri oluşturmalarına ve hatta tüm oyunları sıfırdan oluşturmalarına yardımcı olan bir gelecek görülmektedir. Bu tür araçların sonucu, küçük takımların çok daha büyük ve daha karmaşık oyunlar yapabmesidir. Ek olarak, daha büyük stüdyolar, açık dünya ortamları oluşturmaya ve gerçek dünyanın karmaşıklığına daha yakın olan simülasyonlar ve sistemler oluşturmaya gelince sınırları zorlayabilir. YZ tabanlı otomatik oyun tasarımının sürekli öğrenmeye dayanan algoritmalarından dolayı gerçekten heyecan verici kısmı, oyunların tasarımının siz oynamayı bırakana kadar bitmemiş olmasıdır.

Şirketler, hataları keşfetmek ve oyundaki karışıklıkları gidermek için YZ araçlarına yazılımları hızlandırılmış seviyelerde test edebilecektir. Ayrıca, makine öğrenimini ve diğer teknikleri oyun içi analitik için vazgeçilmez veri madenciliği araçları olarak görünmektedir. Böylece oyun stüdyoları oyuncu davranışlarını inceleyebilmekte ve bir oyunu zaman içinde iyileştirmek için yeni içgörüler oluşturabilmektedir. Ayrıca, sahte olanlar orijinallerden ayırt edilemeye kadar kalıpları denemek ve doğru bir şekilde kopyalamak için bir çift YZ ve veri yığını kullanılarak bir tür makine öğrenimi yöntemi olan, üretici rakip ağlar veya GAN'lar olarak bilinen alanda kayda değer ilerlemeye işaret edilmektedir. GAN araştırmasının sonucu, gerçek insanlar için geçen benzersiz insan yüzleri geliştirme ve canlı video çekimlerine yakın görünen oyun grafikleri oluşturmada şaşırtıcı bir ilerleme olarak görülmektedir. Şu anda ne kadar büyük bir burun istediğinizi, tam olarak hangi cilt tonunu istediğinizi ve hangi saç istediğinizi seçebileceğiniz oyunlarda karakter editörler sağlanabilmektedir. Bunlar, gelecekte üretken yöntemler kullanılarak çok daha gelişmiş hale gelecektir (Statt, 2019).

6. Sonuç

Oyun teorisi, halk sağlığı hizmetleri, kamu güvenliği ve doğal yaşam gibi alanlardaki çeşitli uygulamalarında giderek artan bir şekilde gerçek dünyanın bir parçası haline gelmektedir. Şu anda oyun teorisi GAN'larda, çok-etmenli sistemlerde ve taklitçi ve pekiştirmeli öğrenmede rakip eğitimde kullanılmaktadır. Kusursuz bilgi ve simetrik oyunlar söz konusu olduğunda, birçok Makine Öğrenimi ve Derin Öğrenme tekniği uygulanabilir. Asıl zorluk, Poker gibi eksik bilgi oyunlarının üstesinden gelmek için tekniklerin geliştirilmesinde yatmaktadır. Oyunun karmaşıklığı, çok fazla kart kombinasyonu olması ve çeşitli oyuncular tarafından tutulan kartların belirsizliğinde yatmaktadır. Şimdiye kadar, kendi kendine öğrenen YZ türü, yani daha geniş makine öğrenimi devriminin derin öğrenme alt kümesi, kendi kendine giden arabalarda, bilgisayarla görmede ve doğal dil işlemede ilerlemelere yol açmıştır. Bu, YZ'deki bu gelişmelerden bazılarının, DeepMind'ın rhapsiz AlphaGo programı ve OpenAI'nin Dota 2 botu gibi video oyunları oynayarak kendini geliştiren yazılım sayesinde olmasına rağmen artık profesyonel seviyedeki oyuncuları yenilebilir hale gelmiştir.

Gelecekte oyun geliştiricilerin bu araçlara erişebilecekleri ve günümüzün en son YZ araştırmaları olarak kabul edilenleri kullanan sürükleyici ve akıllı oyunlar yaratmaya başlayabilecekleri bir nokta vardır. Sonuç, oyuncu geri bildirimlerini değiştirebilen ve bunlara yanıt verebilen karmaşık oyunların ve onlarla daha fazla zaman geçirdikçe gelişebilen oyun içi karakterlerin oluşturulmasını otomatikleştiren geliştirme araçları olacaktır. Kurgu gibi gelmekle birlikte gerçeğe düşündüğümüzden daha yakın olduğu söylenebilir. Oyun teorisinin ayrıca makine öğreniminde günlük yaşamı ve gerçek dünya uygulamalarını etkileyen çeşitli uygulamaları vardır. Başkalarının yaptığı eylemler ve kararlarla yeniden şekillenen hayatımızın oyunundayız.

Bu makale, oyun teorisinin ne eğlence oyunlarına odaklanırken ne de herhangi bir şekilde eğlenceyle ilgilenmezken, bilgisayar oyunlarını anlamak ve tasarlamak için YZ ile birleşik araçlar sağlayabileceğini literatürdeki çalışmalar ışığında tartışmaktadır. Oyun analizinin sistematik ve teorik kavramlarını tanımlayan makale, böyle bir yaklaşımın, özellikle oyun dengesi ve topluluk yönetimi konusunda tasarım ve analiz üzerindeki çalışmalara doğrudan ilham verebileceğini iddia etmiştir. Makale, oyun-teorisi bakış açısının YZ tabanlı oyun dinamiklerinin anlaşılmasına nasıl katkıda bulunabileceğini de göstermeye çalışmıştır.

Sonuç olarak araştırmamızda verilen varsayımlar ve araştırma hipotezi, mantıksal ve teknik olarak doğrulanabilir olabilir, ancak gerçek dünyada bu doğrulamayı sağlamak için daha fazla araştırma ve veri toplama gerekecektir. İşte bu varsayımların ve hipotezin geçerliliğini ve doğrulanabilirliğini destekleyen bazı nedenler şu şekilde ifade edilebilir:

1) Çoklu Katılımcı Ortamlar: Birçok bilgisayar oyunu çoklu oyunculu (multiplayer) ve karmaşık bir çevrede oynanır. Oyun teorisi, bu tür ortamlarda oyuncular arasındaki çatışma ve iş birliği senaryolarını modellemek ve optimize etmek için kullanılabilir.

2) Oyun Geliştirme ve Optimizasyon: Oyun geliştiricileri, oyunlarını daha ilgi çekici ve dengeli hale getirmek istediklerinde oyun teorisi prensiplerini kullanabilirler. Bu, oyuncuların oyunlarını daha keyifli bulmalarını sağlama potansiyeline sahiptir.

3) Oyun Teorisi ve YZ'nin Çeşitli Alanlara Uygulanabilirliği: Oyun teorisi ve YZ, yalnızca bilgisayar oyunları ile sınırlı değildir. Bu iki alan, ekonomi, psikoloji, biyoloji ve diğer birçok disiplinde stratejik etkileşimleri anlamak ve optimize etmek için kullanılır. Bu, bu alanların geniş uygulanabilirlik potansiyeline işaret eder.

4) Oyun Teorisi ve YZ Entegrasyonu: Bilgisayar oyunlarında YZ, stratejik kararlar almak ve oyunculara karşı rekabet etmek için kullanılır. Oyun teorisi, bu tür stratejik kararların matematiksel analizini sunar. Dolayısıyla, oyun teorisi ve YZ entegrasyonu

mantıklı bir yaklaşım olabilir. YZ ve oyun teorisi bir araya geldiğinde, oyun sektöründe birçok ilginç uygulama ortaya çıkabilir. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- **Oyun YZ Geliştirilmesi:** YZ, oyun geliştiricileri için oyunculara daha gerçekçi ve akıllı bir deneyim sunmak amacıyla kullanılabilir. Oyun teorisi, YZ algoritmalarının oyun stratejilerini geliştirmesine ve optimize etmesine yardımcı olabilir. Örneğin, bir YZ botu, oyun teorisine dayalı olarak rakiplerinin davranışlarını tahmin edebilir ve buna göre en iyi hamleleri yapabilir.
- **Dinamik Oyun Dengeleme:** Oyun teorisi, oyun geliştiricilerine oyun dengesini optimize etmelerinde yardımcı olabilir. YZ algoritmaları, oyuncu tercihlerini ve oyun dinamiklerini analiz ederek, oyunun zorluk seviyesini ayarlayabilir veya farklı stratejiler arasında denge kurabilir.
- **Kişiselleştirilmiş Oyun Deneyimi:** Yapay zekâ, oyuncuların tercihlerini ve davranışlarını analiz ederek kişiselleştirilmiş oyun deneyimleri sunabilir. Oyun teorisi, oyuncuların tercihlerine göre oyun içi öğelerin ve zorluk seviyelerinin dinamik olarak ayarlanmasına yardımcı olabilir.
- **Dinamik Hikaye Anlatımı:** YZ, oyun senaryolarını ve hikayelerini dinamik olarak oluşturabilir ve oyuncuların kararlarına göre değiştirebilir. Oyun teorisi, farklı hikaye kolları ve sonuçlar arasında denge sağlayarak daha etkileyici ve çeşitli hikayeler oluşturabilir.
- **Topluluk Yönetimi ve Oyuncu Etkileşimi:** YZ, oyuncular arasındaki etkileşimi analiz ederek topluluk yönetimine yardımcı olabilir. Oyun teorisi, topluluk dinamiklerini ve oyuncular arasındaki ilişkileri modelleyerek, daha iyi topluluk yönetimi stratejileri geliştirebilir.

Bu bahsedilen örnekler, YZ ve oyun teorisinin bir araya gelerek oyun sektöründe nasıl ilerleri seviyede kullanılabileceğini göstermektedir. Bu teknolojilerin birleşimi, oyun geliştiricilerine daha etkileyici ve akıllı oyunlar oluşturma fırsatı sunmaktadır.

Araştırmamızın varsayımların ve hipotezin doğrulanabilirliği için uygulamalardan alınacak somut veriye ve detaylı analizlere ihtiyaç vardır. Gerçek dünya oyun geliştirme projeleri ve YZ uygulamaları üzerinde yapılacak çalışmalar, bu hipotezin doğruluğunu ve etkinliğini daha fazla destekleyebilir veya çürütebilir. Ayrıca, bu alandaki daha fazla araştırma, belirli oyun türleri ve YZ stratejilerinin nasıl etkili bir şekilde birleştirilebileceğini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bu çalışmada ele alınan unsurlar, gelecekteki çalışmalar için bir temel sağlama hizmetinde çoğunlukla teorik kalmıştır. Gelecekteki çalışmalar, oyuncu davranış modellerinin YZ'ye dayanan ampirik analizlerini kapsayabilir ya da davranış ve teorisinin vurguladığı ortamlar arasındaki ilişkiyle gerçek uygulama biçimlerini ele alabilir.

KAYNAKÇA

BINMORE, K. (2007). *Playing for real: A text on game theory*. Oxford University Press.

BOWLING, M., BURCH, N., JOHANSON, M., & TAMMELIN, O. (2003). Solving heads-up limit Texas hold'em. In *Proceedings of the 18th International Joint Conference on Artificial Intelligence (IJCAI)*.

CHAUDHURI S., KANNAN S., MAJUMDAR R., and MICHAEL J. (2017) *Game Theory in AI, Logic, and Algorithms*, Dagstuhl Reports, Vol. 7, Issue 3, pp. 27–32 Wooldridge Dagstuhl Reports Schloss Dagstuhl – Leibniz-Zentrum für Informatik, Dagstuhl Publishing, Germany

- COHEN-SOLAL, Q., (2020) "Learning to Play Two-Player Perfect-Information Games without Knowledge, <https://arxiv.org/abs/2008.01188>
- DARRYL C., (2003). Enhancing gameplay: challenges for artificial intelligence in digital games.
- FUDENBERG, D., & LEVINE, D. K. (1999). *The Theory of Learning in Games*. MIT Press.
- FUDENBERG, D., & TIROLE, J. (1991). *Game theory*. MIT press.
- GARISTO D., (2019) Google AI beats top human players at strategy game StarCraft II, *Nature*, <https://www.nature.com/articles/d41586-019-03298-6>
- GENÇ S. Y., KADAH H. (2018) Oyun Teorisi ve Nash'in Denge Stratejisi, İğdir Üniv Sos Bil Der, <http://sosbilder.igdir.edu.tr/DergiTamDetay.aspx?ID=534&Detay=Ozet>
- GRÜNWARD, Peter D.; DAWID, A. (2004) Philip. Game theory, maximum entropy, minimum discrepancy and robust Bayesian decision theory. *Ann. Statist.* 32, no. 4, 1367-1433. doi:10.1214/009053604000000553. <https://projecteuclid.org/euclid.aos/1091626173>
- HART, S., & MAS-COLELL, A. (2013). Bargaining and cooperation in strategic form games. *Journal of the European Economic Association*, 11(4), 738-750.
- LAMBERT, T., EPELMAN, M. A., & SMITH, R. L. (2005). A Fictitious Play Approach to Large-Scale Optimization. *Operations Research*, 53 (3), 477-489.
- LECUN, Y., BENGIO, Y., & HINTON, G. (2015). Deep learning. *Nature*, 521(7553), 436-444.
- LI, Y., CARBONI, G., GONZALEZ, F. *et al.* (2019). Differential game theory for versatile physical human-robot interaction. *Nat Mach Intell* 1, 36-43 <https://doi.org/10.1038/s42256-018-0010-3>
- LIANG X., XIAO Y., (2010) Studying Bio-Inspired Coalition Formation of Robots for Detecting Intrusions Using Game Theory, in *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics, Part B (Cybernetics)*, vol. 40, no. 3, pp. 683-693, June, doi: 10.1109/TSMCB.2009.2034976.
- LIPTON, Z. C., BERKOWITZ, J., & ELKAN, C. (2015). A critical review of recurrent neural networks for sequence learning. arXiv preprint arXiv:1506.00019.
- MYERSON, R. B. (1991). *Game theory: Analysis of conflict*. Harvard University Press.
- NOWAK M. A. and SIGMUND K., (2004) Evolutionary dynamics of biological games," *Science*, vol. 303, no. 5659, pp. 793-799.
- NOWAK, M. A. (2006). Five rules for the evolution of cooperation. *Science*, 314(5805), 1560-1563.
- NOWÉ A., VRANCX P., De HAUWERE YM. (2012) Game Theory and Multi-agent Reinforcement Learning. In: Wiering M., van Otterlo M. (eds) Reinforcement Learning. Adaptation, Learning, and Optimization, vol 12. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-27645-3_14
- OSBORNE, M. J., & RUBINSTEIN, A. (1994). *A course in game theory*. MIT press.
- PETROVSKIY M., (2004) "A game theory approach to pairwise classification with support vector machines," *2004 International Conference on Machine Learning and Applications, Proceedings*, Louisville, KY, USA, 2004, pp. 115-122, doi: 10.1109/ICMLA.2004.1383502.
- PROSSER, M, (2019). What Games Are Humans Still Better at Than AI?, *Singularity Hub*, <https://singularityhub.com/2019/02/10/what-games-are-humans-still-better-at-than-ai/>
- RASMUSEN, E. (2007). *Games and information: An introduction to game theory*. Wiley.

- RIPLEY, B. (2000). *Pattern Recognition and Neural Networks*. Cambridge University Press.
- SHOHAM, Y. (2008). Computer science and game theory. *Communications of the ACM*, 51(8), 75-79.
- SILVER, D., HUANG, A., MADDISON, C. J., GUEZ, A., SIFRE, L., VAN DEN DRIESSCHE, G., ... & HASSABIS, D. (2016). Mastering the game of Go with deep neural networks and tree search. *Nature*, 529(7587), 484-489.
- STATT, N., (2019) How Artificial Intelligence Will Revolutionize The Way Video Games Are Developed and Played, *Theverge*, <https://www.theverge.com/2019/3/6/18222203/video-game-ai-future-procedural-generation-deep-learning>
- SUTTON, R. S., & BARTO, A. G. (2018). *Reinforcement learning: An introduction*. MIT press Cambridge.
- TENNENHOLTZ M., (2002) "Game theory and artificial intelligence," in *Foundations and Applications of Multi-Agent Systems*, M. d'Inverno, M. Luck, M. Fisher, and C. Preist, Eds., vol. 2403 of *Lecture Notes in Computer Science*, pp. 34-52, Springer, Berlin, Germany.
- WOLPERT, D. H. (2004). *Information Theory - The Bridge Connecting Bounded Rational Game Theory and Statistical Physics*. arXiv.org:cond-mat/0402508 .
- YANNAKAKIS, G. N., & HALLAM, J. (2018). *Artificial intelligence for games*. CRC Press.
- ZHANG, C., & FALTINGS, B. (2019). Nash equilibrium learning for autonomous agents. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*, 33(01), 3210-3217.

Summary

Game Theory is increasingly becoming a part of the real world in its diverse applications in areas such as public health services, public safety and wildlife. Basically, games are designed in 5 ways.

- *Zero-Sum and Non-Zero-Sum Games: Non-zero-sum games have more than one player and all of them have the option to gain an advantage over any other player's move. In zero-sum games, but if one player wins something, the other players will lose an important final.*

- *Simultaneous and Sequential Games: Sequential games are the more popular games where each player is aware of another player's action. Simultaneous games are more difficult because players get involved in a simultaneous game. Board games are an excellent example of sequential games and are also called turn-based or comprehensive format games.*

- *Flawless Information Games: In a perfect information game, each player is aware of the other player's action and is also aware of the various strategies the other player can apply to win the final game. In imperfect information games, no player is aware of what the other is doing. Card games and Chess are an excellent example of perfect information games.*

- *Asymmetrical and Symmetrical Games: Asymmetrical games are winning games in which each player has a different and often conflicting final goal. Symmetrical games are games in which all players have the same ultimate goal but the strategy used by each is completely different.*

- *Cooperative and Non-Cooperative Games: In non-cooperative games, each player plays for himself in joint games, players form alliances to achieve the ultimate goal.*

Game theory is currently used in GANs, multi-agent systems, and rival education in imitative and reinforcement learning. When it comes to flawless knowledge and symmetrical games, many Machine Learning and Deep Learning techniques can be applied. The main challenge lies in the development of techniques to overcome incomplete information games like Poker. The complexity of the game lies in the sheer number of card combinations and the ambiguity of the cards held by the various players.

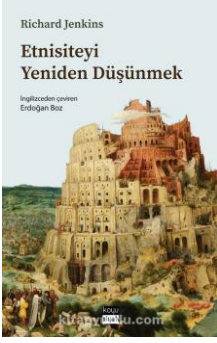
Researchers and game designers are only just beginning to take over as recent advances in AI have started to move from experimental labs to playable products and usable development tools. So far, the type of self-learning AI, the deep learning subset of the broader machine learning revolution, has led to advances in self-driving cars, computer vision, and natural language processing. This is due to some of these advancements in AI, thanks to software that developed itself by playing video games, such as DeepMind's unrivaled AlphaGo program and OpenAI's Dota 2 bot, but now they can beat professional-level players.

There is a point in the future where game developers can access these tools and start creating immersive and intelligent games that use what is considered the latest AI research today. The result will be development tools that automate the creation of complex games that can change and respond to player feedback and in-game characters that can evolve as you spend more time with them. Although it sounds like fiction, it can be said that it is closer to the truth than we think. Game theory also has various applications in machine learning that affect everyday life and real-world applications. We are in the game of our lives reshaped by the actions and decisions made by others.

This article discusses that game theory, while neither focusing on entertainment games nor engaging in entertainment in any way, can provide AI combined tools for understanding and designing computer games in light of studies in the literature. Defining the systematic and theoretical concepts of game analysis, the article argued that such an approach could most directly inspire work on design and analysis, particularly on game balance and community management. The article attempted to show how a game-theoretical perspective can contribute to the understanding of AI-based game dynamics. The elements discussed in this article have remained mostly theoretical in the service of providing a basis for further study. Future work may include empirical analyzes of player behavior models based on AI, or address the actual practice pattern with the relationship between behavior and settings emphasized by theory.

KİTAP İNCELEMESİ – 1

Hazırlayan: Keisuke WAKIZAKA*, Gökçe Asel KOÇYİĞİT**

ETNİSİTEYİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Yazar: Richard JENKINS,
Etnisiteyi Yeniden Düşünmek (Rethinking Ethnicity),
Erdoğan BOZ (çev.),
Ankara: Koyusiyah Yayıncılık,
2022, 264 s.
ISBN: 978-605-69807-9-4

Jenkins kitabın adını da oluşturan biçimiyle etnisiteyi yeniden düşünmeyi amaçlarken bu konu üzerine ihmal edilmiş bazı düşünceleri yeniden gündeme getirerek pek çok farklı fikri birlikte tartışmakla etnisite ile ilgili kendi yorumunu ortaya koymaktadır. Bu kitap Clifford Geertz başta olmak üzere milliyetçilikle ilgili ilkçilerin (primordialistlerin) hâkim olduğu antropoloji açısından etnisite kavramını detaylı olarak değerlendirmektedir. Kitap özellikle ilkçilerin (primordialistlerin) etnisite ve milletin temelini oluşturan unsurların değişmez ve doğal öneme sahip olduğunu savunan anlayışı ciddi şekilde eleştirmektedir. Bu açıdan etnisite ile ilgili oldukça faydalı bir içeriğe sahip olan bu kitap çok verimli bir kaynaktır.

Kitap on bölümden oluşmaktadır. Jenkins, "Antropoloji ve Etnisite"yi açıkladığı ilk bölüme temel sosyal antropolojik etnisite modelinin yeteri kadar ilgi görmediği savıyla başlamıştır. Sınıf, emek piyasası, ırkçılık gibi konuların antropologlar tarafından reddedilip sosyologlar tarafından sahiplenildiğini öne sürmüştür. Bu eser antropolojideki temel vurgunun hala kültürel ötekinin anlaşılması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu çalışma sosyal antropolojidekilerin ötekilerin anlaşılması için saha çalışmasının gerekli olduğunu, birçok antropoloğun bu yöneme başvurmaya devam ettiğini ve bu yöntemden kaynaklı insan dünyasının belirli yönlerini incelemede uzmanlaştıklarını dile getirmiştir. Jenkins'e göre sosyal antropolojide bilimsel etnografiye olan inancın azaldığı düşünülse de metod ve veri olarak etnografiye inanç devam etmektedir. Araştırma yollarına güven azalsa da yöntemler hala kullanılmaktadır. Sosyokültürel çeşitlilik ile ilgili ise modern antropolojinin temel varsayımının insanların, kültürel farklılıklarından bağımsız olarak farklılıktan çok ortak noktalara sahip olduğu görüşünün hâkim olduğu belirtilmiştir. Uygur ve ilkel arasındaki mesafenin azalmasıyla antropologlar da değişmiş kentleşme, sosyo-ekonomik değişim, zorunlu ve gönüllü göç işlenmeye başlamıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, Türkiye. E-posta: kwakizaka@gelisim.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0438-5687>

** Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: bigoskocycigitoo@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0009-0001-9115-3314>

Durum böyle olunca antropolojiyi hem en yakın dostu hem ezeli rakibi olan sosyolojiden ayırt etmek zorlaşmıştır. Jenkins sosyal antropolojiyi "genel sosyoloji" olarak adlandırmış, özsel bakımından sosyolojik karakteriyle yorumlamış ve sosyolojik görüntüye bütüncül bakış açısı, anlamlandırma, belgelendirme durumlarının antropolojiye kavuşturması ile birlikte de iki disiplini birbirinden beslenen ayrı disiplinler olarak konumlandırmıştır.

Etnisitenin ne olup olmadığını açıklarken Jenkins ilk olarak Max Weber'in *Ekonomi ve Toplum* kitabındaki görüşlerine dayanır. Weber'e göre bir etnik grup; "Fiziksel görünüş ya da geleneklerin yahut da her ikisinin benzer yanları, göç geçmişleri sebebiyle ortak bir kökene dair öznel bir inanç taşıyan insan gruplarıdır". Muhakkak bir kan bağı olmasının önemi yoktur ve etnik gruplar özellikle siyasi alanda ortak amaç doğrultusunda yapay gruplara neden olmaktadır. Weber'in etnisiteyi tanımlaması genel olarak etnik grubun köklerin gerçek olmasına gerek olmadan grubun ortak kökene inanması, fiziksel ya da geleneksel benzerlikleri içermesi, birlikte yaşanmış tarihsel geçmişe sahip olma sebebiyle ortak bir bağın varlığına inanmak gibi değerleri öne çıkarmıştır. Jenkins etnisite kavramına çok farklı bir bakış sunan Weber'in pek çok düşünürü fikirleriyle etkilediğini aktarmıştır.

"Kabilelerden Etnik Gruplara" isimli ikinci bölümde Jenkins, kabile kavramının değişen dünya düzeniyle birlikte kullanışlılığının sorgulanması bahsini açmış, bu kavramın "onlar" ve "biz" düzleminde farklılıklara dikkat çekse de farklılıklarımıza rağmen benzerliğimizin görünmesine de odaklanıldığını ifade etmiştir. Barth'ın *Ethnic Groups and Boundaries* kitabının girişinde etnisite ya da etnik kimliği kültürün değil sosyal organizasyonun bir boyutu olarak sunduğu savına değinerek biz ve onlar arasındaki etkileşim içinde etnik sınırların korunmasının önemli hale geldiğini, etnik kimliğin hem etnik grubun üyeleri hem grup dışındakilerin düşüncelerine bağlı olduğunu savunmuştur. Barth ile birlikte etnisite kavramının durağan bir yaklaşımla değil, etkileşimli bir yaklaşımla ele alınmaya başlandığını, Barth'ın etnisite ve kültür kavramlarını birbirinden farklılaştırdığını açıklamıştır. Bu bölümde etnik sınırların iki taraflı olarak düşünülmesi gerektiği fikrine ulaşılmıştır. Banton'un etnisitenin daha çok "biz" tanımlanmasıyla ilgili olduğunu, ırkçılığın daha çok "onlar" kategorisine yönelik olduğu görüşü öne sürülerek ırk ve etnisite kavramları arasında ayırım yapılmaya başlanıyor. Jenkins bu bölümde etnisitenin ırktan daha geniş bir kategorize edici olduğunu fakat ırksal çatışmanın etnik çatışmadan çok daha fazla kanlı olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Jenkins kitabında incelediği etnik tanımlamayı Barth'ın "Etnik Gruplar ve Sınırlar" adlı çalışmasında yaptığı sosyal grupları ayrı kılan şeyin kültürel özelliklere sahip olmaları değil, başka gruplarla sosyal etkileşimleri olduğu tezine dayandırmaktadır. Jenkins'e göre kimlik insanları herhangi bir şey yapmaya zorlamaz, insanları tanımlamaya yarar.

"Çoğulculuk Mitleri" başlığı altındaki üçüncü bölümde antropolojinin kabile modelini terk etmesi gibi çoğulcu toplum kavramının da değişen dünyayla birlikte gelişim gösterdiği ve sosyal antropologların değişen düzeni anlamak için yeni bir model geliştirmediklerini siyasete yöneldiklerini anlıyoruz. Kültürel çeşitlilik gittikçe artan şekilde modern dünyanın kaderi olduğundan çoğulculuk kelimesi bütün çok etnili toplumlardan bahsetmek için sosyal antropologlar için kullanılan bir kelime olmuştur. Aynı bölümün alt başlığında modernite ve küreselleşmeyi de tartışan Jenkins, sosyal inşacı etnisite yaklaşımları ve kültürel olarak çoğulcu, heterojen ve çeşitli toplum modelleri arasında bariz bir yakınlık olduğunu iddia eder. İletişim ağların gelişmesiyle insanlar için çok büyük mesafeler küçülmüştür, pek çok imkânın gelişmesiyle dünyanın çeşitli yerlerinde benzer şeylere rastlamamızın da mümkün olması örnekleriyle küreselleşmenin sadece çeşitlilik değil, aynılık da ürettiği fikrini genişletir.

"Etnisite ve Vesaire" isimli dördüncü bölümde Jenkins etnisite tanımlamasını ortaya koyarken topluluk kavramının eş zamanlı olarak hem benzerliğe hem farklılığa vurgu yapıyor oluşuyla etnisite ve etnik grup kavramlarıyla uyumlu olduğunu

savunmuştur. Küreselleşmenin etnisite açısından kimi sonuçları olsa da küreselleşme ve abartılı yerelleşme karşılıklı olarak bağlantılıdır. Dünyanın gittikçe küçülmesiyle bir yandan da büyümekte olduğunu kültürel alanın hem daraldığını hem yayıldığı düşüncesi ile yerelcilik ve etnisite bir madalyonun ayrılmaz iki yüzü gibi kavramsallaştırılmakta olduğunu savunulmuştur. Bu durumun yeni olmadığını ve insan sosyalliğinin beklenen bir boyutu olup üzerinde yaşanan sosyal alanların rutin olarak çok etnili olduğunu iddia etmiştir. Jenkins için homojen toplumlar ya da kültürler istisnaidir. Etnisite tam da bu noktada benzerlik ve farklılıkların birleşmesiyle sosyal olarak inşa edilen kolektif tanımlama ile ilgilidir. Etnik kimlik etkileşimsel ve değişken olabilirken her zaman öyle olacağı anlamına gelmez bunun yanında etnisite de durağan olmamakta birlikte sürekli bir akışkanlık içinde de değişir.

"Kategorizasyon ve İktidar" adlı beşinci bölümde Jenkins temel sosyal antropolojik etnisite modelinin etnisiteyi bir insanı etnik bir grubun üyesi olarak tanımlamak ya da etnik kolektiviteler arasında sınırı belirlemek dışında etnik sınırlar ve sınırların da ötesinde meydana gelen etkileşimler esnasında yeniden üretilen bir şey olarak tanımlamıştır. Yine Barth'ın görüşüne dayanarak etnisiteyi "biz" ve "onlar" arasındaki sınır üzerinden gerçekleşen iki yönlü bir süreç olduğu, bireysel kimlik iki yönlü bir sosyal süreç; yani ben ve öteki, içerisi ve dışarı arasındaki etkileşim içinde yer aldığı ile ilgili ele alır. Kimlik ister kolektif ister bireysel olsun, içsel ve dışsal tanımların keşif noktasında oluşturulur. Jenkins bu bölümde kategorizasyonu bir halkın kendi gözünden bakıldığında bir grup başkalarının gözünden bakıldığında ise kategori olacağı yönünde tanımlamış bu tanımın sosyal antropologlar tarafından göz ardı edildiğini belirtmiştir. Jenkins'e göre etnisite, insanları sınıflandırmada birincil referans olarak sosyal olarak inşa edilmiş kökeni kullanan hem ben hem de öteki penceresini temele alan yöntemdir. Biz kim olduğumuzu biliriz çünkü ilk olarak başkaları bize bunu söyler. Bu süreç hem içsel hem dışsaldır ve sürekli diyalektik halindedir. Kitapta İspanyolların Mapuçe olarak bilinen yerli halkı beş farklı şekilde kategorize ettiğini bu kategorizasyonun bize Mapuçeler hakkında olmasa da İspanyollar hakkında bilgi verdiğini bu da sürecin içsel ve dışsal olduğunu, kimliğin etkileşim esnasında üretilip ve yeniden üretildiğini kanıtlar nitelikte olduğu gösterilmiştir. Sosyal antropolojide etnisite analizi dışsal tanım ve sosyal kategorizasyonu karşılık içsel tanım ve grup tanımlamasını vurgulasa da Jenkins tanımlamanın her zaman devam eden içsel ve dışsal tanım süreçlerinin etkileşiminin pratik bir ürünü olup birinin diğerinden yalıtılarak anlaşılabilir olduğu görüşünü savunmuştur. Etnisite, ilişki içinde olan grupların birbirlerini kültürel bakımından farklı kabul eden kişiler arasındaki toplumsal ilişkinin doğal bir sonucudur diyebiliriz. Bu nedenle olmayan bir akrabalıkla öze indirilmiş bir sosyal kimlik olarak tanımlanabilir. Etnisite, aynı zamanda ilişki içindeki kazanılan ve kaybedilen şeyleri de kimliğin oluşmasındaki anlamın parçalarını da açıklar. Bu nedenle hayali ve soyut bir kavram olmakla birlikte siyasi ve örgütsel bir kavramdır.

"Tanımlama İdeolojileri" adlı altıncı bölümde ırk ve etnisite tanımları detaylıca tartışılır ve aralarındaki ilişki üzerinden ırk'ın fiziksel ve kültürel farklılıklar arasındaki karşıtlık bağlamında etnisiteden ayrıldığı, ırk kavramını daha çok biyolojik etnisite kavramının ise kültürel, toplumsal ve dil bakımından benzer noktalara odaklandığı belirtilir. Etnisite "biz" i kapsarken, ırk ise "onları" kapsar. Jenkins'in üstünde durduğu çoğu etnisite yaklaşımı etnisitenin insanların sınıflandırılması ve kendini kültürel bakımdan farklı tanımlayan ve başkaları için de farklı bilinen gruplar arasındaki ilişkileri ifade etmektedir. Bu yaklaşımlarda etnisite genellikle "biz" in tanımlanması ile ilgili olduğu, ırkçılığın ise daha çok "onların" sınıflandırılması çerçevesinde temellendiği görüşü vardır.

"Çoğunluk Etnisitesi" başlıklı yedinci bölümde Jenkins çoğunluk etnisitesi etnisitenin azınlıklara has bir özellik olmadığı gibi egzotik ötekilerle de sınırlı

değildir. Jenkins kitap boyunca etnisitenin kutlanması gereken ortak bir aidiyetten korkunç bir soykırıma kadar tüm görünüm ve ortaya çıkışını ele alan bir etnisite anlayışı inşa etmek istediğini açıkça belirtiyor. "Kültürel Malzeme" başlıklı sekizinci bölümünde yine Barth'ın, Etnik Gruplar ve Sınırlar kitabına gönderme yapılarak kültürel malzeme ile dil, din, görenekler ve yasalar, gelenek, maddi kültür, mutfak gibi şeylerin kastedildiğini açıklar. Jenkins etnik bağlılıkların neden az ya da çok durumsal ve esnek olduğunu anlamaya çalışırken bir kez daha kısmen sınır içinde olup bitenlere; ortak üyelerin kendilerini ötekilerden ayıran şeyler kadar onlarla paylaştıklarına, etnisitenin kültürel malzemeyi kapsadığına odaklanır. Etnik köken, siyaset ve din alt başlığında Jenkins Kuzey İrlanda'daki çatışmada dinin önemli bir yeri olmasına rağmen asıl olarak milliyetçilik ve siyasetle olan ilişkisinin de göz ardı edilemeyeceğini savunmuştur. Bu savunuşun Kuzey İrlanda çatışmasının dinle ilgili olmadığı anlamının çıkarılmaması tehlikesine karşı uyarılmış, çatışmanın dinle ilgili olmamasına rağmen her düzeyde dinsel farklılıklarla bağlantılı olduğunun, aslında dinsel boyutu olan etnik bir çatışma olduğunun altını çizmiştir.

"Şiddet, Dil ve Siyaset, Uluslar ve Milliyetçilikler" isimli son bölümlerde Jenkins Kuzey İrlanda ve Danimarka üzerinden açıklamalar yapar. Kuzey İrlanda'da yaşanan sorunlarda toplumsal değerlerin etkili olduğu ve bu noktada birleştirici bağ olarak din (Katoliklik) önemli olsa bile insanların kendi kimliklerini korumaları için "öteki" olan (Protestanları) kullandıkları uzunca örneklendirilerek anlatılmıştır. İngilizlere karşı Katoliklik, Kuzey İrlanda da yaşayan halklar üzerinde birleştirici ve ayırt edici bir unsur olarak tanımlanmıştır. (Şöhret, 2013) Danimarkalıların da sınıflandırıcı bir hiyerarşi ve öteki seçiminden beslendiği ifade edilir. Milliyetçilik kavramının çeşitlerinin de benzer bir yanı olduğu ve milliyetçilik kavramının etnisite ile bağlantılı olduğu görüşünü savunur. Neticede milliyetçilik bir sınıra kadar etnik ve kültürel ortaklık kavramına dayanıp karmaşık hale gelerek siyasal birimlerin büyümesi olarak düşünülebilir. Jenkins burada da Barthçı görüşe dayanarak Milliyetçiliği bir yandan da daha büyük bir biz ailesi olarak tanımlar. Jenkins'in bakış açısına göre tüm milliyetçilikler bir anlamda da etniktir.

Jenkins kitabında dört temel unsurdan oluşan sosyal inşacı temel sosyal antropolojik etnisite modelini açıklarken benzerlik ve farklılık arasında bir diyalektik olsa bile vurgunun kültürel farklılıklar üzerine yapıldığı yani "kültürel" farklılaşma meselesi olduğu, paylaşılan anlamlara (kültüre) dayandığı fakat aynı zamanda etkileşim sırasında yeniden üretildiği, sabit ya da değişmez olmayıp, duruma ve bağlama bağlı olarak bir dereceye kadar değişken olduğu, hem kolektif hem de bireysel, sosyal etkileşimde ve diğerlerinin sınıflandırılmasında dışsallaştırılıp ve kişisel olarak kendini tanımlamada içselleştirilir olduğu yönleriyle "Etnisiteyi" tanımlamış ve genel hatlarını çizmiştir. Böylece Jenkins milliyetçilik teorileri konusunda daha önce antropolojide ilkçi (primordialist) yaklaşımın hâkim olduğu antropoloji alanında etnisite ve millet ile ilgili önemli eleştiride bulunarak o alanda da inşacı ve etno-sembolist yaklaşımların etkili olmasına yol açmaktadır. Bu açıdan Jenkins'in "Etnisiteyi Yeniden Düşünmek" kitabı milliyetçilik teorileri ve antropoloji alanına büyük teorik katkıda bulunmuş ve "etnisite" kavramını anlamak için yeni bakışı okurlara sunmaktadır.

KİTAP İNCELEMESİ – 2

Hazırlayan: Gözde AYKUT*

RİTÜELLERİN YOK OLUŞUNA DAİR: GÜNÜMÜZÜN BİR TİPOLOJİSİ

Yazar: Byung-Chul HAN
Ritüellerin Yok Oluşuna Dair:
Günümüzün Bir Tipolojisi
Çağlar TANYERİ (çev.)
İstanbul: İnkita Kitap
2022, 111 s.
ISBN: 978-605-70664-3-5

Koreli kültür kuramcısı Byung-Chul Han'ın 2022 yılı içerisinde Türkçeye çevrilen üç kitabından sonuncusu olan *Ritüellerin Yok Oluşuna Dair*, öndeyişte ifade edildiği şekli ile nostaljik bir metin değil, ritüel kavramının kökeninin tartışıldığı, kökenbilim taslağıdır. Eserin yazılış amacı, Han'ın diğer tüm metinlerinde ele aldığı tartışmalar ile paralellik gösterir nitelikte, toplumun artan kolektif narsistleşmesi üzerine düşünce üretmektir. Fakat belirtmekte fayda var ki, Han'ın diğer tüm eserlerinde rastladığımız performans öznesinin karakteristik yapısı olan depresif ve narsist olma durumunun, incelemesini yaptığımız son eserinde benzer tanımlamalarla değerlendirildiği görülmektedir. Bu yönüyle eser, diğer eserleri ile benzerlik taşımaktadır. Eseri diğerler yapıtlarından ayıran temel özellik ise narsist olma durumunun kolektif zeminde tartışılmış olmasıdır. Ritüel kavramının ifade ettiği toplumsallık göz önüne alındığında tartışmanın uygun bir zeminde ele alındığını belirtmek yerinde olur.

Eser toplamda; Üretimin Zorlaması, Otantiklik Zorlaması, Kapanmanın Ritüelleri, Bayram ve Din, Ölüm Kalım Oyunu, Tarihin Sonu, Göstergeler İmparatorluğu, Düellodan Dron Savaşlarına, Mitostan Dataizme ve son olarak Baştan Çıkarmadan Pornaya olmak üzere on bölümden oluşmaktadır. Han'ın eserde temel olarak tartıştığı konular ise şu şekilde özetlenebilir; Ritüeller, kapitalist üretim sisteminin bir parçası hâline mi dönüşmüştür? İntihar, bir özgürlük eylemi midir? Çalışmanın sonu, tarihin sonu anlamına mı gelmektedir? Göstergelerin imparatorluğu, kapitalizmin arzu ekonomisine kurbanı mı olmuştur? Son olarak ise ölümler, dataist sisteme veri sağlar mı? Hemen hemen her başlığın altında tarihsel bir olay, edebi bir metin ve bilimsel icatların geçmiş ve gelecek arasındaki kıyaslamaları ele alınarak konular tartışılmıştır. Metin, genel itibarıyla önemli birkaç kavramsallaştırma üzerinden devam eder: *Ritüel*, *sembol*, *süreçlilik*, *yineleme*, *mahal* ve *otantik*. Bu kavramlar, metnin ana temasını oluşturmaktadır. Han'ın, 2019

* Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye. E-posta: gozdeaykut@aku.edu.tr ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1734-5147>

tarhinde yayınlanan *Eros'un Istrabı* adlı eseri ile 2020 yılında yayınlanan *İktidar Nedir?* adlı eserlerinde sırasıyla pornografik olanın karşısına erosu; aynı olanın karşısına ise öteki olanı koymuştur. Böylece değerli olanın yitimine karşı korunması gerekeni, aynı zamanda değerli olan için sorun teşkil edici kavramların okuyucuya gösterilmesini sağlamıştır. Benzer şekilde bu eserinde ise otantik olanın karşısına ritüel kavramını, değerli olan fakat aynı zamanda toplumsal olanda tüm sorunların çözümünü de olmadığını ifade ederek vermiştir.

Han'a göre ritüel, sembolik kurucu unsurları içerisinde barındıran iletişimden yoksun bir toplumun düşünüş ve yaşayış biçimidir. Ritüeller, bireyin içinden çıktığı, her an şahit olduğu unsurlar ve en iyi bilinenler olması sebebiyle riskten uzak, güvenli ve istikrarlı mahallerdir. Ritüellerin gerçekleştiği yerleri mahal olarak nitelemek metnin akışı içinde değerlendirildiğinde yanlış olmayacaktır. Çünkü Han'ın mahal olarak nitelediği kavram, bir kapanış biçimidir. Dijital enformasyon teknolojilerinin henüz devre dışı bırakmadığı yerlerdir. Dolayısıyla hem mahal hem de süreğenlik metin içerisinde tanımlandığı hali ile ritüeli var eden ve onun devamını sağlayan unsurlardır. Ritüellerde iletişim ve birey yoktur. Sessizlik ve kolektif tutum vardır. Bu yönüyle ritüeller mahal gibi kapalı biçimlerdir. İçinde bulunduğumuz enformasyon çağında her şeyin miadını doldurduğu ya da yerini hızlıca bir yenisine bıraktığı gibi ritüellerde dijital ağlardan payına düşeni alarak yaşanır. Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin bir parçası haline gelirler. Fakat günümüzde bile ritüellerin devam etmesini sağlayan bir kavram var ki *yinelemedir*. Yineleme, tıpkı mahal ve ritüel gibi bir kapanış-biçimi olarak tanımlanır. Yinelemeyi sağlayan ise *yoğunluk ve süreğenlik*dir. Ritüelin yoğun olarak varlığını devam ettirdiği toplum, performans toplumu değildir. Çünkü performans toplumunun kendisi şeylerin süreğenliğine izin vermez. Halbuki ritüeller hızlanmanın olmadığı ve içinde anlatsal süreçleri barındıran durumlardır. Bu yönüyle ritüellerin bulunduğu yerlerde depresyona rastlamak söz konusu değildir. Depresyonun ve ritüellerin olmadığı bir toplum ise performans toplumu değildir. Fakat kapitalist üretim ritüeli varlığının devamı için bir tehdit unsuru olarak değerlendirir. Böyle bir şey kapitalist üretim ilişkilerinin varoluş felsefesine aykırıdır. Buna bağlı olarak performans toplumu yoğunluktan uzak bir toplumdur. Çünkü performans toplumu, şeylerin yenisinin hızlıca tüketime sunulduğu bir toplumsal sistemin adıdır. Dolayısıyla yinelenme, metin içerisinde hem süreğenliğin hem de yoğunluğun, ritüelin devamı için olması gereken olarak okunmalıdır. Tüm bunların gerçekleştiği yerin adı ise mahaldir. Genel itibarıyla her başlık altında açılan farklı tartışma konuları bu kavramlar üzerinden ele alınmıştır. Dolayısıyla okurlar için hem metnin iyi anlaşılması hem de ele aldığımız kitap değerlendirmesinin daha anlaşılır olması için birbiri ile bağlantılı olan bu kavramların belli bir sistematige oturtularak verilmesi bir gereklilik oluşturmuştur.

Han, eserlerinde ölüm tartışmaları yapmış ve ölümün kapitalist sistem içerisindeki yerini Freud'un söylemleri üzerinden değerlendirmiştir. Fakat son kitabında, ölüm tartışmalarına intihar üzerinden devam etmiştir. Buna göre Foucault, intiharı bir özgürlük eylemi olarak görürken, eserde adı geçen bir diğer isim Schroeter, ölümün bir endişe ve depresyon halinde değil, hazzın en yoğun olduğu anda gerçekleşmesinin daha mantıklı olduğunu ifade etmiştir. Halbuki Han, bu eserinde de intihar hakkında *Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü* adlı eseri ile benzerlik taşıyacak düşünceleri paylaşmıştır. Buna göre, bireylerin yaşama devam etmemesinin altında yatan sebep, özgür bir ölüm tercihi ile ilgili değildir. Bu ölüm tarzı bireyin mecbur kaldığı, bitkinlik ölümüdür. Dolayısıyla böyle bir ölüm türü neoliberal üretim ilişkilerinin bir sonucu olabilir ancak. Çünkü günümüzde hayatın tek anlamı, üretmek ve tüketmek olarak algılanmaktadır. Han, burada eser için önemli olan diğer bir kavramı kullanır: Oyun. Oyun, sınırları sert çizgiler ile çizilmemiş ve büyüü bozulmamış dünyayı temsil eder. Fakat bizler artık büyüü bozulan dünyada yaşayan bireyler olarak her şeyi oyun alanından çıkarıp üretim

ilişkilerine dahil etmiş durumdayız. Böyle bir durumda bireyin, hazdan değil, Han'ın ifade ettiği gibi bitkinlikten intihar etmesi daha geçerli bir sebep olarak değerlendirilir (s. 61-62). Foucault'un intihara dair değerlendirmelerini ele aldığı kitabında Marsh (2021), şu değerlendirmelerde bulunmuştur; hangi durum içerisinde, hangi düşünürün değerlendirmeleriyle açıklanmaya çalışılırsa çalışılırsa, kavram kendiliğinden ortaya çıkmamıştır. Bir süre kendi kendini katletme olarak kavramsallaştırılsa da daha sonra tanımlar değişmiştir. Örneğin John Done, öldükten sonra yayımlanan *Biathanatos* adlı eserinde kavramı iki farklı şekilde "self murder" ve "self-homicide" olarak kullanmıştır. İkinci haliyle intihar, biraz daha nötrleştirilmiş ve diğer kavramlara alternatif olarak sunulmuştur. Günümüzdeki intihar nedenleri değerlendirildiğinde, Han'ın intihara yönelik söylemleri daha gerçekçi durmaktadır. Çünkü performans toplumunda herkes yorgundur. Başarı ve performans bireyleri alt üst etmiştir. Tüm bunların üzerine başarısızlıklarının sonucu olarak da kendilerinin işaret edilmesi, bireyi intihara yaklaştıran asli sebepler arasında görülebilir.

Eserin bir diğer önemli tartışma konusu ise daha önce *Çakma* adlı eserinde tartıştığı konular ile benzerlik taşımaktadır. Tarihin sonu adlı başlıkta Rus asıllı Fransız filozof Kojeve Japonya'yı ritüellerin gelecekteki krallığı olarak görmüştür. Aslında bu durum, Japonların hayata bakış açıları ve felsefeleri ile ilgilidir. Onlar, hayatı riske atmak yerine onu ritüellerle muhafaza ederler. Han bu durumu, Nietzsche'in yaşamış olsaydı itiraz edeceğini bir durum olarak ifade eder. Çünkü aslında bunlar, bir ritüel olmanın ötesinde birer görünüş ve oyundan ibarettir. Han'ın görüşlerinin, bahsi geçen iki isim arasında Nietzsche'in fikirleri ile benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Fakat Han'ın bu tartışma ile tam olarak neyi kast ettiğini anlayabilmek *Çakma* adlı eserini de okumayı gerekli kılmaktadır. Japonların gerçekleştirdiği eylemler, bir ritüelden ziyade ambalajı temsil eder. Çünkü genel olarak hem Çin toplumunda hem Japon toplumunda şeylerin taklit edilmesi yaygın bir durumdur ki buna tarihi eserler de dahil. Han (2021), her yıl milyonlarca Japon'un hacı olmak için ziyaret ettiği Ise Tapınağı'nın UNESCO dünya mirasından, eserin yaşının yaklaşık yirmi yıl olduğu gerekçe gösterilerek çıkarıldığını belirtmiştir. Halbuki eser, toplamda 1300 yıllıktır. Eserin UNESCO listesinden çıkarılmasının sebebi, Japonların restorasyon adı altında mimariyi durmaksızın değiştirmesi ve kendi öz yapısından ayrı bir mimariye çevirmeleridir. Fakat Japonlar, bunu kabul etmez ve eserin orijinal olduğunu belirtirler. Han, bunu belirtmenin ötesinde Japon toplumunun yapılan restorasyonların değişikliğe sebep olmadığına inandıklarını yazar. Tıpkı bunun gibi ritüel olarak değerlendirilen şeyler de aslında birer kopyadan ibarettir. Han'ın özellikle ritüel kavramına önem vermesinin altında yatan temel sebep, ritüellerin iletişime açık olmalarından kaynaklı ilişkisel bağların devamını sağlamalarıdır. Dolayısıyla Japonların, yenileme işlemleri UNESCO tarafından o eserler üzerinde ritüelin kaybı olarak değerlendirilmiştir. Han'ın kavramsallaştırmalarından yola çıkarak yaşanan bu olayın, otantik olma gayreti ile ritüel arasındaki savaşı olarak değerlendirebiliriz. Çünkü yapılan restorasyon bir otantiklik isteğidir. Fakat otantiklik ve sahicilik adına olması beklenen güzellik, ritüelleşmiş olandaki tüm jestlerin bir kenara bırakılmasına sebep olur.

Eser genel olarak değerlendirildiğinde, Han'ın kullandığı kavramların birbirini tamamladığı ya da birbirinin yerine geçtiği düşünülse de bölümler okundukça metnin karmaşık bir hâl aldığı görülmektedir. Bunun en göze çarpan örnekleri olay ve ritüel kavramsallaştırmalarıdır. Ölüm kalım oyunu adlı başlıkta her iki kavramda artan üretim ilişkilerinin kurbanı olarak, büyü bozulmuş dünyayı ifade ediyor olarak anlaşılabilir ve yazar oyunu, Tarihin Sonu adlı başlıkta hem kutsallıktan hem de ritüellerden ayrı bir yere koymaktadır. Dolayısıyla eser, anlaşılmayı zorlaştırmakta ve metin içi akışın sağlanmasını okuyucunun dikkatine bırakmaktadır. Bir diğer husus ise Han, dijital ağ teknolojilerinden ve bu ağların bireyleri dönüştürdüğü depresif ve narsist kişiliklerden bahsetmektedir.

İfade edilen bu durum kavramsal olarak, ikna teknolojilerine yani Fogg'un önemli kavramsallaştırmalarından olan Captology'e karşılık gelmektedir. Fakat Han, bireylerin üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan dijital enformasyon teknolojilerinin hiç birini doğrudan bu kavramsallaştırmalar üzerinden açıklamamış ve tanımlamamıştır. Eserlerinin tamamı okunduğunda aslında hiç kullanmadığı bu kavramın, kendi kavramsallaştırmalarına ne kadar yakın olduğu görülecektir. Ritüellerin Yok Oluşuna Dair eseri, diğer eserleriyle karşılaştırıldığında, içinde daha fazla felsefi tartışmalar barındırdığı söylenebilir. Fakat bununla birlikte eser, aynı zamanda ritüelin hem tarihsel arka planının verilmesi hem de tartışmaların kapitalist üretim tartışmaları içerisinde ele alınması bakımından özgünlük olarak değerlendirilebilir. Yaklaşık yüzonbir sayfa olan eserde, kaynakça yoğunluklu olarak tüm eserlerinde olduğu gibi Baudrillard, Foucault ve Agamben'den oluşmaktadır. Han'ın tüm eserleri üzerinden genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, fikir dünyasında bu üç isimin önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

HAN, B. C. (2021). Çakma, Çince Yapıbozum (S. Atam, Çev.), İstanbul: Telemak Yayıncılık.

HAN, B. C. (2022). Ritüellerin Yok Oluşuna Dair: Günümüzün Bir Topolojisi (Ç. Tanyeri, Çev.), İstanbul: İnka Kitap.

MARSH, I. (2021). İntihar, Foucault, Tarih ve Hakikat (Y. Aşçı Dalar, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.